

Μελέτες (Studies) / 34

Οι αναπτυξιακές δυνατότητες του αγροτροφικού συστήματος στην Ελλάδα

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΚΑΙ ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

**Οι αναπτυξιακές δυνατότητες
του αγροτροφικού συστήματος
στην Ελλάδα**

Οι αναπτυξιακές δυνατότητες του αγροτροφικού συστήματος στην Ελλάδα

Ευάγγελος Νικολαΐδης
Γιώργος Στασινόπουλος

Μάιος 2015

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α
106 81, Αθήνα
Τηλ. +30 2103327779
Fax +30 2103327770
www.ineobservatory.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο
είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη
τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Επιμέλεια εξωφύλλου: Βάσω Αβραμοπούλου

Γλωσσική επιμέλεια - Διορθώσεις: Χριστίνα Ντεμίρη, Στέλλα Ζούπα

Φωτογραφία εξωφύλλου: www.shutterstock.com

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Μάρθα Δελτούζου

Εκτύπωση - Παραγωγή: ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ISBN: 978-960-9571-74-6

Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού» 2007-2013.

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Το Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ αποτελεί έναν χώρο έρευνας και δράσης που απευθύνεται στους εργαζομένους, στην ακαδημαϊκή κοινότητα, στους φορείς χάραξης πολιτικής και στο σύνολο των πολιτών. Στόχος του είναι να προσφέρει επιστημονικά τεκμηριωμένες αναλύσεις για μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών ζητημάτων που βρίσκονται στο επίκεντρο της τρέχουσας συγκυρίας και που έχουν άμεση σχέση με τα συμφέροντα του κόσμου της εργασίας. Το Παρατηρητήριο είναι σημείο συνάντησης και δημιουργικού διαλόγου πληθώρας ερευνητών, με απώτερο στόχο την ανάδειξη διαστάσεων των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων που έχουν ιδιαίτερη αξία για την οπτική των εργαζομένων και των συνδικάτων. Παράλληλα, η ερευνητική του δραστηριότητα εντάσσεται σε μια ευρύτερη προσπάθεια καταγραφής πολιτικών που δύνανται να συνεισφέρουν με ουσιαστικό τρόπο στην επίλυση των σημαντικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει στην τρέχουσα περίοδο ο κόσμος της εργασίας.

Η δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου επικεντρώνεται σε τρεις βασικούς τομείς: α) στην οικονομία και την ανάπτυξη, β) στο κοινωνικό κράτος και το μέλλον της εργασίας και γ) στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού σε περιβάλλον δημοκρατίας και ισότητας. Ο πρώτος τομέας αφορά τα αίτια και τις επιπτώσεις της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, τις σύγχρονες προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει ο δημόσιος τομέας και η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα, καθώς και τις αλλαγές που είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθούν στο αναπτυξιακό πρότυπο της χώρας. Ο δεύτερος τομέας αναφέρεται στην ασκούμενη κοινωνική πολιτική, στα ζητήματα της φτώχειας και των ανισοτήτων, στις εργασιακές σχέσεις και στο θεσμικό πλαίσιο των αγορών εργασίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνει στην ανάλυση της τρέχουσας συγκυρίας και στην αποδόμηση που επιχειρείται σε μια

σειρά δικαιωμάτων και κατακτήσεων των εργαζομένων. Τέλος, ο τρίτος τομέας επικεντρώνεται σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση και την κατάρτιση των εργαζομένων, τις ποιοτικές και ποσοτικές διαστάσεις της ανεργίας, τον κοινωνικό αποκλεισμό και το ρατσισμό που βιώνει σημαντική μερίδα των εργαζομένων και των ανέργων στη χώρα.

Είναι προφανές ότι οι τρεις προαναφερθέντες τομείς έχουν επικαλύψεις μεταξύ τους. Μέσα από τα κείμενά του το Παρατηρητήριο επιδιώκει να αναδείξει αυτές τις επικαλύψεις και να φέρει στην επιφάνεια τα οφέλη που μπορεί να προκύψουν από την πολύπλευρη ανάλυση των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων. Στο πλαίσιο της προσπάθειας που επιχειρείται, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική η κατάθεση παρατηρήσεων, προτάσεων αλλά και εναλλακτικών προσεγγίσεων από όσους και όσες επιθυμούν να συνεισφέρουν στην ερευνητική δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου.

Γιάννης Παναγόπουλος

Πρόεδρος ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Περιεχόμενα

1	Εισαγωγή	13
2	Η προβληματική της αγροτικής ανάπτυξης	15
3	Η αυταξία του πρωτογενούς τομέα και η οικονομική σημασία του αγροτροφικού συστήματος	19
3.1	Ο πρωτογενής τομέας	19
3.2	Το αγροτροφικό σύστημα	23
3.3	Η μεταπολεμική διαμόρφωση του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα	30
3.3.1	Η μεταπολεμική περίοδος: 1950 ως τις μέρες μας	30
3.3.2	Η πρώτη μεταπολιτευτική περίοδος: 1974-1980	39
3.3.3	Η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ)	45
3.3.4	Η ΚΑΠ και η «προσαρμογή» της εγχώριας αγροτικής παραγωγής: 1981-2014	57
4	Το αγροτροφικό σύστημα στην Ελλάδα	79
4.1	Οι αλλαγές και τα νέα δεδομένα σε εθνικό επίπεδο	79
4.1.1	Νέα οικονομικά και θεσμικά δεδομένα	79
4.1.2	Αλλαγές στο καταναλωτικό πρότυπο και μείωση της εγχώριας ζήτησης τροφίμων	80
4.1.2.1	Μείωση της καταναλωτικής δαπάνης	80
4.1.2.2	Αλλαγές στη σύνθεση της καταναλωτικής δαπάνης	84
4.1.2.3	Ποσοτικές μεταβολές στην κατανάλωση τροφίμων	85
4.2	Οι αλλαγές και τα νέα δεδομένα στον πρωτογενή τομέα	89
4.2.1	Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και η συμμετοχή στο ΑΕΠ	89
4.2.2	Απασχόληση	96
4.2.2.1	Προκαταρκτική παρατήρηση όσον αφορά τη σύνθεση των απασχολουμένων	96
4.2.2.2	Μεταβολές της απασχόλησης στο σύνολο της οικονομίας	98
4.2.2.3	Μεταβολές της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα	110
4.2.2.3.1	Ανάλυση της απασχόλησης με βάση τον αριθμό των απασχολουμένων	110
4.2.2.3.2	Ανάλυση της απασχόλησης με βάση τις Μονάδες Ανθρώπινης Εργασίας (ΜΑΕ)	124
4.2.3	Ανάλυση Οικονομικών Λογαριασμών Γεωργίας	143
4.2.3.1	Ορισμοί και μεθοδολογικές παρατηρήσεις	143
4.2.3.2	Ανάλυση λογαριασμού παραγωγής	148

4.2.3.3	<i>Ανάλυση του λογαριασμού δημιουργίας εισοδήματος</i>	158
4.2.3.4	<i>Ανάλυση του λογαριασμού κεφαλαίου</i>	171
4.2.4	<i>Ανάλυση χαρακτηριστικών της ενδιάμεσης ανάλωσης, των όρων εμπορίου και της επενδυτικής δραστηριότητας</i>	176
4.2.4.1	<i>Ενδιάμεση ανάλωση και όροι εμπορίου</i>	176
4.2.4.2	<i>Ανάλυση επιμέρους χαρακτηριστικών της επενδυτικής δραστηριότητας</i>	187
4.2.5	<i>Χρηματοδότηση του πρωτογενούς τομέα. Υψηλές προσδοκίες χωρίς χρηματοδότηση</i>	192
4.2.6	<i>Ανάλυση της παραγωγής του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας</i>	199
4.2.6.1	<i>Φυτική και ζωική παραγωγή, γεωργικές υπηρεσίες και πρώτη μεταποίηση</i>	199
4.2.6.2	<i>Ευνοϊκές και δυσμενείς αλλαγές στη διάρθρωση της παραγωγής</i>	201
4.3	Η βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού	209
4.3.1	<i>Η συμμετοχή της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στο ΑΕΠ</i>	209
4.3.2	<i>Η διαρθρωτική μεταβολή των κλάδων της μεταποίησης</i>	212
4.3.3	<i>Μεταβολές της απασχόλησης στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού</i>	215
4.3.3.1	<i>Οι εξελίξεις της απασχόλησης στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού κατά κατηγορία απασχολούμενων</i>	218
4.3.3.2	<i>Συμπεράσματα για την απασχόληση στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού</i>	223
4.4	Το αγροτροφικό σύστημα: Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού	223
4.5	Το εξωτερικό εμπόριο	229
4.5.1	<i>Εξωτερικό εμπόριο στο σύνολο των προϊόντων</i>	229
4.5.1.1	<i>Μείωση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου χωρίς ποιοτικές αλλαγές</i>	229
4.5.2	<i>Το εξωτερικό εμπόριο τροφίμων – ποτών – καπνού</i>	232
4.5.2.1	<i>Οι όροι εμπορίου</i>	236
4.5.2.2	<i>Η σύνθεση της αξίας των εισαγωγών και των εξαγωγών κατά κατηγορία προϊόντων</i>	237
4.5.3	<i>Ισοζύγιο τροφίμων</i>	243
4.5.3.1	<i>Βαθμός εξάρτησης από τις εισαγωγές</i>	243
4.5.3.2	<i>Ο βαθμός αυτόρκειας</i>	248
4.5.3.3	<i>Ανάλυση χρήσεων</i>	250
5	Αποτίμηση των αλλαγών και της κατάστασης του αγροτροφικού συστήματος	255
5.1	Σύνοψη και αξιολόγηση των βασικών μεγεθών	255
5.1.1	<i>Μείωση ζήτησης για είδη διατροφής και αλλαγές στο καταναλωτικό πρότυπο</i>	255
5.1.2	<i>Φαινομενική αύξηση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ</i>	257
5.1.3	<i>Απασχόληση: Ποσοτικές και ποιοτικές αλλαγές</i>	258
5.1.3.1	<i>Σύνολο οικονομίας: Δυσμενείς αλλαγές με επιπτώσεις και στον πρωτογενή τομέα</i>	258
5.1.3.2	<i>Πρωτογενής τομέας: Επιβράδυνση μείωσης εργατικού δυναμικού</i>	259
5.1.3.3	<i>Δημιουργία εστιών έντασης</i>	263

5.1.4	Δυσμενείς εξελίξεις στο εισόδημα	264
5.1.4.1	<i>Μείωση του επιχειρηματικού εισοδήματος</i>	264
5.1.4.2	<i>Αύξηση της εξάρτησης του εισοδήματος από επιδοτήσεις</i>	266
5.1.5	Δυσμενής σύνθεση των εισροών και αύξηση κόστους χωρίς αντίστοιχη απόδοση	266
5.1.6	Αποεπένδυση	267
5.1.7	Υποχρηματοδότηση από το τραπεζικό σύστημα	268
5.1.8	Ποιοτικές αλλαγές στη διάρθρωση της παραγωγής	268
5.1.9	Η βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	269
5.1.10	Το αγροτροφικό σύστημα	270
5.1.11	Το εξωτερικό εμπόριο τροφίμων – ποτών - καπνού	271
5.2	<i>Συσώρευση νέων προβλημάτων στα ήδη υπάρχοντα</i>	<i>272</i>
5.3	<i>Διαρθρωτικές αλλαγές χωρίς αναπτυξιακό περιεχόμενο</i>	<i>275</i>
5.4	<i>Οι πολλαπλές πηγές πίεσης του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών</i>	<i>278</i>
5.4.1	Ταξινόμηση των παραγόντων που επιδρούν μειωτικά στο αγροτικό εισόδημα	278
5.4.2	Οι πιέσεις στο αγροτικό εισόδημα στο διάστημα 2000-2014	280
5.4.2.1	<i>Περιορισμός των δυνατοτήτων για πολυαπασχόληση</i>	<i>281</i>
5.4.2.2	<i>Αναντιστοιχία συμμετοχής στο ΑΕΠ και στην απασχόληση</i>	<i>282</i>
5.4.3	Σχετικά με τη σύγκριση αστικού και αγροτικού εισοδήματος	285
5.4.4	Σύνοψη των νέων δεδομένων για το αγροτικό εισόδημα	287
5.5	<i>Ασυμμετρίες μεταξύ βασικών μεγεθών</i>	<i>287</i>
5.5.1	Ανεπάρκεια χρηματοδότησης και επενδύσεων	288
5.5.2	Ασυμμετρία φορολογικής επιβάρυνσης και συμμετοχής στις επιδοτήσεις	288
5.6	<i>Αποδυνάμωση των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων του αγροτροφικού συστήματος</i>	<i>288</i>
5.7	<i>Η ανεπάρκεια της πολιτικής και οι αδυναμίες του παραγωγικού συστήματος</i>	<i>291</i>
5.7.1	Πολιτικό σύστημα	291
5.7.2	Παραγωγικό σύστημα	294
5.8	<i>Αναπαραγωγή στερεοτύπων και εσφαλμένων αντιλήψεων</i>	<i>295</i>
5.8.1	Μονομερής αξιολόγηση του πρωτογενούς τομέα βάσει της συμμετοχής του στο ΑΕΠ	298
5.8.2	Παρερμηνείες για τα αίτια μείωσης της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ	299
5.8.3	Ο εσφαλμένος στόχος για την αλλαγή της αναλογίας φυτικής-ζωικής παραγωγής	301
5.8.4	Αγνόηση της ασυμμετρίας στο ειδικό βάρος του πρωτογενούς τομέα σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο	305
5.8.5	Οι υπέρμετρες και γεωγραφικά αδιαφοροποίητες προσδοκίες από την πολυλειτουργικότητα και την πολυαπασχόληση	308
5.8.6	Ασάφειες σχετικά με το εισόδημα των αγροτών	309
5.8.6.1	<i>Η εξομίωση του αγροτικού εισοδήματος με το εισόδημα των αγροτών</i>	<i>309</i>

5.8.6.2	<i>Η μονομερής έμφαση στην ανισότητα αστικού-αγροτικού εισοδήματος</i>	310
5.8.6.3	<i>Η μη συνειδητοποίηση της νέας ισορροπίας ανάμεσα στον αστικό και τον αγροτικό χώρο όσον αφορά το εισοδηματικό πρόβλημα</i>	312
5.8.7	<i>Μη σαφής διάκριση των αγροτικών προϊόντων από τα προϊόντα της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού</i>	312
5.8.8	<i>Ανακρίβειες στον προσδιορισμό του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων</i>	312
5.8.9	<i>Η χίμαιρα της διατροφικής αυτάρκειας</i>	313
5.9	Οικονομικές και δομικές επιπτώσεις από την πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης	315
5.9.1	<i>Επιπτώσεις οικονομικής φύσεως</i>	315
5.9.1.1	<i>Αυτοτροφοδοτούμενες κρίσεις</i>	315
5.9.1.2	<i>Καταστροφή χωρίς δημιουργία</i>	316
5.9.2	<i>Επιπτώσεις δομικής φύσεως</i>	317
5.9.2.1	<i>Περαιτέρω αποσάθρωση των κλαδικών διασυνδέσεων</i>	317
5.9.2.2	<i>Επιβράδυνση τομεακών αναδιαρθρώσεων</i>	317
5.9.3	<i>Σύνοψη των επιπτώσεων από την πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης</i>	318
5.10	Κρίση και πρωτογενής τομέας: Προσδοκίες και πραγματικότητα	319
5.10.1	<i>Η κρίση στον πρωτογενή τομέα προηγήθηκε της ύφεσης 2009-2014</i>	320
5.10.2	<i>Λανθασμένη ερμηνεία των διαρθρωτικών αλλαγών</i>	320
5.10.3	<i>Λανθασμένη ανάγνωση των εξελίξεων στην απασχόληση</i>	321
5.10.4	<i>Αδυναμία χρηματοδότης και αποσπένδυση</i>	322
5.10.5	<i>Ανθεκτικότητα κυρίως σε όρους επιβίωσης</i>	323
5.10.6	<i>Τα όρια συμβολής του πρωτογενούς τομέα στην έξοδο από την ύφεση</i>	324
5.11	Το αγροτικό πρόβλημα δεν είναι μόνο αγροτικό	326
6	Πλαίσιο προτάσεων ανάπτυξης του αγροτροφικού συστήματος	329
6.1	Εισαγωγή	329
6.2	Δομικά – Διαρθρωτικά δεδομένα	350
6.2.1	<i>Μακροοικονομικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά</i>	350
6.2.1.1	<i>Επαναφορά των τομεακών αλλαγών στην αναπτυξιακή κατεύθυνση</i>	350
6.2.1.2	<i>Επιδίωξη διαρθρωτικών αλλαγών με αναπτυξιακό περιεχόμενο</i>	352
6.2.1.3	<i>Επιδίωξη αποκατάστασης της αναντιστοιχίας στη συμμετοχή στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό</i>	354
6.2.1.4	<i>Αντιμετώπιση, εντός και εκτός του πρωτογενούς τομέα, της αδυναμίας εκτόνωσης των προβλημάτων απασχόλησης και εισοδήματος προς τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα</i>	356
6.2.1.5	<i>Επανάταξη κατεστραμμένων τμημάτων της παραγωγικής βάσης στην οικονομική δραστηριότητα</i>	358
6.2.1.6	<i>Προσαρμογή της παραγωγής στην αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου</i>	359
6.2.2	<i>Κλαδικές διασυνδέσεις</i>	360

6.2.2.1	<i>Οικοδόμηση στοχευμένων εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων</i>	360
6.2.3	Διαρθρωτικά ζητήματα εντός του πρωτογενούς τομέα, παρεμβάσεις στη διάρθρωση της παραγωγής	362
6.2.3.1	<i>Ενδυνάμωση των σχέσεων φυτικής-ζωικής παραγωγής</i>	362
6.2.3.2	<i>Αποκατάσταση των βιομηχανικών καλλιεργειών</i>	363
6.2.3.3	<i>Αποπροσανατολισμός σε ποιοτικά προϊόντα, με παράλληλη στήριξη της «μαζικής» παραγωγής και προστασία από φθινές εισαγωγές χαμηλής ποιότητας</i>	364
6.2.3.4	<i>Σχεδιασμός αντιμετώπισης επιπτώσεων από το πρόβλημα της διαδοχής</i>	366
6.3	Εισροές και κόστος παραγωγής	367
6.3.1	Μείωση του κόστους παραγωγής	367
6.3.2	Βελτίωση της δυσμενούς σύνθεσης των εισροών	368
6.3.3	Μείωση του κόστους χρήσης και βελτίωση της αποδοτικότητας των εισροών	369
6.3.4	Αντιμετώπιση επιδείνωσης όρων εμπορίου των αγροτικών προϊόντων σε σχέση με τις εισροές	370
6.4	Χρηματοδότηση και επενδύσεις	371
6.4.1	Αποκατάσταση ισορροπίας ανάμεσα στη χρηματοδότηση του πρωτογενούς τομέα και στο ρόλο που διαδραματίζει στο ΑΕΠ, στην απασχόληση και στις εξαγωγές	371
6.4.2	Αποκατάσταση ισορροπημένης χρηματοδότησης στην κάλυψη άμεσων αναγκών και αναγκών για εκσυγχρονισμό και επέκταση	372
6.4.3	Μείωση κόστους του κεφαλαίου	373
6.4.4	Αποκατάσταση ισορροπίας ανάμεσα στις επενδύσεις του πρωτογενούς τομέα και στο ρόλο που διαδραματίζει στο ΑΕΠ, στην απασχόληση και στις εξαγωγές	374
6.4.5	Αντιστροφή της διαδικασίας αποεπένδυσης	375
6.5	Παραγωγή και εισόδημα	375
6.5.1	Παρεμβάσεις για την άρση της συρρίκνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας	375
6.5.2	Αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας	376
6.5.3	Αύξηση της καθαρής προστιθέμενης αξίας	377
6.5.4	Αντιμετώπιση των πολλαπλών πηγών πίεσης του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών	378
6.5.5	Αύξηση επιχειρηματικού εισοδήματος	379
6.5.6	Ενίσχυση των δυνατοτήτων για συμπληρωματικές οικονομικές δραστηριότητες εκτός πρωτογενούς τομέα. Ενίσχυση πολυαπασχόλησης	380
6.5.7	Αντιμετώπιση των περιφερειακών και κλαδικών ανισοτήτων που δημιουργούνται και αναπαράγονται από την αγροτική πολιτική (κοινοτική και εθνική)	381
6.5.8	Εκλογίκευση του φορολογικού συστήματος	382
6.5.9	Επανεξέταση της κατανομής της φορολογίας και των επιδοτήσεων	383
6.5.10	Μείωση της εξάρτησης του εισοδήματος από τις επιδοτήσεις	384
6.5.11	Αποτύπωση του πραγματικού εισοδήματος στον πρωτογενή τομέα και της σχέσης του με το αστικό	385
6.6	Εξωτερικό εμπόριο	386

6.6.1	Αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας στις εξαγωγές	386
6.6.2	Αύξηση βαθμού μεταποίησης των εξαγόμενων προϊόντων	389
6.6.3	Διεύρυνση της εξαγωγικής βάσης	389
6.6.4	Βελτίωση διάρθρωσης εισαγωγών	390
6.6.5	Αύξηση βαθμού αυτάρκειας σε επιλεγμένα προϊόντα	391
6.6.6	Μείωση βαθμού εξάρτησης από εισαγωγές σε επιλεγμένα προϊόντα	392
6.6.7	Βελτίωση των όρων εμπορίου των αγροτικών εξαγωγών προς τις αγροτικές εισαγωγές	393
6.7	Στερεότυπα και εσφαλμένες ερμηνείες	393
6.7.1	Ολοκληρωμένη αξιολόγηση του ρόλου του πρωτογενούς τομέα και ανάλογη αντιμετώπισή του από την αγροτική πολιτική	394
6.7.2	Αποκατάσταση στον δημόσιο λόγο των πραγματικών αιτιών που οδηγούν σε τομεακές αλλαγές	395
6.7.3	Αντικατάσταση του εσφαλμένου στόχου για ανατροπή της σχέσης φυτικής-ζωικής παραγωγής με το στόχο για ενίσχυση της κτηνοτροφικής παραγωγής	396
6.7.4	Χάραξη αγροτικής/οικονομικής πολιτικής λαμβάνοντας υπόψη τις έντονες γεωγραφικές διαστάσεις της αγροτικής παραγωγής	397
6.7.5	Αποκατάσταση ρεαλιστικών προσδοκιών από την πολυλειτουργικότητα και την πολυαπασχόληση	397
6.7.6	Αποκατάσταση ρεαλιστικών δυνατοτήτων του πρωτογενούς τομέα για τη συμβολή του στην έξοδο από την ύφεση	399
6.7.7	Επιδίωξη ένταξης στον διεθνή καταμερισμό εργασίας με ευνοϊκούς όρους αντί της αυτάρκειας	400
6.7.8	Αλλαγή της αντίληψης για τους παράγοντες προσδιορισμού του κόστους	401
6.8	Πολιτική - Θεσμοί	403
6.8.1	Ο ρόλος της πολιτείας	404
6.8.2	Επαναπροσδιορισμός του ρόλου του αγροτικού χώρου – Ανασυγκρότηση συλλογικών θεσμών	406
6.8.3	Επανεξέταση του ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης στην τοπική και αγροτική ανάπτυξη	408
6.8.4	Εκλογίκευση της οικονομικής στήριξης, μέσω επιδοτήσεων, στη βάση των πραγματικών αναγκών που απορρέουν από τις ιδιομορφίες της αγροτικής παραγωγής	409
6.8.5	Επιαναφορά της αγροτικής πολιτικής σε παράγοντα ισόρροπης γεωγραφικής ανάπτυξης	410
6.8.6	Αξιοποίηση του προσανατολισμού ορισμένων στρωμάτων προς μια πιο επαγγελματική γεωργία	411
6.8.7	Αναβάθμιση επαγγελματικής κατάρτισης των αγροτών	414

Βιβλιογραφία	417
---------------------	------------

Παράρτημα στατιστικών στοιχείων	431
--	------------

1. Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται μια συμβολή στην αναζήτηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων της εγχώριας παραγωγής, μέσα από την εξέταση ενός υποτιμημένου τομέα της ελληνικής οικονομίας, του πρωτογενούς τομέα, αλλά και του ευρύτερου αγροτροφικού συστήματος. Κεντρικό άξονα της εργασίας αποτελεί η υπόθεση ότι οι σημερινές προϋποθέσεις ανάπτυξης είναι δυσμενέστερες σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν. Αυτό οφείλεται στις επιπτώσεις που είχε στην ελληνική οικονομία αφενός η αυξανόμενη διεθνοποίηση και ταυτόχρονη απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου και αφετέρου η επίρεια των μονομερών πολιτικών λιτότητας που επέβαλαν οι διεθνείς πιστωτές στη χώρα, οι οποίες επέδρασαν αρνητικά στα ήδη υπάρχοντα σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας. Εκτιμάται ότι η δραματική συρρίκνωση και απαξίωση της εγχώριας παραγωγικής βάσης την περίοδο 2010-2014 θα δυσχεράνει για μεγάλο χρονικό διάστημα τις αναπτυξιακές προοπτικές, τόσο λόγω της αποδιάρθρωσης των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων όσο και της υπονόμησης των δυνατοτήτων για ένταξη στον διεθνή καταμερισμό εργασίας με ευνοϊκούς όρους (απώλεια θέσης στην εγχώρια και τη διεθνή αγορά, μείωση των επενδύσεων, απαξίωση κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, μετανάστευση πτυχιούχων και εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού κ.ά.).

Η σχετικά πρόσφατη διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση και η επέκτασή της στη λεγόμενη «πραγματική» οικονομία οδήγησε στην αναζήτηση πηγών ανάπτυξης και συνακόλουθα στην εκ νέου ανακάλυψη, για όσους την είχαν ξεχάσει, της σημασίας της παραγωγικής δραστηριότητας. Στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας αυτό το ζήτημα αναδείχθηκε ακόμα πιο επιτακτικά λόγω των καταστροφικών αποτελεσμάτων των πολιτικών του «μηχανισμού στήριξης» και σήμερα, μετά την παρατεταμένη και βαθιά ύφεση, αποτελεί πλέον κοινό τόπο.

Ως στόχος της μελέτης τίθεται η διερεύνηση των δυνατοτήτων και των συγκεκριμένων προϋποθέσεων που χρειάζεται να δημιουργηθούν, ώστε το αγρο-

τροφικό σύστημα να παίζει τον ρόλο που του αντιστοιχεί, κατ' αρχάς για τη σταθεροποίηση και ακολούθως για την επανεκκίνηση της αναπτυξιακής διαδικασίας στην ελληνική οικονομία. Η διερεύνηση του θέματος γίνεται λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις παραμέτρους που ορίζει το ευρωπαϊκό και το ευρύτερο παγκόσμιο περιβάλλον, όσο και τα αποτελέσματα από τις στρατηγικές αναπτυξιακές επιλογές των τελευταίων δεκαετιών, και ιδιαίτερα των επιλογών της οικονομικής πολιτικής από το 2010. Ο χρονικός ορίζοντας των προτάσεων της μελέτης επιχειρείται να έχει μια σχετική ισορροπία ανάμεσα στην αντιμετώπιση των τρεχουσών προβλημάτων, τη μεσοπρόθεσμη προοπτική και τη σκιαγράφιση μιας μακροπρόθεσμης εναλλακτικής πορείας.

Από τα ανωτέρω, καθίσταται σαφές ότι το περιεχόμενο της μελέτης επικεντρώνεται σε ζητήματα που σχετίζονται άμεσα με τη συμβολή του αγροτροφικού συστήματος στην οικονομική ανάπτυξη. Συνεπώς, δεν εξετάζονται όλες οι πτυχές της εγχώριας αγροτικής πολιτικής, ούτε εξετάζονται τα συγκεκριμένα προβλήματα των επιμέρους κλάδων της πρωτογενούς παραγωγής. Οι μελέτες για την αγροτική παραγωγή, σε γενικό και κλαδικό επίπεδο, δεν σπανίζουν στην εγχώρια βιβλιογραφία· κάθε άλλο. Αυτό, όμως, που φαίνεται να σπανίζει είναι η αξιοποίηση αυτών των μελετών στο επίπεδο της οικονομικής πολιτικής. Η διαμόρφωση της αναπτυξιακής στρατηγικής δεν μπορεί να εξαντληθεί στην «τεχνοκρατική» καταγραφή αυτών των κρίσιμων παραμέτρων. Απαιτείται, κυρίως, η διαμόρφωση ενός προγράμματος παραγωγικής ανασυγκρότησης από την πλευρά της οικονομικής πολιτικής, το οποίο θα χαράσσει έναν «οδικό χάρτη» για τη διαμόρφωση θεσμών και δράσεων με στόχο την ολοκληρωμένη περιφερειακή και αγροτική ανάπτυξη. Με την παρούσα μελέτη επιχειρείται η συνεισφορά στην προσπάθεια αυτή, ωστόσο για την επιτυχία της είναι αναγκαία η ενεργός συμμετοχή και η συνεργασία των συλλογικών φορέων του αγροτικού κόσμου, της τοπικής αυτοδιοίκησης και των μεμονωμένων αγροτικών επιχειρήσεων, ώστε να αναβαθμιστεί το επίπεδο της αγροτικής παραγωγικής διαδικασίας στο σύνολό της (εισροές, παραγωγή, μεταποίηση, εμπορία) αλλά και, ως καταλύτες, να υποκινήσουν θετικές παρεμβάσεις της πολιτείας και του τραπεζικού συστήματος, σε όρους πολιτικών, θεσμών και χρηματοδότησης.

2. Η προβληματική της αγροτικής ανάπτυξης

Η αγροτική οικονομία αποτελεί τον φτωχό συγγενή της οικονομικής πολιτικής και της οικονομικής βιβλιογραφίας γενικότερα, σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο. Ο αγροτικός χώρος τραβάει τα βλέμματα της προσοχής μόνο όταν συμβαίνουν φυσικές καταστροφές ή όταν ξεσπούν διατροφικές κρίσεις που θέτουν σε κίνδυνο όχι μόνο την υγεία ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων, αλλά και την εύρυθμη λειτουργία αγροτικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων και εθνικών οικονομιών. Η αντιμετώπιση της αγροτικής δραστηριότητας ως δευτερεύουσας, ή συμπληρωματικής, σε σχέση με τις σύγχρονες βιομηχανικές και χρηματοοικονομικές δράσεις που μονοπωλούν το ενδιαφέρον των διαμορφωτών της πολιτικής και των οικονομικών ερευνητών,¹ δεν είναι άμοιρη συγκεκριμένων θεωρητικών και πολιτικών αξιολογήσεων που γίνονται, συχνά αδιόρατα, και που καθορίζουν εν πολλοίς τη σύγχρονη αναπτυξιακή ατζέντα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Κι όμως, τα επιτεύγματα της αγροτικής παραγωγής, κατά το μακρύ διάστημα των δύο τελευταίων εκατονταετηρίδων, δεν είναι καθόλου αμελητέα. Ο αγροτικός τομέας δεν υπήρξε υποδεέστερος, αλλά εξίσου σημαντικός για την αλματώδη οικονομική ανάπτυξη των δύο τελευταίων αιώνων. Παρά τις δυσοίονες προβλέψεις του Malthus, στα τέλη του 18ου αιώνα, ότι η πληθυσμιακή αύξηση υπερβαίνει τις δυνατότητες παραγωγής τροφίμων, άποψη που γενικεύτηκε ως *Νόμος των Φθινουσών Αποδόσεων* –οικονομικός νόμος που προσιδιάζει στην πρωτογενή παραγωγή– και κυριάρχησε στην οικονομική φιλοσοφία για αρκετό διάστημα τον 19ο αιώνα,² οι επιδόσεις της αγροτικής παραγωγής, σε παγκόσμιο επίπεδο,

1. Ενδεικτικά βλ. Jorgenson (2008).

2. Βλ. Malthus (1992), ιδιαίτερα την εισαγωγή του Donald Winch, όπου γίνεται διεξοδι-

είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτες. Η αύξηση της προσφοράς αγροτικών προϊόντων ήταν ραγδαία, ωστόσο η πρόοδος αυτή δεν ήταν φυσικά ομοιόμορφη, ούτε χωρίς προβλήματα: 842 εκατ. άνθρωποι (12% του παγκόσμιου πληθυσμού) υποσιτίζονται, την ώρα που στον δυτικό κόσμο η κατά κεφαλήν κατανάλωση αγροτικών προϊόντων και φυσικών πόρων έχει αυξηθεί σε ασύλληπτα επίπεδα (United Nations Development Programme, 2014: 3 κ.ε.), οι δυναμικές της αγροτικής παραγωγής και του διεθνούς εμπορίου αγροτικών προϊόντων έχουν μεταβάλει το ισοζύγιο ισχύος μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών, δημιουργώντας νέες εστίες κοινωνικής και πολιτικής έντασης (Borras et al., 2008), ενώ η υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων έχει συμβάλει στη διάβρωση των εδαφών και στη δημιουργία ευρύτερων περιβαλλοντικών προβλημάτων, με ανυπολόγιστο οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος (Blaikie, 1985). Το αγροτροφικό πρόβλημα, το οποίο αποτελεί μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις του 21ου αιώνα, δεν εξαρτάται μόνο από την ανάπτυξη και την εφαρμογή προηγμένων τεχνολογικών μεθόδων (Smil, 2000), καθώς, όπως ορθά έχει επισημανθεί, «το διατροφικό σύστημα είναι πολυδιάστατο και εκτείνεται από το παγκόσμιο στο τοπικό επίπεδο, από τα McDonalds στα γκουρμέ εστιατόρια της Michelin, από τα επιστημονικά εργαστήρια στα ράφια των σουπερμάρκετ και περιλαμβάνει ένα πλήθος παραγόντων (χρηματοοικονομικός τομέας, εργατικά συνδικάτα, εκπαιδευτικά ιδρύματα κ.ά.) και ζητημάτων (φυσικοί πόροι και περιβάλλον, μορφές μάρκετινγκ και αγορών εργασίας, διάθεση αποβλήτων και πρακτικές ανακύκλωσης, και δημόσιες πολιτικές που είναι σημαντικές για τη συμμετοχή [στο εγχείρημα] επιχειρήσεων, καταναλωτών, πολιτών...)» (Bunte and Dagevos, 2009: 19).

Οι πτυχές του προβλήματος που θίχτηκαν εδώ (διαχείριση φυσικών πόρων – αγροτροφικό πρόβλημα – οικονομικά και κοινωνικά συμφέροντα που εμπλέκονται στη διαχείριση της αγροτικής παραγωγής – οικονομική πολιτική) διαγράφουν την πολυπλοκότητά του και ορίζουν το πλαίσιο ανάλυσής του, το οποίο, όπως είναι φανερό, δεν μπορεί να αναχθεί αποκλειστικά σε μία μόνο παράμετρο – την οικονομική. Οι επιλογές της οικονομικής πολιτικής δεν έχουν επιπτώσεις μόνο στην αποτελεσματική κατανομή των πόρων, αλλά και στη διανομή του εισοδήματος, ενώ οι επιδράσεις των επιλογών αυτών μπορεί να είναι άνισες και διαφορετικές στα επιμέρους κοινωνικά στρώματα, όχι μόνο σε εθνικό αλλά και

κή συζήτηση των κοσμοθεωρητικών αφητηριών και αξιολογήσεων των ιδεών του στο ιστορικό πλαίσιο που αυτές εκφράστηκαν.

σε διεθνές επίπεδο, ειδικότερα αν το κόστος των επιλογών αφορά την προστασία του περιβάλλοντος και την υγεία των πολιτών. Η ευπάθεια είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων, όπως «του εισοδηματικού επιπέδου, της ηλικιακής και έμφυλης κατανομής του πληθυσμού, της πρόσβασης στην πληροφόρηση και σε περιβαλλοντικά πλεονεκτήματα και του κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου» (Ruth and Ibararán, 2009: 3 κ.ε.). Η παράβλεψη αυτών των παραγόντων κατά την επιλογή πολιτικών μπορεί να επιτείνει την ευπάθεια και την περιθωριοποίηση ορισμένων κοινωνικών ομάδων και να οδηγήσει σε αυξανόμενη κοινωνική ένταση και σύγκρουση. Η συμβατική οικονομική προσέγγιση, η οποία αποτελεί συχνά τον αποφασιστικό παράγοντα για τον καθορισμό των πολιτικών επιλογών, με την αυστηρή μαθηματική απεικόνιση των εμπλεκόμενων παραμέτρων και με τη χρήση στατιστικών σειρών, επιχειρεί να προδιαγράψει τις μελλοντικές επιπτώσεις των προτεινόμενων πολιτικών και να έχει τον τελευταίο λόγο στην αξιολόγηση του ρεαλισμού τους.³ Η προσέγγιση ωστόσο αυτή αποτυγχάνει να υπολογίσει ορθά αυτές τις επιπτώσεις, καθώς «καμιά οικονομική τεχνική πρόβλεψης δεν έχει ελπίδα να ενσωματώσει ακριβή πληροφόρηση σχετικά με τις μελλοντικές συνθήκες. Τα μοντέλα χρησιμοποιούνται για τη σύγκριση εναλλακτικών πολιτικών, αλλά οι θεμελιώδεις αρχές της [συμβατικής] οικονομικής θεωρίας τα καθιστούν ανίκανα να εκπληρώσουν τις απαραίτητες συγκρίσεις. Υποστηρίζεται ότι τα μοντέλα αντιπροσωπεύουν την οικονομική και την κοινωνική πραγματικότητα, παρ' ότι είναι γνωστό ότι παραλείπουν, αγνοούν ή παραμορφώνουν σημαντικό μέρος της. Τα μοντέλα χρησιμοποιούνται για να στηρίξουν ισχυρές δηλώσεις σχετικά με το ποιες πολιτικές πρέπει ή δεν πρέπει να αναληφθούν, αν και είναι γνωστό ότι οι μαθηματικές ιδιότητες αυτών των θεωρητικών θεμελίων τους αποκλείουν συγκεκριμένα αποτελέσματα κοινωνικής ευημερίας» (DeCanio, 2003: 7-8).

Για την αγροτική παραγωγή οι παρατηρήσεις αυτές ισχύουν στον μέγιστο βαθμό. Οι ιδιαιτερότητες του αγροτικού τομέα, η εξάρτησή του από το έδαφος, το κλίμα και τη διαθεσιμότητα υδατικών πόρων, σε συνάρτηση με τις πολιτικές

3. Βλ. ενδεικτικά το βιβλίο του ειδικού στην αγροτική οικονομική Berkeley Hill, που αποβλέπει «στην περιγραφή οικουμενικών οικονομικών αρχών [... που θα βοηθήσει τους μελετητές της αγροτικής οικονομίας] να δημιουργήσουν μια ισορροπία, η οποία αναμένεται ότι θα τους συνδράμει καλύτερα στις [ερευνητικές] ανάγκες τους σε όρους περιεχομένου και πολυπλοκότητας» (Hill, 1980: vii-viii).

και τις οικονομικές μορφές ανάπτυξής του, αποβαίνουν καθοριστικές παράμετροι για τη διαμόρφωση του «αγροτικού συστήματος» που κυριάρχησε ιστορικά σε κάθε χώρα, τις οποίες κάθε σοβαρή έρευνα οφείλει να συνυπολογίζει και να ενσωματώνει στην ανάλυσή της. Μια σύγχρονη μελέτη που διερευνά τη σχέση της αγροτικής οικονομίας με τη γενικότερη οικονομική ανάπτυξη στην Ευρώπη, από το 1870 και ως τις μέρες μας, κατέδειξε ότι ο ρυθμός ανάπτυξης του αγροτικού τομέα εξαρτάται από τις συγκεκριμένες βιομηχανικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες της εγχώριας αγοράς κάθε χώρας, αναδεικνύοντας την ποικιλομορφία στη διαμόρφωση και το μετασχηματισμό του αγροτικού τομέα, επανεκτιμώντας έτσι τη συμβατική θεώρηση της σχέσης μεταξύ αγροτικής και οικονομικής ανάπτυξης γενικότερα (Lains and Pinilla, 2009). Επίσης, μια τέτοιου τύπου ανάλυση δεν μπορεί παρά να υποβάλει στον ερευνητή την αντίληψη ότι η «αγροτική οικονομία είναι μέρος μιας ολοκληρωμένης ιστορικής διαδικασίας που συνδέεται [άμεσα] με το κράτος, την αστικοποίηση [urbanization], τον διεθνή καπιταλισμό και με άλλα [γενικότερα] ζητήματα. Οποιαδήποτε ουσιαστική προσπάθεια [κατανόησης] των προβλημάτων της περιφερειακής ανάπτυξης θα πρέπει να ξεκινά με τις αντίστροφες προτεραιότητες στην αγροτική και την αστική δαπάνη, μια διαδικασία που εμπλέκει την κεντρική κρατική πολιτική» (Hart, 1982: 165).

Η προσέγγιση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωση της Ελλάδας, όπου τις τελευταίες δεκαετίες η οικονομική πολιτική που ασκείται στον αγροτικό χώρο περιορίζεται στην απόσπαση μεγαλύτερων επιδοτήσεων από τον κοινοτικό προϋπολογισμό και στη μεταφορά των αποφάσεων που λαμβάνονται στο πλαίσιο της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι κοινωνικές, οι περιβαλλοντικές και άλλες επιπτώσεις, ενώ απουσιάζουν σχεδόν παντελώς οι εγχώριες δράσεις που θα αυξήσουν τις δυνατότητες προσαρμογής των αγροτικών στρωμάτων στις μεταβολές του διεθνούς περιβάλλοντος.

3. Η αυταξία του πρωτογενούς τομέα και η οικονομική σημασία του αγροτροφικού συστήματος

3.1 Ο πρωτογενής τομέας

Η σημασία του πρωτογενούς τομέα προσδιορίζεται, ως επί το πλείστον, με βάση την ποσοστιαία συμμετοχή του στο ΑΕΠ. Ωστόσο, η αυταξία της παραγωγής τροφίμων υποβαθμίζει τη σπουδαιότητα της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ όσον αφορά την αναγνώριση της σημασίας του. Ο εν λόγω δείκτης έχει νόημα μόνο στην αξιολόγηση της επίπτωσης του πρωτογενούς τομέα στη δυναμική του ΑΕΠ σε οικονομικούς όρους. Η μονομερής αξιολόγηση του πρωτογενούς τομέα με βάση τη συμμετοχή του στη διαμόρφωση του ΑΕΠ συνιστά διολίσθηση στη μεθοδολογικά εσφαλμένη αντίληψη ότι όλα τα ποιοτικά χαρακτηριστικά είναι δυνατό να ποσοτικοποιηθούν αλλά και να αξιολογηθούν με βάση αυτή την ποσοτικοποίηση.

Η αυταξία των τροφίμων, η αναμενόμενη επιδείνωση των όρων παραγωγής τους (κλίμα, έδαφος, νερό) και η αύξηση της ζήτησής τους αναδεικνύουν την κρίσιμη σημασία του αγροτικού τομέα και των κλάδων που συνδέονται με αυτόν, τόσο από την πλευρά της δημιουργίας των προϋποθέσεων της αγροτικής παραγωγής (έρευνα, τεχνολογία, βιομηχανία παραγωγής εισροών) όσο και από την πλευρά της μεταποίησης και της εμπορίας των αγροτικών πρώτων υλών και τελικών προϊόντων.

Η ποσοστιαία συμμετοχή του αγροτικού τομέα στη διαμόρφωση του ΑΕΠ ιστορικά φθίνει. Αυτό όμως σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι μειώνεται και η σημασία και η αυταξία του αγροτικού τομέα ως παραγωγού τροφίμων ή ότι εκλείπουν οι δυνατότητες για αξιοσημείωτη συμβολή του ευρύτερου αγροτροφι-

κού συστήματος στην οικονομική ανάπτυξη. Κατά κανόνα, ο πρωτογενής τομέας αξιολογείται μονομερώς, με βάση τη φθίνουσα συμμετοχή του στο ΑΕΠ, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι κλαδικές διασυνδέσεις, ο ρόλος στην περιφερειακή οικονομία, οι σχέσεις με το περιβάλλον και βέβαια, το κυριότερο, ότι είναι ο τομέας που παράγει τρόφιμα. Για την αξιολόγηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων του αγροτροφικού συστήματος, έστω και με αμιγώς οικονομικούς όρους, απαιτείται η εκτίμηση του ειδικού βάρους που κατέχει σε όλες τις πλευρές της οικονομίας. Ο πρωτογενής τομέας στην Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι συμμετέχει με μόλις 3,8% στη διαμόρφωση του ΑΕΠ, προσφέρει σημαντικό τμήμα των πρώτων υλών της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών (οι οποίες συνιστούν το 30%-75% του κόστους παραγωγής). Η βιομηχανία τροφίμων – ποτών κατέχει την πρώτη θέση μεταξύ των κλάδων της μεταποίησης με βάση σχεδόν το σύνολο των βασικών δεικτών, δεδομένου ότι έχει ειδικό βάρος 20%-25% στην απασχόληση, στην προστιθέμενη αξία, στις πωλήσεις και στον αριθμό των επιχειρήσεων. Όσον αφορά το συνολικό εξωτερικό εμπόριο, η βιομηχανία τροφίμων – ποτών συμμετέχει με 17,06% στις εξαγωγές και με 12,32% στις εισαγωγές για το 2014.⁴

Μια διαδεδομένη αλλά εμπειρικά αμφισβητούμενη αντίληψη είναι ότι η μείωση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ συνιστά οπωσδήποτε ένδειξη οικονομικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με την «υπόθεση Chenery» (Chenery, 1986), το επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης συνδέεται με την οικονομική διάρθρωση και σε κάθε επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης αντιστοιχεί μια ορισμένη δομή της οικονομίας. Υποστηρίζεται επίσης ότι ο μετασχηματισμός της δομής της παραγωγής συνιστά τμήμα της διαδικασίας οικονομικής ανάπτυξης. Η διαρθρωτική αλλαγή υλοποιείται με μεταφορά πόρων (εργασίας, κεφαλαίου) προς δυναμικότερους κλάδους, όπου αποδίδουν περισσότερο, τροποποιούν τη σύνθεση του τελικού προϊόντος και μεταφράζονται σε οικονομική ανάπτυξη. Ας σημειωθεί ωστόσο ότι η αντιστοιχία επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης και οικονομικής διάρθρωσης θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως μέσο και όχι ως τυπικό πρότυπο, διότι η διαρθρωτική αλλαγή παρουσιάζει και εθνικές ιδιομορφίες, οι οποίες, σε συνάρτηση με τα κοινά χαρακτηριστικά, οδηγούν σε απόκλιση από αυτό που παρατηρείται διεθνώς (Chenery, 1960· Chenery and Taylor, 1968). Οι λόγοι οι οποίοι μπορούν να οδηγήσουν σε απόκλιση από το μέσο πρότυπο είναι,

4. Βλ. ΕΛΣΤΑΤ και Κέντρο Εξαγωγικών Ερευνών και Μελετών, *Το Εμπόριο της Ελλάδος κατά Μονοψήφιες Κατηγορίες και η Σύνθεσή του*, Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2014.

μεταξύ άλλων, οι φυσικοί πόροι, το μέγεθος της χώρας, το εξωτερικό εμπόριο, η ιστορική κληρονομιά, η οικονομική πολιτική της συγκεκριμένης περιόδου, τα έκτακτα γεγονότα κ.ά.⁵

Κρίσιμο θεωρητικό ζήτημα συνιστά το ερώτημα κατά πόσο οποιαδήποτε διαρθρωτική αλλαγή συνιστά ανάπτυξη. Πρόκειται για τη διάκριση ανάμεσα στην «πραγματική» αναδιάρθρωση, αυτή δηλαδή που έχει αναπτυξιακό περιεχόμενο, και στην «πλασματική» αναδιάρθρωση, που συχνά στερείται αναπτυξιακού περιεχομένου. Η απάντηση στο ανωτέρω ερώτημα θα πρέπει να αναζητηθεί στο «μηχανισμό λειτουργίας» της αναδιάρθρωσης, στους λόγους που την υποκινούν και στα αποτελέσματα που τη συνοδεύουν (Nikolaidis, 2010).

Η μείωση της συμμετοχής του αγροτικού τομέα στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό συχνά θεωρείται εξ ορισμού θετική και επιθυμητή εξέλιξη και εκλαμβάνεται μηχανιστικά ως ενδεικτικό στοιχείο της αναπτυξιακής διαδικασίας. Ακόμη και αν η εν λόγω άποψη δεν διατυπώνεται με αυτό τον άμεσο τρόπο, υπονοείται εμμέσως διά της μηχανιστικής συσχέτισης ανάμεσα στη μείωση του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα και στην άνοδο του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης. Η μείωση αυτή αξιολογείται θετικά, χωρίς ταυτόχρονα να γίνεται συζήτηση για τα συγκεκριμένα αίτια και τον τρόπο με τον οποίο έχει επέλθει, τις επιπτώσεις που επιφέρει στο εγχώριο παραγωγικό σύστημα και στις διακλαδικές σχέσεις του αγροτικού τομέα, καθώς και στο εμπορικό ισοζύγιο των αγροτικών προϊόντων και του ευρύτερου αγροτροφικού συστήματος. Συναφής είναι η αντίληψη ότι η οικονομική ανάπτυξη οδηγεί σε μείωση της σημασίας του αγροτικού τομέα, και συνεπώς οι αναπτυγμένες χώρες δεν χρειάζεται να μεριμνούν ιδιαίτερα γι' αυτόν (Νικολαΐδης, 2005, 2010).

Η προέλευση της εσφαλμένης αυτής προσέγγισης έχει ως αφετηρία τη μηχανιστική ανάγνωση των διαρθρωτικών αλλαγών που «νομοτελειακά» οδηγούν στη σχετική μείωση της ποσοστιαίας συμμετοχής του αγροτικού τομέα στη διαμόρφωση του ΑΕΠ. Η απλουστευτική «αναπτυξιακή» ανάγνωση της μείωσης του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα υπερισχύει της αξιολόγησης των λόγων και του τρόπου με τον οποίο πραγματοποιείται. Οι όροι μείωσης του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα έχουν απασχολήσει την οικονομική θεωρία και είναι

5. Βλ. σχετικά τον τόμο που επιμελήθηκαν οι Syrquin et al. (1984) προς τιμήν του Hollis B. Chenery.

γνωστό ότι αυτή μπορεί να επέλθει τόσο υπό συνθήκες ανάπτυξης όσο και υποβάθμισής του (Johnston, 1970). Η τομεακή αναδιάρθρωση της οικονομίας μπορεί να συνοδεύεται από ανάπτυξη ή, αντιθέτως, να στερείται αναπτυξιακού περιεχομένου, και ως εκ τούτου να συνιστά αποδιάρθρωση του παραγωγικού συστήματος, με δυσμενείς επιπτώσεις στην αναπτυξιακή διαδικασία. Ωστόσο, αυτό το προφανές στοιχείο πολύ συχνά παραγνωρίζεται. Ταυτόχρονα, παραβλέπεται το γεγονός ότι οι αναπτυγμένες οικονομίες έχουν περιορισμένο, αλλά αναπτυγμένο αγροτικό τομέα και αγροτροφικό σύστημα γενικότερα.

Με βάση την ανωτέρω ανάλυση, είναι δυνατό να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι η μείωση του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα δεν συνιστά *per se* αναδιάρθρωση με αναπτυξιακό περιεχόμενο. Η μειωμένη συμμετοχή του αγροτικού τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση δεν παραπέμπει αυτομάτως σε αναπτυγμένη οικονομία, συνεπώς είναι εσφαλμένο να θεωρείται ή, πολύ περισσότερο, να τίθεται ως «αυτοτελής» αναπτυξιακός στόχος, εν πολλοίς δηλαδή να ανάγεται σε αυτοσκοπό. Οι επιπτώσεις της εν λόγω απλουστευτικής αντίληψης για τον αγροτικό τομέα είναι σημαντικές. Η χρήση, με αυτό τον μηχανιστικό τρόπο, της μείωσης του ποσοστού συμμετοχής του αγροτικού τομέα στο ΑΕΠ ως δείκτη οικονομικής ανάπτυξης είναι δυνατό να καλύπτει στασιμότητα, καθυστέρηση, αποδιάρθρωση του αγροτικού τομέα και προβλήματα στο ευρύτερο πλέγμα των διακλαδικών σχέσεων του. Η «αποδοχή», ή ακόμη και η επιδίωξη, της μείωσης του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα, εάν δεν συνδυαστεί με αύξηση της παραγωγικής του ικανότητας, συνιστά υποτίμηση, υποβάθμιση και απαξίωσή του. Βέβαια, τα προβλήματα που απορρέουν από μια τέτοια αντίληψη δεν περιορίζονται στον αγροτικό τομέα, αλλά διαχέονται σε όλο το αγροτροφικό σύστημα και εκφράζονται με αναπτυξιακό έλλειμμα, με διατήρηση παραδοσιακών δομών, με ασθενείς διακλαδικές σχέσεις, με περιορισμένη εγχώρια παραγωγική βάση, με έλλειμμα στο συνολικό εμπορικό ισοζύγιο κ.ά. (Νικολαΐδης, 2005, 2010).

Πέραν των επιπτώσεων οι οποίες προκύπτουν από την αυτονόητη σύνδεση της πρωτογενούς παραγωγής με την περιφερειακή ανάπτυξη, σημαντικές είναι και οι επιπτώσεις από την υποβάθμιση των κλαδικών διασυνδέσεων του αγροτικού τομέα σε εθνικό επίπεδο. Η αποδιάρθρωση των διακλαδικών σχέσεων του αγροτικού τομέα πλήττει, κατά κύριο λόγο, την αγροτική βιομηχανία, η οποία βρίσκεται εγκατεστημένη κυρίως στην περιφέρεια. Οι δυσμενείς επιπτώσεις αυτής της αντίληψης διευρύνονται περαιτέρω και από το γεγονός ότι συχνά παρα-

γνωρίζεται η γεωγραφική διαφοροποίηση της συμμετοχής του αγροτικού τομέα στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό. Ως αποτέλεσμα, η χαμηλή συμμετοχή του αγροτικού τομέα σε εθνικό επίπεδο συμπαρασύρει στην υποβάθμιση και την απαξίωση της σημασίας του και σε περιοχές στις οποίες ο πρωτογενής τομέας διαδραματίζει σημαντικό έως και καθοριστικό ρόλο.

3.2 Το αγροτροφικό σύστημα

Μια προβληματική πλευρά των αναλύσεων για τον αγροτικό τομέα και το ρόλο του στην οικονομική ανάπτυξη είναι ότι το ενδιαφέρον επικεντρώνεται συχνά στην πλευρά της προσφοράς, ιδιαίτερα σε ζητήματα που σχετίζονται με ατέλειες στην αγορά αγροτικών προϊόντων, με ασύμμετρη πληροφόρηση, συναλλακτικό κόστος και ύπαρξη κινήτρων ή αντικινήτρων που δημιουργεί η οικονομική πολιτική στη συμπεριφορά των αγροτών. Η προσέγγιση αυτή επιδιώκει να αναδείξει τα προσκόμματα που εξωγενείς προς την αγροτική διαδικασία παράγοντες δημιουργούν στη μεγιστοποίηση της παραγωγής του πρωτογενούς τομέα και στη λειτουργία των αγορών των αγροτικών προϊόντων. Η λειτουργία της οικονομίας της αγοράς είναι συνάρτηση των σχετικών τιμών μεταξύ των αγαθών και των υπηρεσιών: «Μεγάλο μέρος της πώλωσης στον αγροτικό τομέα και [στην παραγωγή] τροφής εδράζεται απλώς στα οικονομικά αποτελέσματα των αλλαγών στις αγορές: οι παραγωγοί και οι καταναλωτές ευνοούν καινοτομίες και αλλαγές στις τιμές που εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους και αντιστέκονται στις νέες συνθήκες που τους προκαλούν δυσκολίες. Όσο μεγαλύτερο [είναι] το εύρος των τεχνολογικών μεταβολών και των αλλαγών στην αγορά τόσο μεγαλύτερη [είναι] η αντίδραση» (Barkley and Barkley, 2015: 43). Η συμβατική αυτή οικονομική προσέγγιση αναγνωρίζει ότι στην αγροτική παραγωγή, όπως και στους άλλους τομείς οικονομικής δραστηριότητας, εμπλέκονται διάφοροι φορείς συμφερόντων που επιθυμούν να ποδηγετήσουν την οικονομική δραστηριότητα και να οριοθετήσουν τι πρέπει να παράγεται και σε ποιες τιμές, πλην όμως το έσχατο κριτήριο για την επίλυση αυτών των διαφορών πρέπει να είναι η οικονομική αποτελεσματικότητα και η ανεμπόδιστη λειτουργία των αγορών: «Η αναγνώριση αυτών των διαφορών και η δράση που προκύπτει από αυτήν τη γνώση οδηγεί σε επαυξημένες κερδοφόρες ευκαιρίες για τις εταιρείες, σε μεγαλύτερη καταναλωτική ικανοποίηση και σε επίλυση των ζητημάτων που δημιουργούν πώλωση στην αγροτική παραγωγή και στα ζητήματα τροφίμων. Η

πόλωση των ζητημάτων αυτών δημιουργεί έναν ισχυρό καταλύτη για την κοινωνική πρόοδο και την οικονομική ανάπτυξη, αναδεικνύοντας τις συνέπειες [των αποφάσεων], εκκινώντας τη διαδικασία επίλυσής τους και δημιουργώντας νέες ιδέες και τρόπους αντιμετώπισης των ζητημάτων που πολώνουν την κοινωνία» (Barkley and Barkley, 2015: 167). Η εγγενής αστάθεια των αγορών αγροτικών προϊόντων και των αγροτικών εισοδημάτων δημιουργεί βάσιμες αμφιβολίες για την ικανότητα των αγορών να κατευθύνουν αποτελεσματικά την κατανομή των πόρων, ωστόσο η απελευθέρωση των διεθνών αγορών και η εντεινόμενη χρήση της τεχνολογίας στην αγροτική παραγωγή έχουν οδηγήσει σε αξιοσημείωτη αύξηση της παραγωγικότητας και σε πρωτοφανή αύξηση της παραγωγής τροφίμων (Chavas, 2001· Sundik and Zilberman, 2001).

Τα ζητήματα της εύρυθμης λειτουργίας των αγορών και της παραγωγικότητας και ενσωμάτωσης της τεχνολογικής προόδου στην αγροτική παραγωγή είναι αναμφίβολα κομβικής σημασίας στη συζήτηση για την παραγωγική αναδιάρθρωση του πρωτογενούς τομέα. Όμως, δεν αποτελούν πανάκεια για την άμβλυνση των αντιθέσεων που υπάρχουν εγγενώς στον πρωτογενή τομέα, ούτε επιλύουν τα προβλήματα για τη χρήση της γης, καθώς οι «εναλλακτικές χρήσεις γης δημιουργούν ένα ευρύ φάσμα θετικών και αρνητικών εξωτερικοτήτων, για τις οποίες οι ιδιωτικοί φορείς δεν ανταμείβονται ούτε τιμωρούνται από την αγορά και οι οποίες επηρεάζουν την προσφορά δημόσιων αγροτικών αγαθών. Τα συστήματα οργάνωσης της αγροτικής παραγωγής (farming systems) που καταστρέφουν το περιβάλλον της άγριας ζωής, οι εξελίξεις στην οικιακή κατασκευαστική δραστηριότητα, που μειώνουν την ψυχαγωγική πρόσβαση στην εξοχή, και η επίδραση [της αποψίλωσης] δασών στην ποιότητα του [πόσιμου] νερού είναι οικεία παραδείγματα. [...Παράλληλα], οι μεγάλες αλλαγές που έλαβαν χώρα στο παρελθόν στην αγροτική τεχνολογία έχουν δημιουργήσει σημαντικές [επιβαρυντικές] αλλαγές στην εμφάνιση, τη βιοποικιλότητα και τη λειτουργία των οικονομικών συστημάτων της υπαίθρου» (Hanley and Watson, 2005: 21-22). Επίσης, η παράβλεψη της επίδρασης και της σημασίας της αγροτικής παραγωγής στην πλευρά της ζήτησης και της κατανάλωσης οδηγεί στην υποτίμηση της αλληλεπίδρασης των χαρακτηριστικών της προσφοράς και ζήτησης αγροτικών προϊόντων, η οποία έχει σημαντική επίπτωση τόσο στον καθορισμό των τιμών τους και στην κατανομή των εισοδημάτων όσο και στη διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς παραγωγής. Ο πρωτογενής τομέας προσφέρει πολύ σημαντικά αγαθά για την κοινωνική ευημερία κάθε χώρας, αγαθά

που έχουν δημόσιο χαρακτήρα και δικαιολογούν έτσι το κοινωνικό κόστος και το δημόσιο ενδιαφέρον για την εξασφάλισή τους. Επίσης, η σημασία της αγροτικής παραγωγής είναι βαρύνουσα για τη βιωσιμότητα των αγροτικών κοινοτήτων, καθώς και για τη διαχείριση του αγροτικού χώρου, για τη διατήρηση των γεωργικών πόρων, του βιολογικού κεφαλαίου και της τεχνογνωσίας, που αποτελούν ένα πολύτιμο κοινωνικό κεφάλαιο για κάθε χώρα.

Είναι ακριβώς η σημασία του ως παραγωγού τροφίμων ο λόγος για τον οποίο καμία χώρα δεν επιθυμεί να χάσει τον έλεγχο του εφοδιασμού και των ποιοτικών επιλογών στον κρίσιμο τομέα της διατροφής, παρ' ότι οι διεθνείς διαπραγματεύσεις για τα ζητήματα αυτά γίνονται σε ένα κλίμα πιέσεων και αντιπαράθεσης και σε ένα πλαίσιο που έχει ήδη προδιαγράψει την αναμόρφωση των γεωργικών πολιτικών προς την κατεύθυνση της μείωσης της στήριξης και του ανοίγματος των αγορών. «Γι' αυτό, παρόλο που οι ιδιαιτερότητες αναγνωρίζονται, οι πολιτικές που γίνονται δεκτές για την αντιμετώπισή τους υπόκεινται πάντα στον περιορισμό ότι δεν θα δρουν ανασταλτικά στην ανάπτυξη του εμπορίου» (Παχάκη, 2006: 66).

Η έμφαση στις οικονομικές προϋποθέσεις λειτουργίας της αγροτικής παραγωγής και στις επιπτώσεις της στην κοινωνική ευημερία δημιουργεί την εσφαλμένη εντύπωση ότι η διευθέτηση αυτών των προβλημάτων είναι εφικτή όταν υπάρχει ισορροπία μεταξύ της Πολιτικής και της Τεχνολογίας και όταν αντιμετωπίζονται τα προβλήματα αυτά με αμιγείς οικονομικούς όρους, ώστε η οικονομική πολιτική και η λειτουργία των αγορών να δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την εφαρμογή των κοινωνικά επιθυμητών τεχνικών καινοτομιών. Πέραν των αμφιβολιών που εγείρονται σχετικά με τη δυνατότητα πραγματοποίησης άριστων τεχνικών και οικονομικών διακανονισμών ερήμην των πολιτικών και των οικονομικών συμφερόντων, υπάρχουν σοβαρά ερωτηματικά και για την επίτευξη αμοιβαία επωφελών κοινωνικών διακανονισμών, από τη στιγμή που «η πολιτική επιθυμία και οι πολιτικές ευκαιρίες των κυβερνήσεων να εξισορροπήσουν, μέσω νομοθετικών πρωτοβουλιών, τη μεροληπτικότητα για την Οικονομία και την Τεχνολογία, είναι περιορισμένες. Υπάρχει αυξανόμενη αντίσταση για όλη τη [σχετική] βιβλιογραφία και για τα προβλήματα [που αναφέρονται] για τον έλεγχο εντατικών παρεμβάσεων στο πεδίο των αγροτικών αγορών. Ίσως αυτός είναι ο λόγος που οι κυβερνήτες έχουν μεγάλες ελπίδες για το ρόλο της Αγοράς ως ανώνυμο ρυθμιστή των επώδυνων διαδικασιών προσαρμογής. Είναι ως οι κυβερνήσεις να

μην έχουν αρκετή επιρροή ώστε να συμμορφώσουν την τεχνολογική εξέλιξη με τις απαιτήσεις για μια «δίκαιη και διατηρήσιμη κοινωνία». Μόνο όταν τα μειονεκτήματα της μονομερούς τεχνικοοικονομικής ανάπτυξης δεν μπορούν να αμφισβητηθούν (μολυσμένα απόβλητα, όξινη βροχή, μολυσμένο πόσιμο νερό, ραδιενέργεια, πυρηνικοί εξοπλισμοί) γίνεται παραδεκτό ότι το κοινό συμφέρον πρέπει να προσπαθήσει να χαλιναγωγήσει την ατομική ελευθερία να χρησιμοποιεί την επιστήμη και την τεχνολογία για ιδιωτικούς οικονομικούς και άλλους σκοπούς» (Hoogh, 1991: 212).

Οι παραπάνω προβληματισμοί διατυπώνονται με σκοπό να αναδείξουν τον πολύπλευρο χαρακτήρα της αγροτικής δραστηριότητας ως ένα εξαιρετικά ευρύ και πολυδιάστατο σύστημα το οποίο περιλαμβάνει μεγάλο φάσμα δράσεων με οικονομικές, κοινωνικές, τεχνολογικές, πολιτικές και περιβαλλοντικές απολήξεις, δράσεις που παράγουν όχι μόνο εμπορεύσιμα αγαθά αλλά και υπηρεσίες δημόσιου χαρακτήρα, κρίσιμης σημασίας για την κοινωνική ευημερία. Η ραγδαία αύξηση της τεχνολογίας στην παραγωγή, την επεξεργασία και τη διάθεση αγροτικών προϊόντων, καθώς και τα αυξανόμενα κρούσματα διατροφικών σκανδάλων των τελευταίων δεκαετιών δημιούργησαν την ανάγκη για δημιουργία αποτελεσματικών συστημάτων ελέγχου των τροφών (FAO, 1976· European Commission, 2000), ενώ συνέβαλαν στη διεύρυνση της αντίληψης για την αγροτική και περιφερειακή ανάπτυξη και στην αναθεώρηση των προτεραιοτήτων των οικονομικών πολιτικών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, δίνοντας έμφαση στην *πολυλειτουργικότητα* της αγροτικής παραγωγής (OECD, 2003), στην εξασφάλιση της ασφάλειας και της ποιότητας των τροφίμων (FAO/WHO, 2003· WHO, 2004) και στη βελτίωση της περιβαλλοντικής απόδοσης της γεωργίας (OECD, 2010). Η έννοια που εκφράζει κατεξοχήν την ιδιαιτερότητα του αγροτικού τομέα και συμπυκνώνει όλη την παραπάνω προβληματική είναι αυτή του *αγροτροφικού συστήματος*, που αναφέρεται στους θεσμούς, στις δραστηριότητες και στους ατομικούς και συλλογικούς δρώντες της παραγωγής αγροτικών και ζωικών προϊόντων, καθώς και στη μεταποίηση, την εμπορία, την αποθήκευση, τη μεταφορά και τη διανομή των προϊόντων αυτών στους καταναλωτές, σε όλα αυτά δηλαδή που συνιστούν την *Πολιτική Οικονομία των Τροφίμων* (Political Economy of Food) και αφορούν τους κανόνες που διέπουν τη δομή της παραγωγής και κατανάλωσης των τροφίμων τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο (Friedmann, 1993). Ο αυξανόμενος διεθνής ανταγωνισμός σχετικά με τη ρύθμιση του αγροτικού τομέα σε παγκόσμιο επίπεδο και η επιβολή ή η συνύπαρξη εναλλακτικών καθεστώτων παραγωγής

τροφίμων (food regimes) έχουν εντείνει τις πιέσεις στις εθνικές οικονομικές πολιτικές και έχουν δημιουργήσει νέες προκλήσεις και δεδομένα που σχετίζονται με την αυξανόμενη περιφερειακή ολοκλήρωση, την παγκοσμιοποίηση των αγορών τροφίμων, την αύξηση του εμπορίου επεξεργασμένων προϊόντων, τον αυξανόμενο αριθμό συναλλασσόμενων με διαφορετικά εθνικά πρότυπα και ρυθμίσεις, την αύξηση της ισχύος των συμφερόντων επεξεργασίας και διάθεσης αγροτικών προϊόντων έναντι των μεμονωμένων αγροτών, τη συμμόρφωση με τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις κ.λπ. (OECD, 1998: 158 κ.ε.).

Η αναβάθμιση της σημασίας παραγωγής τροφίμων προκύπτει και από το γεγονός ότι πλάι στη σαφή προτίμηση του κεφαλαίου για τοποθετήσεις στον χρηματοπιστωτικό τομέα κάποιες κορυφαίες πολυεθνικές εταιρείες δείχνουν συστηματικά ιδιαίτερο ενδιαφέρον για ορισμένες παραγωγικές δραστηριότητες (ανάμεσά τους και το αγροτροφικό σύστημα) όπου βρίσκουν εφαρμογή τα αποτελέσματα τεχνολογιών αιχμής στο χώρο της βιοτεχνολογίας, της γενετικής μηχανικής κ.λπ. (Andreosso-O'Callaghan, 2003). Επίσης, η πρόσφατη έντονη κινητικότητα από ορισμένες χώρες για την αγορά καλλιεργήσιμης γης στην επικράτεια άλλων χωρών και η ενεργή εμπλοκή στη διαδικασία αυτή μεγάλων εταιρειών αναδεικνύουν την οικονομική-πολιτική σημασία του πρωτογενούς τομέα και του αγροτροφικού συστήματος που, λόγω της μειούμενης συμμετοχής τους στο ΑΕΠ, οδηγεί συχνά σε λανθασμένη-απαξιωτική κρίση για τους εν λόγω κλάδους. Η υποτίμηση του αγροτροφικού συστήματος, ειδικά σε χώρες με το επίπεδο ανάπτυξης της Ελλάδας, όχι μόνο στερεί από την οικονομία σημαντικές πηγές οικονομικής ανάπτυξης, αλλά επιβαρύνει και το εμπορικό ισοζύγιο. Εντέλει, το πλαίσιο στο οποίο αναμένεται να λειτουργήσει στο άμεσο/μεσοπρόθεσμο μέλλον το αγροτροφικό σύστημα θα καθοριστεί από πολλούς παράγοντες. Ως βασικότεροι αναφέρονται η αύξηση της παγκόσμιας ζήτησης για τρόφιμα, η αστάθεια στην προσφορά και στις τιμές των τροφίμων εξαιτίας της παραγωγής που προορίζεται για βιοκαύσιμα, οι επιπτώσεις από ενδεχόμενη κλιματική αλλαγή κ.ά. (Behnassi et al., 2013). Σαφή δείγματα των αναμενόμενων τάσεων διαπιστώθηκαν με αφορμή την πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση που υποκίνησε κερδοσκοπικές κινήσεις στις αγορές βασικών αγροτικών προϊόντων στα διεθνή χρηματιστήρια. Τα ανωτέρω επιτρέπουν την πρόβλεψη ότι αναμένεται να αυξηθεί η οικονομική-πολιτική σημασία των αγροτικών πρώτων υλών, του αγροτροφικού συστήματος και των συνδεδόμενων με αυτό κλάδων της οικονομίας.

Όλα αυτά έχουν υποβάλει την εντύπωση ότι ο διάλογος για τα ζητήματα αυτά είναι «πολιτικός και σε αυτόν επιστρατεύονται εκατέρωθεν επιχειρήματα που αντλούν τόσο από την οικονομική θεωρία, όσο και από την πολιτική πρακτική και τις εμπειρίες κάθε χώρας» (Παχάκη, 2006: 25). Πράγματι, η κάθετη ολοκλήρωση της διατροφικής αλυσίδας, η αντίστοιχη αναπαραγωγή ή/και ο μετασηματισμός των δομών της αλυσίδας αυτής, ο ρόλος των γαιοκτημόνων στη διαδικασία αυτή, η αυξανόμενη εμπορευματοποίηση και διεθνοποίηση της αγροτικής παραγωγής και ο ρόλος του κράτους στην προάσπιση συγκεκριμένων συμφερόντων συνηγορούν στον πολιτικό χαρακτήρα αυτών των ζητημάτων (Fine, 1998: 9). Η αναγνώριση της πολιτικής διάστασης των ζητημάτων αυτών και των επιπτώσεων στο ισοζύγιο ισχύος που προκαλούνται από την οικονομική πολιτική των κρατών και τις διαπραγματεύσεις που διενεργούνται στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών δεν μπορεί να υποβαθμίζει τον θεσμικό και τον οικονομικό ρόλο των τοπικών κοινωνιών και την ικανότητά τους να ανταποκρίνονται στις παραπάνω προκλήσεις. Με άλλα λόγια, η μονομέρεια της συμβατικής οικονομικής ανάλυσης δεν μπορεί να αντικατασταθεί με τη μονομέρεια της πολιτικής ανάγνωσης των εξελίξεων και της αποκλειστικής συχνά έμφασης στο ρόλο του κράτους ως του σημαντικότερου παράγοντα της οικονομικής ανάπτυξης σε εθνικό επίπεδο. Η αγροτική ανάπτυξη είναι μια σύνθετη διαδικασία που περιλαμβάνει δράσεις και στρατηγικές διαχείρισης της γης, σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, τόσο από δημόσιους όσο και από ιδιωτικούς φορείς, με σκοπό τη βελτίωση της ευημερίας των κατοίκων της υπαίθρου και τη συνεισφορά του αγροτικού περιβάλλοντος στην ευημερία της κοινωνίας, ενώ, παράλληλα, είναι εκ των πραγμάτων αναγκασμένη να παρακολουθεί και να συμβαδίζει με τις απαιτήσεις που αφορούν την προσφορά αγροτικών αγαθών και υπηρεσιών που ισχύουν (ή κυριαρχούν) σε παγκόσμιο επίπεδο.

Οι συνοπτικές αυτές επισημάνσεις καταγράφονται με σκοπό την περιγραφή της ιδιαιτερότητας και της πολυπλοκότητας της σύγχρονης αναπτυξιακής διαδικασίας του πρωτογενούς τομέα και δεν υποβαθμίζουν την πολιτική διάσταση και το ρόλο της συλλογικής δράσης στη διαμόρφωση των αναπτυξιακών στρατηγικών. Η θεσμική πλευρά της αναπτυξιακής διαδικασίας, που τόσο συχνά παραλείπεται ή υποτιμάται από τη σχετική βιβλιογραφία, δεν μπορεί να εξαντλείται στα ζητήματα της ενθάρρυνσης για τεχνολογικές καινοτομίες (induced technological innovations), του συναλλακτικού κόστους (transaction costs) και της επιρροής του κράτους και της συλλογικής δράσης στο μακροοικονομικό και

μικροοικονομικό επίπεδο της πρωτογενούς παραγωγής (Bulte and Ruben, 2007· Janngy et al., 1989), ούτε να αποδίδεται αποκλειστικά στις εσωτερικές αντιφάσεις του καπιταλισμού και τις νέες αντιθέσεις που (όντως) ανακύπτουν από την καπιταλιστική ανάπτυξη (Goodman and Watts, 1994). Ο μετασχηματισμός και η ανάπτυξη του αγροτικού τομέα μιας χώρας και η επίλυση των προβλημάτων και των αντιφάσεων που προκύπτουν κατά την αναπτυξιακή διαδικασία δεν είναι συνάρτηση αποκλειστικά της πολιτικής και της κοινωνικής οργάνωσης, όπως με διαφορετικές αφετηρίες και πρόσημα υποδηλώνουν οι παραπάνω αντιλήψεις· εξαρτώνται και από τους άτυπους θεσμούς (συμπεριφορές, αντιλήψεις, παραδόσεις κ.λπ.) και τους υποκειμενικούς (attitudinal) παράγοντες που «καθορίζονται από τις σχετικές ιστορικές παραδόσεις μιας δεδομένης κοινωνίας και εν μέρει από το μεταβαλλόμενο πλαίσιο των καθημερινών προκλήσεων που δημιουργούνται από τις φυσιολογικές ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις, σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης ύπαρξης [... και παρ' ότι] υπάρχει ένα είδος συσχέτισης μεταξύ υλικών και υποκειμενικών παραγόντων, ενίοτε ενθαρρύνοντας και ενίοτε αδυνατίζοντας [την επίδραση] του ενός παράγοντα πάνω στον άλλο» (Held, 1982: 323).

Η βιώσιμη ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής είναι πρωτίστως ζήτημα καλλιέργειας θεσμών και αντιλήψεων που συμβαδίζουν με τις ανάγκες των τοπικών κοινωνιών και ενισχύουν τη βιοποικιλότητα, διατηρούν το τοπικό περιβάλλον και εμποδίζουν την ανάπτυξη καλλιιεργειών που συντελούν στην κλιματική αλλαγή (Carney and Farrington, 1998· Torre and Traversac, 2001). Όπως έδειξε μια πρόσφατη μελέτη (Gliessman and Rosemeyer, 2010: 3 κ.α.), η μετατροπή του μοντέλου της εντατικής αγροτικής ανάπτυξης του 20ού αιώνα, όπου πολλοί μικροί παραδοσιακοί και οικογενειακοί καλλιιεργητές εγκατέλειψαν τη γη τους για μια σειρά λόγους, που περιλαμβάνουν την επικράτηση της νεοφιλελεύθερης εμπορικής πολιτικής, την έλλειψη υποστήριξης των τοπικών συστημάτων παραγωγής τροφών και την είσοδο του κερδοσκοπικού χρηματοοικονομικού κεφαλαίου στις αγορές τροφίμων και αγροτικών προϊόντων γενικότερα, έχει εξαντλήσει τη δυναμική του και παρ' ότι οι εξελίξεις καθορίζονται ολοένα και περισσότερο σε διεθνές επίπεδο, τις τελευταίες δεκαετίες «σε πολλές περιφέρειες του κόσμου [υπάρχουν] παραδοσιακά συστήματα παραγωγής τροφίμων [που επιβιώνουν και] λειτουργούν ως έξοχα παραδείγματα για την επικράτηση τοπικά προσαρμοσμένων, αποτελεσματικών στη χρήση φυσικών πόρων, βιώσιμων αγροοικολογικών συστημάτων» (Gliessman and Rosemeyer, 2010: 348).

Ο μετασχηματισμός του παγκόσμιου αγροδιατροφικού συστήματος σε βιώσιμη βάση είναι λοιπόν μια σύνθετη διαδικασία που συναρτάται από τις εξελίξεις σε παγκόσμιο αλλά και τοπικό επίπεδο, και άπτεται των μακροοικονομικών πολιτικών και των συμπεριφορών που κυριαρχούν σε «μικροκοινωνικό» επίπεδο (Brandt and Otzen, 2007).

3.3 Η μεταπολεμική διαμόρφωση του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα

3.3.1 Η μεταπολεμική περίοδος: 1950 ως τις μέρες μας

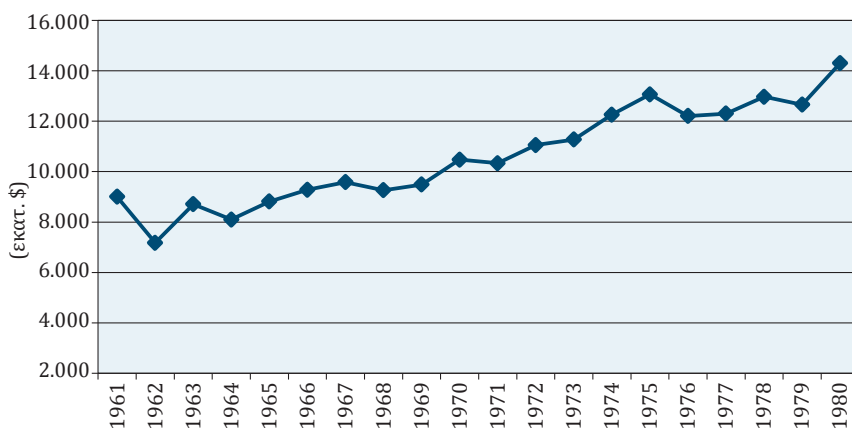
Για να γίνει αντιληπτή η ευρύτητα και η πολυπλοκότητα των ζητημάτων που αφορούν τον πρωτογενή τομέα και ο τρόπος που αντιμετωπίστηκαν από την οικονομική πολιτική της μεταπολεμικής περιόδου, χρειάζεται να ενταχθούν στο γενικότερο πλαίσιο των προκλήσεων και των αναπτυξιακών διλημμάτων που αντιμετώπιζε η ελληνική οικονομία μετά το τέλος της αναπτυξιακής βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ και της ανάγκης στήριξης της οικονομίας στις εγχώριες δυνάμεις της, καθώς και στις γενικότερες διεθνείς εξελίξεις γύρω από τα αναπτυξιακά προβλήματα των λιγότερο αναπτυγμένων δυτικών χωρών.⁶ Οι αυξημένες χρηματοδοτικές ανάγκες της ελληνικής οικονομίας μπορούσαν πλέον να καλυφθούν μόνο μέσω της παραγωγικής αναδιάρθρωσής της, με τη συνέχιση και την ολοκλήρωση του προγράμματος των βασικών παραγωγικών έργων και τη δημιουργία ευρείας βιομηχανικής βάσης, ώστε να αντιμετωπιστούν τα πιεστικά προβλήματα του ισοζυγίου πληρωμών και της ανεργίας. Η πολιτική αυτή, που είχε τα χαρακτηριστικά «ήπιας εκβιομηχάνισης», έδωσε έμφαση στις επενδύσεις ενεργειακού χαρακτήρα, προωθώντας παράλληλα εγχειοβελτιωτικά έργα και επενδύσεις σε μεταλλεία και λιγνιτωρυχεία, δίνοντας έτσι διέξοδο παραγωγικής απασχόλησης στα αγροτικά στρώματα, δίχως όμως να προσφέρει μια βιώσιμη λύση στο πρόβλημα της υποαπασχόλησης των στρωμάτων αυτών. Η Έκθεση Βαρβαρέσου, που αποτέλεσε κομβικό κείμενο και σημείο αναφοράς στις συζητήσεις για την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας, χάραξε μια μακροπρόθεσμη στρατηγική οικονομικής ανάπτυξης με έμφαση στην ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής και στην υλοποίηση επενδύσεων «αι οποίαι δύνανται να αποδώσουν αποτελέσματα εντός βραχέος σχετικού χρονικού διαστήματος» (Βαρβαρέσος,

6. Για τα ζητήματα αυτά βλ. Στασινόπουλος (2010).

1952: 234). Η ανάπτυξη του αγροτικού τομέα αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για τη σταδιακή δημιουργία βιώσιμης βιομηχανικής δραστηριότητας, καθώς η ισόρροπη ανάπτυξη καθορίζεται από το ρυθμό μεγέθυνσης στον λιγότερο αναπτυσσόμενο τομέα και, δεδομένων των φθινουσών αποδόσεων, η αγροτική παραγωγή είναι αυτή που θα καθορίσει το ρυθμό της οικονομικής ανάπτυξης. Συνεπώς, η επιλογή της ενίσχυσης του πρωτογενούς τομέα στηρίχτηκε στην αντίληψη ότι αυτή θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη των άλλων κλάδων της οικονομίας, απελευθερώνοντας πόρους και δημιουργώντας πλεονάσματα που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στη δευτερογενή δραστηριότητα, αυξάνοντας τα κίνητρα για την περαιτέρω επιτάχυνση της αναπτυξιακής διαδικασίας. Η έκφραση του W. Arthur Lewis ότι «η αγροτική παραγωγή είναι αυτή που χρηματοδοτεί την εκβιομηχάνιση» (Lewis, 1954: 174-175) περιγράφει με γλαφυρότητα το (νεοκλασικής) έμπνευσης μοντέλο ανάπτυξης που αποτέλεσε οδηγό και για την εγχώρια οικονομική πολιτική τη μεταπολεμική περίοδο, καθώς η (εκτατική αρχικώς και εντατική εν συνεχεία) επέκταση του αγροτικού τομέα εξασφάλιζε την αποφυγή διαρθρωτικών ανισορροπιών και την αυτοδύναμη οικονομική ανάπτυξη, ενισχύοντας το εμπορικό ισοζύγιο και διασφαλίζοντας τη μακροοικονομική και χρηματοοικονομική κατάσταση της χώρας (Johnston and Mellor, 1961).

Αυτή η αναπτυξιακή πολιτική «τα κατάφερε αρκετά καλά στη δεκαετία του '50» (Lewis, 1965: 1), τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και σε εγχώριο. Στη διάρκεια των δεκαετιών του '50 και του '60, η πρόοδος της ελληνικής γεωργίας ήταν αξιοσημείωτη, καθώς ο πρωτογενής τομέας απασχολούσε το μισό περίπου εργατικό δυναμικό της χώρας και συνεισέφερε κατά το 1/3 στη θεαματική αύξηση του ΑΕΠ. Όπως δείχνουν τα στοιχεία του Πίνακα 3.1, παρ' ότι ο αγροτικός πληθυσμός μειώνεται σταθερά (ως απόλυτο και σχετικό μέγεθος), οι δείκτες παραγωγής τροφίμων και ζωικής παραγωγής αυξάνονται με ταχείς ρυθμούς ως αποτέλεσμα της εντατικοποίησης της παραγωγής και της ραγδαίας αύξησης της εκμηχάνισης, εξελίξεις που οδηγούν στην αύξηση της συνολικής ακαθάριστης αξίας της αγροτικής παραγωγής, σε σταθερές τιμές, κατά 58,93%, την περίοδο 1961-1980 (Διάγραμμα 3.1).

Διάγραμμα 3.1: Ακαθάριστη αξία παραγωγής (1961-1980, εκατ. \$, σταθερές τιμές 2004-2006)

Πηγή: FAO

Η αγροτική πολιτική της περιόδου 1953-1973 στόχευσε στην ενθάρρυνση της εκβιομηχάνισης, στη συγκράτηση του κόστους διατροφής, στην αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας, προκειμένου να εξασφαλίζεται συνάλλαγμα από τις εξαγωγές και να ρυθμίζεται η εκροή εργατικού δυναμικού από τον αγροτικό στον βιομηχανικό τομέα. Όλα αυτά απαιτούσαν:

- α. την αύξηση των αγροτικών εισοδημάτων, μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας,
- β. τη σταθεροποίηση των τιμών,
- γ. την αύξηση των αγροτικών εξαγωγών και την εξασφάλιση αυτάρκειας σε βασικά αγαθά.

Η επίτευξη αυτών των στόχων αναζητήθηκε στην εφαρμογή πολιτικής τιμών και εισοδημάτων, μέσω ενισχύσεων και επιδοτήσεων, και σε συγκεκριμένες διαρθρωτικές πολιτικές και ενίσχυση των επενδύσεων (Μαραβέγιας, 1992: 79 κ.ε.). Η αγροτική πολιτική που εφαρμόστηκε την περίοδο αυτή αντιμετώπισε τα ζητήματα της αύξησης της εγχώριας παραγωγής, της αυτάρκειας σε τρόφιμα και της ενθάρρυνσης των εξαγωγών, «ενώ ταυτόχρονα φρόντιζε για την προσφορά των προϊόντων αυτών στην αγορά σε περιόδους ελλειμματικής παραγωγής. Παράλληλα, η εφαρμοζόμενη εθνική αγροτική πολιτική με τα μέσα που διέθετε προ-

σπαθούσε να σμικρύνει τις αναπόφευκτες, λόγω οικονομικού μετασχηματισμού, διαφορές μεταξύ αγροτικού και αστικού εισοδήματος. Δεδομένης της εσωτερικής και της εξωτερικής μετανάστευσης και της συνεπακόλουθης γήρανσης των απασχολούμενων στην ελληνική γεωργία, η συγκράτηση του εργατικού δυναμικού υπαγόρευσε ρητές πρακτικές στην περίοδο αυτή. Αν οι γεωργικές δραστηριότητες δεν εστηρίζοντο, σημαντικό μέρος, αν μη όλο, της οικονομικής ζωής της χώρας θα κατέρρεε» (Σαπουνάς και Μηλιάκος, 1996: 87).

Τα εγχειοβελτιωτικά έργα και οι γενικότερες επενδύσεις στον αγροτικό τομέα, η περαιτέρω επέκταση της εκμηχάνισης της αγροτικής παραγωγής, η καταπολέμηση των φυτικών νόσων και η χρήση βελτιωμένων εισροών και μεθόδων καλλιέργειας βοήθησαν στη σημαντική αύξηση της εγχώριας αγροτικής παραγωγής και στην αύξηση των αγροτικών εισοδημάτων, δημιουργώντας τις βάσεις για μια νέα περίοδο ραγδαίας ανάπτυξης του αγροτικού τομέα την περίοδο 1955-1980 (Πίνακες 3.1 και 3.2). Η πρόοδος αυτή είχε ως αφετηρία τη σημαντική αύξηση των μακροχρόνιων πιστώσεων από την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος (ΑΤΕ), τη δημιουργία υποδομών που συνέβαλαν στη μείωση του συναλλακτικού κόστους, την αύξηση του καλλιεργούμενου κλήρου με την ενοικίαση εκτάσεων και την ανάληψη αγροτικών δραστηριοτήτων από νέους, δεκτικούς στις νέες μορφές καλλιέργειας, αγρότες (Petmezas, 2009) – στοιχεία που διατήρησαν μέχρι το 1983 ένα θετικό ισοζύγιο πληρωμών για τα αγροτικά προϊόντα (Damianos et al., 1998).

Γενικότερα, υπήρξε σημαντική πρόοδος στον εκσυγχρονισμό της γεωργίας και στο διάστημα 1949-1970 το γεωργικό προϊόν αυξήθηκε σε σταθερές τιμές κατά 126,3%. Ωστόσο, η αύξηση της γεωργικής παραγωγής προήλθε κυρίως από την αύξηση των στρεμματικών αποδόσεων με τη χρησιμοποίηση αναλώσιμων εισροών κεφαλαίου, ενώ προϊόντος του χρόνου ο ρυθμός αύξησής του υπήρξε φθίνων και η παραγωγικότητα του γεωργικού τομέα σε σχέση με τους άλλους τομείς της οικονομίας παρέμεινε στα ίδια επίπεδα (Κουτσομάρης, 1987: 38-43). Η αύξηση της μετανάστευσης προς τα αστικά κέντρα και το εξωτερικό μείωσε το ποσοστό της απασχόλησης, ενώ μικρή βελτίωση παρατηρήθηκε στο μέγεθος του κλήρου, ο μέσος όρος του οποίου παρέμεινε στα 40 στρέμματα (Κουτσομάρης, 1987: 43-45).

Πίνακας 3.1: Δείκτες πρωτογενούς τομέα (1960-1970)

Δείκτης/Έτος	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Αγροτικός πληθυσμός	3.671.291	3.657.099	3.604.016	3.542.618	3.480.851	3.422.784	3.373.709	3.326.787	3.274.028	3.212.148	3.146.066
Αύξηση αγροτικού πληθυσμού (ετήσια, %)	-0,11	-0,39	-1,46	-1,72	-1,76	-1,68	-1,44	-1,40	-1,60	-1,91	-2,08
Αγροτικός πληθυσμός (% συνολικού πληθυσμού)	44,06	43,55	42,66	41,78	40,90	40,03	39,17	38,31	37,46	36,62	35,78
Εισαγωγές ακατέργαστων αγροτικών προϊόντων (% συνολ. εισαγωγών)	8,55	9,00	8,84	8,46	9,26	8,65	7,57	7,38	6,50
Εξαγωγές ακατέργαστων αγροτικών προϊόντων (% συνολ. εξαγωγών)	23,07	16,43	16,32	11,97	11,77	12,00	11,64	9,67	9,76
Αγροτική εκμηχάνιση (Τρακτέρ)	..	22.630	24.530	28.500	33.500	39.318	44.774	50.857	52.300	57.000	61.945
Αγροτική εκμηχάνιση (Τρακτέρ/100 τετρ. χιλ. αρόσιμης γης)	..	80,99	85,68	93,23	111,63	131,45	149,50	168,40	171,31	188,93	205,80
Αγροτικές εκτάσεις (τετρ. χιλ.)	..	89.100	89.020	90.210	89.910	86.780	90.900	91.130	91.430	91.440	91.550
Αγροτικές εκτάσεις (% συνολικής χερσαίας έκτασης)	..	69,12	69,06	69,98	69,75	67,32	70,52	70,70	70,93	70,94	71,02

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

Δείκτης/Έτος	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Αρόσμες καλλιέργειες (εκτάρια)	..	2.794.000	2.863.000	3.057.000	3.001.000	2.991.000	2.995.000	3.020.000	3.053.000	3.017.000	3.010.000
Αρόσμες καλλιέργειες (εκτάρια ανά κάτοικο)	..	0,33	0,34	0,36	0,35	0,35	0,35	0,35	0,35	0,34	0,34
Αρόσμες καλλιέργειες (ως % συνολικής γης)	..	21,68	22,21	23,72	23,28	23,20	23,24	23,43	23,69	23,41	23,35
Συνολική έκταση για την παραγωγή σιτηρών (εκτάρια)	..	1.772.952	1.758.547	1.644.087	1.766.280	1.779.520	1.716.990	1.690.617	1.708.430	1.635.540	1.601.300
Μόνημα καλλιεργήσιμες εκτάσεις (% συνολικής χερσαίας έκτασης)	..	7,03	6,51	6,51	6,57	6,70	6,64	6,63	6,60	6,88	6,98
Δείκτης συνολικής καλλιέργειας (2004-2006 = 100)	..	53,93	43,21	49,95	48,34	52,31	54,31	55,64	54,17	55,02	60,59
Δείκτης παραγωγής τροφίμων (2004-2006 = 100)	..	54,98	45,72	51,64	50,71	55,25	58,28	59,66	58,99	60,57	65,65
Δείκτης ζωικής παραγωγής (2004-2006 = 100)	..	41,43	45,72	48,81	50,22	53,36	58,17	60,95	59,7	65,7	69,39
Απόδοση παραγωγής δημητριακών (κιά/εκτάριο)	..	1.265,62	1.380,03	1.291,01	1.627,51	1.652,65	1.823,81	1.950,09	1.521,61	1.717,04	2.113,06

Πηγή: World Bank Data, World Development Indicators and Global Development Finance

Πίνακας 3.2: Δείκτες πρωτογενούς τομέα (1971-1980)

Δείκτης/Έτος	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Αγροτικός πληθυσμός	3.095.190	3.070.665	3.040.175	3.006.938	2.990.786	2.992.672	2.986.905	2.980.527	2.972.373	2.956.103
Αύξηση αγροτικού πληθυσμού (ετήσια, %)	-1,63	-0,80	-1,00	-1,10	-0,54	0,06	-0,19	-0,21	-0,27	-0,55
Αγροτικός πληθυσμός (% συνολικού πληθυσμού)	35,05	34,55	34,05	33,55	33,06	32,57	32,09	31,61	31,13	30,66
Εισαγωγές ακατέργαστων αγροτικών προϊόντων (% συνολ. εισαγωγών)	6,51	6,77	7,35	6,92	5,42	5,15	5,66	4,95	4,85	5,42
Εξαγωγές ακατέργαστων αγροτικών προϊόντων (% συνολ. εξαγωγών)	11,67	8,25	8,38	5,00	3,50	4,09	3,40	3,51	3,14	2,12
Αγροτική εκμηχάνιση (Τρακτέρ)	67.536	70.540	77.802	84.043	93.424	102.656	112.650	122.268	132.000	140.305
Αγροτική εκμηχάνιση (Τρακτέρ/100 τετρ. χιλ. αρόσιμης γης)	225,80	236,31	263,11	285,08	321,27	355,46	392,78	418,30	450,67	483,31
Αγροτικές εκτάσεις (τετρ. χιλ.)	91.550	91.600	91.430	91.410	91.180	91.150	91.120	91.750	91.810	91.800
Αγροτικές εκτάσεις (% συνολικής χερσαίας έκτασης)	71,02	71,06	70,93	70,92	70,74	70,71	70,69	71,18	71,23	71,22
Αρόσιμες καλλέργειες (εκτάρια)	2.991.000	2.985.000	2.957.000	2.948.000	2.908.000	2.888.000	2.868.000	2.923.000	2.929.000	2.903.000

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

Δείκτης/Έτος	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Αρόσμιες καλλιέργειες (εκτάρια ανά κάτοικο)	0,34	0,34	0,33	0,33	0,32	0,31	0,31	0,31	0,31	0,30
Αρόσμιες καλλιέργειες (ως % συνολικής γης)	23,20	23,16	22,94	22,87	22,56	22,40	22,25	22,68	22,72	22,52
Συνολική έκταση για την παραγωγή σιτηρών (εκτάρια)	1.633.500	1.565.942	1.519.700	1.566.300	1.549.300	1.538.400	1.506.100	1.543.800	1.576.490	1.606.400
Μόνιμα καλλιεργήσιμες εκτάσεις (% συνολικής χερσαίας έκτασης)	7,13	7,18	7,26	7,32	7,44	7,56	7,67	7,73	7,73	7,93
Δείκτης συνολικής καλλιέργειας (2004-2006 = 100)	59	62,45	63,52	69,59	74,75	68,34	68,39	74,86	70,41	82,73
Δείκτης παραγωγής τροφίμων (2004-2006 = 100)	64,4	68,19	70,6	78,6	83,58	78,02	78,58	84,04	81,18	90,97
Δείκτης ζωικής παραγωγής (2004-2006 = 100)	72,19	76,06	81,55	90,68	95,35	96,99	95,64	96,8	99,42	99,4
Απόδοση παραγωγής δημητριακών (κιλιά/εκτάριο)	2.142,52	2.189,89	2.201,88	2.440,20	2.424,53	2.608,15	2.061,65	2.798,08	2.635,84	3.321,91

Πηγή: World Bank Data, World Development Indicators and Global Development Finance

Η αύξηση του αγροτικού προϊόντος και τα γενικότερα επιτεύγματα της οικονομικής πολιτικής στον πρωτογενή τομέα μεταπολεμικά αποδείχτηκαν μακροπρόθεσμα εύθραυστα. Ο Ζολώτας είχε επισημάνει εγκαίρως ότι «[π]αρά την καταβληθείσαν εν τούτοις μεγάλην προσπάθειαν δια την ανάπτυξιν της γεωργίας, αύτη εξακολουθεί να παραμένη εις κατάστασιν ημιανάπτουκτον και το γεωργικόν εισόδημα να είναι χαμηλόν» (Ζολώτας, 1961: 8). Οι σημαντικές αλλαγές που παρατηρούνται την περίοδο 1962-1973 στην αλληλεπίδραση του πρωτογενούς τομέα με τους άλλους τομείς της οικονομίας και η δημιουργία κάθετων και οριζόντιων διασυνδέσεων (forward and backward linkages) δεν φαίνεται να απέδωσαν στην περίπτωση του πρωτογενούς τομέα, ο οποίος «ακολούθησε το δικό του δρόμο εντελώς ανεξάρτητα από την υπόλοιπη οικονομία, χωρίς αξιοποίηση ή δημιουργία διατομεακών διασυνδέσεων» (Kyrkilis et al., 2014: 239). Η ανάπτυξη του κλάδου επεξεργασίας και μεταποίησης αγροτικών προϊόντων δεν ανέκοψε τη συρρίκνωση του αγροτικού τομέα, τόσο σε σχέση με τους άλλους τομείς όσο και στο ρυθμό ανάπτυξής του (Μαραβέγιας, 1992: 74-79), ενώ η συγκράτηση του κόστους διατροφής δεν επιτεύχθηκε με την αύξηση της παραγωγικότητας, αλλά με τις επιδοτήσεις, οι οποίες ενισχύουν τις διεκδικήσεις για εισοδηματικές αυξήσεις από τα αγροτικά στρώματα, ενώ η σχετική αύξηση της εξειδίκευσης της αγροτικής παραγωγής συμπιέζει την επιλογή της αυτοκατανάλωσης. Επίσης, την περίοδο αυτή αναβαθμίζεται η πολιτική τιμών και εισοδημάτων, αυξάνονται οι επιδοτήσεις στις εισροές του αγροτικού τομέα και στις τιμές των αγροτικών προϊόντων, απορροφώντας έτσι «πόρους οι οποίοι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη διαρθρωτική πολιτική, που θα είχε μακροπρόθεσμα αποτελέσματα» (Μαραβέγιας, 1992: 92). Ο Ζολώτας καυτηρίασε αυτή τη βραχυπρόθεσμη πολιτική στήριξης του αγροτικού τομέα τονίζοντας ότι «η επιδίωξις της αυξήσεως του εισοδήματος δια μέσου τεχνητώς υψηλών τιμών ασφαλείας των γεωργικών προϊόντων διέβρωσε την προσπάθειαν αναπτύξεως της παραγωγικότητος εις την γεωργίαν» (Ζολώτας, 1961: 8). Η πιο λεπτομερής και εμπειριστατωμένη καταγραφή των προβλημάτων της ελληνικής μεταπολεμικής γεωργίας προέρχεται από τη γραφίδα του ειδικού εμπειρογνώμονα του αμερικανικού Υπουργείου Γεωργίας Lawrence H. Shaw, η οποία δημοσιεύτηκε στη σειρά μελετών που εξέδωσε το ΚΕΠΕ τη δεκαετία του '60. Στη μελέτη αυτή διαπιστώνεται ότι, παρά την εντυπωσιακή πρόοδο που είχε επιτευχθεί τη μεταπολεμική περίοδο (5% σε ετήσια βάση), τα προβλήματα της ελληνικής αγροτικής παραγωγής παρέμειναν και προσομοίαζαν με αυτά των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, ήτοι έλλειψη

τεχνικών μέσων και γνώσεων, ανορθολογική οργάνωση των οικονομικών πόρων και κεφαλαιακή ανεπάρκεια (Shaw, 1969: 111 κ.ε., 149 κ.ε., 261 κ.ε., 374-80, 389 κ.ε.). Μια βασική διαπίστωση της μελέτης είναι η χαμηλή επίδραση του μηχανισμού της αγοράς ως παράγοντα ώθησης αλλαγών στη διαμόρφωση των επιλογών των αγροτών στις εισροές, την παραγωγικότητα και τη σύνθεση της αγροτικής παραγωγής (Shaw, 1969: 327 κ.ε.). Αντιθέτως, η αύξηση της εγχώριας ζήτησης αποτέλεσε τον κινητήριο μοχλό αύξησης της εγχώριας αγροτικής παραγωγής (Shaw, 1969: 342-347), σε συνδυασμό με τη βελτίωση των υποδομών, την αύξηση των τραπεζικών πιστώσεων από την ΑΤΕ (Shaw, 1969: 348 κ.ε.) και την παραγωγικότερη περιφερειακή κατανομή της παραγωγής. Τα προβλήματα αυτά οξύνθηκαν περαιτέρω την περίοδο της δικτατορίας, όταν επιδιώχθηκε η στήριξη του αγροτικού τομέα με αύξηση των τραπεζικών πιστώσεων, με διαγραφή αγροτικών χρεών, με ενίσχυση των αγροτικών τιμών, με απώτερο σκοπό την τεχνητή συγκράτηση του επιπέδου παραγωγής και την κοινωνική και πολιτική συναίνεση.

3.3.2 Η πρώτη μεταπολιτευτική περίοδος: 1974-1980

Μεταπολιτευτικά, η περαιτέρω μείωση του μεγέθους του αγροτικού τομέα οδηγεί στην εξάλειψη του πλεονάσματος στις συναλλαγές των αγροτικών προϊόντων. Πλέον όχι μόνο δεν συμβάλλει στην κάλυψη του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου, αλλά δεν καλύπτει ούτε το έλλειμμα των συναλλαγών σε τρόφιμα και ποτά (Πίνακας 3.2 και Μαραβέγιας, 1992: 103 κ.ε.). Η αντιμετώπιση των διαρθρωτικών αυτών προβλημάτων της πρωτογενούς παραγωγής επιδιώχθηκε με το πενταετές πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης για την περίοδο 1976-1980 (ΚΕΠΕ, 1976). Η ομάδα εργασίας που συστήθηκε για τη μελέτη των προβλημάτων του αγροτικού τομέα περιέγραψε και ανέλυσε τα προβλήματα και τις προοπτικές του, εισηγούμενη παράλληλα συγκεκριμένες θεσμικές μεταρρυθμίσεις και προτάσεις πολιτικής, που θα βοηθούσαν στην εναρμόνιση της αγροτικής πολιτικής με την Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ), ενόψει της ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ (ΚΕΠΕ, 1976). Η σταδιακή προσαρμογή στο κοινοτικό καθεστώς σχετικά με την οργάνωση των αγορών και την ποιοτική ταξινόμηση και αξιοποίηση των αγροτικών προϊόντων, ιδιαίτερα των κτηνοτροφικών, κρίθηκε απαραίτητη, καθώς η «προσαρμογή της ελληνικής πολιτικής για τα ζωοκομικά προϊόντα προς την κοινοτική θα σημάνει σημαντικές μεταβολές αφού η διακίνηση των προϊόντων μεταξύ των χωρών-μελών θα είναι ελεύθερη, πλείστες επιδο-

τήσεις θα καταργηθούν, θα εισαχθεί η ποιοτική κατάταξη των προϊόντων [... και η ζωική παραγωγή] θα αντιμετωπίσει ισχυρό ανταγωνισμό από τους αντίστοιχους κλάδους που έχουν μεγαλύτερη αποδοτικότητα και καλύτερη οργάνωση» (ΚΕΠΕ, 1976: 47-48). Βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη της γεωργικής και της κτηνοτροφικής παραγωγής θεωρήθηκε επίσης η εφαρμογή συνεπούς πολιτικής τιμών και η κατάργηση τόσο των άμεσων οικονομικών ενισχύσεων όσο και των ανώτατων τιμών παραγωγού, και γενικότερα η κατάργηση των παρεμβάσεων που δημιουργούν γραφειοκρατία και σχέση εξάρτησης παραγωγών-κράτους. Όπως ορθά επισήμανε η έκθεση, «η πολιτική τιμών και οικονομικών ενισχύσεων που εφαρμόστηκε κατά το παρελθόν δεν ήταν ιδιαίτερα επιτυχής. Ευμετάβλητη και παλίνδρομη, αφού προσανατολίστηκε κατά κύριο λόγο στην αντιμετώπιση διεθνών και εσωτερικών συγκυριακών παραγόντων, δεν έδωσε αρκετή έμφαση στις μακροχρόνιες ανάγκες του τομέα, με αποτέλεσμα τη συχνή παλινδρόμηση των επιμέρους καλλιεργειών. Γενικότερα η έλλειψη προγραμματισμένης συνεπούς πολιτικής επηρέασε δυσμενώς την αντιμετώπιση βασικών διαρθρωτικών προβλημάτων του κλάδου» (ΚΕΠΕ, 1976: 28· η έμφαση προστέθηκε).

Η ανάπτυξη γεωργικών βιομηχανιών αποτελούσε εκ των ων ουκ άνευ όρο για την αύξηση της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο. Η έκθεση διαπίστωσε την καθυστέρηση στον τομέα αυτό και επισήμανε ότι η «ανάπτυξη των επιμέρους κλάδων [γεωργικών βιομηχανιών] δεν στηρίχθηκε πάντοτε σε ορθολογικά κριτήρια. Προωθήθηκε ευκαιριακά κάτω από την πίεση της υπάρξεως πλεονασμάτων στον πρωτογενή τομέα ή ελλειμμάτων στην κάλυψη της εσωτερικής ζήτησεως» (ΚΕΠΕ, 1976: 75). Ο χαμηλός τεχνικός εκσυγχρονισμός, η απουσία δυναμικών προϊόντων, η έλλειψη τυποποίησης, η απρογραμμάτιστη ανάπτυξη και χωροταξική κατανομή, καθώς και «η έλλειψη μονάδων με κάθετη και οριζόντια διάρθρωση και γενικά διασυνδέσεως της πρωτογενούς παραγωγής με τη μεταποίησή της, η ανεπαρκής ανάπτυξη βασικών λειτουργιών όπως η εμπορία, η έλλειψη οργανωμένου δικτύου πληροφοριών για τις αγορές διαθέσεως των προϊόντων, η ανεπάρκεια στον τομέα ερεύνης και ελέγχου της παραγωγής και η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού, ιδιαίτερα του κλάδου των επιστημόνων-τεχνολόγων τροφίμων» (ΚΕΠΕ, 1976: 79) ήταν τα βασικότερα προβλήματα στην αύξηση και την εξάπλωση της τυποποίησης, η οποία έθετε όρια στην εξαγωγική δραστηριότητα, παρ' ότι οι προοπτικές εξαγωγής προς τις ευρωπαϊκές χώρες, ιδιαίτερα για προϊόντα όπως το ελαιόλαδο, ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκές. Η έκθεση απέδιδε ιδιαίτερη σημασία στη δημιουργία και την ανάπτυξη των βιομηχανιών

αυτών και γι' αυτόν το λόγο πρότεινε τον νομοθετικό καθορισμό του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας τους, ώστε «να εξασφαλίζεται η σύνδεση της πρωτογενούς παραγωγής με τις γεωργικές βιομηχανίες, καθώς επίσης ο έλεγχος της ποιότητας, υγιεινής και τυποποιήσεως των προϊόντων» (ΚΕΠΕ, 1976: 82).

Γενικότερα, ο εκσυγχρονισμός και η προσαρμογή του ευρύτερου θεσμικού πλαισίου στα κοινοτικά πλαίσια αποτελούσε για τους συντάκτες της έκθεσης βασικό όρο για την επιτυχή αναδιάρθρωση της πρωτογενούς παραγωγής. Η συνεχής επαγγελματική εκπαίδευση και επιμόρφωση, η γεωργική έρευνα, η αγροτική ασφάλιση της παραγωγής και των αγροτών, η οργάνωση έγγειων βελτιώσεων και η αντιμετώπιση των προβλημάτων που σχετίζονται με την έγγαιο διάρθρωση και οργάνωση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι μερικά από τα θεσμικά σημεία που το κράτος καλούνταν να επιλύσει (ΚΕΠΕ, 1976: 84 κ.ε., 104-113). Κεντρικός ρόλος ωστόσο στον θεσμικό εκσυγχρονισμό αποδίδεται στη συνεταιριστική οργάνωση. Η έκθεση καυτηριάζει την «επιρροή που ασκούν οικονομικά και πολιτικά ισχυρές επαγγελματικές τάξεις στην κρατική πολιτική έναντι των συνεταιρισμών [και την] κηδεμόνευση της συνεταιριστικής κινήσεως εκ μέρους του κράτους» (ΚΕΠΕ, 1976: 92) και αναδεικνύει με κάθε ευκαιρία τον σημαντικό ρόλο που μπορούν οι συνεταιρισμοί να διαδραματίσουν στην επεξεργασία και τη διάθεση των φυτικών και των ζωικών προϊόντων, στην εφαρμογή αποτελεσματικού ελέγχου του κόστους εμπορίας, στη βελτίωση του εξοπλισμού και των εγκαταστάσεων συγκομιδής και συντήρησης των προϊόντων (ΚΕΠΕ, 1976: 43, 45, 51-52, 62-63, 70, 74, 79, 81-82). Για την ανάληψη των πρωτοβουλιών αυτών κρινόταν απαραίτητος ο εκσυγχρονισμός της νομοθεσίας περί συνεταιρισμών, η διευκόλυνση και η ενθάρρυνση ιδρύσεώς τους, καθώς και η χρησιμοποίησή τους για την οργάνωση των αγορών (ΚΕΠΕ, 1976: 90-95). Τέλος, επισημάνθηκε ότι η αγροτική πίστη είναι καθοριστική για την προώθηση των ιδιωτικών επενδύσεων των αγροτών και γενικότερα για την πραγμάτωση των επιδιώξεων της αγροτικής πολιτικής (ΚΕΠΕ, 1976: 53-56, 103 κ.ε.). Η επέκταση της ανάθεσης άσκησης της αγροτικής χρηματοδότησης στους συνεταιρισμούς και η χρηματοδότηση των γεωργικών βιομηχανιών, «χωρίς να αναλαμβάνει η ίδια, ως φορέας, επενδύσεις σε γεωργικές βιομηχανίες» (ΚΕΠΕ, 1976: 81, 83) είναι ορισμένες από τις πρωτοβουλίες που έπρεπε να αναλάβει η ΑΤΕ ως κεντρικός φορέας διαχείρισης της εγχώριας αγροτικής πίστης.

Οι προτάσεις του πενταετούς αυτού προγράμματος εντάχθηκαν στην οικο-

νομική πολιτική που ασκήθηκε την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο, αλλά τα αποτελέσματά της δεν ήταν ιδιαιτέρως ενθαρρυντικά. Η οικονομική πολιτική αυτής της περιόδου προσπάθησε να ανακόψει τη φθίνουσα πορεία της αγροτικής παραγωγής και υπήρξε ποικιλοτρόπως υποστηρικτική: καθορίστηκαν τιμές ασφαλείας για τα αγροτικά προϊόντα, επιδοτήθηκαν οι ιδιωτικές επενδύσεις και οι αναλώσιμες εισροές, ενισχύθηκαν οι δημόσιες επενδύσεις για έργα υποδομών, στηρίχθηκαν οι εξαγωγές, ενώ προωθήθηκαν οι άμεσες και έμμεσες εισοδηματικές ενισχύσεις, με ευνοϊκή φορολογική μεταχείριση, αύξηση των μεταβιβαστικών πληρωμών και με την κοινωνική ασφάλιση των αγροτών. Ο εκσυγχρονισμός της αγροτικής παραγωγής διευκολύνθηκε με τη μείωση του κόστους δανεισμού, την αύξηση των μακροχρόνιων δανείων από την ΑΤΕ και τη χρηματοδότηση από την τελευταία όλων των πολιτικών πρωτοβουλιών για τη δημιουργία γεωργικών βιομηχανιών, ενώ με τη δημιουργία μιας σειράς φορέων (εθνικοί οργανισμοί βάμβακος, καπνού κ.ά.) και συνεταιρισμών επιδιώχθηκε η συγκέντρωση και η διάθεση των προϊόντων, καθώς και η στήριξη του αγροτικού εισοδήματος. Τέλος, μια από τις βασικές προτεραιότητες της μεταπολιτευτικής οικονομικής πολιτικής ήταν η διατήρηση της πληθυσμιακής πυκνότητας στις αγροτικές περιοχές. Ωστόσο, βασικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που περίμεναν για καιρό την υλοποίησή τους –όπως η αύξηση του μεγέθους του κλήρου, η αύξηση του όγκου των επενδύσεων στον πρωτογενή τομέα, η δημιουργία κτηματολογίου, η βελτίωση του κληρονομικού δικαίου κ.ά.– δεν προχώρησαν, με τη δικαιολογία της έλλειψης πόρων, αλλά κυρίως γιατί συνεπάγονταν πολιτικό και κοινωνικό κόστος (Μαραβέγιας, 1992: 125 κ.ε., 133-135, 141-147).

Μια βασική αιτία για την αδυναμία της μεταπολιτευτικής οικονομικής πολιτικής να αντιμετωπίσει με επιτυχία τις βαθύτερες αιτίες καθυστέρησης του πρωτογενούς τομέα ήταν ότι τα προβλήματα αυτά γίνονταν αντιληπτά ως προβλήματα εκσυγχρονισμού ενός τομέα ο οποίος χαρακτηριζόταν από «πλεονάζον» εργατικό δυναμικό, χαμηλή παραγωγικότητα κ.λπ. παρά ως παραγωγική δραστηριότητα με ευρύτερη πολυπαραγοντική διάσταση η οποία αποτελούσε οργανικό μέρος του ευρύτερου ζητήματος της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Ένας από τους πρώτους που αντιλήφθηκε και ανέλυσε την αγροτική παραγωγή στην πολυπαραγοντική της διάσταση και προσέγγισε τα εγχώρια προβλήματα του πρωτογενούς τομέα ως ζητήματα ευρύτερης διάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας ήταν ο Αδαμάντιος Πεπελάσης. Ο Πεπελάσης αντιτάχθηκε στο συμβατικό μοντέλο δυαδικής οικονομικής ανάπτυξης στο οποίο στηρίχτηκε η με-

ταπολεμική οικονομική πολιτική, καταδεικνύοντας ότι η θεώρηση «δεν αντέχει σε εμπειρική απόδειξη. Δεν είναι λοιπόν δυνατό αφετηρία στη δημιουργία μιας γενικής θεωρίας οικονομικής ανάπτυξης να είναι το επιχείρημα της πλεονάζουσας εργασίας» (Πεπελάσης, 1976: 205-206· πρβλ. Πεπελάσης, 1964). Επίσης, μια βασική αδυναμία στην επίτευξη των στόχων της οικονομικής πολιτικής για τον πρωτογενή τομέα ήταν ότι «στα πλαίσια της οικονομίας μας, η γεωργία σαν παραγωγικός τομέας εμφανίζεται οικονομικά αδύναμη, τεχνικά καθυστερημένη και οργανωτικά αποδιοργανωμένη, χωρίς αυτόματους μηχανισμούς για προσαρμογή [... γι' αυτό η] επιδίωξη υψηλού ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας δεν [πρέπει να] αποτελεί, κατ' ανάγκη, αποκλειστική επιδίωξη, εκτός εάν ο υψηλός ρυθμός ανάπτυξης συνοδεύεται από μια διανεμητική ικανότητα, ώστε να περιορίσει την οικονομική ανισότητα που σημειώνεται σήμερα μεταξύ του αγροτικού και των άλλων τομέων της οικονομίας» (Πεπελάσης, 1976: 108). Η αναπτυξιακή αναδιάρθρωση και ο εκσυγχρονισμός του πρωτογενούς τομέα προϋποθέτει τη ριζική παρέμβαση στη δομή της οργάνωσης της γεωργικής παραγωγής, μέσω της βελτίωσης της παραγωγικής κλίμακας, τον εκσυγχρονισμό της αγροτικής μεταποίησης και την οργάνωση του αγροτικού εμπορίου, την εφαρμογή και την ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών, τη βελτίωση και το συντονισμό του θεσμικού πλαισίου της αγροτικής πολιτικής και την εφαρμογή του προγραμματισμού της αγροτικής παραγωγής «για την εξισορρόπηση προσφοράς και ζήτησης γεωργικών προϊόντων με βάση τις συνθήκες που δημιουργούνται στον ανταγωνισμό ποιότητας, ποσότητας, κόστους και χρόνου παραγωγής...» (Πεπελάσης, 1976: 111-130, εδώ 127).

Οι παρατηρήσεις αυτές του Πεπελάση μάς οδηγούν στην επισήμανση της κυριότερης αντινομίας της εγχώριας μεταπολιτευτικής οικονομικής πολιτικής: η επιδίωξη της συγκράτησης του αγροτικού πληθυσμού στην περιφέρεια, μέσω της στήριξης του αγροτικού εισοδήματος, αναιρούσε εν πολλοίς την προώθηση διαρθρωτικών πολιτικών, οι οποίες εκ των πραγμάτων οδηγούσαν σε μείωση του αγροτικού πληθυσμού (αύξηση μεγέθους εκμεταλλεύσεων, εκμηχάνιση παραγωγής κ.λπ.). Όπως έχει παρατηρήσει ο Kenneth Boulding, το πρόβλημα του αγροτικού εισοδήματος και της φτώχειας στον αγροτικό χώρο γενικότερα δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά μέσω της πολιτικής τιμών, γιατί, εκτός των άλλων, η πολιτική αύξησης των αγροτικών τιμών με τεχνητά μέσα βοηθά περισσότερο τους πλούσιους παρά τους φτωχούς αγρότες, με συνέπεια να «οξύνει το πρόβλημα αντί να το απαλύνει» (Boulding, 1958: 319-320). Επίσης,

η στήριξη του αγροτικού εισοδήματος με άμεσες (επί των τελικών προϊόντων) ή έμμεσες (επί των εισροών) επιδοτήσεις άμβλυσε τα κίνητρα για την αύξηση της παραγωγικότητας, επιβάρυνε τον τελικό καταναλωτή, δημιούργησε αγροτικά πλεονάσματα που επιβάρυναν τον κρατικό προϋπολογισμό και διαμόρφωσε σχέση εξάρτησης με τις εκάστοτε πολιτικές ηγεσίες. Τα προβλήματα αυτά δεν αποτελούσαν εγχώρια πρωτοτυπία: αντίστοιχα προβλήματα υπήρχαν και στο σχεδιασμό της ΚΑΠ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, όπου οι συγκρουόμενοι στόχοι και οι αντιφάσεις ανάμεσα στην ΚΑΠ και σε ορισμένες διαρθρωτικές πολιτικές οδήγησαν στην υποτίμηση της ανταπόκρισης των παραγωγών στα μηνύματα των αγορών και στην υπερτίμηση της αύξησης της κατανάλωσης, με συνέπεια την εμφάνιση πλεονασμάτων, τη διαιώνιση ορισμένων διαρθρωτικών αδυναμιών και τη διατήρηση των αντιφάσεων και των διλημάτων της πολιτικής τιμών και αγορών (Fennell, 1997: 133 κ.ε.).

Ο Πεπελάσης αντιλαμβάνονταν ορθώς ότι η οικονομική πολιτική δεν είναι ικανή από μόνη της να αντιμετωπίσει τα ζητήματα αυτά, τα οποία απαιτούν την ενεργή συμμετοχή των αγροτών, ώστε «τα περιθώρια ευθύνης και πρωτοβουλίας για τον αγρότη και τους εκπροσώπους του [... να] ευρύνονται μέσα σε ένα πλαίσιο συλλογικής προσπάθειας και κάτω από τη γενική κατεύθυνση μιας συνεπούς εθνικής οικονομικής πολιτικής. Σημείο λοιπόν εκκίνησης θα είναι η *προοδευτική μετατόπιση ευθύνης προς τους αγρότες* που πλαισιωμένοι από το απαραίτητο επιστημονικό και τεχνοκρατικό προσωπικό θα φέρουν όλο και μεγαλύτερο βάρος για την ανάπτυξη της περιοχής [τους, ... γεγονός που θα οδηγήσει στη] μετατροπή του αγρότη από απλό αποδέκτη σε κύριο υπεύθυνο ολόκληρου του κυκλώματος της παραγωγικής του διαδικασίας [ώστε] και το παραγωγικό αποτέλεσμα [να] είναι μεγαλύτερο, αλλά πιο σημαντικό, ο τομέας της γεωργίας [να] δένεται πιο οργανικά και εσωτερικά με την οικονομία ολόκληρη και το επίπεδο προβλεπτικότητας [να] γίνεται ευρύτερο» (Πεπελάσης, 1976: 142, η έμφαση στο πρωτότυπο). Οι επισημάνσεις του Πεπελάση επιβεβαιώθηκαν από τις εξελίξεις που ακολούθησαν την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ και την προσαρμογή της οικονομικής πολιτικής στις απαιτήσεις και στα όρια που έθετε η ΚΑΠ. Πριν εξετάσουμε όμως την ενσωμάτωση και την ανταπόκριση της εγχώριας αγροτικής παραγωγής στην ΚΑΠ, θα κάνουμε μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην πολιτική αυτή.

3.3.3 Η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ)

Ο αγροτικός τομέας απολαμβάνει παραδοσιακά μια ιδιαίτερη και ιδιόμορφη θέση στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Δεν είναι μόνο το γεγονός ότι η ΚΑΠ είναι η μακροβιότερη και η πιο ανεπτυγμένη πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, ούτε ότι η πολιτική αυτή αντλεί τη μερίδα του λέοντος του κοινοτικού προϋπολογισμού⁷ η ιδιομορφία της έγκειται στην έντονη ρυθμιστική παρέμβαση που καθιέρωνε στον αγροτικό τομέα, η οποία βρίσκεται στον αντίποδα των φιλελεύθερων πολιτικών και πρακτικών της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Η ιδιαιτερότητα αυτή είναι αποτέλεσμα της αναγνώρισης της ιδιουσυστασίας του αγροτικού τομέα και της αγοράς αγροτικών προϊόντων, η λειτουργία της οποίας δεν μπορεί να αξιολογηθεί μόνο με όρους οικονομικής αποτελεσματικότητας. Όπως αναφέρθηκε στην Ενότητα 2, η εξίσωση της αγροτικής παραγωγής δεν περιλαμβάνει μόνο τον όγκο και τις τιμές των αγροτικών προϊόντων, και κατ' επέκταση το αγροτικό εισόδημα, αλλά περιφερειακές, περιβαλλοντικές και άλλες μεταβλητές που σχετίζονται με την επάρκεια και την ασφάλεια των τροφίμων. Οι περιορισμοί που επιβλήθηκαν τις δεκαετίες του '60 και '70 στις εισαγωγές αγροτικών προϊόντων και οι άμεσες επιδοτήσεις δεν είχαν στόχο μόνο την ενθάρρυνση της παραγωγής και την αύξηση του μεριδίου των ευρωπαϊκών αγροτικών προϊόντων στην παγκόσμια αγορά⁷ αποσκοπούσαν επίσης και στην ενίσχυση των δημόσιων αγαθών, όπως η διατήρηση των αγροτικών κοινοτήτων και η προστασία του περιβάλλοντος.

Ωστόσο, η αποτελεσματικότητά της υπήρξε αμφιλεγόμενη: από τα τέλη της δεκαετίας του '70 επιτεύχθηκε αυτάρκεια αγροτικών προϊόντων και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα μετατράπηκε σε εξαγωγό των περισσότερων εξ αυτών, αλλά τα αγροτικά πλεονάσματα επιβάρυναν υπέρμετρα τον κοινοτικό προϋπολογισμό και δημιούργησαν εισοδηματικές ανισότητες μεταξύ των Ευρωπαίων αγροτών.⁷

7. Βλ. τα πρακτικά του συνεδρίου που οργάνωσε η United Nations Economic Commission for Europe και ο Food and Agriculture Organization, *Problems of the Agricultural Development of Less-Favoured Areas in Europe: Proceedings of a Symposium of the Committee on Agricultural Problems Economic Commission for Europe and Food and Agriculture Organization Geneva, Switzerland, 22-26 May 1978* (Oxford: Pergamon Press, 1979), όπου συμμετείχαν είκοσι μία χώρες (η Ελλάδα απουσίαζε) και καταγράφηκε η σοβαρή επιδείνωση του περιβάλλοντος και των οικονομικών και κοινωνικών δεικτών των λιγότερο ανεπτυγμένων αγροτικών περιφερειών.

Επίσης, η επίτευξη των στόχων της ΚΑΠ, η αυτάρκεια δηλαδή στην προσφορά αγροδιατροφικών προϊόντων, η διατήρηση της απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές και η εξασφάλιση ενός ικανοποιητικού εισοδήματος για τον αγροτικό κόσμο, δημιούργησε ένα ασαφές θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας του πρωτογενούς τομέα, το οποίο τοποθετούσε τους «αγρότες μεταξύ επιδοτήσεων και αγοράς»,⁸ πολιτική που μακροπρόθεσμα οδηγούσε σε εξάρτηση των αγροτών από τις επιδοτήσεις, σε διαταράξεις στην κλίμακα των εισοδημάτων και σε επενδυτική μονομέρεια προς τα προϊόντα και τους κλάδους που παραδοσιακά προστατεύονταν και δέχονταν το μεγαλύτερο μέρος της υποστήριξης της Κοινότητας (Piccinini and Loseby, 2001: 4 κ.ε., 127 κ.ε.). Έτσι, η εφαρμογή ποσοτικών περιορισμών στο γάλα το 1984 (Milk Quota Reform) και η υιοθέτηση «σταθεροποιητών», που έθεταν ανώτατα όρια στις ποσότητες των αγροτικών προϊόντων που λάμβαναν υποστηρικτικές πληρωμές (Budget Stabilizers Reform-1988), αποσκοπούσαν αφενός στην οικονομική εκλογίκευση της ΚΑΠ και αφετέρου στην ικανοποίηση των αιτημάτων ορισμένων χωρών-μελών που επιβαρύνονταν υπέρμετρα (Μ. Βρετανία) για μείωση των εισφορών και αναζήτηση εναλλακτικών πόρων στήριξης του αγροτικού τομέα.

Η εικόνα αυτή θα ήταν όμως ελλιπής, αν αποδίδαμε τις αλλαγές αυτές και τις μεταρρυθμίσεις που ακολούθησαν τις δύο επόμενες δεκαετίες αποκλειστικά στο «υψηλό κόστος» της ΚΑΠ και στις αντιδράσεις που υπήρξαν εντός της Κοινότητας σχετικά με τον ανταποδοτικό χαρακτήρα των δημοσιονομικών επιβαρύνσεων της πολιτικής αυτής για ορισμένα κράτη-μέλη. Στην αναπροσαρμογή και τη μεταβολή της «ευρωπαϊκής αγροτικής πολιτικής» πρέπει να συνυπολογιστεί ως καθοριστικό στοιχείο για την εξέλιξή της η επίδραση των δυναμικών που ασκούνταν όχι μόνο στον ευρωπαϊκό χώρο, αλλά και στο ευρύτερο, παγκόσμιο περιβάλλον αφενός της μεταβαλλόμενης πολιτικής οικονομίας του αγροτικού τομέα και αφετέρου της κεντρικής θέσης που κατείχε πλέον «η σχέση μεταξύ του χρηματοπιστωτικού τομέα και της αγροτικής παραγωγής, προκειμένου να γίνει κατανοητός ο μετασχηματισμός της σε μια δραστηριότητα που χαρακτηρίζεται από ένταση των εισροών και αγοραία συμπεριφορά (profit-orientated activity)»

8. Αυτός είναι και ο υπότιτλος του βιβλίου των Antonio Piccinini and Margaret Loseby (2001), οι οποίοι, ως εκφραστές της *Δημόσιας Επιλογής* (Public Choice), υπερτονίζουν τις επιπτώσεις της παρέμβασης του δημόσιου τομέα και των ομάδων συμφερόντων στην οικονομική διαδικασία.

(Grant, 1997: 6, 14 κ.ε.). Η αγροτική πολιτική της Κοινότητας και η εισαγωγή μη δασμολογικών εμποδίων δεν μπορούσε να διατηρηθεί σε ένα διεθνές περιβάλλον όπου το άνοιγμα των διεθνών αγορών προϊόντων και υπηρεσιών διαρκώς διευρυνόταν και όπου οι διασυνδέσεις μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς παραγωγής, αγροτικών δραστηριοτήτων και βιομηχανιών παρασκευής τροφίμων είχαν ενταθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό (Grant, 1997: 32 κ.ε.). Έτσι, ενώ στην αρχική της «σύλληψη» η ΚΑΠ έδινε στον *δημόσιο τομέα* (κράτη-μέλη) κεντρικό ρόλο στα ζητήματα που αφορούν την οργάνωση και τη ρύθμιση των αγροτικών θεμάτων, προοδευτικά αυτόν το ρόλο τον ανέλαβε η Αγορά, ως αποτέλεσμα της επικράτησης «της επιχειρηματικής αντίληψης (business logic) για τη βιωσιμότητα του αγροδιατροφικού τομέα» (Ionescu-Somers and Steger, 2008: xix) και τα ζητήματα επιλύονταν στη βάση των αγοραίων συμβάσεων και των σχέσεων ισχύος που προέκυπταν από τη λειτουργία των διεθνών αγορών (Deininget et al., 2011). Η πολιτική οικονομία του αγροδιατροφικού τομέα, λοιπόν, δεν επηρεάζει μόνο τη διατροφή και την επάρκεια τροφίμων, αλλά και το ισοζύγιο συμφερόντων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, ώστε «οι τιμές των τροφίμων να έχουν συνάφεια με μια σταθεροποιημένη οικονομία, προσφέροντας, επίσης, αποδόσεις στους καλλιεργητές που θα εξασφαλίζουν μια σταθερή επέκταση της παραγωγής τους. Αυτή η νέα πολύπλευρη φύση της πολιτικής τροφίμων έχει αυξήσει τον αριθμό των κυβερνητικών υπηρεσιών σε διοικητικό και εκτελεστικό επίπεδο που συμμετέχουν στη διαδικασία διαμόρφωσης της πολιτικής αυτής [... και για το λόγο αυτό τα ζητήματα αυτά] πρέπει ν' αντιμετωπίζονται ως ένα συστατικό στοιχείο των εγχώριων και διεθνών οικονομικών πολιτικών» (Chou and Harmon, 1979: 104). Η επίδραση του κόστους και του εμπορίου στις αγροτικές πολιτικές και η «μακρο-θεσμική μεταβολή της GATT, ως ένας βασικός παράγοντας επηρεασμού των αμοιβαία επωφελών πολιτικών σε διεθνές επίπεδο (win-sets) και του ισοζυγίου ισχύος στις διαπραγματεύσεις για τα εμπορικά αγροτικά ζητήματα»,⁹ δημιούργησε τριβές στις σχέσεις της ΕΕ με τους εμπορικούς της εταίρους, ιδιαίτερα τις ΗΠΑ, και κατέστησε την αγροτική ευρωπαϊκή πολιτική ως ένα από τα πλέον επίμαχα ζητήματα στις διαπραγματεύσεις του «Γύρου της Ουρουγουάης»

9. Βλ. Daugbjerg and Swinbank (2009: 71), όπου προσφέρεται μια αναλυτική εξήγηση της καταλυτικής επίδρασης των εμπορικών διαπραγματεύσεων και του «περίεργου», όπως γράφουν, ρόλου της ευρωπαϊκής αγροτικής πολιτικής στην απελευθέρωση του εμπορίου αγροτικών προϊόντων.

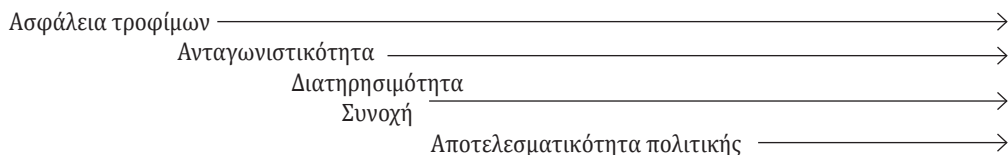
της GATT, που ξεκίνησαν το 1986 και ανάγκασαν την Ευρωπαϊκή Κοινότητα να διαπραγματευτεί τους στόχους της πολιτικής της ΚΑΠ και κατέληξαν σε αναδι-
άταξη των προτεραιοτήτων της (Garzon, 2006: 28 κ.ε.: Gardner, 1996: 87 κ.ε.). Η ολοκλήρωση του «Γύρου της Ουρουγουάης» το 1994 έφερε την ενσωμάτωση του αγροτικού τομέα στο διεθνές εμπορικό σύστημα και πυροδότησε την απε-
λευθέρωση του διεθνούς εμπορίου αγροτικών προϊόντων, που ενσωματώθηκε στις συνθήκες του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ) (Daugbjerg and Swinbank, 2009a: 143 κ.ε.). Η συμφωνία για τα αγροτικά ζητήματα (Agreement on Agriculture), που τέθηκε σε εφαρμογή το 1995, είχε τρεις πυλώνες –εσωτερική υποστήριξη, πρόσβαση στις αγορές και εξαγωγικές επιδοτήσεις– και προω-
θούσε την κατάργηση των εμποδίων στο εμπόριο αγροτικών προϊόντων και των προστατευτικών πολιτικών (Ingco and Winters, 2004).

Αν και τυπικώς οι συζητήσεις διεξάγονταν μεταξύ όλων των χωρών που συμ-
μετείχαν στην GATT (και αργότερα στον ΠΟΕ), τον τόνο έδιναν οι διαπραγματεύ-
σεις μεταξύ Ευρώπης και ΗΠΑ. Οι διαπραγματεύσεις αυτές επηρέασαν την εξέλι-
ξη της ΚΑΠ και οδήγησαν στη μεταρρύθμισή της το 1992, η οποία προωθήθηκε από τον επίτροπο Ray MacSharry και «ήταν το αποτέλεσμα της καθιέρωσης της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς, της διεύρυνσης της ΕΕ και της πίεσης που γενικεύ-
τηκε από τις διεθνείς διαπραγματεύσεις για την απελευθέρωση του παγκόσμιου εμπορίου εντός της GATT, και από το 1994 εντός του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (WTO)» (Lynggaard, 2006: 18· Grant, 1995), μεταρρύθμιση που οδή-
γησε στη μετεξέλιξη της ΚΑΠ από μια μονοδιάστατη πολιτική τιμών και ενισχύ-
σεων για τους Ευρωπαίους αγρότες σε μια σύνθετη πολιτική για τον αγροτικό τομέα της ευρωπαϊκής οικονομίας (Fennell, 1997· Zobbe, 2001). Η μεταρρύθμιση προώθησε, μεταξύ άλλων, τη μείωση υποστήριξης τιμών για σιτηρά-δημητρια-
κά, ηλιόσπορους και μοσχαρίσιο κρέας, προκειμένου οι τιμές τους να πλησιά-
σουν τις παγκόσμιες τιμές και συμπεριέλαβε συνοδευτικά μέτρα ενθάρρυνσης περιβαλλοντικών καλλιεργειών, δασικές καλλιέργειες, προγράμματα πρόωρης απόσυρσης, ενώ έδωσε επιπλέον έμφαση στην ποιότητα των τροφίμων, στην προστασία παραδοσιακών και περιφερειακών προϊόντων και στην προστασία του περιβάλλοντος, προωθώντας μια νέα αντίληψη για τον αγροτικό χώρο που ευνοούσε μια ολιστική και περισσότερο αποτελεσματική στρατηγική περιφερει-
ακής ανάπτυξης (Garzon, 2006: 61-75· Hill et al., 2004: 176), εγείροντας ωστόσο

ερωτήματα για την αποτελεσματικότητά της και τη «γραφειοκρατική προοπτική της» (Folmer et al., 1995: 325 κ.ε.).

Οι προκλήσεις που αντιμετώπισε η ΚΑΠ τη δεκαετία του '90 δεν προέρχονταν μόνο από τις διεθνείς εξελίξεις. Υπήρχαν μια σειρά ζητήματα που άπτονταν οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών διαστάσεων και τα οποία, όπως τόνιζε σε άρθρο του ο επίτροπος Franz Fischler (2001), έπρεπε να αντιμετωπιστούν προκειμένου η ΚΑΠ να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες προσδοκίες των κοινωνιών των κρατών-μελών της ΕΕ. Τα διατροφικά σκάνδαλα που ξέσπασαν τη δεκαετία του '90 και η επιβάρυνση του περιβάλλοντος από την ανεξέλεγκτη αγροτοβιομηχανική δραστηριότητα επέβαλαν τη συμπερίληψη των ζητημάτων της διατροφικής ασφάλειας και της ποιότητας των τροφίμων στην Ατζέντα 2000, συμπεριλαμβάνοντας στην ΚΑΠ την αύξηση της ποικιλίας της αγροτικής παραγωγής, των ελλείψεων πόρων για τα περιφερειακά ταμεία και των οικολογικών προτεραιοτήτων που έθετε η Συνθήκη, ενθαρρύνοντας παράλληλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ να υιοθετήσουν μια πιο συνεκτική πολιτική αγροτικής ανάπτυξης η οποία θα έδινε έμφαση όχι μόνο στην οικονομική αποτελεσματικότητα, αλλά και στη δημιουργία «περιβαλλοντικών και δημόσιων αγαθών». Όπως τόνιζε ο Fischler, η μεγαλύτερη έμφαση της ΚΑΠ προς τις ανάγκες της αγοράς και η επίτευξη της ανταγωνιστικότητας «δεν είναι πλέον μόνο ζήτημα χαμηλότερου παραγωγικού κόστους, αλλά αυξανόμενης ποιότητας [των αγροτικών προϊόντων] προστιθέμενης αξίας και έγνοιας για το περιβάλλον και την ευημερία των ζώων» (Fischler, 2001: 117). Κεντρική θέση στην προσέγγιση αυτή έχει η αντίληψη της *πολυλειτουργικότητας* του αγροτικού τομέα, η οποία δίνει έμφαση στα δημόσια αγαθά (public goods) –όπως η διατήρηση βιώσιμων αγροτικών κοινοτήτων, η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, η συνεισφορά του αγροτικού τομέα στις κοινωνικές και πολιτιστικές δομές των κρατών-μελών κ.λπ.– έναντι των αμιγώς οικονομικών επιλογών οικονομικής πολιτικής (Cooper et al., 2009· Grant, 2010). Η εξέλιξη αυτή σήμαινε ότι, ενώ η Αγορά αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη επιρροή στη ρύθμιση των αγροτικών θεμάτων και η ΚΑΠ σταδιακά μετασχηματίστηκε στην κατεύθυνση συμμόρφωσής της με το πλαίσιο του ΠΟΕ, ο δημόσιος τομέας της ΕΕ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, κράτη-μέλη) διατήρησε το δικαίωμά του να έχει τον τελευταίο λόγο στη χάραξη και άσκηση της ΚΑΠ (Daugbjerg and Swinbank, 2009). Η διαλεκτική αυτή σχέση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, οι εντάσεις που δημιουργούνται στη σχέση τους (Lynggaard

Πίνακας 3.3: Η εξέλιξη της ΚΑΠ (1962-2015)

Τα πρώτα χρόνια (1960-1970)	Τα χρόνια της κρίσης (1970-1980)	Η μεταρρύθμιση του 1992	Η Ατζέντα 2000	Η μεταρρύθμιση της ΚΑΠ 2003	Έλεγχοι υγείας της ΚΑΠ 2008	Μεταρρύθμιση της ΚΑΠ 2013 κ.ε.
Στήριξη τιμών	Υπερπαραγωγή	Μειώσεις τιμών και αποζημιώσεις	Βάθεμα της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας	Προσανατολισμός στην αγορά	Ενδυνάμωση μεταρρύθμισης ΚΑΠ 2003	«Πράσινη» ανάπτυξη
Βελτίωση παραγωγικότητας	Σημαντική αύξηση δαπανών ΚΑΠ	Μείωση πλεονασμάτων	Αγροτική ανάπτυξη	Μείωση επιδοτήσεων	Ποσοστώσεις γαλακτοκομικών προϊόντων	Στόχευση
Σταθεροποίηση αγροτικών αγορών	Διεθνείς τριβές	Σταθεροποίηση προϋπολογισμού ΚΑΠ και αγροτικών εισοδημάτων		Σύνδεση επιδοτήσεων με αγροτική ανάπτυξη (Cross Compliance)		Λήξη περιορισμών παραγωγής
	Έλεγχοι προσφοράς αγροτικών προϊόντων			Καταναλωτικές ανησυχίες		Διατροφική αλυσίδα
				Περιβάλλον		Έρευνα και καινοτομία
				Διεύρυνση ΕΕ		

Πηγή: European Commission, DG Agriculture and Rural Development

and Nedergaard, 2009), καθώς και η προσπάθεια των κρατών-μελών της ΕΕ να διατηρήσουν την οικονομική εκλογίκευση της ΚΑΠ στα όρια που τους επιτρέπει η πολιτική της αποδοχή στο εθνικό, πολιτικό και κοινωνικό παίγνιο (Tarditi, 2000· Burrell, 2009), δείχνει, κατά τη γνώμη μας, τις δυναμικές που αναπτύσσονται γύρω από τα ζητήματα και την αδυναμία εκφοράς δεσμευτικών αποφάσεων σε σχέση με το μέλλον της πολιτικής αυτής.

Η Ατζέντα 2000 –η οποία υιοθετήθηκε το 1999 στο Βερολίνο– δημιούργησε τον «Δεύτερο Πυλώνα» της ΚΑΠ, προκειμένου να εντάξει στις δράσεις της την πολυλειτουργικότητα των αγροτικών δραστηριοτήτων, και περιλάμβανε ένα αγροτικό αναπτυξιακό πρόγραμμα για τη δημιουργία «ενός ευρωπαϊκού αγροτικού μοντέλου», με στόχο τη μακροχρόνια ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής, την ενίσχυση των αγροτικών κοινωνιών, την ανάπτυξη οικολογικών καλλιεργειών, μέσω της ενίσχυσης νέων αγροτών, οικολογικών αγροτικών προϊόντων, βιοποικιλότητας και περιορισμών στη χρήση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών (Tiberghien, 2009). Για την επίτευξη των στόχων αυτών η Ατζέντα 2000 πρόσφερε στα κράτη-μέλη τη δυνατότητα της μεταφοράς πόρων από τον παραδοσιακό «Πρώτο Πυλώνα» των άμεσων ενισχύσεων στον «Δεύτερο Πυλώνα», ώστε να ενισχυθεί η αγροτική και περιφερειακή ανάπτυξη μέσω της βελτίωσης και της δημιουργίας μεγαλύτερων αγροτικών καλλιεργειών, της προώθησης ποιοτικών αγροτικών προϊόντων, της διατήρησης και ανάπτυξης αγροτικών οικισμών και της αγροτικής κληρονομιάς, της ανάπτυξης υποδομών σε αγροτικές περιοχές και της βελτίωσης της διαχείρισης υδάτινων αποθεμάτων, της ενθάρρυνσης τουριστικών και χειροτεχνικών δραστηριοτήτων, της προστασίας του αγροτικού και του δασικού περιβάλλοντος, και της αποκατάστασης της αγροτικής παραγωγής που έχει πληγεί από φυσικές ή άλλες καταστροφές (Dony, 2001· Piorr and Müller, 2009· Lynggaard, 2006). Οι δράσεις αυτές, που αποτελούν τον λεγόμενο «Δεύτερο Πυλώνα» της ΚΑΠ, αποτελούν μια προσπάθεια αποσύνδεσης της στρατηγικής για την αγροτική ανάπτυξη από την παραδοσιακή προστατευτική πολιτική των επιδοτήσεων και των άμεσων ενισχύσεων για συγκεκριμένα προϊόντα (Swinnen, 2010) προς μια ολιστική προσέγγιση του αγροτικού τομέα, που περιλαμβάνει όχι μόνο την οικονομική διάσταση της αγροτικής ανάπτυξης αλλά, επίσης, την περιβαλλοντική και την τοπική-περιφερειακή. Η πολιτική μείωσης των άμεσων επιδοτήσεων ενισχύθηκε περαιτέρω με τη μεταρρύθμιση του 2003, η οποία, διόλου τυχαία, συνέπιπτε με την είσοδο δέκα νέων χωρών στην ΕΕ,¹⁰ όταν αποφασίστηκε η περαιτέρω μείωσή τους κατά 5%, προκειμένου να χρηματοδοτηθούν ισόποσα οι δράσεις που ενίσχυαν την αγροτική και την περιφερειακή ανάπτυξη και μείωναν τις εισοδηματικές ανισότητες που το καθεστώς των επιδοτήσεων είχε δημιουργήσει. Έτσι, μειώθηκαν οι ενισχύσεις προς τις μεγάλες εκμεταλλεύ-

10. Για τις επιπτώσεις που είχε η διεύρυνση προς «ανατολάς» της ΕΕ στην ΚΑΠ βλ. Skovager Jensen et al. (2009) και Bojnec and Fertö (2008).

σεις και οι επιχορηγήσεις αποσυνδέθηκαν από την παραγωγή και συνδέθηκαν με κριτήρια σεβασμού των προτύπων για το περιβάλλον, την ποιοτική στάθμη των ζώων, την ασφάλεια των τροφίμων, ενώ η σύνδεση επιχορηγήσεων με όγκο παραγωγής επιτράπηκε μόνο σε περίπτωση κινδύνου εγκατάλειψης παραγωγής ορισμένων αγροτικών προϊόντων (Hill et al., 2004· Roederer-Rynning, 2007). Οι δράσεις αυτές σηματοδότησαν επίσης τη σταδιακή εκχώρηση του σχεδιασμού και της υλοποίησης της ΚΑΠ στα κράτη-μέλη, καθώς τους δίνεται η ευκαιρία να καθορίσουν με μεγαλύτερη ευελιξία τη διαμόρφωση των δράσεων και των δαπανών τους για τις δράσεις αυτές (Burrell, 2009).

Η πολιτική αγροτικής ανάπτυξης της ΚΑΠ για την περίοδο 2007-2013 ([EC] No. 1698/2005) ενίσχυσε περαιτέρω την εθνική και την περιφερειακή συμβολή στην προσπάθεια αυτή, καθώς κάθε κράτος-μέλος (ή περιφέρεια) αναλάμβανε να συντάξει ένα πρόγραμμα ανάπτυξης του αγροτικού τομέα, καθορίζοντας επακριβώς τα μέτρα και τους πόρους αυτού του προγράμματος. Το πρόγραμμα αυτό έπρεπε να κινείται στους τρεις θεματικούς άξονες της ΚΑΠ, δηλαδή την *αύξηση της ανταγωνιστικότητας*, τη *βελτίωση του περιβάλλοντος και της υπαίθρου* και, τέλος, την *αποφυγή μονοκαλλιιεργειών, μέσω της ενθάρρυνσης της διαφοροποίησης των αγροτικών δραστηριοτήτων και της βελτίωσης της ποιότητας ζωής* στην ύπαιθρο. Κεντρικό ρόλο στην αγροτική ανάπτυξη έχει ο αγροδιατροφικός τομέας, ως ευρύτερη οικονομική δραστηριότητα, που περιλαμβάνει την παραγωγή, τη διανομή και τη διάθεση των αγροτικών προϊόντων. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διαπίστωνε την ευρύτερη διάσταση και τις δυνατότητες του αγροδιατροφικού τομέα στην Ευρώπη και διαπίστωνε πως, για να ανταποκριθεί διαχρονικά στις νέες προκλήσεις και στην αυξανόμενη ζήτηση των αγορών, «πρέπει να αδράξει τις ευκαιρίες που προσφέρονται από τις νέες προσεγγίσεις, τις τεχνολογικές εξελίξεις και τις καινοτομίες στην παραγωγή τροφίμων, τη διανομή και τη διάθεση [των αγροτικών προϊόντων]». ¹¹ Στην κατεύθυνση της ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας του αγροδιατροφικού τομέα, η Επιτροπή δημιούργησε μια ομάδα για τη μελέτη των προοπτικών του κλάδου (High Level Group on the Competitiveness of the Agro-Food Industry), η οποία τον Μάρτιο του 2009 εξέδωσε τις τελικές προτάσεις της -συνολικά τριάντα- όπου, μεταξύ άλλων, δίνεται μεγάλη σημα-

11. European Commission (2007). DG Agriculture and Rural Development, "The importance and contribution of the agri-food sector to the sustainable development of rural areas", Brussels, 3 September 2007, TV D(2007), (DEV-RU) 27295, 8.

σία στην αύξηση της (οικονομικής) αποτελεσματικότητας, και στην κατεύθυνση αυτή «οι θεσμοί της ΕΕ θα πρέπει να συνεχίσουν να προσαρμόζονται, όταν είναι απαραίτητο, με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτρέπουν στον αγροτικό τομέα να προσαρμόζεται αποτελεσματικότερα στις τάσεις της προσφοράς και της ζήτησης, διατηρώντας παράλληλα την παραγωγική διαφοροποίηση».¹² Παράλληλα, τον Νοέμβριο του 2007, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε τον διαγνωστικό έλεγχο της ΚΑΠ (Health Check of the Common Agricultural Policy), με σκοπό τον εκσυγχρονισμό, την απλοποίηση και την απάλειψη των περιορισμών για τους αγρότες, «ώστε να λαμβάνουν καλύτερα τα σήματα της αγοράς και να αντιμετωπίσουν τις νέες προκλήσεις, όπως την κλιματική αλλαγή, τη διαχείριση των υδάτων και τη βιοενέργεια».¹³ Τα μέτρα που συμφωνήθηκαν από τους υπουργούς Γεωργίας της ΕΕ σχετικά με τον διαγνωστικό έλεγχο, όπως η σταδιακή κατάργηση των ποσοστώσεων γάλακτος, η αποσύνδεση των άμεσων ενισχύσεων με την παραγωγή ενός συγκεκριμένου προϊόντος και η μεταφορά κονδυλίων από τις άμεσες ενισχύσεις στην αγροτική ανάπτυξη, δίνουν μια ξεκάθαρη εικόνα για τον προσανατολισμό της ΚΑΠ προς την αγορά, τη μείωση των ενισχύσεων και τη μετατροπή της παρέμβασης στην αγορά σε πραγματικό δίκτυο ασφαλείας.

Η κατεύθυνση αυτή είναι σε συνάφεια με τη φιλελεύθερη αναπτυξιακή ατζέντα της ΕΕ (*Στρατηγική της Λισαβόνας* για τη δεκαετία του 2000, και *Ευρώπη 2020* για την τρέχουσα δεκαετία), αλλά και με τους περιορισμούς που δημιούργησε τόσο η διεύρυνση της ΕΕ όσο και η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007 κ.ε. Η νέα προσέγγιση, που ονομάστηκε *Πράσινη Ανάπτυξη*¹⁴ και περιγράφεται ως «έναν τρόπο για την προαγωγή της ευημερίας, επιδιώκοντας την οικονομική μεγέθυνση [και] εμποδίζοντας την περιβαλλοντική υποβάθμιση»,¹⁵ προσδιόρισε τις εναλλακτικές πολιτικές αντιμετώπισης των προκλήσεων αυτών και οριοθέτησε τις προοπτικές της ΚΑΠ για την τρέχουσα δεκαετία, υιοθετώντας ωςτόσο

12. High Level Group on the Competitiveness of the Agro-Food Industry, Final Recommendations, 17 March 2009, 3 κ.α.

13. European Commission (2010). *Overview of the CAP Health Check and the European Economic Recovery Plan Modification of the RDPs* [Brussels 2010], 2.

14. Για μια κριτική αποτίμηση της προσέγγισης αυτής βλ. Matthews (2012).

15. European Commission (2010). *The CAP towards 2020: Meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future*, COM (2010) 672 final, 6.

μια μεταρρυθμιστική πολιτική που «είναι συναφής με τις προηγούμενες μεταρρυθμίσεις και επιβεβαιώνει τον προσανατολισμό προς μια περισσότερο αποτελεσματική (cost-efficient) πολιτική η οποία διαταράσσει ελάχιστα την ενίσχυση των καλλιεργειών» (Bureau, 2012: 319). Παράλληλα, η Επιτροπή, σε συνεργασία με τα κράτη-μέλη, ανταποκρίθηκε με μια σειρά μέτρων κοινωνικής πολιτικής προκειμένου να αμβλύνει τις επιπτώσεις για τους καταναλωτές και τους παραγωγούς από τις υψηλές διακυμάνσεις των αγροτικών αγαθών την περίοδο 2007-2011, με περιορισμένη όμως αποτελεσματικότητα (Swinneen et al., 2015).

Οι εξελίξεις αυτές εκφράζουν, μάλλον, μια πολυδιάστατη εικόνα των εθνικών δυναμικών που αναπτύσσονται και των συμφερόντων που εμπλέκονται στη διαδικασία διαμόρφωσης των αποφάσεων για την ΚΑΠ, ως μια προσπάθεια συγκερασμού διαφορετικών και συχνά συγκρουόμενων επιδιώξεων, και απεικονίζουν ουσιαστικά την πολιτική πραγματικότητα της ΕΕ, η οποία, επειδή ακριβώς αποτελεί το πεδίο εκδήλωσης διαφορετικών συμφερόντων και απόψεων και επιδιώκει τη σύνθεσή τους (Crombez et al., 2012), χαρακτηρίζεται ενίοτε ως μια «ξεπερασμένη πολιτική προσέγγιση [...] που δεν δημιουργεί ένα νέο, προσανατολισμένο στο μέλλον υπόδειγμα πολιτικής» (Tangermann, 2012: 326). Η έμφαση στην αποτελεσματικότητα δεν σημαίνει ότι αυτή καθίσταται αυτομάτως και το μοναδικό κριτήριο βάσει του οποίου οργανώνεται η μεταρρύθμιση της ΚΑΠ. Τα κριτήρια ρύθμισης των ζητημάτων του αγροδιατροφικού τομέα δεν είναι αμιγώς οικονομικά και οι διαμορφωτές της αγροτικής πολιτικής γνωρίζουν ότι «πρέπει να συνυπολογίζουν [στις αποφάσεις τους] την οικονομική και πολιτική ισχύ, την οικονομική και φυσική διατηρησιμότητα του διατροφικού συστήματος, την οικονομική ελευθερία, την αμεροληψία, την οικονομική και πολιτική δικαιοσύνη» (Taylor, 2013: 96). Επίσης, οι ομάδες συμφερόντων –για τις οποίες γίνεται εσχάτως πολλή κουβέντα στην εγχώρια βιβλιογραφία– και η επιρροή τους στη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής στον αγροτικό τομέα δεν αποτελούν «ανωμαλία» του οικονομικού και πολιτικού παιγνίου, αλλά έκφραση των εξαρτήσεων και των σχέσεων ισχύος που δημιουργούνται στη διαδικασία ανταλλαγής πόρων και υπηρεσιών. Γι' αυτόν το λόγο η μελέτη των ζητημάτων αυτών στον αγροδιατροφικό τομέα πρέπει να ξεκινά με τον «προσδιορισμό των αρχών (principles) [που εμπλέκονται στη διαδικασία αυτή] όπως οι γεωγραφικοί περιορισμοί, η έδραση (embeddedness) και η φύση των νομικών (contractual) σχέσεων για συγκεκριμένα εμπορεύματα προκειμένου να κατανοηθεί πληρέστερα η σχετική

θέση εξάρτησης και ισχύος των αγροτών εντός μιας ευρείας δικτυακής δομής» (James et al., 2013: 121). Η μελέτη και η κατανόηση των θεσμικών μεταβολών δεν μπορεί να είναι γόνιμη όταν στηρίζεται σε μονοδιάστατες και αξιακά φορτισμένες ερμηνείες της κοινωνικής οργάνωσης· η μεταβολή και η τελική διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου είναι μια διαδικασία που λαμβάνει χώρα σε τρία επίπεδα –ατομικό, θεσμικό και πολιτικοοικονομικό– και η εξήγησή της οφείλει όχι μόνο να εξετάζει τις περίπλοκες αλληλεπιδράσεις μεταξύ των τριών αυτών επιπέδων,¹⁶ αλλά να αντιλαμβάνεται επίσης ότι η πολυπλοκότητα δημιουργεί απροσδιοριστία σχετικά με το τελικό αποτέλεσμα.

Αυτές οι παρατηρήσεις μάς βοηθούν στην κατανόηση της διαμόρφωσης της νέας ΚΑΠ (2014-2020), η μεταρρύθμιση της οποίας άρχισε το 2010 και ολοκληρώθηκε το 2013. Οι γραφειοκράτες της ΕΕ, στα επικοινωνιακά τους σημειώματα για τη νέα ΚΑΠ,¹⁷ επισήμαναν τη διάσταση της πολυπλοκότητας της διαδικασίας διαμόρφωσής της, τους δημοσιονομικούς και άλλους πολιτικούς περιορισμούς που υπήρχαν εξαρχής στον καθορισμό των προτεραιοτήτων της και προσδιόρισαν τις οικονομικές, περιβαλλοντικές και εδαφικές προκλήσεις, τονίζοντας ότι «ο ρόλος της ΚΑΠ είναι να προσφέρει το πλαίσιο πολιτικής που θα υποστηρίζει και θα ενθαρρύνει τους παραγωγούς να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις αυτές, παραμένοντας όμως σε συνάφεια με τις άλλες πολιτικές της ΕΕ, γεγονός που μεταφράζεται σε τρεις μακροχρόνιους στόχους της ΚΑΠ: βιώσιμη παραγωγή τροφίμων, διατηρήσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων, κλιματική δράση και ισορροπημένη εδαφική ανάπτυξη».¹⁸ Αυτό που επισημάνθηκε από τους διάφορους φορείς που ενεπλάκησαν στη διαδικασία διαμόρφωσης της νέας ΚΑΠ είναι ο περιορισμός του προϋπολογισμού της στα επίπεδα του 2013· ωστόσο, αυτό που είναι σημαντικότερο είναι η κατανομή των κονδυλίων ανάμεσα στους δύο πυλώνες της ΚΑΠ. Συγκεκριμένα, ο πρώτος πυλώνας, που αφορά κυρίως τις παραδοσιακές ενισχύσεις, απορροφά το 77,82% του συνολικού προϋπολογισμού,

16. Ένα καλό παράδειγμα μιας τέτοιας προσέγγισης είναι η μελέτη της Susan H. Whiting (2000) για την αγροτική ανάπτυξη στη σύγχρονη Κίνα.

17. European Commission (2013). DG Agriculture and Rural Development, Unit for Agricultural Policy Analysis and Perspectives (2013), “Overview of the CAP Reform 2014-2020”, *Agricultural Policy Perspectives Brief*, No 5*, December.

18. European Commission (2013: 2).

ενώ μόνο το υπόλοιπο 22,18% των πόρων της ΚΑΠ κατευθύνεται στον δεύτερο, «αναπτυξιακό» πυλώνα. Μάλιστα, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, σε σχέση με τις αρχικές προτάσεις της Επιτροπής, οι μειώσεις που τελικώς έγιναν στον προϋπολογισμό της ΚΑΠ αφορούσαν περισσότερο τον δεύτερο πυλώνα (7,6% έναντι 1,8% για τον πρώτο πυλώνα),¹⁹ αν και, όπως επισημαίνεται, «ένα νέο εργαλείο πολιτικής του πρώτου πυλώνα (greening) κατευθύνεται στη μέριμνα για περιβαλλοντικά δημόσια αγαθά, το οποίο αποτελεί μια μείζονα αλλαγή στο πλαίσιο πολιτικής».²⁰ Η επιλογή διατήρησης των πόρων για τις άμεσες ενισχύσεις μπορεί για τους «ευαγγελιστές της αγοράς» να συνιστά μια οπισθοδρομική πολιτική, για την Επιτροπή όμως αποτελούσε μια αναγκαία επιλογή, καθώς «η παρέμβαση στην αγορά έχει καταστεί ένα εργαλείο προστατευτικού διχτυού σε καιρούς κρίσης και οι άμεσες ενισχύσεις αποτελούν την κύρια πηγή υποστήριξης...».²¹ Η κατανομή των πόρων μεταξύ των δύο πυλώνων δεν είναι άκαμπτη. Η νέα ΚΑΠ δίνει στα κράτη-μέλη τη δυνατότητα να μεταφέρουν έως και 15% των πόρων του πρώτου πυλώνα στον δεύτερο, ενώ γενικότερα η κατανομή των άμεσων ενισχύσεων που αφορούν τους νέους και μικρούς παραγωγούς επαφίεται στη διακριτική τους ευχέρεια. Γενικότερα, η Επιτροπή, «αναγνωρίζοντας την ευρεία ποικιλία της αγροτικής παραγωγής, τη δυναμική της εφαρμογής επιστημονικών μεθόδων αγροτικής παραγωγής και διαχείρισης εδάφους και τις [διαφορετικές] κλιματικές, περιβαλλοντικές και κοινωνικοοικονομικές ανάγκες σε όλο το φάσμα της ΕΕ»,²² προσφέρει μια ευελιξία στην ιεράρχηση των στόχων και στην κατανομή των πόρων εντός των ρυθμιστικών και δημοσιονομικών πλαισίων της ΕΕ, στοιχείο που παρέχει ένα ευρύ πεδίο χάραξης μιας εθνικής στρατηγικής ανάπτυξης του αγροτικού και ευρύτερα του αγροδιατροφικού τομέα. Η «οριζόντια ρύθμιση» της ΚΑΠ για την περίοδο 2014-2020 (1306/2013), που αφορά τη συνολική αποτίμηση της ΚΑΠ, θα λάβει χώρα στα τέλη του 2018, ωστόσο η μεταρρύθμισή της ίσως συμβεί νωρίτερα, καθώς, όπως δήλωσε ο επίτροπος αγροτικών υποθέσεων Phil Hogan,²³ δεδομένων των ισχυρών αντιδράσεων που

19. European Commission (2013: 3).

20. European Commission (2013: 5).

21. European Commission (2013: 4).

22. European Commission (2013: 5).

23. Timothy Maler, "CAP may be reformed again in 2017 - Farm Commissioner", Agra-net,

έχουν δημιουργηθεί σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, είναι πολύ πιθανό η νέα μεταρρύθμιση να προχωρήσει σε ριζικότερες αλλαγές του πλαισίου της ΚΑΠ.

3.3.4 Η ΚΑΠ και η «προσαρμογή» της εγχώριας αγροτικής παραγωγής: 1981-2014

Για την εγχώρια οικονομική πολιτική η ΚΑΠ αποτελούσε απλώς το κανονιστικό πλαίσιο οργάνωσης της εγχώριας παραγωγής, προκειμένου η χώρα να επωφελείται από τις μεταβιβαστικές πληρωμές προς τους Έλληνες αγρότες. Η έλλειψη συνεκτικής πολιτικής αντιμετώπισης των διαρθρωτικών προβλημάτων του πρωτογενούς τομέα έφεραν σε μειονεκτική θέση την αγροτική παραγωγή μετά την ένταξη στην ΕΟΚ τη δεκαετία του 1980, καθώς η πολιτική της επιδότησης των παραδοσιακών εξαγωγίμων ελληνικών προϊόντων, που είχαν περιορισμένη ανταγωνιστικότητα, είχε ως αποτέλεσμα την ελλειμματικότητα στο αγροτικό εμπορικό ισοζύγιο. Η ένταξη στην ΕΟΚ και η προσαρμογή της αγροτικής πολιτικής στην ΚΑΠ δεν οδήγησε στην επίλυση ή στην άμβλυνση των διαρθρωτικών προβλημάτων της εγχώριας αγροτικής παραγωγής. Διαμόρφωσε ωστόσο ένα νέο πλαίσιο συγκρότησης των όρων διαμόρφωσης της πολιτικής αυτής στην κατεύθυνση της ενίσχυσης του αγροτικού εισοδήματος.²⁴ Έτσι, ενώ η εφαρμογή της ΚΑΠ επηρέασε ποικιλοτρόπως τη διάρθρωση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και είχε αποφασιστική συμβολή στον εκσυγχρονισμό των καλλιεργειών, στην εκμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής και στην αύξηση του μεγέθους του κλήρου, ανέδειξε παράλληλα την προβληματικότητα του συστήματος των άμεσων και έμμεσων αγροτικών ενισχύσεων (από το 1985 κ.ε. οι κοινοτικοί πόροι αποτέλεσαν την κυριότερη πηγή –από 50% έως 70%– της συνολικής χρηματοδότησης της αγροτικής πολιτικής), η οποία είχε ως αποτέλεσμα η εγχώρια αγροτική παραγωγή να εξαρτάται από τις μαζικές επιδοτήσεις-ενισχύσεις της

05 March 2015 (<https://www.agra-net.net/agra/agra-europe/policy-and-legislation/cap/cap-may-be-reformed-again-in-2017---farm-commissioner-471663.htm>). Ένα ενδιαφέρον στοιχείο της διαδικασίας διαμόρφωσης της ΚΑΠ 2014-2020 είναι η αναφορά του Hogan ότι έγιναν πάνω από 8.000 προσθήκες στο τελικό σχέδιο από μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και χιλιάδες άλλες παρεμβάσεις από την «κοινωνία των πολιτών», γεγονός που στηρίζει την ανάλυση που κάναμε παραπάνω.

24. Για τις επιπτώσεις της ΚΑΠ στην ελληνική αγροτική παραγωγή βλ., μεταξύ άλλων, Μαραβέγιας (1989), Γεωργακόπουλος (1991), Χάρβεϋ (1996).

πολιτικής τιμών και εισοδημάτων της ΚΑΠ. Έτσι, η προσαρμογή στα νέα ευρωπαϊκά δεδομένα και η εφαρμογή της ΚΑΠ «δεν κατάφερε να οδηγήσει σε ριζική και αναγκαία αναδιάρθρωση της [αγροτικής] παραγωγής [...]. Η “χαμηλών εξόδων” ελληνική γεωργία, για λόγους σχετικούς με τη διάρθρωση του αγροτικού προϊόντος, καθώς και την ποιότητα και τη δυναμικότητα των εξαγωγών, δεν κατόρθωσε να διαμορφώσει το εισόδημα των απασχολουμένων σε ποσοστό μεγαλύτερο του 50% του αντίστοιχου μέσου κοινοτικού. Από την άποψη αυτή, οι επιπτώσεις της ΚΑΠ στον όγκο, στις τιμές και στο εισόδημα δεν κρίνονται ικανοποιητικές από μόνες τους να γεφυρώσουν τις υπάρχουσες διαφορές μεταξύ ελληνικής και κοινοτικής γεωργίας» (Σαπουνάς και Μηλιάκος, 1996: 243 κ.ε., εδών 312-313). Οι αυξημένες χρηματικές ροές από τον κοινοτικό προϋπολογισμό, η στήριξη των τιμών των αγροτικών προϊόντων και του αγροτικού εισοδήματος, η αναδιάρθρωση των καλλιεργειών και η εξασφάλιση της διάθεσης της αγροτικής παραγωγής στις ευρωπαϊκές αγορές δεν στάθηκαν ικανές να μεταβάλουν ουσιαστικά τη διάρθρωση της εγχώριας παραγωγής και την προσαρμογή της στην αύξηση του διεθνούς ανταγωνισμού. Παράλληλα, η μείωση της προστασίας της εγχώριας παραγωγής και η εφαρμογή της ΚΑΠ οδήγησε σε μείωση του όγκου παραγωγής του αγροτικού τομέα και επηρέασε αρνητικά το αγροτικό εμπορικό ισοζύγιο, αυξάνοντας τις εισαγωγές από τις ευρωπαϊκές χώρες και μειώνοντας τις εξαγωγές προς τις τρίτες χώρες, ενώ αυξήθηκε το εμπορικό έλλειμμα ειδών διατροφής. Τέλος, τα προγράμματα περιφερειακής ανάπτυξης και ο σχεδιασμός των έργων στον αγροτικό χώρο που εντάχθηκαν στο πρώτο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης δεν είχαν «συνοδευτεί από την απαραίτητη μελετητική προετοιμασία, ενώ εντοπίστηκαν και περιπτώσεις όπου οι στόχοι στρατηγικής προσαρμόστηκαν σε προεπιλεγμένα προγράμματα. [...Παράλληλα], ένα σημαντικό μέρος των παρεμβάσεων εντάχθηκαν στην κατηγορία “τρέχουσες ενέργειες” (διάφορα) σε αντίθεση με τις άλλες χώρες, όπου όλες σχεδόν οι παρεμβάσεις εντάχθηκαν σε κατηγορίες με σαφείς στόχους» (Χάρβεϋ, 1996: 161-2, 214 κ.ε.).

Τα προβλήματα αυτά προσπάθησε ανεπιτυχώς να τα επιλύσει το πενταετές πρόγραμμα για τον αγροτικό τομέα της περιόδου 1983-1987. Οι στρατηγικοί στόχοι ανάπτυξης του είχαν σκοπό την ανασχεση της υποβάθμισης του αγροτικού τομέα και αφορούσαν την αύξηση του αγροτικού εισοδήματος και τη μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων μεταξύ του πρωτογενούς και των υπόλοιπων τομέων, τη διατήρηση του αγροτικού πληθυσμού στις εστίες του,

τη βελτίωση της ποιότητας ζωής του και την ενεργό συμμετοχή του, μέσω των συνεταιρισμών κυρίως, στη λήψη αποφάσεων για τα αγροτικά ζητήματα. Το πρόγραμμα αναγνώριζε ότι η επίτευξη αυτών των «στρατηγικών» στόχων ήταν συνάρτηση της αύξησης της παραγωγικότητας, της αναδιάρθρωσης της αγροτικής παραγωγής, της μείωσης του κόστους παραγωγής, της μεταβολής των όρων εμπορίας αγροτικών προϊόντων στην κατεύθυνση της μείωσης των τελικών τιμών και της αύξησης των εισοδηματικών μεριδίων των αγροτών, καθώς και της αύξησης των δαπανών για τον αγροτικό τομέα (ΚΕΠΕ, 1986: 65-70), πλην όμως η αντίληψη του όλου προγράμματος περισσότερο εμφορούνταν από μια «προστατευτική» διάθεση για τον αγροτικό χώρο και λιγότερο κινούνταν προς τη δημιουργία κινήτρων και αντικινήτρων στους εμπλεκόμενους φορείς, ώστε να συμμετάσχουν ενεργά στην επίλυση των διαρθρωτικών αυτών αδυναμιών.

Εδώ αναδεικνύεται μια άλλη, ευρύτερη –και περισσότερο πολιτική– πλευρά του όλου ζητήματος, που αφορά τον οικονομικό ρόλο του κράτους στη διαδικασία μεταβολής και εκσυγχρονισμού της παραγωγικής διαδικασίας και συναρτάται με τη θεμελιώδη αλληλεπίδραση, αλληλοδιείσδυση και αλληλεξάρτηση, σε σχέση με την εθελοντική δραστηριότητα ανταλλαγής και το κατά πόσο η διαδικασία αυτή στηρίζεται σε ιεραρχικές ή αποκεντρωμένες δομές. Η αυξανόμενη παρέμβαση, ενίοτε και έλεγχος, του κράτους στην οικονομία και στη διαδικασία διαμόρφωσης των οικονομικών αποφάσεων των ατομικών υποκειμένων διαμορφώνει όχι μόνο τους όρους παραγωγής και άμεσης ανταλλαγής των αγροτικών προϊόντων, αλλά και τις δομές αναπαραγωγής του όλου συστήματος, δηλαδή τις οριζόντιες και τις κάθετες διασυνδέσεις, τους όρους χρήσης του περιβάλλοντος, την ποιότητα και ασφάλεια των τροφίμων κ.λπ.²⁵ Το πρόβλημα αυτό ανέδειξε ο καθηγητής της ΑΣΟΕΕ και ειδικός στην αγροτική οικονομική Γεώργιος Κουτσομάρης, συναρτώντας την ικανότητα επένδυσης κεφαλαίου με την οικονομική οργάνωση της αγροτικής παραγωγής και των κινήτρων που η οργάνωση αυτή δημιουργεί στους παραγωγούς για να αυξήσουν τη ζήτηση για κεφαλαιουχικά αγαθά και να βελτιώσουν την παραγωγική τους ικανότητα. Η προσανατολισμένη προς την αγορά οργάνωση της αγροτικής παραγωγής αποτελεί για τον Κουτσομάρη την πλέον αποτελεσματική λύση, όχι μόνο γιατί «συστήματα “άνωθεν επιτασσόμενων ενεργειών” (command economy) έχουν

25. Για τα ζητήματα αυτά βλ. Bulte and Ruben (2007). Επίσης, βλ. σχετικά Πέζαρος (2009).

αποδειχθεί, προκειμένου περί γεωργίας, ανεπαρκή και αποτελεσματικά» (Κουτσομάρης, 1987: 112), αλλά και διότι «η γεωργική δραστηριότητα πρέπει να κατευθύνεται πρωτίστως στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής κατά κεφαλή πληθυσμού» (Κουτσομάρης, 1987:119), και αυτό επιτυγχάνεται μόνο με την επιχειρηματική οργάνωση της αγροτικής δραστηριότητας (Κουτσομάρης, 1987: 121 κ.ε.). Ο παραγωγικός μετασχηματισμός της γεωργίας «προϋποθέτει μια συνεχή διαδικασία υποκαταστάσεως εργασίας και εδάφους δια κεφαλαίου, προηγμένης ιδίως μορφής, είτε εφάπαξ αναλώσιμου είτε με τη μορφή πάγιου κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, εγγειοβελτιωτικών έργων και ζώων παραγωγής» (Κουτσομάρης, 1987: 106-107). Η αύξηση του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, η βελτίωση των υποδομών και, ιδιαιτέρως, η μεταβολή της οργάνωσης, των θεσμών και του ρυθμού εφαρμογής τεχνολογικών καινοτομιών αποτελούν το σύνθετο πλέγμα δράσεων που απαιτούνταν για την αύξηση της αγροτικής αποδοτικότητας (Κουτσομάρης, 1987: 59-60, 72-77).

Για την επίτευξη αυτών των στόχων απαιτούνται η επιχειρηματική οργάνωση της αγροτικής παραγωγής και η «πραγματικότητα αυτή αναγκαστικώς πρέπει να συνιστά βασικό οδηγό της οικονομικής γεωργικής πολιτικής. Διότι έχει αποδειχθεί ότι οι πιο σημαντικοί παράγοντες στη γεωργική παραγωγή είναι οι ικανότητες των γεωργών και η ποιότητα του υλικού κεφαλαίου και όχι το γεωργικό έδαφος καθαυτό» (Κουτσομάρης, 1987: 63-64). Η άμεση εμπλοκή του κράτους στην παραγωγή και τη διανομή του αγροτικού προϊόντος επέτεινε την καθυστέρηση της αγροτικής παραγωγής, τη χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας, την ανελαστικότητα στην κινητικότητα των πόρων και την παραγωγική διασπορά που «συνεπάγεται τη δημιουργία και ύπαρξη ενός ιδιαίτερα δαπανηρού συστήματος συγκεντρώσεως, επεξεργασίας και εμπορίας του προϊόντος...» (Κουτσομάρης, 1987: 49). Αν κάτι μπορεί να κάνει το κράτος, αυτό είναι η άρση των προσκομμάτων στις αγορές αγροτικών προϊόντων, η δημιουργία θεσμών και ιδρυμάτων που προάγουν την οικονομική μεγέθυνση, αυξάνουν το φυσικό και ανθρώπινο κεφάλαιο και βοηθούν στην προσαρμογή της παραγωγής στις μεταβαλλόμενες διεθνείς συνθήκες και στην αύξηση της παραγωγικής αποδοτικότητας (Κουτσομάρης, 1987: 147 κ.ε.). Αυτά άλλωστε συμβαδίζουν και με την καθιερωμένη στην οικονομική φιλολογία αντίληψη της οικονομικής ανάπτυξης, ως διαδικασίας αύξησης της οικονομικής αποδοτικότητας, που αφορά «κάθε οικονομική δραστηριότητα στην οποία υπάρχει πρόβλημα επιλογής μεταξύ εναλ-

λακτικών εκδοχών. Συνεπώς, είναι δυνατό να αναφέρεται στην αποδοτικότητα του οργανισμού της αγοράς, στα επίπεδα της απασχολήσεως, σε μια επιμέρους δραστηριότητα, επιχείρηση, ή ακόμα και στο νοικοκυριό. Συνιστά κριτήριο κάθε οικονομικής μονάδας και κάθε δραστηριότητας» (Κουτσουμάρης, 1987: 14).

Οι προτάσεις του Κουτσουμάρη έθιξαν μια σοβαρή πτυχή της ασκούμενης, τόσο σε εγχώριο όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αγροτικής πολιτικής τη δεκαετία του '80 μέσω της ΚΑΠ: τη σταδιακή καθιέρωση μιας διοικητικά ελεγχόμενης αγοράς για τη γεωργία, μέσω των άμεσων εισοδηματικών ενισχύσεων και των εγγυήσεων για προϊόντα με διαθρωτικό πλεόνασμα (Fennell, 1997: κεφ. 4). Επίσης, η ανάλυσή του αποτελούσε μια «παραφωνία» σε ένα χώρο επιστημονικής συζήτησης όπου κυριαρχούσαν έντονα φορτισμένες ιδεολογικά απόψεις σχετικά με την ενσωμάτωση της (ελληνικής) γεωργίας στην καπιταλιστική οικονομία, οι οποίες πρότασσαν τις πολιτικές διαστάσεις των τάσεων μετασχηματισμού στον αγροτικό χώρο σε βάρος των οικονομικών. Ωστόσο, και η προσέγγιση του Κουτσουμάρη, όπως είναι εύκολα αντιληπτό, δεν απέφυγε αντίστοιχα ολισθήματα. Η αντιμετώπιση των προβλημάτων των αγροτικών νοικοκυριών ως ζητημάτων που προσιδιάζουν σε κάθε επιχειρηματική δραστηριότητα παραβλέπει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αγροτικής παραγωγής και αντιμετωπίζει μονοδιάστατα, ως πρόβλημα κόστους και ορθολογικής κατανομής των πόρων, την παραγωγή, ανεξάρτητα από τη συνολική ανάπτυξη του αγροτικού χώρου, τις περιφερειακές, περιβαλλοντικές, εισοδηματικές και άλλες διαστάσεις που καθορίζουν όχι μόνο τον όγκο αλλά και την «ποιότητα» του συνολικού παραγόμενου προϊόντος. Όπως έχει επισημανθεί, η ιδιαιτερότητα του πρωτογενούς τομέα έγκειται «στις ιδιομορφίες της συνάρτησης αγροτικής παραγωγής, στη σημασία της αυτοκατανάλωσης του προϊόντος για τον κλάδο και στο ρόλο του αγροτικού τομέα ως αποθέματος πόρων. Αυτά τα χαρακτηριστικά είναι περισσότερο έντονα στις παραδοσιακές κοινωνίες και η ιδιαιτερότητά τους διαβρώνεται κατά τη διαδικασία του οικονομικού εκσυγχρονισμού. Ο σχεδιασμός της αγροτικής πολιτικής, τόσο στις φτωχές όσο και στις πλούσιες χώρες, περιπλέκεται από αυτά τα χαρακτηριστικά, αλλά η αναγνώρισή τους είναι ουσιαστική για μια πλήρη κατανόηση της συνεισφοράς της γεωργίας στην αναπτυξιακή προσπάθεια μιας χώρας» (Timmer, 1988: 292). Τέλος, η μικροοικονομική αυτή προσέγγιση υπαινίσσεται ότι η αποχώρηση ή η διακριτική παρουσία του κράτους στη ρύθμιση των ζητημάτων που αφορούν την αγροτική παραγωγή εξασφαλίζει εν πολλοίς

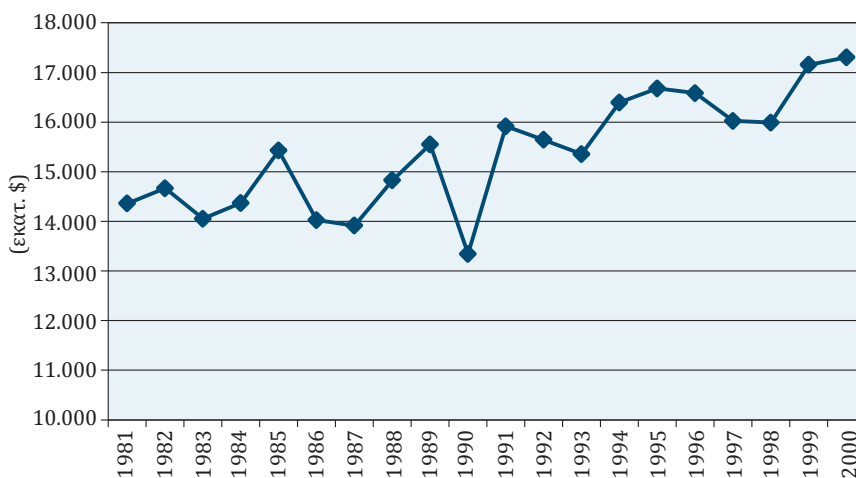
την καθιέρωση οικονομικών δομών όπου οι αντιθέσεις και τα προβλήματα κατανομής των πόρων και διανομής του οικονομικού πλεονάσματος επιλύονται με αμοιβαία επωφελή τρόπο από τους φορείς της αγοράς, καθώς οι εθελοντικές ανταλλαγές διενεργούνται στη βάση του αμοιβαίου οφέλους των συναλλαγών, εξοβελίζοντας έτσι τα προβλήματα ισχύος και καθιερώνοντας αποτελεσματικούς θεσμούς. Η απλουστευτική αυτή ανάλυση εντέλει δεν βοήθησε περισσότερο από τις ιδεολογικά αντίπαλες προσεγγίσεις στη βαθύτερη κατανόηση των προβλημάτων της αγροτικής παραγωγής, συμβάλλοντας με τη σειρά της στην αδυναμία διαμόρφωσης «μιας αγροτικής πολιτικής οικονομίας για τη μελέτη της ελληνικής γεωργίας, η οποία θα περιλάμβανε τόσο την επεξεργασία και κατασκευή ενός λειτουργικού ορισμού της οικογενειακής εκμετάλλευσης, όσο και την κατασκευή μιας τυπολογίας οικογενειακών εκμεταλλεύσεων, λαμβάνοντας υπόψη την κοινωνική διαφοροποίηση, την ετερογένεια και την ποικιλομορφία των γεωργικών δομών» (Κασίμης και Παπαδόπουλος, 1999: 108).

Δεν ήταν όμως μόνο οι ιδεολογικές εμμονές και οι πολιτικές προτεραιότητες οι μόνες αιτίες για την προβληματική ανάπτυξη του αγροτικού χώρου. Η εφαρμογή της ΚΑΠ και η εγγενής ασάφειά της σε σχέση με τους στόχους και τα αποτελέσματα συγκεκριμένων μέσων πολιτικής διαμόρφωσε και σταδιακά παγίωσε στην εγχώρια οικονομική πολιτική μια αντίληψη που έδινε βάρος στη στήριξη του αγροτικού εισοδήματος και στην απόσπαση όλο και μεγαλύτερων επιδοτήσεων από τον κοινοτικό προϋπολογισμό, παραβλέποντας ότι η πολιτική αυτή είχε βραχυπρόθεσμη προοπτική και ήταν συνάρτηση των εξελίξεων στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και στο παγκόσμιο εμπορικό σύστημα. Η ροή των κοινοτικών πόρων συνέβαλε στην αύξηση των δαπανών για τον πρωτογενή τομέα, ωστόσο η ευνοϊκή αυτή εξέλιξη δημιούργησε νέα πεδία συγκρούσεων που σχετιζόνταν με το ύψος των επιδοτήσεων και την κατανομή τους στα βασικά αγροτικά προϊόντα (Μαραβέγιας, 1992: 136 κ.ε.). Επίσης, φάνηκε η αδυναμία αξιοποίησης των θετικών στοιχείων της ΚΑΠ, αφού η απουσία συγκροτημένης και ολοκληρωμένης πολιτικής για τον αγροτικό χώρο, που θα συμπεριλάμβανε και τις υπόλοιπες παραμέτρους της αγροτικής παραγωγής, ήτοι την επάρκεια αγροτικής παραγωγής, την ασφάλεια αγροτικών προϊόντων και τη διατήρηση και βιωσιμότητα του αγροτικού χώρου, ήταν εμφανής, καθώς η εγχώρια οικονομική πολιτική περιορίστηκε σε μια παθητική παρακολούθηση-προσαρμογή στην ΚΑΠ. Έτσι, η εφαρμογή των ενεργειών που προωθούσαν τη βελτίωση της αποτελεσματικότη-

τας και τον εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων (Κανονισμός ΕΟΚ 797/85), όπως η ενίσχυση νέων αγροτών, η προστασία του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων, η διατήρηση της υπαίθρου κ.λπ., παρέμειναν κενό γράμμα, καθώς «η συντριπτική μάζα των πόρων κατευθύνθηκε σε δύο ενέργειες, κατά το μεγαλύτερο μέρος, στην παροχή εξισωτικών αποζημιώσεων σε εκμεταλλεύσεις που βρίσκονται σε ορεινές και σε ορισμένες μειονεκτικές περιοχές και κατά ένα σημαντικό μικρότερο μέρος για την πραγματοποίηση επενδύσεων στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις» (Χάρβεϋ, 1996: 219-220).

Αυτές οι πολιτικές διαμόρφωσαν μια βραχυπρόθεσμη και «επιδοματική» αντίληψη στον αγροτικό χώρο, ενώ ενδυνάμωσαν τις σχέσεις εξάρτησης με το κράτος και τις εκάστοτε πολιτικές ηγεσίες, καλλιεργώντας μια νοοτροπία αγροτικής δραστηριότητας που έδινε έμφαση κυρίως στη διατήρηση και την αύξηση του αγροτικού εισοδήματος (Μπουρδάρας, 2004· Νικολαΐδης, 2004· Πέζαρος, 2004). Η αντίληψη αυτή ενισχύθηκε περαιτέρω τη δεκαετία του '80 με την «πολιτική της νέας σοσιαλιστικής κυβέρνησης [η οποία] έρχινε το βάρος περισσότερο στην κοινωνική διαχείριση της κρίσης, προσθέτοντας στις δαπάνες της πολιτικής τιμών της ΚΑΠ και εθνικές δαπάνες στήριξης των εισοδημάτων. Αναβαλλόταν έτσι συνεχώς ο αναγκαίος εκσυγχρονισμός, δηλαδή η μείωση του κόστους της αγροτικής παραγωγής» (Μαραβέγιας, 1992: 153-154). Έτσι, η αναπτυξιακή διάσταση εξαντλήθηκε στη στήριξη του αγροτικού εισοδήματος και στην απόσπαση όλο και μεγαλύτερων επιδοτήσεων από τον κοινοτικό προϋπολογισμό, αμβλύνοντας «συστηματικά τις κοινωνικές συγκρούσεις σε περίοδο οικονομικής κρίσης, αναστέλλοντας τους ρυθμούς της αγροτικής εξόδου και διατηρώντας την κοινωνική γαλήνη στην ύπαιθρο. Όμως, το κόστος αυτής της πολιτικής ήταν διπλό. Αφενός, η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής γεωργίας συνέχισε να μειώνεται, ενώ η αύξηση του γεωργικού προϊόντος παρέμεινε ισχνή, καθώς η συνολική ποσοστιαία αύξηση της ακαθάριστης αξίας της παραγωγής για την περίοδο 1981-2000 περιορίστηκε στο 20,51% . Αφετέρου, στο επίπεδο των θεσμών και των νοοτροπιών, εγκατέστησε ένα πλαίσιο σχέσεων κράτους και αγροτών στο οποίο κυριάρχησε ο κρατικός κορπορατισμός με την ειδική μορφή της “γραφειοκρατικής πατρωνίας”» (Λουλούδης και Μαραβέγιας, 1999: 225· Παπαδόπουλος, 1999).

Διάγραμμα 3.2: Ακαθάριστη αξία παραγωγής (1981-2000, εκατ. \$, σταθερές τιμές 2004-2006)

Πηγή: FAO

Η πολιτική αυτή δεν καθιέρωσε μόνο έναν συγκεκριμένο τύπο ανάπτυξης της αγροτικής παραγωγής: επέβαλε σταδιακά τυπικούς και άτυπους θεσμούς με έμφαση στο χρηματικό κίνητρο και στη δημιουργία παραγωγικών πλεονασμάτων, σε βάρος της ασφάλειας των τροφίμων, της βιοποικιλότητας και γενικότερα του περιβάλλοντος, οι οποίοι δημιουργούν μια σειρά ζητημάτων, όχι μόνο οικονομικού και περιβαλλοντικού αλλά και ηθικού χαρακτήρα, που επηρεάζουν τις ατομικές και τις συλλογικές αποφάσεις σχετικά με την τεχνική μεταβολή και την επιλογή των αναπτυξιακών στόχων στον αγροτικό χώρο. Όπως εύστοχα έχει επισημανθεί, τα ηθικά ζητήματα που σχετίζονται με την αγροτική μεταβολή βρίσκονται στον πυρήνα πολλών συζητήσεων σχετικά με την αγροτική ανάπτυξη, το περιβάλλον και τις πολιτικές σχετικά με τα τρόφιμα, «αλλά σπανίως εκθέτουν τις πραγματικές αιτίες διαφοροποίησης και σύγκρουσης μεταξύ των πρωταγωνιστών αυτών των συζητήσεων» (Dorward, 2008: 211· Thomson, 2008).

Τα προβλήματα αυτά απεικονίζονται στην έκθεση για τη γεωργία της επιτροπής υπό τον Γιάννη Σπράο, που συστάθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '90 και η οποία κατέδειξε όχι μόνο την αποσπασματικότητα της εγχώριας αγροτικής πολιτικής, αλλά και την επιβλαβή εμμονή στις κοινοτικές επιδοτήσεις για

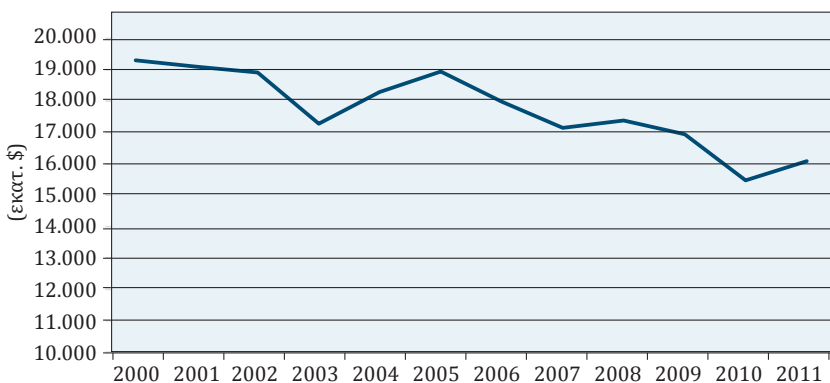
ορισμένα προϊόντα, όπως το βαμβάκι, που όχι μόνο «εξασθενίζει τις ελληνικές θέσεις σε άλλους κλάδους» (Επιτροπή για την Εξέταση της Μακροπρόθεσμης Οικονομικής Πολιτικής, 1998: 61), αλλά συμβάλλει και στη δημιουργία ανισοτήτων, στην αλόγιστη και αντιοικονομική χρήση των φυσικών πόρων, υποθηκεύοντας «τη γεωργική παραγωγική της βάση και το οικολογικό μέλλον του τόπου» (Επιτροπή για την Εξέταση της Μακροπρόθεσμης Οικονομικής Πολιτικής, 1998: vii), και στην αδυναμία εμπορικής ανάδειξης και αξιοποίησης των εγχώριων γεωργικών προϊόντων. Κυρίως όμως η πολιτική αυτή απέτυχε «να βοηθήσει τον Έλληνα γεωργό να ενταχθεί αρμονικά και με κοινωνικά αποδεκτό τρόπο στην αγορά και μάλιστα στη διεθνή αγορά. Να του δώσει τα εφόδια ώστε να παίρνει τα πραγματικά μηνύματα και να ενεργεί ανάλογα» (Επιτροπή για την Εξέταση της Μακροπρόθεσμης Οικονομικής Πολιτικής, 1998: 26). Η σημασία της έκθεσης δεν περιορίζεται όμως μόνο στην επισήμανση των αδυναμιών της εγχώριας πολιτικής. Μεγαλύτερη βαρύτητα έχει η προώθηση ορισμένων κεντρικών ιδεών που διαπνέουν και την παρούσα μελέτη, όπως η έμφαση στον πολυλειτουργικό χαρακτήρα της γεωργίας και η ανάγκη «θεσμικής και οργανωτικής ανασυγκρότησης. Χωρίς αυτή οι υλικές επενδύσεις δεν πρόκειται να αποδώσουν. Η θεσμική ανασυγκρότηση για την αγροτική ανάπτυξη πρέπει κατά προτεραιότητα να βασιστεί στους συνεταιρισμούς, στις διεπαγγελματικές οργανώσεις και στην τοπική αυτοδιοίκηση» (Επιτροπή για την Εξέταση της Μακροπρόθεσμης Οικονομικής Πολιτικής, 1998: 73-75). Επίκαιρη παραμένει επίσης και η επισήμανση ότι οι «διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής γεωργίας δεν είναι αξεπέραστες [... και ότι η] αντιμετώπιση του αγροτικού μας ζητήματος απαιτεί: οικονομικό ρεαλισμό, κοινωνική ευαισθησία και όραμα» (Επιτροπή για την Εξέταση της Μακροπρόθεσμης Οικονομικής Πολιτικής, 1998: i). Η αντιμετώπιση των μοιρατρικών αντιλήψεων και των φοβικών αντιδράσεων είναι συνάρτηση της συνδυασμένης κινητοποίησης πολιτείας και παραγωγικών φορέων, καθώς το ζήτημα «δεν είναι τι θα κάνει το κράτος, αλλά και πώς θα συνδράμουν, θα αυτοοργανωθούν και θα συνεργαστούν οι ενδιαφερόμενες παραγωγικές τάξεις. Στο πεδίο αυτό, καθώς και στο αναγκαίο θεσμικό πλαίσιο, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οργανωτικά και λειτουργικά σχήματα *αυτονόητα και κατακτημένα στις άλλες χώρες της ΕΕ παραμένουν ακόμη ανεκπλήρωτες επιδιώξεις στον τόπο μας*» (Επιτροπή για την Εξέταση της Μακροπρόθεσμης Οικονομικής Πολιτικής, 1998: iv, η έμφαση στο πρωτότυπο· πρβλ. Παχάκη, 2006: 184 κ.ε.).

Οι υποδείξεις της Επιτροπής Σπράου υιοθετήθηκαν σε επίπεδο ρητορικής από την κυβέρνηση Σημίτη, και στο πρόγραμμα αγροτικής πολιτικής για την περίοδο 2003-2007, που φέρει τον τίτλο: *Βιώσιμη Γεωργία σε μια Ανεπτυγμένη Ύπαιθρο: Ένα Όραμα Δεκαετίας για την Ελληνική Γεωργία και την Ύπαιθρο*, υπογραμμίζεται με αυτοκριτικό τόνο ότι «[μ]έχρι σήμερα δεν υπήρξε μια ξεχωριστή πολιτική υπαίθρου στη χώρα μας. Η οποιαδήποτε “ειδικότερη” πολιτική για την ελληνική ύπαιθρο εκφραζόταν μέσω της εκάστοτε εφαρμοζόμενης αγροτικής πολιτικής της χώρας ή της ΚΑΠ, μετά την ένταξη της χώρας στην ΕΕ το 1981» (Υπουργείο Γεωργίας, 2003: 7) και αναγνωρίζεται ότι «οι απόψεις και οι θεωρήσεις στις οποίες στηρίχτηκε αυτή η μεταπολεμική πολιτική για την ύπαιθρο ξεπεράστηκαν τελικά από τις εξελίξεις» (Υπουργείο Γεωργίας, 2003: 8). Επίσης, εκφράζεται η ανάγκη αλλαγής πολιτικής για τον αγροτικό τομέα, καθώς «είναι βέβαιο πως πολλές περιοχές θα συνεχίσουν να αντιμετωπίζουν σοβαρές οικονομικές δυσχέρειες και μια συνεχώς επιδεινούμενη κατάσταση στην ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος. Μια τέτοια πολιτική θα πρέπει να περιλαμβάνει επίσης μέτρα πολιτικής για τον πρωτογενή αγροτικό τομέα, όχι μόνο επειδή οι σύγχρονες τάσεις απελευθέρωσης και παγκοσμιοποίησης των αγορών θα θίξουν την υφιστάμενη κατάσταση στη γεωργία, αλλά κυρίως γιατί ένας νέος, σύγχρονος προσανατολισμός της Ελληνικής γεωργίας μπορεί να δώσει μία νέα, ισχυρή αναπτυξιακή διάσταση στην οικονομία της Ελληνικής υπαίθρου, ιδιαίτερα καθώς ο πρωτογενής αγροτικός τομέας συνεχίζει να παίζει σημαντικό ρόλο σε πολλές περιοχές της Ελληνικής υπαίθρου. Συνοπτικά, το στάτους-κβο [sic] δεν αποτελεί λύση για το μέλλον της Ελληνικής υπαίθρου» (Υπουργείο Γεωργίας, 2003: 10). Όμως, η εξειδίκευση αυτής της πολιτικής εκφράζεται με αόριστο τρόπο και οι στόχοι του προγράμματος περιορίζονται γενικά στη «δημιουργία και διατήρηση ενός δυναμικού και ανταγωνιστικού αγροδιατροφικού τομέα» και στη «διατήρηση του κατά το δυνατόν μεγαλύτερου αριθμού αγροτικών νοικοκυριών στην ύπαιθρο» (Υπουργείο Γεωργίας, 2003: 31 κ.ε.). Για τον τελευταίο στόχο προβλεπόταν, μεταξύ άλλων, «η υιοθέτηση επιθετικής πολιτικής μάρκετινγκ και η βελτίωση του επιπέδου της καινοτομικής της προσπάθειας για τους καταναλωτές μέσω, μεταξύ άλλων, ενίσχυσης των δράσεων έρευνας και ανάπτυξης (R and D)» (Υπουργείο Γεωργίας, 2003: 46-47).

Οι εξαγγελίες αυτές παρέμειναν κενό γράμμα. Οι δράσεις που επιλέχθηκαν και χρηματοδοτήθηκαν από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού και Εγγυήσεων (EAGGF) για την αγροτική ανάπτυξη της χώρας την περίοδο 2000-

2006 ήταν αυτές με τον μικρότερο αναπτυξιακό αντίκτυπο, ενώ η χρηματοδότηση των πρωτοβουλιών για την ανάπτυξη της υπαίθρου και την προστασία του περιβάλλοντος ήταν πολύ περιορισμένες. Όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 3.4, από τις οκτώ δράσεις που ήταν διαθέσιμες για χρηματοδότηση από την ΕΕ, το 80,2% των κεφαλαίων κατευθύνθηκε στην πρόωρη απόσυρση (53,1%) και στην ενίσχυση των λιγότερο ευνοημένων περιοχών (27,1%). Αντίθετα, δράσεις με έντονο αναπτυξιακό προσανατολισμό, όπως οι επενδύσεις, η ενίσχυση νέων αγροτών, η εκπαίδευση των αγροτών και η ενθάρρυνση προσαρμογής και ανάπτυξης αγροτικών περιοχών δεν χρηματοδοτήθηκαν καθόλου, ενώ για αγροπεριβαλλοντικές δράσεις δόθηκε μόνο το 9,5%. Τέλος, θυμηδία προκαλεί το γεγονός ότι για τη βελτίωση της επεξεργασίας και της προώθησης των αγροτικών προϊόντων, που στην ατζέντα του προγράμματος είχε περίοπτη θέση, δεν χρησιμοποιήθηκε ούτε ένα ευρώ από την ελληνική κυβέρνηση. Αυτές οι «χαμηλής αναπτυξιακής προοπτικής» επιλογές της οικονομικής πολιτικής είχαν, όπως θα δειχθεί παρακάτω, αρνητικό αντίκτυπο στην εξέλιξη της αγροτικής πολιτικής και βάρυναν στην υποβάθμιση του πρωτογενούς τομέα. Χαρακτηριστικότερος δείκτης αυτής της υποβάθμισης είναι η μείωση της ακαθάριστης αξίας της αγροτικής παραγωγής κατά 18,63% την περίοδο 2000-2011 (Διάγραμμα 3.3).

Διάγραμμα 3.3: Ακαθάριστη αξία παραγωγής (2000-2011, εκατ. \$, σταθερές τιμές 2004-2006)

Πηγή: FAO

Πίνακας 3.4: Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού και Εγγυήσεων (EAGGF) – Δαπάνες αγροτικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, ανά δράση (2000-2006, 1.000 €)

Δράσεις	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2000-2007	%
Επένδυση σε αγροτικές ιδιοκτησίες	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00
Βοήθεια σε νέους αγρότες	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00
Εκπαίδευση	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00
Επενδύσεις/Νέοι αγρότες/ Εκπαίδευση	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00
Πρόωρη απόσυρση (Στ. 1/ εκτός Στ. 1)	6.078	0	5.519	0	-6	0	79.894	-11	91.474	8,90
Πρόωρη απόσυρση (πλατάω καθεστώς, R. 2079/92)	54.006	48.942	91.198	78.230	70.254	62.247	49.498	0	454.375	44,20
Σύνολο πρόωρης απόσυρσης	60.084	48.942	96.716	78.230	70.248	62.247	129.392	-10	545.849	53,10
Λιγότερο ευνοημένες περιοχές	4.497	8.416	47.242	45.417	35.917	79.782	57.489	-56	278.704	27,10
Αγρο-περιβαλλοντικές δράσεις (νέο καθεστώς - Στ. 1/ εκτός Στ. 1)	5.327	0	0	3.647	8.926	7.095	29.549	464	55.008	5,30
Αγρο-περιβαλλοντικές δράσεις (πλατάω καθεστώς - R. 2078/92)	13.085	11.912	6.893	3.357	3.623	2.286	1.213	-4	42.365	4,10
Σύνολο αγρο-περιβαλλοντικών δράσεων	18.412	11.912	6.893	7.004	12.549	9.381	30.762	460	97.373	9,50
Βελτίωση επεξεργασίας και μάρκετινγκ αγροτικών προϊόντων	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

Δράσεις	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2000-2007	%
Αναδάσωση αγροτικής γης (Στ. 1/εκτός Στ. 1)	1.027	0	1.761	0	0	0	6.989	-575	9.202	0,90
Άλλες δασοκομικές δράσεις	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00
Αναδάσωση (παλαιό καθεστώς, R. 2080/92)	16.205	6.176	7.725	5.804	6.911	5.842	2.982	-20	51.625	5,00
Συνολικές δασοκομικές δράσεις	17.231	6.176	9.486	5.804	6.911	5.842	9.971	-595	60.826	5,90
Αποκλειστικές κύριες δράσεις για τον αγροτικό τομέα	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00
Άλλες δράσεις	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00
Ενθάρτυση προσαρμογής/ ανάπτυξης αγροτικών περιοχών	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00
Παλαιό καθεστώς πριν το 1992	294	64	0	0	-6	0	0	0	351	0,00
Αποτίμηση	133	0	0	0	0	0	184	-112	206	0,00
Μεταβατικές δράσεις (R. 2603/99)	46.127	-5	0	0	0	0	0	-582	45.540	4,40
Ανακτηθέντα ποσά, ποινές, τόκοι κ.λπ.	0	0	0	-10	-15	0	-19	0	-44	0,00
Άλλες	46.554	59	0	-10	-21	0	165	-693	46.053	4,50
Σύνολο	146.779	75.505	160.337	136.444	125.604	157.253	227.779	-894	1.028.806	100,00

Πηγή: European Commission, DG for Agriculture and Rural development, Unit I.4

* 16/10-31/12/2006.

Πίνακας 3.5: Αγροτική εκπαίδευση καλλιεργητών – Σύνολο καλλιεργητών (farm managers) (2010)

Χώρα	Συνολικός αριθμός	Πρακτική εμπειρία		Βασική εκπαίδευση		Πλήρης αγροτική εκπαίδευση	
		Αριθμός	% επί του συνόλου	Αριθμός	% επί του συνόλου	Αριθμός	% επί του συνόλου
ΕΕ-28	12.247.850	8.701.200	71,0	2.705.420	22,1	841.290	6,9
Βέλγιο	42.850	22.360	52,2	9.160	21,4	11.330	26,4
Βουλγαρία	370.490	357.820	96,6	9.610	2,6	3.070	0,8
Τσεχία	22.860	9.910	43,4	4.480	19,6	8.470	37,1
Δανία	42.100	21.670	51,5	18.340	43,6	2.090	5,0
Γερμανία	299.130	94.000	31,4	165.230	55,2	39.910	13,3
Ιρλανδία	139.890	96.510	69,0	21.170	15,1	22.210	15,9
Ελλάδα*	723.010	697.860	96,5	22.790	3,2	2.360	0,3
Ισπανία*	989.800	838.040	84,7	136.610	13,8	15.150	1,5
Γαλλία	516.100	256.390	49,7	148.170	28,7	111.550	21,6
Κροατία	233.280	221.700	95,0	6.540	2,8	5.030	2,2
Ιταλία	1.620.880	80.510	5,0	1.472.370	90,8	68.010	4,2
Κύπρος	38.860	36.650	94,3	2.050	5,3	170	0,4
Ουγγαρία	576.810	492.390	85,4	65.290	11,3	19.140	3,3
Ολλανδία	72.320	20.840	28,8	46.690	64,6	4.790	6,6
Αυστρία	150.170	78.030	52,0	33.690	22,4	38.450	25,6
Πολωνία	1.506.620	814.450	54,1	320.990	21,3	371.180	24,6
Πορτογαλία*	305.270	268.560	88,0	31.810	10,4	4.900	1,6
Ρουμανία	3.859.040	3.761.970	97,5	81.490	2,1	15.580	0,4
Σλοβενία	74.650	67.980	91,1	5.570	7,5	1.100	1,5
Σλοβακία	24.460	18.640	76,2	3.670	15,0	2.150	8,8
Ηνωμένο Βασίλειο	186.660	144.190	77,2	19.430	10,4	23.040	12

Πηγή: Eurostat, Farm Structure Survey

* Στοιχεία 2009.

Πίνακας 3.6: Αγροτική εκπαίδευση καλλιεργητών – Μικρότεροι των 35 ετών (2010)

Χώρα	Συνολικός αριθμός	Πρακτική εμπειρία		Βασική εκπαίδευση		Πλήρης αγροτική εκπαίδευση	
		Αριθμός	% επί του συνόλου	Αριθμός	% επί του συνόλου	Αριθμός	% επί του συνόλου
ΕΕ-28	912.800	627.360	68,7	158.790	17,4	126.680	13,9
Βέλγιο	2.060	480	23,3	450	21,8	1.130	54,9
Βουλγαρία	25.540	24.090	94,3	1.060	4,2	390	1,5
Τσεχία	2.670	1.010	37,8	560	21,0	1.110	41,6
Δανία	2.000	690	34,5	1.130	56,5	180	9,0
Γερμανία	21.280	8.470	39,8	9.360	44,0	3.450	16,2
Ιρλανδία	9.450	4.580	48,5	1.050	11,1	3.820	40,4
Ελλάδα*	50.130	41.590	83,0	8.000	16,0	530	1,1
Ισπανία*	52.790	35.040	66,4	15.540	29,4	2.220	4,2
Γαλλία	45.090	12.580	27,9	6.400	14,2	26.110	57,9
Κροατία	9.600	8.480	88,3	800	8,3	320	3,3
Ιταλία	82.110	170	0,2	70.630	86,0	11.310	13,8
Κύπρος	1.020	950	93,1	60	5,9	10	1,0
Ουγγαρία	40.760	32.660	80,1	6.030	14,8	2.070	5,1
Μάλτα	600	530	88,3	60	10,0	10	1,7
Ολλανδία	2.610	530	20,3	1.600	61,3	480	18,4
Αυστρία	16.110	5.910	36,7	3.970	24,6	6.240	38,7
Πολωνία	221.580	149.710	67,6	14.820	6,7	57.050	25,7
Πορτογαλία*	7.850	4.810	61,3	2.190	27,9	860	11,0
Ρουμανία	280.440	272.280	97,1	6.730	2,4	1.440	0,5
Σλοβενία	3.240	2.500	77,2	570	17,6	160	4,9
Σλοβακία	1.730	1.120	64,7	350	20,2	260	15,0
Ηνωμένο Βασίλειο	7.500	4.510	60,1	930	12,4	2.070	27,6

Πηγή: Eurostat, Farm Structure Survey

* Στοιχεία 2009.

Αντίστοιχες διακηρύξεις βρίσκει κανείς και στο Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013, με τη διαφορά ότι εδώ υπάρχει η λεπτομερής τεχνοκρατική ανάλυση, η οποία υπακούει στη νοοτροπία της «παθητικής» παρακολούθησης των εξελίξεων της ΚΑΠ. Το πρόγραμμα εστίαζε στην «αιεφόρο Αγροτική Ανάπτυξη μέσω της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας του πρωτογενούς και αγροδιατροφικού τομέα, καθώς και του περιβάλλοντος, σε μία βιώσιμη ύπαιθρο» (Υπουργείο Γεωργίας, 2013: 67-68) και εξειδικευόταν σε τέσσερις γενικούς στρατηγικούς στόχους:

- τη διατήρηση και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της γεωργίας, της δασοκομίας και του αγροδιατροφικού τομέα,
- την προστασία του περιβάλλοντος και την αιεφόρο διαχείριση των φυσικών πόρων,
- τη βελτίωση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές και την ενθάρρυνση της διαφοροποίησης της αγροτικής οικονομίας, και
- τη δημιουργία ικανοτήτων σε τοπικό επίπεδο για την απασχόληση και τη διαφοροποίηση στις αγροτικές περιοχές μέσω της προσέγγισης Leader (Υπουργείο Γεωργίας, 2013: 68-72, 83 κ.ε.).

Για την ανταγωνιστικότητα η συνολική εθνική και κοινοτική χρηματοδότηση προβλεπόταν στο 35,81% των πόρων, η βελτίωση του περιβάλλοντος και της υπαίθρου θα αντλούσε το 51,2%, η διαφοροποίηση και η ποιότητα της ζωής το 8,3% και οι δράσεις που εντάσσονταν στο πρόγραμμα Leader το 4,66% (Υπουργείο Γεωργίας, 2013: 127). Η κατανομή αυτή φαίνεται να συμμορφώνεται με τις αναπτυξιακές προτεραιότητες της νέας ΚΑΠ, ωστόσο μια προσεκτικότερη παρατήρηση στην κατανομή των κονδυλίων στις επιμέρους δράσεις αναδεικνύει τα ίδια προβλήματα με το προηγούμενο πρόγραμμα. Έτσι, η χρηματοδότηση για εκπαίδευση και κατάρτιση είναι μηδενική, για την εγκατάσταση νέων αγροτών προβλέφθηκε μόνο το 5,14%, για τον εκσυγχρονισμό των εκμεταλλεύσεων το 9,32% και για την αύξηση της προστιθέμενης αξίας οι δαπάνες περιορίστηκαν στο 4,69% του συνόλου. Δεν υπάρχει σαφής εικόνα της αποτίμησης των δράσεων όπως περιγράφονται στο πρόγραμμα αυτό, ωστόσο η εικόνα που δίνουν τα συγκριτικά στοιχεία της ΕΕ για ορισμένους από τους δείκτες που εντάσσονται στη νέα ΚΑΠ είναι απογοητευτική. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το επίπεδο εκπαίδευσης των Ελλήνων αγροτών παραμένει από τα χαμηλότερα στην ΕΕ-28 (26η θέση), καθώς το 96,5% των αγροτών έχει μόνο στοιχειώδη εκπαίδευση, ενώ

πλήρη εκπαίδευση έχει μόνο το 0,3% (28η θέση) (Πίνακας 3.5). Ειδικότερα, οι νέοι Έλληνες αγρότες που έχουν πλήρη αγροτική εκπαίδευση αντιστοιχούν στο 1,1% του συνόλου, όταν ο μέσος όρος της ΕΕ-28 βρίσκεται στο 13,9%, ενώ το ποσοστό αυτών που έχουν στοιχειώδη εκπαίδευση ανέρχεται στο 83% (ΕΕ-28: 68,7%) (Πίνακας 3.6). Στις ηλικίες 35-54, τα αντίστοιχα ποσοστά ανέρχονται σε 0,5% και 95,5% (Πίνακας 3.7), ενώ για τους ηλικιωμένους αγρότες (άνω των 55 ετών), το ποσοστό αυτών που έχουν μόνο στοιχειώδη εκπαίδευση, όπως αναμένεται, είναι ακόμα μεγαλύτερο και φθάνει το 98,9%, που είναι το υψηλότερο σε όλη την ΕΕ-28 (Πίνακας 3.8).

Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των Ελλήνων αγροτών έχει επίδραση και στην παραγωγικότητα και στο ύψος της προστιθέμενης αξίας στην αγροτική παραγωγή.²⁶ Τα πιο πρόσφατα στοιχεία δείχνουν ότι ο μέσος όρος παραγωγικότητας της αγροτικής εργασίας στην Ελλάδα μόλις υπερβαίνει το 88% του αντίστοιχου της ΕΕ-28, με την τάση να μειώνεται περαιτέρω, αφού το 2013 το ποσοστό αυτό έπεσε στο 86,9% (Βλ. Πίνακα 3.9). Η δημιουργία απασχόλησης και δραστηριοτήτων στον αγροτικό χώρο πρέπει να είναι κεντρική προτεραιότητα της οικονομικής πολιτικής και μπορεί να προέλθει από την αύξηση της τεχνικής και της οργανωτικής αναβάθμισης της υπαίθρου, στοχεύοντας στην αύξηση και τη διατήρηση της εγχώριας ζήτησης για αγροτικά προϊόντα, καθώς «χωρίς μια μαζική στροφή της αστικής ζήτησης προς αγροτικές αξίες [...] δεν μπορεί να υπάρξει σημαντικό αποτέλεσμα στην αγροτική δραστηριότητα και επομένως στη δημιουργία τοπικής απασχόλησης» (Καραμπάτσου-Παχάκη, 1996: 109). Τέλος, η ανάπτυξη μικρών εξειδικευμένων αγορών μπορεί να αποτελέσει μια εναλλακτική πολιτική ενίσχυσης της τοπικής απασχόλησης και δημιουργίας αγορών για τοπικά προϊόντα που η παραγωγή τους στηρίζεται σε παραδοσιακές τεχνικές και στη γνησιότητα και νωπότητα των προϊόντων, ώστε να δημιουργούνται κεντρικές και περιφερειακές «αναπτυξιακές συναντήσεις» με τον αστικό χώρο, παρά τους εγγενείς περιορισμούς που ενυπάρχουν σε τέτοιου είδους δραστηριότητες (Καραμπάτσου-Παχάκη, 1996: 115-126).

26. Για τις ευρύτερες θεωρητικές και πρακτικές παραμέτρους της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα βλ. Σαμαράς κ.ά. (1994).

Πίνακας 3.7: Αγροτική εκπαίδευση καλλιεργητών – Μεταξύ 35 και 54 ετών (2010)

Χώρα	Συνολικός Αριθμός	Πρακτική εμπειρία		Βασική εκπαίδευση		Πλήρης αγροτική εκπαίδευση	
		Αριθμός	% επί του συνόλου	Αριθμός	% επί του συνόλου	Αριθμός	% επί του συνόλου
ΕΕ-28	4.820.710	3.149.500	65,3	1.163.610	24,1	507.680	10,5
Βέλγιο	21.780	9.120	41,9	5.060	23,2	7.600	34,9
Βουλγαρία	112.980	107.440	95,1	4.230	3,7	1.310	1,2
Τσεχία	10.870	4.660	42,9	2.090	19,2	4.140	38,1
Δανία	21.820	9.990	45,8	10.480	48,0	1.360	6,2
Γερμανία	182.690	59.560	32,6	96.130	52,6	27.010	14,8
Ιρλανδία	60.070	36.290	60,4	10.570	17,6	13.220	22,0
Ελλάδα*	275.770	263.480	95,5	11.020	4,0	1.250	0,5
Ισπανία*	389.480	301.580	77,4	79.110	20,3	8.790	2,3
Γαλλία	276.430	109.550	39,6	96.480	34,9	70.400	25,5
Κροατία	86.440	80.470	93,1	3.850	4,5	2.120	2,5
Ιταλία	541.530	2.420	0,4	501.450	92,6	37.660	7,0
Κύπρος	13.400	12.700	94,8	670	5,0	30	0,2
Ουγγαρία	206.040	169.920	82,5	29.060	14,1	7.060	3,4
Μάλτα	4.740	4.190	88,4	460	9,7	90	1,9
Ολλανδία	37.610	9.160	24,4	25.320	67,3	3.140	8,3
Αυστρία	94.700	47.150	49,8	20.840	22,0	26.710	28,2
Πολωνία	855.860	469.120	54,8	153.730	18,0	233.020	27,2
Πορτογαλία*	79.520	61.690	77,6	15.370	19,3	2.450	3,1
Ρουμανία	1.245.980	1.198.920	96,2	40.670	3,3	6.400	0,5
Σλοβενία	29.150	25.270	86,7	3.240	11,1	650	2,2
Σλοβακία	10.250	7.320	71,4	1.850	18,0	1.090	10,6
Ηνωμένο Βασίλειο	74.440	51.510	69,2	9.750	13,1	13.190	17,7

Πηγή: Eurostat, Farm Structure Survey

* Στοιχεία 2009.

Πίνακας 3.8: Αγροτική εκπαίδευση καλλιεργητών - 55 ετών και άνω (2010)

Χώρα	Συνολικός αριθμός	Πρακτική εμπειρία		Βασική εκπαίδευση		Πλήρης αγροτική εκπαίδευση	
		Αριθμός	% επί του συνόλου	Αριθμός	% επί του συνόλου	Αριθμός	% επί του συνόλου
ΕΕ-28	6.514.460	4.924.390	75,6	1.383.120	21,2	206.930	3,2
Βέλγιο	19.020	12.780	67,2	3.650	19,2	2.600	13,7
Βουλγαρία	231.970	226.290	97,6	4.310	1,9	1.370	0,6
Τσεχία	9.330	4.240	45,4	1.840	19,7	3.230	34,6
Δανία	18.280	10.980	60,1	6.740	36,9	550	3,0
Γερμανία	95.170	25.980	27,3	59.750	62,8	9.450	9,9
Ιρλανδία	70.370	55.630	79,1	9.560	13,6	5.170	7,3
Ελλάδα*	397.120	392.780	98,9	3.770	0,9	570	0,1
Ισπανία*	547.530	501.440	91,6	41.960	7,7	4.140	0,8
Γαλλία	194.590	134.270	69,0	45.280	23,3	15.040	7,7
Κροατία	137.240	132.750	96,7	1.880	1,4	2.600	1,9
Ιταλία	997.250	77.910	7,8	900.300	90,3	19.030	1,9
Κύπρος	24.440	23.000	94,1	1.320	5,4	130	0,5
Ουγγαρία	330.010	289.810	87,8	30.200	9,2	10.000	3,0
Ολλανδία	32.110	11.160	34,8	19.770	61,6	1.170	3,6
Αυστρία	39.360	24.970	63,4	8.890	22,6	5.500	14,0
Πολωνία	429.190	195.640	45,6	152.440	35,5	81.110	18,9
Πορτογαλία*	217.900	202.060	92,7	14.250	6,5	1.590	0,7
Ρουμανία	2.332.630	2.290.780	98,2	34.100	1,5	7.760	0,3
Σλοβενία	42.260	40.210	95,1	1.760	4,2	300	0,7
Σλοβακία	12.480	10.200	81,7	1.480	11,9	800	6,4
Ηνωμένο Βασίλειο	104.710	88.160	84,2	8.760	8,4	7.780	7,4

Πηγή: Eurostat, Farm Structure Survey

* Στοιχεία 2009.

Αντίστοιχα μειούμενη είναι και η προστιθέμενη αξία που περιορίστηκε από τα 5,6 δισ. ευρώ το 2011 στα 5,3 δισ. ευρώ το 2013 (Διάγραμμα 3.3). Τα στοιχεία αυτά έρχονται να επιβεβαιώσουν ευρήματα μελετών που δείχνουν επιδείνωση των συνολικών μακροοικονομικών μεγεθών του τομέα την περίοδο που προηγήθηκε του ξεσπάσματος της κρίσης στην Ελλάδα. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του πρωτογενούς τομέα ως ποσοστού του ΑΕΠ παρουσίασε πτωτική πορεία την περίοδο 2001-2009 (Διάγραμμα 3.3), το εμπορικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων για την περίοδο 2004-2009 ήταν αυξητικά ελλειμματικό, ενώ η πορεία των πραγματικών τιμών παραγωγού παρέμεινε πτωτική, με αποτέλεσμα «όλα τα κρίσιμα μεγέθη να έχουν αρνητική εξέλιξη. Ως συνέπεια, προκύπτουν αναδιարθρωσείς στις εκμεταλλεύσεις με πολωτική κατεύθυνση, αύξηση του ποσοστού των πολύ μικρών μονάδων και συρρίκνωση των μεσαίων μεγεθών. Κατά μέσο όρο εμφανίζεται μεγαλύτερη η συμμετοχή των «εμφανών δαπανών» (για μη ιδιόκτητους συντελεστές και εισροές), πράγμα που σημαίνει μεγαλύτερη ευαισθησία στις συνθήκες παραγωγής και διάθεσης. Υπό το νέο καθεστώς, που ελαττώνει δραστικά τη στήριξη της παραγωγής, ο κίνδυνος σημαντικής συρρίκνωσης της ελληνικής γεωργίας δεν μπορεί να παραβλεφθεί» (Παχάκη, 2006: 164). Στα προβλήματα αυτά έρχονται να προστεθούν ζητήματα που έχουν σχέση με τη διάρθρωση των εγχώριων αγορών αγροτικών προϊόντων, όπου η ύπαρξη ολιγοπωλίων και ασυμμετρίας στη μετακύληση των τιμών δημιουργούν πιέσεις στους παραγωγούς, λ.χ., των οπωροκηπευτικών, ενώ η τάση για υψηλή συγκέντρωση στο χώρο των επιχειρήσεων λιανικής πώλησης και των εκπτώτικων σουπερμάρκετ έχει ως συνέπεια την ενίσχυση του ρόλου τους στη διαμόρφωση των τιμών της αγοράς. Επίσης, η απουσία τυποποίησης, η έλλειψη πληροφόρησης και η έλλειψη συλλογικής δράσης στη διάθεση των προϊόντων, σε συνδυασμό με την αύξηση των ανταγωνιστικών πιέσεων από τις εισαγωγές, επιδεινώνει την υπάρχουσα κατάσταση και δημιουργεί επιπρόσθετες πιέσεις στην εγχώρια αγροτική παραγωγή (Ρεζίτη, 2010· Ρεζίτης και Καλαντζή, 2010· Λαμπροπούλου, 2005). Η πιο προβληματική όμως όψη της αγροτικής πολιτικής είναι ότι απουσιάζει μια συνεκτική οικονομική πολιτική που θα αξιοποιεί τα κονδύλια της ΚΑΠ για την προώθηση των απαραίτητων διαρθρωτικών αλλαγών στον αγροδιατροφικό τομέα της ελληνικής οικονομίας.²⁷

27. Βλ. “Μοσκοβισί: Δεν προχωρά το ελληνικό πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης”, *Το Βήμα*, 10.06.2015.

Πίνακας 3.9: Παραγωγικότητα εργασίας αγροτικής παραγωγής

Χώρα	Ακαθόριστη προστιθέμενη αξία αγροτικού τομέα			Εργαζόμενοι αγροτικού τομέα			Παραγωγικότητα εργασίας αγροτικής παραγωγής		
	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2013	2013	Μέσος όρος 2011-2013
	εκστ. €	εκστ. €	εκστ. €	1.000 ΜΑΕ (AWU - Ισοδύναμο Πλήρους Απασχόλησης)	1.000 ΜΑΕ (AWU - Ισοδύναμο Πλήρους Απασχόλησης)	1.000 ΜΑΕ (AWU - Ισοδύναμο Πλήρους Απασχόλησης)	€/AWU	€/AWU	Δείκτης EE-28
EE-28	157.348,9	161.100,3	161.233,5	10.291,6	10.263,2	10.140,5	15.900,0	15.627,2	100,0
Βέλγιο	1.934,4	2.404,3	2.373,4	57,6	58,1	56,5	42.007,1	38.978,5	249,4
Βουλγαρία	1.609,4	1.662,2	1.461,4	406,5	406,5	406,5	3.595,0	3.881,0	24,8
Τσεχία	1.441,1	1.358,0	1.333,2	106,2	105,8	105,8	12.600,9	13.002,5	83,2
Δανία	2.731,8	3.604,0	3.928,5	52,1	52,4	52,7	74.544,6	65.294,7	417,8
Γερμανία	15.379,0	16.082,0	14.644,7	517,5	514,0	508,0	28.828,1	29.948,5	191,6
Ιρλανδία	1.784,8	1.755,6	1.904,1	165,6	165,6	165,6	11.498,0	10.959,2	70,1
Ελλάδα	5.607,4	5.499,9	5.304,0	408,0	395,7	383,8	13.819,7	13.820,0	88,4
Ισπανία	21.248,9	21.525,9	23.311,8	894,1	887,3	865,3	26.940,7	24.969,4	159,8
Γαλλία	29.589,5	31.869,8	28.004,4	792,5	791,5	775,7	36.102,1	37.913,2	242,6
Κροατία	1.297,4	1.172,4	1.049,1	199,0	201,9	198,1	5.295,7	5.874,6	37,6
Ιταλία	25.489,1	25.566,1	26.831,7	1.124,0	1.084,0	1.064,0	25.217,8	23.804,1	152,3
Κύπρος	325,4	332,8	349,7	25,4	25,3	25,6	13.659,8	13.210,2	84,5
Ουγγαρία	2.898,8	2.592,7	2.714,6	431,8	426,3	423,5	6.409,9	6.403,0	41,0
Ολλανδία	8.102,7	8.426,2	9.043,1	174,7	169,5	167,6	53.956,1	49.964,8	319,7
Αυστρία	3.085,0	2.997,8	2.809,7	127,3	125,6	123,7	22.714,1	23.612,7	151,1
Πολωνία	8.862,0	9.013,3	9.231,9	2.101,3	2.101,3	2.101,3	4.393,4	4.300,1	27,5
Πορτογαλία	2.176,8	2.200,9	2.416,3	356,8	355,8	354,1	6.823,8	6.369,1	40,8
Ρουμανία	8.109,1	6.201,0	7.819,2	1.532,0	1.573,0	1.560,0	5.012,3	4.743,7	30,4
Σλοβενία	477,5	387,0	389,8	78,0	76,7	74,9	5.204,0	5.462,8	35,0
Σλοβακία	534,4	578,2	528,1	57,4	57,1	54,1	9.761,0	9.731,4	62,3
Ηνωμένο Βασίλειο	9.751,3	10.386,5	10.459,9	287,8	297,3	295,0	35.457,4	34.766,1	222,5

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture

4. Το αγροτροφικό σύστημα στην Ελλάδα

4.1 Οι αλλαγές και τα νέα δεδομένα σε εθνικό επίπεδο

Οι ριζικές αλλαγές στο γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί ο αγροτικός τομέας και το ευρύτερο αγροτροφικό σύστημα στην Ελλάδα θα πρέπει να αναλυθούν διαχωρίζοντας, για λειτουργικούς λόγους, όσες αφορούν το διεθνές-παγκόσμιο σύστημα, και παρουσιάστηκαν στις Ενότητες 2 και 3, από αυτές που συντελούνται στην ελληνική οικονομία, οι οποίες αναλύονται ακολούθως.

4.1.1 Νέα οικονομικά και θεσμικά δεδομένα

Τα οικονομικά δεδομένα του αγροτροφικού συστήματος στην Ελλάδα, όπως και της ευρύτερης ελληνικής οικονομίας, είναι πλέον ριζικά διαφορετικά σήμερα (2015) σε σχέση με το 2009. Η διεθνής οικονομική κρίση του 2008, σε συνδυασμό με τις πολιτικές του «μηχανισμού στήριξης» (2010-2014), έθεσαν ένα εντελώς νέο πλαίσιο για την πορεία της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Το πλαίσιο αυτό επηρέασε προς δυσμενή κατεύθυνση δομικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας τα οποία ήταν ήδη προβληματικά.

Δύο βασικές στοχεύσεις των πολιτικών την περίοδο 2010-2014 ήταν η δημοσιονομική εξυγίανση και ο εξαγωγικός προσανατολισμός της ελληνικής οικονομίας. Όσον αφορά τον πρώτο στόχο, πραγματοποιήθηκε μια μη βιώσιμη δημοσιονομική προσαρμογή, καθώς συνοδεύτηκε από την καταστροφή μεγάλου τμήματος της εγχώριας παραγωγικής βάσης. Η συρρίκνωση της παραγωγικής βάσης σε συνδυασμό με άλλες διαδικασίες που υποκινήθηκαν (μετανάστευση νέου εκπαιδευμένου ανθρώπινου δυναμικού, αποεπένδυση, περιορισμός χρηματοδότησης κ.λπ.) υπονόμισαν τον δεύτερο στόχο, τον εξαγωγικό προσανατολισμό.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της σημερινής περιόδου είναι:

A. Η δραματική συρρίκνωση βασικών μεγεθών της οικονομίας (παραγωγή, απασχόληση, επενδύσεις, εισοδήματα, κατανάλωση, χρηματοδότηση, ρευστότητα, αριθμός επιχειρήσεων κ.λπ.). Εν ολίγοις, η οικονομία βρίσκεται σε βαθιά και παρατεταμένη ύφεση, χωρίς να έχουν εμφανιστεί νέα και ποιοτικά βελτιωμένα χαρακτηριστικά στο παραγωγικό σύστημα.

B. Ένα εντελώς νέο θεσμικό πεδίο σε πολλές πτυχές της οικονομικής δραστηριότητας (εργασιακές σχέσεις, ασφαλιστικό σύστημα κ.λπ.).

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω νέα ποιοτικά και ποσοτικά δεδομένα, ως βασικός στόχος της μελέτης τίθεται η ανίχνευση των νέων χαρακτηριστικών που διαφοροποιούν τη σημερινή κατάσταση από αυτήν που υπήρχε έως το 2010 και, στη βάση αυτή, η διατύπωση ενός πλαισίου προτάσεων για την ανάπτυξη του αγροτροφικού συστήματος και τη μεγιστοποίηση της συμβολής του στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

4.1.2 Αλλαγές στο καταναλωτικό πρότυπο και μείωση της εγχώριας ζήτησης τροφίμων

Μετά το 2009, λόγω της ύφεσης, τροποποιήθηκε σημαντικά το καταναλωτικό πρότυπο των νοικοκυριών. Βασικό στοιχείο αυτής της αλλαγής είναι ότι σε μειωμένο επίπεδο καταναλωτικής δαπάνης, αλλά και καταναλωθείσας ποσότητας, αυξήθηκε το ειδικό βάρος των τροφίμων στη συνολική δαπάνη των νοικοκυριών (βλ. Διάγραμμα 4.1). Το στοιχείο αυτό συνιστά κρίσιμο δείκτη των επιπτώσεων της ύφεσης και αντανακλά απομάκρυνση από το καταναλωτικό πρότυπο των αναπτυγμένων χωρών.

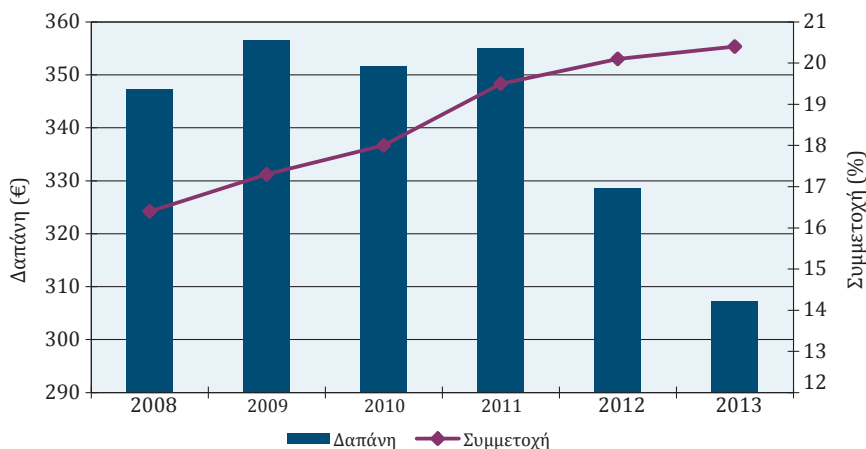
4.1.2.1 Μείωση της καταναλωτικής δαπάνης

Η μέση μηνιαία δαπάνη των νοικοκυριών μειώθηκε (σε σταθερές τιμές 2013) από 2.203,6 ευρώ το 2009 σε 1.509,4 ευρώ το 2013, υποχώρησε δηλαδή κατά 31,5% (βλ. Πίνακα 4.1 και Διάγραμμα 4.2).

Κατά κατηγορία δαπάνης η μείωση πήρε διαφορετική έκταση. Η δαπάνη για είδη διατροφής μειώθηκε (σε σταθερές τιμές 2013) κατά 17,7%. Ωστόσο, μαζί με τη μείωση των δαπανών για την υγεία (19,4%) ήταν από τις σχετικά μικρότερες μειώσεις, πλην αυτής των δαπανών για εκπαίδευση (16,6%). Οι μεγαλύτερες μειώσεις στη δαπάνη των νοικοκυριών εντοπίζονται στα είδη ένδυσης και υπόδη-

σης (48,4%), στις μεταφορές (40,7%), στα ξενοδοχεία – καφεενεία – εστιατόρια (37,4%), στα διαρκή αγαθά (37,3%), ενώ μείωση περίπου κατά 27-29% εντοπίζεται στις δαπάνες για στέγαση, επικοινωνίες, αναψυχή – πολιτισμό, οιοπνευματώδη – καπνό (βλ. Πίνακες 4.2 και 4.3).

Διάγραμμα 4.1: Η μέση μηνιαία δαπάνη για είδη διατροφής και η συμμετοχή της στο σύνολο της κατανάλωσης των νοικοκυριών

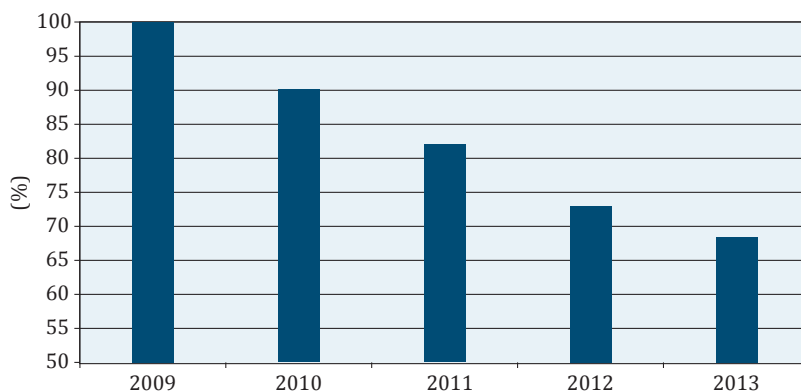
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Οικογενειακοί Προϋπολογισμοί (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.1: Μεταβολή μέσης μηνιαίας δαπάνης των νοικοκυριών στο διάστημα 2009-2013 (€, σταθερές τιμές 2013)

Έτος	Μέση μηνιαία δαπάνη (€)	Μεταβολή 2009 = 100 (%)	Ετήσια μεταβολή (%)
2009	2.203,6	100	-
2010	1.985,8	90,1	-9,9
2011	1.807,6	82,0	-9,0
2012	1.609,3	73,0	-11,0
2013	1.509,4	68,5	-6,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Οικογενειακοί Προϋπολογισμοί (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.2: Μεταβολή της μέσης μηνιαίας δαπάνης των νοικοκυριών στο διάστημα 2009-2012, 2009 = 100 (% , σταθερές τιμές 2013)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Οικογενειακοί Προϋπολογισμοί (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.2: Η μεταβολή της μέσης μηνιαίας δαπάνης των νοικοκυριών για αγαθά και υπηρεσίες στο διάστημα 2008-2013 (αγορές, τρέχουσες τιμές, €)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Σύνολο	2.117,7	2.065,2	1.956,4	1.824,0	1.637,1	1.509,4
Είδη διατροφής	347,4	356,6	351,7	355,1	328,6	307,3
Οινοπνευματώδη ποτά, καπνός	68,4	68,6	68,7	66,5	62,7	62,8
Είδη ένδυσης, υπόδησης	174,2	162,8	140,8	112,5	95,3	87,4
Στέγαση	249,6	232,2	228,8	230,2	227,1	207
Διαρκή αγαθά	149,5	138,8	130,5	110,1	95	83,9
Υγεία	142,1	134,3	124,4	114,6	104,7	104,4
Μεταφορές	283,4	274,4	264,9	240,1	209,9	189,2
Επικοινωνίες	94	89,6	78,5	73,7	68,2	61,9
Αναψυχή, πολιτισμός	102,1	100,2	91,6	85,7	72,9	68,8

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Εκπαίδευση	64,8	66,8	64,2	63,7	57,3	50,8
Ξενοδοχεία, καφεενεία, εστιατόρια	229,8	228,2	209,8	189,1	160,5	145,6
Διάφορα αγαθά, υπηρεσίες	212,5	212,7	202,6	182,9	155	140,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Οικογενειακοί Προϋπολογισμοί (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.3: Η ποσοστιαία μεταβολή των μηνιαίων δαπανών των νοικοκυριών για αγαθά και υπηρεσίες το διάστημα 2009-2013 (% σταθερές τιμές 2013)

	Ποσοστιαία μεταβολή (%)
Σύνολο	-31,5
Είδη ένδυσης και υπόδησης	-48,4
Μεταφορές	-40,7
Ξενοδοχεία, καφεενεία, εστιατόρια	-37,4
Διαρκή αγαθά	-37,3
Διάφορα αγαθά και υπηρεσίες	-34,0
Στέγαση	-29,6
Επικοινωνίες	-28,3
Αναψυχή και πολιτισμός	-27,4
Οινοπνευματώδη ποτά, καπνός	-27,0
Υγεία	-19,4
Είδη διατροφής	-17,7
Εκπαίδευση	-16,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Οικογενειακοί Προϋπολογισμοί (επεξεργασία στοιχείων)

4.1.2.2 Αλλαγές στη σύνθεση της καταναλωτικής δαπάνης

Στην ποσοστιαία σύνθεση της δαπάνης των νοικοκυριών τα είδη διατροφής κατέχουν σταθερά την πρώτη θέση, ενώ τη δεύτερη και την τρίτη την καταλαμβάνουν, επίσης σταθερά, η στέγαση και οι μεταφορές. Το 2013 η δαπάνη για τρόφιμα ανερχόταν πλέον στο 20,4%, για στέγαση στο 13,7% και για μεταφορές στο 12,5%.

Ωστόσο, κατά την περίοδο 2008-2013 επήλθαν σημαντικές αλλαγές στην ποσοστιαία σύνθεση της δαπάνης των νοικοκυριών. Η σημαντικότερη μεταβολή παρατηρήθηκε στα είδη διατροφής, δεδομένου ότι η ποσοστιαία συμμετοχή τους αυξήθηκε κατά 4 ποσοστιαίες μονάδες (από 16,4% το 2008 σε 20,4% το 2013). Η δεύτερη σημαντικότερη μεταβολή εντοπίζεται στις δαπάνες για στέγαση, οι οποίες αυξήθηκαν κατά 1,9% (από 11,8% το 2008 σε 13,7% το 2013). Αναβάθμιση του ειδικού βάρους στη σύνθεση των δαπανών εντοπίζεται επίσης στα οινοπνευματώδη ποτά - καπνό, στην εκπαίδευση και την υγεία, κατά 1, 0,3 και 0,2 ποσοστιαίες μονάδες αντιστοίχως (βλ. Πίνακες 4.2 και 4.4).

Αντιθέτως, στο ίδιο χρονικό διάστημα 2008-2013, υποχώρηση του ειδικού βάρους στην ποσοστιαία σύνθεση της δαπάνης των νοικοκυριών εντοπίζεται κυρίως στα είδη ένδυσης και υπόδησης (από 8,2% σε 5,8%), στα διαρκή αγαθά (από 7,1% σε 5,6%), στα ξενοδοχεία - καφενεία - εστιατόρια (από 10,9% σε 9,6%), στις μεταφορές (από 13,4% σε 12,5%), ενώ μικρότερη υποχώρηση παρατηρείται στις επικοινωνίες, στα διάφορα αγαθά - υπηρεσίες και σε αναψυχή - πολιτισμό.

Πίνακας 4.4: Η μεταβολή στην ποσοστιαία σύνθεση της μέσης μηνιαίας δαπάνης (αγορές) των νοικοκυριών για αγαθά και υπηρεσίες στο διάστημα 2008-2013 (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Μεταβολή 2013-2008 (ποσοστιαίες μονάδες)
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	-
Είδη διατροφής	16,4	17,3	18	19,5	20,1	20,4	4
Οινοπνευματώδη ποτά, καπνός	3,2	3,3	3,5	3,6	3,8	4,2	1
Είδη ένδυσης και υπόδησης	8,2	7,9	7,2	6,2	5,8	5,8	-2,4

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Μεταβολή 2013-2008 (ποσοστιαίες μονάδες)
Στέγαση	11,8	11,2	11,7	12,6	13,9	13,7	1,9
Διαρκή αγαθά	7,1	6,7	6,7	6	5,8	5,6	-1,5
Υγεία	6,7	6,5	6,4	6,3	6,4	6,9	0,2
Μεταφορές	13,4	13,3	13,5	13,2	12,8	12,5	-0,9
Επικοινωνίες	4,4	4,3	4	4	4,2	4,1	-0,3
Αναψυχή, πολιτισμός	4,8	4,9	4,7	4,7	4,5	4,6	-0,2
Εκπαίδευση	3,1	3,2	3,3	3,5	3,5	3,4	0,3
Ξενοδοχεία, καφενεία, εστιατόρια	10,9	11	10,7	10,4	9,8	9,6	-1,3
Διάφορα αγαθά, υπηρεσίες	10	10,3	10,4	10	9,5	9,3	-0,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Οικογενειακοί Προϋπολογισμοί (επεξεργασία στοιχείων)

4.1.2.3 Ποσοτικές μεταβολές στην κατανάλωση τροφίμων

Οι επιπτώσεις της ύφεσης, πέραν των αλλαγών στη σύνθεση της κατανάλωσης, αντανακλώνται με σαφή τρόπο και στις ποσοτικές μεταβολές της κατανάλωσης κατά κατηγορία ειδών διατροφής, ποτών και καπνού. Η ποσοστιαία αύξηση της δαπάνης για είδη διατροφής, στο σύνολο της καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών, είναι αποτέλεσμα αφενός της μείωσης της ποσότητας κατανάλωσης για τις περισσότερες κατηγορίες των ειδών διατροφής (ψάρια 11,4%, κρέας 10,1%, τυρί 9,5%, λαχανικά νωπά-συντηρημένα και όσπρια 8,7%, φρούτα νωπά-συντηρημένα και ξηροί καρποί 8,0%, γάλα 6,4%, ψωμί και είδη αρτοποιίας 5,4%), αλλά και της ταυτόχρονης αύξησης της ποσότητας κατανάλωσης σε ορισμένα άλλα είδη (ρύζι 13,4%, ζυμαρικά 13,3%, αυγά 15%, ελαιόλαδο 13,9%, γιαούρτι 6,2%). Η κατανάλωση των οινοπνευματωδών ποτών μειώθηκε κατά 3,8%, ενώ η κατανάλωση τσιγάρων σε τεμάχια μειώθηκε σχεδόν κατά το ήμισυ (45,2%) (βλ. Πίνακα 4.5 και Διάγραμμα 4.3).

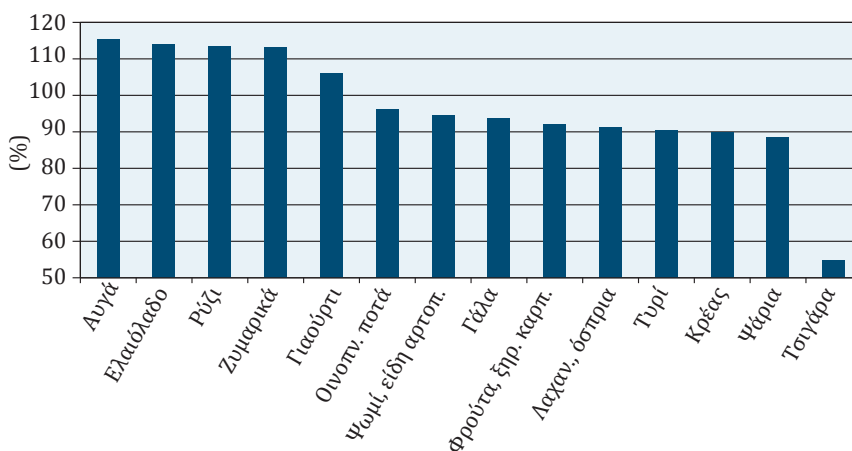
Σε όρους ημερήσιας πρόσληψης θερμίδων κατά κεφαλήν, από το 2009 παρατηρείται σημαντική μείωση (2009: 3.542 θερμίδες, 2010: 3.482, 2011: 3.433)

και μάλιστα επιστροφή ελαφρώς κάτω από το επίπεδο του μέσου όρου της περιόδου 1981-1985 (3.453 θερμίδες). Αν η σύγκριση γίνει με τον μέσο όρο της περιόδου 2001-2005, τότε η μείωση της ημερήσιας πρόσληψης θερμίδων κατά κεφαλήν ανέρχεται σε 212 θερμίδες, ήτοι μείωση κατά 6% (βλ. Πίνακα 4.6 και Διάγραμμα 4.4). Δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για τα έτη 2012, 2013, 2014, αλλά είναι αναμενόμενο ότι, λόγω της παρατεταμένης ύφεσης (αύξηση ανεργίας, μείωση εισοδημάτων κ.λπ.), θα έχει επέλθει σημαντική περαιτέρω μείωση του επιπέδου διατροφής.

Η σχετική αναβάθμιση των δαπανών για την κάλυψη κυρίως των βασικών αναγκών (τροφή, στέγη, υγεία, εκπαίδευση) σε συνθήκες απόλυτης μείωσης της καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών συνιστά σημαντική ένδειξη των επιπτώσεων της ύφεσης. Ειδικά όσον αφορά τα είδη διατροφής, η σχετική αύξησή τους στο σύνολο των καταναλωτικών δαπανών των νοικοκυριών παραπέμπει σε αντιστροφή της τροχιάς σύγκλισης με το καταναλωτικό πρότυπο των αναπτυγμένων χωρών, στην οποία ήταν η Ελλάδα έως το 2008.

Επίσης, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και η επίπτωση που έχει η σημαντική μείωση της ζήτησης των τροφίμων στις τιμές των αγροτικών προϊόντων, στο αγροτικό εισόδημα και γενικότερα στην εγχώρια αγροτική παραγωγή.

Διάγραμμα 4.3: Η μεταβολή της μέσης μηνιαίας κατανάλωσης των ειδών διατροφής οιοπνευματωδών ποτών και καπνού των νοικοκυριών (ποσότητα) την περίοδο 1998-2013

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Οικογενειακοί Προϋπολογισμοί (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.5: Η διαχρονική μεταβολή της μέσης μηνιαίας κατανάλωσης των ειδών διατροφής και οινοπνευματωδών ποτών και καπνού των νοικοκυριών (kg)

								Μεταβολή	
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013-2008	2013/2008 (%)	
Ρύζι	1,16	1,25	1,24	1,29	1,3	1,32	0,16	113,4	
Ψωμί, είδη αρτοποιίας	11,42	11,02	11,32	11,37	11,14	10,81	-0,61	94,6	
Ζυμαρικά	2,44	2,5	2,52	2,64	2,67	2,77	0,32	113,3	
Κρέας	11,58	12,01	11,72	11,44	11,03	10,41	-1,17	89,9	
Ψάρια	3,33	3,55	3,39	3,29	3,14	2,95	-0,38	88,6	
Γάλα (lt.)	12,95	13,53	12,95	12,73	12,42	12,12	-0,83	93,6	
Αυγά (τμχ.)	13	15	16	16	16	15	2	115,4	
Γιαούρτι	1,63	1,83	1,89	1,84	1,75	1,73	0,1	106,2	
Τυρί	3,52	3,6	3,55	3,54	3,37	3,19	-0,33	90,5	
Φρούτα νωπά-συντηρ., ξηρ. καρπ.	19,09	20,17	21,29	20,92	19,92	17,57	-1,52	92	
Λαχανικ. νωπά-συντ., όσπρια	28,78	30,2	29,58	28,99	28,4	26,27	-2,51	91,3	
Ελαιόλαδο (lt.)	3,05	3,24	3,54	3,53	3,73	3,48	0,42	113,9	
Τσιγάρα (τμχ.)	403	372	315	269	237	221	-182	54,8	
Οινοπνευματώδη ποτά (lt.)	3,93	3,91	3,83	4,1	3,79	3,78	-0,15	96,2	

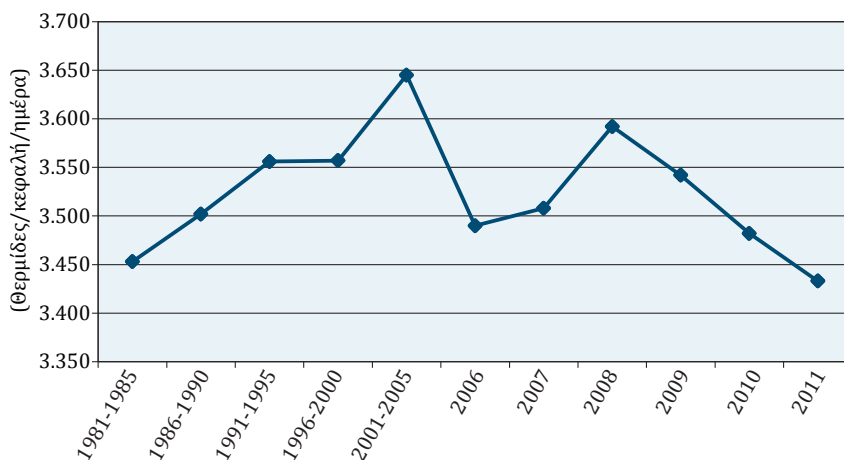
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Οικογενειακοί Προϋπολογισμοί (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.6: Το επίπεδο της διατροφής στην Ελλάδα την περίοδο 1981-2011 (θερμίδες/κεφαλή/ημέρα)

	Θερμίδες/κεφαλή/ ημέρα	Μεταβολή 1981-1985 = 100 (%)
1981-1985	3.453	100
1986-1990	3.502	101,4
1991-1995	3.556	103,0
1996-000	3.557	103,0
2001-2005	3.645	105,6
2006	3.490	101,1
2007	3.508	101,6
2008	3.592	104,0
2009	3.542	102,6
2010	3.482	100,8
2011	3.433	99,4

Πηγή: FAO, Food balance sheets

Διάγραμμα 4.4: Το επίπεδο της διατροφής στην Ελλάδα την περίοδο 1981-2011, (θερμίδες/κεφαλή/ημέρα)

Πηγή: FAO, Food balance sheets

4.2 Οι αλλαγές και τα νέα δεδομένα στον πρωτογενή τομέα

Ο πρωτογενής τομέας και το ευρύτερο αγροτροφικό σύστημα χαρακτηρίζονταν από στασιμότητα και αποδιάρθρωση ήδη τη δεκαετία του 2000²⁸. Ωστόσο, από το 2009-2010 και μετά παρατηρούνται σοβαρές αλλαγές και επιδείνωση σε βασικά μεγέθη (παραγωγή, εγχώρια ζήτηση, απασχόληση, χρηματοδότηση, επενδύσεις κ.ά.). Η υπόθεση που διατυπώνεται, και θα ελεγχθεί στην παρούσα μελέτη, είναι το κατά πόσο αυτές οι μείζονες αλλαγές συνιστούν μια δομικού χαρακτήρα τομή και επιπλέον έχουν οδηγήσει σε μείζονες διαρθρωτικές ανακατατάξεις τόσο στο αγροτροφικό σύστημα όσο και στις σχέσεις του με την υπόλοιπη εγχώρια οικονομία, αλλά και στις σχέσεις του με το εξωτερικό.

Οι μείζονες αλλαγές από μόνες τους, καθώς και το εντελώς νέο οικονομικό και θεσμικό περιβάλλον που διαμορφώθηκε την περίοδο 2010-2014, θέτουν εν αμφιβόλω –ενδεχομένως απαξιώνουν σε σημαντικό βαθμό– τις αναλύσεις, το περιεχόμενο, τα συμπεράσματα και τις προτάσεις προηγούμενων μελετών για το αγροτροφικό σύστημα. Αυτή η διαπίστωση αποκτά ισχυρότερη τεκμηρίωση, στο βαθμό κατά τον οποίο θα επαληθευτεί η ανωτέρω υπόθεση περί έκφρασης αυτών των αλλαγών στο επίπεδο των διακλαδικών σχέσεων και σε άλλες διαρθρωτικού χαρακτήρα αλλαγές.

4.2.1 Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και η συμμετοχή στο ΑΕΠ

Η *ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του πρωτογενούς τομέα* σημείωσε την υψηλότερη τιμή της το 2003 (8.975 εκατ. ευρώ). Έκτοτε ακολουθεί φθίνουσα πορεία, και το 2014 είχε πλέον μειωθεί στα 5.987 εκατ. ευρώ (βλ. Πίνακα 4.7 και Διαγράμματα 4.5 και 4.6). Παρά την αλλαγή του συστήματος των επιδοτήσεων το 2006,²⁹ η οποία επηρεάζει σημαντικά την ανωτέρω μεταβολή, είναι δυνατό να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα για τη γενικότερη τάση.

Χρήσιμη είναι η συγκριτική ανάλυση των ρυθμών μεταβολής της *ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του πρωτογενούς τομέα* με την αντίστοιχη του ΑΕΠ, καθώς αναδεικνύει την εξέλιξη της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα

28. Βλ. Νικολαΐδης (2010).

29. Το 2006 υπήρξε αλλαγή του συστήματος καταβολής των επιδοτήσεων, συνεπώς τα στοιχεία πριν και μετά το 2006 δεν είναι πλήρως συγκρίσιμα (βλ. αναλυτικά Υποενότητα 4.2.3.1).

στο ΑΕΠ και συνεπώς συμβάλλει στην αξιολόγηση της θέσης, του ρόλου και των δυνατοτήτων του στην οικονομική ανάπτυξη. Συγκεντρωτική εικόνα για την εξέλιξη των ανωτέρω μεγεθών παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 4.7, όπου με εύγλωττο τρόπο αναδεικνύεται αφενός η φυσιολογική πορεία μείωσης της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ έως το 2005, παρά την αύξηση της *ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας* του, και ακολούθως το «παράδοξο» της αύξησης της ποσοστιαίας συμμετοχής του, παρά το γεγονός ότι η *ακαθάριστη προστιθέμενη αξία* του μειώνεται. Αυτή η, φαινομενικά ανορθόδοξη, πορεία οφείλεται στο ότι η ύφεση έπληξε σε μεγαλύτερο βαθμό τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα.

Πίνακας 4.7: Η διαχρονική μεταβολή του ΑΕΠ και της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του πρωτογενούς τομέα (τρέχουσες τιμές)

	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (εκατ. €)	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία (εκατ. €)	Συμμετοχή πρωτογενούς τομέα (%)	1995-1997 = 100 (%)	
				Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία
1995	93.407	6.852	7,34	-	-
1996	103.529	6.779	6,55	-	-
1997	114.835	7.149	6,23	110,5	103,2
1998	125.688	7.464	5,94	120,9	107,8
1999	134.218	7.691	5,73	129,2	111,0
2000	141.732	7.652	5,40	136,4	110,5
2001	151.987	7.892	5,19	146,2	113,9
2002	162.274	8.092	4,99	156,1	116,8
2003	178.571	8.975	5,03	171,8	129,6
2004	193.013	8.417	4,36	185,7	121,5
2005	199.153	8.595	4,32	191,6	124,1
2006	217.831	7.038	3,23	224,0	102,2

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

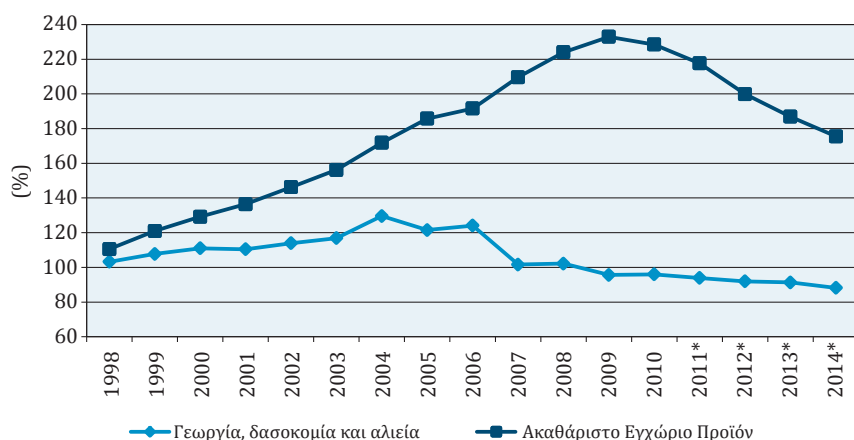
	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (εκατ. €)	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία (εκατ. €)	Συμμετοχή πρωτογενούς τομέα (%)	1995-1997 = 100 (%)	
				Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία
2008	242.096	6.624	2,74	233,0	95,6
2009	237.431	6.647	2,80	228,5	96,0
2010	226.210	6.501	2,87	217,7	93,9
2011*	207.752	6.367	3,06	199,9	91,9
2012*	194.204	6.326	3,26	186,9	91,3
2013*	182.438	6.106	3,35	175,6	88,2
2014*	179.081	5.987	3,34	172,3	86,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Σημείωση: Το 2006 υπήρξε αλλαγή του συστήματος καταβολής των επιδοτήσεων (βλ. Υποσημείωση 29).

Διάγραμμα 4.5: Η διαχρονική μεταβολή του ΑΕΠ και της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του πρωτογενούς τομέα (1995-1997 = 100) (%), βάσει τρεχουσών τιμών

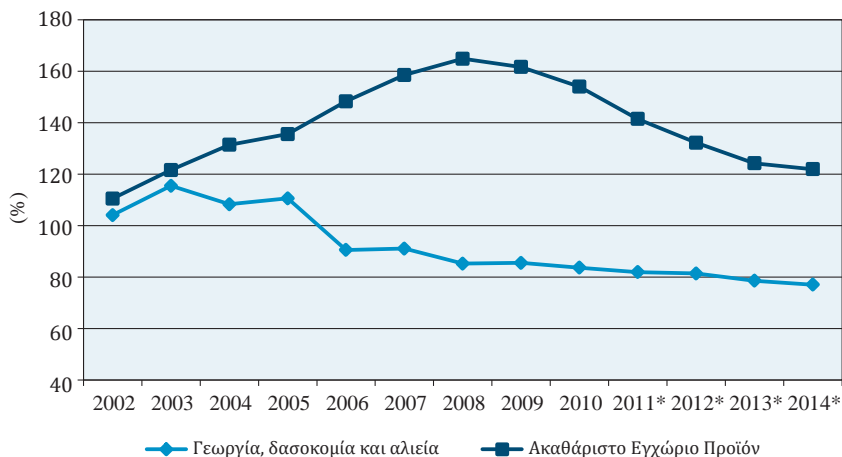

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί

* Προσωρινά στοιχεία.

Σημείωση: Το 2006 υπήρξε αλλαγή του συστήματος καταβολής των επιδοτήσεων (βλ. Υποσημείωση 29).

Διάγραμμα 4.6: Η διαχρονική μεταβολή της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στον πρωτογενή τομέα και στο σύνολο της οικονομίας, μέσος όρος 2000-2001=100 (% , βάσει τρεχουσών τιμών)

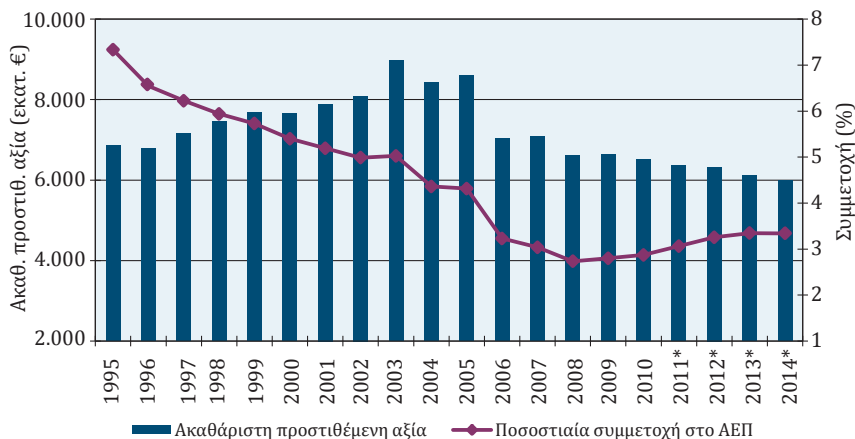

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί

* Προσωρινά στοιχεία.

Σημείωση: Το 2006 υπήρξε αλλαγή του συστήματος καταβολής των επιδοτήσεων (βλ. Υποσημείωση 29).

Διάγραμμα 4.7: Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του πρωτογενούς τομέα και η ποσοστιαία συμμετοχή του στο ΑΕΠ

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί

* Προσωρινά στοιχεία.

Σημείωση: Το 2006 υπήρξε αλλαγή του συστήματος καταβολής των επιδοτήσεων (βλ. Υποσημείωση 29).

Από τη σύγκριση της πορείας της *ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του πρωτογενούς τομέα* με την αντίστοιχη του ΑΕΠ, σε τρέχουσες τιμές στο διάστημα 1995-2014, εξάγεται το συμπέρασμα ότι ανάμεσα στο ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ και του πρωτογενούς τομέα διακρίνονται διαφορετικές τάσεις σε επιμέρους χρονικά διαστήματα (βλ. Πίνακα 4.8 και Διάγραμμα 4.8). Με την εξαίρεση περιορισμένου αριθμού ετών, η περίοδος 1995-2014 είναι δυνατό να κατηγοριοποιηθεί ως εξής:

- Όσον αφορά το ΑΕΠ, διακρίνονται δύο υποπερίοδοι: 1995-2008 και 2009-2014.
- Όσον αφορά τον πρωτογενή τομέα, διακρίνονται τρεις φάσεις: 1995-2004, 2005-2007 και 2009-2013.

Με βάση την παραπάνω παρατήρηση, προκύπτουν τα εξής:

i. Στο επιμέρους διάστημα 1995-2004, τόσο το ΑΕΠ όσο και ο πρωτογενής τομέας έχουν θετικό ρυθμό μεταβολής. Ωστόσο, ο ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ υπερβαίνει τον αντίστοιχο του πρωτογενούς τομέα. Ως αποτέλεσμα, η ποσοστιαία συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα μειώνεται από το 7,34% (1995) στο 4,36% του ΑΕΠ το 2004. Όπως θα αναδειχθεί αμέσως παρακάτω, η χρονική περίοδος έως το 2004 ήταν η τελευταία, έως το 2014, κατά την οποία η τομεακή αλλαγή ακολούθησε τη φυσιολογική πορεία που συνοδεύει την οικονομική ανάπτυξη.

ii. Στο επιμέρους διάστημα 2005-2007, η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ συρρικνώνεται ραγδαία: από 4,36% το 2004 σε μόλις 3,07% το 2007. Βέβαια, όπως ήδη αναφέρθηκε, ρόλο σε αυτό έχει και η αλλαγή στο σύστημα των επιδοτήσεων· ωστόσο, η πτωτική τάση δεν επηρεάζεται. Η ειδοποιός διαφορά αυτή την περίοδο, αν συσχετιστεί με την προηγούμενη, είναι ότι η μείωση της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ δεν είναι πλέον αποτέλεσμα της λιγότερο ταχύρρυθμης μεγέθυνσής του σε σχέση με τους άλλους τομείς της οικονομίας, στοιχείο που θα συνιστούσε φυσιολογικό αποτύπωμα της αναπτυξιακής διαδικασίας, αλλά της απόλυτης μείωσής του.

iii. Στο επιμέρους διάστημα 2009-2014, η μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του πρωτογενούς τομέα συνεχίζεται, σε ηπιότερο όμως ρυθμό σε σχέση με την περίοδο 2004-2007, αλλά και σε σχέση με τον ραγδαίο ρυθμό μείωσης του ΑΕΠ. Ως αποτέλεσμα, η ποσοστιαία συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ διευρύνεται από το 2,80% το 2009 στο 3,34% το 2014. Οι αντίθετες πορείες των δύο μεγεθών, δηλαδή η μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας,

αλλά, παρ' όλα αυτά, η αναβάθμιση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στη διαμόρφωση του ΑΕΠ αποτυπώνονται στο Διάγραμμα 4.7.

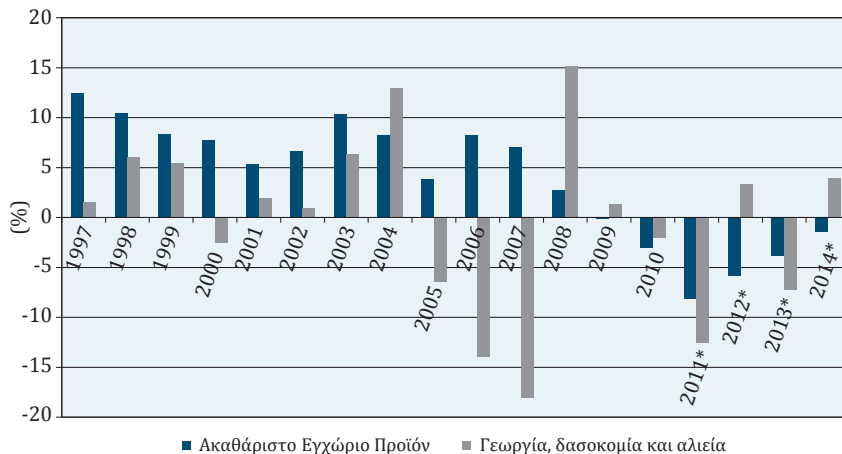
Πίνακας 4.8: Ετήσιος ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ και της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του πρωτογενούς τομέα (% , βάσει σταθερών τιμών προηγούμενου έτους)

	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία
1997	12,5	1,6
1998	10,5	6,1
1999	8,4	5,5
2000	7,7	-2,5
2001	5,4	1,9
2002	6,6	0,9
2003	10,4	6,4
2004	8,3	13,0
2005	3,9	-6,4
2006	8,2	-13,9
2007	7,0	-18,0
2008	2,8	15,2
2009	-0,1	1,4
2010	-3,0	-2,0
2011*	-8,2	-12,6
2012*	-5,9	3,4
2013*	-3,8	-7,3
2014*	-1,5	4,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί

* Προσωρινά στοιχεία.

Διάγραμμα 4.8: Ετήσιος ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ και της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του πρωτογενούς τομέα (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί

* Προσωρινά στοιχεία.

Τα γενικότερα συμπεράσματα που προκύπτουν από τις ανωτέρω επισημάνσεις είναι δύο:

i. Ο πρωτογενής τομέας είχε μπει σε τροχιά κρίσης ήδη πριν την έναρξη της ύφεσης στο σύνολο της οικονομίας το 2009-2010.

ii. Η μείωση της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ την περίοδο 1995-2004 συνιστά μια «φυσιολογική» διαδικασία τομεακής αναδιάρθρωσης, η οποία συνοδεύει την άνοδο του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, οι μεταβολές στην τομεακή διάρθρωση που πραγματοποιήθηκαν από το 2005 –αρχικά την περίοδο 2005-2007 με τη μείωση της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ, και κυρίως με τη διεύρυνση της ποσοστιαίας συμμετοχής του εν συνεχεία (2009-2014)– όχι μόνο δεν συνιστούν αναδιάρθρωση με αναπτυξιακό περιεχόμενο, αλλά αντανακλούν τις επιπτώσεις της ύφεσης τόσο στην αναπτυξιακή πορεία της ελληνικής οικονομίας όσο και στον πρωτογενή τομέα.

Η κρίση στην αναπτυξιακή πορεία της ελληνικής οικονομίας εκφράζεται από την αντιστροφή της εικόνας του «μέσου προτύπου»,³⁰ δηλαδή ότι με την άνοδο

30. Βλ. Chenery and Taylor (1968).

του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης το ειδικό βάρος του πρωτογενούς τομέα σε όρους συμμετοχής στο ΑΕΠ φθίνει. Η άνοδος του ειδικού βάρους του πρωτογενούς τομέα συνιστά άλλη μια έκφραση της κόπωσης της ελληνικής οικονομίας· πρόκειται για φαινόμενο κρίσης και όχι ένδειξης «δυναμισμού» του πρωτογενούς τομέα.

Η επισήμανση αυτή έχει σημασία, καθώς η διεύρυνση της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ την περίοδο 2009-2014 έδωσε αφορμή για τη διατύπωση της άποψης περί ανθεκτικότητας του πρωτογενούς τομέα στην κρίση και για τις μεγάλες δυνατότητες που υποτίθεται ότι διαθέτει για την έξοδο από αυτήν. Πρόκειται για υπερβολικές εκτιμήσεις, οι οποίες αναλύονται περισσότερο στην Ενότητα 5.

4.2.2 Απασχόληση

Η πορεία της απασχόλησης εξετάζεται κατά *επιμέρους χρονικά διαστήματα* (1995-2008 και 2008-2013), στη διάρκεια των οποίων εντοπίζονται σημαντικές ποιοτικές αλλαγές. Η ανάλυση γίνεται στο σύνολο της οικονομίας και κατά *τομέα-κλάδο*, με έμφαση στον πρωτογενή τομέα και στον κλάδο της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού. Επίσης, τα στοιχεία της απασχόλησης αναλύονται και κατά επιμέρους κατηγορίες απασχολούμενων (*μισθωτοί, αυτοαπασχολούμενοι*).

4.2.2.1 Προκαταρκτική παρατήρηση όσον αφορά τη σύνθεση των απασχολούμενων

Οι απασχολούμενοι συγκροτούνται από δύο βασικές υποκατηγορίες: τους *μισθωτούς* και τους *αυτοαπασχολούμενους*. Ενώ η υποκατηγορία «μισθωτοί» είναι σαφής, η υποκατηγορία «αυτοαπασχολούμενοι» είναι σχετικά σύνθετη, καθώς εμπεριέχει: *εργοδότες, αυτοαπασχολούμενους χωρίς προσωπικό, αυτοαπασχολούμενους με προσωπικό, και βοηθούς στην οικογενειακή επιχείρηση*. Εφόσον λοιπόν η κατηγορία «αυτοαπασχολούμενοι» είναι σύνθεση επιμέρους κατηγοριών, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί η ποσοστιαία σύνθεσή τους, ώστε να φωτιστεί το ειδικό βάρος κάθε κατηγορίας. Η επεξεργασία με βάση τις παραπάνω επιμέρους κατηγορίες των απασχολούμενων γίνεται με στοιχεία που *αφορούν το Δ' τρίμηνο κάθε έτους*, καθώς στοιχεία σε ετήσια βάση –και σε αυτή την ανάλυση– δεν ήταν διαθέσιμα για τον πρωτογενή τομέα. Το γεγονός αυτό επηρεάζει την αντιπροσωπευτικότητα των στοιχείων³¹ και των σχετικών αναλύσεων, δίνει ωστόσο μια

31. Κυρίως υποεκτιμάται περίπου κατά το ήμισυ η *μισθωτή εργασία*.

ικανοποιητική εικόνα απασχόλησης για τις επιμέρους κατηγορίες απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα και ειδικότερα όσον αφορά το μέγεθος, τη σύνθεση και τη μεταβολή τους.

Μεταξύ των *αυτοαπασχολούμενων* στο σύνολο της οικονομίας, πολυπληθέστερη κατηγορία είναι οι *εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό*, με συμμετοχή η οποία ανέρχεται στο 25,5% στο σύνολο των απασχολούμενων (2013). Οι *εργοδότες* και τα *συμβοηθούμενα μέλη* έχουν μικρότερη συμμετοχή με 6,5% και 4,7% αντιστοίχως. Ο αριθμός των απασχολούμενων συμπληρώνεται με τους *μισθωτούς*, οι οποίοι συμμετέχουν με 63,3% (βλ. Πίνακα 4.9).

Πίνακας 4.9: Η σύνθεση των απασχολούμενων κατά θέση στο επάγγελμα στο σύνολο της οικονομίας (Δ' τρίμηνο)

		Σύνολο απασχολούμενων	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί (με μισθό ή ημερομίσθιο)	Συμβοηθούμενα και μη αμειβόμενα μέλη της οικογένειας
1998	(χιλιάδες άτομα)	4.027	298	1.003	2.278	447
	(%)	100,0	7,4	24,9	56,6	11,1
2008	(χιλιάδες άτομα)	4.598	391	960	2.980	267
	(%)	100,0	8,5	20,9	64,8	5,8
2013	(χιλιάδες άτομα)	3.480	225	887	2.204	164
	(%)	100,0	6,5	25,5	63,3	4,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Ο *πρωτογενής τομέας* επηρεάζει σημαντικά ορισμένες από τις ανωτέρω κατηγορίες των απασχολούμενων και ειδικότερα αυτή των *αυτοαπασχολούμενων*. Συνεπώς, διαμορφώνει σε κρίσιμο βαθμό τη συνολική εικόνα της απασχόλησης της οικονομίας. Συγκεκριμένα, το 2013, η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα ήταν ιδιαίτερα καθοριστική στα *συμβοηθούμενα μέλη* (47,%) και στους *εργαζόμενους για δικό τους λογαριασμό* (38%). Αντιθέτως, η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα είναι μόλις 9,5% στο σύνολο των *εργοδοτών* και 2% στο σύνολο των *μισθωτών* (βλ. Πίνακα 4.10).

Είναι προφανές ότι η πραγματική εικόνα της απασχόλησης συνδιαμορφώνεται και από την αδήλωτη εργασία, την εργασία των μεταναστών κ.λπ. Βέβαια, αυτό το φαινόμενο αφορά όλους τους τομείς και τους κλάδους της οικονομίας, επηρεάζοντας και τα στατιστικά τους δεδομένα, και όχι μόνο τον πρωτογενή τομέα.

Πίνακας 4.10: Η ποσοστιαία συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στη συνολική απασχόληση της οικονομίας, στις διάφορες κατηγορίες απασχολούμενων κατά θέση στο επάγγελμα (%) (Δ' τρίμηνο)

	Σύνολο απασχολούμενων	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί (με μισθό ή ημερομίσθιο)	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη της οικογένειας
1998	18,0	15,9	38,2	1,6	57,4
2008	11,1	11,5	33,6	1,2	40,7
2013	13,8	9,5	38,0	2,0	47,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

4.2.2.2 Μεταβολές της απασχόλησης στο σύνολο της οικονομίας

Στο κείμενο που ακολουθεί αρχικά γίνεται σύντομη ενιαία ανάλυση της απασχόλησης για το σύνολο της οικονομίας και ακολούθως ανάλυση με την αφαίρεση των μεγεθών του πρωτογενούς τομέα. Η αφαίρεση των στοιχείων του πρωτογενούς τομέα γίνεται για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, ότι δηλαδή επηρεάζει καθοριστικά τη σύνθεση ορισμένων κατηγοριών απασχολούμενων (εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό και συμβοηθούντα μέλη).

Συνολικά, στη μακρά περίοδο 1995-2013, η συνολική απασχόληση μειώθηκε κατά 6,7% (-278.222 άτομα). Η μείωση προέρχεται αποκλειστικά από τους *αυτοαπασχολούμενους* (εργοδότες, εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό, συμβοηθούντα μέλη, συνολικά -387.495 άτομα) δεδομένου ότι ο αριθμός των *μισθωτών αυξήθηκε* (+108.673). Ως αποτέλεσμα, το 2013 οι μισθωτοί υπερέβαιναν κατά 2,1% τον μέσο όρο των μισθωτών της περιόδου 1995-1999, ενώ οι αυτοαπασχολούμενοι υπολείπονταν κατά 22,5% (βλ. Πίνακες 4.11 και Π-3).

Από τη διαφορετική πορεία αυτοαπασχολούμενων και μισθωτών διαφαίνεται η μετατόπιση της αναλογίας ανάμεσα στις δύο κατηγορίες υπέρ των δεύτερων (βλ. παρακάτω).

Όσον αφορά τις επιμέρους κατηγορίες των αυτοαπασχολούμενων, η μείωση προήλθε σχεδόν κατά το 60% από τα *συμβοηθούντα μέλη*, κατά 25% από τους *εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό* και κατά 15% από τους εργοδότες (βλ. Πίνακα Π-9 για την περίοδο 1998-2013).

Την υποπερίοδο 1995-2008, η συνολική απασχόληση αυξήθηκε κατά 700.024 άτομα. Στο διάστημα αυτό, οι *μισθωτοί* αυξήθηκαν κατά 738.359 άτομα. Αντιθέτως, ο αριθμός των *αυτοαπασχολούμενων* μειώθηκε οριακά κατά 38.334 άτομα. Όσον αφορά τις επιμέρους κατηγορίες των αυτοαπασχολούμενων, η μείωση προήλθε και πάλι κυρίως από τα *συμβοηθούντα μέλη*, δευτερευόντως από τους *εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό*, ενώ ο αριθμός των *εργοδοτών* αυξήθηκε (βλ. Πίνακες 4.11, Π-3 και Π-9 για την περίοδο 1998-2013).

Την υποπερίοδο της ύφεσης (2009-2013), η συνολική απασχόληση μειώθηκε κατά σχεδόν ένα εκατομμύριο άτομα. Στη μείωση συνέβαλαν και οι δύο επιμέρους κατηγορίες απασχολούμενων (*μισθωτοί*, *αυτοαπασχολούμενοι*), καθώς η μείωση προήλθε κατά 629.000 από την κατηγορία των *μισθωτών* και κατά 349.000 από την κατηγορία των *αυτοαπασχολούμενων* (βλ. Πίνακες 4.11, Π-3 και Π-9). Σε όρους ποσοστών, η προέλευση της μείωσης από τους μισθωτούς και τους αυτοαπασχολούμενους ήταν 64,3% και 35,7% αντίστοιχα. Από την οπτική των επιμέρους δύο κατηγοριών, η ποσοστιαία απώλεια την οποία υπέστη κάθε κατηγορία είναι περίπου η ίδια (19,6% για τους μισθωτούς και 21,3% για τους αυτοαπασχολούμενους).

Την περίοδο της ύφεσης, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, καταγράφονται *ριζικές ποιοτικές αλλαγές* στη σύνθεση των απασχολούμενων. Κατ' αρχάς επισημαίνεται η πλήρης αντιστροφή της τάσης όσον αφορά τον αριθμό των μισθωτών (από αύξηση σε ραγδαία μείωση), αφετέρου καταγράφεται πολύ μεγάλη επιτάχυνση της μείωσης του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων. Ωστόσο, πέραν αυτών των νέων στοιχείων, καθώς και των διαστάσεων που πήραν, ιδιαίτερη σημασία έχει ακόμη ένα *νέο ποιοτικό χαρακτηριστικό* της υποπεριόδου της ύφεσης (2009-2013): πρόκειται για το στοιχείο ότι πλέον η μείωση των *αυτοαπασχολούμενων* δεν προέρχεται, όπως στην προηγούμενη περίοδο, κυρίως από τα *συμβοηθούντα μέλη*, καθώς περιορίζεται στο 30%, αλλά από τους ίδιους τους

εργοδότες (κατά 49%) και τους εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό (κατά 21%) (βλ. Πίνακα Π-9). Η μεταβολή αυτή συνιστά κρίσιμη ποιοτική αλλαγή, καθώς η μείωση της απασχόλησης προέρχεται πλέον όχι μόνο από τον περιορισμό της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και από την άρση αυτής καθ'αυτήν της λειτουργίας των επιχειρήσεων.

Σημαντική εξέλιξη, κατά την περίοδο 1995-2013, παρατηρείται και στη σχέση μισθωτών-αυτοαπασχολούμενων. Η εν λόγω σχέση μεταβλήθηκε από 59,6:40,7 το 1995, σε 66,7:33,3 το 2013. Αντιστοίχως, αυξήθηκε ο αριθμός των μισθωτών ανά αυτοαπασχολούμενο από 1,47 σε 2,00 (βλ. Πίνακες 4.11 και Π-2).

Πίνακας 4.11: Η ετήσια μεταβολή του συνόλου των απασχολουμένων, των μισθωτών και των αυτοαπασχολούμενων στο σύνολο της οικονομίας (αριθμός ατόμων)

	Σύνολο	Μισθωτοί	Αυτοαπασχολούμενοι
1995	4.156.339	2.476.472	1.679.867
1996	4.132.657	2.468.318	1.664.338
1997	4.116.423	2.472.489	1.643.934
1998	4.297.270	2.590.108	1.707.162
1999	4.298.694	2.655.440	1.643.254
2000	4.312.785	2.683.887	1.628.898
2001	4.328.380	2.740.527	1.587.854
2002	4.434.288	2.852.673	1.581.615
2003	4.495.681	2.916.122	1.579.559
2004	4.604.092	3.013.883	1.590.209
2005	4.646.871	2.956.672	1.690.199
2006	4.731.335	3.069.856	1.661.479
2007	4.795.069	3.151.158	1.643.911
2008	4.856.363	3.214.832	1.641.531
2009	4.829.003	3.190.806	1.638.197
2010	4.699.084	3.143.503	1.555.581
2011*	4.374.548	2.916.012	1.458.535
2012*	4.032.052	2.687.626	1.344.426
2013*	3.877.516	2.585.146	1.292.370

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

A. Η επίδραση του πρωτογενούς τομέα στη μεταβολή των αυτοαπασχολούμενων

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η ανωτέρω εικόνα, που αφορά την εξέλιξη του συνολικού αριθμού των αυτοαπασχολούμενων και των επιμέρους κατηγοριών τους (κυρίως των *συμβοηθούντων μελών* και των *εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό*), επηρεάζεται καθοριστικά από το γεγονός ότι σχεδόν το 1/3 των *αυτοαπασχολούμενων* καταγράφονται στον *πρωτογενή τομέα* (36,6% το 1995 και 30,5% το 2013) (βλ. Πίνακες Π-4 και Π-5). Συνεπώς, για τη διαμόρφωση ακριβέστερης εικόνας είναι απαραίτητη η διακριτή ανάλυση των *αυτοαπασχολούμενων* στον πρωτογενή τομέα και του υπολοίπου των αυτοαπασχολούμενων, δηλαδή των αυτοαπασχολούμενων στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα. Με τη συνεκτίμηση της ανωτέρω διάκρισης παρατηρείται ότι:

Στο σύνολο της περιόδου 1995-2013, η μείωση των *αυτοαπασχολούμενων* κατά 387.497 άτομα προέρχεται κυρίως από τον *πρωτογενή* τομέα (220.159 άτομα ή κατά 56,8%) και δευτερευόντως από τον *δευτερογενή* και τον *τριτογενή* τομέα (167.338 άτομα ή κατά 43,2%) (βλ. Πίνακα Π-4). Βέβαια, διαπιστώνεται ότι, παρά το σχετικά μεγαλύτερο ειδικό βάρος που έχει ο «ιδιόμορφος» πρωτογενής τομέας στη μείωση του αριθμού των *αυτοαπασχολούμενων*, η μείωσή τους συνιστά φαινόμενο που αφορά το σύνολο της οικονομίας.

Την επιμέρους περίοδο 1995-2008, ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων στον *πρωτογενή* τομέα (το έτος 2008 έναντι του μέσου όρου 1995-1999) μειώθηκε από 592,4 χιλιάδες σε 448,8 χιλιάδες άτομα, δηλαδή κατά 143,6 χιλιάδες άτομα (-24,2%). Αντιθέτως, οι αυτοαπασχολούμενοι στον *δευτερογενή* και τον *τριτογενή* τομέα αυξήθηκαν από 1,075 εκατ. σε 1,193 εκατ. άτομα, δηλαδή κατά 117,4 χιλιάδες άτομα (+10,9%) (βλ. Πίνακα Π-4).

Ειδικά όσον αφορά τους *αυτοαπασχολούμενους στον πρωτογενή τομέα*, η μείωση προήλθε κατά 70% από τα *συμβοηθούντα μέλη*, κατά 29% από τους *εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό* και μόλις κατά 1% από τους *εργοδότες* (βλ. Πίνακα 4.12).

Την περίοδο της ύφεσης 2008-2013, παρατηρήθηκε δραστική μείωση του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων στον *πρωτογενή τομέα* μειώθηκε από 449,8 σε 394 χιλιάδες άτομα, δηλαδή κατά 54,8 χιλιάδες (-12,2%), ενώ οι αυτοαπασχολούμενοι στον *δευτερογενή* και τον *τριτογενή* τομέα επίσης μειώθηκαν από 1,193

εκατ. σε 898,4 χιλιάδες άτομα, δηλαδή κατά 294,4 χιλιάδες (-24,7%) (βλ. Πίνακα Π-4).

Όσον αφορά τους *αυτοαπασχολούμενους στον πρωτογενή τομέα*, παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, δεδομένου ότι εντοπίζεται μικρή αύξηση στον αριθμό των *εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό*, σχετικά μικρή μείωση των *συμβοηθούτων μελών* και σημαντική μείωση των *εργοδοτών* (βλ. Πίνακα 4.12).

Πίνακας 4.12: Η διαχρονική μεταβολή του αριθμού απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα κατά επιμέρους κατηγορίες (χιλιάδες άτομα) (Δ' τρίμηνο)

	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί (με μισθό ή ημερομίσθιο)	Συμβοηθούτα και μη αμειβόμενα μέλη της οικογένειας
1998	723,0	47,4	383,0	35,9	256,7
1999	730,3	52,6	404,3	32,7	240,7
2000	690,6	54,3	388,3	27,2	220,7
2001	648,0	52,2	375,6	32,5	187,7
2002	656,0	46,3	379,0	33,9	196,8
2003	654,2	41,3	385,9	37,0	189,9
2004	545,2	39,0	329,8	36,3	140,1
2005	530,2	37,8	319,4	35,1	137,9
2006	525,8	39,7	315,5	34,4	136,2
2007	513,5	39,6	310,8	36,5	126,5
2008	512,5	45,1	322,2	36,5	108,8
2009	546,6	46,5	340,4	52,8	107,0
2010	527,0	43,3	336,7	50,7	96,3
2011	488,9	38,8	312,3	48,3	89,4
2012	475,2	27,7	321,1	43,6	82,7
2013	478,9	21,3	336,9	43,3	77,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Σημαντικές αλλαγές σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο εντοπίζονται και στους *αυτοαπασχολούμενους* στο σύνολο της μεταποίησης. Στο διάστημα της ύφεσης 2008-2013 η μείωση *προέρχεται κυρίως από τους εργοδότες* (μείωση 33 χιλιάδες έναντι αύξησης 5 χιλιάδων το διάστημα 1998-2008), ενώ η μείωση των *εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό* και η μείωση των *συμβοηθούντων μελών* ήταν περίπου η ίδια με την προηγούμενη περίοδο, της τάξεως των 25 έναντι 33 χιλιάδων.

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι, αν αφαιρεθεί η φυσιολογική πορεία μείωσης των *αυτοαπασχολούμενων* στον πρωτογενή τομέα, με την έννοια ότι απορρέει από την άνοδο του επιπέδου της οικονομικής ανάπτυξης, η πορεία των *αυτοαπασχολούμενων* στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα χαρακτηρίζεται από αξιόλογη αύξηση την περίοδο 1995-2008 και από ραγδαία μείωση την περίοδο της ύφεσης 2008-2013. Δηλαδή, εκτός από τη «φυσιολογική» μείωση στον πρωτογενή τομέα, οι *αυτοαπασχολούμενοι* μειώθηκαν στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα, και μάλιστα δραματικά, μόνο στη διάρκεια της ύφεσης. Την περίοδο της ύφεσης, η μείωση των *αυτοαπασχολούμενων* συνιστά φαινόμενο που αφορά όχι μόνο τον πρωτογενή τομέα, αλλά το σύνολο της οικονομίας. Επίσης, παρατηρείται ότι, κατά την περίοδο της ύφεσης, η μείωση του αριθμού των *αυτοαπασχολούμενων*, εκτός από τους *εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό* και τη μείωση των *συμβοηθούντων μελών*, προέρχεται σε πολύ σημαντικό βαθμό και από τους *εργοδότες*.

B. Συμπεράσματα για την απασχόληση στο σύνολο της οικονομίας

- i. **Στη μακρά διάρκεια (1995-2013)**, η οποία συμπεριλαμβάνει και την περίοδο της ύφεσης, η συνολική απασχόληση μειώθηκε κατά 278.222 άτομα. Η μείωση προέρχεται αποκλειστικά από τους *αυτοαπασχολούμενους*, καθώς ο αριθμός των *μισθωτών* αυξήθηκε (βλ. Πίνακα 4.11). Ως αποτέλεσμα, η *σχέση μισθωτών-αυτοαπασχολούμενων* μεταβλήθηκε από 59,6:40,7 το 1995, σε 66,7:33,3 το 2013. Αντιστοίχως, αυξήθηκε ο *αριθμός των μισθωτών ανά αυτοαπασχολούμενο* από 1,47 σε 2,00 (βλ. Πίνακες Π-2 και Π-14).
- ii. **Στη διάρκεια της ύφεσης (2008-2013)**, υπήρξε απώλεια σχεδόν ενός εκατομμυρίου θέσεων εργασίας. Η εν λόγω απώλεια θέσεων εργασίας είναι μεγαλύτερη από τη δημιουργία των θέσεων που συντελέστηκε τα προηγούμενα δέκα χρόνια (1998-2008).

Η συνολική απασχόληση στην ελληνική οικονομία, έπειτα από μία δεκαετία συνεχούς αύξησης (1998-2008), κορυφώθηκε το 2008 στα 4,856 εκατ. άτομα. Έκτοτε, η μείωση είναι συνεχής, με αποτέλεσμα ο αριθμός του συνόλου των απασχολούμενων να μειωθεί το 2013 σε μόλις 3,877 εκατ. άτομα. Δηλαδή, στο διάστημα 2008-2013, σημείωσε απώλεια σχεδόν ενός εκατομμυρίου θέσεων εργασίας ή μείωση κατά 20,2%. Παρατηρείται δηλαδή ότι, ενώ σε περίοδο δέκα ετών δημιουργήθηκαν 750 χιλιάδες θέσεις εργασίας, σε πέντε έτη (το ήμισυ του χρόνου) χάθηκαν ένα εκατομμύριο θέσεις εργασίας.

iii. **Κατά την περίοδο της ύφεσης (2008-2013)** τροποποιήθηκαν βασικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης, ενώ ορισμένοι κρίσιμοι δείκτες άλλαξαν επί τα χείρω.

Συγκεκριμένα: Αρχικά (2008-2010) συνεχίστηκε η διαδικασία μετατροπής αυτοαπασχολούμενων σε μισθωτούς, δεδομένου ότι αυξήθηκε ο λόγος μισθωτών-αυτοαπασχολούμενων, ο οποίος ωστόσο παραμένει χαμηλότερος από τον μέσο όρο της ΕΕ, ακολούθως όμως (2011-2013) σταθεροποιήθηκε λόγω της μεγάλης μείωσης και των αυτοαπασχολούμενων (βλ. Διαγράμματα 4.9 και 4.10).

Οι επί τα χείρω αλλαγές αφορούν:

- Τη δραστική μείωση του ήδη χαμηλού ποσοστού απασχόλησης.
- Την επιδείνωση του ήδη υψηλού δείκτη εξάρτησης, με ταυτόχρονη αύξηση των ανέργων στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό.
- Την ταυτόχρονη μείωση των μισθωτών και των αυτοαπασχολούμενων.
- Την απώλεια απασχόλησης από όλες τις κατηγορίες αυτοαπασχολούμενων, δηλαδή όχι πλέον μόνο από τα συμβοληθούντα μέλη, αλλά και από τους ίδιους τους εργοδότες και τους εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό.
- Την αδυναμία στην οποία έχει περιέλθει η ελληνική οικονομία να απορροφήσει όχι μόνο το νέο εργατικό δυναμικό, αλλά και το πλεονάζον από τον πρωτογενή τομέα.

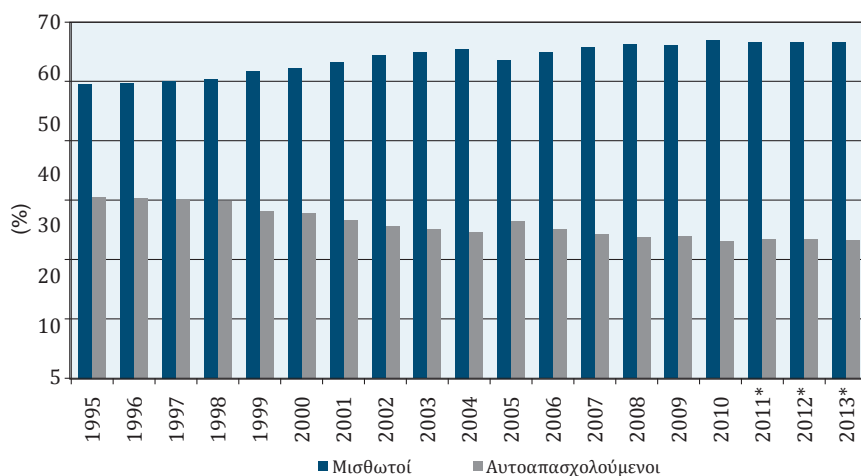
Κατά την περίοδο 2000-2013, μειώθηκε το **ποσοστό απασχόλησης**, δηλαδή το ποσοστό των απασχολούμενων 15-64 ετών στο σύνολο του πληθυσμού της ίδιας ηλικιακής ομάδας. Στην Ελλάδα το ποσοστό απασχόλησης ήταν διαρκώς χα-

μηλότερο από τον μέσο όρο της ΕΕ (56,5% έναντι 63,4% της ΕΕ το 2000), ωστόσο, την περίοδο της ύφεσης, η εν λόγω απόκλιση ανάμεσα στην Ελλάδα και την ΕΕ έλαβε ιδιαίτερα μεγάλες διαστάσεις (μόλις 48,8% έναντι 65% της ΕΕ το 2013) (βλ. Διάγραμμα 4.11).

Επίσης, στο διάστημα 2000-2013, επιδεινώθηκε ο *δείκτης εξάρτησης*, δηλαδή η αναλογία του μη οικονομικά ενεργού πληθυσμού (ηλικίας 0-14 και 65 ετών και άνω) ως προς το σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού (ηλικίας 15-64 ετών), καθώς από το ήδη υψηλό επίπεδο του 49,7% αυξήθηκε περαιτέρω στο 52,8% (βλ. Διάγραμμα 4.12). Αν ληφθεί υπόψη ότι στον *οικονομικά ενεργό πληθυσμό* η συμμετοχή των ανέργων αυξήθηκε σημαντικά, τότε αποκαλύπτεται ακόμη περισσότερο η σημασία της δραματικής επιδείνωσης του δείκτη εξάρτησης.

Η *ταυτόχρονη μείωση αυτοαπασχολούμενων και μισθωτών* και η *απώλεια απασχόλησης από όλες τις κατηγορίες αυτοαπασχολούμενων* (κυρίως των εργοδοτών και των εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό) αντανακλούν τις επιπτώσεις της γενικευμένης ύφεσης. Πρόκειται δηλαδή για επιπτώσεις στην απασχόληση, όχι μόνο από τον περιορισμό της οικονομικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων, η οποία έχει ως επίπτωση τη μείωση του προσωπικού, αλλά πλέον και από την άρση της λειτουργίας τους. Αυτό το στοιχείο, σε συνδυασμό με τη σχετικά μικρή αύξηση του λόγου των μισθωτών προς τους αυτοαπασχολούμενους, φανερώνει και την αδυναμία αντικατάστασης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων από μεγαλύτερες και ανταγωνιστικότερες. Η αδυναμία αυτή παραπέμπει στη διατήρηση ενός βασικού δομικού χαρακτηριστικού της ελληνικής οικονομίας, την κυριαρχία των μικρών και των μεσαίων επιχειρήσεων, αλλά πλέον σε δυσμενέστερες συνθήκες. Συγκεκριμένα, το πρόσθετο δυσμενές στοιχείο είναι ότι η αναπαραγωγή αυτού του χαρακτηριστικού της ελληνικής οικονομίας γίνεται σε πολύ χαμηλότερο επίπεδο παραγωγής, αριθμού επιχειρήσεων και απασχολούμενων. Πρόκειται δηλαδή για μια διαδικασία καταστροφής της παραγωγικής βάσης, χωρίς δημιουργία άλλης ανταγωνιστικότερης. Ασφαλώς, η εξαγωγή ολοκληρωμένων συμπερασμάτων, πέραν της ανάλυσης με βάση την απασχόληση, απαιτεί και την ανάλυση της μεταβολής του αριθμού και του μεγέθους των επιχειρήσεων. Ωστόσο, ακόμα και μόνο από την ανάλυση της απασχόλησης αναδεικνύεται αφενός το πλήγμα που έχει δεχτεί η μικρομεσαία επιχείρηση στη διάρκεια της ύφεσης, αφετέρου το ατελέσφορο των βίαιων «μεταρρυθμίσεων» της περιόδου 2010-2014, χωρίς τη μέριμνα επανένταξης των καταστραμμένων τμημάτων της παραγωγικής βάσης στην αναπτυξιακή διαδικασία.

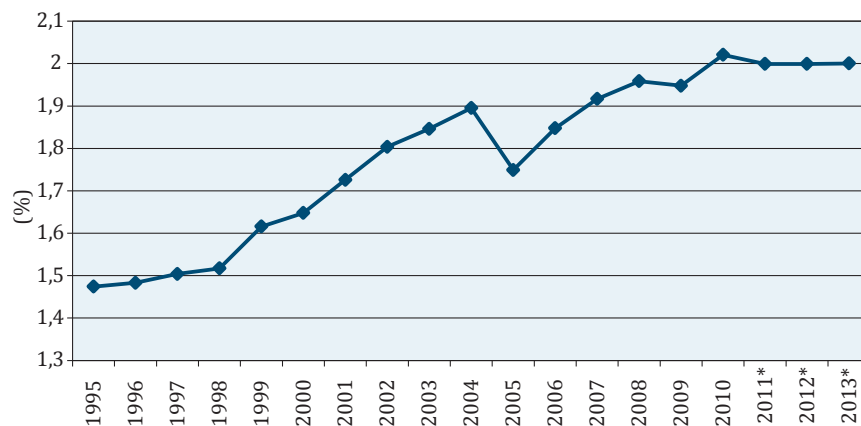
Διάγραμμα 4.9: Η σύνθεση των απασχολουμένων κατά κατηγορία στο σύνολο της οικονομίας (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

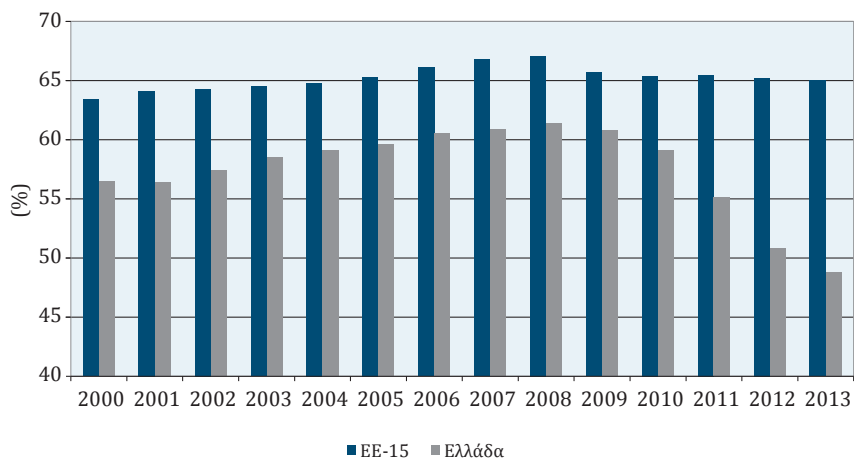
Διάγραμμα 4.10: Ο λόγος των μισθωτών προς τους αυτοαπασχολούμενους

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

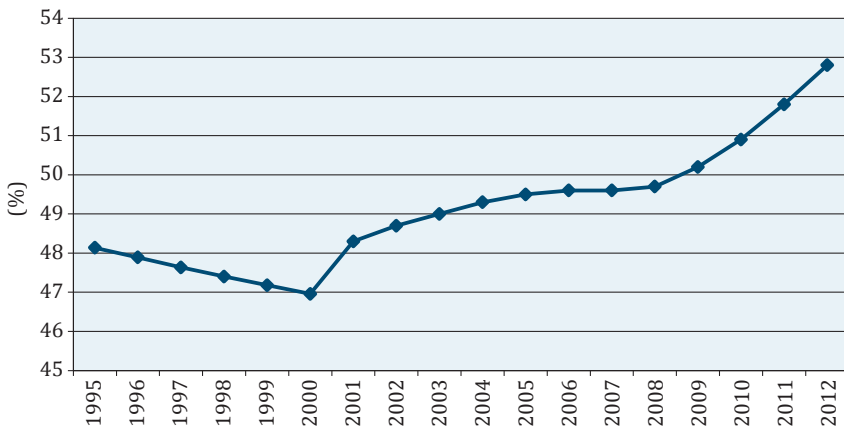
* Προσωρινά στοιχεία.

Διάγραμμα 4.11: Το ποσοστό απασχόλησης στην Ελλάδα και στην ΕΕ-15 (%)

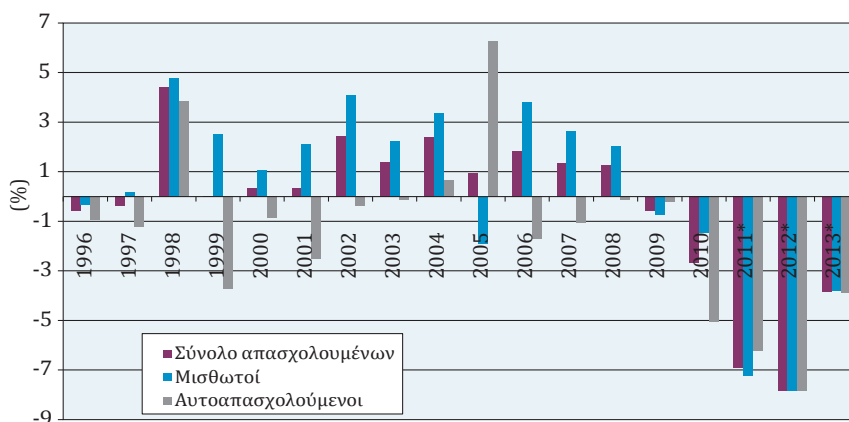
Πηγή: Eurostat, Employment (main characteristics and rates) (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.12: Η μεταβολή του δείκτη εξάρτησης στην Ελλάδα στο διάστημα 1995-2012

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

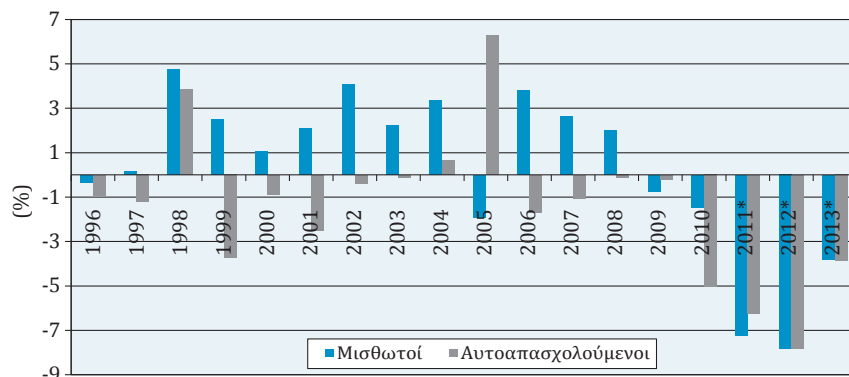
Διάγραμμα 4.13: Ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του συνόλου των απασχολούμενων, των μισθωτών και των αυτοαπασχολούμενων στο σύνολο της οικονομίας (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

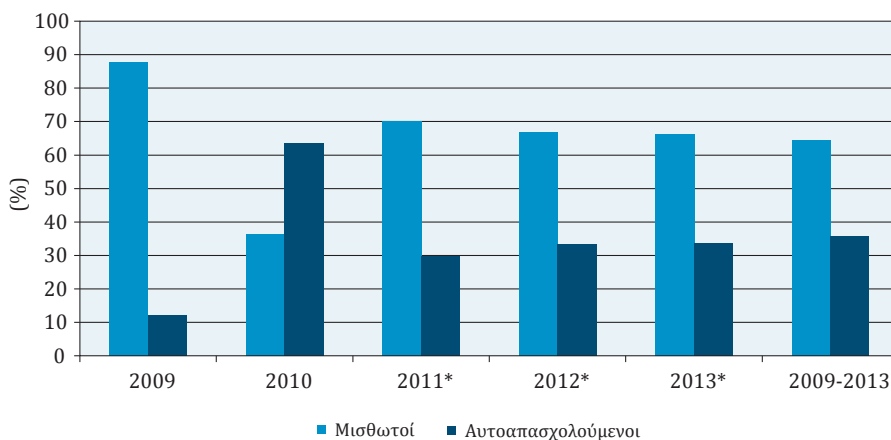
Διάγραμμα 4.14: Η ετήσια ποσοστιαία μεταβολή των μισθωτών και των αυτοαπασχολούμενων στο σύνολο της οικονομίας (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

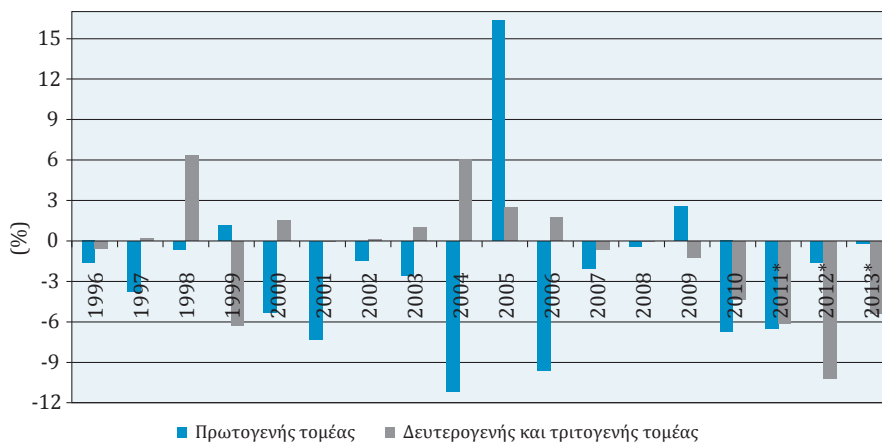
Διάγραμμα 4.15: Η ποσοστιαία προέλευση της μείωσης της απασχόλησης από τους μισθωτούς και τους αυτοαπασχολούμενους στο σύνολο της οικονομίας την περίοδο 2009-2013, κατ' έτος και συνολικά (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Διάγραμμα 4.16: Ετήσια ποσοστιαία μεταβολή των απασχολουμένων κατά τομέα (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, διάφορα έτη (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

4.2.2.3 Μεταβολές της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα

Σχετικά με την ανάλυση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η ακρίβεια των στοιχείων και συνεπώς ο βαθμός αξιοπιστίας των σχετικών αναλύσεων επηρεάζονται από ορισμένες ιδιομορφίες της απασχόλησης στον συγκεκριμένο τομέα. Ορισμένες από αυτές είναι η πολυαπασχόληση, η μερική απασχόληση, η προσφορά εργασίας από τα μέλη της οικογένειας, η εποχικότητα και η αδήλωτη εργασία. Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί ότι αντίστοιχα χαρακτηριστικά εντοπίζονται και στην απασχόληση του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα.

Η ποικιλία των μορφών απασχόλησης δυσχεραίνει τον προσδιορισμό και την ενιαία έκφραση με όρους *αριθμού* απασχολούμενων τόσο όσον αφορά το μέγεθος όσο και την προέλευση της προσφερόμενης εργασίας από τις επιμέρους κατηγορίες απασχολούμενων. Οι δυσχέρειες για τον ενιαίο και αξιόπιστο προσδιορισμό του αριθμού των απασχολούμενων επηρεάζουν και την αξιοπιστία των δεικτών που εμπεριέχουν την παράμετρο της απασχόλησης και συνεπώς θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στις αναλύσεις.

Στην αντιμετώπιση του προβλήματος της ακριβούς εκτίμησης των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα συμβάλλει η χρήση του δείκτη «Μονάδα Ανθρώπινης Εργασίας».³²

Για τους ανωτέρω λόγους, που αφορούν τις δυσχέρειες στον προσδιορισμό των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα, στην παρούσα μελέτη η απασχόληση προσεγγίζεται με ένα εύρος διαφορετικών στατιστικών δεδομένων και δεικτών. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιούνται:

- Από την ΕΛΣΤΑΤ: Εθνικοί Λογαριασμοί, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού.
- Από την Eurostat: Economic Accounts for Agriculture, National Economic Accounts, Labour Force Survey, Farm Structure Survey.

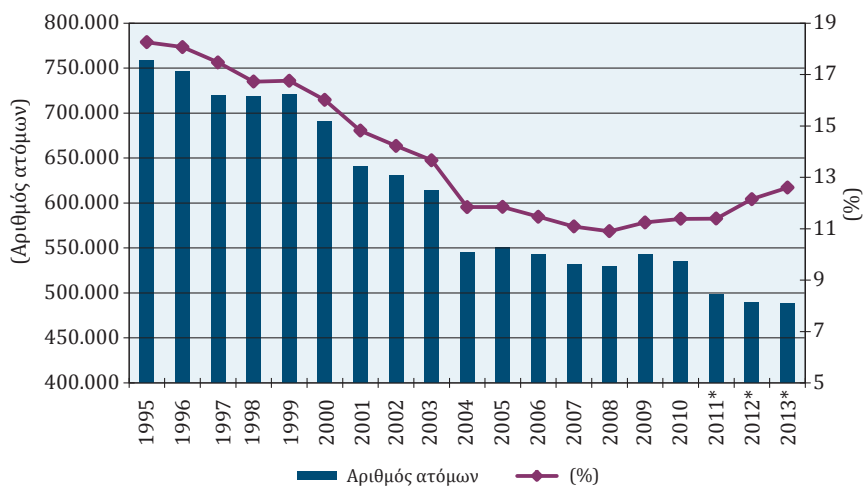
4.2.2.3.1 Ανάλυση της απασχόλησης με βάση τον αριθμό των απασχολούμενων

Στην απασχόληση του πρωτογενούς τομέα την περίοδο 1995-2013 σημειώ-

32. Ως Μονάδα Ανθρώπινης Εργασίας (ΜΑΕ) ορίζεται η εργασία που προσφέρεται υπό καθεστώς πλήρους απασχόλησης από φυσικό πρόσωπο στη γεωργική εκμετάλλευση κατά τη διάρκεια ενός ημερολογιακού έτους και αντιστοιχεί σε απασχόληση 1.750 ωρών.

θηκε μείωση από 758,8 σε 488,5 χιλιάδες άτομα (-270,3 χιλιάδες ή -35,6%).³³ Όσον αφορά την ποσοστιαία συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στο σύνολο της απασχόλησης της ελληνικής οικονομίας, στο διάστημα 1995-2008 μειώθηκε από 18,3% σε 10,9%, ενώ ακολούθως (2008-2013) αυξήθηκε στο 12,6% (βλ. Διάγραμμα 4.17 και Πίνακα Π.19).

Διάγραμμα 4.17: Ο αριθμός των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα και η συμμετοχή τους στο σύνολο της οικονομίας

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Η πτωτική πορεία της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα έχει τα εξής βασικά χαρακτηριστικά:

ι. Όσον αφορά τη μεταβολή του αριθμού των απασχολουμένων, διακρίνονται τρεις φάσεις:

- Περίοδος 1995-2004, με σημαντική μείωση του αριθμού των απασχολουμένων από 758,8 σε 545,3 χιλιάδες άτομα (-213,5 χιλιάδες άτομα ή -28,1%).

33. Όλα τα στοιχεία για την απασχόληση προέρχονται από την ΕΛΣΤΑΤ. Ορισμένες αποκλίσεις σε στοιχεία που αφορούν το ίδιο μέγεθος και το ίδιο έτος οφείλονται σε επικαιροποιήσεις των στοιχείων σε νεότερες εκδόσεις.

- Περίοδος 2005-2009, με στασιμότητα και ελαφρά αύξηση του αριθμού των απασχολουμένων, στο φάσμα των 529,4 έως 550,6 χιλιάδων ατόμων.
- Περίοδος 2010-2013, στην οποία παρατηρείται επαναφορά στην τάση της μείωσης του αριθμού των απασχολουμένων από 535,0 σε 488,5 χιλιάδες άτομα.

ii. Η μείωση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στη συνολική απασχόληση από 18,3% το 1998 σε 12,6% το 2013 προέρχεται από διαφορετικές μεταβολές κατά κατηγορία απασχολουμένων, τόσο όσον αφορά την κατεύθυνση των αλλαγών όσο και το μέγεθός τους. Ως αποτέλεσμα αυτών των αλλαγών, και βέβαια των σχετικών αλλαγών στους άλλους κλάδους της οικονομίας, παρατηρούνται τα εξής όσον αφορά τις επιμέρους κατηγορίες απασχολουμένων (βλ. Πίνακες 4.10 και 4.12):

- Είναι αξιοσημείωτο ότι στην περίπτωση των *εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό* δεν παρατηρείται μεταβολή όσον αφορά τη συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στην αντίστοιχη κατηγορία στο σύνολο της οικονομίας, καθώς παρέμεινε ιδιαίτερα υψηλή (38%).
- Τα *συμβοηθούμενα και μη αμειβόμενα μέλη της οικογένειας* στον πρωτογενή τομέα, παρά τη σημαντική μείωσή τους, εξακολουθούν να αντιστοιχούν στο 47,0% της αντίστοιχης κατηγορίας στο σύνολο της οικονομίας (αλλά πλέον μόνο το 16,1% των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα).
- Η συμμετοχή των εργοδοτών του πρωτογενούς τομέα μειώθηκε από 15,9% σε 9,5% της αντίστοιχης κατηγορίας στο σύνολο της οικονομίας.
- Η συμμετοχή των μισθωτών του πρωτογενούς τομέα στον αριθμό των μισθωτών στο σύνολο της οικονομίας αυξήθηκε από 1,6% σε 2,0%.

iii. Όσον αφορά την πορεία της *ποσοστιαίας συμμετοχής* στο σύνολο της απασχόλησης της ελληνικής οικονομίας, η οποία εξαρτάται και από την εξέλιξη της απασχόλησης στους άλλους τομείς, παρατηρείται μια *διαφοροποίηση* σε σχέση με ό,τι αναφέρθηκε για τον απόλυτο αριθμό των απασχολουμένων, αλλά *μόνο όσον αφορά το διάστημα 2009-2013*. Συγκεκριμένα, παρά τη μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, σε απόλυτους αριθμούς, η ποσοστιαία συμμετοχή στο σύνολο της απασχόλησης αυξήθηκε από 10,9% το 2008 σε 12,6% το 2013. Αυτό όμως οφείλεται στη σχετικά μεγαλύτερη απώλεια θέσεων εργασίας στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα. Η αντίθετη πορεία που παρουσιάζει από

τη μια μεριά ο απόλυτος αριθμός των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα (μείωση) και από την άλλη η ταυτόχρονη αύξηση της ποσοστιαίας συμμετοχής του στο σύνολο της απασχόλησης παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 4.17.

Παρατηρείται δηλαδή ότι στην περίπτωση της απασχόλησης, όπως και στην περίπτωση της αύξησης της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και των τροφίμων – ποτών – καπνού στην ιδιωτική κατανάλωση, η αναβάθμιση της σημασίας του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού προκύπτει από τις αλλαγές που συντελούνται εκτός αυτών (δηλαδή μεγαλύτερη μείωση απασχολουμένων σε δευτερογενή και τριτογενή τομέα, μείωση εισοδήματος των νοικοκυριών και αναπροσανατολισμός της κατανάλωσης σε βασικά αγαθά).

Η διαπίστωση αυτή έχει σημασία για την αξιολόγηση του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού, τόσο όσον αφορά τη συμπεριφορά τους στις επιπτώσεις της ύφεσης όσο και για τις δυνατότητες και το ρόλο τους για την έξοδο από αυτήν. Η σημασία της διαπίστωσης σχετίζεται επίσης με το γεγονός ότι στον δημόσιο λόγο υπάρχει η τάση η ανάγνωση των ανωτέρω δεικτών να ερμηνεύεται μονομερώς ως «πλεονέκτημα» και να αποδίδονται στον πρωτογενή τομέα και στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού χαρακτηριστικά ανθεκτικότητας στην ύφεση, τα οποία όμως σε μεγάλο βαθμό δημιουργούνται «εξ αντανακλάσεως», δηλαδή εμμέσως, λόγω των εξελίξεων σε άλλους τομείς. Ακολουθώντας, με βάση αυτή την ανάγνωση περί ανθεκτικότητάς τους τους προσδίδεται και ρόλος για την έξοδο από την ύφεση, ο οποίος υπερβαίνει τις δυνατότητές τους.

A. Η προέλευση των αλλαγών κατά κατηγορία απασχολουμένων³⁴

Σε γενικές γραμμές οι απασχολούμενοι στον αγροτικό τομέα κατατάσσονται σε δύο μεγάλες ομάδες.

- Στην πρώτη εντάσσονται οι *πολυπληθείς* κατηγορίες: των *εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό και των συμβοηθούτων μελών.*
- Στη δεύτερη οι *σχετικά ολιγομελείς* κατηγορίες: *δηλαδή οι εργοδότες και οι μισθωτοί.*

34. Τα στοιχεία για τις επιμέρους κατηγορίες απασχολουμένων του πρωτογενούς τομέα αφορούν το Δ' τρίμηνο κάθε έτους και προέρχονται από τις στατιστικές για την αγορά εργασίας της ΕΛΣΤΑΤ.

Στο σύνολο της διάρκειας της εξεταζόμενης περιόδου (1998-2013), ο αριθμός των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα μειώθηκε κατά 244,1 χιλιάδες άτομα. Στη γενική τάση μείωσης των απασχολουμένων του πρωτογενούς τομέα η συμπεριφορά των επιμέρους κατηγοριών απασχολουμένων είναι διαφορετική· επιπλέον, η συμπεριφορά αυτή διαφοροποιείται περαιτέρω και κατά επιμέρους χρονική περίοδο. Το μεγαλύτερο τμήμα της εν λόγω μείωσης πραγματοποιήθηκε την υποπερίοδο 1998-2008 (210,5 χιλιάδες), ενώ σημαντικά μικρότερη ήταν η μείωση την υποπερίοδο 2008-2013 (μόλις 33,6 χιλιάδες) (βλ. Πίνακες 4.12 και 4.13).

Πίνακας 4.13: Η διαχρονική μεταβολή του αριθμού απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα κατά επιμέρους κατηγορίες (χιλιάδες άτομα) (Δ' τρίμηνο)

	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί (με μισθό ή ημερομίσθιο)	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη της οικογένειας
2013-1998	-244,1	-26,1	-46,1	7,4	-179,4
2008-1998	-210,5	-2,3	-60,8	0,6	-147,9
2013-2008	-33,6	-23,8	14,7	6,8	-31,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Συνολικά, στη μακρά περίοδο 1998-2013, ο αριθμός των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα μειώθηκε κατά 244,1 χιλιάδες άτομα.

- Το καθοριστικά μεγαλύτερο τμήμα της μείωσης προήλθε από τα *συμβοηθούντα μέλη των οικογενειών* (179,4 χιλιάδες ή το 71,3% της συνολικής μείωσης).
- Οι *εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό* μειώθηκαν σε πολύ ηπιότερο βαθμό, μόλις κατά 46,1 χιλιάδες άτομα, και συμμετείχαν στη συνολική μείωση με 18,3%.
- Οι *εργοδότες* μειώθηκαν κατά 26,1 χιλιάδες άτομα και συμμετείχαν στη συνολική μείωση κατά 10,7%.
- Προς αντίθετη κατεύθυνση κινήθηκε ο αριθμός των *μισθωτών*, καθώς αυξήθηκε κατά 7,4 χιλιάδες άτομα.

Στην υποπερίοδο (1998-2008), ο αριθμός των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα μειώθηκε κατά 210,5 χιλιάδες άτομα.

- Το μεγαλύτερο τμήμα της μείωσης προήλθε από τα *συμβοηθούντα μέλη των οικογενειών* (147,9 χιλιάδες ή το 70,5%).
- Οι *εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό* μειώθηκαν κατά 60,8 χιλιάδες άτομα και συμμετείχαν στη μείωση με 29%.
- Οι *εργοδότες* μειώθηκαν κατά 2,3 χιλιάδες άτομα και συμμετείχαν στη μείωση περίπου με 1%.
- Σταθερός διατηρήθηκε ο αριθμός των *μισθωτών*, καθώς αυξήθηκε μόλις κατά 0,6 χιλιάδες άτομα.

Στην υποπερίοδο της ύφεσης (2008-2013), ο αριθμός των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα επίσης μειώθηκε, αλλά μόλις κατά 33,6 χιλιάδες άτομα.

- Το μεγαλύτερο τμήμα της μείωσης προήλθε από τα *συμβοηθούντα μέλη των οικογενειών* (31,5 χιλιάδες ή το 57% της μείωσης).
- Οι *εργοδότες* μειώθηκαν κατά 23,8 χιλιάδες άτομα και συμμετείχαν στη μείωση κατά 43%.
- Οι *εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό* αυξήθηκαν κατά 14,7 χιλιάδες άτομα.
- Αύξηση παρουσιάστηκε και στον αριθμό των *μισθωτών*, κατά 6,8 χιλιάδες άτομα.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της υποπεριόδου της ύφεσης 2008-2013, σε σχέση με την υποπερίοδο 1998-2008, ήταν:

- Ο σημαντικά ηπιότερος ρυθμός μείωσης του συνόλου των απασχολουμένων.
- Η διαφορετική συμπεριφορά των επιμέρους κατηγοριών των απασχολουμένων. Ειδικότερα:
 - Αντιστράφηκε η πορεία των *εργαζόμενων για δικό τους λογαριασμό*, από σταθερή μείωση προς μικρή αύξηση.
 - Αυξήθηκε ελαφρώς η απασχόληση των *μισθωτών*.
 - Μειώθηκε δραστικά ο αριθμός των *εργοδοτών*.

Ωστόσο, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι το κοινό χαρακτηριστικό ανάμεσα στην περίοδο της ύφεσης (2008-2013) και την προηγούμενη περίοδο (1998-2008) ήταν η συνέχιση της μείωσης του αριθμού των *συμβοηθούτων μελών*.

Ιδιαίτερη αναφορά χρειάζεται στην αξιολόγηση των αυξητικών τάσεων που εντοπίστηκαν την περίοδο 2008-2013 στις κατηγορίες των *εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό και των μισθωτών*, ώστε να μην υπερεκτιμηθεί η σημασία και η προοπτική τους. Στην *αξιολόγηση των εν λόγω αυξήσεων* τρία στοιχεία είναι διαφωτιστικά:

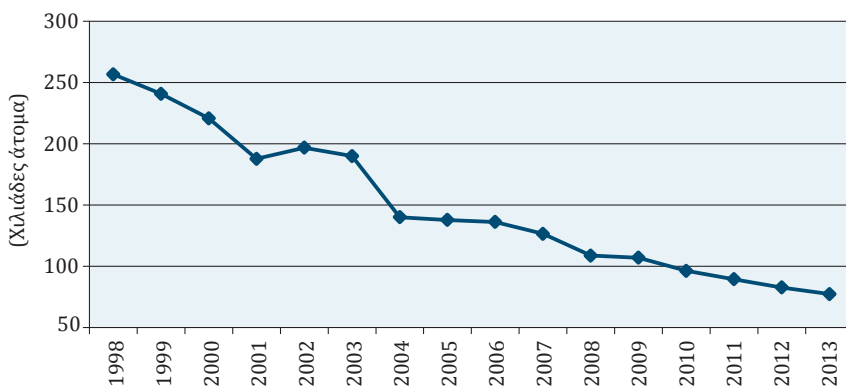
- Κατ' αρχάς η αύξηση της απασχόλησης από τους *εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό* και τους *μισθωτούς* είναι 11,9 και 27 χιλιάδες άτομα αντίστοιχα, δηλαδή ανέρχεται συνολικά σε 38,9 χιλιάδες άτομα. Πρόκειται δηλαδή για περιορισμένο μέγεθος σε σύγκριση τόσο με το σύνολο των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα όσο και με τον αριθμό των ανέργων στην οικονομία. Όσον αφορά τη σύγκριση με το σύνολο των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα, αντιστοιχεί σε αύξηση 7,9% σε διάρκεια πέντε ετών. Ενώ, όσον αφορά τη σύγκριση με τον αριθμό των ανέργων, αντιστοιχεί περίπου στο 2,5%, δηλαδή συνεισφορά η οποία είναι αναντίστοιχη με το ποσοστό της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στη συνολική απασχόληση (12,9%).
- Η εν λόγω αύξηση των 38,9 χιλιάδων ατόμων (*εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό και μισθωτοί*), αντισταθμίζεται από τη μείωση των *συμβοηθούτων μελών* (-23,9 χιλιάδες) και των *εργοδοτών* (-49,4 χιλιάδες), δηλαδή αθροιστική μείωση κατά 73,3 χιλιάδες άτομα. Συνεπώς, αυτή την περίοδο (2008-2013), το αποτέλεσμα στο ισοζύγιο απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα είναι αρνητικό κατά 34,9 χιλιάδες άτομα.
- Η τάση του αριθμού των *μισθωτών*, ύστερα από μια δυναμική άνοδο, που ωστόσο εντοπίζεται μόνο στο έτος 2009, παρουσιάζει διαρκή πτωτική τάση. Κατά *κατηγορία απασχολουμένων* παρατηρούνται τα εξής χαρακτηριστικά:
 - i. Πολυπληθείς κατηγορίες*
 - Η κατηγορία των *συμβοηθούτων μελών* αποτέλεσε τη μεγαλύτερη δεξαμενή μείωσης της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα και διαχρονικά παρουσιάζει την πλέον σταθερή πορεία μείωσης, δεδομένου ότι ο αριθμός τους μειώνεται διαρκώς, ακόμα και στη διάρκεια της ύφεσης, κατά την οποία άλλες

κατηγορίες έδειξαν διαφορετική συμπεριφορά σε σχέση με προηγούμενες περιόδους. Τα συμβοηθούμενα μέλη από 257 χιλιάδες το 1998 μειώθηκαν σε μόλις 77 χιλιάδες άτομα το 2013 (βλ. Πίνακα 4.12 και Διάγραμμα 4.18). Πρόκειται για αξιοσημείωτη αλλαγή, καθώς τροποποιεί σημαντικά τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά της οικογενειακής γεωργίας με επιπτώσεις τόσο στο παρόν όσο και στο μέλλον, υπό την έννοια ότι επηρεάζει δυσμενώς τη δεξαμενή του ανθρώπινου δυναμικού που παίζει κρίσιμο ρόλο στη διαδικασία της διαδοχής στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις.

Επιπλέον, η εν λόγω διαδικασία, προστίθεται στα ήδη επιβαρυνόμενα δημογραφικά χαρακτηριστικά των αρχηγών των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Δηλαδή στο ότι η σύνθεση της ηλικίας των αρχηγών καθίσταται όλο και γηραιότερη.

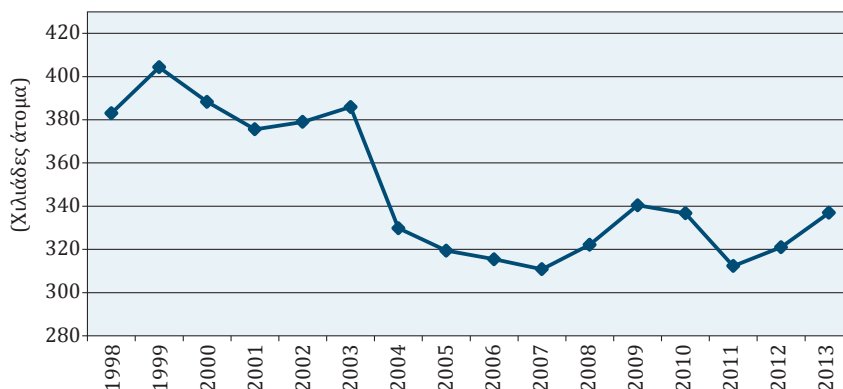
- Η κατηγορία των εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό αποτελεί την πλέον ανθεκτική κατηγορία στη γενικότερη πορεία μείωσης των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα, καθώς ύστερα από μια περίοδο σταθερής, αλλά όχι μεγάλης, μείωσης (1999-2007: από 383 σε 310 χιλιάδες άτομα), την περίοδο 2008-2013 σταθεροποιείται στο φάσμα μεταξύ 312 και 340 χιλιάδων ατόμων (βλ. Διάγραμμα 4.19). Ουσιαστικά, πρόκειται για τον πυρήνα των αγροτών.

Διάγραμμα 4.18: Η διαχρονική μεταβολή των συμβοηθούμενων μελών στον πρωτογενή τομέα (χιλιάδες άτομα) (Δ' τρίμηνο)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.19: Η διαχρονική μεταβολή των εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό στον πρωτογενή τομέα (χιλιάδες άτομα) (Δ' τρίμηνο)

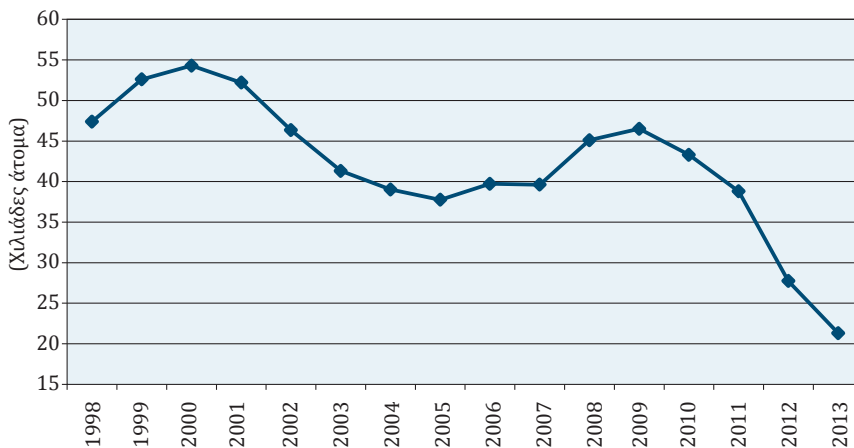

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

ii. Μη πολυπληθείς κατηγορίες

- Η κατηγορία των *εργοδοτών*, μετά τη μείωση από 52 σε 38 χιλιάδες την περίοδο 2000-2005, παρουσίασε μικρή αύξηση σε 46 χιλιάδες το διάστημα 2006-2009. Έκτοτε όμως (2009-2013) μειώνεται με ταχύ ρυθμό, φθάνοντας τις 21 χιλιάδες άτομα. Σημείωσε δηλαδή απώλεια 54% σε διάστημα μόλις τεσσάρων ετών (βλ. Διάγραμμα 4.20).

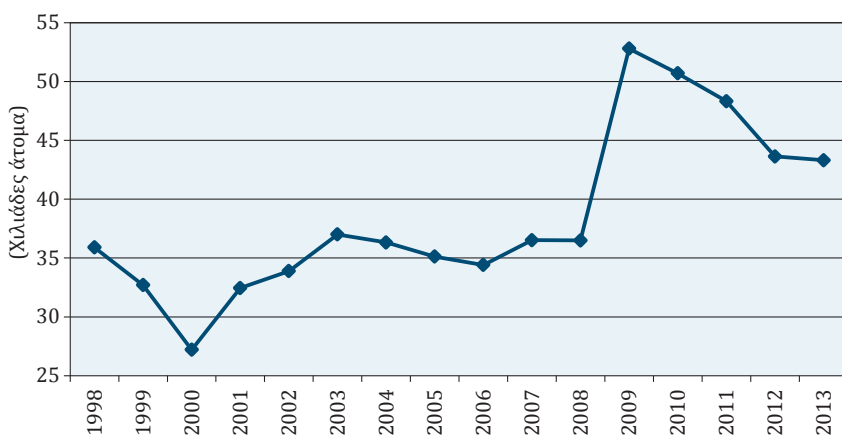
Διάγραμμα 4.20: Η διαχρονική μεταβολή των εργοδοτών στον πρωτογενή τομέα (χιλιάδες άτομα) (Δ' τρίμηνο)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

- Η κατηγορία των *μισθωτών*, ύστερα από μια μάλλον σταθεροποίηση στο φάσμα μεταξύ 27 και 36 χιλιάδων ατόμων (1998-2008), παρουσίασε αξιόλογη άνοδο το 2009 στα 53 χιλιάδες άτομα, έκτοτε όμως υποχώρησε σταδιακά στα 43 χιλιάδες άτομα το 2013. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι μισθωτοί είναι η μόνη κατηγορία απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα που αριθμητικά αυξήθηκε στη μακρά περίοδο 1998-2013 (βέβαια, μόνο κατά 8 χιλιάδες άτομα) (βλ. Διάγραμμα 4.21).

Διάγραμμα 4.21: Η διαχρονική μεταβολή των μισθωτών στον πρωτογενή τομέα (χιλιάδες άτομα) (Δ' τρίμηνο)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

B. Οι διαρθρωτικές αλλαγές κατά κατηγορία απασχολουμένων

Οι διαφορετικές αλλαγές στον αριθμό των απασχολουμένων των επιμέρους κατηγοριών *τροποποίησαν τη σύνθεση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα*. Τις μεγαλύτερες ανακατατάξεις στη συνολική εικόνα της σύνθεσης των απασχολουμένων του πρωτογενούς τομέα τις προκάλεσαν, όπως είναι αναμενόμενο, οι πολυπληθείς κατηγορίες (*συμβοηθούντα μέλη και εργαζόμενοι για ίδιο λογαριασμό*) (βλ. Πίνακες 4.14 και 4.15).

- Η σημαντικότερη αλλαγή εντοπίζεται στη συμμετοχή των *συμβοηθούτων μελών*, η οποία μειώθηκε από το 35,5% το 1998 σε μόλις 16,1% το 2013, σημειώνοντας διαρθρωτική αλλαγή -54,5. Το μεγαλύτερο τμήμα της διαρθρωτικής αλλαγής (-40,2) πραγματοποιήθηκε την υποπερίοδο 1998-2008 έναντι

αλλαγής -23,9, η οποία επίσης είναι αξιοσημείωτη, την υποπερίοδο της ύφεσης 2008-2013.

Η πολύ μεγάλη απόλυτη και σχετική μείωση των συμβοηθούτων μελών, (από 257 χιλιάδες το 1998 σε 77 χιλιάδες άτομα το 2013, δηλαδή μείωση συμμετοχής από 35,5% σε 16,1%), *συμβάλλει στην εξασθένιση ενός βασικού χαρακτηριστικού του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα, που είναι ο οικογενειακός χαρακτήρας της απασχόλησης και της αναπαραγωγής της.* Επίσης, βρίσκεται προς την αντίθετη κατεύθυνση της άποψης ότι ο πρωτογενής τομέας συνιστά λύση στο πρόβλημα της απασχόλησης που προκύπτει από την ύφεση.

- Η συμμετοχή των *εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό* αυξήθηκε από 53% το 1998 σε 70,4% το 2013, με διαρθρωτική αλλαγή 32,8. Την υποπερίοδο 1998-2008 η διαρθρωτική αλλαγή ήταν ελαφρώς μεγαλύτερη (18,7) έναντι αλλαγής 11,9 κατά την υποπερίοδο της ύφεσης 2008-2013. Η εν λόγω πορεία αναδεικνύει τους *εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό* στην πολυπληθέστερη κατηγορία των απασχολουμένων του πρωτογενούς τομέα.

Ωστόσο, σημαντικές διαρθρωτικές μεταβολές παρουσιάστηκαν και στις λιγότερο *πολυπληθείς* κατηγορίες των απασχολουμένων, χωρίς βέβαια, λόγω του σχετικά μικρού μεγέθους τους, να προκαλέσουν μείζονες ανακατατάξεις στη συνολική εικόνα της σύνθεσης των απασχολουμένων του πρωτογενούς τομέα.

- Η συμμετοχή των *εργοδοτών* μειώθηκε από το 6,6% το 1998 στο 4,4% το 2013, με διαρθρωτική αλλαγή -32,1. Ωστόσο, κατά τις δύο επιμέρους υποπεριόδους, υπήρξε διαφορετική συμπεριφορά. Ενώ την υποπερίοδο 1998-2008 παρατηρήθηκε θετική διαρθρωτική μεταβολή (34,2), την υποπερίοδο της ύφεσης 2008-2013 η διαρθρωτική μεταβολή μετατράπηκε σε ιδιαίτερα αρνητική (-49,4) και αυτή καθόρισε τη διαρθρωτική μεταβολή της κατηγορίας των *εργοδοτών* στη μακρά περίοδο 1998-2013.
- Η συμμετοχή των *μισθωτών* αυξήθηκε από το 5% το 1998 στο 9% το 2013, με διαρθρωτική αλλαγή 82,1. Το μεγαλύτερο τμήμα της διαρθρωτικής αλλαγής πραγματοποιήθηκε την υποπερίοδο της ύφεσης 1998-2008 (43,4), έναντι 27 την υποπερίοδο 2008-2013. Ωστόσο, παρά την αξιόλογη θετική διαρθρωτική αλλαγή, ο απόλυτος αριθμός των *μισθωτών* παραμένει περιορισμένος (43,3 χιλιάδες).

Πίνακας 4.14: Η διαρθρωτική μεταβολή κατά κατηγορία απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα (Δ' τρίμηνο)

	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα μέλη
2013/1998	-32,1	32,8	82,1	-54,5
2008/1998	34,2	18,7	43,4	-40,2
2013/2008	-49,4	11,9	27,0	-23,9

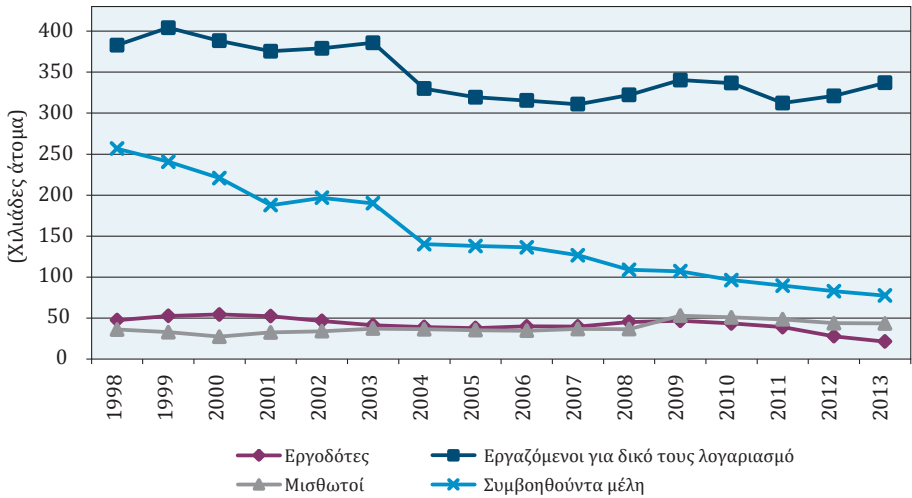
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.15: Η διαχρονική αλλαγή της ποσοστιαίας σύνθεσης των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα, κατά κατηγορία απασχολουμένων (%) (Δ' τρίμηνο)

	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα μέλη
1998	100	6,6	53,0	5,0	35,5
1999	100	7,2	55,4	4,5	33,0
2000	100	7,9	56,2	3,9	32,0
2001	100	8,1	58,0	5,0	29,0
2002	100	7,1	57,8	5,2	30,0
2003	100	6,3	59,0	5,7	29,0
2004	100	7,2	60,5	6,7	25,7
2005	100	7,1	60,3	6,6	26,0
2006	100	7,6	60,0	6,5	25,9
2007	100	7,7	60,5	7,1	24,6
2008	100	8,8	62,9	7,1	21,2
2009	100	8,5	62,3	9,7	19,6
2010	100	8,2	63,9	9,6	18,3
2011	100	7,9	63,9	9,9	18,3
2012	100	5,8	67,6	9,2	17,4
2013	100	4,4	70,4	9,0	16,1

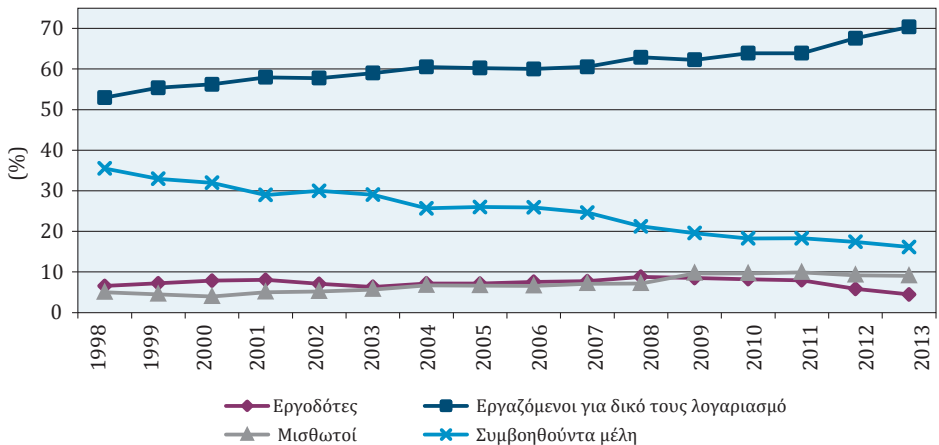
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.22: Η διαχρονική μεταβολή της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά κατηγορία απασχολουμένων (χιλιάδες άτομα) (Δ' τρίμηνο)

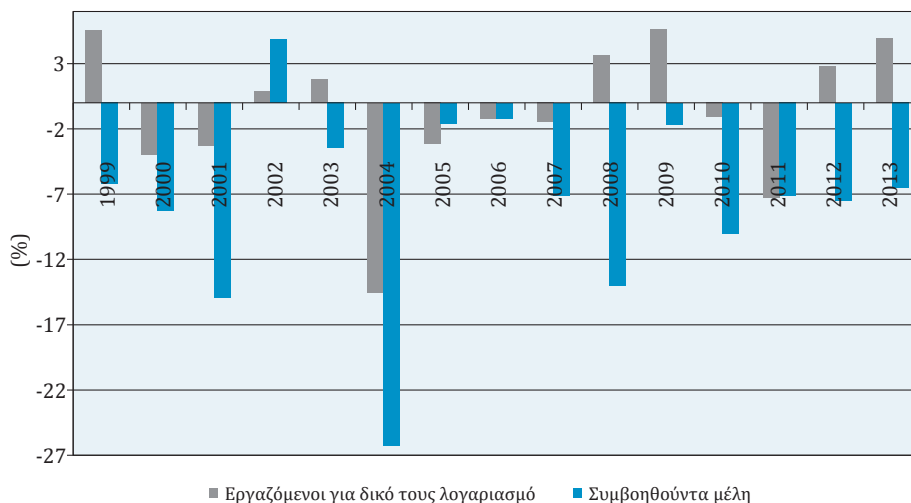
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.23: Η διαχρονική αλλαγή της ποσοστιαίας σύνθεσης των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα, κατά επιμέρους κατηγορία (%) (Δ' τρίμηνο)

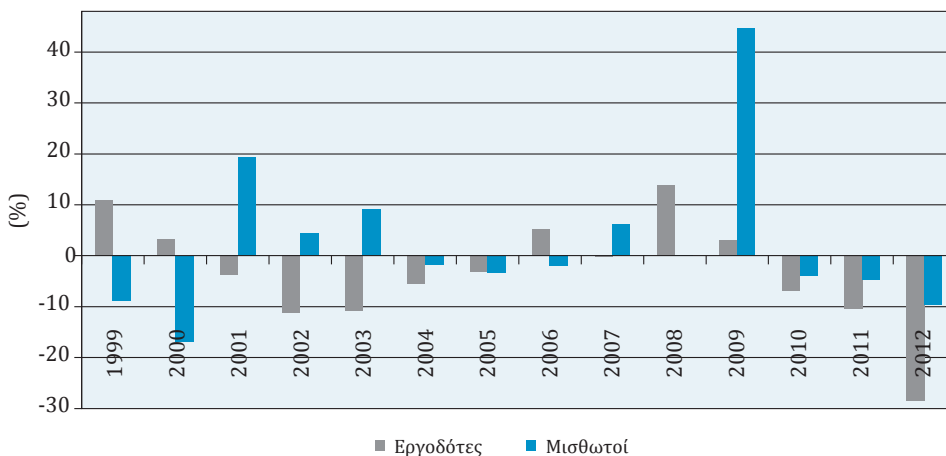
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.24: Ετήσια ποσοστιαία μεταβολή των εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό και των συμβοηθούντων μελών στον πρωτογενή τομέα (%) (Δ' τρίμηνο)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.25: Ετήσια ποσοστιαία μεταβολή των εργοδοτών και των μισθωτών στον πρωτογενή τομέα (%) (Δ' τρίμηνο)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

4.2.2.3.2 Ανάλυση της απασχόλησης με βάση τις Μονάδες Ανθρώπινης Εργασίας (ΜΑΕ)

Σε όρους ΜΑΕ η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα μειώθηκε την περίοδο 1989/1990-2014 από 776 χιλιάδες σε 487 χιλιάδες ΜΑΕ (μείωση κατά 41,4%). Στο δεκαπενταετές διάστημα διακρίνονται τρεις επιμέρους χρονικές περιόδους (1990-2002, 2003-2009 και 2010-2014), οι οποίες είναι ενδεικτικές και της συνολικότερης πορείας του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα. Διακρίνονται επίσης δύο «εμβληματικά» έτη: το 2003 και το 2010 (βλ. Πίνακες 4.16, Π-22, Π-23, Π-24 και Π-25, καθώς και Διάγραμμα 4.26).

- Στην υποπερίοδο 1990-2002 κύριο χαρακτηριστικό είναι η ομαλή, αλλά σχετικά ταχύρυθμη *μείωση* της απασχόλησης (περίπου 15 χιλιάδες ΜΑΕ ανά έτος).
- Η υποπερίοδος 2003-2009 χαρακτηρίζεται επίσης από ομαλή, αλλά λιγότερο ταχεία *μείωση* της απασχόλησης (περίπου 8 χιλιάδες ΜΑΕ ανά έτος).
- Αντιθέτως, στην υποπερίοδο της ύφεσης 2010-2014 παρατηρείται *ελαφρά ανοδική* πορεία της απασχόλησης, χωρίς όμως να φτάσει στο επίπεδο του 2009.

Η σημασία της μικρής ανόδου κατά το διάστημα 2010-2014 δεν θα πρέπει να υπερεκτιμηθεί, καθώς δεν αντιστάθμισε ούτε στο ελάχιστο τη μείωση του έτους 2010. Την άποψη ότι δεν πρέπει να υπερεκτιμάται η άνοδος της απασχόλησης κατά την περίοδο 2010-2014 ενισχύει και το γεγονός ότι ο ετήσιος μέσος όρος των ΜΑΕ την περίοδο 2010-2014 ήταν 454.000 έναντι 571.000 το 2009, ήταν δηλαδή μειωμένος κατά 20,5%. Αυτή η εξέλιξη συνιστά άλλο ένα στοιχείο το οποίο αποδυναμώνει τους ισχυρισμούς για την ανθεκτικότητα του πρωτογενούς τομέα στην κρίση.

Τα έτη 2003 και 2010 χαρακτηρίζονται ως «εμβληματικά» για διαφορετικούς λόγους το καθένα:

- Το 2003, διότι ύστερα από σχετικά μακρά περίοδο μείωσης παρατηρήθηκε ιδιαίτερα σημαντική αύξηση της απασχόλησης (8,6% σε σχέση με το 2002).
- Το 2010, αντιθέτως, διότι χαρακτηρίζεται από σοβαρή πτώση της απασχόλησης (-22,6% σε σχέση με το 2009).

Πίνακας 4.16: Η διαχρονική μεταβολή της μη μισθωτής και της μισθωτής απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα της Ελλάδας, με βάση τις ΜΑΕ

	Σύνολο απασχόλησης	Μη μισθωτή	Μισθωτή	Μη μισθωτή	Μισθωτή
	1.000 ΜΑΕ			Σύνολο απασχόλησης = 100%	
1991	687,2	626,0	61,2	91,1	8,9
1992	696,7	624,9	71,8	89,7	10,3
1993	707,9	623,7	84,2	88,1	11,9
1994	675,3	589,1	86,2	87,2	12,8
1995	644,6	556,4	88,2	86,3	13,7
1996	624,4	540,3	84,1	86,5	13,5
1997	604,8	524,6	80,2	86,7	13,3
1998	598,9	514,3	84,6	85,9	14,1
1999	593,5	504,2	89,3	85,0	15,0
2000	585,7	492,9	92,8	84,2	15,8
2001	578,2	481,8	96,4	83,3	16,7
2002	571,2	471,0	100,2	82,5	17,5
2003	620,4	496,9	123,5	80,1	19,9
2004	613,4	494,5	118,9	80,6	19,4
2005	606,6	492,2	114,4	81,1	18,9
2006	590,5	479,6	110,9	81,2	18,8
2007	574,8	467,3	107,5	81,3	18,7
2008	572,7	462,0	110,7	80,7	19,3
2009	570,6	456,6	114,0	80,0	20,0
2010	441,5	365,6	75,8	82,8	17,2
2011	449,4	377,1	72,3	83,9	16,1
2012	458,0	389,0	68,9	84,9	15,0
2013	467,0	401,3	65,7	85,9	14,1
2014	454,5	392,8	61,7	86,4	13,6

Πηγή: Eurostat, Agricultural Labour Input Statistics (επεξεργασία στοιχείων)

Η ανωτέρω εικόνα της συνολικής απασχόλησης συντίθεται από δύο συνιστώσες, της *μισθωτής* και *μη μισθωτής* απασχόλησης, που παρουσιάζουν αρκετά διαφορετική πορεία, η οποία παρουσιάζεται ακολούθως.

A. Η διάκριση σε μισθωτή και μη μισθωτή απασχόληση

Κατ' αρχάς θα πρέπει να αναφερθεί το ειδικό βάρος καθεμιάς από τις επιμέρους κατηγορίες της συνολικής απασχόλησης. Την περίοδο 1990-2014 και σε όρους ΜΑΕ, κυριαρχεί η *μη μισθωτή* απασχόληση, καθώς κυμάνθηκε μεταξύ 80% και 91,1%, ενώ η *μισθωτή* είχε συμμετοχή μεταξύ 8,9% και 20% (βλ. Πίνακα Π-26). Από αυτή τη μεγάλη διαφορά ειδικού βάρους συνάγεται ότι οι μεταβολές στη συνολική απασχόληση επηρεάζονται πρωτίστως από τη μη μισθωτή απασχόληση. Το συμπέρασμα αυτό επαληθεύεται και από τα ετήσια στοιχεία της εν λόγω περιόδου, καθώς από τα είκοσι πέντε έτη μόνο σε τέσσερα (1992, 1993, 2004 και 2005) η επίδραση της μισθωτής απασχόλησης στη μεταβολή της συνολικής απασχόλησης (προς θετική ή/και αρνητική κατεύθυνση) ήταν μεγαλύτερη από την επίδραση της μη μισθωτής. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το εύρος των αλλαγών στα συγκεκριμένα έτη ήταν μάλλον περιορισμένο. Υπήρξαν βέβαια και δύο περιπτώσεις όπου η επίδραση της μισθωτής απασχόλησης ήταν σημαντική, ενώ συγχρόνως και το εύρος των αλλαγών ήταν ιδιαίτερο μεγάλο (θετική το 2003 και αρνητική το 2010, εξού και πρόκειται για τα δύο «εμβληματικά» έτη, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως).

Η διαχρονική πορεία της *μη μισθωτής* απασχόλησης στο διάστημα 1990-2014, ως η βασικότερη συνιστώσα της συνολικής απασχόλησης, σχεδόν ταυτίζεται με την πορεία της συνολικής απασχόλησης, όπως αυτή περιγράφηκε ανωτέρω (βλ. Πίνακες Π-24 και Π-25, καθώς και Διαγράμματα 4.26 και 4.27).

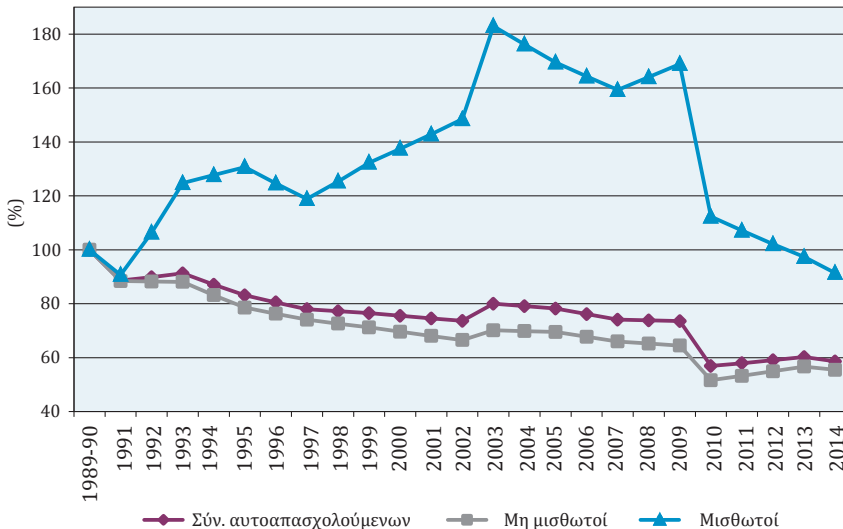
Όσον αφορά όμως τη διαχρονική πορεία της *μισθωτής* απασχόλησης, εντοπίζονται ορισμένες διαφοροποιήσεις. Η μισθωτή εργασία από 65,3 χιλιάδες ΜΑΕ το 1990 σημείωσε μέγιστη τιμή 123,5 χιλιάδες το 2003, ενώ ακολούθως το 2014 μειώθηκε σχεδόν στο επίπεδο του 1990 (61,7 χιλιάδες). Συνεπώς, η περίοδος 1990-2014 διακρίνεται όσον αφορά τη μισθωτή απασχόληση σε τρεις υποπεριόδους (βλ. Πίνακες Π-24 και Π-25, καθώς και Διάγραμμα 4.26):

- Στην υποπερίοδο 1990-2003 παρατηρείται αυξητική τάση της *μισθωτής απασχόλησης* από 65,3 χιλιάδες ΜΑΕ σε 123,5 χιλιάδες ΜΑΕ. Μάλιστα, το 2003 συνιστά και το ένα από τα δύο έτη «ορόσημα», καθώς σημειώθηκε μακράν η

μεγαλύτερη αύξηση απασχόλησης της περιόδου, τόσο της μισθωτής όσο και της μη μισθωτής.

- Στην υποπερίοδο 2004-2009, μετά την κορύφωση του 2003, ακολουθεί μια κυρίως πτωτική τάση, η οποία σημειώνει την αρνητική αιχμή της το 2010. Το 2010 αποτελεί το δεύτερο έτος «ορόσημο», αλλά με αρνητικό πρόσημο, καθώς μειώθηκε δραστικά τόσο η μισθωτή όσο και η μη μισθωτή απασχόληση.
- Στην υποπερίοδο της ύφεσης 2010-2014, μετά τη βύθιση του 2010, η απασχόληση των μισθωτών συνεχίζει την περαιτέρω πτωτική τάση.³⁵

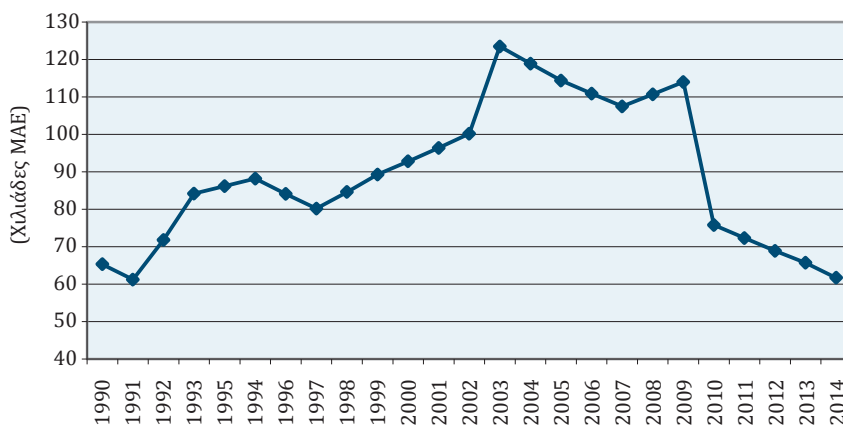
Διάγραμμα 4.26: Η διαχρονική μεταβολή της απασχόλησης στην Ελλάδα, σε ΜΑΕ, 1989-1990 = 100 (%)

Πηγή: Eurostat, Agricultural Labour Input Statistics (επεξεργασία στοιχείων)

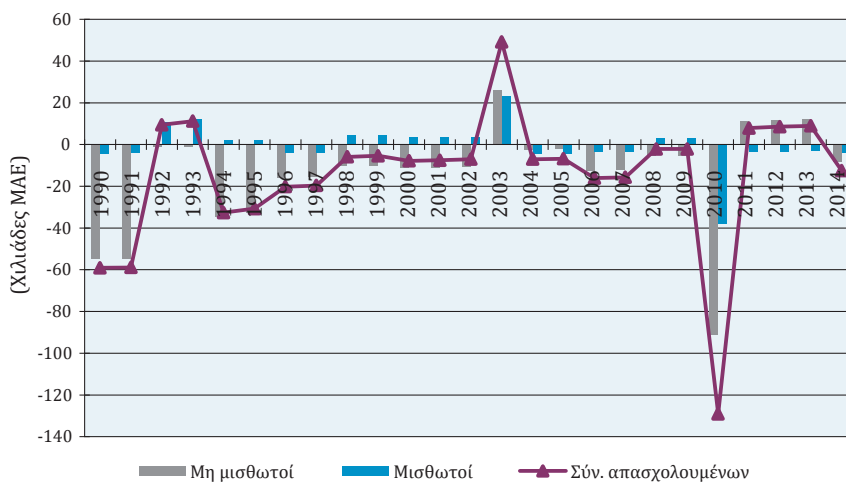
35. Η πτωτική τάση της μισθωτής απασχόλησης προκύπτει και από την πορεία του εισοδήματος εξαρτημένης εργασίας (βλ. Υποενότητα 4.2.3.3 και Πίνακες 4.33, 4.42 και 4.51).

Διάγραμμα 4.27: Η διαχρονική μεταβολή της μισθωτής απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα της Ελλάδας (χιλιάδες ΜΑΕ)

Πηγή: Eurostat, Agricultural Labour Input Statistics (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.28: Οι ετήσιες απόλυτες μεταβολές της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα της Ελλάδας (χιλιάδες ΜΑΕ)

Πηγή: European Commission, DG for Agriculture and Rural Development, *Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information*, διάφορα έτη

Συνοψίζοντας, όσον αφορά τη μισθωτή απασχόληση, προκύπτει ότι ουσιαστικά η περίοδος της ανοδικής πορείας της έκλεισε το 2003. Έκτοτε, με ελάχιστες εξαιρέσεις (2008, 2009), ακολουθεί σαφή πτωτική πορεία. Η αδυναμία ανάκαμψης της μισθωτής εργασίας μετά το 2003, και ιδιαίτερα η ραγδαία μείωση το 2010 και η συνέχιση έκτοτε της πτωτικής πορείας, συνιστούν αντανάκλαση της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας, την αδυναμία δηλαδή στήριξης της μισθωτής απασχόλησης σε συνθήκες μειωμένης ζήτησης των αγροτικών προϊόντων στο εσωτερικό (και τη μη υποκατάστασή της από τις εξαγωγές), τη συνακόλουθη μείωση της αγροτικής παραγωγής, καθώς και τη σημαντική αύξηση του κόστους παραγωγής. Η μικρή αύξηση της μη μισθωτής απασχόλησης ενδυναμώνει αυτό το συμπέρασμα, καθώς σηματοδοτεί την προσπάθεια περιστολής του κόστους εργασίας, με αντικατάστασή του από την αυτοαπασχόληση, κυρίως των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων, καθώς ο αριθμός των συμβοηθούτων μελών επίσης φθίνει. Πράγματι, την περίοδο 2010-2014 αυξήθηκε ο αριθμός των εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό, ενώ μειώθηκε ο αριθμός των συμβοηθούτων μελών της οικογένειας (βλ. Πίνακες 4.12 και 4.14, καθώς και Διάγραμμα 4.22).

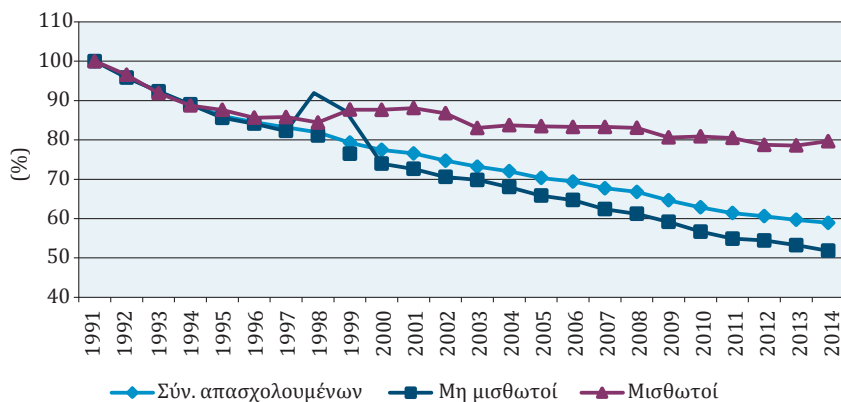
B. Διεθνής σύγκριση της συμμετοχής της μισθωτής απασχόλησης

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η αναλογία μη μισθωτής και μισθωτής απασχόλησης στην Ελλάδα κυμάνθηκε αντιστοίχως από 91,1% προς 8,9% έως 80% προς 20%. Η μισθωτή απασχόληση έφτασε στο υψηλότερο επίπεδο συμμετοχής την περίοδο 2003-2009 (κατά μέσο όρο 19,9%) (βλ. Πίνακα Π-26).

Όσον αφορά το ρόλο της μισθωτής εργασίας στον πρωτογενή τομέα, εντοπίζεται σημαντική απόκλιση μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ-15 (βλ. Διαγράμματα 4.29 και 4.30). Είναι αξιοσημείωτο ότι ο ρόλος της μισθωτής εργασίας στον πρωτογενή τομέα της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Γαλλίας αφενός είναι σημαντικά πιο αναβαθμισμένος, αφετέρου την τελευταία δεκαετία ακολουθεί ανοδική πορεία έναντι της στασιμότητας και της μείωσης που παρατηρείται στην Ελλάδα (βλ. Πίνακες Π-24, Π-25 και Π-26, καθώς και Διαγράμματα 4.29 και 4.30).

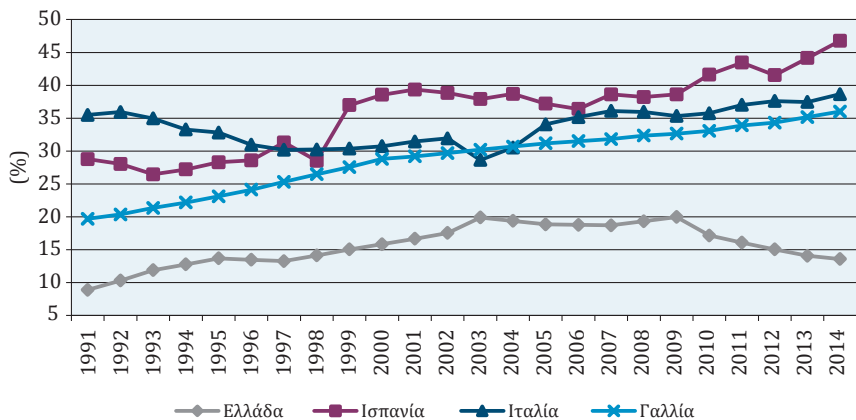
- Όσον αφορά το ρόλο, στην Ισπανία η μισθωτή εργασία ανέρχεται πλέον (2013) στο 47%, στην Ιταλία στο 39% και στη Γαλλία στο 36% της συνολικής απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα έναντι 14% στην περίπτωση της Ελλάδας.
- Όσον αφορά την τάση, σε αντίθεση με την πτωτική τάση στην Ελλάδα, από το 2003 η μισθωτή εργασία σε Ισπανία, Ιταλία και Γαλλία παρουσιάζει σημαντικά αυξητική πορεία.

Διάγραμμα 4.29: Η διαχρονική μεταβολή της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα της ΕΕ-15 βάσει των ΜΑΕ, 1991 = 100 (%)

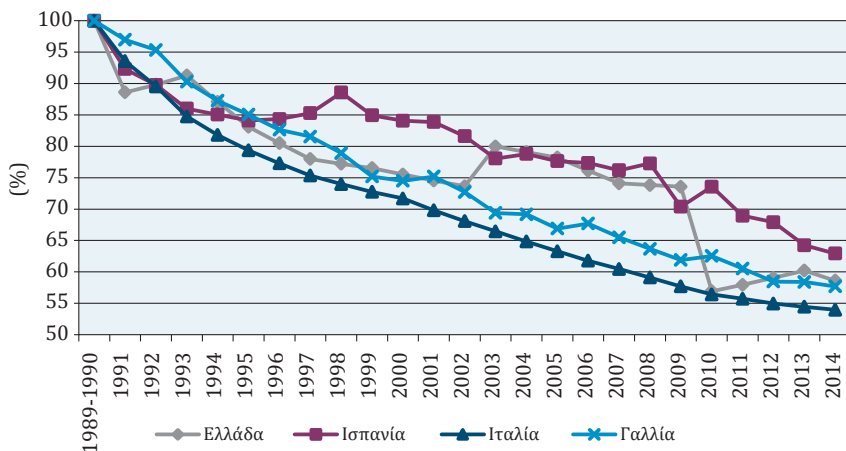
Πηγή: EUROSTAT, Agricultural Labour Input Statistics (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.30: Διεθνής σύγκριση του ποσοστού της μισθωτής εργασίας στη συνολική απασχόληση του πρωτογενούς τομέα βάσει των ΜΑΕ (%)

Πηγή: Eurostat, Agricultural Labour Input Statistics (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.31: Η διαχρονική μεταβολή της απασχόλησης βάσει των ΜΑΕ σε Ελλάδα, Ισπανία, Γαλλία και Ιταλία, 1989-1990 = 100 (%)

Πηγή: Eurostat, Agricultural Labour Input Statistics (επεξεργασία στοιχείων)

Γ. Ανάλυση της απασχόλησης, εκφρασμένης σε ΜΑΕ, κατά μέγεθος των εκμεταλλεύσεων

Παραπάνω αναλύθηκαν οι διαχρονικές μεταβολές της απασχόλησης στο διάστημα 1995-2009 και 2009-2013, τόσο συνολικά όσο και κατά κατηγορία απασχολουμένων (εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό, συμβοηθούντα μέλη, εργοδότες, μισθωτοί).

Η διερεύνηση του ζητήματος της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα καθίσταται πληρέστερη στο βαθμό που εξετάζει τις διαχρονικές μεταβολές κατά μέγεθος των εκμεταλλεύσεων. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων με διαφορετικό μέγεθος επηρεάζουν, μεταξύ άλλων, το βαθμό και τους όρους σύνδεσης με την αγορά, τις ανάγκες σε εργατικό δυναμικό, τις δυνατότητες κάλυψης αυτών των αναγκών από την οικογένεια ή με προσφυγή σε τακτικό ή μη τακτικό εργατικό δυναμικό.

Όπως θα δειχτεί παρακάτω, από τη διαχρονική ανάλυση των στοιχείων της περιόδου 2005-2010, και την αναφορά στα στοιχεία του 2005, η ανωτέρω υπόθεση επαληθεύεται, αλλά μόνο εν μέρει. Αναμφίβολα, αυτό το συμπέρασμα επηρεάζεται από το σχετικά μικρό χρονικό διάστημα της ανάλυσης, για την οποία θα

πρέπει να σημειωθεί ότι περιλαμβάνει μόνο την αρχική φάση της ύφεσης, κατά την οποία οι επιπτώσεις δεν είχαν ακόμη εκφραστεί σε όλη την έκτασή τους στον πρωτογενή τομέα, ο οποίος μάλιστα αρχικά εμφάνισε και ορισμένα σημάδια ανάκαμψης.

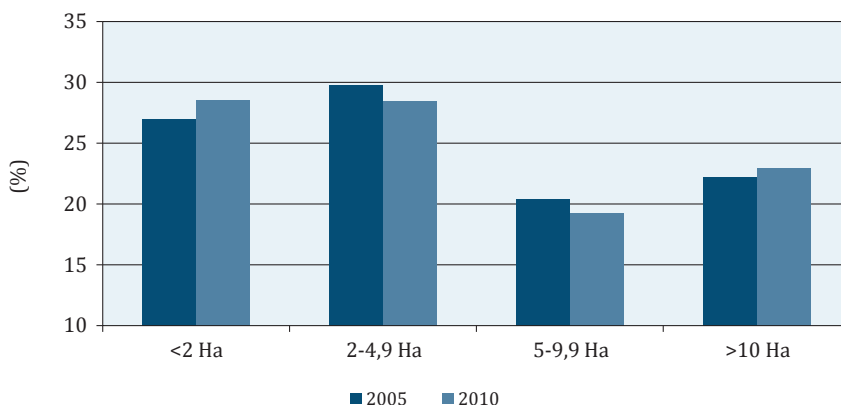
Στο σημείο αυτό επιχειρείται η αποτύπωση της κατάστασης το 2010 με βάση τις ΜΑΕ και ο εντοπισμός τυχόν διαρθρωτικών αλλαγών της απασχόλησης (συνολικά κατά κατηγορία απασχολούμενων και κατά μέγεθος των εκμεταλλεύσεων) την περίοδο 2007-2010.

1. Η κατάσταση το 2010

1. Κατανομή της απασχόλησης κατά μέγεθος των εκμεταλλεύσεων

Η συνολική άμεση απασχόληση των 429.520 ΜΑΕ επιμερίζεται στις εκμεταλλεύσεις διαφορετικού μεγέθους, με ελαφρά υπεροχή προς τις μικρές και μικρομεσαίες εκμεταλλεύσεις. Συγκεκριμένα, οι πολύ μικρές και μικρομεσαίες εκμεταλλεύσεις (<2 Ha και 2-4,9 Ha) έχουν τη μεγαλύτερη συμμετοχή στη συνολική απασχόληση με 28,5% έκαστη, αθροιστικά δηλαδή συγκεντρώνουν πλέον του μισού (57,9%) της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα. Οι εκμεταλλεύσεις μεσαίου-μεγάλου (5-9,9 Ha) και πολύ μεγάλου (>10 Ha) μεγέθους συμμετέχουν με 19,3% και 23% αντίστοιχα, και αθροιστικά με 43% (βλ. Διάγραμμα 4.32).

Διάγραμμα 4.32: Η ποσοστιαία κατανομή της απασχόλησης σε ΜΑΕ κατά μέγεθος των εκμεταλλεύσεων το 2005 και το 2010, σύνολο απασχόλησης = 100 (%)

Πηγή: Eurostat, Labour force: Number of persons and farm work (AWU) by agricultural size of farm (UAA) (επεξεργασία στοιχείων)

ii. Οικογενειακή και μη οικογενειακή απασχόληση

Είναι ενδιαφέρον το στοιχείο ότι ο επιμερισμός της κατανομής της συνολικής απασχόλησης³⁶, ανάμεσα στην οικογενειακή και μη οικογενειακή απασχόληση, δεν διαφοροποιείται σημαντικά κατά μέγεθος των εκμεταλλεύσεων, όπως θα ήταν αναμενόμενο. Αυτή η διαπίστωση συνάδει και με τη σχετικά περιορισμένη χρήση της μισθωτής εργασίας. Συγκεκριμένα:

Σε σύνολο απασχόλησης 429.529 MAE, η οικογενειακή απασχόληση ανέρχεται σε 354.440 MAE, συνιστά δηλαδή το 82,5% (2010). Στις εκμεταλλεύσεις διαφορετικού μεγέθους η απόκλιση από τον συγκεκριμένο μέσο όρο είναι περιορισμένη. Στις πολύ μικρές εκμεταλλεύσεις (<2 Ha) το ποσοστό της οικογενειακής απασχόλησης είναι ελαφρώς υψηλότερο (86,9%), ενώ στο άλλο άκρο, στις πολύ μεγάλες εκμεταλλεύσεις (>10 Ha), το ποσοστό διαμορφώνεται ελαφρώς χαμηλότερα του μέσου όρου (77,2%). Τέλος, στις εκμεταλλεύσεις που βρίσκονται στο φάσμα του μεσαίου μεγέθους (2-4,9 Ha και 5-9,9 Ha) η οικογενειακή απασχόληση συμμετέχει με 83,8% και 80,7% αντίστοιχα (βλ. Πίνακα 4.17).

Πίνακας 4.17: Ο επιμερισμός της απασχόλησης ανάμεσα στην οικογενειακή και μη οικογενειακή απασχόληση βάσει MAE

	2005	2007	2010	2005	2007	2010
	MAE			Ποσοστιαία συμμετοχή (%)		
ΣΥΝΟΛΟ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ						
Οικογενειακή απασχόληση	492.200	467.330	354.440	81,9	82,2	82,5
Σύνολο απασχόλ. εκτός οικογένειας	108.600	101.380	75.090	18,1	17,8	17,5
Σύνολο άμεσης απασχόλησης	600.800	568.710	429.530	100,0	100,0	100,0

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

36. Συγκεκριμένα της «συνολικής άμεσης απασχόλησης». Έχει παραληφθεί από την ανάλυση η «Μη άμεση απασχόληση στην εκμετάλλευση», η οποία το 2010 ανερχόταν μόλις σε 4.450 MAE έναντι 429.520 της «συνολικής άμεσης απασχόλησης».

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	2005	2007	2010	2005	2007	2010
	ΜΑΕ			Ποσοστιαία συμμετοχή (%)		
< 2 ha						
Οικογενειακή απασχόληση	141.420	136.680	106.530	87,2	86,8	86,9
Σύνολο απασχόλ. εκτός οικογένειας	20.720	20.720	16.010	12,8	13,2	13,1
Σύνολο άμεσης απασχόλησης	162.140	157.400	122.540	100,0	100,0	100,0
2-4,9 ha						
Οικογενειακή απασχόληση	149.790	136.270	102.420	83,8	83,5	83,8
Σύνολο απασχόλ. εκτός οικογένειας	29.030	26.990	19.860	16,2	16,5	16,2
Σύνολο άμεσης απασχόλησης	178.820	163.260	122.280	100,0	100,0	100,0
5-9,9 ha						
Οικογενειακή απασχόληση	98.370	93.430	66.890	80,2	80,5	80,7
Σύνολο απασχόλ. εκτός οικογένειας	24.220	22.640	16.000	19,8	19,5	19,3
Σύνολο άμεσης απασχόλησης	122.590	116.070	82.890	100,0	100,0	100,0
> 10 ha						
Οικογενειακή απασχόληση	102.620	100.950	78.600	74,8	76,5	77,2
Σύνολο απασχόλ. εκτός οικογένειας	34.600	31.030	23.220	25,2	23,5	22,8
Σύνολο άμεσης απασχόλησης	137.220	131.980	101.820	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Eurostat, Labour force: Number of persons and farm work (AWU) by agricultural size of farm (UAA) (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.18: Η αναλογία κατόχων εκμετάλλευσης και μελών της οικογένειας στο σύνολο της οικογενειακής απασχόλησης κατά μέγεθος των εκμεταλλεύσεων

	2005	2007	2010	2005	2007	2010
	ΜΑΕ			Ποσοστιαία συμμετοχή (%)		
ΣΥΝΟΛΟ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ						
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	304.580	296.020	232.440	61,9	63,3	65,6
Μέλη οικογένειας	187.620	171.310	121.990	38,1	36,7	34,4
Σύνολο οικογενειακής απασχόλησης	492.200	467.330	354.440	100,0	100,0	100,0
< 2 ha						
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	92.310	90.650	72.810	65,3	66,3	68,3
Μέλη οικογένειας	49.110	46.020	33.730	34,7	33,7	31,7
Σύνολο οικογενειακής απασχόλησης	141.420	136.680	106.530	100,0	100,0	100,0
2-4,9 ha						
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	91.680	85.020	65.960	61,2	62,4	64,4
Μέλη οικογένειας	58.110	51.250	36.460	38,8	37,6	35,6
Σύνολο οικογενειακής απασχόλησης	149.790	136.270	102.420	100,0	100,0	100,0
5-9,9 ha						
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	58.760	57.470	42.470	59,7	61,5	63,5
Μέλη οικογένειας	39.610	35.970	24.420	40,3	38,5	36,5
Σύνολο οικογενειακής απασχόλησης	98.370	93.430	66.890	100,0	100,0	100,0
> 10 ha						
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	61.840	62.870	51.200	60,3	62,3	65,1
Μέλη οικογένειας	40.780	38.060	27.370	39,7	37,7	34,8
Σύνολο οικογενειακής απασχόλησης	102.620	100.950	78.600	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Eurostat, Labour force: Number of persons and farm work (AWU) by agricultural size of farm (UAA) (επεξεργασία στοιχείων)

iii. Κάτοχοι εκμετάλλευσης και συμβοηθούντα μέλη

Η οικογενειακή απασχόληση, επίσης στο σύνολο των εκμεταλλεύσεων το 2010, επιμερίζεται κατά 65,6% και 34,4% ανάμεσα στους κατόχους της εκμετάλλευσης και στα μέλη της οικογένειας αντίστοιχα. Η αναλογία αυτή χαρακτηρίζει, χωρίς ουσιαστικές διαφοροποιήσεις, τις εκμεταλλεύσεις όλων των τάξεων μεγέθους (βλ. Πίνακα 4.18).

iv. Μη οικογενειακή απασχόληση (τακτικά και μη τακτικά απασχολούμενοι)

Όσον αφορά την εκτός οικογένειας προερχόμενη απασχόληση, η οποία επιμερίζεται σε τακτικά απασχολούμενους και μη τακτικά απασχολούμενους, το κοινό χαρακτηριστικό όλων των εκμεταλλεύσεων, επίσης το έτος 2010, είναι ότι το μεγαλύτερο τμήμα της προέρχεται από τους μη τακτικά απασχολούμενους. Ωστόσο, υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις κατά μέγεθος των εκμεταλλεύσεων. Ειδικότερα, στο σύνολο των εκμεταλλεύσεων, η συμμετοχή των τακτικά απασχολούμενων και μη τακτικά απασχολούμενων είναι 24,4% και 75,6% αντίστοιχα. Η πιο μεγάλη απόκλιση από αυτή την αναλογία παρατηρείται στις πολύ μεγάλες εκμεταλλεύσεις (>10 Ha), στις οποίες η αναλογία διαμορφώνεται σε 33% και 67% αντίστοιχα· δηλαδή η συμμετοχή των τακτικά απασχολούμενων είναι υψηλότερη. Στις πολύ μικρές και μεσαίου μεγέθους εκμεταλλεύσεις, επίσης εντοπίζονται αποκλίσεις, αλλά είναι πιο περιορισμένες (βλ. Πίνακα 4.19).

Πίνακας 4.19: Ο επιμερισμός των απασχολούμενων, εκτός οικογένειας, σε τακτικά και μη τακτικά απασχολούμενους

	2005	2007	2010	2005	2007	2010
	ΜΑΕ			Ποσοστιαία συμμετοχή (%)		
ΣΥΝΟΛΟ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ						
Τακτικά απασχολούμενοι	18.310	21.170	18.330	16,9	20,9	24,4
Μη τακτικά απασχολούμενοι	90.290	80.210	56.760	83,1	79,1	75,6
Σύνολο απασχολούμενων εκτός οικογένειας	108.600	101.380	75.090	100,0	100,0	100,0
< 2 ha						
Τακτικά απασχολούμενοι	3.780	4.830	3.870	18,2	23,3	24,2
Μη τακτικά απασχολούμενοι	16.940	15.890	12.140	81,8	76,7	75,8

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	2005	2007	2010	2005	2007	2010
	ΜΑΕ			Ποσοστιαία συμμετοχή (%)		
2-4,9 ha						
Τακτικά απασχολούμενοι	3.300	3.970	3.400	11,4	14,7	17,1
Μη τακτικά απασχολούμενοι	25.730	23.020	16.460	88,6	85,3	82,9
Σύνολο απασχολουμένων εκτός οικογένειας	29.030	26.990	19.860	100,0	100,0	100,0
5-9,9 ha						
Τακτικά απασχολούμενοι	3.180	3.680	3.380	13,1	16,3	21,1
Μη τακτικά απασχολούμενοι	21.040	18.960	12.620	86,9	83,7	78,9
Σύνολο απασχολουμένων εκτός οικογένειας	24.220	22.640	16.000	100,0	100,0	100,0
> 10 ha						
Τακτικά απασχολούμενοι	8.040	8.690	7.670	23,2	28,0	33,0
Μη τακτικά απασχολούμενοι	26.560	22.340	15.550	76,8	72,0	67,0
Σύνολο απασχολουμένων εκτός οικογένειας	34.600	31.030	23.220	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Eurostat, Labour force: Number of persons and farm work (AWU) by agricultural size of farm (UAA) (επεξεργασία στοιχείων)

II. Η διαχρονική μεταβολή στο διάστημα 2007-2010

Η συνολική άμεση απασχόληση μειώθηκε στο διάστημα 2007-2010 από 568.710 σε 429.530 ΜΑΕ, δηλαδή κατά 139.180 ΜΑΕ ή κατά 24,5%. Κατά κατηγορία απασχόλησης και κατά μέγεθος εκμεταλλεύσεων η μείωση παρουσιάζει ορισμένες διαφοροποιήσεις (βλ. Πίνακα 4.21).

ι. Αλλαγές στην κατανομή της απασχόλησης κατά μέγεθος εκμεταλλεύσεων

Είναι αξιοσημείωτο ότι στο διάστημα 2007-2010, αλλά και στο ευρύτερο διάστημα 2005-2010, οι αλλαγές που παρατηρούνται στο ειδικό βάρος κάθε κα-

τηγορίας στο σύνολο της απασχόλησης είναι σχετικά μικρές και δεν διακρίνεται κάποια έντονη τάση (βλ. Πίνακες 4.20 και 4.21). Το στοιχείο αυτό επιτρέπει τη διαπίστωση ότι οι μείζονες, κατά τα άλλα, αλλαγές στην απασχόληση συνολικά και σε ορισμένες κατηγορίες απασχολουμένων ειδικότερα δεν προκάλεσαν, τις περιόδους 2005-2010 και 2007-2010, σημαντικές ανακατατάξεις στο ειδικό βάρος των εκμεταλλεύσεων με διαφορετικό μέγεθος.

Πίνακας 4.20: Ποσοστιαία συμμετοχή στην απασχόληση βάσει ΜΑΕ, κατά μέγεθος των εκμεταλλεύσεων (%)

	<2 Ha	2-4,9 Ha	5-9,9 Ha	>10 Ha	Σύνολο απασχόλησης
2005					
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	30,3	30,1	19,3	19,9	100,0
Μέλη οικογένειας	26,2	31,0	21,1	21,2	100,0
Οικογενειακή απασχόληση	28,7	30,4	20,0	20,4	100,0
Τακτικά απασχολούμενοι εκτός οικογένειας	20,6	18,0	17,4	39,7	100,0
Τακτικό εργατικό δυναμικό	28,4	30,0	19,9	21,1	100,0
Μη τακτικά απασχολούμενοι εκτός οικογένειας	18,8	28,5	23,3	28,4	100,0
Σύνολο άμεσης απασχόλησης στην εκμ/ση	27,0	29,8	20,4	22,2	100,0
Μη άμεση απασχόληση στην εκμ/ση	23,3	30,8	22,1	23,5	100,0
2010					
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	31,3	28,4	18,3	21,5	100,0
Μέλη οικογένειας	27,6	29,9	20,0	21,8	100,0
Οικογενειακή απασχόληση	30,1	28,9	18,9	21,6	100,0
Τακτικά απασχολούμενοι εκτός οικογένειας	21,1	18,5	18,4	38,1	100,0
Τακτικό εργατικό δυναμικό	29,6	28,4	18,9	22,4	100,0
Μη τακτικά απασχολούμενοι εκτός οικογένειας	21,4	29,0	22,2	26,7	100,0
Σύνολο άμεσης απασχόλησης στην εκμ/ση	28,5	28,5	19,3	23,0	100,0

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	<2 Ha	2-4,9 Ha	5-9,9 Ha	>10 Ha	Σύνολο απασχό- λησης
2010					
Μη άμεση απασχόληση στην εκμ/ση	20,2	30,3	23,8	24,9	100,0
Διαρθρωτική αλλαγή 2010/2005					
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	1,03	0,94	0,95	1,08	-
Μέλη οικογένειας	1,06	0,96	0,95	1,03	-
Οικογενειακή απασχόληση	1,05	0,95	0,94	1,06	-
Τακτικά απασχολούμενοι εκτός οικογένειας	1,02	1,03	1,06	0,96	-
Τακτικό εργατικό δυναμικό	1,04	0,95	0,95	1,06	-
Μη τακτικά απασχολούμενοι εκτός οικογένειας	1,14	1,02	0,95	0,94	-
Σύνολο άμεσης απασχόλησης στην εκμ/ση	1,06	0,96	0,95	1,04	-
Μη άμεση απασχόληση στην εκμ/ση	0,87	0,98	1,08	1,06	-

Πηγή: Eurostat, Labour force: Number of persons and farm work (AWU) by agricultural size of farm (UAA) (επεξεργασία στοιχείων)

Το γεγονός ότι δεν ανιχνεύονται μεγάλες διαφοροποιήσεις κατά μέγεθος εκμετάλλευσης, ενώ συνολικά η απασχόληση σημείωσε σημαντική μείωση κατά 24,5% στο διάστημα 2007-2010, επιτρέπει την εξαγωγή του συμπεράσματος ότι η μείωση της απασχόλησης προήλθε σχεδόν ομοιόμορφα από όλες τις κατηγορίες μεγέθους των εκμεταλλεύσεων. Πρόκειται δηλαδή για μείωση που αφορά τον πρωτογενή τομέα συνολικά.

Ωστόσο, οι μικρές διαρθρωτικές αλλαγές που είναι δυνατό να ανιχνευτούν, στο πράγματι σύντομο χρονικό διάστημα, δείχνουν μια μικρή μετατόπιση της απασχόλησης προς τα δύο άκρα, ήτοι τις πολύ μικρές και τις πολύ μεγάλες εκμεταλλεύσεις, με παράλληλη αποδυνάμωση των εκμεταλλεύσεων μεσαίου μεγέθους. Το συμπέρασμα αυτό αφορά τόσο το σύνολο των απασχολουμένων όσο και σχεδόν όλες τις επιμέρους κατηγορίες απασχολουμένων.

Αυτή η παρατήρηση θα μπορούσε να στηρίξει την άποψη ότι πρόκειται για ίχνη μιας διαδικασίας αφενός προς την ενδυνάμωση της συμπληρωματικής γεωργίας

ας και της γεωργίας «επιβίωσης», δηλαδή της πολύ μικρής και μικρής οικογενειακής εκμετάλλευσης, και συγχρόνως προς την ενδυνάμωση της μεγάλης επιχειρηματικής γεωργίας, με παράλληλη συμπίεση της οικογενειακής γεωργίας μεσαίου μεγέθους, η οποία δεν έχει ως κύριο χαρακτηριστικό και αποστολή τη συμπλήρωση του εισοδήματος ή/και την επιβίωση, ενώ συγχρόνως πιέζεται από τον ανταγωνισμό.

ii. Κάτοχοι εκμετάλλευσης και συμβοηθούντα μέλη

Η οικογενειακή απασχόληση μειώθηκε στο διάστημα 2007-2010 από 467.330 σε 354.440 MAE (κατά 112.890 MAE ή 24,2%). Η μείωση προήλθε κατά 56,3% από τους κατόχους των εκμεταλλεύσεων και κατά 43,7% από τα μέλη των οικογενειών. Κατά μέγεθος των εκμεταλλεύσεων δεν εντοπίζεται σημαντική διαφορά (βλ. Πίνακα 4.21).

iii. Οικογενειακή και μη οικογενειακή απασχόληση

Η μείωση της συνολικής άμεσης απασχόλησης στο διάστημα 2007-2010 από 568.710 σε 429.530 MAE προέρχεται κυρίως (112.890 MAE ή κατά 81,1%) από την οικογενειακή απασχόληση, ενώ η μη οικογενειακή απασχόληση συνεισέφερε στη μείωση με 26.290 MAE ή 18,9%. Κατά μέγεθος εκμετάλλευσης δεν εντοπίζεται σημαντική διαφοροποίηση στην προέλευση της μείωσης από την οικογενειακή και τη μη οικογενειακή απασχόληση (βλ. Πίνακα 4.21).

iv. Μη οικογενειακή απασχόληση (τακτικά και μη τακτικά απασχολούμενοι)

Την περίοδο 2007-2010, η εκτός οικογένειας προερχόμενη απασχόληση μειώθηκε στο σύνολο των εκμεταλλεύσεων από 101.380 σε 75.090 MAE, σημείωσε δηλαδή μείωση κατά 26.290 MAE ή 25,9%. Ενδιαφέρον στοιχείο συνιστά η διαπίστωση ότι η μείωση της εκτός οικογένειας απασχόλησης προέρχεται κυρίως (κατά 89,2%) από τους μη τακτικά απασχολούμενους, καθώς η απασχόληση των τακτικά απασχολούμενων μειώθηκε μόνο κατά 10,8%.

Κατά μέγεθος εκμετάλλευσης, παρατηρούνται διαφοροποιήσεις σε δύο κατηγορίες: στις πολύ μικρές εκμεταλλεύσεις (<2 Ha), στις οποίες η μείωση από τους τακτικά απασχολούμενους ανήλθε στο διπλάσιο (20,4%) της συνολικής μείωσης και στις μεσαίου μεγέθους εκμεταλλεύσεις (5-9,9 Ha), στις οποίες η προέλευση της μείωσης, από τους τακτικά απασχολούμενους, ήταν μόλις το ήμισυ του μέσου όρου (4,5%).

Πίνακας 4.21: Το ειδικό βάρος των επιμέρους κατηγοριών απασχόλησης κατά μέγεθος εκμεταλλεύσεων, βάσει ΜΑΕ, στον πρωτογενή τομέα της Ελλάδας

	2005	2007	2010	2005	2007	2010
	ΜΑΕ			Ποσοστιαία συμμετοχή (%)		
ΣΥΝΟΛΟ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ						
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	304.580	296.020	232.440	50,7	52,1	54,1
Μέλη οικογένειας	187.620	171.310	121.990	31,2	30,1	28,4
Οικογενειακή απασχόληση	492.200	467.330	354.440	81,9	82,2	82,5
Τακτικά απασχ/μενοι εκτός οικογένειας	18.310	21.170	18.330	3,0	3,7	4,3
Τακτικό εργατικό δυναμικό	510.520	488.500	372.760	85,0	85,9	86,8
Μη τακτικά απασχολ. εκτός οικογένειας	90.290	80.210	56.760	15,0	14,1	13,2
Σύνολο άμεσης απασχόλησης	600.800	568.710	429.520	100,0	100,0	100,0
< 2 ha						
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	92.310	90.650	72.810	56,9	57,6	59,4
Μέλη οικογένειας	49.110	46.020	33.730	30,3	29,2	27,5
Οικογενειακή απασχόληση	141.420	136.680	106.530	87,2	86,8	86,9
Τακτικά απασχ/μενοι εκτός οικογένειας	3.780	4.830	3.870	2,3	3,1	3,2
Τακτικό εργατικό δυναμικό	145.200	141.510	110.400	89,6	89,9	90,1
Μη τακτικά απασχ/μενοι εκτός οικογένειας	16.940	15.890	12.140	10,4	10,1	9,9
Σύνολο άμεσης απασχόλησης	162.140	157.400	122.540	100,0	100,0	100,0
2-4,9 ha						
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	91.680	85.020	65.960	51,3	52,1	53,9
Μέλη οικογένειας	58.110	51.250	36.460	32,5	31,4	29,8
Οικογενειακή απασχόληση	149.790	136.270	102.420	83,8	83,5	83,8
Τακτικά απασχ/μενοι εκτός οικογένειας	3.300	3.970	3.400	1,8	2,4	2,8

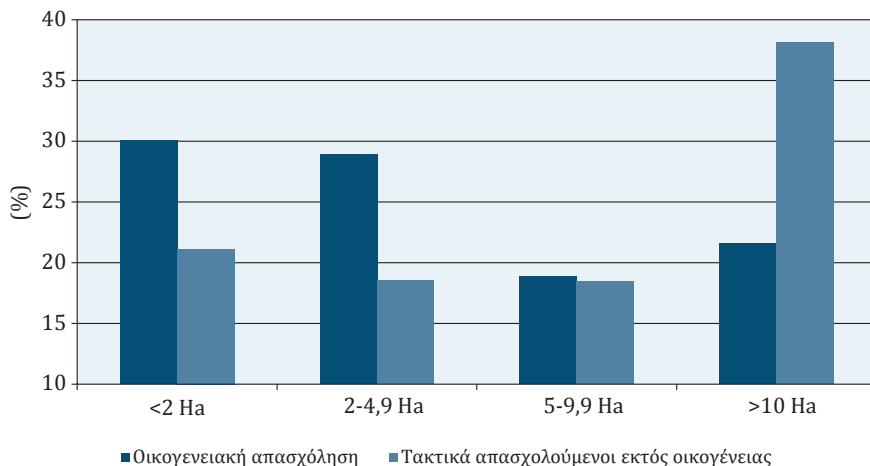
(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	2005	2007	2010	2005	2007	2010
	ΜΑΕ			Ποσοστιαία συμμετοχή (%)		
Τακτικό εργατικό δυναμικό	153.090	140.240	105.830	85,6	85,9	86,5
Μη τακτικά απασχ/μενοι εκτός οικογένειας	25.730	23.020	16.460	14,4	14,1	13,5
Σύνολο άμεσης απασχόλησης	178.830	163.260	122.290	100,0	100,0	100,0
5-9,9 ha						
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	58.760	57.470	42.470	47,9	49,5	51,2
Μέλη οικογένειας	39.610	35.970	24.420	32,3	31,0	29,5
Οικογενειακή απασχόληση	98.370	93.430	66.890	80,2	80,5	80,7
Τακτικά απασχ/μενοι εκτός οικογένειας	3.180	3.680	3.380	2,6	3,2	4,1
Τακτικό εργατικό δυναμικό	101.550	97.110	70.270	82,8	83,7	84,8
Μη τακτικά απασχ/μενοι εκτός οικογένειας	21.040	18.960	12.620	17,2	16,3	15,2
Σύνολο άμεσης απασχόλησης	122.590	116.070	82.890	100,0	100,0	100,0
> 10 ha						
Κάτοχοι εκμετάλλευσης	61.840	62.870	51.200	45,1	47,6	50,3
Μέλη οικογένειας	40.780	38.060	27.370	29,7	28,8	26,9
Οικογενειακή απασχόληση	102.620	100.950	78.600	74,8	76,5	77,2
Τακτικά απασχ/μενοι εκτός οικογένειας	8.040	8.690	7.670	5,9	6,6	7,5
Τακτικό εργατικό δυναμικό	110.670	109.640	86.260	80,6	83,1	84,7
Μη τακτικά απασχ/μενοι εκτός οικογένειας	26.560	22.340	15.550	19,4	16,9	15,3
Σύνολο άμεσης απασχόλησης	137.240	131.970	101.810	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Eurostat, Labour force: Number of persons and farm work (AWU) by agricultural size of farm (UAA) (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.33: Η συμμετοχή της οικογενειακής και τακτικής μη οικογενειακής απασχόλησης στη συνολική απασχόληση σε ΜΑΕ, κατά μέγεθος των εκμεταλλεύσεων το 2010, σύνολο απασχόλησης = 100 (%)

Πηγή: Eurostat, Labour force: Number of persons and farm work (AWU) by agricultural size of farm (UAA) (επεξεργασία στοιχείων)

4.2.3 Ανάλυση Οικονομικών Λογαριασμών Γεωργίας

4.2.3.1 Ορισμοί και μεθοδολογικές παρατηρήσεις

Η ανάλυση των βασικών οικονομικών μεγεθών του πρωτογενούς τομέα επιχειρείται με τη χρήση στατιστικών στοιχείων από τους Οικονομικούς Λογαριασμούς Γεωργίας, που είναι διαθέσιμοι από την ΕΛΣΤΑΤ³⁷ και την Eurostat³⁸. Τα βασικά οικονομικά μεγέθη του πρωτογενούς τομέα αναλύονται πρωτίτως για την Ελλάδα, ωστόσο επιχειρείται η σύγκρισή τους τόσο με τον μέσο όρο της ΕΕ, όσο και με τις μεσογειακές χώρες Ισπανία, Ιταλία και Γαλλία. Η διεθνής σύγκριση είναι απαραίτητη αφενός για την ανάδειξη των χαρακτηριστικών και των τάσεων του ευρωπαϊκού περιβάλλοντος, αφετέρου για τη διευκόλυνση της αξιολόγησης των εξελίξεων στην Ελλάδα.

Η ακολουθία των τρεχόντων λογαριασμών δίνει τη δυνατότητα υπολογισμού

37. ΕΛΣΤΑΤ (2013).

38. Eurostat, Economic Accounts for Agriculture.

τριών εξισωτικών μεγεθών³⁹, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μακροοικονομικό μέγεθος του εισοδήματος για τον γεωργικό κλάδο:

- την καθαρή προστιθέμενη αξία,
- το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα (καθαρό μεικτό εισόδημα),
- το καθαρό επιχειρηματικό εισόδημα.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τα στοιχεία για την ακαθάριστη αξία παραγωγής δημοσιεύονται τόσο σε τιμές παραγωγού όσο και σε βασικές τιμές. Οι εν λόγω τιμές ορίζονται ως εξής:

- **Τιμή παραγωγού** (ή τιμή εξόδου από το αγρόκτημα) είναι η τιμή που εισπράττει ο παραγωγός από τον αγοραστή για μία μονάδα αγαθού.
- **Αξία παραγωγής σε βασικές τιμές**
 - = Αξία παραγωγής σε τιμές παραγωγού.
 - + Επιδότησεις προϊόντων (εισπρακτέες επιδοτήσεις που χορηγούνται στους παραγωγούς ως συνέπεια της παραγωγής ή των πωλήσεών τους).
 - Φόροι επί των προϊόντων (φόροι πληρωτέοι από τους παραγωγούς ως συνέπεια της παραγωγής ή των πωλήσεών τους).

Η σχέση μεταξύ των ανωτέρω εισοδηματικών μεγεθών διαμορφώνεται ως εξής:

Πίνακας 4.22: Η σχέση ανάμεσα στα επιμέρους μεγέθη των λογαριασμών

	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΑΞΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ
-	Ενδιάμεση ανάλωση
=	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ σε βασικές τιμές
-	Ανάλωση πάγιου κεφαλαίου
=	ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ σε βασικές τιμές
-	Λοιποί φόροι παραγωγής
+	Λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής
=	ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ σε τιμές κόστους συντελεστών (ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΩΝ ΣΤΗ ΓΕΩΡΓΙΑ)

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

39. Βλ. ΕΛΣΤΑΤ (2013: 3).

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

-	Εισόδημα εξαρτημένης εργασίας
=	ΚΑΘΑΡΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ (ΚΑΘΑΡΟ ΜΕΙΚΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ)
-	Καταβληθέντες τόκοι
-	Πληρωτέα γαιοπρόσοδος
=	ΚΑΘΑΡΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ

Η σχέση ανάμεσα στους λογαριασμούς παραγωγής, δημιουργίας εισοδήματος και επιχειρηματικού εισοδήματος παρουσιάζεται στον Πίνακα 4.23.

Πίνακας 4.23: Η σχέση ανάμεσα στους λογαριασμούς παραγωγής, δημιουργίας εισοδήματος και επιχειρηματικού εισοδήματος

ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ	ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ
ΠΑΡΑΓΩΓΗ (-) Ενδιάμεση ανάλωση (-) Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (-) Εισόδημα εξαρτημένης εργασίας (-) Λοιποί φόροι παραγωγής (+) Λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής	ΚΑΘΑΡΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ (ΚΑΘΑΡΟ ΜΕΙΚΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ) (+) Εισπραχθέντες τόκοι (-) Καταβληθέντες τόκοι (-) Καταβληθείσα γαιοπρόσοδος
ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ	ΚΑΘΑΡΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ (ΜΕΙΚΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ)	ΚΑΘΑΡΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ
(-) Λοιποί φόροι παραγωγής (+) Λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής		
ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ σε τιμές κόστους των συντελεστών (ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΩΝ ΣΤΗ ΓΕΩΡΓΙΑ)		

Πηγή: Eurostat (2000)

Η σύγκριση με τον μέσο όρο της ΕΕ διευκολύνει την εξαγωγή συμπερασμάτων. Ωστόσο, θα πρέπει αναφερθεί ότι ο μέσος όρος εξομαλύνει και αποκρύπτει τις επιμέρους διαφορές ανάμεσα στις χώρες. Για τον λόγο αυτό συμπληρωματικά, όπου κρίνεται αναγκαίο, επιχειρείται και σύγκριση με ορισμένες μεσογειακές χώρες ξεχωριστά (Ισπανία, Ιταλία και Γαλλία).

Στη διαχρονική σύγκριση της παραγωγής του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας σε *βασικές τιμές* πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι από το 2006 άλλαξε η βάση χορήγησης των επιδοτήσεων. Έτσι, ενώ έως το 2005 οι επιδοτήσεις ήταν κυρίως συνδεδεμένες με την παραγωγή και καταγράφονταν στο *λογαριασμό παραγωγής*, από το 2006 το μεγαλύτερο τμήμα των επιδοτήσεων αποσυνδέθηκε από την παραγωγή· χορηγείται πλέον στους παραγωγούς βάσει των «ατομικών δικαιωμάτων» και καταγράφεται στο *λογαριασμό δημιουργίας εισοδήματος*. Ως αποτέλεσμα, από το 2006 και μετά, η αξία της παραγωγής του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας *εμφανίζεται μειωμένη* κατά το ύψος των αποσυνδεδεμένων από την παραγωγή επιδοτήσεων. Συνεπώς, τα στοιχεία που αφορούν την παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας σε βασικές τιμές, αλλά και οι δείκτες που δημιουργούνται με τη χρήση αυτού του μεγέθους, δεν είναι συγκρίσιμα/οι για τις χρονικές περιόδους πριν και μετά το 2006.

Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, ενώ πριν το 2006 η απόκλιση ανάμεσα στην παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας σε *τιμές παραγωγού* και σε *βασικές τιμές* ήταν ιδιαίτερα σημαντική, λόγω της καταβολής των συνδεδεμένων με την παραγωγή επιδοτήσεων, μετά το 2006 η εν λόγω απόκλιση *σταδιακά φθίνει*. Συγκεκριμένα, ενώ στο διάστημα 2000-2005 ήταν της τάξεως του 1,4-1,8 δισ. ευρώ ετησίως, ήτοι 13,7-18,6% της παραγωγής του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας σε τιμές παραγωγού, στο διάστημα 2006-2014, λόγω της αλλαγής του τρόπου καταβολής των επιδοτήσεων, μειώνεται σταδιακά από 517,5 εκατ. ευρώ ετησίως σε 188,3 εκατ. ευρώ, ήτοι μόλις στο 5,2% και 1,8% αντιστοίχως της παραγωγής του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας σε τιμές παραγωγού⁴⁰ (βλ. Πίνακα 4.24).

40. Οι αλλαγές ήταν ιδιαίτερα μεγάλου μεγέθους και σε επίπεδο ΕΕ-28, καθώς, ενώ το 2005 οι επιδοτήσεις στα προϊόντα ανέρχονταν σε 20 δισ. ευρώ, το 2012 μειώθηκαν σε μόλις 4,2 δισ. ευρώ. Αντιθέτως, οι λοιπές επιδοτήσεις στην παραγωγή αυξήθηκαν στο ίδιο διάστημα από 29,7 δισ. σε 51,7 δισ. ευρώ.

Πίνακας 4.24: Η παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας (σε τιμές παραγωγού και σε βασικές τιμές) και οι επιδοτήσεις επί των προϊόντων (τρέχουσες τιμές, εκατ. ευρώ)

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ, αξία σε τιμές παραγωγού (1)	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων* (2)	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων/ παραγωγή σε τιμές παραγωγού (%) (3)	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ, αξία σε βασικές τιμές (3 = 1+2)	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων/ παραγωγή σε βασικές τιμές (%)	Λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής*
2000	9.888,80	1.752,40	11.641,20	15,1	464,7
2001	9.937,50	1.706,60	11.644,10	14,7	420
2002	9.826,40	1.829,40	11.655,90	15,7	566,3
2003	10.243,30	1.748,10	11.991,40	14,6	906,4
2004	10.118,00	1.881,10	11.999,10	15,7	776,6
2005	10.634,10	1.453,60	12.087,70	12	948,2
2006	9.913,40	517,5	10.430,90	5	2.260,30
2007	10.459,40	470,5	10.929,90	4,3	2.883,70
2008	10.408,80	336,9	10.745,70	3,1	3.001,40
2009	10.068,70	326,6	10.395,30	3,1	3.226,60
2010	10.371,70	206,8	10.578,50	2	2.922,50
2011	10.522,40	188,1	10.710,60	1,8	2.791,40
2012	10.550,70	183,9	10.734,60	1,7	2.651,20
2013	10.273,80	183,5	10.457,30	1,8	2.744,10
2014	10.190,90	188,3	10.379,20	1,8	-

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Οικονομικοί Λογαριασμοί Γεωργίας, διάφορα έτη

* Από το 2006 αλλάξε το σύστημα καταβολής των επιδοτήσεων και το μεγαλύτερο τμήμα τους αποσυνδέθηκε από την παραγωγή. Οι περισσότερες επιδοτήσεις εμφανίζονται πλέον στο λογαριασμό εισοδήματος.

4.2.3.2 Ανάλυση λογαριασμού παραγωγής

Στο λογαριασμό παραγωγής των Οικονομικών Λογαριασμών Γεωργίας καταγράφονται στοιχεία για την *ακαθάριστη αξία παραγωγής*, την *ενδιάμεση ανάλωση*, την *προστιθέμενη αξία* και την *ανάλωση παγίου κεφαλαίου*. Στους πόρους περιλαμβάνεται η ακαθάριστη αξία παραγωγής, ενώ στις *χρήσεις* περιλαμβάνεται η ενδιάμεση ανάλωση. Η προστιθέμενη αξία προκύπτει όταν από την ακαθάριστη αξία παραγωγής αφαιρεθεί η ενδιάμεση ανάλωση. Η προστιθέμενη αξία πριν την αφαίρεση της ανάλωσης παγίου κεφαλαίου συνιστά την *ακαθάριστη προστιθέμενη αξία*, ενώ η προστιθέμενη αξία μετά την αφαίρεση της ανάλωσης παγίου κεφαλαίου αντιστοιχεί στην *καθαρή* προστιθέμενη αξία.⁴¹

Πίνακας 4.25: Ο λογαριασμός παραγωγής

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
18	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ*
	Αξία σε τιμές παραγωγού
	(+) Επιδοτήσεις προϊόντων
	(-) Φόροι επί των προϊόντων
	Αξία σε βασικές τιμές
19	ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΕΝΔΙΑΜΕΣΗ ΑΝΑΛΩΣΗ
20 (18-19)	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ σε βασικές τιμές
21	ΑΝΑΛΩΣΗ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ
22 (20-21)	ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ σε βασικές τιμές

* Η παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας περιλαμβάνει δύο είδη δραστηριοτήτων:

α. Γεωργικές δραστηριότητες (κύριες ή δευτερεύουσες).

β. Μη γεωργικές δευτερεύουσες δραστηριότητες των γεωργικών μονάδων.

Η πορεία βασικών οικονομικών μεγεθών του αγροτικού τομέα στην Ελλάδα βρίσκεται από το 2005 σε εντελώς διαφορετική πορεία συγκρινόμενη τόσο με τον μέσο όρο της ΕΕ όσο και με τον αντίστοιχο των μεσογειακών χωρών (της

41. Βλ. Eurostat (2000).

Ισπανίας, της Ιταλίας και της Γαλλίας). Στη συνέχεια του κειμένου εξετάζονται σε διεθνή σύγκριση, για το χρονικό διάστημα 2005-2012, η παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, η καθαρή προστιθέμενη αξία, καθώς και τα μεγέθη που επηρεάζουν τη διαμόρφωση των ανωτέρω, δηλαδή η ενδιάμεση ανάλωση και ανάλωση παγίου κεφαλαίου.

Η **παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας** στο διάστημα 2005-2012⁴² μεταβλήθηκε στην Ελλάδα με μέσο ετήσιο ρυθμό -1,7% έναντι 3,1% στην ΕΕ-27. Η παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας διαμορφωνόταν διαρκώς κάτω από το επίπεδο του 2005, και μάλιστα μεταξύ 88,2% και 92,9%, ενώ αντιθέτως στην ΕΕ-27 κινήθηκε πολύ κοντά στο επίπεδο του 2005, και τα περισσότερα έτη πάνω από αυτό (βλ. Πίνακες 4.26 και 4.27).

Πίνακας 4.26: Μέση ετήσια μεταβολή της παραγωγής, της ενδιάμεσης ανάλωσης και της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας στο διάστημα 2005-2012 (%)

	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	Ενδιάμεση ανάλωση	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (βασικές τιμές)
ΕΕ-27	3,1	4,6	1,1
Ελλάδα	-1,7	2,2	-4,5
Ισπανία	0,9	4,6	-1,9
Γαλλία	2,8	3,9	1,4
Ιταλία	1,6	4	-0,2

Πηγή: European Commission, DG for Agriculture and Rural Development, *Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information*, διάφορα έτη

Περίπου ίδια είναι η συγκριτική εικόνα μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ-27 και όσον αφορά την πορεία της **ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας** (σε βασικές τιμές). Η

42. Η επιλογή του 2005 ως έτους βάσης δεν συνιστά την καλύτερη δυνατή επιλογή για την περίπτωση της Ελλάδας, καθώς την απαρχή μιας νέας φάσης για τον πρωτογενή τομέα της φαίνεται να αποτελεί η αρχή της δεκαετίας του 2000. Ωστόσο, χρησιμοποιείται στο παρόν κείμενο, διότι οι διαθέσιμοι και χρησιμοποιούμενοι δείκτες βασίζονται σε επίσημους υπολογισμούς της Eurostat.

μέση ετήσια μεταβολή της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στην Ελλάδα ήταν -4,5% έναντι αύξησης στην ΕΕ-27 κατά 1,1% (βλ. Πίνακα 4.26). Με βάση το έτος 2005, το επίπεδο της *ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας* στην Ελλάδα εμφανίζεται διαρκώς χαμηλότερο, και μάλιστα κατά περίπου δέκα και πλέον ποσοστιαίες μονάδες έναντι σχετικά μικρών αυξομειώσεων στην ΕΕ-27 (βλ. Πίνακα 4.27). Ακόμη μεγαλύτερη είναι η απόκλιση ανάμεσα στην Ελλάδα και στην ΕΕ-27 όσον αφορά την πορεία της *καθαρής προστιθέμενης αξίας* (σε βασικές τιμές). Το 2012 η καθαρή προστιθέμενη αξία στην Ελλάδα αντιστοιχούσε μόλις στο 73,7% της τιμής του έτους 2005 έναντι 91,9% της ΕΕ-27 (βλ. Πίνακα 4.27 και Διάγραμμα 4.34).

Πίνακας 4.27: Η εξέλιξη σε όγκο της παραγωγής, της ενδιάμεσης ανάλωσης, της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και της καθαρής προστιθέμενης αξίας στο διάστημα 2005-2012, 2005 = 100 (%)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ								
ΕΕ-27	100	98,7	99,4	102,3	102,8	101,5	102,7	99,6
Ελλάδα	100	92,9	88,2	89	88,8	89,5	91,2	91
Ισπανία	100	102,5	113,4	110,7	111,7	115,6	117,1	112,3
Γαλλία	100	97,8	98,8	101	101,3	98,5	100,9	97,7
Ιταλία	100	97,9	97,8	99,2	97,8	97,2	97,5	94,6
Ενδιάμεση ανάλωση								
ΕΕ-27	100	99,5	100,3	102,2	100,2	101,6	102	100,6
Ελλάδα	100	95,6	95,4	95	89,6	92,5	94,8	94,5
Ισπανία	100	101,3	102,9	97,5	99,1	101,2	100,2	99,8
Γαλλία	100	97,7	101,1	103,9	98,2	97,8	98	97
Ιταλία	100	98,8	100	100,8	98,6	97,7	98,3	97,1
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (ΒΑΣΙΚΕΣ ΤΙΜΕΣ)								
ΕΕ-27	100	98,2	98,8	102,7	106,4	100,3	102,6	96,9
Ελλάδα	100	91,8	84,2	86,6	89,2	88	89,2	89,1
Ισπανία	100	103,1	120,5	120,1	120,9	126,5	130,5	120,5
Γαλλία	100	98,2	96	97,3	106,2	98,7	104,4	97,7
Ιταλία	100	97,7	97,1	99,2	97,2	96,7	96,8	92,5

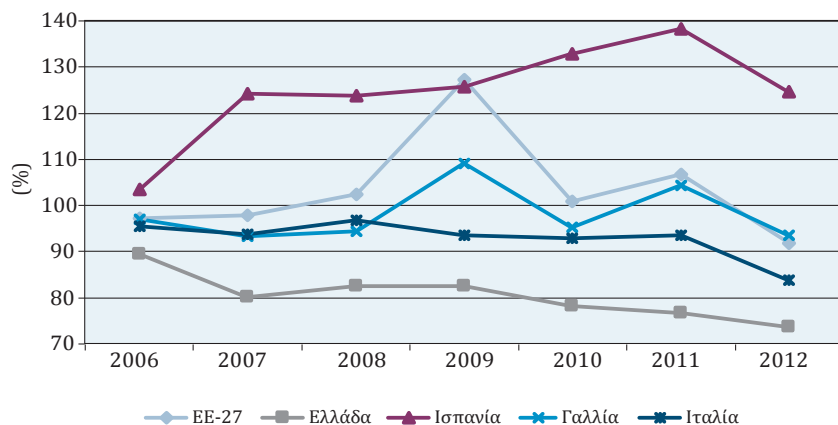
(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (ΒΑΣΙΚΕΣ ΤΙΜΕΣ)								
ΕΕ-27	100	97,2	97,9	102,5	127,3	101	106,7	91,9
Ελλάδα	100	89,4	80,1	82,6	82,5	78,2	76,7	73,7
Ισπανία	100	103,4	124,3	123,9	125,7	132,9	138,2	124,6
Γαλλία	100	97,1	93,3	94,5	109	95,3	104,3	93,5
Ιταλία	100	95,4	93,8	96,7	93,5	92,8	93,5	83,9

Πηγή: European Commission, DG for Agriculture and Rural Development, *Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information*, διάφορα έτη

Διάγραμμα 4.34: Η εξέλιξη της καθαρής προστιθέμενης αξίας, 2005 = 100 (%)

Πηγή: European Commission, DG for Agriculture and Rural Development, *Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information*, διάφορα έτη

Η ανωτέρω εξαιρετικά δυσμενής εικόνα του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα, όσον αφορά την *ακαθάριστη* και την *καθαρή προστιθέμενη αξία*, είναι αποτέλεσμα των δυσμενών εξελίξεων σε όλα τα μεγέθη από τα οποία εξαρτάται: δηλαδή από αυτή καθαυτή την *παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας*, η οποία υποχώρησε, την *ενδιάμεση ανάλωση*, η οποία αυξήθηκε, και την *ανάλωση παγίου κεφαλαίου*, που διεύρυνε την ποσοστιαία συμμετοχή της. Αναλυτικότερα:

Η *ενδιάμεση ανάλωση* αυξήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό 2,2% (βλ. Πίνακα 4.26). Το αποτέλεσμα ήταν να αυξηθεί η συμμετοχή της στην παραγωγή του γε-

ωργικού κλάδου δραστηριότητας από 37,6% το 2006 σε 49,2% το 2014 (βλ. Πίνακα 4.28).

Η διεύρυνση της ποσοστιαίας συμμετοχής της ενδιάμεσης ανάλωσης στην παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας ισοδυναμεί με αντίστοιχη μείωση της *ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας* στο εν λόγω μέγεθος, από 62,4% σε 50,8% (βλ. Πίνακα 4.28 και Διάγραμμα 4.35).

Πίνακας 4.28: Η ενδιάμεση ανάλωση και η ακαθάριστη αξία παραγωγής ως ποσοστό της παραγωγής του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (%)									
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Ενδιάμεση ανάλωση									
ΕΕ-27	56,1	56,9	60,0	61,3	59,5	60,7	60,3	60,1	60,0
Ελλάδα	37,6	40,8	44,5	44,1	47,2	51,6	48,8	50,1	49,2
Ισπανία	40,6	43,2	44,9	43,1	44,7	48,3	49,0	47,2	48,7
Γαλλία	57,8	56,1	60,6	64,6	59,2	60,1	58,8	65,3	64,5
Ιταλία	42,0	43,2	45,4	48,0	47,2	47	47,4	44,5	46,1
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (ΒΑΣΙΚΕΣ ΤΙΜΕΣ)									
ΕΕ-27	43,9	43,1	40,0	38,7	40,5	39,3	39,7	39,9	40,0
Ελλάδα	62,4	59,2	55,5	55,9	52,8	48,4	51,2	49,9	50,8
Ισπανία	59,4	56,8	55,1	56,9	55,3	51,7	51,0	52,8	51,3
Γαλλία	42,2	43,9	39,4	35,4	40,8	39,9	41,2	34,7	35,5
Ιταλία	58,0	56,8	54,6	52,0	52,8	53,0	52,6	55,5	53,9

Πηγή: European Commission, DG for Agriculture and Rural Development, *Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information και Economic Accounts for Agriculture* (επεξεργασία στοιχείων)

Σημείωση: Ανάμεσα στα στοιχεία της European Commission, DG for Agriculture and Rural Development και στα στοιχεία της EUROSTAT (βλ. Πίνακα 4.52) εντοπίζονται ορισμένες αποκλίσεις, τουλάχιστον όσον αφορά την Ελλάδα.

Στην αύξηση του ειδικού βάρους της ενδιάμεσης ανάλωσης στην παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας συνέβαλαν η στασιμότητα της παραγω-

γής, η αύξηση της χρήσης των εισροών, με παράλληλη όμως μείωση της αποτελεσματικότητάς τους (βλ. Πίνακα 4.55 και Διάγραμμα 4.41), καθώς και η διαρκής επιδείνωση των όρων εμπορίου για τα αγροτικά προϊόντα (βλ. Διάγραμμα 4.64).

Σε σύγκριση με την ΕΕ-27 η εικόνα στην Ελλάδα όσον αφορά την ποσοστιαία συμμετοχή της *ενδιάμεσης ανάλωσης* στην *ακαθάριστη αξία παραγωγής* είναι ευνοϊκότερη, καθότι το 2014 στην ΕΕ-27 η ενδιάμεση ανάλωση ήταν υψηλότερη και ανερχόταν στο 60% της παραγωγής του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας έναντι 49,2% της Ελλάδας. Αντίστοιχα, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία στην ΕΕ-27 ήταν χαμηλότερη και διαμορφωνόταν στο 40% έναντι 50,8% στην Ελλάδα (βλ. Πίνακες 4.28 και 4.29, καθώς και Διάγραμμα 4.36). Η ευνοϊκότερη εικόνα του πρωτογενούς τομέα της Ελλάδας όσον αφορά τη συμμετοχή της ενδιάμεσης ανάλωσης αποδίδεται αφενός στη διαφορετική διάρθρωση της παραγωγής (χαμηλότερη συμμετοχή και διαφορετική σύνθεση της κτηνοτροφίας, άρα και χαμηλότερες ανάγκες σε παραγόμενες ζωοτροφές), αφετέρου στον χαμηλότερο βαθμό εντατικοποίησης της παραγωγής.

Η ανάλωση παγίου κεφαλαίου, αφαιρούμενη από την *ακαθάριστη προστιθέμενη αξία*, δίνει την *καθαρή προστιθέμενη αξία*. Στο διάστημα 2006-2014 η ανάλωση παγίου κεφαλαίου αρχικά –και σε απόλυτους όρους– αυξήθηκε, ενώ ακολούθως μειώθηκε (βλ. Πίνακα 4.31). Ωστόσο, ως ποσοστό στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία αυξήθηκε από 21,9% το 2006 σε 26,0% το 2014 (βλ. Πίνακα 4.30).

Η διεύρυνση της ποσοστιαίας συμμετοχής της ανάλωσης παγίου κεφαλαίου στην *ακαθάριστη προστιθέμενη αξία* ισοδυναμεί με αντίστοιχη μείωση της *καθαρής προστιθέμενης αξίας* στο εν λόγω μέγεθος από 78,1% σε 74% (βλ. Πίνακα 4.30).

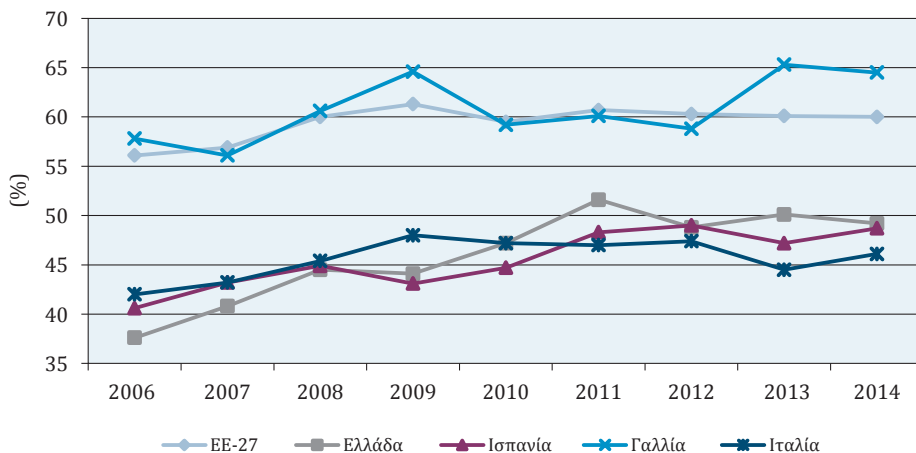
Σε σύγκριση με την ΕΕ-27, η εικόνα στην Ελλάδα όσον αφορά τη συμμετοχή της *ανάλωσης παγίου κεφαλαίου* στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία είναι ευνοϊκότερη, καθότι το 2014 στην ΕΕ-27 ανερχόταν στο 38,4% έναντι 26,0% στην Ελλάδα (βλ. Πίνακα 4.30). Η ευνοϊκότερη εικόνα του πρωτογενούς τομέα της Ελλάδας, όσον αφορά τη συμμετοχή της ανάλωσης παγίου κεφαλαίου, αποδίδεται –όπως και στην περίπτωση της ευνοϊκότερης εικόνας στην ενδιάμεση ανάλωση– αφενός στη διαφορετική διάρθρωση της παραγωγής (χαμηλότερη συμμετοχή και διαφορετική σύνθεση της κτηνοτροφίας), αφετέρου στον χαμηλότερο βαθμό εντατικοποίησης της παραγωγής.

Πίνακας 4.29: Η παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας, η ενδιάμεση ανάλωση και η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία την περίοδο 2006-2014 (τρέχουσες τιμές, εκατ. ευρώ)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ									
ΕΕ-27	326.725	355.810	381.212	334.274	357.836	392.542	405.476	413.063	402.829
Ελλάδα	10.470	10.771	11.011	10.106	10.436	10.926	10.752	10.457	10.379
Ισπανία	37.327	40.708	43.183	37.593	39.959	41.375	42.191	44.186	42.458
Γαλλία	60.645	66.540	69.211	62.772	66.651	72.224	77.353	73.566	72.931
Ιταλία	43.076	44.365	47.641	43.488	44.401	47.508	48.632	52.893	49.973
Ενδιάμεση ανάλωση									
ΕΕ-27	183.280	202.294	228.898	204.963	212.887	238.159	244.554	248.152	241.799
Ελλάδα	3.933	4.390	4.947	4.453	4.926	5.634	5.252	5.242	5.103
Ισπανία	15.167	17.589	19.200	16.198	17.857	19.972	20.665	20.856	20.656
Γαλλία	35.025	37.323	41.919	40.545	39.479	43.392	45.483	48.055	47.062
Ιταλία	18.090	19.152	21.614	20.869	20.959	22.348	23.066	23.563	23.018
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (ΒΑΣΙΚΕΣ ΤΙΜΕΣ)									
ΕΕ-27	143.445	153.516	152.543	129.312	144.948	154.384	160.923	164.912	161.030
Ελλάδα	6.536	6.381	6.064	5.653	5.509	5.292	5.500	5.215	5.276
Ισπανία	22.159	23.118	23.983	21.395	22.102	21.402	21.526	23.330	21.802
Γαλλία	25.620	29.217	27.292	22.227	27.173	28.832	31.870	25.511	25.868
Ιταλία	24.986	25.213	26.027	22.619	23.443	25.161	25.566	29.330	26.955

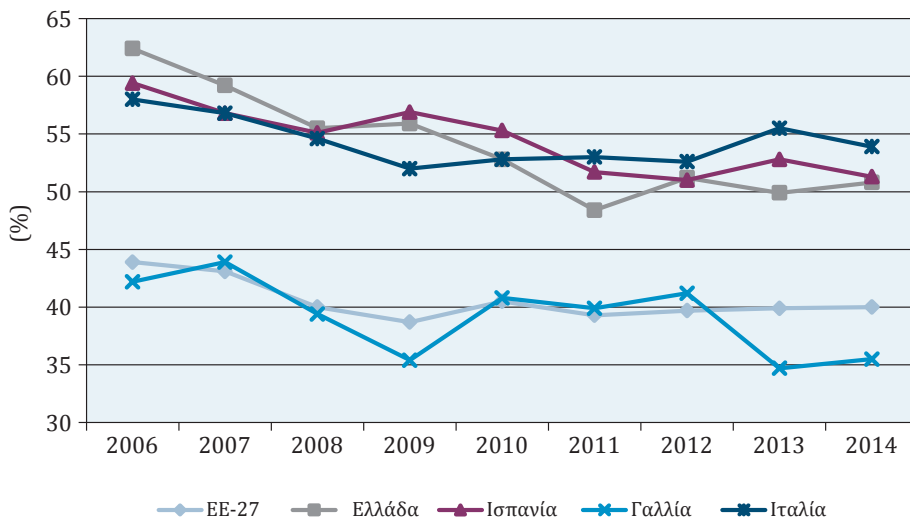
Πηγή: European Commission, DG for Agriculture and Rural Development, *Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information και Economic Accounts for Agriculture*

Διάγραμμα 4.35: Η εξέλιξη της ενδιάμεσης ανάλωσης ως ποσοστού της παραγωγής του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας (%)

Πηγή: European Commission, DG for Agriculture and Rural Development, *Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information*, διάφορα έτη

Διάγραμμα 4.36: Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία ως ποσοστό της παραγωγής του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας (%)

Πηγή: European Commission, DG for Agriculture and Rural Development, *Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information*, διάφορα έτη

Πίνακας 4.30: Η ανάλωση παγίου κεφαλαίου και η καθαρή προστιθέμενη αξία (ΚΠΑ) ως ποσοστό της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (βάσει τρεχουσών τιμών, %)

	ΕΕ-27		ΕΛΛΑΔΑ		ΙΣΠΑΝΙΑ		ΓΑΛΛΙΑ		ΙΤΑΛΙΑ	
	Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	Καθαρή προστιθέμενη αξία (βασικές τιμές)	Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	Καθαρή προστιθέμενη αξία (βασικές τιμές)	Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	Καθαρή προστιθέμενη αξία (βασικές τιμές)	Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	Καθαρή προστιθέμενη αξία (βασικές τιμές)	Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	Καθαρή προστιθέμενη αξία (βασικές τιμές)
2006	35,6	64,4	21,9	78,1	17,4	82,6	36,8	63,2	43,9	56,1
2007	34,4	65,6	22,6	77,4	18,4	81,6	33,3	66,7	45,5	54,5
2008	36,6	63,4	27,1	72,9	21,1	78,9	39,5	60,5	46,1	53,9
2009	42,7	57,3	29,0	71,0	22,9	77,1	46,1	53,9	52,2	47,8
2010	39,0	61,0	29,2	70,8	21,3	78,7	36,9	63,1	52,8	47,2
2011	37,6	62,4	30,2	69,8	22,1	77,9	36,5	63,5	50,4	49,6
2012	38,1	61,9	27,4	72,6	22,9	77,1	36,4	63,6	50,0	50,0
2013	37,4	62,6	26,6	73,4	21,5	78,5	43,8	56,2	46,3	53,7
2014	38,4	61,6	26,0	74,0	23,9	76,1	43,5	56,5	50,1	49,9

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.31: Ο λογαριασμός παραγωγής στην Ελλάδα την περίοδο 2006-2014 (τρέχουσες τιμές, εκατ. ευρώ)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΠΑΡΑΓΩΓΗ (βασ. τιμ.)	10.431	10.930	10.746	10.395	10.578	10.711	10.735	10.457	10.379
Ενδιάμεση ανάλωση	4.464	4.861	5.277	4.744	4.973	5.352	5.326	5.242	5.103
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜ. ΑΞΙΑ	5.966	6.069	5.469	5.651	5.606	5.359	5.408	5.215	5.276
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	1.305	1.371	1.482	1.640	1.635	1.617	1.483	1.390	1.372
ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ	4.662	4.698	3.987	4.011	3.971	3.742	3.926	3.825	3.904

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.32: Ο λογαριασμός παραγωγής στην ΕΕ-27, στην Ελλάδα, στην Ισπανία, στην Ιταλία και τη Γαλλία, τα έτη 2006, 2010 και 2014 (τρέχουσες τιμές, εκατ. ευρώ)

	2006	2010	2014
ΕΕ-27			
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (βασικές τιμές)	328.973	362.428	402.829
Συνολική ενδιάμεση ανάλωση	184.515	214.414	241.799
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (βασικές τιμές)	144.458	148.014	161.030
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	51.424	57.691	61.913
ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (βασικές τιμές)	93.035	90.323	99.117
ΕΛΛΑΔΑ			
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (βασικές τιμές)	10.431	10.578	10.379
Συνολική ενδιάμεση ανάλωση	4.464	4.973	5.103
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (βασικές τιμές)	5.966	5.606	5.276
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	1.305	1.635	1.372
ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (βασικές τιμές)	4.662	3.971	3.904
ΙΣΠΑΝΙΑ			
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (βασικές τιμές)	37.176	40.371	42.458
Συνολική ενδιάμεση ανάλωση	15.598	18.005	20.656
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (βασικές τιμές)	21.578	22.366	21.802
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	3.765	4.758	5.203
ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (βασικές τιμές)	17.813	17.608	16.599
ΓΑΛΛΙΑ			
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (βασικές τιμές)	61.227	68.125	72.931
Συνολική ενδιάμεση ανάλωση	35.374	40.263	47.062
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (βασικές τιμές)	25.854	27.862	25.868
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	9.509	10.270	11.262
ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (βασικές τιμές)	16.345	17.592	14.606
ΙΤΑΛΙΑ			
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (βασικές τιμές)	44.690	45.790	49.973
Συνολική ενδιάμεση ανάλωση	18.171	21.197	23.018
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (βασικές τιμές)	26.519	24.594	26.955
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	11.648	12.989	13.510
ΚΑΘΑΡΗ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗ ΑΞΙΑ (βασικές τιμές)	14.871	11.605	13.445

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

4.2.3.3 Ανάλυση του λογαριασμού δημιουργίας εισοδήματος

Το εξισωτικό (αφετηριακό) μέγεθος στο λογαριασμό δημιουργίας εισοδήματος είναι η *καθαρή προστιθέμενη αξία*. Ο λογαριασμός δημιουργίας εισοδήματος δείχνει τη σχέση ανάμεσα στην *καθαρή προστιθέμενη αξία*, στο *εισόδημα εξαρτημένης εργασίας*, στους *λοιπούς φόρους επί της παραγωγής*, στις *λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής* και στο *καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα* (βλ. Πίνακες 4.23 και 4.33).⁴³ Ο λογαριασμός δημιουργίας εισοδήματος αναφέρεται στη δημιουργία εισοδήματος από την παραγωγική διαδικασία και την είσπραξη επιδοτήσεων, καθώς και στην κατανομή του στους συντελεστές παραγωγής (εργασία, κεφάλαιο) και στο Δημόσιο (καταβολή φόρων επί της παραγωγής).

Πίνακας 4.33: Ο λογαριασμός δημιουργίας εισοδήματος

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
23	Εισόδημα εξαρτημένης εργασίας
24	Λοιποί φόροι επί της παραγωγής
25	Λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής
26 (22*-24+25)	ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ
27 (22*-23-24+25)	ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ (ΜΕΙΚΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ)

* 22: Καθαρή προστιθέμενη αξία σε βασικές τιμές (βλ. και Πίνακα 4.25)

Όπως διαπιστώθηκε ανωτέρω, η καθαρή προστιθέμενη αξία βρίσκεται στην Ελλάδα σε πορεία μεγάλης μείωσης, δεδομένου ότι το 2012 αντιστοιχούσε μόλις στο 73,7% του επιπέδου του 2005 έναντι του 91,9% της ΕΕ-27 (βλ. Πίνακα 4.27).

43. Για την παρακολούθηση των διαχρονικών αλλαγών υπενθυμίζεται ότι από το 2006 υπήρξε αλλαγή του τρόπου καταβολής των επιδοτήσεων. Το αποτέλεσμα της εν λόγω αλλαγής ήταν ότι το μεγαλύτερο τμήμα των επιδοτήσεων εμφανίζεται πλέον όχι στην εγγραφή *επιδοτήσεις επί των προϊόντων*, αλλά στην εγγραφή *λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής* και συνεπώς έχει μεταφερθεί από το *λογαριασμό παραγωγής* στο *λογαριασμό δημιουργίας εισοδήματος*.

Επομένως, η δημιουργία του εισοδήματος των συντελεστών παραγωγής και του λειτουργικού πλεονάσματος (μεικτό εισόδημα), και συνεπώς του επιχειρηματικού εισοδήματος, εκκινεί από δυσμενή βάση.

Το **εισόδημα των συντελεστών παραγωγής** προκύπτει αν από την καθαρή προστιθέμενη αξία αφαιρεθούν οι λοιποί φόροι επί της παραγωγής και προστεθούν οι λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής. Στο διάστημα 2006-2014 το εισόδημα των συντελεστών παραγωγής μειώθηκε σε τρέχουσες τιμές από 6.741 σε 6.116 εκατ. ευρώ. Η μείωση αυτή κατά 625 εκατ. ευρώ είναι αποτέλεσμα κυρίως της μειωμένης καθαρής προστιθέμενης αξίας (κατά 758 εκατ. ευρώ), της επιβάρυνσης με λοιπούς φόρους επί της παραγωγής (κατά 244 εκατ. ευρώ) και της αύξησης των λοιπών επιδοτήσεων παραγωγής (377 εκατ. ευρώ) (βλ. Πίνακα 4.51).

Στο διάστημα 2006-2014 οι **λοιποί φόροι επί της παραγωγής** υπερδιπλασιάστηκαν από 181 εκατ. ευρώ σε 411 εκατ. ευρώ. Ως ποσοστό επί της καθαρής προστιθέμενης αξίας οι λοιποί φόροι επί της παραγωγής αυξήθηκαν από το επίπεδο του 3,9% (προ του 2011) στο 10,9% το 2014, και είναι πλέον υπερδιπλάσιοι από τον μέσο όρο της ΕΕ-27 (βλ. Πίνακα 4.34 και Διάγραμμα 4.37).

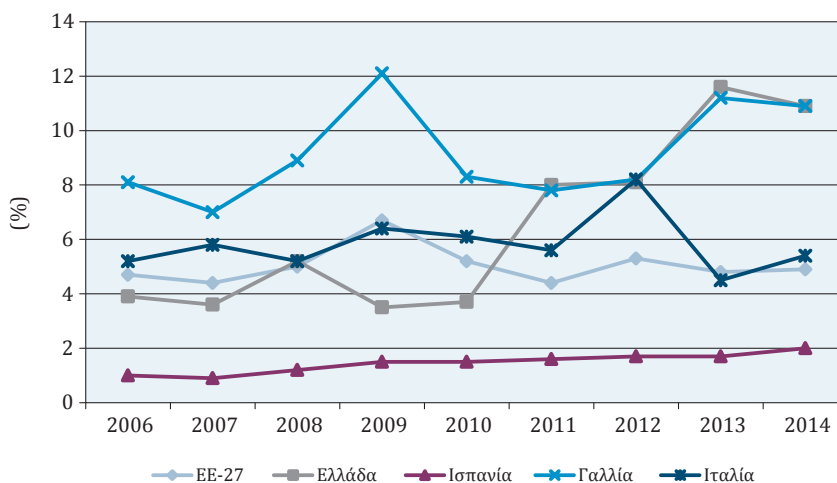
Με δεδομένο ότι η φορολογική επιβάρυνση έχει οριζόντιο χαρακτήρα, ενώ οι επιδοτήσεις δεν κατανέμονται ομοιόμορφα κατά προϊόν, είναι προφανές ότι η διαφορετική εξέλιξη τους έπληξε περισσότερο τις μη επιδοτούμενες και τις λιγότερο επιδοτούμενες καλλιέργειες.

Πίνακας 4.34: Το ποσοστό των λοιπών φόρων επί της παραγωγής στην καθαρή προστιθέμενη αξία (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΕΕ-27	4,7	4,4	5,0	6,7	5,2	4,4	5,3	4,8	4,9
Ελλάδα	3,9	3,6	5,2	3,5	3,7	8,0	8,1	11,6	10,9
Ισπανία	1,0	0,9	1,2	1,5	1,5	1,6	1,7	1,7	2,0
Γαλλία	8,1	7,0	8,9	12,1	8,3	7,8	8,2	11,2	10,9
Ιταλία	5,2	5,8	5,2	6,4	6,1	5,6	8,2	4,5	5,4

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.37: Η εξέλιξη των λοιπών φόρων επί της παραγωγής ως ποσοστού της καθαρής προστιθέμενης αξίας (%)

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Στο ίδιο χρονικό διάστημα (2006-2014) οι **λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής** αυξήθηκαν από 2.260 σε 2.637 εκατ. ευρώ. Συνεπώς, λόγω της παράλληλης μείωσης της **καθαρής προστιθέμενης αξίας**, το ποσοστό των λοιπών επιδοτήσεων παραγωγής στην καθαρή προστιθέμενη αξία αυξήθηκε από 48,5% σε 67,5%. Αυτό σημαίνει ότι **αυξήθηκε σε σημαντικό βαθμό η εξάρτηση της καθαρής προστιθέμενης αξίας από τις επιδοτήσεις**. Από το 2007 η εν λόγω εξάρτηση στην Ελλάδα είναι σημαντικά υψηλότερη σε σχέση με την ΕΕ-27, δεδομένου ότι κατ' έτος στο διάστημα 2007-2014 υπερβαίνει το επίπεδο της ΕΕ-27 από 15,2 έως και 27,6 ποσοστιαίες μονάδες (βλ. Πίνακα 4.35).

Υπό μία έννοια, η υψηλή συμμετοχή των επιδοτήσεων στην καθαρή προστιθέμενη αξία (ή σε κάποιο άλλο μέγεθος) θα μπορούσε να εκληφθεί ως επιτυχία της Ελλάδας όσον αφορά τη συμμετοχή της στο σύστημα επιδοτήσεων της ΚΑΠ. Ωστόσο, θα μπορούσε να μεταφραστεί και ως δομική αδυναμία να μετατραπεί η εν λόγω επιτυχία σε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Στο βαθμό που συμβαίνει το δεύτερο, και μάλλον αυτό ισχύει, τότε η υψηλή εξάρτηση από τις επιδοτήσεις, η οποία δεν κινεί διαδικασίες βιώσιμης ανάπτυξης, συνιστά μάλλον μειονέκτημα. Η κριτική ασφαλώς δεν απευθύνεται στο καθεστώς των επιδοτήσεων, αλλά στη

χρόνια αδυναμία του πρωτογενούς τομέα να τις αξιοποιήσει για αναπτυξιακούς σκοπούς.

Πίνακας 4.35: Το ποσοστό των λοιπών επιδοτήσεων παραγωγής στην καθαρή προστιθέμενη αξία (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΕΕ-27	45,9	43,6	47,7	64,7	56,1	53,5	52,3	50,3	52,0
Ελλάδα	48,5	61,4	75,3	80,4	73,6	74,6	67,5	71,7	67,5
Ισπανία	29,4	28,3	29,0	32,1	34,5	35,9	36,7	31,7	35,2
Γαλλία	45,5	37,2	45,1	59,7	48,6	47,0	43,8	56,3	54,8
Ιταλία	25,3	26,0	26,3	49,8	36,8	38,2	32,9	30,5	36,1

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Το **λειτουργικό πλεόνασμα (μεικτό εισόδημα)** μετρά την απόδοση της γης, του κεφαλαίου και του μη αμειβόμενου εργατικού δυναμικού. Είναι εξισωτικό μέγεθος το οποίο δείχνει την κατανομή του εισοδήματος μεταξύ των συντελεστών παραγωγής και του δημόσιου τομέα (φόροι, επιδοτήσεις). Το λειτουργικό πλεόνασμα προκύπτει αν από την καθαρή προστιθέμενη αξία αφαιρεθούν το εισόδημα εξαρτημένης εργασίας και οι λοιποί φόροι επί της παραγωγής και προστεθούν οι λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής. Επίσης, το λειτουργικό πλεόνασμα προκύπτει και αν από το εισόδημα των συντελεστών παραγωγής αφαιρεθεί το εισόδημα εξαρτημένης εργασίας.

Το **εισόδημα εξαρτημένης εργασίας**, ύστερα από διαρκή αύξηση, από το επίπεδο των 536 εκατ. ευρώ το έτος 2000, μειώθηκε δραστικά στο διάστημα 2006-2014 από 1.018 σε μόλις 357 εκατ. ευρώ (βλ. Πίνακα 4.51). Έτσι, το ποσοστό του **εισοδήματος εξαρτημένης εργασίας στην καθαρή προστιθέμενη αξία** μειώθηκε από το 21,8% το 2006 σε μόλις 9,1% το 2014. Η μείωση του **εισοδήματος εξαρτημένης εργασίας** οφείλεται στη μείωση της παραγωγής, στη συνακόλουθη μείωση της απασχόλησης, κυρίως των μεταναστών, και στη μείωση των ημερομισθίων από το 2009 (βλ. Πίνακα 4.41).

Το **λειτουργικό πλεόνασμα (μεικτό εισόδημα)** παρέμεινε, σε τρέχουσες τιμές, στο ίδιο επίπεδο (5.723 εκατ. ευρώ το 2006 και 5.759 το 2014). Ωστόσο, η ανά-

λυση της διατήρησης αυτής δείχνει μια εξαιρετικά δυσμενή εικόνα. Οι απώλειες της τάξεως των 758 εκατ. ευρώ από την καθαρή προστιθέμενη αξία και των 244 εκατ. ευρώ από την επιβάρυνση της φορολογίας εξισορροπήθηκαν κυρίως από τη μείωση των εισοδημάτων εξαρτημένης εργασίας (661 εκατ. ευρώ) και την αύξηση των λοιπών επιδοτήσεων παραγωγής (377 εκατ. ευρώ), δηλαδή τη μείωση της απασχόλησης και την αύξηση των επιδοτήσεων (βλ. Πίνακα 4.51).

Για τη γενικότερη τάση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι η μεγάλη μείωση των εισοδημάτων εξαρτημένης εργασίας από 1.018 σε 357 εκατ. ευρώ (δηλαδή κατά 661 εκατ. ευρώ ή κατά 65%) στο διάστημα 2006-2014 συμπίπτει με την επίσης σημαντική μείωση της απασχόλησης των συμβοηθούντων μελών τόσο σε αριθμό ατόμων όσο και σε ΜΑΕ την ίδια χρονική περίοδο (βλ. Υποενότητα 4.2.2.2 και Πίνακες 4.12 και 4.13).

A. Ανάλυση του λογαριασμού επιχειρηματικού εισοδήματος

Το **επιχειρηματικό εισόδημα** προκύπτει αν από το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα (μεικτό εισόδημα) αφαιρεθούν οι καταβληθέντες τόκοι και η πληρωτέα καιοπρόσοδος.

Πίνακας 4.36: Ο λογαριασμός επιχειρηματικού εισοδήματος

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
28	ΠΛΗΡΩΤΕΑ ΓΑΙΟΠΡΟΣΟΔΟΣ ΚΑΙ ΛΟΙΠΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΜΙΣΘΩΣΗΣ ΓΗΣ
29	ΚΑΤΑΒΛΗΘΕΝΤΕΣ ΤΟΚΟΙ
30	ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΕΣ ΤΟΚΟΙ
31 (27*-28-29+30)	ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ

* 27: Λειτουργικό πλεόνασμα (μεικτό εισόδημα) (βλ. και Πίνακα 4.33)

Το **επιχειρηματικό εισόδημα** την περίοδο 2006-2014 μειώθηκε, σε τρέχουσες τιμές, από 4.791 σε 4.614 εκατ. ευρώ (βλ. Πίνακα 4.51).

Οι **καταβληθέντες τόκοι** την περίοδο 2006-2014 αυξήθηκαν κατά 184,4%, από 398 σε 734 εκατ. ευρώ, και η ποσοστιαία συμμετοχή τους στο λειτουργικό πλεόνασμα αυξήθηκε από 7% σε 12,7% (βλ. Πίνακα 4.37 και Διάγραμμα 4.38).

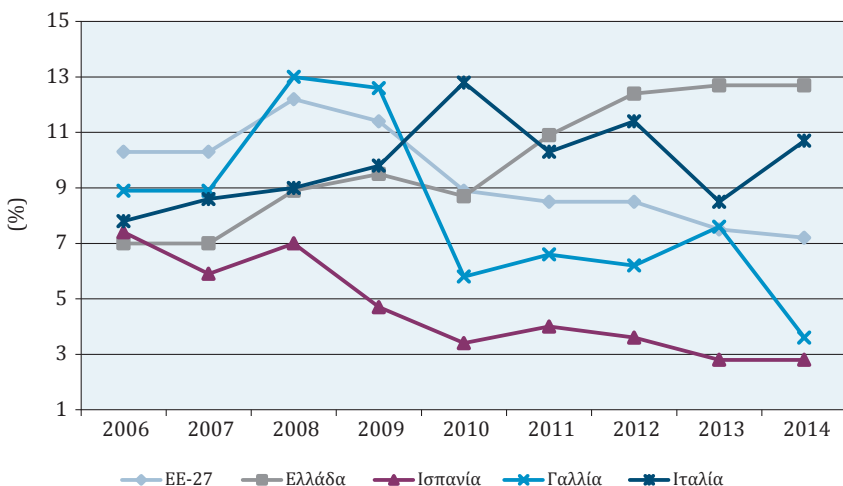
Η πληρωτέα γαιοπρόσοδος την περίοδο 2006-2014 μειώθηκε από 534 σε 411 εκατ. ευρώ και η ποσοστιαία συμμετοχή της στο λειτουργικό πλεόνασμα μειώθηκε από 9,3% σε 7,1%. Η μείωση της πληρωτέας γαιοπροσόδου οφείλεται στη μείωση των ενοικίων από το 2008 και μετά (βλ. Πίνακες 4.38 και 4.40) και ενδεχομένως στη μείωση των καλλιεργούμενων εκτάσεων.

Πίνακας 4.37: Το ποσοστό των καταβληθέντων τόκων στο λειτουργικό πλεόνασμα (μεικτό εισόδημα) (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΕΕ-27	10,3	10,3	12,2	11,4	8,9	8,5	8,5	7,5	7,2
Ελλάδα	7,0	7,0	8,9	9,5	8,7	10,9	12,4	12,7	12,7
Ισπανία	7,4	5,9	7,0	4,7	3,4	4,0	3,6	2,8	2,8
Γαλλία	8,9	8,9	13,0	12,6	5,8	6,6	6,2	7,6	3,6
Ιταλία	7,8	8,6	9,0	9,8	12,8	10,3	11,4	8,5	10,7

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.38: Οι καταβληθέντες τόκοι ως ποσοστό του λειτουργικού πλεονάσματος (μεικτό εισόδημα)

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Συνοπτικά, η μείωση του επιχειρηματικού εισοδήματος στο διάστημα 2006-2014, κατά 177 εκατ. ευρώ, προέρχεται από τη μικρή αύξηση του λειτουργικού πλεονάσματος κατά 36 εκατ. ευρώ, την επιβάρυνση με τόκους κατά 336 εκατ. ευρώ και την εξοικονόμηση 123 εκατ. ευρώ από τη μείωση της πληρωτέας γαιοπροσόδου (βλ. Πίνακα 4.51).

Η εξάρτηση του επιχειρηματικού εισοδήματος από τις επιδοτήσεις εντάθηκε, δεδομένου ότι η συμμετοχή των λοιπών επιδοτήσεων παραγωγής στο επιχειρηματικό εισόδημα παρουσίασε αυξητική τάση, και από το 50,3% τα έτη 2000-2007 ανήλθε στο 58,6% το 2013-2014 (βλ. Πίνακα 4.39).

Πίνακας 4.38: Το ποσοστό της πληρωτέας γαιοπροσόδου στο λειτουργικό πλεόνασμα (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΕΕ-27	8,8	8,1	9,1	11,2	10,2	9,4	10,0	10,0	10,5
Ελλάδα	9,3	8,5	8,9	7,9	7,9	8,2	7,8	7,5	7,1
Ισπανία	6,6	5,8	6,6	7,0	6,2	6,6	6,3	5,9	6,2
Γαλλία	12,7	11,0	14,5	21,5	12,7	12,6	13,3	19,5	19,8
Ιταλία	4,5	4,8	4,9	5,4	6,9	5,5	6,0	4,6	5,9

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.39: Το ποσοστό των λοιπών επιδοτήσεων παραγωγής στο επιχειρηματικό εισόδημα (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΕΕ-27	54,5	51,1	57,5	75,9	63,3	57,8	58,2	55,6	58,1
Ελλάδα	47,2	53,5	62,1	62,1	57,8	61,0	57,5	60,2	57,1
Ισπανία	31,5	29,4	31,0	33,3	34,5	36,4	36,0	31,4	35,0
Γαλλία	58,3	47,2	64,4	99,0	58,8	57,8	56,3	84,5	80,3
Ιταλία	42,4	45,5	44,6	74,9	73,8	63,8	61,0	47,2	63,4

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.40: Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές δείκτη αμοιβής συντελεστών παραγωγής (%)

	2006/ 2005	2007/ 2006	2008/ 2007	2009/ 2008	2010/ 2009	2011/ 2010	2012/ 2011	2013/ 2012
Δείκτης αμοιβής συντελεστών παραγωγής	6	3,8	4,1	-0,7	-0,7	2,1	2,7	-1,2
1. Εργασία (ημερομίσθια)	7,9	3,2	2,2	2,5	-6	-2,6	-5,1	-2,5
2. Γη (ενοίκια αγροκτημάτων)	2,4	1,1	-1,3	-1,5	-1,3	-1,4	0,5	-1,9
3. Κεφάλαιο (αμοιβή κεφ.)	6,1	6	9,3	-3,6	5,5	8,6	10,6	1,1
(α) Τόκοι δανείων	5,6	8	10,7	-7,7	8,5	14,5	16,1	1,5
(β) Ενοίκια μηχανημάτων	6,7	3,4	7,5	1,9	2	0,9	2,6	-0,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Αναθεωρημένοι δείκτες αμοιβής συντελεστών παραγωγής στη γεωργία - κτηνοτροφία: 2013, Ιούνιος 2014

Πίνακας 4.41: Ετήσιοι δείκτες αμοιβής συντελεστών παραγωγής, περίοδος 2005-2013, έτος βάσης 2010 = 100 (%)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Δείκτης αμοιβής συντελεστών παραγωγής	88,5	93,8	97,4	101,4	100,7	100	102,1	104,9	103,6
1. Εργασία (ημερομίσθια)	91,2	98,4	101,6	103,8	106,4	100	97,4	92,4	90,1
2. Γη (ενοίκια αγροκτημάτων)	100,5	103	104,2	102,8	101,3	100	98,6	99,1	97,2
3. Κεφάλαιο (αμοιβή κεφ.)	80	84,9	89,9	98,3	94,8	100	108,6	120,1	121,4
(α) Τόκοι δανείων	79,1	83,5	90,2	99,9	92,2	100	114,5	133	135
(β) Ενοίκια μηχανημάτων	81,2	86,6	89,6	96,2	98,1	100	100,9	103,5	103,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Αναθεωρημένοι δείκτες αμοιβής συντελεστών παραγωγής στη γεωργία - κτηνοτροφία: 2013, Ιούνιος 2014

Πίνακας 4.42: Αναλυτική παρουσίαση μεγεθών που συνθέτουν τη διαμόρφωση του επιχειρηματικού εισοδήματος στην Ελλάδα την περίοδο 2009-2014 (τρέχουσες τιμές, εκατ. ευρώ)

	2009	2014	2014-2009
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΑΞΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ (βασικές τιμές)	10.395	10.379	-16
Ενδιάμεση ανάλωση	4.744	5.103	359
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	1.640	1.372	-268
Εισόδημα εξαρτημένης εργασίας	802,9	357,2	-446
Λοιποί φόροι επί της παραγωγής	141,5	425	284
Λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής	3.227	2.637	-590
Πληρωτέα γαιοπρόσοδος	500,2	410,5	-90
Καταβληθέντες τόκοι	597,4	734,1	137
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ	5.196	4.614	-581

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.43: Επιμερισμός των μεγεθών που συνθέτουν τη διαμόρφωση του επιχειρηματικού εισοδήματος σε «Απώλειες-Επιβαρύνσεις» και «Οφέλη-εξοικονομήσεις», στην Ελλάδα την περίοδο 2009-2014 (τρέχουσες τιμές, εκατ. ευρώ)

	2009	2014	2014-2009	2014/2009 (%)	Ποσοστιαία συμμετοχή (%)
Απώλειες-Επιβαρύνσεις					
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΑΞΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ (βασικές τιμές)	10.395	10.379	16	-0,2	1,2
Ενδιάμεση ανάλωση	4.744	5.103	359	7,6	25,9
Λοιποί φόροι επί της παραγωγής	141,5	425	284	200,4	20,5
Λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής	3.227	2.637	590	-18,3	42,6
Καταβληθέντες τόκοι	597,4	734,1	137	22,9	9,9
Σύνολο	-	-	1.385	-	100

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

Οφέλη-Εξοικονομήσεις					
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	1.640	1.372	268	-16,4	33,3
Εισόδημα εξαρτημένης εργασίας	802,9	357,2	446	-55,5	55,5
Πληρωτέα γαιοπρόσοδος	500,2	410,5	90	-17,9	11,2
Σύνολο	-	-	804	-	100

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.44: Επιμερισμός των μεγεθών που συνθέτουν τη διαμόρφωση του επιχειρηματικού εισοδήματος σε «Απώλειες-Επιβαρύνσεις» και «Οφέλη-εξοικονομήσεις», στην ΕΕ-27 την περίοδο 2007-2014 (τρέχουσες τιμές, εκατ. ευρώ)

	2007	2014	2014- 2007	2014/2007 (%)	Ποσοστιαία συμμετοχή (%)
Οφέλη-Εξοικονομήσεις					
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΑΞΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ (βασικές τιμές)	360.808	402.829	42.021	12	81,3
Λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής	45.105	51.502	6.397	14,2	12,4
Καταβληθέντες τόκοι	11.026	7.740	3.286	-29,8	6,4
Σύνολο	416.940	462.072	51.704	-	100
Απώλειες-Επιβαρύνσεις					
Ενδιάμεση ανάλωση	203.257	241.799	38.542	19	76,0
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	54.138	61.913	7.776	14	15,3
Εισόδημα εξαρτημένης εργασίας	37.335	38.810	1.475	4,0	2,9
Λοιποί φόροι επί της παραγωγής	4.526	4.887	361	8,0	0,7
Πληρωτέα γαιοπρόσοδος	8.634	11.195	2.560	29,7	5,0
Σύνολο	307.890	358.604	50.714	-	100

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Β. Δείκτες εισοδήματος του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας

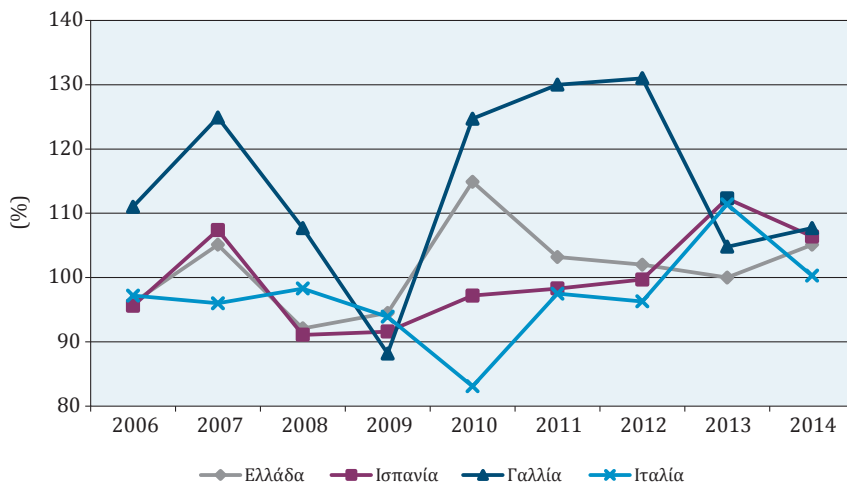
Από την Eurostat χρησιμοποιούνται τρεις δείκτες για τον προσδιορισμό του εισοδήματος στον πρωτογενή τομέα. Οι δείκτες Α, Β και Γ.⁴⁴

Ο δείκτης Α είναι ο δείκτης του πραγματικού εισοδήματος των συντελεστών στη γεωργία ανά Ετήσια Μονάδα Εργασίας. Αντιστοιχεί στην πραγματική καθαρή προστιθέμενη αξία σε τιμές κόστους των συντελεστών παραγωγής της γεωργίας ανά Ετήσια Μονάδα Εργασίας.⁴⁵

Ο δείκτης Β είναι ο δείκτης του πραγματικού καθαρού εισοδήματος γεωργικής επιχείρησης ανά Μονάδα Ετήσιας μη Αμειβόμενης Εργασίας. Συνιστά χρήσιμο δείκτη για το αγροτικό εισόδημα σε χώρες με εκτεταμένη τη μορφή των ατομικών επιχειρήσεων.

Ο δείκτης Γ είναι ο δείκτης του καθαρού εισοδήματος της γεωργικής επιχείρησης.

Διάγραμμα 4.39: Διαχρονική μεταβολή του αγροτικού εισοδήματος ανά Ετήσια Μονάδα Εργασίας (δείκτης Α), 2005 = 100 (%)

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture

44. Βλ. Eurostat (http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/aact_esms.htm).

45. «Μία Ετήσια Μονάδα Εργασίας αντιστοιχεί σε παρεχόμενη υπηρεσία η οποία μετράται σε χρόνο εργασίας ενός ατόμου το οποίο εκτελεί, με καθεστώς πλήρους απασχόλησης και καθ' όλη τη διάρκεια ενός έτους, γεωργικές δραστηριότητες σε μία γεωργική μονάδα» (Eurostat: http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/aact_esms.htm).

Ο δείκτης Α στην Ελλάδα διαμορφώθηκε το 2013 στα 12.706 ευρώ, ελαφρώς υψηλότερος από τον μέσο όρο της ΕΕ-28 (12.591 ευρώ), αλλά χαμηλότερος από το δείκτη της Ιταλίας (13.685 ευρώ) και σχεδόν στο μισό επίπεδο της Γαλλίας (25.844 ευρώ) αλλά και της Ισπανίας (25.398 ευρώ) (βλ. Πίνακα 4.45). Διαχρονικά, από το 2005 η τιμή του δείκτη της ελληνικής γεωργίας επιδεινώθηκε σε σχέση με τη Γαλλία και την Ισπανία, ενώ βελτιώθηκε σε σχέση με την Ιταλία (βλ. Πίνακες 4.46 και 4.47).

Πίνακας 4.45: Μεταβολή του αγροτικού εισοδήματος ανά Ετήσια Μονάδα Εργασίας (δείκτης Α) (ευρώ, σταθερές τιμές)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ΕΕ-28	9.747	10.154	11.276	10.965	9.976	11.752	12.725	12.752	12.591
Ελλάδα	11.819	11.338	12.285	12.368	14.609	13.640	13.176	13.329	12.706
Ισπανία	22.684	21.666	24.360	20.663	20.771	22.994	22.533	23.087	25.398
Γαλλία	22.603	25.286	27.708	24.217	20.209	27.688	29.901	30.918	25.844
Ιταλία	13.564	13.209	13.118	13.274	12.665	11.133	13.141	12.566	13.685

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture

Πίνακας 4.46: Αγροτικό εισόδημα ανά Ετήσια Μονάδα Εργασίας (δείκτης Α), 2005 = 100 (σταθερές τιμές, %)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΕΕ-28	103,8	115,6	111,6	100,0	122,7	134,2	131,7	136,0	134,6
Ελλάδα	96,1	105,1	92,1	94,5	114,9	103,2	102,0	100,0	105,1
Ισπανία	95,6	107,4	91,1	91,6	97,2	98,3	99,7	112,3	106,4
Γαλλία	111,0	124,9	107,7	88,2	124,7	130,0	131,0	104,8	107,7
Ιταλία	97,2	96,0	98,3	93,9	83,1	97,5	96,3	111,4	100,3

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture

Πίνακας 4.47: Αγροτικό εισόδημα ανά Ετήσια Μονάδα Εργασίας (δείκτης Α), Ελλάδα = 100 (σταθερές τιμές, %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ισπανία	192	191	198	167	142	169	171	173	200
Γαλλία	191	223	226	195	138	203	227	232	203
Ιταλία	115	117	107	107	87	82	100	94	108

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

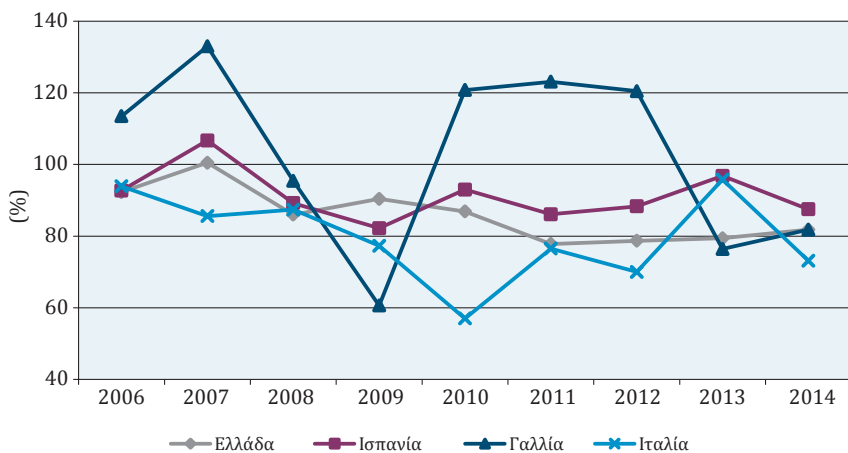
Ο δείκτης του καθαρού εισοδήματος της γεωργικής επιχείρησης (δείκτης Γ), ακολουθεί φθίνουσα πορεία σε σημαντικό βαθμό τόσο στην Ελλάδα όσο και στις συγκρινόμενες χώρες (βλ. Πίνακα 4.48 και Διάγραμμα 4.40).

Πίνακας 4.48: Ο δείκτης του καθαρού εισοδήματος της γεωργικής επιχείρησης (δείκτης Γ), 2005 = 100 (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΕΕ-28	101,6	110,4	99,3	80,9	98,0	109,7	105,7	109,9	104,8
Ελλάδα	92,3	100,5	86,0	90,4	86,9	77,8	78,7	79,4	81,8
Ισπανία	92,7	106,7	89,2	82,2	93,0	86,1	88,3	96,8	87,5
Γαλλία	113,5	133,0	95,4	60,6	120,8	123,1	120,5	76,4	81,8
Ιταλία	93,9	85,6	87,4	77,3	57,0	76,5	70,0	95,8	73,1

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture

Διάγραμμα 4.40: Η διαχρονική μεταβολή του δείκτη καθαρού εισοδήματος της γεωργικής επιχείρησης (δείκτης Γ), 2005 = 100 (%)

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture

4.2.3.4 Ανάλυση του λογαριασμού κεφαλαίου

Τα μεγέθη που απαρτίζουν το λογαριασμό κεφαλαίου, καθώς και η σχέση ανάμεσά τους, παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.49.

Πίνακας 4.49: Ο λογαριασμός κεφαλαίου

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
32	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΕ ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ
33	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΕ ΜΗ ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ
34 (32+33)	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ (ΕΚΤΟΣ ΕΚΠΕΣΤΕΟΥ ΦΠΑ)
35 (34-21*)	ΚΑΘΑΡΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ (ΕΚΤΟΣ ΕΚΠΕΣΤΕΟΥ ΦΠΑ)
36	ΑΥΞΟΜΕΙΩΣΗ ΑΠΟΘΕΜΑΤΩΝ
37	ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

* 21: Ανάλωση παγίου κεφαλαίου (βλ. και Πίνακα 4.25)

Στον αγροτικό τομέα της Ελλάδας, το διάστημα 2008-2014, παρατηρείται μια διαδικασία αποεπένδυσης, η οποία εκφράζεται με τη διαρκή μείωση των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου από 1.921 σε 1.251 εκατ. ευρώ (τρέχουσες τιμές). Στο ίδιο διάστημα η ανάλωση παγίου κεφαλαίου κυμάνθηκε μεταξύ 1.390 και 1.635 εκατ. ευρώ, με αποτέλεσμα μετά την αφαίρεσή της από τις ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου να προκύψει σταθερή μείωση των καθαρών επενδύσεων παγίου κεφαλαίου από 439 σε -138 εκατ. ευρώ (βλ. Πίνακα 4.50).

Παρόμοιες τάσεις παρατηρούνται στο σύνολο της ΕΕ-27 και στην Ισπανία, ενώ η Γαλλία έχει διαφορετική πορεία. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της Ιταλίας, η οποία βρίσκεται σε διαρκή και εντεινόμενη πορεία μείωσης των καθαρών επενδύσεων παγίου κεφαλαίου (βλ. Πίνακα 4.50).

Η εξέταση των επενδύσεων σε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα δείχνει ότι στην Ελλάδα, αλλά και στην ΕΕ-27, έπειτα από μια περίοδο σχετικά έντονης επενδυτικής δραστηριότητας (διαφορετικής όμως για κάθε χώρα) ακολουθεί περίοδος κάμψης, και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μην καλύπτεται η φθορά και η απαξίωση του επενδυθέντος κεφαλαίου. Ενδεχομένως, αυτό να αντανακλά τη γενικότερη τάση υποχώρησης της πρωτογενούς παραγωγής στην ΕΕ-27.

Πίνακας 4.50: Ανάλωση, ακαθάριστες και καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (εκατ. ευρώ, τρέχουσες τιμές)

ΕΕ-27	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	47.690	49.725	51.424	54.138	56.516	56.394	57.691	59.412	60.887	61.663	61.913
Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	47.986	48.860	51.523	59.317	63.494	55.089	54.976	58.651	57.516	57.573	:
Καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	296	-866	100	5.180	6.978	-1.305	-2.715	-761	-3.371	-4.183	:
ΕΛΛΑΔΑ											
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	1.153	1.239	1.305	1.371	1.482	1.640	1.635	1.617	1.483	1.390	1.372
Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	1.355	1.514	1.343	1.808	1.921	1.824	1.571	1.275	1.223	1.251	:
Καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	202	275	38	438	439	184	-64	-342	-260	-138	:
ΙΣΠΑΝΙΑ											
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	3.511	3.650	3.765	4.634	4.820	4.794	4.758	4.700	4.885	5.027	5.203

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

EE-27	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	ΙΣΠΑΝΙΑ										
Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	3.332	3.376	3.670	5.090	5.358	5.388	4.791	4.479	4.226	4.007	:
Καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	-179	-274	-95	456	538	594	33	-221	-659	-1.020	:
	ΓΑΛΛΙΑ										
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	8.912	9.304	9.509	9.718	10.521	10.263	10.270	10.623	10.976	11.170	11.262
Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	9.175	9.029	9.404	10.664	11.523	10.185	9.969	11.228	12.250	12.567	:
Καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	263	-275	-105	946	1.002	-79	-301	605	1.274	1.397	:
	ΙΤΑΛΙΑ										
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	10.722	11.201	11.648	12.111	12.581	12.862	12.989	13.404	13.578	13.578	13.510
Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	10.589	10.895	11.101	10.944	10.896	9.411	9.973	9.938	8.976	8.997	:
Καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	-133	-305	-546	-1.168	-1.685	-3.451	-3.016	-3.466	-4.602	-4.582	:

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.51: Συγκριτικά στοιχεία λογαριασμού παραγωγής και εισοδήματος του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα (τρέχουσες τιμές, εκατ. ευρώ)

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
18	10.431	10.930	10.746	10.395	10.578	10.711	10.735	10.457	10.379
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΑΞΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ (βασικές τιμές)									
19	4.464	4.861	5.277	4.744	4.973	5.352	5.326	5.242	5.103
Ενδιάμεση ανάλωση									
20	5.966	6.069	5.469	5.651	5.606	5.359	5.408	5.215	5.276
(18-19)									
21	1.305	1.371	1.482	1.640	1.635	1.617	1.483	1.390	1.372
Ανάλωση παγίου κεφαλαίου									
22	4.662	4.698	3.987	4.011	3.971	3.742	3.926	3.825	3.904
(20-21)									
23	1.018	1.026	905	803	686	584	485	416	357
Εισόδημα εξαρτημένης εργασίας									
24	181	168	206	141	146	299	319	442	425
Λοιποί φόροι επί της παραγωγής									
25	2.260	2.884	3.001	3.227	2.922	2.791	2.651	2.744	2.637
Λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής									
26	6.741	7.414	6.782	7.096	6.748	6.235	6.258	6.128	6.116
(22-24+25)									
ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ									
27	5.723	6.388	5.877	6.293	6.062	5.651	5.772	5.712	5.759
(22-23-24+25)									
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ (ΜΕΙΚΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ)									
29	534	544	523	500	481	461	451	430	411
Πληρωτέα γαιοπρόσοδος									
30	398	450	522	597	525	616	715	726	734
Καταβληθέντες τόκοι									
31	4.791	5.394	4.833	5.196	5.056	4.574	4.607	4.556	4.614
(27-28-29+30)									
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ									
34	1.343	1.808	1.921	1.824	1.571	1.275	1.223	1.251	:
Ακαθάρ. επενδ. παγίου κεφαλαίου*									
35	38,03	437,8	439,2	183,7	-63,87	-341,9	-259,9	-138,4	:
(34-21)									
Καθαρές επενδ. παγίου κεφαλαίου*									

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture

* Εκτός εκπεστέου ΦΠΑ.

Πίνακας 4.52: Συγκεντρωτικά στοιχεία λογαριασμού παραγωγής και εισοδήματος του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα (%)

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
18	100	100	100	100	100	100	100	100	100
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΑΞΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ (βασικές τιμές)									
19	42,8	44,5	49,1	45,6	47,0	50,0	49,6	50,1	49,2
20	57,2	55,5	50,9	54,4	53,0	50,0	50,4	49,9	50,8
(18-19)									
21	12,5	12,5	13,8	15,8	15,5	15,1	13,8	13,3	13,2
22	44,7	43,0	37,1	38,6	37,5	34,9	36,6	36,6	37,6
(20-21)									
23	9,8	9,4	8,4	7,7	6,5	5,4	4,5	4,0	3,4
24	1,7	1,5	1,9	1,4	1,4	2,8	3,0	4,2	4,1
25	21,7	26,4	27,9	31,0	27,6	26,1	24,7	26,2	25,4
26	64,6	67,8	63,1	68,3	63,8	58,2	58,3	58,6	58,9
(22-24+25)									
27	54,9	58,4	54,7	60,5	57,3	52,8	53,8	54,6	55,5
(22-23-24+25) (ΜΕΙΚΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ)									
29	5,1	5,0	4,9	4,8	4,5	4,3	4,2	4,1	4,0
30	3,8	4,1	4,9	5,7	5,0	5,7	6,7	6,9	7,1
31	45,9	49,4	45,0	50,0	47,8	42,7	42,9	43,6	44,5
(27-28-29+30)									
34	12,9	16,5	17,9	17,5	14,8	11,9	11,4	12,0	-
35	0,4	4,0	4,1	1,8	-0,6	-3,2	-2,4	-1,3	-
(34-21)									

Πηγή: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

* Εκτός εκπεστέου ΦΠΑ.

4.2.4 Ανάλυση χαρακτηριστικών της ενδιάμεσης ανάλωσης, των όρων εμπορίου και της επενδυτικής δραστηριότητας

Ανωτέρω παρουσιάστηκαν και αναλύθηκαν οι αλλαγές σε βασικά οικονομικά μεγέθη του πρωτογενούς τομέα (ακαθάριστη αξία παραγωγής, ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, καθαρή προστιθέμενη αξία, λειτουργικό πλεόνασμα, επιχειρηματικό εισόδημα). Στη διαμόρφωση των εν λόγω μεγεθών κρίσιμο ρόλο διαδραματίζουν η *ενδιάμεση ανάλωση*, η *επενδυτική δραστηριότητα* και οι *όροι εμπορίου* για τα αγροτικά προϊόντα. Στη συνέχεια του κειμένου ακολουθεί η αναλυτικότερη εξέταση αυτών των παραγόντων.

4.2.4.1 Ενδιάμεση ανάλωση και όροι εμπορίου

A. Επιβάρυνση του κόστους χωρίς αποτέλεσμα

Κατά το παρελθόν (1990-2005) βασικό χαρακτηριστικό του αγροτικού τομέα στην Ελλάδα ήταν η σχετικά χαμηλή συμμετοχή της *ενδιάμεσης ανάλωσης* στην *ακαθάριστη αξία παραγωγής*. Το χαρακτηριστικό αυτό έχει πλέον εκλείψει. Στο διάστημα 2006-2014 η *ενδιάμεση ανάλωση* αυξήθηκε από 42,8% σε 49,2% της *ακαθάριστης αξίας παραγωγής* (βλ. Πίνακες 4.51 και 4.52).

Η αύξηση της συμμετοχής της αξίας των εισροών στην παραγωγή δεν είναι αποτέλεσμα της αυξημένης χρήσης των εισροών (τουλάχιστον των λιπασμάτων και των φυτοφαρμάκων) και της εντατικοποίησης της παραγωγής, ούτε επέφερε αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας. Σε όρους δεικτών όγκου, η χρήση των *λιπασμάτων* και των *βελτιωτικών εδάφους* μειώνεται διαρκώς από το 2004, με αποτέλεσμα το 2012 να βρίσκονται στο 62,8% του επιπέδου του 2005. Παρόμοια ήταν η εξέλιξη και στα *προϊόντα φυτοπροστασίας*, η χρήση των οποίων το 2012 ήταν στο 81% του επιπέδου του 2005 (βλ. Πίνακες 4.53 και 4.54).

Επίσης, είναι ενδεικτικό ότι στο διάστημα 2005-2012, παρά τη μείωση της *ακαθάριστης αξίας παραγωγής* με μέσο ετήσιο ρυθμό 1,7%, η *ενδιάμεση ανάλωση* αυξήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό 2,2%. Το αποτέλεσμα ήταν η δραστική μέση ετήσια μείωση της *ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας* κατά 4,5% (βλ. Πίνακα 4.26).

Η αύξηση της συμμετοχής της αξίας των εισροών στην αξία της παραγωγής συμπυκνώνει δυσμενείς αλλαγές για τον αγροτικό τομέα σε δύο άλλα επίπεδα:

- τη μείωση της αποδοτικότητας από τη χρήση τους και

- την επιδείνωση των όρων εμπορίου για τα αγροτικά προϊόντα, δηλαδή την ταχύτερη αύξηση των τιμών των εισροών σε σχέση με τη μεταβολή των τιμών των αγροτικών προϊόντων.

Όσον αφορά την αποδοτικότητα της ενδιάμεσης ανάλωσης παρατηρείται σημαντική μείωση και δυσμενέστερη εικόνα σε σχέση με την ΕΕ. Στο διάστημα 2006-2012, η αποδοτικότητα βρίσκεται διαρκώς κάτω από το επίπεδο του 2005 (96,3%). Στην Ιταλία και τη Γαλλία η αποδοτικότητα κινείται περίπου στο επίπεδο του 2005, ενώ στην Ισπανία έχει βελτιωθεί σημαντικά (112,5%) (βλ. Πίνακα 4.55 και Διάγραμμα 4.41).

Πίνακας 4.53: Η εξέλιξη της χρήσης λιπασμάτων και βελτιωτικών εδάφους, δείκτες όγκου, 2005 = 100 (%)

	Ελλάδα	Ισπανία	Γαλλία	Ιταλία	ΕΕ-27
2003	108,5	121,4	103,3	103,5	104,4
2004	107,0	114,8	103,6	106,1	106,5
2005	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2006	86,7	99,8	94,0	98,1	96,9
2007	95,3	109,7	96,9	104,8	98,8
2008	78,3	80,5	97,4	91,7	88,8
2009	59,9	73,2	75,4	81,9	80,9
2010	63,9	99,0	79,2	82,1	88,2
2011	68,0	90,3	99,2	81,1	97,4
2012	62,8	93,8	84,8	79,3	92,9

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη

Πίνακας 4.54: Η εξέλιξη της χρήσης των προϊόντων φυτοπροστασίας, δείκτες όγκου, 2005 = 100 (%)

	Ελλάδα	Ισπανία	Γαλλία	Ιταλία	ΕΕ-27
2003	106,3	122,5	98,5	102,7	98,3
2004	112,0	121,4	101,0	99,3	101,1
2005	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2006	82,7	95,5	97,3	96,0	98,0
2007	86,5	93,3	104,1	96,7	101,6
2008	80,3	93,7	113,7	93,1	109,9
2009	74,1	81,7	109,1	92,6	107,5
2010	78,7	86,1	96,8	93,1	103,9
2011	80,7	84,5	103,3	91,6	110,0
2012	81,0	84,4	108,5	92,5	112,9

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη

Πίνακας 4.55: Η εξέλιξη της αποδοτικότητας* της ενδιάμεσης κατανάλωσης, 2005 = 100 (%)

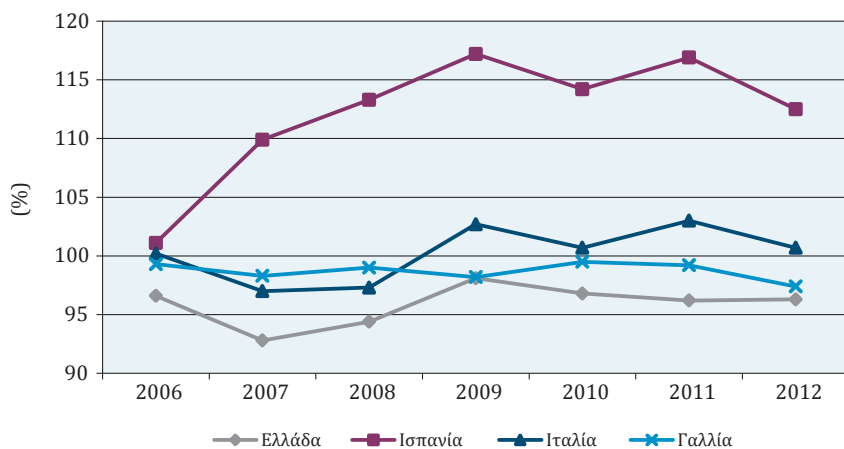
	Ελλάδα	Ισπανία	Γαλλία	Ιταλία	ΕΕ-27	ΕΕ-25**	ΕΕ-15
2006	96,6	101,1	100,2	99,3	99,3	99,3	99,6
2007	92,8	109,9	97,0	98,3	99,2	99,5	99,8
2008	94,4	113,3	97,3	99,0	100,2	100,3	99,8
2009	98,1	117,2	102,7	98,2	101,9	101,9	101,5
2010	96,8	114,2	100,7	99,5	99,9	-	-
2011	96,2	116,9	103,0	99,2	100,7	-	-
2012	96,3	112,5	100,7	97,4	99,0	-	-

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη

* Η αποδοτικότητα της ενδιάμεσης κατανάλωσης υπολογίζεται με το λόγο του δείκτη όγκου της παραγωγής προς τον δείκτη όγκου της ενδιάμεσης κατανάλωσης.

** Πλην Κύπρου.

Διάγραμμα 4.41: Η διαχρονική μεταβολή της αποδοτικότητας της ενδιάμεσης κατανάλωσης, 2005 = 100 (%)

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη

B. Επιδείνωση της δυσμενούς σύνθεσης των εισροών

Η ενδιάμεση ανάλωση του αγροτικού τομέα στην Ελλάδα διαφοροποιείται από τον μέσο όρο της ΕΕ-15 τόσο όσον αφορά το ύψος της συμμετοχής στην αξία της τελικής παραγωγής όσο και ως προς τη σύνθεσή της. Το ύψος της συμμετοχής αναλύθηκε ανωτέρω. Στην Ελλάδα, όσον αφορά τη σύνθεση των εισροών κατά κατηγορία, εντοπίζεται σοβαρό πρόβλημα το οποίο συνίσταται όχι μόνο στη διατήρηση, αλλά και στην περαιτέρω αύξηση της ιδιαίτερα υψηλής συμμετοχής της *ενέργειας* και των *ζωοτροφών* στο σύνολο της ενδιάμεσης ανάλωσης.

Η συμμετοχή των δαπανών για *ενέργεια* και *λιπαντικά* στην Ελλάδα είναι υπερδιπλάσια του μέσου όρου της ΕΕ-15, αλλά και της Ισπανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας. Επιπλέον, στο διάστημα 2005-2012 αυξήθηκε από το 22,1% στο 26,9% έναντι αύξησης από 10,2% σε 12,2% στην ΕΕ-15 (βλ. Πίνακα 4.56).

Η υπερβολική κατανάλωση ενέργειας οφείλεται σε διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα (π.χ. πολυτεμαχισμός εκμεταλλεύσεων), σε αδυναμίες του παραγωγικού συστήματος (ανορθολογικά συστήματα άρδευσης), αλλά και στις υψηλές τιμές της ενέργειας.

Η υπερβολική συμμετοχή της *ενέργειας* και των *ζωοτροφών* –και με τάσεις για περαιτέρω αύξηση – προκύπτει και από το στοιχείο ότι στο διάστημα 2006-2012, στην αύξηση της ενδιάμεσης ανάλωσης από 3.933 σε 5.723 εκατ. ευρώ (αύξηση

κατά 1.789,5 εκατ. ευρώ) οι δαπάνες για *ενέργεια και για ζωοτροφές συμμετείχαν αθροιστικά με 1.440,8 εκατ. ευρώ, δηλαδή με 80%*. Συγκεκριμένα, οι δαπάνες για *ενέργεια* σχεδόν υπερδιπλασιάστηκαν (από 854,3 σε 1.539,5 εκατ. ευρώ, αύξηση 686 εκατ. ευρώ) και οι δαπάνες για *ζωοτροφές* αυξήθηκαν από 1.362,7 σε 2.117,6 εκατ. ευρώ, αύξηση κατά 754,8 εκατ. ευρώ).

Η Ελλάδα έχει το ίδιο επίπεδο ποσοστιαίας συμμετοχής *ζωοτροφών* με τον μέσο όρο της ΕΕ-15. Το 2012 οι δαπάνες για ζωοτροφές στην Ελλάδα ήταν το 37% της ενδιάμεσης ανάλωσης έναντι 39,5% στην ΕΕ-25. Στο διάστημα 2005-2012 παρατηρήθηκε αύξηση κατά τρεις ποσοστιαίες μονάδες τόσο στην Ελλάδα όσο και στη ΕΕ-15 (βλ. Πίνακα 4.56). Ωστόσο, για την αξιολόγηση της σύγκρισης θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα η ζωική παραγωγή αφενός είναι λιγότερο εντατική, αφετέρου συμμετέχει μόνο με 30% στην ακαθάριστη αξία της παραγωγής του πρωτογενούς τομέα έναντι του σχεδόν 50% στην ΕΕ-15.

Υψηλότερη συμμετοχή στην Ελλάδα έναντι της ΕΕ-25 εντοπίζεται στους *σπόρους - πολλαπλασιαστικό υλικό*. Η παρατήρηση αυτή αφορά το διάστημα 2005-2009 με συμμετοχή της τάξεως του 7,3% και 4,7% αντίστοιχα. Αντιθέτως, στο διάστημα 2010-2012 υπάρχει σύγκλιση στο επίπεδο του 4,7-5%.

Στη συμμετοχή των *λιπασμάτων και των βελτιωτικών εδάφους* παρατηρείται απόκλιση στο διάστημα 2005-2012, δεδομένου ότι στην Ελλάδα η συμμετοχή μειώνεται από 6,0% σε 4%, ενώ στην ΕΕ-15 αυξάνεται από 6,0% σε 7,8%.

Η συμμετοχή των *προϊόντων φυτοπροστασίας και των παρασιτοκτόνων* στο διάστημα 2005-2012 φθίνει τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ-15, από 5,6 σε 3,6% και από 5,1% σε 4,5% αντίστοιχα.

Παρομοίως, η συμμετοχή των *κτηνιατρικών δαπανών* στο διάστημα 2005-2012 φθίνει στην Ελλάδα από 2% σε 1,4% και στην ΕΕ-15 από 3,1% σε 2,7%.

Ιδιαίτερα σημαντική απόκλιση ανάμεσα στην Ελλάδα και στην ΕΕ-15 εντοπίζεται στη *συντήρηση των μηχανημάτων και στη συντήρηση των κτιρίων*. Η συμμετοχή της συντήρησης των μηχανημάτων αυξήθηκε στην Ελλάδα από 2% σε 2,8%, ενώ στην ΕΕ-15, αν και μειώθηκε από 6,4% σε 5,5%, είναι διπλάσια. Όσον αφορά τη συμμετοχή της συντήρησης κτιρίων, στην Ελλάδα είναι μόλις της τάξεως του 0,3% έναντι του 1,9% στην ΕΕ-15. Οι εν λόγω αποκλίσεις αποδίδονται αφενός στα διαφορετικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά, αφετέρου στον σχετικά χαμηλό-τερο βαθμό εντατικοποίησης του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα.

Σύγκλιση ανάμεσα στην Ελλάδα και την ΕΕ-15 στο επίπεδο του 6,6% παρατηρείται στη συμμετοχή των *γεωργικών υπηρεσιών*.

Πίνακας 4.56: Η ποσοστιαία σύνθεση των εισροών (%)

	2005		2012		2005		2012		2005		2012		2005		2012	
	Ελλάδα		Ελλάδα		Ισπανία		Γαλλία		Ιταλία		Ιταλία		EE-15		EE-15	
Ανάλογη εισροών (εκατ. ευρώ)	3.934	5.723	14.851	21.248	34.831	45.182	17.916	22.986	149.322	246.238						
Συμμετοχή εισροών στην παραγωγή	31,8	53,1	37,4	49,2	55,1	59,3	40,5	47,4	53,2	60,7						
Σπύροι και πολλα/κό υλικό	7,5	4,8	6,2	4,0	4,9	4,4	5,2	6,0	4,7	4,5						
Ενέργεια και λιπαντικά	22,1	26,9	9,5	8,6	8,1	10,0	11,3	13,1	10,2	12,2						
Λιπάσματα και βελτ/κά εδάφ.	6,0	4,8	7,7	8,3	9,1	10,3	6,2	6,4	6,9	7,8						
Προϊόντα φυτοπροστασίας και παρασιτοκτόνα	5,6	3,6	5,1	3,3	7,9	6,7	3,6	3,6	5,1	4,5						
Κτηνιατρικές δαπάνες	2,0	1,4	3,5	2,8	3,6	3,7	3,3	3,1	3,1	2,7						
Ζωοτροφές	34,9	37,0	46,3	52,2	33,3	34,9	37,0	37,2	36,1	39,5						
Συντήρηση μηχανημάτων	2,0	2,8	8,3	6,9	6,8	6,5	3,4	3,4	6,4	5,5						
Συντήρηση κτιρίων	0,2	0,3	2,7	2,4	0,9	0,7	1,5	1,5	1,9	1,9						
Γεωργικές υπηρεσίες	11,9	6,7	3,6	2,0	8,5	8,1	10,7	10,6	7,8	6,6						
Άλλα προϊόντα και υπηρεσίες	6,7	8,6	7,1	7,8	14,3	12,7	15,6	12,7	16,0	13,1						

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη

Πίνακας 4.57: Η διαχρονική εξέλιξη της συμμετοχής των διαφόρων κατηγοριών εισροών στην παραγωγή (Ελλάδα, %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ανάλωση εισροών (εκατ. ευρώ)	3.934	3.933	4.390	4.947	4.905	4.926	5.634	5.723
Συμμετοχή των εισροών στην παραγωγή	31,8	37,6	40,8	44,9	47,1	47,2	51,6	53,1
Σπόροι και πολλ/κό υλικό	7,5	8,0	7,5	6,6	6,7	5,6	4,9	4,8
Ενέργεια και λιπαντικά	22,1	21,7	20,4	22,3	22,5	24,5	25,5	26,9
Λιπάσματα και βελτ/κά εδάφ.	6,0	5,3	5,3	5,2	5,3	4,8	4,8	4,8
Προϊόντα φυτοπροστασίας και παρασιτοκτόνα	5,6	4,7	4,4	3,9	3,9	4,0	3,6	3,6
Κτηνιατρικές δαπάνες	2,0	2,1	1,9	1,7	1,7	1,7	1,4	1,4
Ζωοτροφές	34,9	34,6	36,1	37,7	36,8	34,9	38,0	37,0
Συντήρηση μηχανημάτων	2,0	2,6	2,4	2,4	2,5	3,0	2,8	2,8
Συντήρηση κτιρίων	0,2	0,2	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3
Γεωργικές υπηρεσίες	11,9	12,8	11,3	10,3	9,1	7,4	7,0	6,7
Άλλα προϊόντα και υπηρεσίες	6,7	7,1	7,2	6,5	8,0	10,5	8,9	8,6

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη

Πίνακας 4.58: Η διαχρονική εξέλιξη της συμμετοχής των διάφορων κατηγοριών εισροών στην παραγωγή (ΕΕ, %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ανάλωση εισροών (εκατ. ευρώ)	149.322	174.001	192.159	216.451	186.467	201.784	238.198	246.238
Συμμετοχή των εισροών στην παραγωγή	53,2	56,3	56,9	60,4	59,5	59,6	60,7	60,7
Σπόροι και πολλ/κό υλικό	4,7	4,6	4,8	4,5	4,7	4,6	4,7	4,5
Ενέργεια και λιπαντικά	10,2	12,2	11,4	11,5	10,5	11,9	12,1	12,2
Λιπάσματα και βελτιωτικά εδάφους	6,9	6,9	6,9	8,9	8,1	6,9	7,8	7,8

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Προϊόντα φυτοπροστασίας και παρασιτοκτόνα	5,1	4,8	4,7	4,6	4,6	4,8	4,4	4,5
Κτηνιατρικές δαπάνες	3,1	3,0	2,7	2,6	2,8	2,9	2,7	2,7
Ζωοτροφές	36,1	35,7	39,1	39,2	39,5	37,4	39,0	39,5
Συντήρηση μηχανημάτων	6,4	6,3	5,9	5,4	5,5	6,0	5,6	5,5
Συντήρηση κτιρίων	1,9	2,1	2,0	1,9	1,7	2,0	1,9	1,9
Γεωργικές υπηρεσίες	7,8	7,5	7,0	6,5	7,0	7,1	6,6	6,6
Άλλα προϊόντα και υπηρεσίες	16,0	15,2	14,0	13,4	14,1	14,4	13,4	13,1

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη

Σημείωση: 2005 έως 2009 EE-15, 2010 έως 2012 EE-27.

Γ. Οι όροι εμπορίου

Η αύξηση της συμμετοχής της αξίας των εισροών στην παραγωγή οφείλεται και στην ταχύτερη αύξηση των τιμών των εισροών σε σχέση με τις τιμές της αγροτικής παραγωγής. Οι όροι εμπορίου για τα αγροτικά προϊόντα στην Ελλάδα επιδεινώνονται διαρκώς. Το 2012 ήταν στο 72,7% του επιπέδου του 2005. Επιδείνωση παρατηρείται και στην ΕΕ-27, αλλά σε μικρότερο βαθμό, της τάξης του 10%, όπως συμβαίνει επίσης σε Γαλλία και Ιταλία. Ωστόσο, παρόμοια εξέλιξη με αυτήν στην Ελλάδα εντοπίζεται στην Ισπανία (βλ. Πίνακα 4.59).

Η δυσμενής εξέλιξη των όρων εμπορίου για τα αγροτικά προϊόντα στην Ελλάδα προκύπτει από την πτωτική πορεία των τιμών των αγροτικών προϊόντων έναντι της αυξητικής τάσης των τιμών των εισροών. Η εν λόγω απόκλιση εντοπίζεται τόσο στις μεταβολές των ονομαστικών τιμών όσο και των πραγματικών. Συγκεκριμένα, με βάση τις ονομαστικές τιμές και έτος βάσης το 2005, η προκύπτουσα τιμή της αγροτικής παραγωγής το 2012 ήταν 97,9%, ενώ η προκύπτουσα τιμή της ενδιάμεσης ανάλωσης ήταν 134,7%. Σε πραγματικούς όρους τα αντίστοιχα στοιχεία είναι 84,9% και 116,8%. Παρατηρείται δηλαδή όχι απλώς υστέρηση του ρυθμού μεταβολής των τιμών των αγροτικών προϊόντων, αλλά μια κίνηση σε

αντίθετη κατεύθυνση από αυτή των τιμών των εισροών. Αντιθέτως, στην ΕΕ-27, η σχετικά μετριότερη επιδείνωση των όρων εμπορίου για τα αγροτικά προϊόντα προέρχεται από τη σχετικά βραδύτερη, αλλά προς την ίδια κατεύθυνση, μεταβολή (άνοδο) των τιμών τους σε σχέση με τη μεταβολή των τιμών των εισροών (βλ. Πίνακες 4.60, 4.61 και 4.62).

Το συνδυαστικό αποτέλεσμα από την ποσοτική μείωση της χρήσης των εισροών, την υποχώρηση της *αποδοτικότητας της ενδιάμεσης ανάλωσης* και την επιδείνωση των όρων εμπορίου συγκροτεί μια εξαιρετικά δυσμενή συνθήκη για τους όρους άσκησης της αγροτικής παραγωγής.

Πίνακας 4.59: Η εξέλιξη των όρων εμπορίου* στον πρωτογενή τομέα, 2005 = 100 (%)

	Ελλάδα	Ισπανία	Γαλλία	Ιταλία	ΕΕ-27	ΕΕ-25**	ΕΕ-15
2006	88,8	89,7	95,6	98,6	97,7	97,6	97,1
2007	83,7	93,3	97,0	93,9	96,5	96,7	96,7
2008	75,2	84,4	89,8	88,7	91,2	90,9	90,7
2009	80,4	88,3	84,8	84,7	89,2	89,0	88,6
2010	80,3	74,7	92,2	86,9	91,6	-	-
2011	75,0	67,4	88,4	86,4	89,3	-	-
2012	72,7	68,7	91,5	87,3	90,7	-	-

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη

* Οι τιμές των όρων εμπορίου υπολογίζονται από το λόγο του δείκτη της ονομαστικής μεταβολής των τιμών τα παραγωγής, προς το δείκτη της ονομαστικής μεταβολής των τιμών της ενδιάμεσης κατανάλωσης.

** Πλην Κύπρου.

Πίνακας 4.60: Εξέλιξη της προκύπτουσας τιμής της τελικής παραγωγής, 2005 = 100 (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Ονομαστική*						
ΕΕ-27	101,2	110,2	112,9	100,2	108,4	116,9	124,5
Ελλάδα	92,8	101,6	96,8	95,4	97,2	99,1	97,9
Ισπανία	91,7	94,9	95,0	85,8	88,2	89,2	97,1
Γαλλία	98,0	105,7	106,4	98,3	108,2	112,3	122,3

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ονομαστική*							
Ιταλία	101,5	104,7	109,6	102,9	104,6	112,0	117,8
ΕΕ-25	100,8	109,2	111,6	-	-	-	-
ΕΕ-15	100,2	107,4	109,4	-	-	-	-
Πραγματική**							
ΕΕ-27	98,3	103,2	103,5	93,8	99,3	105,4	110,9
Ελλάδα	90,0	95,6	88,3	84,2	84,8	85,5	84,9
Ισπανία	88,1	88,2	86,2	77,8	79,7	79,9	86,7
Γαλλία	95,7	100,7	98,9	90,8	98,9	101,4	108,5
Ιταλία	99,7	100,2	102,2	94,4	95,6	101,1	104,8
ΕΕ-25	98,4	103,4	103,8	-	-	-	-
ΕΕ-15	98,0	102,4	103,5	-	-	-	-

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη

* Ονομαστική: αξία/όγκος.

** Πραγματική: αξία/όγκος αποπληθωρισμένος με το δείκτη της προκύπτουσας τιμής του ΑΕΠ.

Πίνακας 4.61: Εξέλιξη της προκύπτουσας τιμής της ενδιάμεσης κατανάλωσης, 2005 = 100 (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ονομαστική*							
ΕΕ-27	103,5	113,3	124,1	115,1	118,4	130,9	137,3
Ελλάδα	103,1	112,6	121,6	116,3	121,1	132,2	134,7
Ισπανία	102,3	111,8	127,6	113,8	118,1	132,3	141,3
Γαλλία	102,5	106,5	115,3	119,2	117,4	127	133,7
Ιταλία	102,9	109,6	122,3	116,8	120,3	129,7	135
ΕΕ-25	103,3	112,3	123,2	-	-	-	-
ΕΕ-15	103,1	110,8	120,4	-	-	-	-

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Πραγματική**							
ΕΕ-27	100,7	106,3	114,1	108,1	108,7	118,4	122,5
Ελλάδα	100	106	110,9	102,6	105,6	114,1	116,8
Ισπανία	98,2	103,9	115,8	103,3	106,8	118,4	126,3
Γαλλία	100	101,5	107,1	110,2	107,4	114,6	118,6
Ιταλία	101,1	104,9	114	107,2	109,9	117	120,1
ΕΕ-25	100,9	106,4	114,7	-	-	-	-
ΕΕ-15	100,9	106	114,3	-	-	-	-

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη

* Ονομαστική: αξία/όγκος.

** Πραγματική: αξία/όγκος αποπληθωρισμένος με το δείκτη της προκύπτουσας τιμής του ΑΕΠ.

Πίνακας 4.62: Εξέλιξη της προκύπτουσας τιμής της τελικής παραγωγής και της ενδιάμεσης κατανάλωσης, στην Ελλάδα και στην ΕΕ, 2005 = 100 (%)

		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
		Ονομαστική*						
ΕΕ-27	Τελική παραγωγή	101,2	110,2	112,9	100,2	108,4	116,9	124,5
	Ενδιάμεση κατανάλωση	103,5	113,3	124,1	115,1	118,4	130,9	137,3
Ελλάδα	Τελική παραγωγή	92,8	101,6	96,8	95,4	97,2	99,1	97,9
	Ενδιάμεση κατανάλωση	103,1	112,6	121,6	116,3	121,1	132,2	134,7
		Πραγματική**						
ΕΕ-27	Τελική παραγωγή	98,3	103,2	103,5	93,8	99,3	105,4	110,9
	Ενδιάμεση κατανάλωση	100,7	106,3	114,1	108,1	108,7	118,4	122,5
Ελλάδα	Τελική παραγωγή	90,0	95,6	88,3	84,2	84,8	85,5	84,9
	Ενδιάμεση κατανάλωση	100	106	110,9	102,6	105,6	114,1	116,8

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη

* Ονομαστική: αξία/όγκος.

** Πραγματική: αξία/όγκος αποπληθωρισμένος με το δείκτη της προκύπτουσας τιμής του ΑΕΠ.

4.2.4.2 Ανάλυση επιμέρους χαρακτηριστικών της επενδυτικής δραστηριότητας

Παρουσιάστηκε παραπάνω (Υποενότητα 4.2.3.4) η πορεία των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου η οποία, σε τρέχουσες τιμές, από 1.105,64 εκατ. ευρώ το 2002 και την κορύφωση σε 1.921 εκατ. ευρώ το 2008, περιορίστηκε σε 1.272,69 το 2012. Επίσης, με την αφαίρεση της ανάλωσης παγίου κεφαλαίου, παρουσιάστηκε η πορεία των καθαρών επενδύσεων παγίου κεφαλαίου στις οποίες από το 2008 εντοπίζεται πτωτική πορεία και από το 2010 αρνητικό πρόσημο. Στο σημείο αυτό επιχειρείται η παρουσίαση της σύνθεσης των επενδύσεων με κατηγοριοποίηση σε επιμέρους κατηγορίες.

- Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου *γεωργικών* και *μη γεωργικών* προϊόντων

Μια βασική κατηγοριοποίηση των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου είναι η κατάταξη σε επενδύσεις σε *γεωργικά* προϊόντα και σε *μη γεωργικά* προϊόντα. Στην κατηγορία των επενδύσεων *γεωργικών* προϊόντων ανήκουν οι φυτείες και τα ζώα, ενώ στην κατηγορία των *μη γεωργικών* ο εξοπλισμός, τα κτίρια, οι έγγειες βελτιώσεις κ.ά. Στο διάστημα 2002-2011 οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου κυριαρχούνται από τις επενδύσεις σε *μη γεωργικά* προϊόντα, καθώς αποτελούν το 93,5% έναντι 6,5% των επενδύσεων σε *γεωργικά* προϊόντα. Η αναλογία ανάμεσα σε αυτές τις δύο κατηγορίες διατηρείται σταθερή (βλ. Πίνακες 4.63 και 4.64).

- Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου *γεωργικών* προϊόντων

Όσον αφορά τη σύνθεση των επενδύσεων γεωργικής προέλευσης, στο διάστημα 2002-2012, κατά περίπου 20% προέρχονται από φυτείες και κατά περίπου 80% από ζώα. Διαχρονικά εντοπίζονται ορισμένες αλλαγές, οι οποίες όμως σε καμία περίπτωση δεν τροποποιούν την βασική εικόνα (βλ. Πίνακα 4.63).

- Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου *μη γεωργικών* προϊόντων

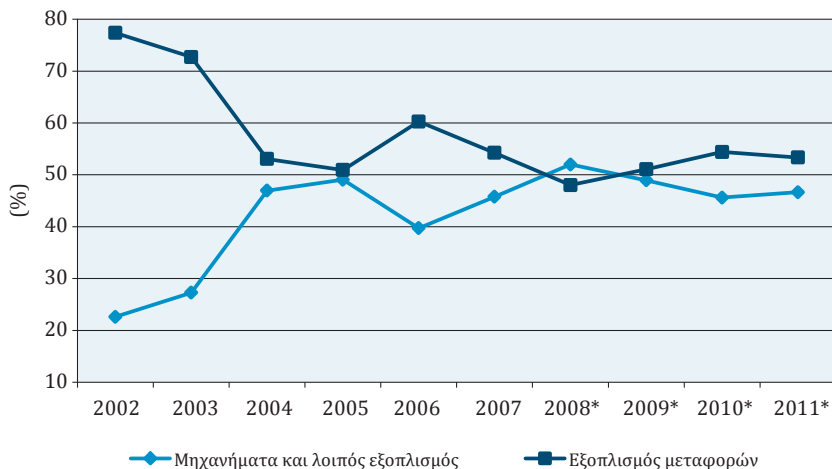
Οι επενδύσεις *μη γεωργικής* προέλευσης κατατάσσονται σε υλικά (μηχανήματα, εξοπλισμός μεταφοράς), σε *κτίρια* και σε *λοιπές* επενδύσεις (έγγειες βελτιώσεις, μεταβίβαση γης κ.λπ.). Στο διάστημα 2002-2012, στη σύνθεση των επενδύσεων *μη γεωργικής* προέλευσης κυριαρχούν τα υλικά (μηχανήματα, εξοπλισμός) με συμμετοχή 78% και ακολουθούν τα κτίρια με 14,4% και οι λοιπές επενδύσεις (έγγειες βελτιώσεις, μεταβίβαση γης κ.λπ.) με 7,6%. Διαχρονικά, παρατηρείται

ελαφρά άνοδος της συμμετοχής των κτιρίων, χωρίς όμως να αλλάζει η γενική εικόνα στη σύνθεση των επενδύσεων (βλ. Πίνακα 4.63).

Η σύνθεση των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου σε υλικά στο διάστημα 2004-2012 χαρακτηρίζεται από ισοκατανομή ανάμεσα στα μηχανήματα - λοιπό εξοπλισμό (46,8%) και στον εξοπλισμό μεταφορών (53,2%) (βλ. Πίνακα 4.63 και Διάγραμμα 4.42). Η παρατηρούμενη ισοκατανομή διαμορφώθηκε περίπου από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 και συνιστά στοιχείο εκλογίκευσης της σύνθεσης της συγκεκριμένης κατηγορίας επενδύσεων, στην οποία παλαιότερα υπήρχε υπέρμετρη συμμετοχή των επενδύσεων σε μέσα μεταφοράς.

Όσον αφορά τη σύνθεση των λοιπών ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, στο διάστημα 2002-2012 διαμορφώνεται από 37% επενδύσεις σε έργα βελτιώσεις και από 63% σε δαπάνες για μεταβίβαση γης και αγορά δικαιωμάτων παραγωγής.

Διάγραμμα 4.42: Η διαχρονική μεταβολή της σύνθεσης των επενδύσεων εξοπλισμού (%)

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας 4.63: Η σύνθεση των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου κατά κατηγορία (%)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008*	2009*	2010*	2011*
ΣΥΝΟΛΟ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ = 100%										
Γεωργικά προϊόντα	6,9	5,7	5,2	6,7	7,6	4,6	5,4	8,8	6,6	7,8
Μη γεωργικά προϊόντα	93,1	94,3	94,8	93,3	92,4	95,4	94,6	91,2	93,4	92,2
ΣΥΝΟΛΟ ΑΕΠΚ ΣΕ ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ = 100%										
Φυτείες	23,0	31,9	27,3	17,2	12,0	16,5	12,5	10,4	19,6	22,8
Ζώα	77,0	68,1	72,7	82,8	88,1	83,4	87,5	89,6	80,4	77,2
ΣΥΝΟΛΟ ΑΕΠΚ ΣΕ ΜΗ ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ = 100%										
Υλικά (μηχανήματα, εξοπλισμός)	81,5	82,6	78,6	77,5	69,3	77,9	78,0	77,2	78,3	79,2
Κτίρια	9,6	10,3	12,8	14,5	20,6	14,8	14,9	16,2	15,5	14,7
Άλλες ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	8,9	7,1	8,6	7,9	10,1	7,2	7,1	6,7	6,2	6,2
ΥΛΙΚΑ (ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΑ, ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ) = 100%										
Μηχανήματα και λοιπός εξοπλισμός	22,6	27,3	47,0	49,1	39,7	45,8	52,0	48,9	45,6	46,7
Εξοπλισμός μεταφορών	77,4	72,7	53,1	50,9	60,3	54,2	48,0	51,1	54,4	53,3
ΛΟΙΠΕΣ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ = 100%										
Έγχειρες βελτιώσεις	33,9	22,0	30,5	34,3	38,4	38,4	39,4	45,3	46,5	44,7
Μεταβίβαση γης, δικαιώματα παραγωγής	65,9	78,0	69,5	65,7	61,7	61,7	60,6	54,7	53,6	55,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2013) (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας 4.64: Λογαριασμιός κεφαλαίου (εκατ. ευρώ, τρέχουσες τιμές)

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008*	2009*	2010*	2011*
32	75,8	76,4	71,1	101,8	102,5	83,7	102,9	163,2	106,2	99,2
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ										
ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ σε										
ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ										
32.1	17,4	24,4	19,4	17,5	12,3	13,8	12,9	16,9	20,8	22,6
32.2	58,5	52,0	51,7	84,4	90,3	69,8	90,0	146,3	85,4	76,6
33	1.029,8	1.258,0	1.284,2	1.412,0	1.240,3	1.724,8	1.793,1	1.696,5	1.496,0	1.173,5
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ										
ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ σε										
ΜΗ ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ										
33.1	839,5	1.039,3	1.009,9	1.094,8	859,8	1.344,2	1.398,3	1.309,0	1.171,0	928,9
33.1/1	189,9	283,4	474,2	537,2	341,5	615,3	726,9	640,5	533,9	433,4
Μηχανήματα και λοιπός εξοπλισμός										
33.1/2	649,5	755,8	535,8	557,6	518,2	729,0	671,4	668,5	637,1	495,5
33.2	98,6	129,7	164,3	205,1	255,7	255,7	267,8	274,2	231,7	172,4
Κτίρια										
33.2/1	98,6	129,7	164,3	205,1	255,7	255,7	267,8	274,2	231,7	172,4
Γεωργικά κτίρια										
33.2/2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Άλλα έργα, εκτός έγγειων βελτιώσεων										
33.3	91,8	89,1	110,0	112,1	124,8	124,8	127,1	113,3	93,3	72,2
Άλλες ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου										

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008*	2009*	2010*	2011*
33.3/1 Άυλα πάγια περιουσιακά	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
33.3/2 Προσθήκη στην αξία μη χρηματ. μη παραθθέντων περιουσιακών στοιχείων	91,6	89,1	110,0	112,1	124,8	124,8	127,1	113,3	93,3	72,2
33.3/2/1 Σημαντικές έγχειες βελτιώσεις	31,1	19,6	33,6	38,4	47,9	47,9	50,1	51,3	43,4	32,3
33.3/2/2 Διαπάνες συνδεόμενες με μεταβίβαση γης και δικαιώματα παραγωγής	60,5	69,5	76,4	73,7	77,0	77,0	77,0	62,0	50,0	40,0
34 ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ (εκτός εκπεστέου ΦΠΑ)	1.105,6	1.334,5	1.355,3	1.513,8	1.342,8	1.808,5	1.896,0	1.859,6	1.602,2	1.272,7
35 ΚΑΘΑΡΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ (εκτός εκπεστέου ΦΠΑ)	134,2	336,2	287,6	399,0	147,0	529,6	470,8	302,2	-99,64	-587,41
36 ΑΥΞΟΜΕΙΩΣΗ ΑΠΟΘΕΜΑΤΩΝ	5,0	-17,13	-5,16	7,9	-1,89	0,9	-15,44	-43,34	9,9	1,7
37 ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	62,5	84,6	82,9	91,9	192,7	183,3	79,9	117,1	188,7	62,2
37.1 Επιχορηγήσεις επενδύσεων	21,2	7,1	16,2	16,3	82,4	130,6	63,8	75,0	70,2	44,0
37.2 Λοιπές μεταβιβάσεις κεφαλαίου	41,3	77,6	66,6	75,7	110,4	52,7	16,2	42,1	118,5	18,1

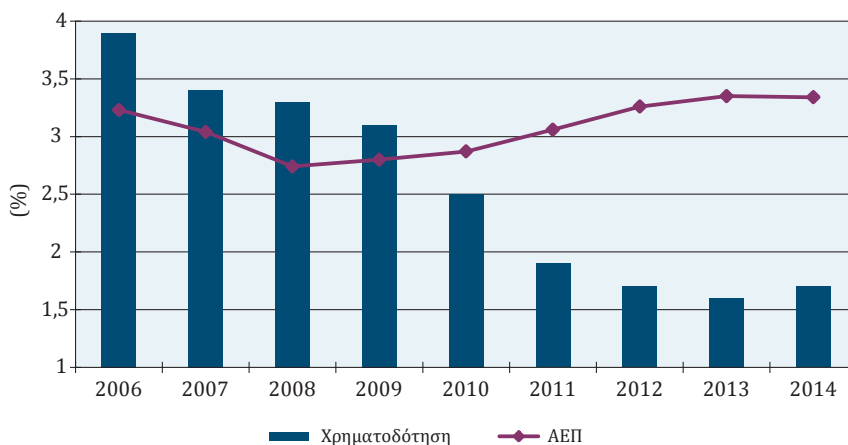
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2013)

* Προσωρινά στοιχεία.

4.2.5 Χρηματοδότηση του πρωτογενούς τομέα. Υψηλές προσδοκίες χωρίς χρηματοδότηση

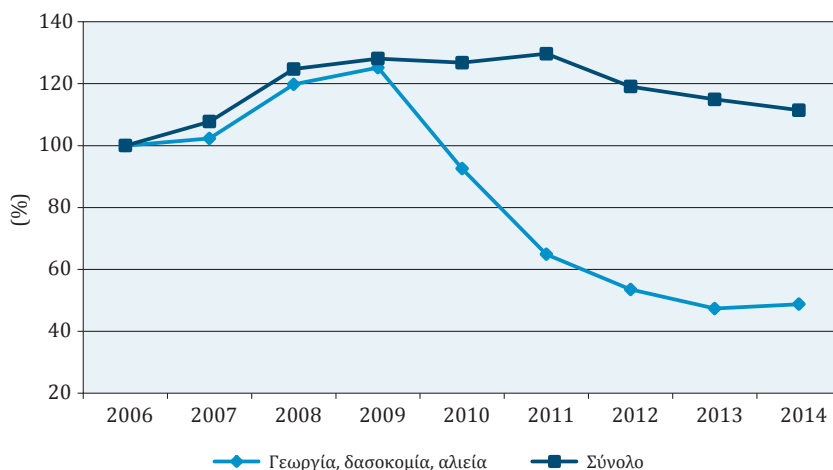
Η πιστωτική επέκταση στην ελληνική οικονομία σταμάτησε την ανοδική πορεία το 2009 και από τότε παρατηρείται σημαντική συρρίκνωση. Σε ένα πλαίσιο γενικής συρρίκνωσης της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων από το τραπεζικό σύστημα ο πρωτογενής τομέας σημείωσε τη μεγαλύτερη υποχώρηση. Σύμφωνα με στοιχεία που αφορούν το υπόλοιπο των δανείων, η χρηματοδότηση στο σύνολο των κλάδων της οικονομίας μειώθηκε από 118,3 δισ. ευρώ το 2009 σε 91,6 δισ. ευρώ το 2014 (-34,5%). Στο ίδιο διάστημα, η χρηματοδότηση στον πρωτογενή τομέα μειώθηκε από 3,9 δισ. ευρώ σε 1,5 δισ. ευρώ, μειώθηκε δηλαδή κατά 2,4 δισ. ευρώ ή κατά 61,1%. Ως αποτέλεσμα, η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στη συνολική χρηματοδότηση μειώθηκε από το 3,1% στο 1,7% (βλ. Πίνακες 4.65, 4.66 και 4.67, καθώς και Διαγράμματα 4.43 και 4.44). Παρατηρείται ότι ο πρωτογενής τομέας συμμετέχει πλέον στη χρηματοδότηση με ποσοστό που αντιστοιχεί στο ήμισυ της συμμετοχής του στο ΑΕΠ, η οποία ανέρχεται σε 3,34% το 2014.

Διάγραμμα 4.43: Η διαχρονική μεταβολή της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στη χρηματοδότηση (%)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Διάγραμμα 4.44: Η διαχρονική μεταβολή της χρηματοδότησης στον πρωτογενή τομέα και στο σύνολο της οικονομίας, 2006 = 100 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2013) (επεξεργασία στοιχείων)

Σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρώπης, ο χαμηλότερος βαθμός προσανατολισμού της χρηματοδότησης στον πρωτογενή τομέα στην Ελλάδα είναι πάγιο χαρακτηριστικό. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια ο ρυθμός της περαιτέρω μείωσης της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στη χρηματοδότηση έχει πάρει δραματικές διαστάσεις. Σύμφωνα με στοιχεία του FAO, ο δείκτης προσανατολισμού της χρηματοδότησης στον πρωτογενή τομέα στην Ελλάδα από 1,2 το 2000 έχει μειωθεί σε μόλις 0,19 το 2012. Συγχρόνως, ο αντίστοιχος δείκτης στην Ιταλία ανέρχεται σε 2,34 και στη Γαλλία σε 3,03 (βλ. Πίνακα 4.68).

Η φθίνουσα πορεία της χρηματοδότησης του πρωτογενούς τομέα –που είναι σχετικά μεγαλύτερη από τους άλλους τομείς της οικονομίας– παραπέμπει στο ότι, πέραν των αιτιών που αποδίδονται στη ρευστότητα των τραπεζών κατά τη διάρκεια της ύφεσης, υπάρχουν και αιτίες που οφείλονται στη σχετική αδυναμία του ίδιου του πρωτογενούς τομέα έναντι των άλλων τομέων να συμμετάσχει στη χρηματοδότηση. Αυτό το στοιχείο έρχεται σε αντίθεση με τις υψηλές προσδοκίες που εμφανίζονται στον δημόσιο λόγο σχετικά με την ανθεκτικότητα του πρωτογενούς τομέα στις επιπτώσεις της ύφεσης και τις δυνατότητες που έχει να συμβάλει στην έξοδο από αυτήν.

Πίνακας 4.65: Ανάλυση χρηματοδότησης μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων εσωτερικού, κατά κλάδο δραστηριότητας από τα εγχώρια Νομισματικά Χρηματοπιστωτικά Ιδρύματα (NXI), εκτός της Τράπεζας της Ελλάδος,* υπόλοιπα τέλους περιόδου,** σε εκατ. ευρώ

	2006*	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Γεωργία, δασοκομία, αλιεία	3.156	3.229	3.781	3.951	2.921	2.047	1.688	1.494	1.538
Μεταποίηση, ορυχεία, λατομεία***	18.939	20.405	23.624	24.266	24.011	24.557	22.549	21.763	21.102
Ηλεκτρισμός, φωταέριο, ύδρευση	1.806	2.334	3.025	3.630	4.497	5.575	5.927	5.840	5.046
Κατασκευές	5.854	7.552	10.217	11.304	11.231	11.140	10.389	10.641	10.423
Εμπόριο	22.117	25.421	30.685	33.619	29.046	25.144	23.179	21.405	19.788
Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης (τουρισμός)	4.604	5.368	6.673	7.237	7.427	7.249	7.417	7.757	7.738
Επικοινωνία, μεταφορές πλην ναυτιλίας	2.300	3.101	4.400	4.905	1.337	0	0	0	0
Πλωτές μεταφορές (ναυτιλία)	6.774	7.661	9.365	10.351	15.085	17.332	15.160	12.631	12.691
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0	0	0	0	2.054	3.813	4.682	4.468	4.935
Επαγγελματικές, επιστημονικές, τεχνικές, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	0	0	0	0	2.058	3.512	2.935	2.630	3.197
Λοιποί κλάδοι	14.907	18.555	23.341	26.792	18.589	9.761	8.151	6.923	5.144
ΣΥΝΟΛΟ	80.459	93.626	115.110	126.054	118.256	110.131	102.079	95.551	91.603

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

* Περιλαμβάνονται και τα τραπεζομημένα δάνεια και εταιρικά ομόλογα.

** Μέσοi όροι έτους.

*** Η συμμετοχή των ορυχείων, λατομείων κομάνεται από 362-785 εκατ. ευρώ, ήτοι 1,7-3,2% του συνόλου της μεταποίησης, των ορυχείων και των λατομείων.

Πίνακας 4.66: Η ποσοστιαία σύνθεση της χρηματοδότησης μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων εσωτερικού, κατά κλάδο δραστηριότητας από τα εγχώρια NXI, εκτός της Τράπεζας της Ελλάδος*, υπόλοιπα τέλους περιόδου (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Γεωργία, δασοκομία, αλιεία	3,9	3,4	3,3	3,1	2,5	1,9	1,7	1,6	1,7
Μεταποίηση, ορυχεία, λατομεία	23,5	21,8	20,5	19,3	20,3	22,3	22,1	22,8	23,0
Ηλεκτρισμός, φωταέριο, ύδρευση	2,2	2,5	2,6	2,9	3,8	5,1	5,8	6,1	5,5
Κατασκευές	7,3	8,1	8,9	9,0	9,5	10,1	10,2	11,1	11,4
Εμπόριο	27,5	27,2	26,7	26,7	24,6	22,8	22,7	22,4	21,6
Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης (τουρισμός)	5,7	5,7	5,8	5,7	6,3	6,6	7,3	8,1	8,4
Επικοινωνία, μεταφορές πλην ναυτιλίας	2,9	3,3	3,8	3,9	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Πλωτές μεταφορές (ναυτιλία)	8,4	8,2	8,1	8,2	12,8	15,7	14,9	13,2	13,9
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	3,5	4,6	4,7	5,4
Επαγγελματικές, επιστημονικές, τεχνικές, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	3,2	2,9	2,8	3,5
Λοιποί κλάδοι	18,5	19,8	20,3	21,3	15,7	8,9	8,0	7,2	5,6
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

* Η συμμετοχή των ορυχείων, λατομείων κυμαίνεται από 362-785 εκατ. ευρώ, ήτοι 1,7-3,2% του συνόλου της μεταποίησης, των ορυχείων και των λατομείων.

Η μείωση της χρηματοδότησης στον πρωτογενή τομέα δεν αφορά κατά τον ίδιο τρόπο τα δάνεια διαφορετικής διάρκειας. Η μείωση έπληξε κυρίως τα *μακροπρόθεσμα* δάνεια, δεδομένου ότι το μεγαλύτερο τμήμα της (1,3 δισ. ευρώ) προήλθε από τα δάνεια άνω των πέντε ετών. Από τα δάνεια διάρκειας 1-5 ετών, παρατηρήθηκε μείωση 618 εκατ. ευρώ, ενώ από τα δάνεια κάτω του έτους, μείωση 304 εκατ. ευρώ. Αθροιστικά δηλαδή το 87% της μείωσης προήλθε από την υποχώρηση των μεσομακροπρόθεσμων δανείων. Ως αποτέλεσμα, η συμμετοχή των *μακροπρόθεσμων* δανείων στο σύνολο των δανείων του πρωτογενούς τομέα μειώθηκε στο διάστημα 2009-2014 από 51,4% σε 39,4% και η συμμετοχή των δανείων διάρκειας 1-5 ετών από 22,6% σε 16%. Αντιθέτως, η συμμετοχή των *βραχυπρόθεσμων* δανείων αυξήθηκε από 25,9% σε 44,7%, αλλά σε ένα πολύ χαμηλότερο συνολικό ύψος χρηματοδότησης (βλ. Πίνακες 4.69 και 4.70, καθώς και Διαγράμματα 4.46 και 4.47). Συνεπώς, προκύπτει ότι η εξαιρετικά μειωμένη χρηματοδότηση κατευθύνεται πλέον κατά το ήμισυ στην κάλυψη άμεσων αναγκών για τη συνέχιση της παραγωγικής δραστηριότητας, ενώ στη μέριμνα για αντικατάσταση, εκσυγχρονισμό ή/και για επέκταση των δραστηριοτήτων προσανατολίζεται πλέον μόνο το άλλο μισό, έναντι των 3/4 που ήταν το 2009.

Πίνακας 4.67: Η διαχρονική μεταβολή της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στη χρηματοδότηση (%)

	ΑΕΠ	Χρηματοδότηση
2006	3,2	3,9
2007	3,0	3,4
2008	2,7	3,3
2009	2,8	3,1
2010	2,9	2,5
2011	3,1	1,9
2012	3,3	1,7
2013	3,4	1,6
2014	3,3	1,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

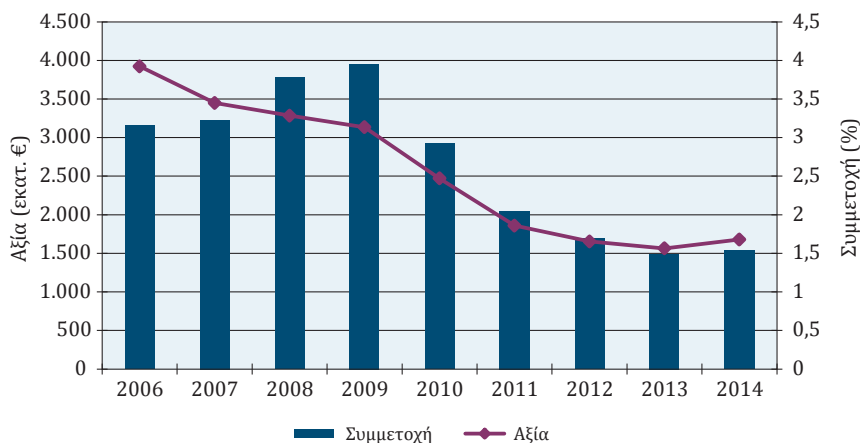
Πίνακας 4.68: Ο δείκτης προσανατολισμού της χρηματοδότησης στον πρωτογενή τομέα*, σε Ελλάδα, Ιταλία και Γαλλία

Έτος	Ελλάδα	Ιταλία	Γαλλία
2000	1,2	-	-
2001	0,92	-	-
2002	0,71	-	-
2003	0,62	-	-
2004	0,62	-	-
2005	0,5	-	-
2006	0,57	-	-
2007	0,54	-	-
2008	0,56	2,08	-
2009	-	2,3	-
2010	0,28	2,41	-
2011	-	2,33	-
2012	0,19	2,34	3,03
2013	-	2,33	3,56

Πηγή: FAO

* Agriculture orientation index.

Διάγραμμα 4.45: Η χρηματοδότηση στον πρωτογενή τομέα και η ποσοστιαία συμμετοχή της στο σύνολο της χρηματοδότησης της ελληνικής οικονομίας

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2013) και Τράπεζα της Ελλάδος

Πίνακας 4.69: Η χρηματοδότηση της γεωργίας, της δασοκομίας και της αλιείας με βάση τη χρονική διάρκεια των δανείων (εκατ. ευρώ)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Έως και 1 έτος	809	842	1.012	991	881	847	725	685	687
1-5 έτη	1.036	935	881	864	563	266	194	194	245
Άνω των 5 ετών	1.279	1.404	1.775	1.965	1.392	932	769	614	606
ΣΥΝΟΛΟ	3.124	3.181	3.668	3.820	2.836	2.044	1.687	1.493	1.538

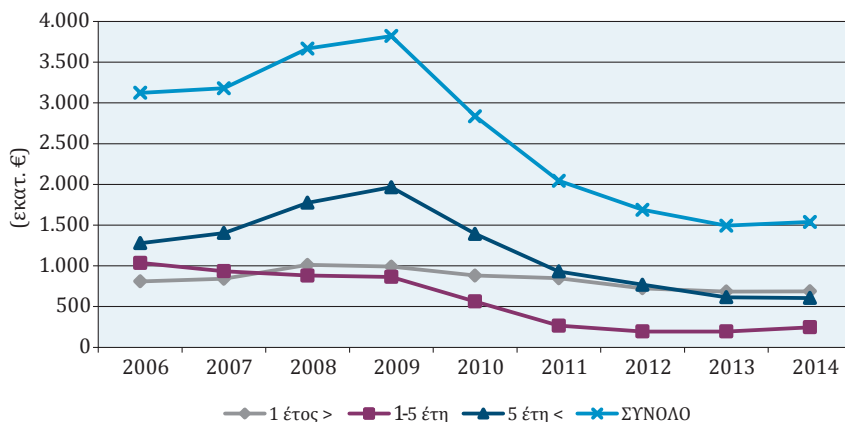
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.70: Η σύνθεση της χρηματοδότησης της γεωργίας, της δασοκομίας και της αλιείας με βάση τη διάρκεια των δανείων (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Έως και 1 έτος	25,9	26,5	27,6	25,9	31,1	41,4	43,0	45,8	44,7
1-5 έτη	33,2	29,4	24,0	22,6	19,9	13,0	11,5	13,0	16,0
Άνω των 5 ετών	40,9	44,1	48,4	51,4	49,1	45,6	45,6	41,1	39,4
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	100	100	100	100	100	100	100

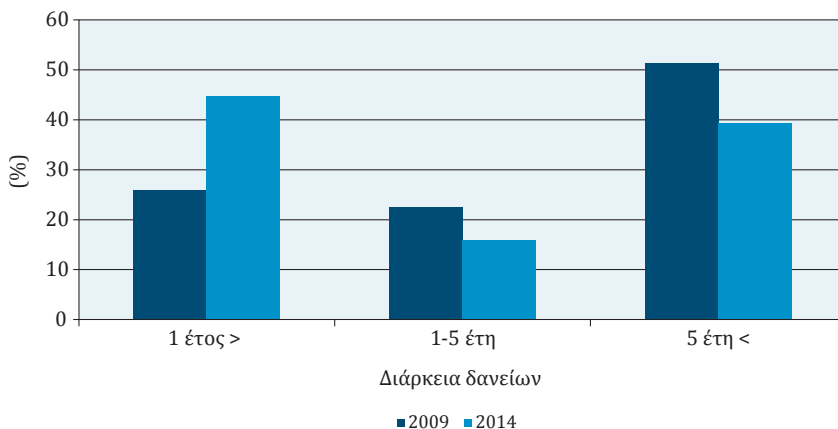
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.46: Η εξέλιξη της χρηματοδότησης του πρωτογενούς τομέα με βάση τη διάρκεια των δανείων (εκατ. ευρώ)

Πηγή: FAO

Διάγραμμα 4.47: Η μεταβολή της ποσοστιαίας σύνθεσης της χρηματοδότησης στον πρωτογενή τομέα κατά τη διάρκεια των δανείων (%)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

4.2.6 Ανάλυση της παραγωγής του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας

4.2.6.1 Φυτική και ζωική παραγωγή, γεωργικές υπηρεσίες και πρώτη μεταποίηση

Ο γεωργικός κλάδος δραστηριότητας περιλαμβάνει τη *γεωργική παραγωγή* και τις *μη γεωργικές δευτερεύουσες δραστηριότητες*. Η γεωργική παραγωγή διακρίνεται σε παραγωγή *αγαθών*, δηλαδή τη φυτική παραγωγή και τη ζωική παραγωγή, και σε παραγωγή υπηρεσιών.

Η αξία της γεωργικής παραγωγής αγαθών, που περιλαμβάνει τη φυτική και τη ζωική παραγωγή, έχει καθηλωθεί από το 2001, ακόμα και σε τρέχουσες τιμές, μεταξύ 9 και 9,6 δισ. ευρώ (τιμές παραγωγού). Συμπεριλαμβανομένης της παραγωγής υπηρεσιών και των μη γεωργικών δευτερευουσών δραστηριοτήτων, η συνολική αξία της παραγωγής του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας κυμαίνεται στο ίδιο διάστημα μεταξύ 9,8 και 10,6 δισ. ευρώ (βλ. Πίνακα 4.71).

Διαχρονικά, η σύνθεση του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας παραμένει ουσιαστικά αναλλοίωτη. Αυτή η διαπίστωση αφορά τη σχέση ανάμεσα στη γεωργική παραγωγή και στη μη γεωργική δευτερεύουσα παραγωγή, η οποία μετατοπίστηκε ελαφρώς από 96%-4% σε 94%-6% αντίστοιχα, τη σχέση μεταξύ της γεωργικής παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, η οποία διαμορφώνεται σε 96% και 4% αντίστοιχα, καθώς και τη σχέση φυτικής-ζωικής παραγωγής, η οποία διαμορφώνεται γύρω από την αναλογία 70:30 (βλ. Πίνακες 4.72 και 4.73).

Πίνακας 4.71: Η παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας. Αξία σε τιμές παραγωγού (τρέχουσες τιμές, εκατ. ευρώ)

	ΦΥΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓ. (1)	ΖΩΙΚΗ ΠΑΡΑΓ. (2)	ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΑΓΑΘΩΝ (3 = 1+2)	ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ (4)	ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ (5 = 3+4)	ΜΗ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥΣΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ (ΜΗ ΔΙΑΧΩΡΙΣΙΜΕΣ) (6)	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (7 = 5+6)
1993	4.899,2	1.791,5	6.690,7	260,3	6.951,0	314,1	7.265,1
1994	5.277,8	2.059,9	7.337,7	301,1	7.638,8	332,6	7.971,4
1995	5.972,9	2.144,7	8.117,5	349,5	8.467,0	339,6	8.806,6
1996	6.112,4	2.012,7	8.125,1	338,7	8.463,8	374,5	8.838,3
1997	6.327,9	2.144,6	8.472,5	374,7	8.847,2	404,4	9.251,6
1998	6.291,2	2.179,3	8.470,5	376,4	8.846,8	390,3	9.237,1
1999	6.252,9	2.292,3	8.545,2	382,9	8.928,1	436,2	9.364,3
2000	6.458,1	2.468,7	8.926,8	391,6	9.318,4	450,8	9.769,2
2001	6.544,3	2.610,4	9.154,7	361,2	9.516,0	421,5	9.937,5
2002	6.536,6	2.481,6	9.018,2	406,5	9.424,7	401,7	9.826,4
2003	6.903,8	2.558,6	9.462,4	372,2	9.834,6	408,7	10.243,3
2004	6.746,6	2.563,0	9.309,7	374,6	9.684,3	433,7	10.118,0
2005	7.050,2	2.711,5	9.761,7	430,1	10.191,8	442,3	10.634,1
2006	6.325,8	2.745,5	9.071,4	376,2	9.447,6	465,8	9.913,4
2007	6.967,2	2.656,8	9.624,0	373,2	9.997,2	462,2	10.459,4
2008	6.673,3	2.785,2	9.458,5	433,6	9.892,1	516,7	10.408,8
2009	6.266,0	2.848,1	9.114,1	400,8	9.514,8	553,8	10.068,7
2010	6.595,9	2.769,7	9.365,6	369,7	9.735,3	636,4	10.371,7
2011*	6.535,0	2.895,1	9.430,0	358,0	9.788,0	734,4	10.522,4
2012*	6.834,0	2.708,7	9.542,7	354,9	9.897,6	653,1	10.550,7
2013*	6.650,5	2.614,2	9.264,7	354,0	9.618,7	655,1	10.273,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας 4.72: Η ποσοστιαία συμμετοχή της γεωργικής παραγωγής αγαθών, της γεωργικής παραγωγής υπηρεσιών και των μη γεωργικών δραστηριοτήτων στην παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας (%)

	ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΑΓΑΘΩΝ	ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	ΜΗ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ (ΜΗ ΔΙΑΧΩΡΙΣΙΜΕΣ)	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ
1995	92,2	4,0	3,9	100
2000	91,4	4,0	4,6	100
2005	91,8	4,0	4,2	100
2010	90,3	3,6	6,1	100
2013*	90,2	3,4	6,4	100

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας 4.73: Η ποσοστιαία συμμετοχή της φυτικής και της ζωικής παραγωγής στη γεωργική παραγωγή αγαθών (%)

	ΦΥΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ	ΖΩΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ	ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΑΓΑΘΩΝ
1995	73,6	26,4	100
2000	72,3	27,7	100
2005	72,2	27,8	100
2010	70,4	29,6	100
2013*	71,8	28,2	100

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

4.2.6.2 Ευνοϊκές και δυσμενείς αλλαγές στη διάρθρωση της παραγωγής

Η συνολική εικόνα, όσον αφορά τη σύνθεση της παραγωγής του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας (φυτική, ζωική παραγωγή, υπηρεσίες, μη γεωργικές δραστηριότητες), παραμένει ουσιαστικά αμετάβλητη. Ωστόσο, εντός της γεωργικής παραγωγής αγαθών, δηλαδή εντός της φυτικής και της ζωικής παραγωγής, εντοπίζονται σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές.

Η έννοια της *διαρθρωτικής αλλαγής* δείχνει το κατά πόσο μεταβλήθηκε η ποσοστιαία συμμετοχή ενός μεγέθους (π.χ. παραγωγή ενός προϊόντος) σε ένα ευρύτερο μέγεθος (π.χ. σύνολο παραγωγής όλων των προϊόντων) και προς ποια κατεύθυνση. Η διαρθρωτική αλλαγή προκύπτει από τη διαίρεση του ποσοστού συμμετοχής σε ένα έτος με ένα προγενέστερο.

Η διαρθρωτική αλλαγή στη γεωργική παραγωγή αγαθών ήταν σχετικά ήπια το διάστημα 2001-2005. Στα προϊόντα στα οποία σημειώθηκε μείωση του ειδικού βάρους (φρούτα, αυγά, χοιροειδή, πατάτες) αυτό ανακτήθηκε την περίοδο 2005-2012, με εξαίρεση τα ζαχαρότευτλα.

Αντιθέτως, στο διάστημα 2005-2012, οι διαρθρωτικές αλλαγές ήταν σημαντικές τόσο όσον αφορά τα προϊόντα των οποίων το ειδικό βάρος αυξήθηκε (χοιροειδή, καλαμπόκι, πατάτες, γάλα, πουλερικά, φρούτα, βοοειδή) όσο και αυτά των οποίων το ειδικό βάρος μειώθηκε (σιτάρι, φυτικές ίνες, ελαιόλαδο, ζαχαρότευτλα, καπνός).

Συνολικά, στο διάστημα 2001-2012, ως αποτέλεσμα των αλλαγών στις δύο ανωτέρω υποπεριόδους, οι διαρθρωτικές αλλαγές ήταν ιδιαίτερα σημαντικές (βλ. Πίνακα 4.76). Συγκεκριμένα:

- Τα προϊόντα στα οποία εντοπίζεται σημαντική *θετική* διαρθρωτική μεταβολή είναι: το καλαμπόκι (142), το γάλα (124), τα βοοειδή (116), τα πουλερικά (112).
- Τα προϊόντα στα οποία εντοπίζεται σημαντική *αρνητική* διαρθρωτική μεταβολή είναι: τα φρούτα (89), το σιτάρι (72), οι πατάτες (72), τα αυγά (67), το ελαιόλαδο (60), οι φυτικές ίνες (59), και ιδιαίτερα ο καπνός (17) και τα ζαχαρότευτλα (14).
- Προϊόντα με σχετικά *περιορισμένη* ή/και *καθόλου* διαρθρωτική μεταβολή είναι: τα χοιροειδή (108), τα αιγοπρόβατα (101) και τα φρέσκα λαχανικά (100).

Τα βασικά ποιοτικά χαρακτηριστικά της διαρθρωτικής μεταβολής στο διάστημα 2001-2012 είναι:

- Η μετατόπιση προς κλάδους και *προϊόντα της κτηνοτροφίας*: γάλα (124), βοοειδή (116), πουλερικά (112), χοιροειδή (108), με ταυτόχρονη σημαντική αύξηση της καλλιέργειας καλαμποκιού (142).
- Ο δραστικός περιορισμός των *βιομηχανικών φυτών*: των φυτικών ινών (59) και ιδιαίτερα του καπνού (17) και των ζαχαρότευτλων (14).

- Ο περιορισμός στο σιτάρι (72), στις πατάτες (72), στα αυγά (67), στο ελαιόλαδο (60).
- Η στασιμότητα στα παραδοσιακά προϊόντα: αιγοπρόβατα (101), φρέσκα λαχανικά (100) και σχετική μείωση στα φρούτα (89).

Οι διαρθρωτικές αλλαγές προς τα κτηνοτροφικά προϊόντα και τις ζωοτροφές κατ' αρχάς αξιολογούνται ως θετικές, δεδομένου ότι συμβάλλουν στην κατεύθυνση του περιορισμού των εισαγωγών και της αναγκαίας σύνδεσης της φυτικής με τη ζωική παραγωγή. Βέβαια, αυτό θα είχε αποτέλεσμα αν συνοδεύονταν και από αύξηση του όγκου της παραγωγής.

Αντιθέτως, ο περιορισμός των βιομηχανικών καλλιεργειών σημαίνει ότι μειώθηκε το ειδικό βάρος των προϊόντων που αποτελούν τη βάση για την αύξηση της προστιθέμενης αξίας του αγροτροφικού συστήματος. Η εξέλιξη αυτή μεταφράζεται είτε σε αύξηση των εισαγωγών πρώτων υλών ή/και τελικών προϊόντων είτε σε αποδιάρθρωση των σχέσεων του πρωτογενούς τομέα με τη μεταποιητική βιομηχανία.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ανάμεσα στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Ιταλία εντοπίζονται ορισμένες ομοιότητες στη διαρθρωτική μεταβολή των φρούτων, του καπνού και των ζαχαροτεύτων στο διάστημα 2001-2012 (βλ. Πίνακα 4.78).

Πίνακας 4.74: Η ποσοστιαία συμμετοχή των βασικότερων προϊόντων στο σύνολο της αγροτικής παραγωγής στο διάστημα 2000-2012 (%)

	Μέσος όρος ετών		
	2000 και 2001	2004 και 2005	2011 και 2012
Σιτάρι	5,4	5,1	3,9
Καλαμπόκι	3,8	4,0	5,3
Ζαχαρότευτλα	1,4	0,9	0,2
Καπνός	4,6	4,4	0,8
Ελαιόλαδο	12,0	13,9	7,2
Φρούτα	17,3	13,3	15,4
Φρέσκα λαχανικά	14,0	13,5	14,0
Φυτικές ίνες	9,2	8,3	5,5

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	Μέσος όρος ετών		
	2000 και 2001	2004 και 2005	2011 και 2012
Γάλα	8,7	8,9	10,8
Βοοειδή	2,4	2,5	2,9
Χοιροειδή	2,8	1,9	3,0
Αιγοπρόβατα	7,2	7,9	7,3
Αυγά	1,6	1,1	1,0
Πουλερικά	1,3	1,3	1,5
Πατάτες	3,1	1,8	2,2
Υποσύνολο	94,9	88,6	81,0
Διάφορα	5,1	11,4	19,0
Σύνολο	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη (επεξεργασία στοιχείων)

Σημείωση: Στο σιτάρι, στο καλαμπόκι και στις πατάτες συμπεριλαμβάνονται οι σπόροι. Στους σπόρους δεν περιλαμβάνονται οι σπόροι των δημητριακών, του ρυζιού, οι ελαιούχοι σπόροι, οι σπόροι των πρωτεϊνούχων καλλιιεργειών και της πατάτας.

Πίνακας 4.75: Η διαρθρωτική μεταβολή σε βασικά προϊόντα της ελληνικής γεωργίας στο διάστημα 2001-2012

	Μέσοι όροι: 2004 και 2005 / 2000 και 2001	Μέσοι όροι: 2011 και 2012 / 2004 και 2005	Μέσοι όροι: 2011 και 2012 / 2000 και 2001
Σιτάρι	93,3	78	72
Καλαμπόκι	105,6	134	142
Ζαχαρότευτλα	64,3	22	14
Καπνός	94,5	18	17
Ελαιόλαδο	116,0	52	60
Φρούτα	76,5	116	89
Φρέσκα λαχανικά	96,3	104	100
Φυτικές ίνες	90,5	66	59
Γάλα	101,9	122	124
Βοοειδή	103,5	112	116

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	Μέσοι όροι: 2004 και 2005 / 2000 και 2001	Μέσοι όροι: 2011 και 2012 / 2004 και 2005	Μέσοι όροι: 2011 και 2012 / 2000 και 2001
Χοιροειδή	67,0	162	108
Αιγοπρόβατα	109,8	92	101
Αυγά	72,6	92	67
Πουλερικά	94,5	119	112
Πατάτες	56,7	127	72

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη (επεξεργασία στοιχείων)

Σημείωση: Στο σιτάρι, στο καλαμπόκι και στις πατάτες συμπεριλαμβάνονται οι σπόροι. Στους σπόρους δεν περιλαμβάνονται οι σπόροι των δημητριακών, του ρυζιού, οι ελαιούχοι σπόροι, οι σπόροι των πρωτεϊνούχων καλλιιεργειών και της πατάτας.

Πίνακας 4.76: Η διαρθρωτική μεταβολή σε βασικά προϊόντα της ελληνικής γεωργίας στο διάστημα 2001-2012, κατάταξη κατά το μέγεθος της μεταβολής

	Μέσοι όροι: 2004 και 2005 / 2000 και 2001	Μέσοι όροι: 2011 και 2012 / 2004 και 2005	Μέσοι όροι: 2011 και 2012 / 2000 και 2001
Καλαμπόκι	105,6	134	142
Γάλα	101,9	122	124
Βοοειδή	103,5	116	116
Πουλερικά	94,5	119	112
Χοιροειδή	67,0	162	108
Αιγοπρόβατα	109,8	92	101
Φρέσκα λαχανικά	96,3	104	100
Φρούτα	76,5	116	89
Σιτάρι	93,3	78	72
Πατάτες	56,7	127	72
Αυγά	72,6	92	67
Ελαιόλαδο	116,0	52	60
Φυτικές ίνες	90,5	66	59
Καπνός	94,5	18	17
Ζαχαρότευτλα	64,3	22	14

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη (επεξεργασία στοιχείων)

Σημείωση: Στο σιτάρι, στο καλαμπόκι και στις πατάτες συμπεριλαμβάνονται οι σπόροι. Στους σπόρους δεν περιλαμβάνονται οι σπόροι των δημητριακών, του ρυζιού, οι ελαιούχοι σπόροι, οι σπόροι των πρωτεϊνούχων καλλιιεργειών και της πατάτας.

Πίνακας 4.77: Διαρθρωτική μεταβολή σε φρούτα, καπνό, ζαχαρότευτλα στην Ελλάδα, στην Ισπανία και στην Ιταλία στο διάστημα 2001-2012

	Ελλάδα	Ισπανία	Ιταλία
Φρούτα	0,62	0,28	0,30
Καπνός	0,17	0,36	0,54
Ζαχαρότευτλα	0,15	0,30	0,19

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη (επεξεργασία στοιχείων)

Οι διαρθρωτικές αλλαγές σε ορισμένα προϊόντα (βιομηχανικά φυτά, γάλα) στην Ελλάδα συνδέονται με τις γενικότερες εξελίξεις στον διεθνή χώρο και με την αναμενόμενη κατάργηση των ποσοστώσεων. Στην παραγωγή ζαχαρότευτλων, για παράδειγμα, το διάστημα 2004-2012 εντοπίζονται σημαντικές ανακατατάξεις στην ποσοστιαία συμμετοχή των χωρών της ΕΕ. Συγκεκριμένα, σημαντική αύξηση του ειδικού βάρους παρατηρείται σε Ολλανδία, Πολωνία, Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Δανία και Τσεχία, ενώ σημαντική μείωση παρατηρείται σε Ισπανία, Ουγγαρία, Ιταλία, Ελλάδα και Πορτογαλία. Μείωση –αλλά μικρότερης έκτασης– παρατηρείται σε Γερμανία και Σουηδία, ενώ στασιμότητα στο Ηνωμένο Βασίλειο (βλ. Πίνακα 4.78).

Στο διάστημα 2004-2012 εντοπίζονται σημαντικές αλλαγές στην ποσοστιαία συμμετοχή των χωρών της ΕΕ και στην παραγωγή καπνού. Συγκεκριμένα, σημαντική αύξηση του ειδικού βάρους παρατηρείται σε Πολωνία, Ιταλία, Γερμανία και εν μέρει στην Ουγγαρία, ενώ σημαντική μείωση παρατηρείται στην Ελλάδα και λιγότερο στην Ισπανία και στη Γαλλία (βλ. Πίνακα 4.79).

Στο διάστημα 2004-2012 οι αλλαγές στην ποσοστιαία συμμετοχή των χωρών της ΕΕ στην παραγωγή γάλακτος είναι σαφώς πιο περιορισμένες από αυτές που παρατηρήθηκαν στην περίπτωση των ζαχαρότευτλων και του καπνού. Ενώ στις περισσότερες χώρες δεν εντοπίζεται σημαντική μεταβολή, αύξηση του ειδικού βάρους εντοπίζεται κυρίως στην Πολωνία και εν μέρει στο Βέλγιο, ενώ μείωση εντοπίζεται στην Ουγγαρία, τη Σουηδία, την Ελλάδα, την Πορτογαλία και την Ισπανία (βλ. Πίνακα 4.80).

Πίνακας 4.78: Οι διαχρονικές αλλαγές στην ποσοστιαία συμμετοχή των χωρών της ΕΕ στην παραγωγή ζαχαρότευτλων

	Μέσος όρος ετών (%)		Διαρθρωτική μεταβολή: 2011 και 2012 / 2004 και 2005
	2004 και 2005	2011 και 2012	
Ολλανδία	5,0	8,4	167,8
Πολωνία	9,3	14,4	155,0
Αυστρία	2,3	3,2	141,1
Βέλγιο	3,7	4,9	133,5
Γαλλία	19,5	25,0	128,2
Δανία	2,3	2,9	125,0
Τσεχία	2,8	3,2	117,1
Ηνωμένο Βασίλειο	7,3	7,3	99,4
Γερμανία	20,1	17,9	89,2
Σουηδία	2,0	1,6	78,9
Ισπανία	6,8	3,4	50,7
Ουγγαρία	2,5	0,9	35,4
Ιταλία	9,9	3,3	33,6
Ελλάδα	1,9	0,5	26,1
Πορτογαλία	0,5	0,0	7,3
Ρουμανία	-	0,7	-
Βουλγαρία	-	0,0	-

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.79: Οι αλλαγές στην ποσοστιαία συμμετοχή των χωρών της ΕΕ στην παραγωγή καπνού (%)

	Μέσος όρος ετών (%)		Διαρθρωτική μεταβολή: 2011 και 2012 / 2004 και 2005
	2004 και 2005	2011 και 2012	
Πολωνία	4,5	11,1	246,5
Ιταλία	27,9	38,0	136,1

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	Μέσος όρος ετών (%)		Διαθροστική μεταβολή: 2011 και 2012 / 2004 και 2005
	2004 και 2005	2011 και 2012	
Γερμανία	2,5	2,8	111,5
Ουγγαρία	1,9	2,0	107,4
Ισπανία	10,7	9,9	92,3
Γαλλία	7,6	5,4	70,9
Ελλάδα	41,65	12,7	30,5
Βέλγιο	0,4	0,0	4,1
Πορτογαλία	1,6	0,0	1,9
Αυστρία	0,1	0,0	0,0
Βουλγαρία	-	17,7	-
Ρουμανία	-	0,3	-

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.80: Οι αλλαγές στην ποσοστιαία συμμετοχή των χωρών της ΕΕ στην παραγωγή γάλακτος (%)

	Μέσος όρος ετών (%)		Διαθροστική μεταβολή: 2011 και 2012 / 2004 και 2005
	2004 και 2005	2011 και 2012	
Πολωνία	4,7	6,4	135,7
Βέλγιο	1,9	2,0	106,2
Δανία	3,2	3,4	103,2
Αυστρία	2,0	2,0	101,3
Γερμανία	18,9	19,1	101,0
Ολλανδία	8,2	8,2	99,5
Τσεχία	1,6	1,6	99,2
Ιταλία	9,8	9,3	94,6
Ηνωμένο Βασίλειο	9,1	8,4	92,7
Γαλλία	18,0	16,5	91,4

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	Μέσος όρος ετών (%)		Διαρθρωτική μεταβολή: 2011 και 2012 / 2004 και 2005
	2004 και 2005	2011 και 2012	
Σουηδία	2,5	2,2	88,3
Ελλάδα	2,4	2,1	86,4
Πορτογαλία	1,7	1,4	83,2
Ισπανία	5,8	4,8	81,7
Βουλγαρία	-	0,8	-
Ρουμανία	-	2,3	-

Πηγή: Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information, διάφορα έτη (επεξεργασία στοιχείων)

4.3 Η Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού

Ο κλάδος της βιομηχανίας τροφίμων - ποτών - καπνού στην Ελλάδα είναι ο κλάδος της μεταποίησης με το μεγαλύτερο ειδικό βάρος σε σειρά σημαντικών δεικτών: συμμετοχή στο ΑΕΠ, στην απασχόληση, στις εξαγωγές κ.ά.

4.3.1 Η συμμετοχή της βιομηχανίας τροφίμων - ποτών - καπνού στο ΑΕΠ

Όσον αφορά τη συμμετοχή στο ΑΕΠ, η βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού κατέχει την πρώτη θέση ανάμεσα στους κλάδους της μεταποίησης και μάλιστα με σημαντική διαφορά από τον δεύτερο και τον τρίτο κλάδο. Η διαπίστωση αυτή ισχύει για όλο το εξεταζόμενο διάστημα (1995-2013). Ειδικά όσον αφορά το 2013, η ποσοστιαία συμμετοχή της βιομηχανίας τροφίμων - ποτών - καπνού ανέρχεται σε 2,6%, ενώ η συμμετοχή του κατά σειρά δεύτερου κλάδου (παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού) είναι 1,4% και του τρίτου (παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου) μόλις 1% (βλ. Πίνακες 4.81 και 4.82).

Η ποσοστιαία συμμετοχή της βιομηχανίας τροφίμων - ποτών - καπνού στο ΑΕΠ κατά τη χρονική περίοδο 1995-2013 κυμαίνεται μεταξύ 2,1 και 2,8% (βλ. Πίνακα 4.81). Ωστόσο, έχει ενδιαφέρον η διαμόρφωση της ποσοστιαίας συμμετοχής την περίοδο 2002-2013. Ενώ στο διάστημα 2002-2008 παρατηρείται μια καθοδική τάση (από το 2,8 % στο 2,1%), από το 2009 -από την αρχή δηλαδή της ύφεσης- εντοπίζεται ανοδική τάση από το 2,3% στο 2,6% (βλ. Διάγραμμα 4.48).

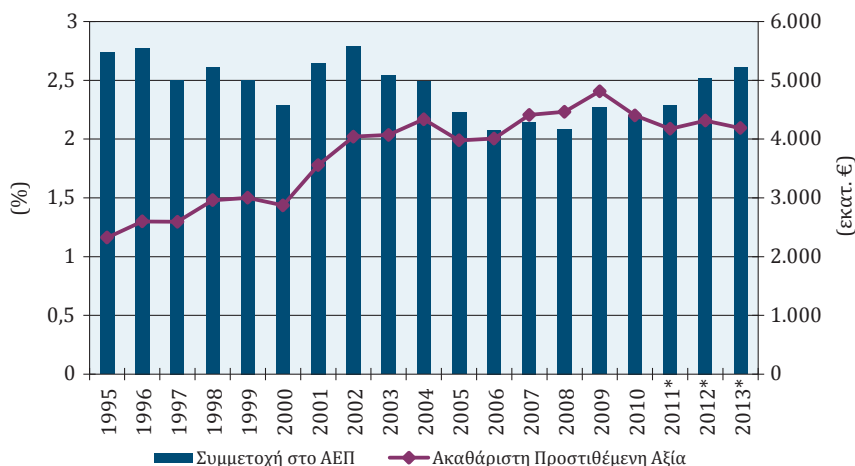
Επίσης, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η διαπίστωση ότι, ενώ ο κλάδος της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού διατηρείται την περίοδο 1995-2013 στο επίπεδο του 2,1 με 2,8% του ΑΕΠ, παράλληλα το ειδικό βάρος συνολικά της μεταποίησης στο ίδιο χρονικό διάστημα παρουσίασε σταθερή πτωτική τάση από το 15% στο 11,2% (βλ. Πίνακα 4.82). Η διατήρηση ή/και αναβάθμιση της σχετικής συμβολής της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στη διαμόρφωση του ΑΕΠ σε συνθήκες γενικότερης υποχώρησης της μεταποίησης έχει ασφαλώς σημασία για τη σπουδαιότητα του εν λόγω κλάδου για την οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί ότι πρόκειται για αποτέλεσμα των ηπιότερων επιπτώσεων της ύφεσης στον εν λόγω κλάδο, σε σχέση με τους λοιπούς κλάδους της μεταποίησης, και όχι για αποτέλεσμα της ανάπτυξής του σε απόλυτα μεγέθη, καθώς από το 2009 βρίσκεται σε πτωτική πορεία (βλ. Πίνακα 4.86 και Διάγραμμα 4.48).

Πίνακας 4.81: Η διαχρονική εξέλιξη της ποσοστιαίας συμμετοχής της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού (10-12) στο ΑΕΠ την περίοδο 1995-2013

Χρονική περίοδος	Ποσοστιαία συμμετοχή (%)
1995-1999	2,6
2000-2004	2,6
2005-2009	2,2
2010-2013	2,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.48: Η διαχρονική εξέλιξη της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και της ποσοστιαίας συμμετοχής της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στο ΑΕΠ

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας 4.82: Η ποσοστιαία συμμετοχή των επιμέρους κλάδων της μεταποίησης στο ΑΕΠ

1995		2000		2005		2010		2013*	
Κλάδος ⁴⁶	(%)	Κλάδος	(%)	Κλάδος	(%)	Κλάδος	(%)	Κλάδος	(%)
10-12	2,7	10-12	2,3	10-12	2,2	10-12	2,2	10-12	2,6
35	2,2	35	1,6	35	1,8	35	1,6	35	1,4
13-15	1,4	13-15	1,2	37-39	1,2	37-39	0,9	19	1,0
23	1,0	37-39	1,0	25	0,9	25	0,7	37-39	0,9
24	0,9	23	1,0	13-15	0,8	19	0,6	25	0,6
37-39	0,8	19	0,8	23	0,8	13-15	0,6	24	0,6
20	0,7	24	0,8	24	0,6	23	0,5	13-15	0,5
18	0,6	18	0,6	18	0,6	24	0,4	23	0,4
17	0,5	25	0,5	31-32	0,4	31-32	0,4	21	0,4
19	0,5	21	0,4	21	0,4	21	0,3	20	0,4
25	0,5	31-32	0,4	19	0,3	20	0,3	36	0,3
21	0,4	26	0,4	20	0,3	36	0,3	22	0,3
31-32	0,4	20	0,3	36	0,3	22	0,3	31-32	0,3
36	0,4	36	0,3	27	0,3	18	0,2	28	0,2
27	0,3	28	0,3	28	0,3	27	0,2	27	0,2
28	0,3	27	0,3	16	0,3	28	0,2	18	0,2

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

46. Οι κωδικοί των κλάδων της μεταποίησης (Nace rev. 2)

- 10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών και καπνού
- 13-15 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών, ειδών ενδυμασίας, δέρματος και δερμάτινων ειδών
- 16 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα· κατασκευή ειδών καθαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής
- 17 Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων
- 18 Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων
- 19 Παραγωγή σπνάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου
- 20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων
- 21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών παρασκευασμάτων
- 22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες
- 23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων
- 24 Παραγωγή βασικών μετάλλων
- 25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού
- 26 Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων
- 27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

1995		2000		2005		2010		2013*	
Κλάδος	(%)	Κλάδος	(%)	Κλάδος	(%)	Κλάδος	(%)	Κλάδος	(%)
22	0,3	16	0,2	22	0,2	16	0,2	33	0,2
16	0,3	17	0,2	30	0,2	33	0,2	26	0,2
26	0,2	22	0,2	26	0,2	26	0,1	17	0,1
30	0,2	30	0,2	17	0,2	17	0,1	30	0,1
29	0,1	29	0,1	33	0,1	30	0,1	16	0,1
33	0,1	33	0,1	29	0,1	29	0,1	29	0,1
Σύνολο μεταποίησης	15,0	-	13,1	-	12,7	-	10,5	-	11,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

4.3.2 Η διαρθρωτική μεταβολή των κλάδων της μεταποίησης

Η αξιολόγηση της διαχρονικής πορείας ενός κλάδου, εν προκειμένω της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού, εμπλουτίζεται αν συμπεριλάβει τη διαχρονική συμπεριφορά και των άλλων κλάδων. Σε αυτή τη διακλαδική σύγκριση συμβάλλει ο δείκτης της *διαρθρωτικής μεταβολής*.

Ο δείκτης της διαρθρωτικής μεταβολής ενός κλάδου δείχνει το κατά πόσο, και προς ποια κατεύθυνση, μεταβλήθηκε το ειδικό βάρος ενός κλάδου σε κάποιο μέγεθος αναφοράς. Η διαρθρωτική μεταβολή ενός κλάδου προσδιορίζεται με τη διαχρονική σύγκριση της ποσοστιαίας συμμετοχής του σε ένα μέγεθος αναφοράς (π.χ. ΑΕΠ, αξία παραγωγής της μεταποίησης κ.ά.).

Η βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού συγκαταλέγεται μεταξύ των λίγων κλάδων της μεταποίησης των οποίων ο δείκτης της διαρθρωτικής μεταβολής παρουσιάζει διαχρο-

-
- 28 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.
 - 29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημρυμουλκούμενων οχημάτων
 - 30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών
 - 31-32 Κατασκευή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες
 - 33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού
 - 35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού
 - 36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού
 - 37-39 Επεξεργασία λυμάτων
Συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων· ανάκτηση υλικών
Δραστηριότητες εξυγίανσης και άλλες υπηρεσίες για τη διαχείριση αποβλήτων

νική σταθερότητα (την περίοδο 1995-2013) αλλά και αναβάθμιση (την περίοδο 2000-2013), τοποθετούμενος στην 5η-6η θέση βάσει της θετικής διαρθρωτικής αλλαγής μεταξύ των 22 κλάδων της μεταποίησης. Επίσης, ιδιαίτερα σημαντικό είναι το στοιχείο ότι την περίοδο της ύφεσης (2008-2013) ήταν από τους επίσης λίγους κλάδους που αναβάθμισαν τη σχετική θέση τους στο σύνολο της μεταποίησης, καταγράφοντας δείκτη διαρθρωτικής μεταβολής 125 (βλ. Πίνακα 4.83 και Διάγραμμα 4.49).

Έχει ενδιαφέρον να καταγραφούν οι κλάδοι, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού, οι οποίοι παρουσίασαν αναβάθμιση της ποσοστιαίας συμμετοχής τους. Κατά χρονική περίοδο, αυτοί οι κλάδοι και ο αντίστοιχος δείκτης διαρθρωτικής μεταβολής είναι:

Την περίοδο 2000-2013:

- Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού: 176,4%
- Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου: 129,0%
- Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες: 123,3%
- Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού: 118,9%
- Βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού: 114,1%
- Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων: 106,0%
- Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών παρασκευασμάτων: 104,0%.

Την περίοδο της ύφεσης 2008-2013:

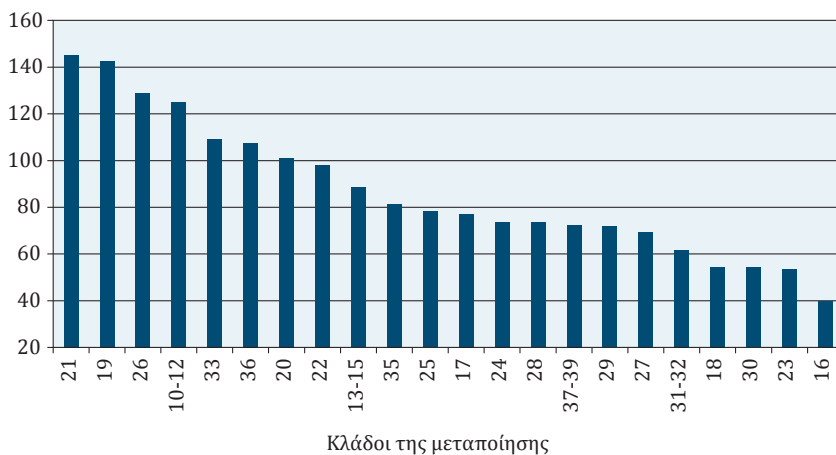
- Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών παρασκευασμάτων: 145,2%
- Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου: 142,8%
- Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων: 128,9%
- Βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού: 125,0%
- Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού: 109,2%
- Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού: 107,7%
- Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων: 101,0%.

Πίνακας 4.83: Κατάταξη κατά το μέγεθος της διαρθρωτικής μεταβολής των κλάδων της μεταποίησης

Μέγεθος διαρθρωτικής μεταβολής	2013/1995		2013/2000		2013/2008	
	Κλάδος	Μεταβολή	Κλάδος	Μεταβολή	Κλάδος	Μεταβολή
> 100	19	193,0	33	176,4	21	145,2
	33	134,6	19	129,0	19	142,8
	25	119,2	22	123,3	26	128,9
	37-39	117,0	25	118,9	10-12	125,0
	-	-	10-12	114,1	33	109,2
	-	-	20	106,0	36	107,7
	-	-	21	104,0	20	101,0
< 100	22	99,6	36	97,4	22	98,2
	10-12	95,3	37-39	97,0	13-15	88,5
	36	90,3	35	93,1	35	81,6
	21	89,3	27	82,0	25	78,3
	26	78,3	28	81,6	17	77,2
	28	73,7	24	77,7	24	73,9
	24	70,0	31-32	70,0	28	73,5
	27	69,2	30	66,5	37-39	72,5
	35	64,6	17	53,8	29	71,7
	31-32	62,0	26	49,7	27	69,6
	30	56,8	23	44,2	31-32	61,6
	20	53,5	13-15	43,1	18	54,4
	23	43,4	16	39,7	30	54,1
	13-15	37,4	29	36,0	23	53,6
	29	36,4	18	31,5	16	39,9
	16	34,1	-	-	-	-
18	29,1	-	-	-	-	
17	23,1	-	-	-	-	

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.49: Η διαρθρωτική μεταβολή των κλάδων της μεταποίησης την περίοδο 2008-2013

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο (επεξεργασία στοιχείων)

4.3.3 Μεταβολές της απασχόλησης στη βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού

Διατηρώντας τον επιμερισμό της μακράς περιόδου 1995-2013 σε δύο υπο-περιόδους (1995-2008 και 2008-2013), όπως και στην περίπτωση του συνόλου της οικονομίας και του πρωτογενούς τομέα,⁴⁷ σχετικά με την απασχόληση της βιομηχανίας τροφίμων - ποτών - καπνού διαπιστώνονται τα εξής:

Στη διάρκεια της μακράς περιόδου 1995-2013, συνολικά η μεταποίηση έχασε 143 χιλιάδες θέσεις εργασίας (από 525 χιλιάδες το 1995 σε 382 χιλιάδες το 2013), ήτοι μείωση κατά 27,7%. Αντιθέτως, στη βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού η απασχόληση αυξήθηκε κατά 10 χιλιάδες άτομα (από 95 χιλιάδες σε 105 χιλιάδες άτομα), δηλαδή παρουσιάστηκε αύξηση κατά 10,3%.

Ως αποτέλεσμα, η ποσοστιαία συμμετοχή της βιομηχανίας τροφίμων - ποτών - καπνού στο σύνολο της απασχόλησης της *μεταποίησης* αυξήθηκε από το 17,8% στο 27,3% (βλ. Πίνακα 4.84 και Διάγραμμα 4.50).

47. Η ανάλυση των αλλαγών στην απασχόληση της βιομηχανίας τροφίμων - ποτών - καπνού απαιτεί ελαφρώς διαφορετική περιοδολόγηση, η οποία ωστόσο δεν ακολουθείται για λόγους συγκρισιμότητας με το σύνολο της οικονομίας και τον πρωτογενή τομέα.

Αυτές οι μεταβολές στη μεταποίηση, και ειδικότερα στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού, προκύπτουν από δύο διαφορετικές τάσεις κατά τις υποπεριόδους 1995-2008 και 2008-2013.

Στην υποπερίοδο 1995-2008, συνολικά στη μεταποίηση, η απασχόληση αυξήθηκε μόλις κατά 20,9 χιλιάδες άτομα (αύξηση 4%), ενώ στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού η απασχόληση αυξήθηκε κατά 21,3 χιλιάδες άτομα (+21,3%).

Όσον αφορά την ποσοστιαία συμμετοχή της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στην απασχόληση της μεταποίησης, παρουσίασε σταδιακή αύξηση, με μικρά διαστήματα σταθερότητας, από το 17,8% στο 20,4%.

Στην περίοδο της ύφεσης (2008-2013), συνολικά η μεταποίηση έχασε 143 χιλιάδες θέσεις εργασίας (-27,3%), ενώ στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού η απώλεια των θέσεων εργασίας ήταν σημαντικά πιο περιορισμένη (11 χιλιάδες ή -10%).

Συνεπώς, την περίοδο της ύφεσης η σχετική θέση της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στην απασχόληση αναβαθμίστηκε, λόγω των μεγαλύτερων απωλειών του συνόλου της μεταποίησης σε θέσεις εργασίας.

Πίνακας 4.84: Η ποσοστιαία συμμετοχή της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στο σύνολο των απασχολουμένων και των μισθωτών στο σύνολο της οικονομίας και της μεταποίησης (%)

	Συμμετοχή στο σύνολο της οικονομίας		Συμμετοχή στη μεταποίηση	
	Σύνολο	Μισθωτοί	Σύνολο	Μισθωτοί
1995	2,3	2,9	18,1	17,8
1996	2,3	2,3	18,1	17,7
1997	2,3	2,9	18,6	18,2
1998	2,2	2,8	18,2	18,0
1999	2,2	2,8	18,5	18,1
2000	2,2	2,8	18,9	18,5
2001	2,4	3,0	19,7	19,8
2002	2,4	3,0	20,5	20,8
2003	2,3	2,8	20,4	20,5

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

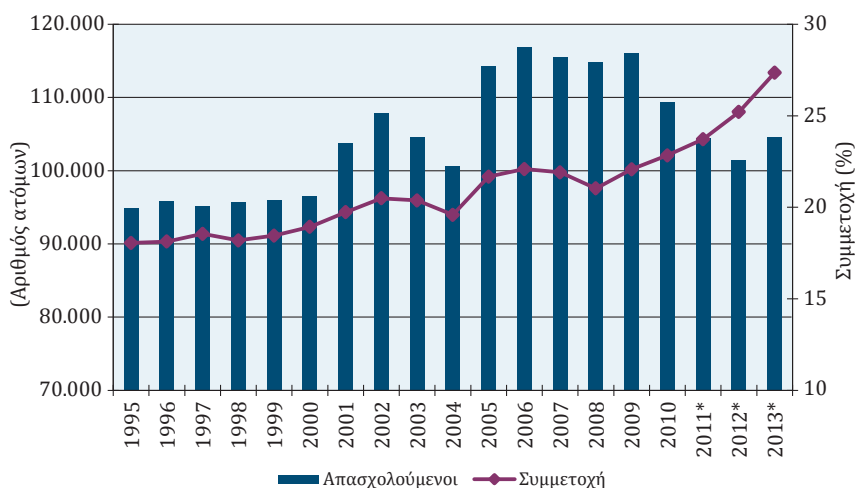
(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	Συμμετοχή στο σύνολο της οικονομίας		Συμμετοχή στη μεταποίηση	
	Σύνολο	Μισθωτοί	Σύνολο	Μισθωτοί
2004	2,2	2,6	19,6	20,1
2005	2,5	2,9	21,7	21,5
2006	2,5	2,9	22,1	21,9
2007	2,4	2,8	21,9	21,7
2008	2,4	2,7	21,0	20,4
2009	2,4	2,7	22,1	21,5
2010	2,3	2,8	22,8	23,2
2011*	2,4	2,9	23,7	24,1
2012*	2,5	3,0	25,2	25,0
2013*	2,7	3,3	27,3	26,9

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Διάγραμμα 4.50: Η διαχρονική μεταβολή της απασχόλησης στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού και η ποσοστιαία συμμετοχή της στην απασχόληση της μεταποίησης

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

4.3.3.1 Οι εξελίξεις της απασχόλησης στη βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού κατά κατηγορία απασχολούμενων

Η προέλευση της αύξησης και της μείωσης της απασχόλησης στη βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού κατά τις εξεταζόμενες χρονικές περιόδους παρουσιάζει διαφοροποιήσεις μεταξύ των *μισθωτών* και των *αυτοαπασχολούμενων* (βλ. Πίνακα 4.85).

Συνολικά στη διάρκεια της μακράς περιόδου 1995-2013, η αύξηση κατά σχεδόν 10 χιλιάδες θέσεις εργασίας προήλθε αποκλειστικά από την πλευρά των *μισθωτών* (11.392 άτομα), καθώς οι *αυτοαπασχολούμενοι* μειώθηκαν κατά 1.626 άτομα.

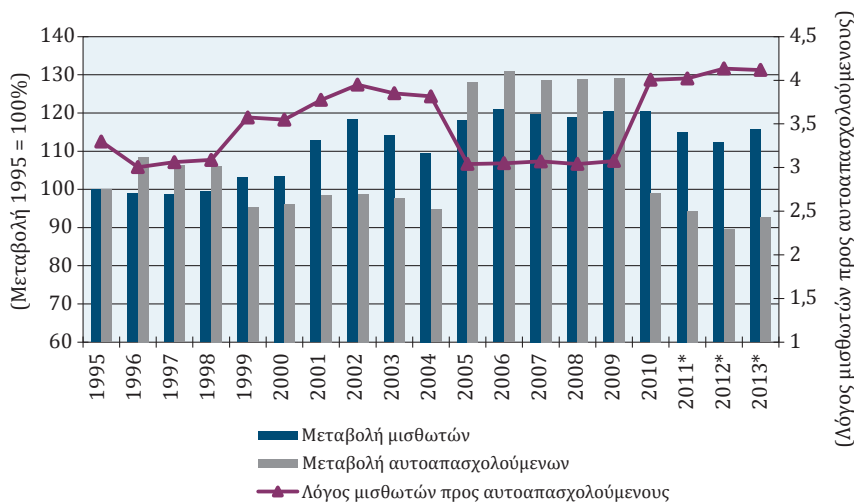
Στη διάρκεια της υποπεριόδου 1995-2008, η αύξηση κατά σχεδόν 20 χιλιάδες θέσεις εργασίας προήλθε κυρίως από την πλευρά των *μισθωτών* (13.670 άτομα ή το 68,2% της αύξησης), καθώς και από τους *αυτοαπασχολούμενους*, αλλά σε μικρότερο βαθμό (6.366 άτομα ή το 31,8% της αύξησης).

Στη διάρκεια της ύφεσης 2008-2013, η μείωση κατά σχεδόν 10 χιλιάδες θέσεις εργασίας -σε αντίθεση με ό,τι διαπιστώθηκε προηγούμενες- προήλθε και από τις δύο κατηγορίες απασχολούμενων, κυρίως όμως από την πλευρά των *αυτοαπασχολούμενων* (7.992 άτομα ή το 77,8% της μείωσης) και δευτερευόντως από τους *μισθωτούς* (2.278 άτομα ή το 22,2% της μείωσης).

Ο λόγος *μισθωτών-αυτοαπασχολούμενων* στη βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού ακολούθησε τη γενικότερη τάση της μεταποίησης, καθώς στο διάστημα 1995-2013 αυξήθηκε από 3,3 σε 4,1, έναντι μεταβολής από 3,5 σε 4,5 στο σύνολο της μεταποίησης (βλ. Πίνακα Π-14 και Διάγραμμα 4.51). Η αυξητική πορεία του λόγου διακρίνεται σε δύο περιόδους με διαφορετικά χαρακτηριστικά:

- Στην πρώτη περίοδο (1999-2005) η αύξηση του λόγου οφείλεται στην *ταχύτερη αύξηση των μισθωτών*.
- Στη δεύτερη περίοδο (2010-2013) οφείλεται στην *ταχύτερη μείωση των αυτοαπασχολούμενων*.

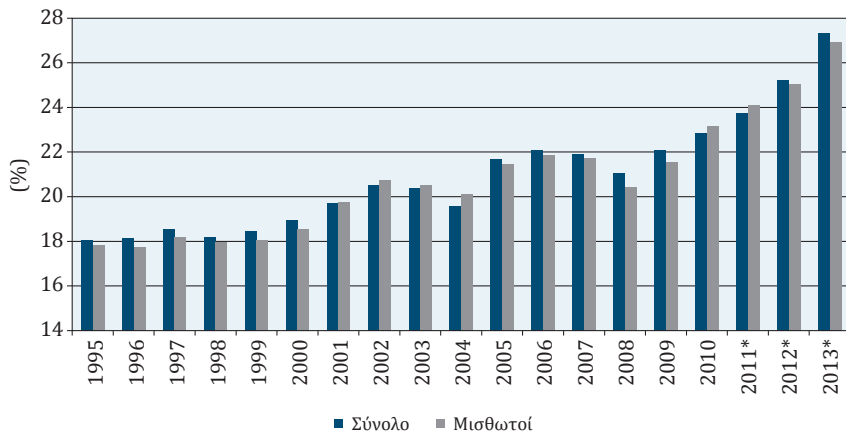
Διάγραμμα 4.51: Η μεταβολή και ο λόγος των μισθωτών προς απασχολούμενους στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Διάγραμμα 4.52: Η ποσοστιαία συμμετοχή της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στο σύνολο των απασχολούμενων και των μισθωτών της μεταποίησης (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας 4.85: Οι απασχολούμενοι και οι μισθωτοί στο σύνολο της οικονομίας, στη μεταποίηση και στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού

	Σύνολο απασχολούμενων (αριθμός ατόμων)			Μισθωτοί (αριθμός ατόμων)			Ποσοστό μισθωτών στο σύνολο (%)	
	Σύνολο οικονομίας	Σύνολο μεταποίησης	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Σύνολο οικονομίας	Σύνολο μεταποίησης	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Σύνολο μεταποίησης	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού
1995	4.156.339	525.286	94.828	2.476.472	407.745	72.764	77,6	76,7
1996	4.132.657	528.691	95.856	2.468.318	405.182	71.919	76,6	75,0
1997	4.116.423	513.326	95.227	2.472.489	394.300	71.780	76,8	75,4
1998	4.297.270	526.281	95.718	2.590.108	402.192	72.300	76,4	75,5
1999	4.298.694	520.445	96.035	2.655.440	415.055	75.037	79,8	78,1
2000	4.312.785	510.109	96.559	2.683.887	406.675	75.331	79,7	78,0
2001	4.328.380	526.150	103.807	2.740.527	415.352	82.068	78,9	79,1
2002	4.434.288	526.410	107.884	2.852.673	414.780	86.084	78,8	79,8
2003	4.495.681	513.291	104.563	2.916.122	404.071	83.007	78,7	79,4

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

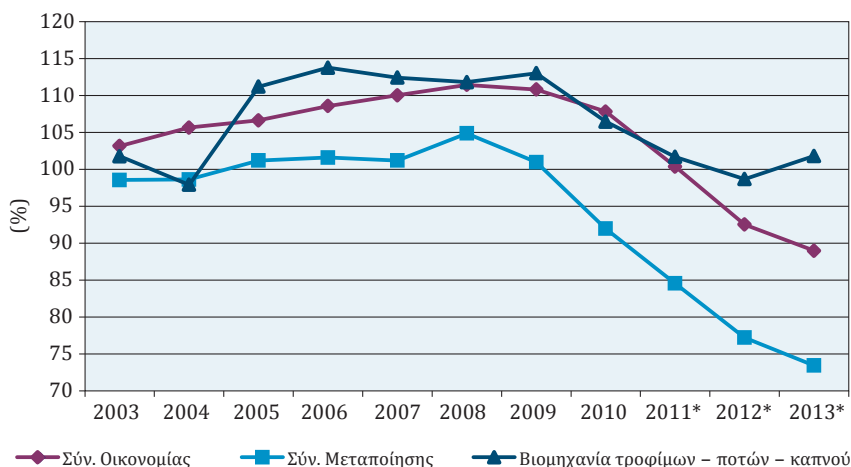
(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	Σύνολο απασχολούμενων (αριθμός ατόμων)			Μισθωτοί (αριθμός ατόμων)			Ποσοστό μισθωτών στο σύνολο (%)	
	Σύνολο οικονομίας	Σύνολο μεταποίησης	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Σύνολο οικονομίας	Σύνολο μεταποίησης	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Σύνολο μεταποίησης	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού
2004	4.604.092	513.692	100.600	3.013.883	396.030	79.711	77,1	79,2
2005	4.646.871	527.037	114.234	2.956.672	400.553	85.960	76,0	75,2
2006	4.731.335	529.125	116.889	3.069.856	402.304	88.019	76,0	75,3
2007	4.795.069	527.094	115.496	3.151.158	400.938	87.121	76,1	75,4
2008	4.856.363	546.169	114.864	3.214.832	423.204	86.434	77,5	75,2
2009	4.829.003	525.931	116.104	3.190.806	406.964	87.612	77,4	75,5
2010	4.699.084	478.981	109.378	3.143.503	378.045	87.524	78,9	80,0
2011*	4.374.548	440.398	104.468	2.916.012	347.294	83.662	78,9	80,1
2012*	4.032.052	402.214	101.389	2.687.626	326.258	81.640	81,1	80,5
2013*	3.877.516	382.497	104.594	2.585.146	312.370	84.156	81,7	80,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

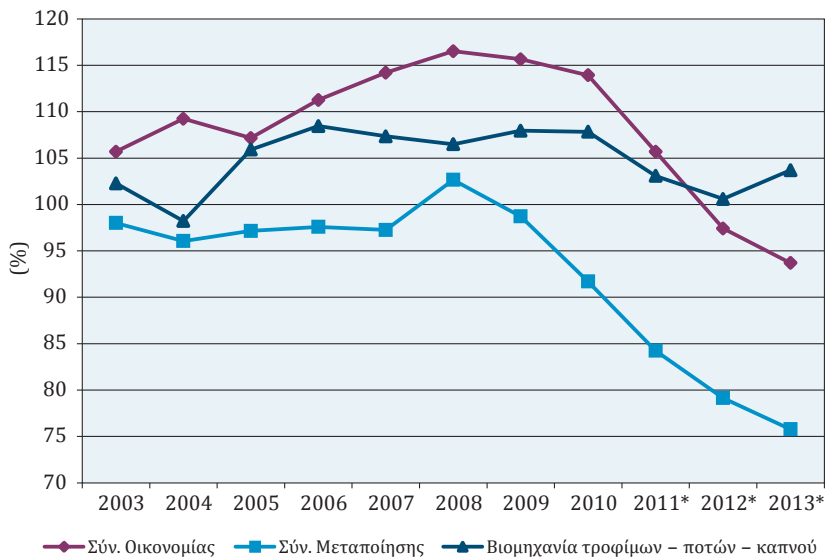
Διάγραμμα 4.53: Η ποσοστιαία μεταβολή των απασχολουμένων στο σύνολο της οικονομίας, στη μεταποίηση και στη βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού, 2000-2002 = 100 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Διάγραμμα 4.54: Η ποσοστιαία μεταβολή των μισθωτών στο σύνολο της οικονομίας, στη μεταποίηση και στη βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

4.3.3.2 Συμπεράσματα για την απασχόληση στη βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού

Στο διάστημα 1995-2013, η απασχόληση στη βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού αριθμεί από 94 έως 117 χιλιάδες άτομα, που αντιστοιχούν στο 2,3% έως το 2,7% της συνολικής απασχόλησης της οικονομίας, και στο 18,1% έως και το 27,3% της απασχόλησης στη μεταποίηση (Πίνακας 4.84).

Με βάση τη διαμόρφωση των ανωτέρω δεικτών η βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού αφενός κατέχει την *πρώτη θέση μεταξύ των κλάδων της μεταποίησης από πλευράς ειδικού βάρους στην απασχόληση*, αφετέρου καταγράφει τη *σχετικά καλύτερη πορεία σε σχέση με το σύνολο της οικονομίας, το σύνολο της μεταποίησης και τον πρωτογενή τομέα*. Αυτές οι διαπιστώσεις ισχύουν τόσο για το σύνολο της μακράς περιόδου 1995-2013 όσο και για τις δύο υποπεριόδους 1995-2008 και 2008-2013. Ωστόσο:

- ενώ στην πρώτη υποπερίοδο (1995-2008) η καλύτερη εικόνα της βιομηχανίας τροφίμων - ποτών - καπνού οφείλεται στην πράγματι *θετικότερη μεταβολή της απασχόλησης στον εν λόγω κλάδο σε σχέση με το σύνολο της μεταποίησης*,
- στην υποπερίοδο της ύφεσης (2008-2013) οφείλεται στη *σχετικά λιγότερο αρνητική πορεία της απασχόλησης που είχε ο κλάδος σε σχέση με το σύνολο της μεταποίησης*. Συνεπώς, η «εκτίναξη» του ειδικού βάρους της βιομηχανίας τροφίμων - ποτών - καπνού από το 18,1% στο 27,3% της απασχόλησης της μεταποίησης οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στις γενικότερες αρνητικές εξελίξεις που επηρέασαν τη μεταποίηση.

4.4 Το αγροτροφικό σύστημα: Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η από κοινού εξέταση του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων - ποτών - καπνού, δηλαδή του αγροτροφικού συστήματος, όσον αφορά το ειδικό βάρος τους σε βασικά μεγέθη.

Η ποσοστιαία συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ σημείωσε ταχεία μείωση την περίοδο 1995-2008, από το 8,1% στο 3,1%, ενώ από το 2009 έως το 2013 σημείωσε ελαφρά άνοδο στο 3,8%.

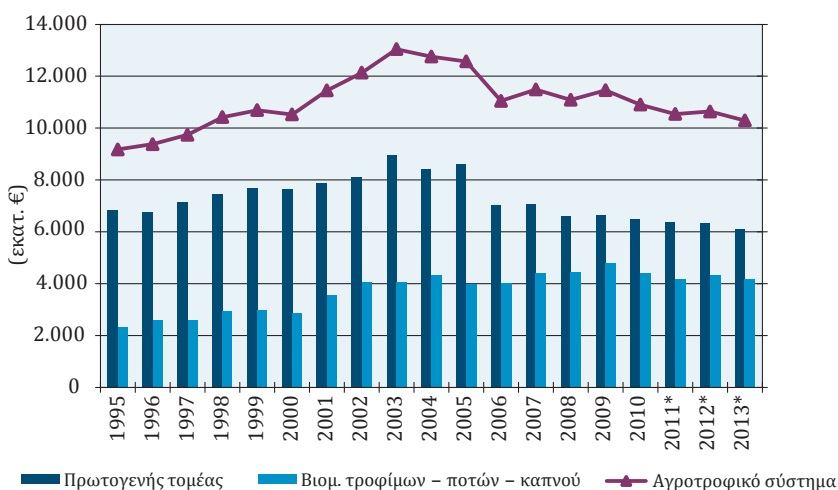
Αντιθέτως, η ποσοστιαία συμμετοχή της βιομηχανίας τροφίμων - ποτών -

καπνού στο ΑΕΠ παρουσιάζει την περίοδο 1995-2013 σταθερότητα στο επίπεδο του 2,1-2,8%.

Αθροιστικά, η ποσοστιαία συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στο ΑΕΠ μειώθηκε από 10,8% το 1995 σε 6,4% το 2013. Η εν λόγω μείωση αποδίδεται ολοκληρωτικά στην υποχώρηση του πρωτογενούς τομέα (βλ. Πίνακες 4.86 και 4.87, καθώς και Διάγραμμα 4.56).

Η ανωτέρω αθροιστική συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού (6,4% του ΑΕΠ το 2013) αντιστοιχεί σε ακαθάριστη προστιθέμενη αξία 10,3 δισ. ευρώ, που προέρχεται κατά 6,1 δισ. ευρώ από τον πρωτογενή τομέα και κατά 4,2 δισ. ευρώ από τη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού (βλ. Πίνακα 4.86 και Διάγραμμα 4.55).

Διάγραμμα 4.55: Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του πρωτογενούς τομέα, της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού και του αγροτροφικού συστήματος συνολικά (εκατ. ευρώ)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Στο διάστημα 1995-2013, η αναλογία πρωτογενούς τομέα-βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού μεταβλήθηκε από 75:25 σε 59:41 (βλ. Πίνακα 4.88 και Διάγραμμα 4.57).

Πίνακας 4.86: Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού (εκατ. ευρώ)

	Πρωτογενής τομέας	Βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού
1995	6.852	2.324	9.176
1996	6.779	2.599	9.378
1997	7.149	2.592	9.741
1998	7.464	2.959	10.423
1999	7.691	3.000	10.692
2000	7.652	2.872	10.524
2001	7.892	3.558	11.450
2002	8.092	4.043	12.134
2003	8.975	4.070	13.045
2004	8.417	4.338	12.755
2005	8.595	3.979	12.574
2006	7.038	4.009	11.047
2007	7.078	4.411	11.489
2008	6.624	4.464	11.087
2009	6.647	4.813	11.460
2010	6.501	4.403	10.905
2011*	6.367	4.175	10.542
2012*	6.326	4.314	10.640
2013*	6.106	4.188	10.294

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Όπως εξηγήθηκε παραπάνω (βλ. Ενότητα 4.2 και Υποενότητα 4.2.1), η μείωση του ειδικού βάρους του πρωτογενούς τομέα την περίοδο 2000-2008 δεν οφείλεται στη σχετικά ταχύτερη ανάπτυξη των άλλων τομέων της οικονομίας, αλλά

στη στασιμότητα ή/και στη μείωση της αξίας παραγωγής του. Κατά «αντίστοιχο» τρόπο, η αύξηση του ειδικού βάρους του πρωτογενούς τομέα, και σε όρους απασχόλησης, την περίοδο 2008-2013 δεν είναι αποτέλεσμα της μεγέθυνσής του, αλλά της σχετικά μεγαλύτερης ύφεσης των άλλων τομέων της οικονομίας. Συνεπώς, οι διάφορες απόψεις που διατυπώνονται περί ευρωστίας του πρωτογενούς τομέα δεν αντιστοιχούν πλήρως στην πραγματικότητα. Ανάλογες είναι οι διαπιστώσεις και όσον αφορά τη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού, τόσο σχετικά με την αναβάθμιση της συμμετοχής της στην απασχόληση όσο και στο ΑΕΠ.

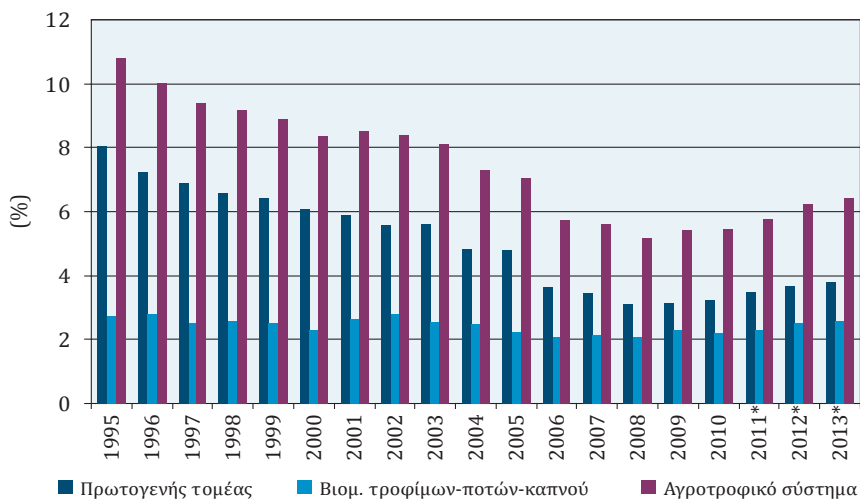
Πίνακας 4.87: Η ποσοστιαία συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στο ΑΕΠ (%)

	Πρωτογενής τομέας	Βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού
1995	8,1	2,7	10,8
1996	7,2	2,8	10,0
1997	6,9	2,5	9,4
1998	6,6	2,6	9,2
1999	6,4	2,5	8,9
2000	6,1	2,3	8,4
2001	5,9	2,6	8,5
2002	5,6	2,8	8,4
2003	5,6	2,5	8,1
2004	4,8	2,5	7,3
2005	4,8	2,2	7,0
2006	3,6	2,1	5,7
2007	3,4	2,1	5,6
2008	3,1	2,1	5,2
2009	3,1	2,3	5,4
2010	3,3	2,2	5,5
2011*	3,5	2,3	5,8
2012*	3,7	2,5	6,2
2013*	3,8	2,6	6,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

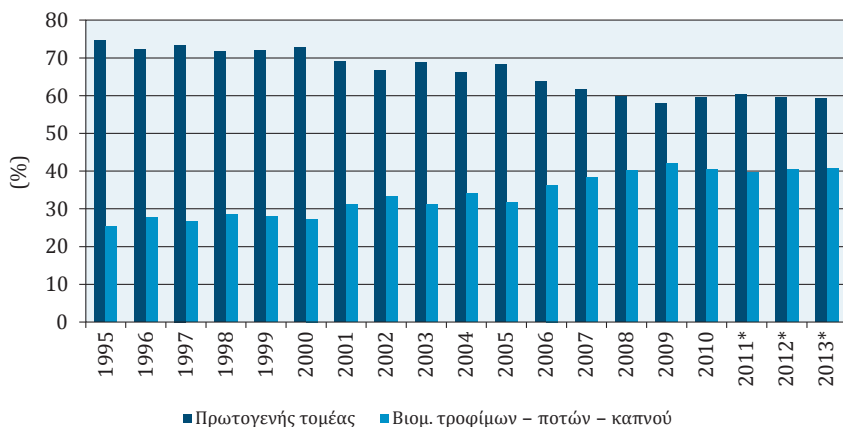
Διάγραμμα 4.56: Η μεταβολή της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα, της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού και του αγροτροφικού συστήματος στο ΑΕΠ (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Διάγραμμα 4.57: Η αναλογία πρωτογενούς τομέα και βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στο αγροτροφικό σύστημα (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας 4.88: Η αναλογία του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στο άθροισμα της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους (%)

	Πρωτογενής τομέας	Βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού
1995	74,7	25,3	100
1996	72,3	27,7	100
1997	73,4	26,6	100
1998	71,6	28,4	100
1999	71,9	28,1	100
2000	72,7	27,3	100
2001	68,9	31,1	100
2002	66,7	33,3	100
2003	68,8	31,2	100
2004	66,0	34,0	100
2005	68,4	31,6	100
2006	63,7	36,3	100
2007	61,6	38,4	100
2008	59,7	40,3	100
2009	58,0	42,0	100
2010	59,6	40,4	100
2011*	60,4	39,6	100
2012*	59,5	40,5	100
2013*	59,3	40,7	100

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

4.5 Το εξωτερικό εμπόριο

4.5.1 Εξωτερικό εμπόριο στο σύνολο των προϊόντων

Το έλλειμμα στο συνολικό εμπορικό ισοζύγιο της οικονομίας κορυφώθηκε το 2008 σε 43.538 εκατ. ευρώ. Το ίδιο έτος οι εισαγωγές επίσης έφτασαν στη μέγιστη τιμή τους (64.857 εκατ. ευρώ), ενώ οι εξαγωγές ανήλθαν σε 21.319 εκατ. ευρώ, που επίσης συνιστά τη μέγιστη τιμή τους έως το 2008.

4.5.1.1 Μείωση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου χωρίς ποιοτικές αλλαγές

Στο διάστημα της ύφεσης 2008-2014, το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο μειώθηκε δραστικά από 43.538 σε 20.566 εκατ. ευρώ, δηλαδή κατά 22.972 εκατ. ευρώ. Η εν λόγω μείωση προήλθε κυρίως από τη μείωση των εισαγωγών κατά 17.078 εκατ. ευρώ και δευτερευόντως από την αύξηση των εξαγωγών κατά 5.894 εκατ. ευρώ (βλ. Πίνακα 4.89, καθώς και Διαγράμματα 4.58, 4.59 και 4.60).

Ωστόσο, η μείωση των εισαγωγών οφείλεται κατά 74,7% στη μείωση σε μόνο ένα έτος (2009: 12.760 εκατ. ευρώ). Στα υπόλοιπα έτη η μέση ετήσια μείωση ήταν μόλις 1.965 ευρώ, ενώ σε δύο έτη παρατηρήθηκε αύξηση των εισαγωγών.

Όσον αφορά τις εξαγωγές, η αύξησή τους εντοπίζεται μόνο την τριετία 2010-2012, με τα πιο πρόσφατα στοιχεία (2013-2014) να δείχνουν σταθεροποίηση της αξίας των εξαγωγών στο επίπεδο των 27 δισ. ευρώ και εξάντληση της αυξητικής δυναμικής.

Συνοψίζοντας, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η ιδιαίτερα σημαντική μείωση του ελλείμματος στο εμπορικό ισοζύγιο κατά το διάστημα αυτό (2008-2014) είναι αποτέλεσμα το οποίο μπορεί να αποδοθεί κυρίως στη μείωση της ζήτησης τόσο ενδιάμεσων όσο και τελικών προϊόντων, λόγω της ύφεσης⁴⁸, και όχι σε κάποιες ουσιαστικές ποιοτικές αλλαγές στην ελληνική οικονομία όσον αφορά τη διαμόρφωση χαρακτηριστικών μονιμότερου χαρακτήρα, τα οποία να παραπέμπουν σε μείωση της εξάρτησης από τις εισαγωγές και τον εξαγωγικό προσανατολισμό.

48. Εκτός από τη μείωση της ζήτησης σε ενδιάμεσα και τελικά αγαθά λόγω της ύφεσης, το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο μειώθηκε και από άλλα μέτρα, όπως, π.χ., η εξίσωση του φόρου κατανάλωσης του πετρελαίου θέρμανσης με αυτό της κίνησης. Η δραστική μείωση της εγχώριας κατανάλωσης του πετρελαίου θέρμανσης εκτιμάται ότι μείωσε σημαντικά το ισοζύγιο καυσίμων και συνολικά το εμπορικό ισοζύγιο.

Πίνακας 4.89: Εισαγωγές, εξαγωγές και εμπορικό ισοζύγιο στο σύνολο των προϊόντων

	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ-ΑΦΙΞΕΙΣ (2)			ΕΞΑΓΩΓΕΣ-ΑΠΟΣΤΟΛΕΣ (2)			ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ (2)		
	Αξία (εκατ. ευρώ)	Ετήσια μεταβολή Απόλυτη (εκατ. ευρώ)	Ποσοστιαία (%)	Αξία (εκατ. ευρώ)	Ετήσια μεταβολή Απόλυτη (εκατ. ευρώ)	Ποσοστιαία (%)	Αξία (εκατ. ευρώ)	Ετήσια μεταβολή Απόλυτη (εκατ. ευρώ)	Ποσοστιαία (%)
2004	45.111,1	-	-	13.187,4	-	-	-31.923,8	-	-
2005	46.428,5	1.317	2,9	14.890,4	1.703	12,9	-31.538,1	386	-1,2
2006	52.824,4	6.396	13,8	17.244,7	2.354	15,8	-35.579,6	-4.042	12,8
2007	60.123,3	7.299	13,8	19.392,3	2.148	12,5	-40.731,0	-5.151	14,5
2008	64.856,8	4.734	7,9	21.319,3	1.927	9,9	-43.537,6	-2.807	6,9
2009	52.096,7	-12.760	-19,7	17.673,7	-3.646	-17,1	-34.422,9	9.115	-20,9
2010	50.921,4	-1.175	-2,3	21.140,5	3.467	19,6	-29.780,9	4.642	-13,5
2011	48.652,3	-2.269	-4,5	24.301,7	3.161	15,0	-24.350,7	5.430	-18,2
2012⁽³⁾	49.313,6	661	1,4	27.589,9	3.288	13,5	-21.723,7	2.627	-10,8
2013⁽¹⁾	46.862,0	-2.452	-5,0	27.575,8	-14	-0,1	-19.286,2	2.437	-11,2
2014⁽¹⁾⁽³⁾	47.778,7	917	2,0	27.213,0	-363	-1,3	-20.565,7	-1.279	6,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Διεύθυνση Στατιστικών Τομέα Εμπορίου και Υπηρεσιών, Τμήμα Στατιστικών Εξωτερικού Εμπορίου (επεξεργασία στοιχείων)

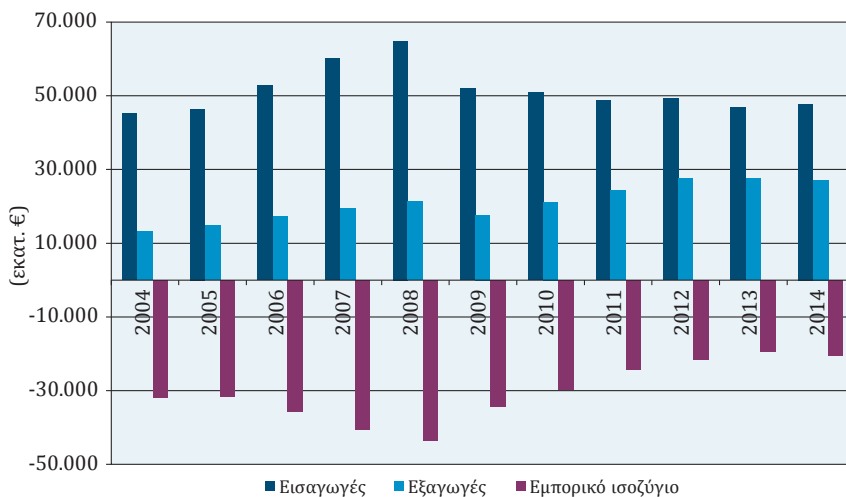
(1) Προσωρινά στοιχεία.

(2) Τα στοιχεία του ενδοκοινοτικού εμπορίου προσαρμόζονται στο σύνολο του εμπορίου με τις χώρες της ΕΕ από το 2004 και μετά. Στα στοιχεία των τρίτων χωρών ενσωματώνονται και τα προσωρινά στοιχεία των «ελλειπών τελωνειακών διασαφήσεων», τα οποία μετά τη συμπλήρωσή τους θα αντικαθίστανται από τα αντίστοιχα οριστικά.

(3) Αναθεωρημένα στοιχεία.

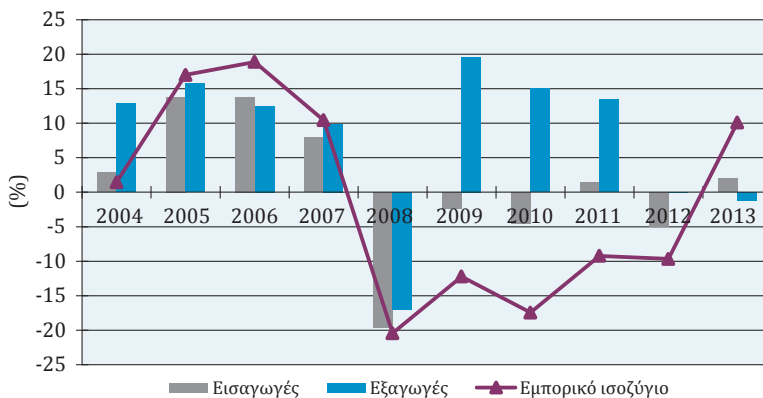
Σημείωση: Δεν είναι δυνατή η σύγκριση των στοιχείων με τα έτη 2003 και 2004, διότι η προσαρμογή των στοιχείων του ενδοκοινοτικού εμπορίου στο σύνολο του εμπορίου έγινε από το 2004 και μετά.

Διάγραμμα 4.58: Εισαγωγές, εξαγωγές και εμπορικό ισοζύγιο στο σύνολο των προϊόντων (εκατ. ευρώ)

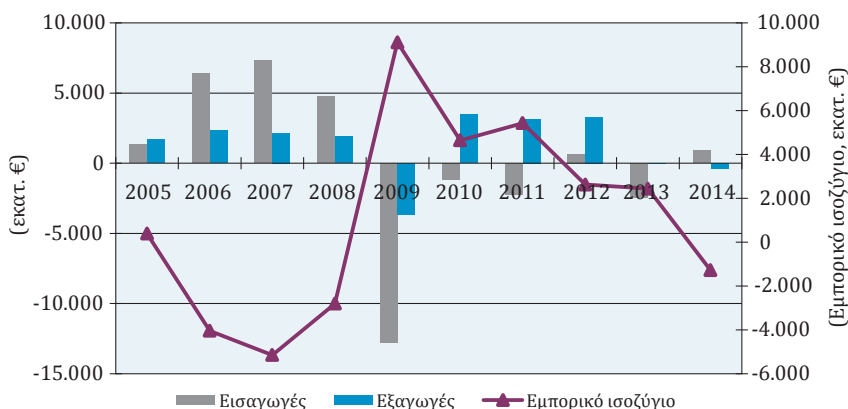
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Διεύθυνση Στατιστικών Τομέα Εμπορίου και Υπηρεσιών, Τμήμα Στατιστικών Εξωτερικού Εμπορίου (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.59: Ετήσια ποσοστιαία μεταβολή εισαγωγών, εξαγωγών και εμπορικού ισοζυγίου (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Διεύθυνση Στατιστικών Τομέα Εμπορίου και Υπηρεσιών, Τμήμα Στατιστικών Εξωτερικού Εμπορίου (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.60: Ετήσιες απόλυτες μεταβολές εισαγωγών, εξαγωγών και εμπορικού ισοζυγίου (εκατ. ευρώ)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Διεύθυνση Στατιστικών Τομέα Εμπορίου και Υπηρεσιών, Τμήμα Στατιστικών Εξωτερικού Εμπορίου (επεξεργασία στοιχείων)

4.5.2 Το εξωτερικό εμπόριο τροφίμων - ποτών - καπνού

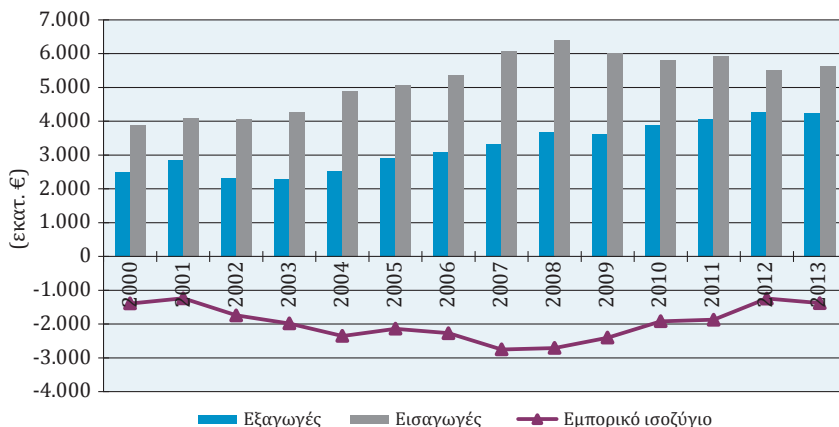
Η αξία των εξαγωγών της κατηγορίας *τρόφιμα - ποτά - καπνός* παρουσιάζει την τελευταία δεκαετία σημαντική και διαρκή άνοδο (με εξαίρεση το 2002 και το 2003). Από 2.487 εκατ. ευρώ το 2000 ανήλθε σε 4.245 εκατ. ευρώ το 2013, που είναι και η σχεδόν υψηλότερη τιμή σε αυτή την περίοδο. Ωστόσο, η ποσοστιαία συμμετοχή της κατηγορίας *τρόφιμα - ποτά - καπνός* στο σύνολο των εξαγωγών της χώρας μειώθηκε σημαντικά, καθώς από 19,5% το 2000 μειώθηκε σε 15,4% το 2013 (βλ. Πίνακα 4.90 και Διάγραμμα 4.62).

Συγχρόνως, η αξία των εισαγωγών επίσης αυξήθηκε, αλλά σε μικρότερο βαθμό. Συγκεκριμένα, από 3.880 εκατ. ευρώ το 2000 κορυφώθηκε σε 6.384 εκατ. ευρώ το 2008, αλλά περιορίστηκε στα 5.625 εκατ. ευρώ το 2013. Η ποσοστιαία συμμετοχή της κατηγορίας *τρόφιμα - ποτά - καπνός* στο σύνολο των εισαγωγών της χώρας διατηρείται περίπου στο επίπεδο του 1/10, καθώς από 10,7% το 2000 διαμορφώθηκε στο 12% το 2013 (βλ. Πίνακα 4.90 και Διάγραμμα 4.62).

Το εμπορικό ισοζύγιο των τροφίμων - ποτών - καπνού είναι χρονίως ελλειμματικό. Την τελευταία δεκαετία το μέγεθος του ελλείμματος κυμάνθηκε μεταξύ

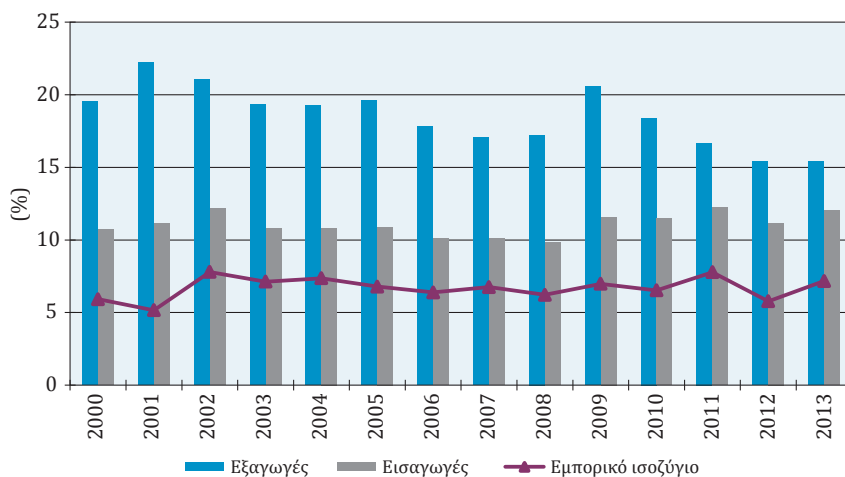
1.240 και 2.752 εκατ. ευρώ και βρίσκεται στο φάσμα του 5,2% έως 7,8% του συνολικού εμπορικού ελλείμματος της χώρας. Το *έλλειμμα* τροφίμων – ποτών – καπνού –έπειτα από μια περίοδο διαρκούς επιδείνωσης, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990– το 2007 σημείωσε τη μεγαλύτερη τιμή (2,752 εκατ. ευρώ), αλλά έκτοτε παρουσιάζει διαρκή βελτίωση. Μάλιστα, σε αντίθεση με ό,τι αναφέρθηκε για τη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου για το σύνολο των προϊόντων, ότι δηλαδή οφείλεται κυρίως στη μείωση των εισαγωγών, στην περίπτωση των τροφίμων – ποτών – καπνού, η βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου προήλθε κυρίως από την αύξηση των *εξαγωγών*. Συγκεκριμένα, στο διάστημα 2007-2013, η βελτίωση του ελλείμματος στα τρόφιμα – ποτά – καπνό κατά 931 εκατ. ευρώ προήλθε από την αύξηση των *εξαγωγών* κατά 1.372 εκατ. ευρώ και μόνο κατά 431 εκατ. ευρώ από τη μείωση των *εισαγωγών* (βλ. Πίνακα 4.90, καθώς και Διαγράμματα 4.61, 4.62 και 4.63).

Διάγραμμα 4.61: Εξαγωγές, εισαγωγές και εμπορικό ισοζύγιο τροφίμων – ποτών – καπνού (εκατ. ευρώ)

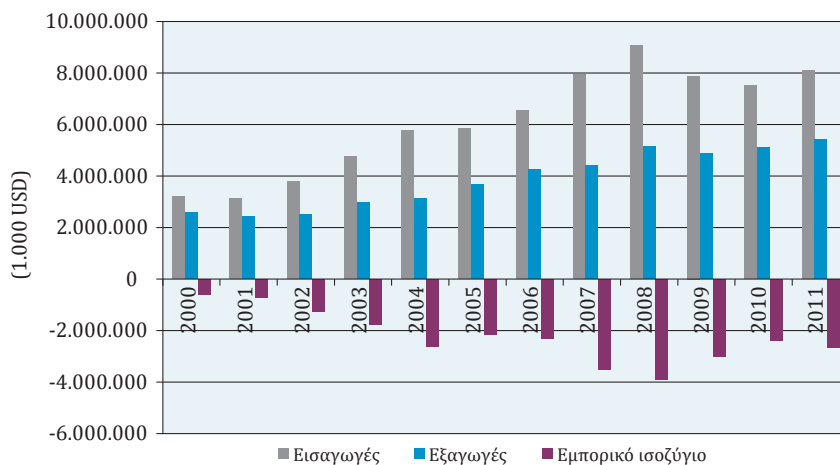
Πηγή: EUROSTAT, International trade of EU, the euro area and the Member States by SITC product group (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.62: Η ποσοστιαία συμμετοχή της κατηγορίας *τρόφιμα - ποτά - καπνός* στο σύνολο των εξαγωγών, των εισαγωγών και του εμπορικού ελλείμματος (%)

Πηγή: EUROSTAT, International trade of EU, the euro area and the Member States by SITC product group (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.63: Εισαγωγές, εξαγωγές και εμπορικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων (1.000 USD)

Πηγή: FAO (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.90: Εξαγωγές, εισαγωγές και εμπορικό ισοζύγιο στο σύνολο των προϊόντων και στην κατηγορία τρόφιμα – ποτά – καπνός (εκατ. ευρώ)

	Σύνολο προϊόντων			Τρόφιμα – ποτά – καπνός			Ποσοστιαία συμμετοχή τροφοφίων – ποτών – καπνού (%)		
	Εξαγωγές	Εισαγωγές	Εμπορικό ισοζύγιο	Εξαγωγές	Εισαγωγές	Εμπορικό ισοζύγιο	Εξαγωγές	Εισαγωγές	Εμπορικό ισοζύγιο
2000	12.723	36.249	-23.527	2.487	3.880	-1.393	19,5	10,7	5,9
2001	12.848	36.868	-24.020	2.856	4.096	-1.240	22,2	11,1	5,2
2002	11.013	33.387	-22.373	2.321	4.066	-1.744	21,1	12,2	7,8
2003	11.830	39.650	-27.820	2.290	4.273	-1.984	19,4	10,8	7,1
2004	13.187	45.139	-31.951	2.538	4.891	-2.353	19,2	10,8	7,4
2005	14.909	46.443	-31.533	2.920	5.060	-2.140	19,6	10,9	6,8
2006	17.292	52.847	-35.555	3.084	5.356	-2.271	17,8	10,1	6,4
2007	19.391	60.123	-40.732	3.314	6.066	-2.752	17,1	10,1	6,8
2008	21.320	64.856	-43.536	3.675	6.384	-2.709	17,2	9,8	6,2
2009	17.584	51.984	-34.400	3.616	6.017	-2.401	20,6	11,6	7,0
2010	21.083	50.474	-29.391	3.880	5.801	-1.920	18,4	11,5	6,5
2011	24.353	48.415	-24.062	4.064	5.937	-1.873	16,7	12,3	7,8
2012	27.618	49.192	-21.574	4.257	5.503	-1.246	15,4	11,2	5,8
2013	27.553	46.788	-19.235	4.245	5.625	-1.380	15,4	12,0	7,2

Πηγή: EUROSTAT, International trade of EU, the euro area and the Member States by SITC product group (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.91: Εισαγωγές, εξαγωγές και εμπορικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων

	Εισαγωγές (1.000 USD)	Εξαγωγές (1.000 USD)	Εμπορικό ισοζύγιο (1.000 USD)
2000	3.193.266	2.577.328	-615.938
2001	3.135.698	2.414.246	-721.452
2002	3.774.663	2.517.405	-1.257.258
2003	4.744.361	2.973.361	-1.771.000
2004	5.754.111	3.122.099	-2.632.012
2005	5.843.321	3.682.079	-2.161.242
2006	6.544.314	4.246.235	-2.298.079
2007	7.927.064	4.420.094	-3.506.970
2008	9.058.123	5.152.097	-3.906.026
2009	7.881.657	4.875.687	-3.005.970
2010	7.506.468	5.120.195	-2.386.273
2011	8.092.616	5.418.062	-2.674.554

Πηγή: FAO (επεξεργασία στοιχείων)

4.5.2.1 Οι όροι εμπορίου

Οι όροι εμπορίου της κατηγορίας *τρόφιμα - ποτά - καπνός* παρουσιάζουν δυσμενέστερη πορεία σε σύγκριση με τους όρους εμπορίου συνολικά για τα περισσότερα από τα έτη της περιόδου 2000-2013 (βλ. Πίνακα 4.92 και Διάγραμμα 4.64).

Πίνακας 4.92: Η διαχρονική εξέλιξη των όρων εμπορίου στο σύνολο των προϊόντων και στην κατηγορία *τρόφιμα - ποτά - καπνός* (%)

	Σύνολο προϊόντων	Τρόφιμα - ποτά - καπνός
2000	110,7	101,2
2001	108,9	100,6
2002	109,7	103,5
2003	106,9	105,8
2004	107,2	103,7
2005	103,5	99,2
2006	102,5	97,9
2007	102,8	97,5

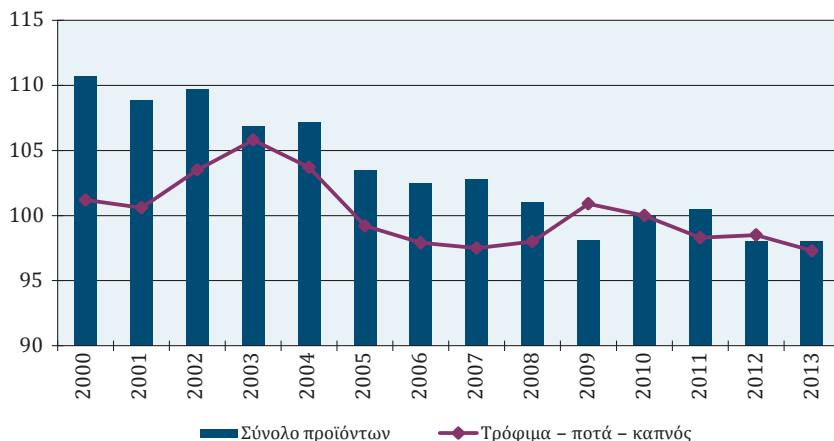
(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	Σύνολο προϊόντων	Τρόφιμα - ποτά - καπνός
2008	101,0	98,0
2009	98,1	100,9
2010	100,0	100,0
2011	100,5	98,3
2012	98,0	98,5
2013	98,0	97,3

Πηγή: EUROSTAT, International trade of EU, the euro area and the Member States by SITC product group (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.64: Οι όροι εμπορίου στο σύνολο των προϊόντων και στην κατηγορία *τρόφιμα - ποτά - καπνός* (%)

Πηγή: EUROSTAT, International trade of EU, the euro area and the Member States by SITC product group (επεξεργασία στοιχείων)

4.5.2.2 Η σύνθεση της αξίας των εισαγωγών και των εξαγωγών κατά κατηγορία προϊόντων

Η έως τώρα ανάλυση για τη γενική κατηγορία *τρόφιμα - ποτά - καπνός* στηρίχτηκε σε στοιχεία της Eurostat. Ωστόσο, για την ανάλυση της σύνθεσης των εισαγωγών και των εξαγωγών κατά κατηγορία προϊόντων χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία του FAO, που αφορούν τη γενική κατηγορία *αγροτικά προϊόντα*, η οποία όμως είναι ευρύτερη. Συνεπώς, τα στοιχεία ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις δεν είναι συγκρίσιμα.

Στη σύνθεση των εισαγωγών, στο χρονικό διάστημα 2000-2011, δεν σημειώ-

θηκαν σημαντικές ανακατατάξεις, τουλάχιστον όσον αφορά τις κατηγορίες των προϊόντων με μεγάλο ειδικό βάρος στις εισαγωγές (κρέας και παρασκευάσματα κρέατος, γαλακτοκομικά και αυγά, φρούτα και λαχανικά, δημητριακά και παρασκευάσματα). Εξάριση αποτελεί η κατηγορία ποτά και καπνός, της οποίας η συμμετοχή μειώθηκε από 16,2% στο 10,7%. Από τις κατηγορίες με μικρότερο ειδικό βάρος αύξησαν σημαντικά τη συμμετοχή τους στην αξία των εισαγωγών οι κατηγορίες ζάχαρη και μέλι και ζωικά-φυτικά έλαια (βλ. Πίνακα 4.93).

Αναλυτικότερα, η σύνθεση των εισαγωγών κατά κατηγορία προϊόντων έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

- Πολύ μεγάλο ειδικό βάρος κατέχουν οι εισαγωγές που σχετίζονται άμεσα ή/και έμμεσα με τη ζωική παραγωγή, καθώς αθροιστικά συμμετέχουν (μέσος όρος 2010/2011) στο σύνολο των εισαγωγών των αγροτικών προϊόντων με 38,5% έναντι 41,2% το 2000/2001. Ειδικότερα: κρέας και παρασκευάσματα 19,1%, γαλακτοκομικά και αυγά 13,2%, ζώντα ζώα 1,15% και κτηνοτροφές 5,1%.
- Ακολουθούν τρεις κατηγορίες προϊόντων: δημητριακά και παρασκευάσματα, φρούτα και λαχανικά και ποτά και καπνός, με σημαντική συμμετοχή στο φάσμα του 11-12%.
- Το υπόλοιπο περίπου 1/4 των εισαγωγών προέρχεται από τις κατηγορίες: πρώτες ύλες 7%, καφές, τσάι, κακάο 6,7%, διάφορα τρόφιμα 5,5%, ζάχαρη και μέλι 4,1% και ζωικά-φυτικά έλαια 3,8%.

Αντιθέτως, στη σύνθεση των εξαγωγών, στο ίδιο χρονικό διάστημα, εντοπίζονται σημαντικές ανακατατάξεις προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης του φάσματος των προϊόντων που εξάγονται. Ενώ η μεγαλύτερη κατηγορία (φρούτα και λαχανικά) υποχωρεί ελαφρώς (από το 42,9% στο 39,1% και καταγράφει διαρθρωτική αλλαγή 0,93), οι άλλες τρεις σημαντικές κατηγορίες εξαγωγικών προϊόντων (ποτά και καπνός, πρώτες ύλες-Ex2 και ζωικά-φυτικά έλαια) υποχωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό, παρουσιάζοντας διαρθρωτική αλλαγή 0,73, 0,85 και 0,80 αντίστοιχα). Αντιθέτως, οι κατηγορίες των προϊόντων με μικρότερο ειδικό βάρος αναβαθμίζουν σημαντικά τη θέση τους, σημειώνοντας αξιόλογη θετική διαρθρωτική αλλαγή (δημητριακά και παρασκευάσματα 1,54, γαλακτοκομικά και αυγά 1,76, διάφορα τρόφιμα 2,60, ζάχαρη και μέλι 3,76, κρέας και παρασκευάσματα κρέατος 2,01). Οι ανωτέρω εξελίξεις κρίνονται ως θετικές, καθώς συνιστούν διεύρυνση της εξαγωγικής βάσης, έστω και αν το ειδικό βάρος τους είναι χαμηλό (βλ. Πίνακα 4.94).

Πίνακας 4.93: Η διαχρονική μεταβολή της ποσοστιαίας σύνθεσης των εισαγωγών των αγροτικών προϊόντων κατά κατηγορία (%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ζώνα ζώα	2,1	2,2	1,8	1,7	1,8	1,7	1,6	1,6	1,3	1,4	1,3	1,0
Κρέας και παρασκευάσματα κρέατος	21,2	19,5	19,2	18,7	18,0	20,0	21,3	17,6	18,0	19,7	19,2	19,1
Γαλακτοκομικά και αυγά	13,8	14,2	13,4	13,4	12,7	12,8	12,1	12,7	12,7	12,3	13,0	13,3
Δημητριακά και παρασκευάσματα	10,3	11,4	12,9	12,3	12,1	11,1	11,4	13,7	12,7	10,1	11,0	12,4
Φρούτα και λαχανικά	10,2	11,3	12,7	13,3	13,7	13,0	12,4	13,2	12,3	12,5	11,9	12,0
Ζάχαρη και μέλι	2,6	1,2	1,1	1,2	2,8	2,5	2,7	3,7	3,6	3,1	3,8	4,4
Καφές, τσάι, κακάο	6,0	5,3	5,3	5,7	5,2	5,4	5,4	5,5	5,8	6,3	6,6	6,8
Κτηνοτροφές	4,6	4,8	4,2	4,3	4,6	4,1	4,1	4,8	5,3	5,0	5,1	5,1
Διάφορα τρόφιμα	3,7	3,8	4,0	4,3	4,4	4,5	4,4	4,3	4,5	5,5	5,6	5,3
Ποτά και καπνός	16,5	16,0	16,0	14,0	14,0	14,6	14,0	12,9	12,3	14,6	12,0	9,5
Πρώτες ύλες-Ex2	7,6	8,4	6,9	7,2	7,8	7,5	7,6	6,6	7,6	6,5	6,8	7,2
Ζωικά-φυτικά έλαια	1,5	1,9	2,3	3,9	2,9	2,7	3,0	3,5	3,9	2,9	3,8	3,9
Αγροτικά προϊόντα σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Πηγή: FAO (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.94: Η διαχρονική μεταβολή της ποσοστιαίας σύνθεσης των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων κατά κατηγορία (%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ζώοντα ζώα	0,0	0,0	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,7
Κρέας και παρασκευάσματα κρέατος	0,9	0,5	0,6	0,8	1,0	1,2	0,9	1,4	1,8	1,7	1,4	1,5
Γαλακτοκομικά και αυγά	4,1	4,6	4,4	5,3	6,9	5,6	6,0	7,7	7,3	7,5	7,4	7,9
Δημητριακά και παρασκευάσματα	4,6	6,0	8,0	6,7	6,1	8,0	7,1	8,0	9,3	10,0	7,8	8,3
Φρούτα και λαχανικά	41,0	43,1	42,0	33,7	36,1	36,3	35,7	40,9	38,2	36,3	38,8	39,4
Ζάχαρη και μέλι	0,6	1,0	0,9	1,1	1,0	1,5	2,6	1,0	1,3	2,3	3,2	2,9
Καφές, τσάι, κακάο	1,1	1,5	1,0	1,2	1,2	0,9	0,7	0,8	0,8	0,9	0,9	1,1
Κτηνοτροφές	1,0	1,0	1,1	0,9	1,1	0,9	0,9	1,1	1,4	1,2	1,0	1,1
Διάφορα τρόφιμα	1,7	1,6	2,1	2,4	2,9	2,9	2,6	3,4	3,6	3,7	4,1	4,6
Ποτά και καπνός	21,3	17,6	18,8	20,8	20,0	19,2	16,8	15,5	16,3	16,5	14,0	14,5
Πρώτες ύλες-Ex2	14,4	13,3	12,5	16,1	17,1	10,6	12,8	9,2	10,5	11,5	13,5	10,3
Ζωικά-φυτικά έλαια	9,2	9,8	8,3	11,0	6,5	12,8	13,8	10,9	9,3	8,1	7,5	7,7
Αγροτικά προϊόντα σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Πηγή: FAO (επεξεργασία στοιχείων)

Αναλυτικότερα, η σύνθεση των εξαγωγών κατά κατηγορία προϊόντων έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

- Κυρίαρχη θέση της τάξεως του 39,1% (μέσος όρος 2010/2011) έναντι 42,0% το 2000/2001 κατέχει η κατηγορία *φρούτα και λαχανικά*.
- Ακολουθούν δύο κατηγορίες με σημαντική συμμετοχή (*ποτά – καπνός και πρώτες ύλες-Ex2*) με 14,3% και 11,8% αντίστοιχα.
- Αξιόλογη συμμετοχή στο φάσμα του 7-8% έχουν τρεις κατηγορίες: *δημητριακά και παρασκευάσματα, γαλακτοκομικά και αυγά και ζωικά-φυτικά έλαια*.
- Πολύ μικρή συμμετοχή έχουν οι λοιπές κατηγορίες: *διάφορα τρόφιμα, κρέας και παρασκευάσματα, καφές, τσάι, κακάο και κτηνοτροφές*.

A. Αξία και σύνθεση των πλεονασματικών αγροτικών προϊόντων

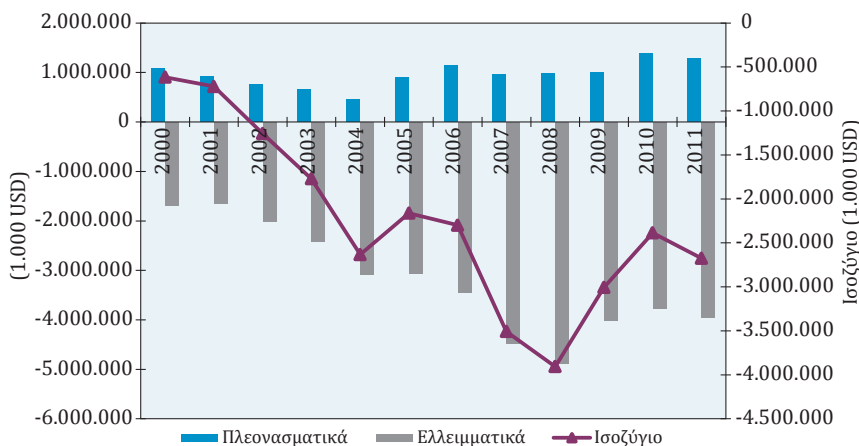
Συμπληρωματικά με την ανάλυση της σύνθεσης του εξωτερικού εμπορίου, που προηγήθηκε, έχει ενδιαφέρον να γίνει ανάλυση κατά πλεονασματικά και ελλειμματικά προϊόντα.

Η αξία των πλεονασματικών προϊόντων, στην περίοδο 2000-2011, σημείωσε σχετικά μικρή άνοδο (18,6%), καθώς από 1.076 εκατ. δολάρια το 2000 ανήλθε σε 1.276 εκατ. δολάρια το 2011. Αντιθέτως, η αξία των ελλειμματικών προϊόντων την ίδιο περίοδο από 1.692 εκατ. δολάρια ανήλθε σε 3.950 εκατ. δολάρια, δηλαδή υπερδιπλασιάστηκε (133,5%). Ως αποτέλεσμα, το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο των αγροτικών προϊόντων από 615 εκατ. δολάρια το 2000 ανήλθε σε 2.674 εκατ. δολάρια το 2011 (+334%) (βλ. Διάγραμμα 4.65).

Η σύνθεση των πλεονασματικών προϊόντων παρουσίασε σημαντική περαιτέρω συγκέντρωση. Ενώ το 2000 τρεις κατηγορίες προϊόντων είχαν αξιόλογη συμμετοχή στην αξία των πλεονασματικών προϊόντων (*φρούτα και λαχανικά 68,1%, ζωικά-φυτικά έλαια 17,5%, πρώτες ύλες 12,2%*), το 2011 μόνο η κατηγορία *φρούτα και λαχανικά* απέδιδε το 90,8% των πλεονασματικών προϊόντων και τα ζωικά-φυτικά έλαια μόλις το 8%. Η συγκέντρωση προήλθε:

- από τη *μονομερή* αύξηση της αξίας των εξαγωγών της κατηγορίας *φρούτα και λαχανικά*,
- από τη μείωση της αξίας των εξαγωγών της κατηγορίας *ζωικά-φυτικά έλαια*,
- από τη μείωση του αριθμού των κατηγοριών των προϊόντων που εντάσσονται πλέον στα πλεονασματικά (*ποτά και καπνός και πρώτες ύλες*).

Διάγραμμα 4.65: Η αξία των πλεονασματικών και των ελλειμματικών αγροτικών προϊόντων καθώς και του εμπορικού ισοζυγίου (1.000 USD)

Πηγή: FAO (επεξεργασία στοιχείων)

Αν υποθεθεί ότι στα πλεονασματικά προϊόντα υπάρχει συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας, τότε τα ανωτέρω στοιχεία αποτυπώνουν την αδυναμία για ουσιαστική βελτίωση της συμβολής των πλεονασματικών προϊόντων στην αύξηση των εξαγωγών.

Η διεύρυνση της εξαγωγικής βάσης –η οποία από μόνη της συνιστά θετική εξέλιξη– συντελείται παράλληλα με την υποχώρηση της αξίας ορισμένων πλεονασματικών προϊόντων, τόσο απόλυτα όσο και σε σχέση με την αξία των αντίστοιχων εισαγωγών. Το αποτέλεσμα είναι ότι, ενώ διευρύνεται η εξαγωγική βάση από πλευράς κατηγοριών προϊόντων που εξάγονται, συγχρόνως η εξαγωγική επίδοσή τους στερείται μεγάλου μεγέθους. Έτσι, παρουσιάζεται το «παράδοξο» να διευρύνεται η εξαγωγική βάση και συγχρόνως να αυξάνεται ο βαθμός συγκέντρωσης των πλεονασματικών προϊόντων. Παρ' όλα αυτά είναι δυνατή η διαπίστωση ότι υπάρχουν κατηγορίες προϊόντων με ευνοϊκές προϋποθέσεις για εξαγωγικό προσανατολισμό, οι οποίες πρέπει με στοχευμένες πολιτικές να αξιοποιηθούν.

B. Αξία και σύνθεση των ελλειμματικών αγροτικών προϊόντων

Η σύνθεση των ελλειμματικών προϊόντων δεν έχει μεταβληθεί ουσιαστικά, καθώς τέσσερις κατηγορίες προϊόντων αντιπροσωπεύουν το 80% της αξίας των

ελλειμματικών προϊόντων. Κύριο χαρακτηριστικό παραμένει ότι δύο κατηγορίες κρέας και παρασκευάσματα κρέατος και γαλακτοκομικά και αυγά αντιπροσωπεύουν (2011) το 58,6% της αξίας των ελλειμματικών προϊόντων έναντι 53,5% το 2000. Τα δημητριακά και τα παρασκευάσματα δημητριακών αντιστοιχούν στο 14,0% έναντι 12,5% το 2000 και η κατηγορία καφές, τσάι, κακάο το 12,4% έναντι 9,6% το 2000.

4.5.3 Ισοζύγιο τροφίμων

Τα ισοζυγία τροφίμων του FAO παρέχουν σε επίπεδο χώρας χρήσιμα στοιχεία για την παραγωγή, τις εισαγωγές και τις εξαγωγές των τροφίμων, καθώς και για τη χρήση τους (τροφή, μεταποίηση, ζωοτροφή, σπορά κ.λπ.).⁴⁹ Επίσης, παρέχουν στοιχεία και για τις διαθέσιμες ποσότητες σε θρεπτικά συστατικά (θερμίδες, πρωτεΐνες). Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι τα στοιχεία της παραγωγής, του εξωτερικού εμπορίου και των χρήσεων αναφέρονται σε ποσότητες και όχι σε αξίες. Με τη χρήση των στοιχείων των ισοζυγίων τροφίμων είναι δυνατό να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με την εξάρτηση από τις εισαγωγές, το βαθμό αυτάρκειας, τις διαθέσιμες ποσότητες τροφίμων κ.ά. Επιπλέον, είναι δυνατό –συμπληρωματικά με άλλα στοιχεία, π.χ. του εξωτερικού εμπορίου ή των οικογενειακών προϋπολογισμών– να χρησιμοποιηθούν για τη διαμόρφωση πληρέστερης εικόνας για τα θέματα που αναφέρθηκαν.

Στην παρούσα μελέτη τα ισοζυγία τροφίμων θα χρησιμοποιηθούν για τον υπολογισμό του βαθμού εξάρτησης από τις εισαγωγές, του βαθμού αυτάρκειας, καθώς και για την ανάλυση των χρήσεων των βασικών προϊόντων.

4.5.3.1 Βαθμός εξάρτησης από τις εισαγωγές

Ο Δείκτης Εξάρτησης από τις εισαγωγές (ΔΕ) δείχνει τη σχέση των εισαγωγών προς την εγχώρια προσφορά (παραγωγή + εισαγωγές - εξαγωγές). Βέβαια, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο εν λόγω δείκτης ισχύει στο βαθμό κατά τον οποίο τα εισαγόμενα προϊόντα δεν επανεξάγονται. Ο ΔΕ υπολογίζεται ως εξής:

$$\Delta\epsilon = [\text{εισαγωγές} / (\text{παραγωγή} + \text{εισαγωγές} - \text{εξαγωγές})] * 100$$

Στην ανάλυση που ακολουθεί κατά κατηγορίες τροφίμων χρησιμοποιείται ο μέσος όρος των ετών 2009-2011. Από τη σύγκριση της σπουδαιότητας (βάσει

49. FAO, Food Balance Sheets.

του όγκου των εισαγωγών) κάθε κατηγορίας τροφίμων με τον ΔΕ προκύπτει ότι υπάρχουν αρκετές σημαντικές κατηγορίες τροφίμων που έχουν ταυτόχρονα μεγάλο όγκο εισαγωγών και υψηλό ΔΕ. Τέτοιες κατηγορίες είναι: τα γαλακτοκομικά, το κρέας, τα δημητριακά, τα ψάρια-θαλασσινά.

Αναλυτικότερα, λαμβάνοντας υπόψη συγχρόνως τη σπουδαιότητα στον όγκο των εισαγωγών και τον ΔΕ (βλ. Πίνακα 4.95), είναι δυνατό να γίνει κατηγοριοποίηση σε τρεις βασικές κατηγορίες τροφίμων:

i. Μεγάλος όγκος εισαγωγών και υψηλός ΔΕ

- *Γαλακτοκομικά, δημητριακά*: Είναι οι βασικότερες κατηγορίες τροφίμων από πλευράς όγκου εισαγωγών (1.921 και 1.828 χιλιάδες τόνοι αντίστοιχα), στις οποίες ο ΔΕ διαμορφώνεται σε υψηλό επίπεδο (38,7% και 30%).
- *Κρέας, ψάρια-θαλασσινά*: Είναι κατηγορίες τροφίμων, με μεγάλο όγκο εισαγωγών (537 και 504 χιλιάδες τόνοι αντίστοιχα), στις οποίες ο ΔΕ διαμορφώνεται σε ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο (84,6% και 57,4%).

ii. Μέτριος όγκος εισαγωγών και χαμηλός ΔΕ

- *Φρούτα, ελαιούχα φυτά, αμυλώδεις ρίζες*: Έχουν μέτριο όγκο εισαγωγών (393, 363 και 295 χιλιάδες τόνους αντίστοιχα) και ο ΔΕ διαμορφώνεται σε σχετικά χαμηλό επίπεδο (11,2%, 12,6%, 18%).
- *Φυτικά έλαια, λαχανικά, ποτά αλκοολούχα*: Έχουν όγκο εισαγωγών (244, 212 και 147 χιλιάδες τόνους αντίστοιχα) και ο ΔΕ διαμορφώνεται σε 26,1%, 4,6% και 12,3%.

iii. Χαμηλός όγκος εισαγωγών με ποικίλο ΔΕ

- *Όσπρια, αυγά*: Έχουν χαμηλό όγκο εισαγωγών (35 και 10 χιλιάδες τόνους) και ο ΔΕ διαμορφώνεται σε 44% και 3,3% αντίστοιχα.
- *Καφές-τσάι-κακάο, μπαχαρικά*: Συνιστούν βέβαια ξεχωριστές κατηγορίες, καθώς δεν παράγονται όλα στην Ελλάδα, έχουν όγκο εισαγωγών 110 και 4 χιλιάδες τόνους αντίστοιχα και χαρακτηρίζονται από τον πλέον υψηλό ΔΕ (125,5% και 95,2%).

Πίνακας 4.95: Κατάταξη των βασικών κατηγοριών τροφίμων σύμφωνα με το μέγεθος του ΔΕ την περίοδο 2009-2011 και η μεταβολή του την περίοδο 2000-2011

	Όγκος εισαγωγών 2009-2001 (1.000 τόνου)	ΔΕ		
		Μέσος όρος 2000-2002 (%)	Μέσος όρος 2009-2011 (%)	Μεταβολή 2009-2011 / 2000-2002
Καφές, τσάι, κακάο	110	125,5	108,5	0,86
Μπαχαρικά	4	95,2	93,3	0,98
Ψάρια, θαλασσινά	537	84,6	92,4	1,09
Γαλακτοκομικά (εκτός βουτύρου)	1.921	38,7	56,1	1,45
Κρέας	504	57,4	54,2	0,95
Φυτικά έλαια	244	26,1	44,5	1,71
Όσπρια	35	44,0	43,6	0,99
Δημητριακά	1.828	30,0	32,0	1,07
Αμυλώδεις ρίζες	295	18,0	26,9	1,50
Ποτά αλκοολούχα	147	12,3	17,1	1,39
Φρούτα πλην κρασιού	393	11,2	16,7	1,49
Ελαιούχα φυτά	363	12,6	14,9	1,19
Αυγά	10	3,2	9,4	2,91
Λαχανικά	212	4,6	6,6	1,43

Πηγή: FAO, Food Balance Sheets (επεξεργασία στοιχείων)

A. Οι διαχρονικές μεταβολές του Δείκτη Εξάρτησης από τις εισαγωγές (ΔΕ) την περίοδο 2000-2011 κατά κατηγορίες τροφίμων

Την περίοδο 2000-2011, η εικόνα όσον αφορά τη μεταβολή του ΔΕ κρίνεται αρνητική, καθώς ο Δείκτης αυξήθηκε σε δέκα από τις δεκατέσσερις κατηγορίες τροφίμων, παρέμεινε σχετικά σταθερός σε τρεις και βελτιώθηκε μόνο σε μία (καφές-τσάι-κακάο, όπου ούτως ή άλλως δεν υπάρχει εγχώρια παραγωγή). Ωστόσο, κατά κανόνα, η αρνητική εικόνα δεν αφορά τα σημαντικά τρόφιμα από πλευράς όγκου εισαγωγών, καθώς παρουσιάζει διαβαθμίσεις με βάση αυτό το κριτήριο (βλ. Πίνακα 4.95). Συγκεκριμένα:

- Από τις κατηγορίες τροφίμων με μεγάλο και πολύ μεγάλο όγκο εισαγωγών, μόνο στην κατηγορία των *γαλακτοκομικών* σημειώθηκε μεγάλη αύξηση του ΔΕ (1,45). Η αύξηση του Δείκτη στις άλλες μεγάλες κατηγορίες όγκου εισαγωγών ήταν σχετικά περιορισμένη: *ψάρια-θαλασσινά* 1,09, *δημητριακά* 1,07.
- Ο ΔΕ σημείωσε *πολύ μεγάλη αύξηση* (από 1,39 έως και 2,91) σε κατηγορίες τροφίμων με σχετικά μέτριο ή/και χαμηλό όγκο εισαγωγών.
- Σχετικά σταθερός παρέμεινε ο ΔΕ σε πέντε κατηγορίες τροφίμων, στις οποίες όμως συγκαταλέγονται και ορισμένες με μεγάλη σημασία στον όγκο των εισαγωγών. Συγκεκριμένα: εκτός από τη μικρή επιδείνωση στα *ψάρια-θαλασσινά* (1,09) και τα *δημητριακά* (1,07), που αναφέρθηκαν, το *κρέας* σημείωσε περιορισμένη βελτίωση (0,95).

B. Οι απόλυτες μεταβολές της εγχώριας προσφοράς την περίοδο 2000-2011

Είναι ιδιαίτερα δυσμενής εξέλιξη ότι η εγχώρια προσφορά το 2009-2011 ήταν σημαντικά περιορισμένη σε σχέση με το 2000-2002, στην πλειονότητα των κατηγοριών τροφίμων. Η περιορισμένη εγχώρια προσφορά μπορεί να οφείλεται σε μείωση της παραγωγής, σε μείωση των εισαγωγών, σε αύξηση των εξαγωγών ή σε συνδυασμό αυτών. Στην περίπτωση της Ελλάδας την εξεταζόμενη περίοδο και στις περισσότερες περιπτώσεις των σημαντικών τροφίμων, η μείωση της εγχώριας προσφοράς δεν οφείλεται στην αύξηση των εξαγόμενων ποσοτήτων, αλλά κυρίως στη μείωση της παραγωγής, η οποία δεν αντισταθμίστηκε από τις εισαγωγές.

Πίνακας 4.96: Κατάταξη των βασικών κατηγοριών τροφίμων σύμφωνα με τη μεταβολή του ΔΕ την περίοδο 2000-2002 έως 2009-2011

	Όγκος εισαγωγών 2009-2001 (1.000 τόνοι)	ΔΕ		
		Μέσος όρος 2000-2002 (%)	Μέσος όρος 2009-2011 (%)	Μεταβολή 2009-2011 / 2000-2002
Αυγά	10	3,2	9,4	2,91
Φυτικά έλαια	363	26,1	44,5	1,71
Αμυλώδεις ρίζες	295	18,0	26,9	1,50
Φρούτα πλην κρασιού	393	11,2	16,7	1,49
Γαλακτοκομικά (εκτός βουτύρου)	1.921	38,7	56,1	1,45
Λαχανικά	212	4,6	6,6	1,43
Ποτά αλκοολούχα	147	12,3	17,1	1,39
Ελαιούχα φυτά	363	12,6	14,9	1,19
Ψάρια, θαλασσινά	537	84,6	92,4	1,09
Δημητριακά	1.828	30,0	32,0	1,07
Όσπρια	35	44,0	43,6	0,99
Μπαχαρικά	4	95,2	93,3	0,98
Κρέας	504	57,4	54,2	0,95
Καφές, τσάι, κακάο	110	125,5	108,5	0,86

Πηγή: FAO, Food Balance Sheets (επεξεργασία στοιχείων)

Κατά κατηγορία τροφίμων προκύπτουν οι εξής βασικές αιτίες μείωσης της εγχώριας προσφοράς:

- Η μείωση της εγχώριας παραγωγής ήταν η βασική αιτία μείωσης της εγχώριας προσφοράς στα ζαχαρότευτλα, στα λαχανικά, στα ελαιούχα φυτά και στα φρούτα. Συγχρόνως, οι μεταβολές στις εισαγωγές και στις εξαγωγές σε αυτές τις κατηγορίες ήταν σχετικά περιορισμένες και δεν επηρέασαν την εγχώρια προσφορά.
- Στα δημητριακά η μείωση της εγχώριας προσφοράς ήταν αποτέλεσμα συν-

δυναμικού της μείωσης της εγχώριας παραγωγής και της αύξησης των εξαγωγών.

- Στο κρέας, η μείωση της προσφοράς προήλθε από τη μείωση των εισαγωγών.

Η εγχώρια προσφορά αυξήθηκε σημαντικά μόνο σε δύο κατηγορίες τροφίμων (γαλακτοκομικά και φυτικά έλαια) και στις δύο περιπτώσεις αποκλειστικά από την αύξηση των εισαγωγών.

Συμπερασματικά, από την ανάλυση με βάση τον ΔΕ και τις μεταβολές στα μεγέθη που τον συνθέτουν (εγχώρια παραγωγή, εισαγωγές, εξαγωγές) προκύπτει ότι η εγχώρια προσφορά τροφίμων στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό εξάρτησης από τις εισαγωγές και η τάση της τελευταίας δεκαετίας είναι δυσμενής. Ασφαλώς, υπάρχουν διαφοροποιήσεις κατά κατηγορία τροφίμων, αλλά όσον αφορά τα βασικά είδη διατροφής υπερισχύει η γενικότερη διαπίστωση.

4.5.3.2 Ο βαθμός αυτότητας

Ο Δείκτης Αυτότητας (ΔΑ) εκφράζει τη σχέση της εγχώριας παραγωγής προς την εγχώρια προσφορά (παραγωγή + εισαγωγές - εξαγωγές). Ο ΔΑ υπολογίζεται ως εξής:

$$\Delta A = [\text{παραγωγή} / (\text{παραγωγή} + \text{εισαγωγές} - \text{εξαγωγές})] * 100$$

A. Η αυτότητα σε βασικές κατηγορίες τροφίμων την περίοδο 2009-2011

Ο ΔΑ σε βασικές κατηγορίες τροφίμων είναι χαμηλός έως και πολύ χαμηλός (βλ. Πίνακα 4.97). Συγκεκριμένα:

- Ιδιαίτερα υψηλός είναι στα φρούτα και στα λαχανικά (145,4% και 108,9% αντίστοιχα).
- Επίσης υψηλός είναι στα αλκοολούχα ποτά, στα αυγά και στα ελαιούχα φυτά (94,2%, 93,3% και 92,6% αντίστοιχα).
- Μη ικανοποιητικός κρίνεται στα δημητριακά (83,4%), στα φυτικά έλαια (84,1%) και στις αμυλώδεις ρίζες (76,3%).
- Ιδιαίτερα χαμηλός είναι στα όσπρια (58,6%), στα γαλακτοκομικά (58,2%), στο κρέας (49,6%) και στα ψάρια-θαλασσινά (32,5%).

B. Οι διαχρονικές μεταβολές της αυτάρκειας την περίοδο 2000-2011 κατά κατηγορίες τροφίμων

Οι διαχρονικές μεταβολές του ΔΑ την περίοδο 2000-2011 στη μεγάλη πλειονότητα των κατηγοριών τροφίμων είναι *ουδέτερες*, σε *ορισμένες* περιπτώσεις *δυσμενείς*, ενώ μόνο σε μία περίπτωση παρουσιάστηκε βελτίωση. Από τις βασικές κατηγορίες, τα *δημητριακά* εντάσσονται στην πρώτη κατηγορία (μεταβολή δείκτη 1,03), τα *γαλακτοκομικά* στη δεύτερη (0,87) και το *κρέας* στην τρίτη (1,12).

Γ. Οι απόλυτες μεταβολές της παραγωγής, των εισαγωγών και των εξαγωγών την περίοδο 2000-2011 και ο Δείκτης Αυτάρκειας (ΔΑ)

Ο ΔΑ επηρεάζεται από τις αλλαγές στην παραγωγή, στις εισαγωγές και στις εξαγωγές. Στην περίπτωση της Ελλάδας την εξεταζόμενη περίοδο κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση του ΔΑ διαδραμάτισε *κυρίως η αύξηση των εισαγωγών* και δευτερευόντως η εξέλιξη στην παραγωγή ή τις εξαγωγές.

- Σε δύο περιπτώσεις (*γαλακτοκομικά* και *φυτικά έλαια*) η επιδείνωση του δείκτη οφείλεται στη μεγάλη άνοδο των εισαγωγών παρά στη μείωση της εγχώριας παραγωγής.
- Η βελτίωση του ΔΑ εντοπίζεται στην περίπτωση του *κρέατος* (1,12) και οφείλεται στη μείωση των εισαγωγών και όχι στην αύξηση της παραγωγής.

Συμπερασματικά, από την ανάλυση με βάση τον ΔΑ και τις μεταβολές στα μεγέθη που τον συνθέτουν (εγχώρια παραγωγή, εισαγωγές, εξαγωγές), προκύπτει ότι ο βαθμός αυτάρκειας της Ελλάδας σε βασικές κατηγορίες τροφίμων κρίνεται από χαμηλός έως πολύ χαμηλός. Όσον αφορά τη διαχρονική εξέλιξη του δείκτη, προκύπτει ότι *επηρεάζεται σε σημαντικότερο βαθμό από τις μεταβολές των εισαγωγών* παρά από τις μεταβολές της εγχώριας παραγωγής και των εξαγωγών. Ασφαλώς, υπάρχουν διαφοροποιήσεις κατά κατηγορία τροφίμων, αλλά όσον αφορά τα βασικά είδη διατροφής υπερισχύει η γενικότερη διαπίστωση.

Πίνακας 4.97: Κατάταξη των βασικών κατηγοριών τροφίμων σύμφωνα με το μέγεθος του ΔΑ την περίοδο 2009-2011 και η μεταβολή του την περίοδο 2000-2011

	ΔΑ (%)		
	Μέσος όρος 2000-2002	Μέσος όρος 2009-2011	Μεταβολή 2009-2011 / 2000-2002
Φρούτα πλην κρασιού	140,0	145,4	1,04
Λαχανικά	111,3	108,9	0,98
Ποτά αλκοολούχα	93,3	94,2	1,01
Αυγά	97,3	93,3	0,96
Ελαιούχα φυτά	95,5	92,6	0,97
Φυτικά έλαια	115,5	84,1	0,73
Δημητριακά	80,8	83,4	1,03
Αμυλώδεις ρίζες	84,1	76,3	0,91
Όσπρια	57,4	58,6	1,02
Γαλακτοκομικά (εκτός βουτύρου)	66,8	58,2	0,87
Κρέας	44,1	49,6	1,12
Ψάρια, θαλασσινά	32,9	32,5	0,99
Μπαχαρικά	19,8	30,0	1,52

Πηγή: FAO, Food Balance Sheets (επεξεργασία στοιχείων)

4.5.3.3 Ανάλυση χρήσεων

Τα ισοζύγια τροφίμων παρέχουν στοιχεία για τις χρήσεις των διαθέσιμων ποσοτήτων (της εγχώριας προσφοράς) που προκύπτουν από την εγχώρια παραγωγή και το ισοζύγιο εισαγωγών-εξαγωγών. Οι αναφερόμενες χρήσεις είναι η τροφή, η μεταποίηση, οι ζωοτροφές, η σπορά, οι διάφορες χρήσεις και οι απώλειες.

Κατ' αρχάς, όσον αφορά τη διαθεσιμότητα, βασική διαπίστωση είναι ότι στην πλειονότητα των κατηγοριών τροφίμων οι ποσότητες που ήταν διαθέσιμες για εγχώρια χρήση την περίοδο 2009-2011 ήταν περιορισμένες σε σχέση με την περίοδο 2000-2002. Συγκεκριμένα:

- Οι διαστάσεις των μειωμένων ποσοτήτων είναι ιδιαίτερα μεγάλες στην περίπτωση των *οσπρίων* (-69,3%) και των *φυτικών ελαίων* (-46%).

- Μείωση των διαθέσιμων ποσοτήτων της τάξης του 10% παρατηρείται στα δημητριακά (-11,2%), στις αμυλώδεις ρίζες (-10,5%), στα ζαχαρότευτλα (-12,9%) και στο κρέας (-8,1%).
- Αντιθέτως, αυξημένες ήταν οι διαθέσιμες ποσότητες στα ψάρια-θαλασσινά (316,7%), στα γαλακτοκομικά (71%), στα λαχανικά (58,9%) και στα αυγά (16,1%).

Πίνακας 4.98: Διαχρονική μεταβολή των ποσοτήτων της εγχώριας χρήσης των βασικών κατηγοριών τροφίμων, 2000-2002 = 100 (%)

	2009-2011						
	Τροφή	Μεταποίηση	Ζωοτροφή	Σπορά	Απώλειες	Άλλες χρήσεις	Σύνολο εγχώριας χρήσεων
Δημητριακά	94,0	83,7	86,9	68,6	87,2	106,8	88,8
Αμυλώδεις ρίζες	100,0	56,4	88,6	77,5	89,6	120,5	89,5
Ζαχαρώδεις κ.	49,7	-	384,2	-	-	-	87,1
Όσπρια	-	30,7	-	-	-	-	30,7
Ελαιούχα φυτά	101,9	-	88,2	90,9	100,0	100,0	98,3
Φυτικά έλαια	-	26,4	-	73,4	58,7	568,1	54,0
Λαχανικά	-	-	-	-	-	158,9	158,9
Φρούτα πλην κρασίου	-	-	-	-	-	100,0	100,0
Καφές, τσάι, κακάο	55,0	94,9	-	-	77,8	77,8	77,4
Μπαχαρικά	300,0	-	-	-	-	-	300,0
Ποτά αλκοολούχα	81,3	-	-	-	-	-	81,3
Κρέας	77,5	147,2	-	-	83,3	88,9	91,9
Αυγά	177,5	-	416,7	-	-	71,6	116,1
Γαλακτοκομικά (εκτός βουτύρου)	171,0	-	-	-	-	-	171,0
Ψάρια, θαλασσινά	-	-	416,7	-	-	-	416,7

Πηγή: FAO, Food Balance Sheets (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.99: Η ποσοστιαία σύνθεση της εγχώριας χρήσης βασικών κατηγοριών τροφίμων, σύνολο χρήσεων = 100 (%)

	2000-2002					2009-2011						
	Τροφή	Μεταποίηση	Ζωοτροφή	Σπορά	Απώλειες	Χρήσεις	Τροφή	Μεταποίηση	Ζωοτροφή	Σπορά	Απώλειες	Άλλες Χρήσεις
Δημητριακά	26,3	2,9	58,1	4,2	4,1	4,5	27,8	2,7	56,8	3,2	4,0	5,4
Αμυλώδεις ρίζες	0,6	2,3	85,7	0,5	6,1	4,8	0,7	1,4	84,8	0,4	6,1	6,5
Ζαχαρώδεις κ.	88,8	0,0	11,2	0,0	0,0	0,0	50,7	0,0	49,3	0,0	0,0	0,0
Όσπρια	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ελαιούχα φυτά	67,2	0,0	22,0	4,7	5,2	0,9	69,7	0,0	19,7	4,4	5,3	0,9
Φυτικά έλαια	0,0	84,5	0,0	8,5	2,8	4,2	0,0	41,3	0,0	11,5	3,0	44,1
Λαχανικά	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Φρούτα πλην κρασιού	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Καφές, τσάι, κακάο	42,3	54,0	0,0	0,0	1,8	1,8	30,1	66,3	0,0	0,0	1,8	1,8
Μπαχαρικά	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ποτά αλκοολούχα	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Κρέας	75,6	19,9	0,0	0,0	1,1	3,3	63,8	32,0	0,0	0,0	1,0	3,2
Αυγά	23,8	0,0	5,6	0,0	0,0	70,6	36,3	0,0	20,1	0,0	0,0	43,6
Γαλακτοκομικά (εκτός βουτύρου)	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ψάρια, θαλασσινά	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0

Πηγή: FAO, Food Balance Sheets (επεξεργασία στοιχείων)

Ως προς τις αλλαγές στη σύνθεση των χρήσεων, αξιοσημείωτες αλλαγές, κυρίως όσον αφορά τον προορισμό για μεταποίηση, εντοπίζονται σε τρεις από τις βασικές κατηγορίες τροφίμων. Συγκεκριμένα:

- Στα φυτικά έλαια το ποσοστό που προορίζεται για μεταποίηση μειώθηκε δραματικά από 84,5% σε 41,3%.
- Στα ζαχαρότευτλα σημειώθηκε αντίστοιχη μείωση, από 88,8% σε 50,7%, ενώ αυξήθηκε σημαντικά η ποσότητα που προσανατολίστηκε σε ζωοτροφές, από 11,2% σε 49,3%.
- Αντιθέτως, στην περίπτωση του κρέατος, η ποσότητα προς μεταποίηση αυξήθηκε σημαντικά, από 19,9% σε 32,0%.

Συμπερασματικά, σχετικά με τις χρήσεις των κατηγοριών τροφίμων και τη διαχρονική αλλαγή στη σύνθεσή τους, διαπιστώνεται αφενός περιορισμός στις διαθέσιμες ποσότητες, αφετέρου συρρίκνωση των ποσοτήτων που προορίζονται για μεταποίηση σε δύο βασικές κατηγορίες (φυτικά έλαια και ζαχαρότευτλα) και αύξηση σε μία άλλη επίσης σημαντική (κρέας).

5. Αποτίμηση των αλλαγών και της κατάστασης του αγροτροφικού συστήματος

Στην παρούσα ενότητα επιχειρείται η *σύνοψη* και η *αξιολόγηση* των βασικών συμπερασμάτων των τριών πρώτων ενοτήτων, καθώς και η ανάδειξη ορισμένων ποιοτικών χαρακτηριστικών και παθογενειών της πορείας που ακολούθησε ο πρωτογενής τομέας έως σήμερα. Αναλυτική περιγραφή και στοιχεία τεκμηρίωσης παρατίθενται στις σχετικές ενότητες.

Η συγκεντρωτική αποτίμηση και η αξιολόγηση του υλικού των προηγούμενων ενοτήτων, σε συνδυασμό με τον εντοπισμό των ποιοτικών χαρακτηριστικών και των παθογενειών που σχετίζονται με τον πρωτογενή τομέα, θα αποτελέσουν τη βάση για τη διατύπωση ενός πλαισίου προτάσεων στην Ενότητα 6.

5.1 Σύνοψη και αξιολόγηση των βασικών μεγεθών

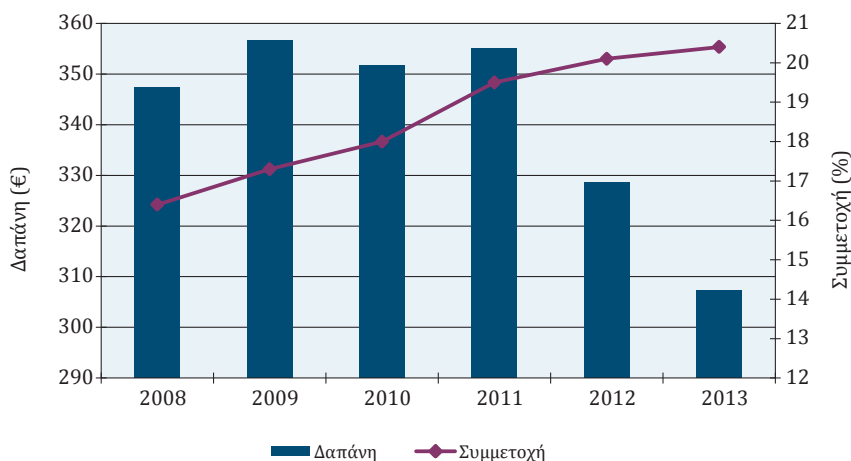
5.1.1 Μείωση ζήτησης για είδη διατροφής και αλλαγές στο καταναλωτικό πρότυπο

Στο διάστημα 2009-2013, μειώθηκε η δαπάνη για *είδη διατροφής* κατά 17,7%. Παρ' όλα αυτά, η ποσοστιαία συμμετοχή τους στη συνολική *δαπάνη* των νοικοκυριών αυξήθηκε από 16,4% σε 20,4% (βλ. Διάγραμμα 5.1). Συγχρόνως, το ημερήσιο κατά κεφαλήν επίπεδο της διατροφής μειώθηκε από 3.542 θερμίδες σε 3.482, ενώ μετατοπίστηκε και η σύνθεση της κατανάλωσης προς είδη χαμηλότερης διατροφικής και χρηματικής αξίας.

Οι *αλλαγές στο καταναλωτικό πρότυπο* αντανακλούν τις επιπτώσεις της ύφεσης στο βιοτικό επίπεδο, συγχρόνως όμως συνιστούν απομάκρυνση από το καταναλωτικό πρότυπο των αναπτυγμένων χωρών, καθώς σε μια φυσιολογική

αναπτυξιακή πορεία, με την άνοδο του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης, η δαπάνη για είδη διατροφής, σε σχετικούς όρους, φθίνει. Η αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου μετατόπισε τη ζήτηση, τόσο σε όρους σύνθεσης όσο και σε όρους ποιότητας.

Διάγραμμα 5.1: Μέση μηνιαία δαπάνη για είδη διατροφής και η συμμετοχή της στο σύνολο της κατανάλωσης των νοικοκυριών

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Οικογενειακοί Προϋπολογισμοί (επεξεργασία στοιχείων)

Η μείωση της καταναλωτικής δαπάνης για τρόφιμα περιόρισε τη ζήτηση στην εγχώρια αγορά, πίεσε τις τιμές των αγροτικών προϊόντων και το αγροτικό εισόδημα και αποτέλεσε παράγοντα που τροφοδότησε την ύφεση στο τμήμα του πρωτογενούς τομέα που δεν είχε άμεση δυνατότητα εξαγωγικού προσανατολισμού.

Ο συνδυασμός των επιπτώσεων από τη μείωση της δαπάνης για τρόφιμα και από τις αλλαγές στο καταναλωτικό πρότυπο επηρεάζει άμεσα τη ζήτηση, και άρα τον προσανατολισμό της αγροτικής παραγωγής, σε όρους ποσότητας, σύνθεσης και ποιότητας. Η σημασία της συγκεκριμένης διαπίστωσης έγκειται στο ότι, πέραν του προφανούς και αναγκαίου προσανατολισμού της αγροτικής παραγωγής σε ποιοτικά και ανταγωνιστικά προϊόντα με στόχο τις αγορές του εξωτερικού, θα υπάρχει ανάγκη για κάλυψη αναγκών σε τρόφιμα τα οποία ανταποκρίνονται σε καταναλωτικό πρότυπο χαμηλότερου εισοδήματος. Επίσης, εκτιμάται ότι εν-

δέχεται να υπάρξει ένταση της πίεσης στην εσωτερική αγορά από εισαγόμενα προϊόντα χαμηλής ποιότητας, η οποία επίσης θα πρέπει να αντιμετωπιστεί.

Λαμβάνοντας υπόψη τη δυσμενή κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, δεν προβλέπεται σύντομη επαναφορά του κατά κεφαλήν εισοδήματος και του καταναλωτικού προτύπου στα προ κρίσης επίπεδα, και συνεπώς αναμένεται οι ανωτέρω επιπτώσεις να έχουν διάρκεια.

5.1.2 Φαινομενική αύξηση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ

Ο αγροτικός τομέας, για περισσότερο από μία δεκαετία, βρίσκεται μεταξύ στασιμότητας και ύφεσης· ως εκ τούτου είχε ήδη μπει σε τροχιά κρίσης πριν από την έναρξη της ύφεσης στο σύνολο της οικονομίας το 2009-2010. Οι επιπτώσεις αυτής της πορείας είναι δυσμενείς για το αγροτικό εισόδημα, τις προϋποθέσεις για τον εκσυγχρονισμό του, την ενδυνάμωση των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων, το εμπορικό ισοζύγιο, τη συμβολή του στο ΑΕΠ σε πραγματικούς όρους και την περιφερειακή ανάπτυξη.

Οι τομεακές αναδιαρθρώσεις μεταξύ του πρωτογενούς τομέα και της λοιπής οικονομίας, οι οποίες εκδηλώνονται από τα μέσα της δεκαετίας του 2000, δεν αντιστοιχούν σε αλλαγές με αναπτυξιακό περιεχόμενο. Αντιθέτως, παραπέμπουν σε αντιστροφή της αναπτυξιακής πορείας της ελληνικής οικονομίας και αντανakλούν την κρίση, τόσο στον πρωτογενή τομέα όσο και στην ελληνική οικονομία συνολικότερα (βλ. Υποενότητες 5.3 και 5.8.2).

Βασικά μεγέθη, όπως η παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας, η ακαθάριστη και η καθαρή προστιθέμενη αξία, βρίσκονται στην Ελλάδα σε αντίθετη πορεία από αυτήν που παρατηρείται στην ΕΕ-27. Συγκεκριμένα, στο διάστημα 2005-2012:

- Η παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας μεταβλήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό -1,7% έναντι 3,1% στην ΕΕ-27.
- Η μέση ετήσια μεταβολή της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ήταν -4,5% έναντι αύξησης στην ΕΕ-27 κατά 1,1%.
- Η καθαρή προστιθέμενη αξία αντιστοιχούσε το 2012 μόλις στο 73,7% της τιμής του έτους 2005 έναντι 91,9% της ΕΕ-27.

Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι σε σύγκριση με την ΕΕ-27 η εικόνα στην Ελλάδα είναι ευνοϊκότερη σε δύο μεγέθη:

- Το πρώτο αφορά την ποσοστιαία συμμετοχή της ενδιάμεσης ανάλωσης στην παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας, καθότι το 2014 ανερχόταν στο 49,2% έναντι 60% στην ΕΕ-27.
- Το δεύτερο αφορά την ανάλωση παγίου κεφαλαίου ως ποσοστό της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, καθώς το ίδιο έτος ανερχόταν στο 26,9% έναντι 38,4% στην ΕΕ-27.

Το ευνοϊκότερο επίπεδο των δύο μεγεθών στην Ελλάδα αποδίδεται αφενός στη διαφορετική διάρθρωση της παραγωγής (χαμηλότερη συμμετοχή και διαφορετική σύνθεση της κτηνοτροφίας, άρα και χαμηλότερες ανάγκες σε παραγόμενες ζωοτροφές), αφετέρου στον χαμηλότερο βαθμό εντατικοποίησης της παραγωγής.

5.1.3 Απασχόληση: Ποσοτικές και ποιοτικές αλλαγές

5.1.3.1 Σύνολο οικονομίας: Δυσμενείς αλλαγές με επιπτώσεις και στον πρωτογενή τομέα

Πέραν του ζητήματος της ανεργίας, η οποία στο διάστημα 2010-2014 κατέγραψε αλματώδη αύξηση, σημειώθηκαν ποιοτικές αλλαγές σε κρίσιμους δείκτες της απασχόλησης:

- Συνεχίστηκε η διαδικασία μετατροπής των αυτοαπασχολούμενων σε μισθωτούς, καθώς στο διάστημα 1995-2013 η σχέση μισθωτών-αυτοαπασχολούμενων μεταβλήθηκε από 59,6:40,7 σε 66,7:33,3.
- Επιδεινώθηκε το ποσοστό απασχόλησης, δηλαδή το ποσοστό των απασχολούμενων 15-64 ετών στο σύνολο του πληθυσμού της ίδιας ηλικιακής ομάδας, καθώς κατά την περίοδο 2000-2013 μειώθηκε από 56,5% σε μόλις 48,8% έναντι αύξησής από 63,4% σε 65% στην ΕΕ.
- Στο ίδιο διάστημα, επιδεινώθηκε ο δείκτης εξάρτησης, δηλαδή η αναλογία του μη οικονομικά ενεργού πληθυσμού (ηλικίας 0-14 και 65 ετών και άνω) στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό (ηλικίας 15-64 ετών), καθώς από 49,7% αυξήθηκε στο 52,8%. Η αρνητική διάσταση της εν λόγω εξέλιξης αναδεικνύεται αν συνυπολογιστεί η ταυτόχρονη σημαντική αύξηση της συμμετοχής των ανέργων στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό.

Σημαντική ποιοτική αλλαγή στο διάστημα 2010-2014 συνιστά επίσης η ταυτόχρονη μείωση αυτοαπασχολούμενων και μισθωτών, και συγχρόνως η απώλεια

απασχόλησης από όλες τις κατηγορίες των αυτοαπασχολούμενων (κυρίως των εργοδοτών και των εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό). Αυτό είναι αποτέλεσμα όχι απλώς περιορισμού, αλλά άρσης αυτής καθαυτήν της οικονομικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων.

Ο συνδυασμός της μαζικής εξόδου των επιχειρήσεων, με τη σχετικά μικρή αύξηση του λόγου των μισθωτών προς τους αυτοαπασχολούμενους, παραπέμπει σε αδυναμία αντικατάστασης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων από μεγαλύτερες και ανταγωνιστικότερες. Πρόκειται δηλαδή για διαδικασία συρρίκνωσης της παραγωγικής βάσης, χωρίς τη δημιουργία εναλλακτικών παραγωγικών δομών.

Οι δυσμενείς αλλαγές στο επίπεδο της συνολικής απασχόλησης έχουν σημαντικές επιδράσεις και στις εξελίξεις όσον αφορά το ανθρώπινο δυναμικό στον πρωτογενή τομέα. Η ιδιαίτερα υψηλή ανεργία στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα –στους τομείς δηλαδή που συνιστούν τους φορείς υποδοχής του ανθρώπινου δυναμικού που αποχωρεί (πλήρως ή/και μερικώς) από τον πρωτογενή τομέα– δημιουργεί νέα δεδομένα. Πρόκειται για τη δημιουργία συνθηκών που καθιστούν αναγκαστική την παραμονή στον πρωτογενή τομέα, παρά το χαμηλό αγροτικό εισόδημα και τη συνακόλουθη επιπλέον επιβάρυνσή του, ενώ συγχρόνως περιορίζουν τις πηγές για άντληση συμπληρωματικού εισοδήματος. Υπό αυτή την έννοια, επιβραδύνονται οι τομεακές αναδιαρθρώσεις σε όρους απασχόλησης, από τις οποίες αναμενόταν να δοθεί δομική λύση στην αναντιστοιχία ανάμεσα στη συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό.

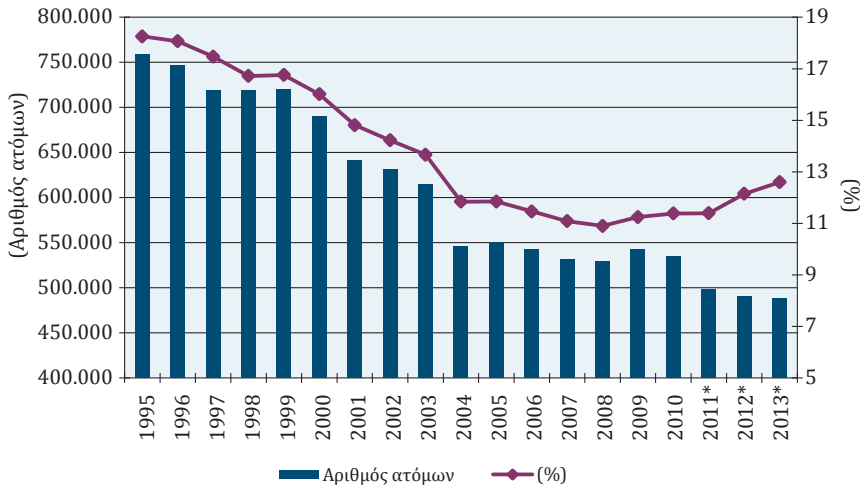
5.1.3.2 Πρωτογενής τομέας: Επιβράδυνση μείωσης εργατικού δυναμικού

Στο διάστημα 1995-2008, η ποσοστιαία συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στη συνολική απασχόληση μειώθηκε από 18,3% σε 10,9%. Ωστόσο, στο διάστημα 2008-2013, παρά τη μείωση της απασχόλησης σε απόλυτους αριθμούς στον πρωτογενή τομέα η ποσοστιαία συμμετοχή του στο σύνολο της απασχόλησης αυξήθηκε από 10,9% σε 12,6%, λόγω της μεγαλύτερης απώλειας θέσεων εργασίας στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα (βλ. Διάγραμμα 5.2).

Η ποσοστιαία αναβάθμιση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στη συνολική απασχόληση την περίοδο 2008-2013 δεν παραπέμπει σε κάποια δυναμική όσον αφορά τις δυνατότητές του να προσφέρει διέξοδο στο γενικότερο θέμα της απασχόλησης, καθώς συντελέστηκε σε συνθήκες μείωσης της απασχόλησης σε

απόλυτους αριθμούς στον πρωτογενή τομέα, και συνεπώς οφείλεται στις δυσμενέστερες εξελίξεις στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα.

Διάγραμμα 5.2: Ο αριθμός των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα και η συμμετοχή τους στο σύνολο της απασχόλησης

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Το ισοζύγιο απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα την περίοδο 2008-2013 είναι αρνητικό κατά 34,9 χιλιάδες άτομα, καθώς η αύξηση της απασχόλησης από τους εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό και από τους μισθωτούς (38,9 χιλιάδες άτομα), υπεραντισταθμίζεται από τη μείωση των συμβοηθούντων μελών και των εργοδοτών κατά 73,3 χιλιάδες.⁵⁰

Σε κάθε περίπτωση, όσον αφορά την αύξηση του αριθμού των εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό, θα πρέπει να ανιχνευτεί η διάκριση ανάμεσα στην πρόθεση/δυνατότητα για άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας και στην ανάγκη για απλή επιβίωση.

Παρά την περιορισμένη συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στη συνολική

50. Τα στοιχεία αναφέρονται στο Δ' τρίμηνο. Όμως, και με τα στοιχεία του έτους, όπου ο αριθμός των μισθωτών είναι μεγαλύτερος, δεν αλλάζει η γενική εικόνα.

απασχόληση, σε δύο κατηγορίες απασχολουμένων το ειδικό βάρος του είναι ιδιαίτερα υψηλό. Πρόκειται για τις κατηγορίες των *εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό* και των *συμβοηθούτων μελών*. Συγκεκριμένα, η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα με 12,6% (2013) στο σύνολο της απασχόλησης συγκροτείται από δύο ομάδες απασχολουμένων με εντελώς διαφορετικό ειδικό βάρος:

- Η πρώτη ομάδα αποτελείται από *πολυπληθείς* κατηγορίες. Σε αυτή συγκαταλέγονται οι *εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό* και τα *συμβοηθούντα μέλη*, με συμμετοχή στο σύνολο της απασχόλησης της οικονομίας 38% και 47% αντίστοιχα. Εξ αυτών, στο διάστημα 2008-2013, ο αριθμός των *εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό* παρουσιάζει στασιμότητα ή μικρή αυξομείωση, ενώ τα νούμερα για τα *συμβοηθούντα μέλη* σημειώνουν ταχεία πτώση.
- Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από *ολιγομελείς* κατηγορίες. Σε αυτήν περιλαμβάνονται οι *εργοδότες* και οι *μισθωτοί*, με συμμετοχή στο σύνολο της απασχόλησης της οικονομίας 9,5% και 2% αντίστοιχα. Εξ αυτών οι *εργοδότες* μειώνονται δραστικά, ενώ οι *μισθωτοί* παρουσιάζουν αυξομειώσεις.⁵¹

Με βάση τις αλλαγές κατά κατηγορία απασχολουμένων, συμπεραίνεται ότι:

- Ο *πυρήνας* των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα (με την έννοια ότι στο διάστημα 2004-2013 ο αριθμός τους παραμένει σχετικά σταθερός) είναι οι *εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό* και ανέρχονται στα 336,9 χιλιάδες άτομα (2013).
- Τη *δεξαμενή μείωσης της απασχόλησης* στον πρωτογενή τομέα, καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1995-2013, αποτέλεσαν τα *συμβοηθούντα μέλη*, αλλά πλέον (2013) έχουν μειωθεί σε μόλις 77,3 χιλιάδες άτομα.

Ο δραστικός περιορισμός του αριθμού των *συμβοηθούτων μελών* συνιστά κρίσιμη εξέλιξη, γιατί σημαίνει ότι συγχρόνως συρρικνώθηκε η δεξαμενή των διαδόχων στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη σχετικά γερασμένη ηλικιακή σύνθεση των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων, διαμορφώνει μια νέα κατάσταση στον πρωτογενή τομέα, καθώς περιορίζονται πλέον οι δυνατότητες μείωσης της απασχόλησης με παράλληλη διατήρηση των εκμεταλλεύσεων. Στο εξής, η μείωση της απασχόλησης θα αφορά πλέον τους *εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό*, δηλαδή τον *πυρήνα των απασχολουμένων*

51. Σύμφωνα με τα στοιχεία σε ετήσια βάση, η συμμετοχή των μισθωτών ανέρχεται σε 3,7%.

στον πρωτογενή τομέα. Συνεπώς, μια τέτοια εξέλιξη θα συνοδεύεται και από τη μείωση του αριθμού των εκμεταλλεύσεων. Στο βαθμό που θα επαληθευθεί η συγκεκριμένη πρόβλεψη, θα υπάρξουν οι προϋποθέσεις για εγκατάλειψη ή/και αύξηση του βαθμού συγκέντρωσης της καλλιεργούμενης γης, με σημαντικά ταχύτερο ρυθμό απ' ό,τι στο παρελθόν. Η συγκέντρωση μπορεί να εκφραστεί με τυπικούς όρους ιδιόκτητης γης, αλλά και με την περαιτέρω επέκταση της εννοικιαζόμενης γης.

Η «καπιταλιστική» επιχείρηση παραμένει περιθωριακή, καθώς οι εργοδότες φθίνουν (από 45,1 χιλιάδες άτομα το 2008 σε μόλις 21,3 χιλιάδες το 2013), ενώ δηλωμένη μισθωτή απασχόληση παραμένει επί μακρόν σε χαμηλό επίπεδο (μόλις 43,3 χιλιάδες άτομα).⁵²

Όσον αφορά τη μισθωτή απασχόληση στην Ελλάδα, είναι αξιοσημείωτο ότι υστερεί έναντι της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Γαλλίας, όπου η μισθωτή εργασία έχει σαφώς πιο αναβαθμισμένο ρόλο αλλά και αυξητική τάση.

Η συρρίκνωση των εργοδοτών και η στασιμότητα της μισθωτής εργασίας δεν προϊδεάζουν για δυνατότητες προσφοράς εξαρτημένης εργασίας στον πρωτογενή τομέα στο αμέσως επόμενο διάστημα ούτε σε μεσοπρόθεσμο ορίζοντα. Ωστόσο, στο βαθμό που η περαιτέρω μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα σημαίνει κυρίως μείωση του αριθμού των εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό, τότε η επιτάχυνση της συγκέντρωσης της καλλιεργούμενης γης θα δημιουργήσει ζήτηση για μισθωτή εργασία, παράλληλα με τη διαδικασία μετατόπισης προς εκτατικές καλλιέργειες.

Η σημαντική μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα καταγράφεται και σε όρους ΜΑΕ. Με βάση τις ΜΑΕ, στο διάστημα 2007-2010, δεν ανιχνεύονται μεγάλες διαφοροποιήσεις στη μείωση της απασχόλησης κατά μέγεθος εκμετάλλευσης. Ωστόσο, οι περιορισμένες διαρθρωτικές αλλαγές που είναι δυνατό να ανιχνευτούν δείχνουν μια μικρή μετατόπιση προς τις πολύ μικρές και τις πολύ μεγάλες εκμεταλλεύσεις με παράλληλη ελαφρά αποδυνάμωση των μεσαίου μεγέθους εκμεταλλεύσεων.

Αν συνεχιστεί αυτή η τάση, θα πρόκειται για διαδικασία ενδυνάμωσης της συμπληρωματικής γεωργίας και της γεωργίας «επιβίωσης», και συγχρόνως της μεγάλης επιχειρηματικής γεωργίας με παράλληλη συμπίεση της οικογενειακής

52. Σε ετήσια βάση ο αριθμός των μισθωτών είναι περίπου διπλάσιος.

γεωργίας μεσαίου μεγέθους. Ειδικά όσον αφορά την οικογενειακή γεωργία μεσαίου μεγέθους, η οποία συνιστά επιχειρηματική δραστηριότητα, δηλαδή δεν έχει ως κύριο χαρακτηριστικό και αποστολή τη συμπλήρωση του εισοδήματος ή/και την επιβίωση, ενώ συγχρόνως πιέζεται από τον ανταγωνισμό, στο βαθμό που δεν θα είναι σε θέση να ανταποκριθεί στην επιδείνωση των συνθηκών της αγοράς (όροι εμπορίου, ανταγωνισμός κ.λπ.), ενδέχεται να αποτελέσει παράγοντα περιορισμού της αγροτικής παραγωγής.

5.1.3.3 Δημιουργία εστιών έντασης

Ως συμπέρασμα από τις εξελίξεις στην απασχόληση, είναι δυνατό να διατυπωθεί η εκτίμηση ότι λόγω του περιορισμένου πλέον αριθμού των συμβοηθούτων μελών, δηλαδή των εν δυνάμει διαδόχων, ο πρωτογενής τομέας βρίσκεται ενώπιον μιας διαδικασίας επιτάχυνσης των διαρθρωτικών αλλαγών στο επίπεδο της απασχόλησης και του αριθμού των εκμεταλλεύσεων. Αυτή η διαδικασία εκτιμάται ότι θα είναι εντονότερη στις μεσαίου μεγέθους εκμεταλλεύσεις με επιχειρηματικό προσανατολισμό.

Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί μία ακόμη ποιοτική αλλαγή ως έμμεσο αποτέλεσμα της ύφεσης της περιόδου 2010-2014, η οποία λειτουργεί προς την αντίθετη κατεύθυνση. Πρόκειται για την κατάρρευση του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα, η οποία για σημαντικό χρονικό διάστημα θα έχει δύο αρνητικές επιπτώσεις για το αγροτικό εισόδημα και το εισόδημα των αγροτών:

- i. Θα λειτουργεί απαγορευτικά στην έξοδο του ανθρώπινου δυναμικού, με συνέπεια τη διατήρηση της αναντιστοιχίας ανάμεσα στη συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό.
- ii. Θα περιορίσει τις δυνατότητες προσφυγής στην πολυαπασχόληση.

Συνεπώς, θα πρέπει να συνεκτιμηθούν οι επισημάνσεις της διαδικασίας επιτάχυνσης των διαρθρωτικών αλλαγών του πρωτογενούς τομέα σε όρους απασχόλησης και αριθμού εκμεταλλεύσεων, της αδυναμίας σύγκλισης της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, καθώς και της αδυναμίας πρόσβασης στην πολυαπασχόληση. Αυτό που διαφαίνεται είναι ότι οι ανωτέρω διαδικασίες αναμένεται να δημιουργήσουν εντάσεις στον αγροτικό χώρο, καθώς οι εσωτερικές αναδιαρθρώσεις δεν θα έχουν χώρο εκτόνωσης προς άλλους τομείς της οικονομίας για σημαντικό χρονικό διάστημα.

5.1.4 Δυσμενείς εξελίξεις στο εισόδημα

Η ανάλυση του λογαριασμού δημιουργίας εισοδήματος (Υποενότητα 4.2.3.3) ανέδειξε τους παράγοντες οι οποίοι επέδρασαν θετικά ή/και αρνητικά στο αγροτικό εισόδημα. Στο σημείο αυτό επιχειρείται μια σύνοψη των βασικότερων δεδομένων που αφορούν το *αγροτικό εισόδημα*, αλλά και γενικότερα το *εισόδημα των αγροτών*.

5.1.4.1 Μείωση του επιχειρηματικού εισοδήματος

Την περίοδο 2006-2014, το *επιχειρηματικό εισόδημα* μειώθηκε, σε τρέχουσες τιμές, από 4.791 σε 4.614 εκατ. ευρώ. Η διαμόρφωση του *επιχειρηματικού εισοδήματος* εκκινεί από δυσμενή θέση, καθώς το αφετηριακό μέγεθος για τον προσδιορισμό του, η *καθαρή προστιθέμενη αξία*, ήταν μειωμένη κατά 26,3% το 2012 σε σχέση με το 2005. Περαιτέρω, τα λοιπά βασικά μεγέθη από τα οποία εξαρτάται το *επιχειρηματικό εισόδημα* κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες:

- i. Στα μεγέθη τα οποία δεν εξαρτώνται από τον πρωτογενή τομέα (φορολογία, κόστος κεφαλαίου, κόστος εισροών). Τα μεγέθη αυτά επιδεινώνονται δραματικά (βλ. παρακάτω).
- ii. Στα μεγέθη τα οποία *εξαρτώνται από τα δεδομένα εντός του πλαισίου του πρωτογενούς τομέα* (κόστος εργασίας, ύψος ενοικίων). Το κόστος γι' αυτά τα μεγέθη μειώνεται, αλλά ως αποτέλεσμα της συρρίκνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας.

A. Σημαντική αύξηση της φορολογίας

Όσον αφορά τη φορολογία, στο διάστημα 2006-2014 οι *λοιποί φόροι επί της παραγωγής* υπερδιπλασιάστηκαν από 181 εκατ. ευρώ σε 411 εκατ. ευρώ. Ως ποσοστό επί της *καθαρής προστιθέμενης αξίας* οι *λοιποί φόροι επί της παραγωγής* αυξήθηκαν από το επίπεδο του 3,9% (προ του 2011) στο 10,9% (2014), και είναι πλέον υπερδιπλάσιοι από τον μέσο όρο της ΕΕ-27.

Με δεδομένο ότι η φορολογική επιβάρυνση έχει οριζόντιο χαρακτήρα, ενώ οι επιδοτήσεις δεν κατανέμονται ομοιόμορφα κατά προϊόν είναι προφανές ότι η διαφορετική κατανομή και εξέλιξή τους έπληξε περισσότερο τις μη επιδοτούμενες και τις λιγότερο επιδοτούμενες καλλιέργειες.

B. Αύξηση του κόστους κεφαλαίου

Οι *καταβληθέντες τόκοι* αυξήθηκαν στο διάστημα 2005-2014 από 398 σε 734

εκατ. ευρώ, και το ποσοστό τους στο *λειτουργικό πλεόνασμα* αυξήθηκε από 7% το 2005 σε 12,7% το 2014. Το ποσοστό αυτό υπερβαίνει σημαντικά τον μέσο όρο της ΕΕ-27 (7,2%), είναι πολλαπλάσιο του αντίστοιχου ποσοστού σε Ισπανία και Ιταλία (2,8% και 3,6%) και μεγαλύτερο του αντίστοιχου στη Γαλλία (10,7%).

Γ. Μείωση του κόστους εργασίας και ενοικίασης της γης

Παράλληλα με τη δυσμενή εξέλιξη όσον αφορά την αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης, του κόστους κεφαλαίου και του κόστους των εισροών, σημειώθηκαν και δύο ευνοϊκές αλλαγές για το επιχειρηματικό εισόδημα: είναι η μείωση του κόστους *εργασίας* και των *ενοικίων* της καλλιεργούμενης γης.

Όσον αφορά το *κόστος εργασίας*, την περίοδο 2005-2009 παρατηρείται σταδιακή επιβράδυνση του ετήσιου ρυθμού αύξησής του, η οποία μετατράπηκε σε πορεία μείωσης μετά το 2009. Συγκεκριμένα, το *εισόδημα εξαρτημένης εργασίας* από 802,9 εκατ. ευρώ το 2009 μειώθηκε σε μόλις 357,2 εκατ. ευρώ το 2014.

Η ίδια διαδικασία, αλλά με πιο μικρή πτωτική τάση, εντοπίζεται και όσον αφορά το *ύψος των ενοικίων για την καλλιεργούμενη γη*, καθώς η αύξηση της περιόδου 2005-2007 μετατρέπεται σε μείωση από το 2008. Η *πληρωτέα γαιοπρόσοδος* μειώθηκε από 500,2 εκατ. ευρώ το 2009 σε 410,5 εκατ. ευρώ το 2014.

Ωστόσο, παρατηρείται ότι η αλλαγή στο *ύψος των ενοικίων της γης* προηγήθηκε χρονικά κατά δύο έτη της μείωσης του κόστους εργασίας. Ενδεχομένως, αυτή η διαφοροποίηση να συνιστά μια πρώιμη έκφραση της κρίσης, που εκδηλώθηκε λόγω της αύξησης του κόστους των εισροών και της μείωσης των τιμών των αγροτικών προϊόντων και εκφράστηκε αρχικά με τη μείωση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και εν συνεχεία με τον περιορισμό της προσφυγής σε μισθωτή εργασία.

Δ. Ο «δείκτης Α»

Ο «*δείκτης Α*» αντιστοιχεί στην πραγματική καθαρή προστιθέμενη αξία, σε τιμές κόστους των συντελεστών παραγωγής της γεωργίας, ανά *Ετήσια Μονάδα Εργασίας*. Ο «*δείκτης Α*» στην Ελλάδα διαμορφώθηκε το 2013 στα 12.706 ευρώ, ήταν δηλαδή σε σταθερές τιμές αυξημένος κατά 5,1% σε σχέση με το 2005 (11.819 ευρώ).

Ο «*δείκτης Α*» στην Ελλάδα είναι ελαφρώς χαμηλότερος από το δείκτη της Ιταλίας (13.685 ευρώ), αλλά είναι σχεδόν στο ήμισυ του αντίστοιχου δείκτη στη

Γαλλία (25.844 ευρώ) και στην Ισπανία (25.398 ευρώ). Την περίοδο 2005-2013, η τιμή του δείκτη στην ελληνική γεωργία επιδεινώθηκε σε σχέση με τη Γαλλία και την Ισπανία, ενώ βελτιώθηκε σε σχέση με την Ιταλία.

5.1.4.2 Αύξηση της εξάρτησης του εισοδήματος από επιδοτήσεις

Η μείωση του εισοδήματος των αγροτών από την *αγροτική παραγωγή* και από τις *μη αγροτικές δραστηριότητες*, σε συνδυασμό με την αύξηση των *επιδοτήσεων*, οδήγησε σε διεύρυνση της εξάρτησης του εισοδήματος των αγροτών από τις επιδοτήσεις. Συγκεκριμένα, την περίοδο 2006-2014 οι *λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής* αυξήθηκαν από 2.260 σε 2.637 εκατ. ευρώ και σε συνδυασμό με τη μείωση της *καθαρής προστιθέμενης αξίας* το ποσοστό των λοιπών επιδοτήσεων παραγωγής στην καθαρή προστιθέμενη αξία αυξήθηκε από 48,5% σε 67,5%. Η εξάρτηση του εισοδήματος από τις επιδοτήσεις στην Ελλάδα είναι σημαντικά υψηλότερη σε σχέση με την ΕΕ-27, δεδομένου ότι στο διάστημα 2007-2014 υπερβαίνει κατ'έτος το επίπεδο της ΕΕ-27 από 15,2 έως και 27,6 ποσοστιαίες μονάδες.

Η επιτυχία της Ελλάδας να αποσπάσει σημαντικούς πόρους στο πλαίσιο της ΚΑΠ δεν συνέβαλε σε αναπτυξιακού περιεχομένου αναδιαρθρώσεις και δεν μεταφράστηκε σε αναβάθμιση της ανταγωνιστικότητας. Αντιθέτως, οδήγησε στη διεύρυνση της εξάρτησης από τις επιδοτήσεις και συνέβαλε στη διατήρηση και αναπαραγωγή μη βιώσιμων καταστάσεων. Επιπλέον, δημιούργησε κεκτημένα στα οποία εδράζεται η αδράνεια, αλλά και ενεργητικές συμπεριφορές οι οποίες παρεμποδίζουν τη διαδικασία εκλογίκευσης του συστήματος των επιδοτήσεων και εξομάλυνσης των ενδοαγροτικών ανισοτήτων.

5.1.5 Δυσμενής σύνθεση των εισροών και αύξηση κόστους χωρίς αντίστοιχη απόδοση

Στο διάστημα 2005-2012 η συμμετοχή της αξίας των εισροών στην παραγωγή αυξήθηκε από 31,8% σε 53,1%. Ωστόσο, αυτή η αύξηση δεν είναι αποτέλεσμα της αυξημένης χρήσης των εισροών και της εντατικοποίησης της παραγωγής, ούτε επέφερε αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας.

Όσον αφορά τα λιπάσματα και τα βελτιωτικά εδάφους, η χρήση τους το 2012 ήταν μειωμένη στο 62,8% του επιπέδου του 2005, ενώ η χρήση των προϊόντων φυτοπροστασίας μειώθηκε στο 81,0%.

Η αύξηση της συμμετοχής της αξίας των εισροών στην αξία της παραγωγής συμπυκνώνει δυσμενείς αλλαγές για τον αγροτικό τομέα σε δύο τομείς:

- i. Στη μείωση της *αποδοτικότητας* από τη χρήση των εισροών, η οποία στο διάστημα 2006-2012 βρισκόταν διαρκώς κάτω από το επίπεδο του 2005.
- ii. Στην ταχύτερη αύξηση των τιμών των εισροών σε σχέση με τη μεταβολή των τιμών των αγροτικών προϊόντων. Οι *όροι εμπορίου* για τα αγροτικά προϊόντα το 2012 ήταν στο 72,7% του επιπέδου του 2005.

Είναι αξιοσημείωτο ότι και στους δύο παραπάνω τομείς οι εξελίξεις στην ΕΕ διαμορφώνονται ευνοϊκότερα. Ο συνδυασμός των ανωτέρω εξελίξεων, που αφορούν την ποσοτική μείωση της χρήσης των εισροών, την υποχώρηση της αποδοτικότητας της ενδιάμεσης ανάλωσης, την επιδείνωση των όρων εμπορίου και τελικά την αύξηση του κόστους παραγωγής χωρίς αντίστοιχη αύξηση της παραγωγής, συνιστά μια εξαιρετικά δυσμενή εξέλιξη για την ανταγωνιστικότητα του πρωτογενούς τομέα και το αγροτικό εισόδημα.

Η σύνθεση της ενδιάμεσης ανάλωσης παρουσιάζει ορισμένες διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και την ΕΕ, οι οποίες χρήζουν αναλυτικής εξέτασης. Ωστόσο, υπάρχουν δύο σημαντικές εισροές (*ενέργεια και ζωοτροφές*) των οποίων η χρήση στην Ελλάδα διαμορφώνεται σε ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο και επιδρά αυξητικά στο κόστος παραγωγής, μειώνοντας συγχρόνως την ανταγωνιστικότητα και το εισόδημα. Συγκεκριμένα, ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από:

- Υπερβολική συμμετοχή της ενέργειας στην ενδιάμεση ανάλωση.
Η συμμετοχή της ενέργειας στην ενδιάμεση ανάλωση βρίσκεται σταθερά σε διπλάσιο-υπερδιπλάσιο ποσοστό σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ-27, ενώ παρατηρείται και τάση περαιτέρω αύξησης. Η υπερβολική κατανάλωση ενέργειας οφείλεται τόσο σε διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και σε αδυναμίες του παραγωγικού συστήματος όσο και στις υψηλές τιμές της ενέργειας.
- Υψηλή συμμετοχή των *ζωοτροφών* στην ενδιάμεση ανάλωση.
Η Ελλάδα έχει το ίδιο επίπεδο ποσοστιαίας συμμετοχής ζωοτροφών με τον μέσο όρο της ΕΕ-15, παρά το γεγονός ότι στην Ελλάδα η ζωική παραγωγή αφενός είναι λιγότερο εντατική, αφετέρου συμμετέχει με 30% στην ακαθάριστη αξία της παραγωγής του πρωτογενούς τομέα έναντι του σχεδόν 50% στην ΕΕ-15.

5.1.6 Αποεπένδυση

Από το 2009 παρατηρείται σημαντική μείωση των *ακαθάριστων επενδύσεων*

παγίου κεφαλαίου και παράλληλα αύξηση της *ανάληψης του παγίου κεφαλαίου*, με αποτέλεσμα από το 2010 οι *καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου* να καταστούν αρνητικές.

5.1.7 Υποχρηματοδότηση από το τραπεζικό σύστημα

Εν μέσω γενικής συρρίκνωσης της χρηματοδότησης από το τραπεζικό σύστημα (-34,5%) το διάστημα 2009-2014, ο πρωτογενής τομέας σημείωσε τη μεγαλύτερη μείωση (-61,1%). Συνεπώς, τα αίτια για τη μείωση της χρηματοδότησης δεν περιορίζονται στην περιορισμένη ρευστότητα των τραπεζών, αλλά επιπλέον αφορούν και τον περιορισμό των δυνατοτήτων του πρωτογενούς τομέα για πρόσβαση στη χρηματοδότηση.

Η υποχρηματοδότηση του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα συνιστά ένα πάγιο δυσμενές χαρακτηριστικό σε σύγκριση με την ΕΕ, ωστόσο τα τελευταία χρόνια επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο. Ο δείκτης προσανατολισμού της χρηματοδότησης προς τον πρωτογενή τομέα μειώθηκε το 2012 στην Ελλάδα σε 0,19 έναντι 2,34 της Ιταλίας και 3,03 της Γαλλίας.

Η χρηματοδότηση του πρωτογενούς τομέα βρίσκεται σε επίπεδο αναντίστοιχο με τη συμμετοχή του τόσο στο ΑΕΠ όσο και στις εξαγωγές, καθώς έχει μειωθεί πλέον μόνο στο 1,7% της συνολικής χρηματοδότησης. Επίσης, βρίσκεται σε αναντιστοιχία και με τις προσδοκίες για το ρόλο του αγροτικού τομέα στην τροφοδοσία της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού, αλλά και για την αντιμετώπιση της ύφεσης γενικότερα.

Συγχρόνως, η *σύνθεση των δανείων* του πρωτογενούς τομέα μετατοπίστηκε από την επέκταση και τον εκσυγχρονισμό προς την κάλυψη των άμεσων αναγκών της παραγωγικής διαδικασίας, δηλαδή από τα μεσομακροπρόθεσμα προς τα βραχυπρόθεσμα δάνεια.

Η απόλυτη μείωση της χρηματοδότησης, αλλά και ο αναπροσανατολισμός της από τα μεσομακροπρόθεσμα προς τα βραχυπρόθεσμα δάνεια, θα πρέπει να συνεκτιμηθεί ως προς τις επιπτώσεις με τη μείωση του επιχειρηματικού εισοδήματος, την αύξηση του κόστους κεφαλαίου και την αποεπένδυση που εντοπίζεται από το 2009.

5.1.8 Ποιοτικές αλλαγές στη διάρθρωση της παραγωγής

Όσον αφορά τη σύνθεση των βασικών χαρακτηριστικών της παραγωγής

(φυτική, ζωική παραγωγή, υπηρεσίες, μη γεωργικές δραστηριότητες), δεν εντοπίζονται ουσιαστικές αλλαγές στο διάστημα 2001-2012. Ωστόσο, στη γεωργική παραγωγή αγαθών, δηλαδή εντός της φυτικής και εντός της ζωικής παραγωγής, εντοπίζονται σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές στο διάστημα 2005-2012. Οι σημαντικότερες αφορούν:

- την *αύξηση* του ειδικού βάρους σε χοιροειδή, καλαμπόκι, πατάτες, γάλα, πουλερικά, φρούτα, βοοειδή,
- τη *μείωση* του ειδικού βάρους σε σιτάρι, φυτικές ίνες, ελαιόλαδο, ζαχαρότευτλα, καπνό.

Οι διαρθρωτικές αλλαγές προς τα *κτηνοτροφικά προϊόντα και τις ζωοτροφές* αξιολογούνται ως θετικές, δεδομένου ότι συμβάλλουν στον περιορισμό των εισαγωγών σε ζωοτροφές και τελικά προϊόντα ζωικής προέλευσης και αναβαθμίζουν τη σύνδεση της φυτικής με τη ζωική παραγωγή. Βέβαια, αυτό θα είχε θετικότερο αποτέλεσμα αν συνοδευόταν και από αύξηση του όγκου της ζωικής παραγωγής.

Αντιθέτως, ο περιορισμός των *βιομηχανικών φυτών* μεταφράζεται σε αύξηση των εισαγωγών πρώτων υλών ή/και τελικών προϊόντων και σε αποδιάρθρωση των σχέσεων του πρωτογενούς τομέα με τη μεταποιητική βιομηχανία. Εν κατακλείδι, περιορίζει τις δυνατότητες για αύξηση της προστιθέμενης αξίας του εγχώριου αγροτροφικού συστήματος.

5.1.9 Η Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού

Ο κλάδος της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού είναι ο κλάδος της μεταποίησης με το μεγαλύτερο ειδικό βάρος σε σειρά σημαντικών δεικτών: συμμετοχή στο ΑΕΠ, στην απασχόληση, στις εξαγωγές κ.λπ. Η ποσοστιαία συμμετοχή της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στο ΑΕΠ, κατά τη χρονική περίοδο 1995-2013, κυμαίνεται μεταξύ 2,1-2,8%. Αυτό το στοιχείο έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς στο ίδιο χρονικό διάστημα το ειδικό βάρος συνολικά της μεταποίησης στο ΑΕΠ παρουσίασε σταθερή πτωτική τάση από το 15% στο 11,2%.

Η βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού συγκαταλέγεται μεταξύ των λίγων κλάδων της μεταποίησης των οποίων ο δείκτης της διαρθρωτικής μεταβολής παρουσιάζει σταθερότητα την περίοδο 1995-2013 και αναβάθμιση την περίοδο 2000-2013, τοποθετούμενος, με βάση το δείκτη της διαρθρωτικής μεταβολής, στην 5η-6η θέση μεταξύ των 22 κλάδων της μεταποίησης.

Όσον αφορά την *απασχόληση*, ενώ στη διάρκεια της περιόδου 1995-2013 η

μεταποίηση έχασε συνολικά 143 χιλιάδες θέσεις εργασίας (-27,7%), η απασχόληση στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού αυξήθηκε κατά 10 χιλιάδες άτομα (10,3 %). Επίσης, στην περίοδο της ύφεσης (2008-2013) η απασχόληση στη μεταποίηση συνολικά μειώθηκε κατά 27,3%, ενώ στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού η απώλεια των θέσεων εργασίας ήταν σημαντικά πιο περιορισμένη (-10%).

Η διατήρηση και εν συνεχεία η αναβάθμιση της σχετικής συμβολής του κλάδου της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στη διαμόρφωση του ΑΕΠ, σε συνθήκες γενικότερης υποχώρησης της μεταποίησης, έχει ασφαλώς σημασία για την αξιολόγησή του. Ωστόσο, θα πρέπει να συνυπολογιστεί ότι είναι το αποτέλεσμα των ηπιότερων επιπτώσεων της ύφεσης στον εν λόγω κλάδο σε σχέση με τους λοιπούς κλάδους της μεταποίησης, και δεν προέρχεται από την ανάπτυξη του σε πραγματικούς όρους, καθώς από το 2009 βρίσκεται και αυτός σε πτωτική πορεία.

Από την ανάλυση της πορείας της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού την περίοδο 1995-2013, και ιδιαίτερα την περίοδο της ύφεσης, από τη συγκριτική αξιολόγηση με τους άλλους κλάδους της μεταποίησης, αλλά συγχρόνως λαμβάνοντας υπόψη τις ανωτέρω παρατηρήσεις, είναι δυνατό να διατυπωθεί το συμπέρασμα ότι συγκαταλέγεται ανάμεσα στους κλάδους που έχουν αξιόλογες αναπτυξιακές δυνατότητες και είναι ικανός να υποκινήσει αναπτυξιακές διαδικασίες και σε σειρά άλλων κλάδων και βέβαια στον πρωτογενή τομέα.

5.1.10 Το αγροτροφικό σύστημα

Στο διάστημα 1995-2013, η ποσοστιαία συμμετοχή στο ΑΕΠ αθροιστικά του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού μειώθηκε από 10,8% σε 6,4%. Το ποσοστό αυτό αντιστοιχεί σε ακαθάριστη προστιθέμενη αξία 10,3 δισ. ευρώ, η οποία προέρχεται κατά 6,1 δισ. ευρώ από τον πρωτογενή τομέα και κατά 4,2 δισ. ευρώ από τη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού.

Καθώς η ανωτέρω υποχώρηση της αθροιστικής συμμετοχής στο ΑΕΠ οφείλεται αποκλειστικά στην υποχώρηση του πρωτογενούς τομέα, η αναλογία μεταξύ των δύο πυλώνων του αγροτροφικού συστήματος μετατοπίστηκε σημαντικά από 75:25 σε 59:41, δηλαδή αναβαθμίστηκε σημαντικά το μερίδιο συμμετοχής της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού.

Ένα κοινό στοιχείο του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού είναι ότι κατά την περίοδο της ύφεσης αναβαθμίστηκε η ποσοστιαία συμμετοχή τους στην απασχόληση και στο ΑΕΠ. Εν τούτοις, είναι επίσης κοινό χαρακτηριστικό ότι η εν λόγω αναβάθμιση προκύπτει από το γεγονός ότι οι εξελίξεις των αντίστοιχων μεγεθών στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα ήταν δυσμενέστερες. Συνεπώς, δεν αποδίδονται σε αύξηση με πραγματικούς όρους της απασχόλησης και της προστιθέμενης αξίας στον πρωτογενή τομέα και στη βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού.

5.1.11 Το εξωτερικό εμπόριο τροφίμων – ποτών – καπνού

Η αξία των εξαγωγών της κατηγορίας τροφίμων – ποτών – καπνού την περίοδο 2000-2013 παρουσιάζει σημαντική και διαρκή άνοδο από 2,49 σε 4,24 δισ. ευρώ. Παρ' όλα αυτά, η συμμετοχή της εν λόγω κατηγορίας στο σύνολο των εξαγωγών της χώρας μειώθηκε σημαντικά, από 19,5% σε 15,4%.

Οι εισαγωγές της κατηγορίας τροφίμων – ποτών – καπνού αυξήθηκαν στο διάστημα 2000-2013 από 3,88 δισ. ευρώ σε 5,62 δισ. ευρώ. Η συμμετοχή τους στο σύνολο των εισαγωγών διατηρείται στο επίπεδο του ένα προς δέκα.

Το εμπορικό ισοζύγιο τροφίμων – ποτών – καπνού είναι χρονίως ελλειμματικό. Την τελευταία δεκαετία κυμάνθηκε μεταξύ 1,2 και 2,7 δισ. ευρώ, και αντιστοιχεί στο 5,2%-7,8% του συνολικού εμπορικού ελλείμματος της χώρας.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια (2007/2008-2013), σε αντίθεση με τη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου στο σύνολο των προϊόντων, η οποία οφείλεται κυρίως στη μείωση των εισαγωγών, στην περίπτωση των τροφίμων – ποτών – καπνού, η βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου προήλθε κυρίως από την αύξηση των εξαγωγών.

Οι όροι εμπορίου της κατηγορίας τροφίμων – ποτών – καπνού παρουσιάζουν δυσμενέστερη πορεία σε σύγκριση με τους όρους εμπορίου συνολικά.

Όσον αφορά τη σύνθεση των πλεονασματικών προϊόντων, εντοπίζονται δύο αντίθετες τάσεις με τη δυσμενέστερη να κυριαρχεί. Πρόκειται αφενός για τη διεύρυνση της εξαγωγικής βάσης, η οποία συνιστά τη θετική εξέλιξη, και αφετέρου για την αύξηση του βαθμού συγκέντρωσης των πλεονασματικών προϊόντων, που κυριαρχείται πλέον κατά 90,8% από την κατηγορία φρούτα και λαχανικά. Παρ' όλα αυτά, η διεύρυνση της εξαγωγικής βάσης επιτρέπει τη διαπίστωση ότι υπάρ-

χουν κατηγορίες προϊόντων με ευνοϊκές προϋποθέσεις για εξαγωγικό προσανατολισμό, οι οποίες πρέπει με στοχευμένες πολιτικές να αξιοποιηθούν.

Η *σύνθεση των ελλειμματικών προϊόντων* δεν έχει μεταβληθεί ουσιαστικά, καθώς τέσσερις κατηγορίες προϊόντων αντιπροσωπεύουν το 80% της αξίας των ελλειμματικών προϊόντων. Κύριο χαρακτηριστικό παραμένει ότι δύο κατηγορίες προϊόντων (*κρέας και παρασκευάσματα κρέατος και γαλακτοκομικά και αυγά*) αντιπροσωπεύουν (2011) το 58,6% της αξίας των ελλειμματικών προϊόντων.

Η ανάλυση με βάση τον ΔΕ και τις μεταβολές στα μεγέθη που τον συνθέτουν (εγχώρια παραγωγή, εισαγωγές, εξαγωγές) αναδεικνύει ότι η εγχώρια προσφορά τροφίμων στην Ελλάδα, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό εξάρτησης από τις εισαγωγές και η τάση της τελευταίας δεκαετίας είναι δυσμενής.

Η ανάλυση με βάση τον ΔΑ και τις μεταβολές στα μεγέθη που τον συνθέτουν (εγχώρια παραγωγή, εισαγωγές, εξαγωγές) αναδεικνύει ότι ο βαθμός αυτόρκειας της Ελλάδας σε βασικές κατηγορίες τροφίμων κρίνεται από χαμηλός έως και πολύ χαμηλός. Επιπλέον, *επηρεάζεται σε σημαντικότερο βαθμό από τις μεταβολές των εισαγωγών* παρά από τις μεταβολές στην εγχώρια παραγωγή και στις εξαγωγές.

Όσον αφορά τις *χρήσεις* κατά κατηγορία τροφίμων και τη διαχρονική αλλαγή στον προσανατολισμό τους, διαπιστώνεται περιορισμός στις διαθέσιμες ποσότητες, ενώ παρατηρείται συρρίκνωση των ποσοτήτων που προορίζονται για μεταποίηση σε δύο βασικές κατηγορίες (*φυτικά έλαια, ζαχαρότευτλα*), αλλά αύξηση σε μία άλλη, επίσης σημαντική (*κρέας*).

5.2 Συσώρευση νέων προβλημάτων στα ήδη υπάρχοντα

Η μείωση του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα – μια διαδικασία η οποία θεωρητικά είναι απόρροια της αναπτυξιακής διαδικασίας– πραγματοποιήθηκε στην ελληνική οικονομία χωρίς να βελτιωθούν τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του, ορισμένα εκ των οποίων εκφράζουν σοβαρές αδυναμίες. Τα χρόνια προβλήματα του πρωτογενούς τομέα όχι μόνο δεν λύθηκαν, αλλά διατηρήθηκαν, ενώ ορισμένα επιδεινώθηκαν ή προστέθηκαν και νέα.

Τα προβλήματα του αγροτικού τομέα είχαν κάνει την εμφάνισή τους ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, δηλαδή πριν την έναρξη της ύφεσης το 2009,

και συμπυκνώνονται στο ότι την περίοδο 2000-2007 η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του μειώθηκε σε απόλυτους όρους έναντι σημαντικής αύξησης του ΑΕΠ την ίδια περίοδο. Ακολουθώντας, έπειτα από μια διετή περίοδο ανάκαμψης η κατάσταση επιδεινώθηκε περαιτέρω.

Μια συγκεντρωτική απεικόνιση των εξελίξεων σε βασικά οικονομικά, θεσμικά και πολιτικής φύσεως χαρακτηριστικά του πρωτογενούς τομέα, που διαμορφώνουν τη σημερινή κατάστασή του, είναι η εξής:

A. Προβλήματα που διατηρήθηκαν

- Η χαλαρή σχέση φυτικής-ζωικής παραγωγής.
- Το χαμηλό επίπεδο επαγγελματικής κατάρτισης.
- Ο μικρός και πολυτεμαχισμένος κλήρος.
- Η δυσμενής διάρθρωση των εξαγωγών (φρούτα, λαχανικά) και των εισαγωγών (γαλακτοκομικά, κρέας).
- Το χαμηλό περιεχόμενο εγχώριας προστιθέμενης αξίας στις εξαγωγές.
- Ο χαμηλός βαθμός μεταποίησης των εξαγόμενων προϊόντων.
- Ο χαμηλός βαθμός αυτάρκειας σε βασικά προϊόντα.
- Οι εισοδηματικές ανισότητες εντός του πρωτογενούς τομέα.
- Ασυμμετρία ανάμεσα στη φορολογική επιβάρυνση και στο όφελος από τις επιδοτήσεις.
- Οι ανεπάρκειες της πολιτικής και οι αδυναμίες του παραγωγικού συστήματος.
- Η αναπαραγωγή στερεοτυπικών και εσφαλμένων αντιλήψεων για ζητήματα του πρωτογενούς τομέα.

B. Προβλήματα που επιδεινώθηκαν

- Η αναντιστοιχία ανάμεσα στη συμμετοχή στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό.
- Η δυσμενής σύνθεση των εισροών, με υψηλή συμμετοχή της ενέργειας και των ζωοτροφών.
- Η αποδοτικότητα των εισροών.
- Η μείωση του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών.
- Η εξάρτηση του εισοδήματος από τις επιδοτήσεις.

- Η αποδυνάμωση των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων.
- Ο βαθμός συγκέντρωσης των πλεονασματικών προϊόντων στις εξαγωγές.
- Ο Δείκτης Εξάρτησης από τις Εισαγωγές (ΔΕ).
- Οι όροι εμπορίου των αγροτικών προϊόντων σε σχέση με τις εισροές.
- Οι όροι εμπορίου των αγροτικών εξαγωγών προς τις αγροτικές εισαγωγές.
- Η μείωση της παραγωγής.
- Η μείωση της ακαθάριστης και της καθαρής προστιθέμενης αξίας.
- Η αποδυνάμωση και απαξίωση των συλλογικών θεσμών.
- Τα περιβαλλοντικά προβλήματα.

Γ. Νέα προβλήματα που προστέθηκαν

- Οι επιπτώσεις από την πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης.
- Η μείωση των δυνατοτήτων συμπλήρωσης του εισοδήματος από την πολυαπασχόληση.
- Η μείωση της εγχώριας κατανάλωσης τροφίμων.
- Η υποχρηματοδότηση και η αναντιστοιχία της χρηματοδότησης σε σχέση με το ρόλο στο ΑΕΠ, τις εξαγωγές και την τροφοδοσία της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού.
- Η αποεπένδυση.
- Η μεταβολή της σύνθεσης των δανείων από μεσομακροπρόθεσμα σε βραχυπρόθεσμα.
- Η αύξηση της φορολογίας.
- Η αύξηση του κόστους κεφαλαίου.
- Η υποχώρηση της παραγωγής των βιομηχανικών φυτών και η μείωση των δυνατοτήτων δημιουργίας προστιθέμενης αξίας.

Δ. Εν δυνάμει προβλήματα

- Η αδυναμία εκτόνωσης των προβλημάτων του πρωτογενούς τομέα (απασχόληση, εισόδημα) προς τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα.
- Το πρόβλημα διαδοχής λόγω της εξαιρετικά μεγάλης μείωσης του αριθμού των συμβοηθούντων μελών.
- Η αύξηση ρυθμού συγκέντρωσης της καλλιεργούμενης γης.

E. Αλλαγές με θετικό πρόσημο

- Η διαρθρωτική αλλαγή προς τα κτηνοτροφικά προϊόντα και τις ζωοτροφές, καθώς συμβάλλει στον περιορισμό των εισαγωγών και στη διεύρυνση της αναγκαίας σύνδεσης της φυτικής με τη ζωική παραγωγή. Ωστόσο, η διαρθρωτική αλλαγή δεν συνοδεύτηκε από αξιολογητή αύξηση του όγκου της παραγωγής.
- Η διεύρυνση της εξαγωγικής βάσης των πλεονασματικών προϊόντων, η οποία όμως περιορίστηκε σε μικρό όγκο εξαγωγών.
- Το χαμηλότερο επίπεδο ενδιάμεσης ανάλωσης σε σχέση με την ΕΕ, παρά την αύξησή της.
- Η μείωση του κόστους της εργασίας και των ενοικίων της καλλιεργούμενης γης, η οποία όμως προήλθε από τη μείωση της παραγωγής.

Σε σχέση με την ΕΕ, ή τουλάχιστον με ορισμένες μεσογειακές χώρες, η εικόνα στην Ελλάδα για ορισμένα από τα ανωτέρω μεγέθη είναι σχεδόν παρόμοια, ενώ σε λιγότερα μεγέθη είναι καλύτερη. Ωστόσο, το γενικό συμπέρασμα είναι ότι στους κρίσιμους δείκτες *ο πρωτογενής τομέας στην Ελλάδα κινείται σε τροχιά απόκλισης από τα τεκταινόμενα στον ευρωπαϊκό αγροτικό χώρο.*

Στα επόμενα τμήματα της παρούσας ενότητας θα αναδειχτούν κυρίως οι ποιοτικές πλευρές ορισμένων από τις προαναφερθείσες εξελίξεις.

5.3 Διαρθρωτικές αλλαγές χωρίς αναπτυξιακό περιεχόμενο

Παρά τη θετική πορεία της ελληνικής οικονομίας στο μεγαλύτερο διάστημα της δεκαετίας του 2000, ο αγροτικός τομέας ακολούθησε διαφορετική πορεία, καθώς χαρακτηρίστηκε από τη μείωση της προστιθέμενης αξίας του.

Οι τομεακές αναδιαρθρώσεις μεταξύ του πρωτογενούς τομέα και της λοιπής οικονομίας, οι οποίες εκδηλώνονται από τα μέσα της δεκαετίας του 2000, *δεν αντιστοιχούν σε αλλαγές με αναπτυξιακό περιεχόμενο.* Αντιθέτως, αντανακλούν την κρίση τόσο στον πρωτογενή τομέα όσο και συνολικά στην ελληνική οικονομία (βλ. και Ενότητα 5.4).

Συγκεκριμένα:

- Την περίοδο 2005-2008, η μείωση της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ οφείλεται στην απόλυτη μείωση της ακαθάριστης

προστιθέμενης αξίας στον πρωτογενή τομέα και όχι στη βραδύτερη αύξησή της σε σχέση με τους άλλους τομείς της οικονομίας, όπως είναι αναμενόμενο στην αναπτυξιακή διαδικασία.

- Από το 2009, η πτωτική πορεία της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ αντιστράφηκε σε ελαφρώς ανοδική. Η εξέλιξη αυτή συνιστά πλασματική εικόνα, όσον αφορά τα αίτια και την προέλευσή της, και δεν συνιστά ένδειξη «δυναμισμού», καθώς δεν οφείλεται στην ταχύτερη αύξηση της προστιθέμενης αξίας στον πρωτογενή τομέα σε σχέση με τον δευτερογενή και τον τριτογενή, αλλά στη μείωσή της με βραδύτερο ρυθμό. Οφείλεται δηλαδή στο γεγονός ότι η ύφεση έπληξε σε μεγαλύτερο βαθμό τους άλλους τομείς της οικονομίας.

Με βάση τα παραπάνω, επιτρέπεται η διαπίστωση ότι τόσο η μείωση του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα την περίοδο 2005-2008 όσο και η αύξησή της την περίοδο 2009-2013 συνιστούν αποδιάθρωση παρά αναδιάθρωση με αναπτυξιακό περιεχόμενο.

Οι ανωτέρω επισημάνσεις και διαπιστώσεις έχουν τη σημασία τους, διότι πολύ συχνά στον δημόσιο λόγο, και όχι μόνο, η *μείωση* της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση αποδίδεται σε σφάλματα της πολιτικής, ενώ η αύξησή της στην ευρωστία του πρωτογενούς τομέα. Με άλλα λόγια, κρίσιμες διαρθρωτικές μεταβολές, όπως είναι οι αλλαγές στη σχετική συμμετοχή στο ΑΕΠ και στην απασχόληση, ερμηνεύονται με τρόπο που δεν αντιστοιχεί ούτε στην πραγματικότητα αλλά ούτε στη θεωρία.

Οι εσφαλμένες αναγνώσεις των διαρθρωτικών αλλαγών όσον αφορά τα πραγματικά αίτια και τις επιπτώσεις τους, δημιουργούν συνθήκες για περαιτέρω παρερμηνείες και άστοχες επιλογές. Τέτοιες είναι:

- Ο καταλογισμός ευθυνών στην ασκούμενη πολιτική, τις οποίες ωστόσο δεν μπορεί να επωμίζεται, καθώς η πολιτική δεν μπορεί να επηρεάσει σε τόσο καθοριστικό βαθμό τις γενικότερες εξελίξεις που σχετίζονται με την τομεακή διάρθρωση της οικονομίας.
- Η απόδοση στο δυναμισμό του πρωτογενούς τομέα της ποσοστιαίας αύξησης της συμμετοχής στο ΑΕΠ και στην απασχόληση ενδέχεται να υποθάλπει τάση επανάπαυσης και μετριασμού της προσπάθειας για την αύξηση της συμμετοχής σε *απόλυτους*, δηλαδή *πραγματικούς*, όρους, ενώ όσον αφορά τη σχετική

αύξηση της συμμετοχής στην απασχόληση, δημιουργεί απατηλές προσδοκίες για τη μείωση της ανεργίας.

Για μια σειρά λόγους που αναλύονται στην Ενότητα 3, οι εκταμιεύσεις από την ΕΕ δεν απέδωσαν αναπτυξιακό αποτέλεσμα αντίστοιχο με το ύψος των πόρων που διατέθηκαν. Ως εκ τούτου, η μείωση του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα δεν είχε τα αναμενόμενα οφέλη από τις τομεακές αναδιαρθρώσεις. Μια από τις βασικές αιτίες γι' αυτή την εξέλιξη είναι ότι η αγροτική πολιτική σε όρους διαχειριστικής και αναπτυξιακής πολιτικής συνδέθηκε με την ΚΑΠ χωρίς την ύπαρξη μιας παράλληλης εθνικής στρατηγικής. Ασφαλώς, το έλλειμμα της αγροτικής πολιτικής συνδέεται σε καθοριστικό βαθμό με την ασφάλεια που παρείχαν στο εισόδημα των αγροτών οι επιδοτήσεις.

Η έλλειψη εθνικής αναπτυξιακής στρατηγικής για τον αγροτικό τομέα, σε συνδυασμό με την υπεροχή στο επίπεδο του ανταγωνισμού των αναπτυγμένων χωρών της ΕΕ, που συνιστούν τους κυριότερους εμπορικούς εταίρους, είχε ως αποτέλεσμα να συρρικνωθεί η εγχώρια παραγωγική βάση, να αποδυναμωθούν οι διακλαδικές σχέσεις και να επιδεινωθεί το εμπορικό ισοζύγιο. Είναι ενδεικτικό ότι την τετραετία 2006-2009 σε σχέση με την τετραετία 2002-2005 η μέση ετήσια παραγωγή σε βασικά αγροτικά προϊόντα που στηρίζουν κρίσιμους κλάδους της μεταποίησης (καπνός, βαμβάκι, ζαχαρότευτλα, βιομηχανική τομάτα) μειώθηκε δραστηκώς. Το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο των αγροτικών προϊόντων την περίοδο 2000-2009 πήρε ιδιαίτερα μεγάλες διαστάσεις, ενώ μονίμως ελλειμματικό είναι και το εμπορικό ισοζύγιο των αγροτικών εισροών.

Επιπλέον, η κρίση του πρωτογενούς τομέα μεταφέρεται στο σύνολο της τοπικής-περιφερειακής οικονομίας, τόσο μέσα από τον περιορισμό της ζήτησης για αγροτικές εισροές όσο και γενικότερα μέσα από τη συρρίκνωση της καταναλωτικής δαπάνης των αγροτών και του πληθυσμού της περιφέρειας.

Ο πρωτογενής τομέας από παράγοντας ανάπτυξης μετατρέπεται ολοένα και περισσότερο σε δυσεπίλυτο οικονομικό και κοινωνικό πρόβλημα, καθώς όχι μόνο έχουν περιοριστεί οι αναπτυξιακές προϋποθέσεις του, αλλά με τα «ελλείμματά» του επιβαρύνει τους διαθέσιμους αναπτυξιακούς πόρους. Ο πρωτογενής τομέας, που παραδοσιακά έχει στενές σχέσεις με τον δυναμικότερο και σημαντικότερο κλάδο της μεταποίησης της ελληνικής οικονομίας, τη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού, και θα μπορούσε συνεπώς να αποτελέσει έναν δυναμικό κρίκο της επενδυτικής αλυσίδας που θα αναχαίτιζε τη συρρίκνωση της εγχώριας

παραγωγής, έχει καταστεί μέρος της ανακυκλούμενης διαδικασίας αποανάπτυξης στην αλυσίδα: αποδιάρθρωση, μείωση προστιθέμενης αξίας, ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο. Επιπλέον, παγιώνονται οι χαλαρές διασυνδέσεις του εγχώριου παραγωγικού συστήματος και μετατρέπονται σε αδυναμίες διαρθρωτικού και συνεπώς μονιμότερου χαρακτήρα (Νικολαΐδης, 2011).

Η ανωτέρω δυσμενής κατάσταση αποκτά πλέον μόνιμα χαρακτηριστικά, καθώς εμφανίζει μεγάλη χρονική διάρκεια, χωρίς να διαφαίνονται σημάδια σταθεροποίησης ή/και αντιστροφής.

Πέρα από τις διαπιστώσεις που προαναφέρθηκαν σχετικά με την έλλειψη αναπτυξιακού περιεχομένου στις διαρθρωτικές αλλαγές που σχετίζονται με τον πρωτογενή τομέα, εντοπίζονται στην οικονομία και αλλαγές που ασκούν αρνητική επίδραση σε διαρθρωτικές αλλαγές οι οποίες είναι επιθυμητές. Μια τέτοια αλλαγή αφορά την κατάρρευση του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα και τη συνακόλουθη αλματώδη αύξηση της ανεργίας. Η εξέλιξη αυτή επιδρά αρνητικά στην επιθυμητή αναδιάρθρωση σε όρους ανθρώπινου δυναμικού και στη μετακίνησή του από τον πρωτογενή τομέα.

5.4 Οι πολλαπλές πηγές πίεσης του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών

5.4.1 Ταξινόμηση των παραγόντων που επιδρούν μειωτικά στο αγροτικό εισόδημα

Το εισόδημα των αγροτών προέρχεται από τις ακόλουθες τρεις βασικές πηγές:

- το αγροτικό εισόδημα, δηλαδή από δραστηριότητες άμεσα συνδεδεμένες με την αγροτική παραγωγή,
- το εισόδημα από μη αγροτικές δραστηριότητες,
- τις εισοδηματικές μεταβιβάσεις (συντάξεις, επιδοτήσεις).

Σύμφωνα με εκτιμήσεις κάθε μία από αυτές τις πηγές συμμετέχει περίπου εξίσου στο εισόδημα των αγροτών.⁵³ Βέβαια, κατά περιοχές και κλάδους υπάρχουν πολύ μεγάλες αποκλίσεις. Για τον προσδιορισμό του ύψους και της σύνθεσης του εισοδήματος των αγροτών, είναι απαραίτητο να εξετάζεται η πορεία κάθε μίας

53. Βλ. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος (1998).

από τις ανωτέρω πηγές εισοδήματος, καθώς επηρεάζονται από διάφορους παράγοντες και δέχονται ποικίλες επιρροές.

- Κατ' αρχάς υφίστανται επιδράσεις από αλλαγές δομικού χαρακτήρα στην οικονομία. Τέτοιες είναι: η διαφορετική ταχύτητα μείωσης του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, η υποκατάσταση τμήματος της αγροτικής παραγωγής από βιομηχανικά προϊόντα, η μεταβίβαση αυξανόμενου τμήματος της προστιθέμενης αξίας των προϊόντων διατροφής στη μεταποίηση και στις λοιπές λειτουργίες της εμπορίας (συσκευασία, αποθήκευση, μεταφορά κ.λπ.).
- Επιδράσεις οι οποίες σχετίζονται με τον ανταγωνισμό στην εσωτερική και τη διεθνή αγορά από αγροτικά προϊόντα άλλων χωρών. Η δυσμενής μεταβολή των όρων εμπορίου για τα αγροτικά προϊόντα έναντι των αγροτικών εισροών.
- Επιδράσεις οι οποίες προέρχονται από το χώρο της οικονομικής πολιτικής, π.χ. αύξηση φορολογίας, φθίνουσες ενισχύσεις της ΚΑΠ.
- Επιδράσεις που προέρχονται από το χώρο του χρηματοπιστωτικού συστήματος, π.χ. αύξηση κόστους χρήματος.
- Συγκυριακές επιδράσεις σε περιόδους ύφεσης, π.χ. μείωση της ζήτησης για τρόφιμα και αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου.

Πέραν της ανωτέρω ταξινόμησης των παραγόντων και των διαδικασιών που επηρεάζουν το αγροτικό εισόδημα, μπορεί να διατυπωθεί και μια εναλλακτική κατηγοριοποίηση σύμφωνα με το κατά πόσο η πρόελευση, και άρα ο έλεγχος των παραγόντων και των διαδικασιών, βρίσκεται εντός ή εκτός του πρωτογενούς τομέα. Υπό αυτή την οπτική, οι πιέσεις είναι δυνατό να διακριθούν:

- Σε παράγοντες οι οποίοι βρίσκονται και λειτουργούν εντός του πρωτογενούς τομέα, και συνεπώς είναι δυνατό να αντιμετωπιστούν με ενέργειες εντός αυτού του πλαισίου, π.χ. αποδοτικότητα εισροών.
- Σε επιδράσεις οι οποίες οφείλονται σε ευρύτερες οικονομικές, τεχνολογικές και κοινωνικές διαδικασίες, δηλαδή σε πιέσεις που προέρχονται εκτός του αγροτικού χώρου, και συνεπώς δεν είναι ελεγχόμενες από ενέργειες εντός του πλαισίου του. Τέτοιες πιέσεις είναι, π.χ., η βραδύτερη μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα σε σχέση με τη μείωση του ειδικού βάρους στο ΑΕΠ, η ύφεση που περιορίζει τις δυνατότητες για πολυαπασχόληση αλλά και τη ζήτηση για τρόφιμα, η επιδείνωση των όρων εμπορίου, η αύξηση του κόστους

του χρήματος, οι τεχνολογικές αλλαγές που επηρεάζουν τις σχέσεις ανάμεσα στον πρωτογενή τομέα και τη βιομηχανία κ.ά.

Οι εξωτερικές επιδράσεις αντιμετωπίζονται μόνο σε μακροχρόνιο ορίζοντα, κυρίως με διαρθρωτικές αλλαγές ή/και μείζονος σημασίας παρεμβάσεις. Ως παραδείγματα αναφέρονται η αντιστοίχιση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στον πρωτογενή τομέα με τη συμμετοχή του στο ΑΕΠ και η παρακράτηση της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο μέσω συλλογικών μορφών στην πρωτογενή παραγωγή και στη μεταποίηση. Όσον αφορά τον βραχυπρόθεσμο ή/και μεσοπρόθεσμο ορίζοντα, μπορεί να υπάρξει κυρίως παθητική διαχείριση. Το ζητούμενο σε αυτή την περίπτωση είναι η απορρόφηση των οικονομικών και των κοινωνικών κραδασμών, καθώς και η ελαχιστοποίηση των δυσμενών επιπτώσεων.

Από τα παραπάνω καθίσταται προφανές ότι οι περισσότερες και οι σημαντικότερες επιδράσεις που δέχεται το αγροτικό εισόδημα και το εισόδημα των αγροτών προέρχονται από διαδικασίες που συντελούνται εκτός του πρωτογενούς τομέα. Επιπλέον, η διεθνής διάσταση πολλών εξ αυτών απομακρύνει ακόμη περισσότερο τις λύσεις από τις δυνατότητες αντίδρασης και προσαρμογής που είναι διαθέσιμες εντός του πλαισίου του πρωτογενούς τομέα. Οι όποιες δυνατότητες για αντιμετώπιση/διαχείριση των εξωτερικών επιδράσεων και διαδικασιών αποκλειστικά στο πλαίσιο του πρωτογενούς τομέα είναι εξ ορισμού περιορισμένες και πρόσκαιρες. Εν κατακλείδι, το αγροτικό πρόβλημα δεν είναι μόνο αγροτικό, όσον αφορά τα αίτια, και συνεπώς ούτε όσον αφορά τις λύσεις (βλ. και Υποενότητα 5.11).

5.4.2 Οι πιέσεις στο αγροτικό εισόδημα στο διάστημα 2000-2014

Το αγροτικό εισόδημα, ήδη στη δεκαετία του 2000, παρουσίαζε σοβαρά προβλήματα. Η ύφεση της περιόδου 2009/2010-2014 αφενός επιδείνωσε την προηγούμενη τάση μείωσης του αγροτικού εισοδήματος, αφετέρου περιόρισε τις δυνατότητες συμπλήρωσής του από οικονομικές δραστηριότητες στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα. Δηλαδή, η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης της περιόδου 2010-2014 έπληξε δύο από τις τρεις πηγές του εισοδήματος των αγροτών: την αγροτική παραγωγή και την πολυαπασχόληση. Ως αποτέλεσμα, συνολικά το εισόδημα των αγροτών δέχτηκε σοβαρό πλήγμα.

Την περίοδο 2010-2013, το αγροτικό εισόδημα παρουσίασε σημαντική μείω-

ση ως συνδυαστικό αποτέλεσμα πολλών παραγόντων. Αναλυτικότερα, παρατηρούνται τα εξής:

- i. Μείωση της ζήτησης για είδη διατροφής λόγω της μειωμένης αγοραστικής δύναμης. Η μηνιαία δαπάνη των νοικοκυριών για τρόφιμα μειώθηκε την περίοδο 2009-2013 κατά 17,7%.
- ii. Επιδείνωση των όρων εμπορίου των αγροτικών προϊόντων έναντι των αγροτικών εισροών.
- iii. Αύξηση του κόστους κεφαλαίου, αύξηση της φορολογίας και των εισφορών.⁵⁴
- iv. Περιορισμός των δυνατοτήτων για πολυαπασχόληση.
- v. Αναντιστοιχία συμμετοχής στο ΑΕΠ και στην απασχόληση.

Από τους ανωτέρω παράγοντες μείωσης του εισοδήματος των αγροτών, ο περιορισμός των δυνατοτήτων για πολυαπασχόληση και η αναντιστοιχία συμμετοχής στο ΑΕΠ και στην απασχόληση χρήζουν περαιτέρω ανάλυσης.

5.4.2.1 Περιορισμός των δυνατοτήτων για πολυαπασχόληση

Ο περιορισμός των δυνατοτήτων για άντληση εισοδήματος από μη αγροτικές δραστηριότητες χρήζει ιδιαίτερης ανάλυσης, λόγω της καθοριστικής σημασίας του στη διαμόρφωση του εισοδήματος των αγροτών. Έως και το πρόσφατο παρελθόν, το αγροτικό εισόδημα ήταν δυνατό, σε αρκετές περιοχές της χώρας, να συμπληρωθεί από δραστηριότητες σε άλλους τομείς της οικονομίας. Κατά μέσο όρο, περίπου το 1/3 του εισοδήματος των αγροτών προέκυπτε από την πολυαπασχόληση.

Η ύφεση, όχι μόνο ανέστειλε τη διαδικασία εξόδου του ανθρώπινου δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα, αλλά και περιόρισε τις δυνατότητες συμπληρωματικής εργασίας σε όσους παρέμειναν σε αυτόν. Επιπλέον, στην αποτίμηση των επιπτώσεων της ύφεσης στην περιφέρεια θα πρέπει να συνυπολογιστεί ότι στις αγροτικές και ημιαστικές περιοχές η μείωση του αγροτικού εισοδήματος, η

54. Η εξοικονόμηση κόστους από τη μείωση του κόστους εργασίας και των ενοικίων, καθώς και από τον περιορισμό της ανάλωσης παγίου κεφαλαίου δεν αντιστάθμισαν τις απώλειες (βλ. Πίνακα 4.43).

μείωση του εισοδήματος από εισοδηματικές μεταβιβάσεις και η γενικότερη μείωση της αγοραστικής δύναμης αλληλοτροφοδοτήθηκαν και λειτούργησαν σωρευτικά, επηρεάζοντας αρνητικά όχι μόνο το εισόδημα των αγροτών, αλλά και το εισόδημα του αγροτικού χώρου και της περιφέρειας γενικότερα. Ωστόσο, η μείωση των εισοδημάτων ως αποτέλεσμα των περιοριστικών πολιτικών έπληξε σε μικρότερη έκταση την περιφέρεια, και συνεπώς τους απασχολούμενους με την αγροτική παραγωγή. Αυτό πράγματι ισχύει σε όρους αλλαγής του βιοτικού επιπέδου και οφείλεται στο χαμηλότερο κόστος ζωής στην ύπαιθρο, λόγω υψηλότερου βαθμού αυτοκατανάλωσης, ιδιοκατοίκησης κ.λπ. Συνεπώς, σε ό,τι έχει να κάνει με την ευρύτερη σχέση των αγροτών με την οικονομία, δηλαδή την αγοραστική δύναμη, τη ρευστότητα, τη συσσώρευση, την επενδυτική δραστηριότητα και τη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων, η εικόνα δεν αλλάζει προς το καλύτερο.

5.4.2.2 Αναντιστοιχία συμμετοχής στο ΑΕΠ και στην απασχόληση

Η αναντιστοιχία ανάμεσα στη συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση είναι η δομική αιτία για το σχετικά χαμηλότερο αγροτικό εισόδημα.

Βασικό χαρακτηριστικό του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα σε όλο το μεταπολεμικό χρονικό διάστημα ήταν η αδυναμία του να στηρίξει το αγροτικό εισόδημα. Η αδυναμία αυτή οφείλεται στη σημαντική αναντιστοιχία ανάμεσα σε δύο βασικά μεγέθη: στη συμμετοχή του στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό. Αυτή είναι η βασική αιτία για το γεγονός ότι το κατά κεφαλή εισόδημά του υστερούσε από το αντίστοιχο στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα.

Στο παρελθόν, η υπέρβαση της εν λόγω αναντιστοιχίας, και συνεπώς η αντιμετώπιση της βασικής αιτίας του χαμηλού αγροτικού εισοδήματος, αφέθηκε στην «ελεύθερη πτώση» του αριθμού των αγροτών, δηλαδή στην προσδοκία της σταδιακής μείωσής τους. Όμως, οι δυνατότητες απορρόφησης των «πλεοναζόντων» αγροτών είναι πλέον περιορισμένες. Υπό αυτές τις συνθήκες, και ιδιαίτερα σε περιόδους υψηλής ανεργίας, παρατηρείται ανάσχεση του ρυθμού μείωσης του αριθμού των αγροτών, και συνεπώς όξυνση της αναντιστοιχίας ανάμεσα στο αγροτικό προϊόν και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό στον πρωτογενή τομέα.

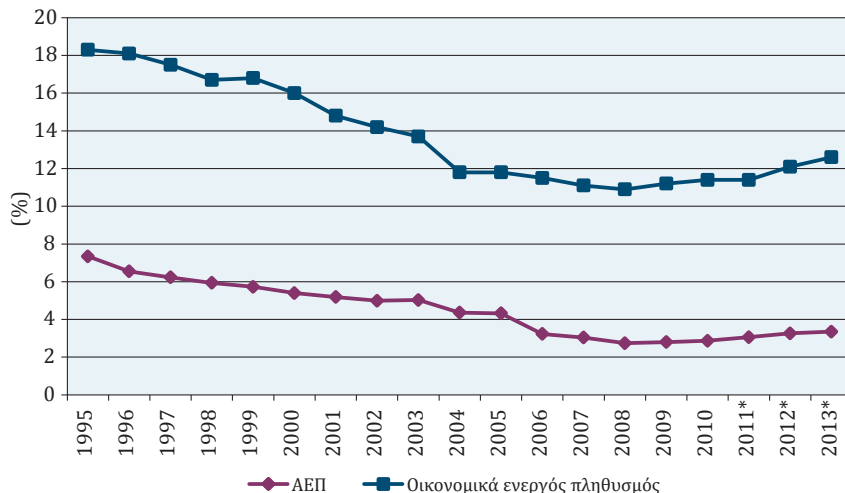
Στο διάστημα 2006-2013, το εν λόγω δομικό πρόβλημα επιδεινώθηκε, καθώς η σχετική μεταβολή των δύο βασικών μεγεθών, εν προκειμένω της συμμετοχής

του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, οδήγησε σε επιβάρυνση του εισοδήματος ανά απασχολούμενο.

Συγκεκριμένα, εξετάζοντας ένα ευρύτερο χρονικό διάστημα, την περίοδο 1995-2013, είναι δυνατό να διακριθούν τρεις υποπερίοδοι (βλ. Πίνακα 5.1 και Διάγραμμα 5.3).

- **Η υποπερίοδος 1995-2005**, κατά την οποία ο ρυθμός μείωσης της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, περίπου συμβάδιζε με το ρυθμό μείωσης της συμμετοχής του στο ΑΕΠ.
- **Η υποπερίοδος 2006-2008**, κατά την οποία ο ρυθμός μείωσης της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό υπολείπεται του ρυθμού μείωσης της συμμετοχής του στο ΑΕΠ.
- **Η υποπερίοδος 2009-2013**, κατά την οποία ο ρυθμός διεύρυνσης της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό είναι υψηλότερος από το ρυθμό διεύρυνσης της συμμετοχής του στο ΑΕΠ.

Διάγραμμα 5.3: Διαχρονική εξέλιξη της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας 5.1: Διαχρονική εξέλιξη της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό

	Ποσοστιαία συμμετοχή (%)		Λόγος συμμετοχής στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό και στο ΑΕΠ
	Στο ΑΕΠ	Στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό	
1995	7,34	18,3	2,49
1996	6,55	18,1	2,76
1997	6,23	17,5	2,81
1998	5,94	16,7	2,81
1999	5,73	16,8	2,93
2000	5,4	16	2,96
2001	5,19	14,8	2,85
2002	4,99	14,2	2,85
2003	5,03	13,7	2,72
2004	4,36	11,8	2,71
2005	4,32	11,8	2,73
2006	3,23	11,5	3,56
2007	3,04	11,1	3,65
2008	2,74	10,9	3,98
2009	2,8	11,2	4,00
2010	2,87	11,4	3,97
2011*	3,06	11,4	3,73
2012*	3,26	12,1	3,71
2013*	3,35	12,6	3,76

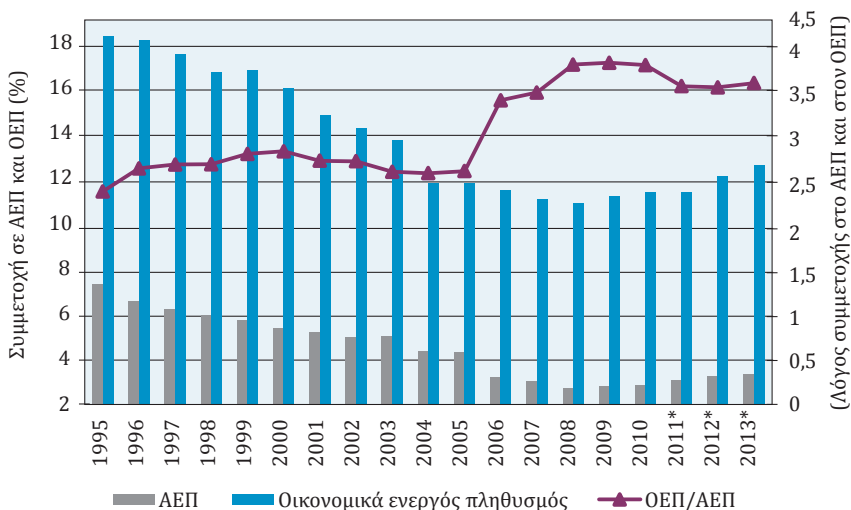
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Οι επιπτώσεις στο αγροτικό εισόδημα από τις ανωτέρω εξελίξεις είναι διαφορετικές σε κάθε υποπερίοδο: Ενώ κατά την πρώτη το αγροτικό εισόδημα ανά απασχολούμενο παρέμεινε σταθερό, στη δεύτερη και στην τρίτη μειώθηκε.

Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει και με την αξιολόγηση της μεταβολής του λόγου της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στην απασχόληση προς τη συμμετοχή στο ΑΕΠ. Ο μέσος όρος του λόγου την περίοδο 1995-2005 ανερχόταν στο 2,8, ενώ την περίοδο 2006-2013 αυξήθηκε σε 3,8 (βλ. Πίνακα 5.1 και Διάγραμμα 5.4). Η αύξηση αυτή σημαίνει ότι επιδεινώθηκε σημαντικά η σχέση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στον πρωτογενή τομέα με το παραγόμενο εισόδημα. Για την αξιολόγηση της εν λόγω μεταβολής, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η «φυσιολογική» πορεία που συνοδεύει την οικονομική ανάπτυξη είναι η μείωση και όχι η αύξηση του λόγου των εξεταζόμενων μεγεθών.

Διάγραμμα 5.4: Διαχρονική μεταβολή της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση καθώς και του λόγου της συμμετοχής στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

5.4.3 Σχετικά με τη σύγκριση αστικού και αγροτικού εισοδήματος

Κατά τη σύγκριση ανάμεσα στο κατά κεφαλήν εισόδημα στον πρωτογενή τομέα και στο αντίστοιχο εισόδημα στον δευτερογενή και τον τριτογενή, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η κατανομή των εισοδημάτων ανάμεσα στην εργασία και το

κεφάλαιο εντός κάθε τομέα. Ο λόγος είναι ότι στον αγροτικό τομέα κυριαρχεί η αυτοαπασχόληση, και άρα αναμένεται το πραγματικό κατά κεφαλήν εισόδημα των αγροτών να είναι πλησιέστερα στον μέσο όρο, δηλαδή στο επίπεδο που προκύπτει από τη διαίρεση των δύο μεγεθών (συμμετοχή στο ΑΕΠ προς συμμετοχή στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό). Αντιθέτως, στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα, λόγω της εκτεταμένης μισθωτής εργασίας, το πραγματικό κατά κεφαλήν εισόδημα των απασχολουμένων με εξαρτημένη σχέση εργασίας αναμένεται να υπολείπεται του μέσου επιπέδου, που προκύπτει από τη διαίρεση της συμμετοχής στο ΑΕΠ προς τη συμμετοχή στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό. Υπό αυτή την έννοια, το μέσο αστικό εισόδημα αναμένεται να εμφανίζεται υψηλότερο από το πραγματικό. Συνεπώς, η σύγκριση ανάμεσα στο μέσο αστικό και μέσο αγροτικό εισόδημα είναι πολύ πιθανό να μην ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Επιπλέον, για την εκτίμηση του πραγματικού διαθέσιμου κατά κεφαλήν εισοδήματος σε κάθε τομέα, θα πρέπει να συνεκτιμηθεί το άμεσο και το έμμεσο εισόδημα και από άλλες πηγές:

- εργασία σε άλλους τομείς της οικονομίας-δεύτερη εργασία,
- δυνατότητα ιδιοκατανάλωσης,
- εισοδηματικές μεταβιβάσεις,
- συμμετοχή στην άμεση και την έμμεση φορολογία.

Η συμπερίληψη και των ανωτέρω πηγών αναμένεται να βελτιώσει σημαντικά τη σχετικά δυσμενέστερη θέση του κατά κεφαλήν αγροτικού εισοδήματος η οποία προκύπτει, σε μια πρώτη προσέγγιση, από τη διαίρεση της συμμετοχής στο ΑΕΠ με την ποσοστιαία συμμετοχή στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό. Ειδικά όσον αφορά τη δυνατότητα ιδιοκατανάλωσης των αγροτικών νοικοκυριών, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η εξοικονόμηση των σχετικών δαπανών συμπεριλαμβάνει και την εξοικονόμηση των αντίστοιχων έμμεσων φόρων.

Η αποτύπωση της πραγματικής εικόνας για το ύψος και την κατανομή των εισοδημάτων στον αστικό και τον αγροτικό χώρο έχει ιδιαίτερη σημασία αυτή την περίοδο, καθώς τα οικονομικά δεδομένα στον αστικό χώρο έχουν ανατραπεί ριζικά σε σχέση με την προ κρίσης περίοδο. Ο υπερβολικός αριθμός των ανέργων, οι χαμηλόμισθοι και οι χαμηλοσυνταξιούχοι τροποποιούν την παραδοσιακή εικόνα ανάμεσα στα εισοδήματα του αστικού και του αγροτικού χώρου.

5.4.4 Σύνοψη των νέων δεδομένων για το αγροτικό εισόδημα

Το ανεπαρκές εισόδημα δεν συνιστά πρωτόγνωρη εμπειρία για τον αγροτικό πληθυσμό, ο οποίος επί μακρόν βιώνει τις επιπτώσεις της αναντιστοιχίας ανάμεσα στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό στον αγροτικό τομέα και στο αντλούμενο εισόδημα από αυτόν. Στο παρελθόν δεν υπήρξε επιτυχής και βιώσιμη διαχείριση των πηγών μείωσης του αγροτικού εισοδήματος. Εν τη απουσία σχετικών πολιτικών, ο αγροτικός κόσμος αντιμετώπιζε εκ των ενόντων τα προβλήματά του με τη μετακίνηση, τη μετανάστευση και την πολυαπασχόληση.

Σήμερα ωστόσο υπάρχουν ορισμένα νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά, τα οποία περιορίζουν τις εναλλακτικές λύσεις που διαθέτει ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός του πρωτογενούς τομέα. Ενώ στο παρελθόν μπορούσε να αντιμετωπίσει το χαμηλό εισόδημα –και έτσι το αντιμετώπιζε– με μετακίνηση-μετανάστευση-πολυαπασχόληση, σήμερα, τουλάχιστον μεσοπρόθεσμα, οι δυνατότητες για συμπλήρωση του αγροτικού εισοδήματος από άλλες δραστηριότητες είναι περιορισμένες.

Συμπερασματικά, ο αγροτικός πληθυσμός βρίσκεται αντιμέτωπος με σειρά νέων δεδομένων. Υφίσταται έντονες πιέσεις από διαδικασίες προερχόμενες εκτός αγροτικού χώρου τις οποίες δεν μπορεί να ελέγξει και οι οποίες αναμένεται να έχουν διάρκεια, χωρίς συγχρόνως να διαθέτει τις «παραδοσιακές» μεθόδους προσαρμογής, τουλάχιστον στο βαθμό που τις διέθετε στο παρελθόν (πολυαπασχόληση, εσωτερική μετακίνηση, μετανάστευση).

Ωστόσο, για τη διαμόρφωση πληρέστερης εικόνας για το ύψος, την κατανομή και τη σύγκριση των εισοδημάτων στο σύνολο της οικονομίας και της κοινωνίας θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ριζικές αλλαγές που επήλθαν με τη δραματική άνοδο της ανεργίας, καθώς και τη μείωση των μισθών και των συντάξεων.

5.5 Ασυμμετρίες μεταξύ βασικών μεγεθών

Ο πρωτογενής τομέας έχει κρίσιμη συμμετοχή σε βασικά μεγέθη και λειτουργίες της οικονομίας: ΑΕΠ, απασχόληση, εξαγωγές, διακλαδικές σχέσεις, περιφερειακή ανάπτυξη κ.ά. Συγχρόνως, για να επιτελέσει αυτούς τους ρόλους, κάνει χρήση χρηματοδότησης και επενδύσεων. Ένα σημαντικό πρόβλημα στην περίπτωση του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα είναι ότι ανάμεσα στα μεγέθη, στις λειτουργίες, στη χρηματοδότηση και στις επενδύσεις εντοπίζονται σοβαρές

αναντιστοιχίες. Μία από τις βασικότερες είναι η χαμηλή συμμετοχή της *χρηματοδότησης και των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου* σε σχέση με τη συμμετοχή στο ΑΕΠ και στις εξαγωγές.

Ασυμμετρία εντοπίζεται επίσης και όσον αφορά την κατανομή της φορολογικής επιβάρυνσης και της συμμετοχής στις επιδοτήσεις.

5.5.1 Ανεπάρκεια χρηματοδότησης και επενδύσεων

Όσον αφορά τη *χρηματοδότηση* από το τραπεζικό σύστημα στο διάστημα 2009-2014, η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στη συνολική χρηματοδότηση μειώθηκε από 3,1% σε 1,7%. Το ποσοστό αυτό είναι το μισό της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ.

Επίσης, σημαντική αναντιστοιχία εντοπίζεται ανάμεσα στις *ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου* και στη συμμετοχή στο ΑΕΠ. Μάλιστα, ο λόγος *ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου* προς ΑΕΠ διαμορφώνεται στην Ελλάδα σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα σε σχέση με αναπτυγμένες χώρες της ΕΕ, στις οποίες ο πρωτογενής τομέας έχει χαμηλότερη συμμετοχή στο ΑΕΠ (Νικολαΐδης, 2010).

5.5.2 Ασυμμετρία φορολογικής επιβάρυνσης και συμμετοχής στις επιδοτήσεις

Οι επιδοτήσεις δεν κατανέμονται ομοιόμορφα μεταξύ των προϊόντων και των παραγωγών. Αντιθέτως, η φορολογική επιβάρυνση έχει ευρύτερο και περισσότερο οριζόντιο χαρακτήρα. Από αυτό το γεγονός δημιουργούνται διαφορετικές κατανομές ωφελουμένων από τις επιδοτήσεις και υπόχρεων σε καταβολή φόρων. Η ασυμμετρία ανάμεσα στη συμμετοχή στις επιδοτήσεις και στη φορολογική επιβάρυνση συνιστά άνιση αντιμετώπιση των παραγωγών και θίγει κυρίως όσους ασχολούνται με τα λιγότερο επιδοτούμενα ή/και μη επιδοτούμενα προϊόντα.

5.6 Αποδυνάμωση των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων του αγροτροφικού συστήματος

Οι κλαδικές διασυνδέσεις αποτυπώνουν τη σημασία που έχει ο «έμμεσος» οικονομικός ρόλος του αγροτικού τομέα και αναδεικνύουν τις αναπτυξιακές δυνατότητες που εμπεριέχει στην περίπτωση που οι σχέσεις αυτές είναι αναπτυγ-

μένες. Συγχρόνως όμως παραπέμπουν και στο εύρος των επιπτώσεων που προκύπτουν στην αντίθετη περίπτωση, δηλαδή από την εξασθένησή τους.

Οι κλαδικές διασυνδέσεις αποτυπώνουν μια σημαντική όψη του εύρους και των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών του εγχώριου παραγωγικού συστήματος. Στην περίπτωση κατά την οποία οι διακλαδικές σχέσεις είναι εκτεταμένες, δημιουργείται ευνοϊκό αναπτυξιακό πλαίσιο, με την έννοια της δημιουργίας εγχώριας προστιθέμενης αξίας και θέσεων εργασίας. Αντιθέτως, οι ασθενείς διακλαδικές σχέσεις συνιστούν δομικό πρόβλημα το οποίο, αν δεν ξεπεραστεί, μπορεί να αποτελεί διαρκή πηγή ανακύκλωσης της οικονομικής εξάρτησης και της αποανάπτυξης.

Οι διακλαδικές σχέσεις του αγροτροφικού συστήματος στην Ελλάδα ήταν σε διαδικασία αποδιάρθρωσης ήδη από τη δεκαετία του 2000 (Νικολαΐδης, 2010, 2011). Η διαδικασία αυτή επιταχύνθηκε από το 2010, καθώς η ύφεση οδήγησε σε δραστικό περιορισμό της εγχώριας παραγωγικής βάσης. Η βαθιά και παρατεταμένη ύφεση αναμένεται να έχει αποσθλώσει περαιτέρω τις εγχώριες κλαδικές διασυνδέσεις.

Όπως προκύπτει από τη διεθνή συγκριτική ανάλυση ανάμεσα στην Ελλάδα και σε χώρες που έχουν το ίδιο ή/και υψηλότερο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, εντοπίζονται ασθενέστερες κλαδικές διασυνδέσεις του εγχώριου παραγωγικού συστήματος, οι οποίες την τελευταία δεκαετία έγιναν ακόμη πιο χαλαρές. Η ένταση των εγχώριων διακλαδικών σχέσεων του αγροτικού τομέα στην Ελλάδα όσον αφορά τις σχέσεις «προς τα πίσω» (εισροές) είναι σχετικά ασθενέστερη, ενώ η ένταση είναι ισχυρότερη όσον αφορά τις σχέσεις «προς τα εμπρός» (εκροές) (Νικολαΐδης, 2010).

Οι σχετικά ασθενείς «προς τα πίσω» διακλαδικές σχέσεις του αγροτικού τομέα οφείλονται αφενός σε χαρακτηριστικά του ίδιου του τομέα, αφετέρου στις ανεπάρκειες του ευρύτερου παραγωγικού συστήματος της ελληνικής οικονομίας, και κυρίως της μεταποίησης. Όσον αφορά την ανεπάρκεια του ευρύτερου παραγωγικού συστήματος της ελληνικής οικονομίας, και κυρίως την τεχνολογική ανεπάρκεια της μεταποίησης, αυτή επηρεάζει τις διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα μέσω της έλλειψης εγχώριας προσφοράς. Στο βαθμό που το επίπεδο και η σύνθεση των ενδιάμεσων εισροών, άρα και ο βαθμός έντασης των διακλαδικών σχέσεων, δεν οφείλονται στις ιδιομορφίες του αγροτικού τομέα, τότε αυτές αντανακλούν το σχετικά χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης του ίδιου και του πα-

ραγωγικού συστήματος της ελληνικής οικονομίας γενικότερα. Οι χαλαρές «προς τα πίσω» διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα επηρεάζουν δυσμενώς, πριν από όλα, την ανάπτυξη του ίδιου του αγροτικού τομέα, δεδομένου ότι δυσχεραίνουν τον εκσυγχρονισμό του και περιορίζουν την ανταγωνιστικότητά του.

Η εξασθένιση των «προς τα εμπρός» διακλαδικών σχέσεων είναι δυνατό να αποδοθεί, εν μέρει, στη διαδικασία αποβιομηχάνισης και στον αναπροσανατολισμό τμήματος του βιομηχανικού κεφαλαίου προς μεταπρατικές δραστηριότητες. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ήταν αρκετές μεταποιητικές επιχειρήσεις να προσανατολιστούν προς εισαγωγικές δραστηριότητες και από «συνεργάτες» της ελληνικής γεωργίας, ως προμηθευτές εισροών και επεξεργαστές πρώτων υλών, να μετατραπούν σε ανταγωνιστές της, εισάγοντας πρώτες ύλες και έτοιμα προϊόντα διατροφής από το εξωτερικό.

Οι ανεπαρκώς αναπτυγμένες διασυνδέσεις «προς τα εμπρός» δεν επιτρέπουν την αξιοποίηση των διεξόδων που προσφέρει η μεταποίηση στα αγροτικά προϊόντα για την αύξηση της προστιθέμενης αξίας, τη δημιουργία νέων και διαφοροποιημένων προϊόντων, την πρόσβαση σε απομακρυσμένες αγορές, την απορρόφηση της εποχικότητας, τη διαχείριση της υπερπαραγωγής, τη διατήρηση ή/και αύξηση της απασχόλησης κυρίως στην περιφέρεια.

Οι ελλείψεις στο πλέγμα των σχέσεων του αγροτικού τομέα με την εγχώρια παραγωγική βάση αντανακλώνται αμεσότερα στο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου. Το έλλειμμα αυτό προέρχεται τόσο από τις εισαγωγές για την κάλυψη αναγκών σε εισροές και τρόφιμα που δεν προσφέρει η εγχώρια παραγωγική βάση όσο και από τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα της αγροτικής παραγωγής ακόμη και στην εγχώρια αγορά. Σημαντικό ρόλο στην αρνητική διαμόρφωση του εμπορικού ισοζυγίου παίζει επίσης η σύνθεση και η περιορισμένη προστιθέμενη αξία των αγροτικών εξαγωγών λόγω ανεπαρκούς μεταποίησης. Ωστόσο, οι δυσμενέστερες επιπτώσεις γίνονται αισθητές κυρίως μεσομακροπρόθεσμα. Πρόκειται για την παγίωση των χαλαρών διασυνδέσεων του εγχώριου παραγωγικού συστήματος σε αδυναμίες διαρθρωτικού και συνεπώς μονιμότερου χαρακτήρα.

Η αποδυνάμωση των οριζόντιων και των κάθετων διασυνδέσεων του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών προκαλεί διεύρυνση της εξάρτησης των προϋποθέσεων ανάπτυξης από το εξωτερικό, δεδομένου ότι για κάθε μονάδα αύξησης της παραγωγής απαιτούνται αυξανόμενες εισροές από το εξωτερικό. Σε αυτό συμβάλλει και ο αφελληνισμός των βιομηχανικών και

των εμπορικών επιχειρήσεων του αγροτροφικού συστήματος, καθώς μεταφέρονται εκτός ελληνικής οικονομίας όχι μόνο τα κέρδη, αλλά αναπροσανατολίζονται προς το εξωτερικό και οι κλαδικές διασυνδέσεις, συμβάλλοντας, και με τον τρόπο αυτό, στην ενσωμάτωση του αγροτροφικού συστήματος στη διεθνή οικονομία, με δυσμενείς όμως όρους. Συνεπώς, ανάμεσα στη διαδικασία αφενός συρρίκνωσης της εγχώριας παραγωγικής βάσης και αποδυνάμωσης των εγχώριων διακλαδικών σχέσεων και αφετέρου υποβάθμισης των όρων ένταξης στον διεθνή καταμερισμό εργασίας υπάρχει αλληλοτροφοδοτούμενη σχέση.

Η ανεπαρκής εκμετάλλευση των εν δυνάμει αναπτυξιακών δυνατοτήτων τις οποίες προσφέρει το αγροτροφικό σύστημα συνιστά σημαντική απώλεια για χώρες όπως η Ελλάδα, με το συγκεκριμένο επίπεδο και τα συγκεκριμένα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά. Η σύναψη σχέσεων με τη διεθνή αγορά, χωρίς την εξάντληση των ρεαλιστικών δυνατοτήτων της εγχώριας παραγωγικής βάσης, συνιστά απεμπόληση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων που προσφέρει ο αγροτικός τομέας. Η ανάκτηση των δυνατοτήτων που απεμπολούνται συνιστά χρονοβόρα και υψηλού κόστους διαδικασία.

5.7 Η ανεπάρκεια της πολιτικής και οι αδυναμίες του παραγωγικού συστήματος

Τουλάχιστον από τη δεκαετία του 1980 δεν έλειψαν οι εμπειριστατωμένες αναλύσεις και οι αξιόλογες προτάσεις για τον πρωτογενή τομέα, τόσο στη σχετική βιβλιογραφία όσο και σε ορισμένα κείμενα του Υπουργείου Γεωργίας. Αυτό που κατέστη αδύνατο ήταν η υλοποίησή τους τόσο από την πολιτεία όσο και από τους αρμόδιους παραγωγικούς φορείς – συλλογικούς, ατομικούς και εταιρικούς. Η αναζήτηση των αιτιών για την κατάσταση του πρωτογενούς τομέα θα πρέπει να αναζητηθεί τόσο στην πλευρά της πολιτείας όσο και στην πλευρά του παραγωγικού συστήματος.

5.7.1 Πολιτικό σύστημα

Όσον αφορά την πολιτεία, υπήρξε διεξοδική ανάλυση στην Ενότητα 3. Στο σημείο αυτό επισημαίνονται ορισμένα κρίσιμα στοιχεία.

Κρίσιμο παράγοντα αποτελεί η αδυναμία κατανόησης ενός βασικού χαρακτηριστικού της αναπτυξιακής διαδικασίας. Εφόσον το ειδικό βάρος του πρω-

τογενούς τομέα διαχρονικά, με την άνοδο του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης, φθίνει, το ζητούμενο δεν είναι η με κάθε τρόπο και κόστος «στήριξη» του, εφόσον πρόκειται για μάταιη προσπάθεια, αλλά το πώς αυτή η αναπόφευκτη τομεακή αναδιάρθρωση αφενός θα πραγματοποιηθεί με ομαλό τρόπο, αφετέρου θα αποδώσει τα αναμενόμενα από την αναδιάρθρωση αναπτυξιακά οφέλη, τόσο για το σύνολο της οικονομίας όσο και για τον πρωτογενή τομέα.

Αντί αυτής της προσέγγισης στο πρόβλημα του πρωτογενούς τομέα, επιλέχθηκε η διαχείρισή του με όρους εισοδηματικής στήριξης. Επιπλέον, είναι πρωτοφανείς οι ανεπάρκειες στη δομή και στη λειτουργία της πολιτείας όσον αφορά τον πρωτογενή τομέα. Ενδεικτικώς αναφέρονται:

- i. Υποστελέχωση υπηρεσιών και συρρίκνωση των παρεχόμενων υπηρεσιών του Δημοσίου.** Αποτελεί κοινό τόπο ότι η τεχνικοοικονομική στήριξη των αγροτών από τις αρμόδιες υπηρεσίες της πολιτείας ήταν τις τελευταίες δεκαετίες ανεπαρκής. Ωστόσο, από το 2010 έχει λάβει εκρηκτικές διαστάσεις. Βασική έκφραση της εν λόγω ανεπάρκειας είναι η δραματική υποστελέχωση των υπηρεσιών. Η ανεπαρκής τεχνικοοικονομική στήριξη από φορείς του Δημοσίου και ίδιους συλλογικούς φορείς των παραγωγών (συνεταιρισμοί) είτε επιβαρύνει το κόστος παραγωγής, στο βαθμό που γίνεται χρήση ιδιωτικών φορέων παροχής υπηρεσιών, είτε επιβαρύνει τον όγκο, την ποιότητα και την ανταγωνιστικότητα της παραγωγής, σε περίπτωση αδυναμίας προσφυγής στον ιδιωτικό τομέα. Ωστόσο, σε έκτακτες περιπτώσεις η έμπρακτη αδυναμία κάλυψης των αναγκών οδηγεί σε καταστροφικά αποτελέσματα. Ενδεικτικό είναι το πρόσφατο παράδειγμα των απωλειών ζωικού κεφαλαίου εξαιτίας του καταρροϊκού πυρετού. Αυτή η συγκεκριμένη εμπειρία, προστιθέμενη σε πολλές άλλες, ενισχύει την άποψη ότι η συρρίκνωση (υποστελέχωση, υποχρηματοδότηση, κατάργηση δομών) των υπηρεσιών που προσφέρει το Δημόσιο με σκοπό τη δημιουργία χώρου και αγοράς στον ιδιωτικό τομέα ενέχει τον κίνδυνο δυσμενών επιπτώσεων. Αυτό ισχύει πολύ περισσότερο στο βαθμό που συντελείται στο πλαίσιο μιας διαδικασίας εκβιαστικής ώθησης προς την κάλυψη των αναγκών από τον ιδιωτικό τομέα.
- ii. Γεωργική εκπαίδευση-κατάρτιση.** Η υπονόμηση της ανταγωνιστικότητας με επακόλουθο την υποβάθμιση των όρων ένταξης στον διεθνή καταμερισμό εργασίας προήλθε επίσης από τις πενιχρές επιδόσεις του

συστήματος γεωργικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης (ΠΑΑ) 2014-2020, το 97% των αγροτών στερείται τυπικής κατάρτισης· ακόμη και στους νέους γεωργούς το ποσοστό των καταρτισμένων ανέρχεται μόλις σε 17%. Παρ' όλα αυτά προτείνεται την κάλυψη των αδυναμιών της πολιτείας, λόγω ανεπάρκειας πόρων, να την αναλάβει ο ιδιωτικός τομέας.⁵⁵ Είναι προφανές ότι η πρόταση αυτή, και μάλιστα σε συνθήκες δραματικής μείωσης του αγροτικού εισοδήματος, δεν πρόκειται να βελτιώσει την κατάσταση. Αν πρόκειται να έχει ένα αποτέλεσμα, αυτό θα είναι να διευρύνει το χάσμα ανταγωνιστικότητας ανάμεσα στις μικρομεσαίες και τις μεγάλες αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Με βάση τα παραπάνω, οι αναφορές στη γνώση, στην καινοτομία κ.λπ., που υπάρχουν σε επίσημα κείμενα της πολιτείας, συνιστούν απλώς ρητορεία άνευ περιεχομένου.

iii. Ανεπάρκειες στο μηχανισμό διαχείρισης των κοινοτικών κονδυλίων.

Ιδιαίτερα σημαντικά προβλήματα με υψηλό δημοσιονομικό κόστος εντοπίζονται στη διαχείριση των επιδοτήσεων από την ΕΕ. Ο δημοσιονομικός αντίκτυπος των διορθώσεων που επιβλήθηκαν στην Ελλάδα την περίοδο 2007-2013 ανέρχεται σε 1.298,3 εκατ. ευρώ. Ενδεικτικό των τεράστιων διαστάσεων του προβλήματος είναι ότι το ποσό αυτό αντιστοιχεί σχεδόν στο 10% της ετήσιας αξίας των επιδοτήσεων που λαμβάνει η Ελλάδα από την ΕΕ, καθώς επίσης και το ότι, την εν λόγω περίοδο, το καταλογισθέν ποσό εις βάρος της Ελλάδας αντιστοιχεί στο 26,5% του συνολικού ποσού που καταλογίστηκε σε όλες τις χώρες της ΕΕ.

55. Βλ. ΠΑΑ 2014-2020: 66.

Πίνακας 5.2: Δημοσιονομικές διορθώσεις την περίοδο 2007-2013 ανά κράτος-μέλος

	Εκατ. ευρώ	%		Εκατ. ευρώ	%
Ελλάδα	1.298,3	26,5	Βουλγαρία	44,7	0,9
Ιταλία	759,2	15,5	Ιρλανδία	26,3	0,5
Ισπανία	653,5	13,3	Βέλγιο	19,7	0,4
Μ. Βρετανία	595,5	12,2	Λιθουανία	18,9	0,4
Γαλλία	357,1	7,3	Σλοβενία	14,4	0,3
Πολωνία	272,9	5,6	Κύπρος	12,4	0,3
Ολλανδία	153,8	3,1	Τσεχία	12	0,2
Δανία	151	3,1	Σλοβακία	7,9	0,2
Πορτογαλία	149,3	3,0	Φινλανδία	7,3	0,1
Ρουμανία	126,4	2,6	Αυστρία	5,4	0,1
Σουηδία	117,2	2,4	Λουξεμβούργο	2,6	0,1
Γερμανία	48,1	1,0	Λετονία	1,3	0,0
Ουγγαρία	45,5	0,9	Μάλτα	0,5	0,0
			Σύνολο	4.901,2	100

Πηγή: Απάντηση του Ευρωπαίου επίτροπου για τη γεωργία Dacian Cioloș σε ερώτηση του ευρωβουλευτή Νίκου Χουντή

5.7.2 Παραγωγικό σύστημα

Όσον αφορά τις ευθύνες του παραγωγικού συστήματος, κρίνεται ότι οι διαρθρωτικές αλλαγές προσέκρουσαν και στην ιστορική αδράνεια του αγροτικού χώρου, καθώς και στην αδυναμία της λοιπής οικονομίας να διευκολύνει αυτές τις διαρθρωτικές αλλαγές (π.χ. με την απορρόφηση του εργατικού δυναμικού). Ο αγροτικός κόσμος δεν ανέλαβε τις ευθύνες και το ρόλο που του αντιστοιχούσε. Θα μπορούσε κανείς να διακρίνει δύο κατηγορίες του αγροτικού κόσμου:

- i. Τη μεγάλη μάζα των αγροτών, οι οποίοι παρέμειναν προσκολλημένοι στην αντίληψη ότι το κράτος πρέπει να λύσει όλα τα προβλήματά τους. Η αναπαραγωγή αυτής της αντίληψης, σε συνδυασμό με την εύκολη πρόσβαση σε χρήμα (μέσω των επιδοτήσεων) οδήγησε στην άμβλυνση της προσπάθειας σε ατομικό επίπεδο, στην απαξίωση της συλλογικής/συνεταιριστι-

κής δράσης, και συνεπώς στην αδυναμία παρέμβασης των αγροτών στην αγορά τόσο των εισροών όσο και των αγροτικών προϊόντων (νωπών ή/και μεταποιημένων).

- ii. Την ελίτ των αγροτοσυνεταιριστών και των αγροτοσυνδικαλιστών, οι οποίοι και μέσω των συνεταιριστικών οργανώσεων διαχειρίστηκαν μεγάλο τμήμα της αγροτικής παραγωγής και μέρος των ευρωπαϊκών κονδυλίων «όχι με τον καλύτερο τρόπο» για την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα.

Ο συνδυασμός πρόσβασης σε «εύκολο χρήμα» (επιδοτήσεις) –αποσυνδεδεμένο από την παραγωγή– και η ύπαρξη άφθονου, φθηνού και αναγκαστικά πειθαρχημένου εργατικού δυναμικού (των μεταναστών) –λόγω της έλλειψης ρυθμισμένου πλαισίου παραμονής και εργασιακών σχέσεων– απενεργοποίησε τα ανταντακλαστικά του αγροτικού κόσμου.

Ο αγροτικός τομέας λειτούργησε για σημαντικό μέρος του οικονομικά ενεργού πληθυσμού όχι ως η βασική, αλλά μάλλον ως συμπληρωματική πηγή εισοδήματος ή/και ως απλή προϋπόθεση πρόσβασης σε επιδοτήσεις. Μια τέτοια αντίληψη για τον αγροτικό τομέα είχε ως αποτέλεσμα την «ερασιτεχνική» και όχι την επαγγελματική ενασχόληση. Αυτό εκφράζεται στην ελλιπή μέριμνα για τη διαμόρφωση του κόστους, για την πρόσβαση στην αγορά, για τη συλλογική δραστηριότητα κ.λπ.

5.8 Αναπαραγωγή στερεοτύπων και εσφαλμένων αντιλήψεων

Ο αγροτικός τομέας αποτέλεσε επί μακρόν χώρο δημαγωγίας, αναπαραγωγής στερεοτύπων, φαντασιώσεων και υπέρμετρων προσδοκιών. Η εν λόγω αντιμετώπιση υποκαθιστούσε την προσπάθεια για βαθύτερη κατανόηση της πραγματικότητας, για διατύπωση ρεαλιστικών στόχων και ανάλογης στρατηγικής, και για χάραξη αποτελεσματικής αγροτικής πολιτικής. Ως συνέπεια, παρά το γεγονός ότι η αγροτική οικονομία στηρίχτηκε σε σημαντικό βαθμό, δεν κατέστη δυνατό να αντιμετωπιστούν χρόνια προβλήματα και παθογένειες και να δημιουργηθούν στέρεες βάσεις για τη βιώσιμη ανάπτυξή της.

Στην Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι από τις αρχές-μέσα της δεκαετίας του 1980 υπήρξε ουσιαστική αναβάθμιση της έρευνας για τον αγροτικό τομέα και τον αγροτικό χώρο γενικότερα, εξακολουθούν ακόμη και σήμερα να αναπαράγονται ορισμένα στερεότυπα. Ορισμένα από αυτά στο παρελθόν είχαν κάποια

αιτιολογική βάση, και συνεπώς σχέση με την πραγματικότητα, την οποία όμως απώλεσαν με την αλλαγή των συνθηκών. Ωστόσο, κάποια άλλα ποτέ δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα ή ανταποκρίνονταν υπό προϋποθέσεις που σταδιακά εξέλειψαν.

Οι αντιλήψεις αυτές βρίσκονται σε ευθεία αντίθεση με τη θεωρία, έχουν διαψευστεί στην πράξη, αλλά και από ορισμένους εγχώριους μελετητές που προέρχονται από τους χώρους της πολιτικής οικονομίας, της αγροτικής κοινωνιολογίας και της οικονομικής γεωγραφίας. Παρ' όλα αυτά, εξακολουθούν να γράφονται και να αναπαράγονται σε επίσημα κείμενα αγροτικής πολιτικής, σε μελέτες, σε ερευνητικά δοκίμια, ακόμη και σε πανεπιστημιακά συγγράμματα.

Μια ερμηνεία για τα αίτια της ανθεκτικότητας των παρωχημένων αυτών αντιλήψεων –για την οποία ευθύνεται κατά μεγάλο μέρος η αναπαραγωγή τους– είναι ότι έχουν εμπεδωθεί και διατυπώνονται ως κοινός τόπος και αυτονόητες αλήθειες. Η δύναμη του «αυτονόητου» λειτουργεί αποτρεπτικά στον εντοπισμό και στην κριτική αντιμετώπιση αυτών των αντιλήψεων, καθώς, ως δεδομένες, δεν υποβάλλονται καν σε εξέταση, πολλώ δε μάλλον σε αμφισβήτηση (Νικολαΐδης, 2008, 2010).

Ορισμένες από τις αναχρονιστικές αυτές αντιλήψεις είναι:

- Η εμμονή στη μονομερή αξιολόγηση της σημασίας του πρωτογενούς τομέα με βάση τη συμμετοχή του στο ΑΕΠ.
- Η άποψη ότι η μείωση του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα στο ΑΕΠ παραπέμπει σε οικονομική ανάπτυξη, ανεξαρτήτως του τρόπου με τον οποίο έγινε.
- Η άποψη ότι για τη μείωση της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ ευθύνεται η ακολουθούμενη αγροτική πολιτική.
- Η άποψη ότι, για να θεωρείται ο αγροτικός τομέας αναπτυγμένος, πρέπει, η συμμετοχή της ζωικής παραγωγής στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του αγροτικού τομέα να είναι ίση ή μεγαλύτερη της φυτικής.
- Η αγνόηση των γεωγραφικών αποκλίσεων από τον εθνικό μέσο όρο σε βασικά μεγέθη του πρωτογενούς τομέα.
- Οι υπέρμετρες και γεωγραφικά αδιαφοροποίητες προσδοκίες για τη συμπλήρωση του αγροτικού εισοδήματος και την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου

από τον πολυλειτουργικό χαρακτήρα της γεωργίας και την πολυαπασχόληση.

- Η ταύτιση ή ο ασαφής διαχωρισμός των εννοιών «αγροτικό εισόδημα» και «εισόδημα των αγροτών».
- Ο μονομερής εντοπισμός εισοδηματικών ανισοτήτων ανάμεσα στον αγροτικό τομέα και τους άλλους τομείς της οικονομίας, με ταυτόχρονη παράβλεψη των ενδοαγροτικών ανισοτήτων.
- Η άποψη ότι το μείζον πρόβλημα του αγροτικού τομέα είναι η στασιμότητα-μείωση των επιδοτήσεων και όχι η ανεπαρκής χρησιμοποίησή τους για την τροφοδότηση της ανάπτυξης, η αυξανόμενη εξάρτηση του αγροτικού εισοδήματος από αυτές και το χαμηλό επίπεδο ανταγωνιστικότητας της αγροτικής παραγωγής.
- Η ταύτιση των προϊόντων του αγροτικού τομέα με τα προϊόντα της βιομηχανίας τροφίμων (κυρίως όταν γίνεται αναφορά στις εισαγωγές και στις εξαγωγές).
- Η διεξαγωγή της συζήτησης για το μέσο μέγεθος των εκμεταλλεύσεων αποκλειστικά με όρους *ιδιόκτητης* καλλιεργούμενης έκτασης, χωρίς το συνυπολογισμό των *ενοικιαζόμενων* εκτάσεων.
- Η μονομερής θεώρηση του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων με όρους *έκτασης* και όχι παραγόμενης *αξίας*.
- Η άποψη ότι η μείωση του κόστους παραγωγής μπορεί να επέλθει μονομερώς από τη μείωση των τιμών των εισροών, δίχως μέριμνα για την αποδοτικότητά τους.

Παρά το γεγονός ότι στον δημόσιο διάλογο οι ανωτέρω αντιλήψεις θεωρούνται αυτονόητες και επαναλαμβάνονται ανελλιπώς, με αφορμή τις επιπτώσεις της ύφεσης *έχουν εμφανιστεί και νέες*. Ως τέτοιες αναφέρονται:

- Η άποψη ότι η αύξηση του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση, ανεξάρτητα από τα αίτια αυτού του φαινομένου, παραπέμπει σε δυναμική του αγροτικού τομέα.
- Οι υπέρμετρες προσδοκίες από τον αγροτικό τομέα για την έξοδο από την ύφεση.
- Ο στόχος της αυτάρκειας στα τρόφιμα.

- Η έλλειψη συνειδητοποίησης της νέας ισορροπίας ανάμεσα στον αστικό και τον αγροτικό χώρο όσον αφορά το εισοδηματικό πρόβλημα.

Η εξέταση των νέων αυτών στερεοτύπων και αντιεπιστημονικών απόψεων είναι, πιστεύουμε, αναγκαία και πολλαπλώς χρήσιμη, καθώς οι επιπτώσεις από την υιοθέτησή τους είναι κρίσιμες τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, εγκλωβίζουν τη σκέψη, περιορίζουν το πεδίο της έρευνας, λειτουργούν αποπροσανατολιστικά στην αναζήτηση της ερμηνείας και των αιτιών των φαινομένων, στρεβλώνουν την πραγματικότητα και συγκαλύπτουν τα ουσιαστικά προβλήματα. Ως εκ τούτου, ωθούν προς την αναζήτηση λύσεων σε λανθασμένη κατεύθυνση και δυσχεραίνουν την ανάδειξη των πραγματικά αναγκαίων στόχων. Οι θεωρητικές, οι πολιτικές και οι οικονομικές επιπτώσεις, σε συνδυασμό με τη διαχρονική ανθεκτικότητα των στερεοτυπικών αντιλήψεων και την ικανότητά τους να αναπαράγονται, καθιστούν αναγκαίο τον διαρκή εντοπισμό και την αποκάλυψή τους (Νικολαΐδης, 2010). Στη συνέχεια επιχειρείται η ανάδειξη των προβληματικών διαστάσεων από την αναπαραγωγή των ανωτέρω στερεοτύπων.

5.8.1 Μονομερής αξιολόγηση του πρωτογενούς τομέα βάσει της συμμετοχής του στο ΑΕΠ

Ο πρωτογενής τομέας συχνά αξιολογείται υπό το πρίσμα δύο ακραίων και εκ διαμέτρου αντίθετων απόψεων. Σύμφωνα με την *πρώτη*, πρόκειται για τον τομέα της οικονομίας ο οποίος μπορεί να αποτελέσει την κινητήριου δύναμη για την έξοδο από την ύφεση και την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Αντιθέτως, σύμφωνα με τη *δεύτερη άποψη*, δεν είναι σε θέση να έχει αξιόλογη συνεισφορά, καθώς αντιπροσωπεύει μόνο το 3,4% του ΑΕΠ.

Στην παρούσα ενότητα διατυπώνεται η αναγκαιότητα για μια ολοκληρωμένη αξιολόγηση του πρωτογενούς τομέα και ασκείται κριτική στη δεύτερη άποψη, ενώ η πρώτη άποψη αναλύεται στην Υποενότητα 5.10.6.

Με την άνοδο του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ, στην απασχόληση, στις εξαγωγές, στις επενδύσεις κ.λπ., δηλαδή αυτό που θα μπορούσε να αναφερθεί ως «άμεσος» ρόλος, σταδιακά φθίνει. Αντιθέτως, η συμμετοχή του αναβαθμίζεται σε άλλα επίπεδα, όπως είναι, για παράδειγμα, οι κλαδικές διασυνδέσεις, η περιφερειακή ανάπτυξη, το περιβάλλον κ.λπ.· αυτός ο ρόλος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «έμμεσος» (Νικολαΐδης,

2010). Η πλήρης εικόνα για τον οικονομικό ρόλο του αγροτικού τομέα αναδεικνύεται με το συνυπολογισμό τόσο του «άμεσου» όσο και του «έμμεσου» ρόλου. Αυτή η διαπίστωση έχει θεωρητική και πρακτική σημασία για τη διαμόρφωση και την άσκηση της πολιτικής.

Η αντίληψη που αξιολογεί την οικονομική σημασία του αγροτικού τομέα αποκλειστικά με βάση τη συμμετοχή στο ΑΕΠ είναι μονομερής, απλουστευτική και ανεπαρκής, και συνιστά υποεκτίμηση του οικονομικού, του περιβαλλοντικού και του κοινωνικού ρόλου που αυτός διαδραματίζει. Μια τέτοια αντίληψη, ακόμη και σε οικονομικούς όρους, είναι ελλιπής, διότι δεν λαμβάνει υπόψη τον «έμμεσο» οικονομικό ρόλο του αγροτικού τομέα, που εκφράζεται κυρίως μέσα από τις διακλαδικές σχέσεις και τη συμβολή του στην περιφερειακή ανάπτυξη.

Η αντιμετώπιση αποκλειστικά με βάση τον «άμεσο» ρόλο οδηγεί σε ελλιπή και αναποτελεσματικά μέτρα πολιτικής. Επιπλέον, αποτελεί τη βάση για χαλαρότητα στη διαμόρφωση αναπτυξιακών πολιτικών που αφορούν τον αγροτικό τομέα και έχει ως αποτέλεσμα την απεμπόληση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων που προσφέρει. Επίσης, οδηγεί σε υποβάθμιση όχι μόνο τον αγροτικό τομέα, αλλά και όσες πτυχές της οικονομικής και της κοινωνικής ζωής τον συνδέουν με το περιβάλλον, την ασφάλεια και την ποιότητα των τροφίμων.

Συνεπώς, επιβάλλεται η αντιμετώπιση του αγροτικού τομέα να γίνεται βάσει της πραγματικής-πολυδιάστατης οικονομικής, κοινωνικής, περιβαλλοντικής σημασίας του και όχι υπό το παραπλανητικό πρίσμα της φθίνουσας συμμετοχής του στα μακροοικονομικά μεγέθη.

Επίσης, ο πολυδιάστατος οικονομικός, περιβαλλοντικός, κοινωνικός ρόλος του αγροτικού τομέα πρέπει να αποτυπώνεται και σε αντίστοιχο σύστημα κριτηρίων αξιολόγησης, τα οποία θα πρέπει να λαμβάνονται συνολικά υπόψη στη διαμόρφωση των πολιτικών.

5.8.2 Παρερμηνείες για τα αίτια μείωσης της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ

Σχετικά με τη μείωση της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ, που αφορά τη χρονική περίοδο έως το 2009, συχνά διατυπώνονται δύο λανθασμένες και συγχρόνως αντικρουόμενες απόψεις. Η πρώτη θεωρεί ότι η μείωση του ειδικού βάρους του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ παραπέμπει αυτομά-

τως σε οικονομική ανάπτυξη. Η δεύτερη αντιθέτως θεωρεί υπεύθυνη για τη μείωση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα την εκάστοτε αγροτική πολιτική.

Όσον αφορά την *πρώτη* άποψη, είναι λανθασμένη, διότι η μείωση του ειδικού βάρους του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ μπορεί να συμβεί μέσω της αναπτυξιακής διαδικασίας, δηλαδή της μεγέθυνσης του πρωτογενούς τομέα, αλλά με ρυθμό χαμηλότερο από αυτόν που παρατηρείται στον δευτερογενή και τον τριτογενή. Πρόκειται για τη «φυσιολογική» διαδικασία ανάπτυξης. Ωστόσο, μπορεί να συμβεί και με στασιμότητα ή/και μείωση της παραγωγής του πρωτογενούς τομέα, αρκεί η μείωση στους άλλους τομείς να μην είναι μεγαλύτερη. Σε αυτή την περίπτωση δεν πρόκειται για διαρθρωτική αλλαγή με αναπτυξιακό περιεχόμενο (Nikolaidis, 2010).

Συνεπώς, είναι εσφαλμένο να εκλαμβάνεται μηχανιστικά ως ανάπτυξη η μείωση της συμμετοχής του αγροτικού τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση, χωρίς να εξετάζονται τα αίτια τα οποία οδήγησαν στη μείωση αυτή, ενώ ταυτόχρονα παραβλέπονται οι επιπτώσεις της στο παραγωγικό σύστημα του ίδιου του αγροτικού τομέα, στις διακλαδικές σχέσεις που αναπτύσσει με την υπόλοιπη οικονομία, στην περιφερειακή ανάπτυξη, στο εμπορικό ισοζύγιο κ.α.

Όσον αφορά τη *δεύτερη* άποψη, ότι δηλαδή για τη μείωση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα ευθύνεται η ακολουθούμενη αγροτική πολιτική, φαίνεται να αγνοείται το γεγονός ότι η τομεακή αναδιάρθρωση της οικονομίας συνιστά αναπόσπαστο στοιχείο της αναπτυξιακής διαδικασίας ή, ακόμη πιο ορθά, ότι η τομεακή αναδιάρθρωση συνιστά συγχρόνως προϋπόθεση και αποτέλεσμα της ανάπτυξης. Πρόκειται δηλαδή για διαδικασίες οι οποίες υπερβαίνουν την εμβέλεια της οικονομικής πολιτικής.

Βέβαια, η οικονομική και ειδικότερα η αγροτική πολιτική είναι δυνατό να επηρεάσουν ως ένα βαθμό το μέγεθος της παραγωγής του πρωτογενούς τομέα. Μεσομακροπρόσθεσμα όμως το ειδικό βάρος του στην οικονομία, όπως άλλωστε και το ειδικό βάρος του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα, εξαρτάται από τις γενικότερες οικονομικές διαδικασίες. Επιπλέον, μια «ορθή» αγροτική πολιτική δεν μπορεί να αντιστρέψει αυτή την τάση. Ωστόσο, αυτό που μπορεί και πρέπει να κάνει η αγροτική πολιτική, σε συνδυασμό με άλλες πτυχές της οικονομικής πολιτικής, είναι η κατά το δυνατό μεγιστοποίηση των ωφελειών και η ελαχιστοποίηση των επιπτώσεων που συνοδεύουν την τομεακή αναδιάρθρωση.

Η σημασία της κριτικής στις εν λόγω λανθασμένες απόψεις έχει νόημα για τους εξής λόγους:

- Η υιοθέτηση της *πρώτης* άποψης, ότι δηλαδή η μείωση του ειδικού βάρους του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ συνιστά αυτομάτως ένδειξη οικονομικής ανάπτυξης, ενδέχεται να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα για την πορεία της οικονομίας και να συσκοτίσει την ανάλυση των πραγματικών αιτιών της εν λόγω μείωσης. Το ζητούμενο για μια οικονομία δεν είναι η «τυπική» προσομοίωση με την τομεακή δομή των αναπτυγμένων οικονομιών, αλλά ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η τομεακή αναδιάρθρωση και τα αποτελέσματά της (Nikolaïdis, 2010). Οι τομεακές αναδιρθρώσεις δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά προϋπόθεση και αποτέλεσμα της αναπτυξιακής διαδικασίας. Συγχρόνως, οι διαρθρωτικές αλλαγές χωρίς αναπτυξιακό περιεχόμενο όχι μόνο στερούνται νοήματος, αλλά ενδέχεται να συνιστούν και καταστροφή χωρίς δημιουργία.
- Η υιοθέτηση της *δεύτερης* άποψης, ότι δηλαδή για τη μείωση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα ευθύνεται η ακολουθούμενη αγροτική πολιτική, ενδέχεται να οδηγήσει σε αναζήτηση πολιτικών οι οποίες αναπόφευκτα θα αποδειχτούν αναχρονιστικές, μάταιες και αναποτελεσματικές, στο βαθμό που θα επιχειρείται η διατήρηση ενός τομέα σε επίπεδο αναντίστοιχο με το γενικότερο επίπεδο ανάπτυξης της οικονομίας.

Από το γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο που αναφέρθηκε, *διαφοροποιείται η πορεία του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα σχεδόν από τις αρχές του 2000*, με την έννοια ότι η μείωση της συμμετοχής του στο ΑΕΠ δεν προέκυψε από σχετικά βραδύτερη ανάπτυξη του αγροτικού τομέα σε σχέση με τον δευτερογενή και τον τριτογενή, αλλά από την απόλυτη πτώση της αξίας της αγροτικής παραγωγής. Συνεπώς, πρόκειται για τομεακή αναδιάρθρωση χωρίς τα συνήθη αναπτυξιακά οφέλη, όπου το έλλειμμα της αγροτικής και της οικονομικής πολιτικής γενικότερα έχει διαδραματίσει σημαντικό αρνητικό ρόλο.

5.8.3 Ο εσφαλμένος στόχος για την αλλαγή της αναλογίας φυτικής-ζωικής παραγωγής

Η αντίληψη ότι ως βασικός αναπτυξιακός στόχος για τον αγροτικό τομέα στην Ελλάδα πρέπει να τεθεί η μεταβολή στη σύνθεση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας παραγωγής, έτσι ώστε η ζωική παραγωγή να ισούται ή/και να

υπερτερεί της φυτικής, είναι ίσως η πλέον διαδεδομένη στερεοτυπική αντίληψη για τον αγροτικό τομέα (Νικολαΐδης, 2008).

Η χρήση της αναλογίας φυτικής και ζωικής παραγωγής ως δείκτη για το χαρακτηρισμό του επιπέδου ανάπτυξης της αγροτικής οικονομίας συνιστά απόρροια της μηχανιστικής αντιγραφής ξένων προτύπων και προέρχεται από την επιφανειακή παρατήρηση της σύνθεσης του αγροτικού τομέα ορισμένων αναπτυγμένων χωρών, όπου πράγματι η αναλογία της ζωικής παραγωγής είναι υψηλότερη.

Ωστόσο, η διατύπωση του εν λόγω στόχου δεν συνοδεύεται από κάποια οικονομική τεκμηρίωση, πλην της απλής αναφοράς στο ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο κτηνοτροφικών προϊόντων. Η ορθότητα του στόχου θεωρείται ότι τεκμαίρεται από την εμπειρία ορισμένων αναπτυγμένων χωρών. Ωστόσο, τα συγκεκριμένα εμπειρικά δεδομένα σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις εδαφικές και τις κλιματικές συνθήκες, με τα φυσικά συγκριτικά πλεονεκτήματα, με την παράδοση και την ιστορική διαδρομή των χωρών αυτών και όχι αποκλειστικά με το επίπεδο ανάπτυξης του αγροτικού τομέα. Άλλωστε, υπάρχουν και αντίθετα παραδείγματα, καθώς αναπτυγμένες χώρες, όπως η Γαλλία, η Ιταλία και η Ισπανία, χαρακτηρίζονται από αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής (63,5:36,5, 63,6:36,4, 64,5:35,5 αντίστοιχα το 2010). Η υιοθέτηση αυτής της τετριμμένης αντίληψης, στην οποία ασκείται κριτική, θα οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι αυτές οι χώρες έχουν λιγότερο αναπτυγμένο αγροτικό τομέα από την Εσθονία, την Τσεχία και τη Σλοβακία, οι οποίες έχουν αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής 50:50, 42:48 και 52:48 αντίστοιχα.

Πίνακας 5.3: Ποσοστιαία συμμετοχή της ζωικής παραγωγής στο σύνολο της γεωργικής παραγωγής αγαθών (%)

	ΕΛΛΑΔΑ	ΙΤΑΛΙΑ	ΙΣΠΑΝΙΑ	ΓΑΛΛΙΑ	ΕΕ-15	ΕΕ-25
1995	26,4	35,4	40,7	43,2	46,7	-
2000	27,7	35,8	37,4	42,1	45,6	46
2005	27,8	34,3	37,3	41,8	44,9	45,6
2010	29,6	36,4	35,5	36,5	43,1	43,5
2014	28,7	38,7	39,6	40,1	46,5	46,6

Πηγή: EUROSTAT, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 5.4: Σύνθεση της γεωργικής παραγωγής αγαθών (αξία παραγωγής σε τιμές παραγωγού, τρέχουσες τιμές)

		Φυτική παραγωγή (εκατ. ευρώ)	Ζωική Παραγωγή (εκατ. ευρώ)	Γεωργική παραγωγή αγαθών (εκατ. ευρώ)	Ποσοστιαία συμμετοχή ζωικής παραγωγής (%)
Ελλάδα	1995	6.717,30	2.412,00	9.129,20	26,4
	2000	6.537,10	2.498,90	9.036,00	27,7
	2005	7.050,20	2.711,50	9.761,70	27,8
	2010	6.595,90	2.769,80	9.365,60	29,6
	2014	6.539,70	2.630,40	9.170,10	28,7
Γαλλία	1995	29.112,80	22.099,30	51.212,10	43,2
	2000	30.726,60	22.304,90	53.031,50	42,1
	2005	30.097,30	21.575,20	51.672,50	41,8
	2010	38.808,90	22.328,70	61.137,60	36,5
	2014	39.089,40	26.115,60	65.205,00	40,1
Ισπανία	1995	14.623,10	10.050,50	24.673,50	40,7
	2000	19.538,60	11.691,60	31.230,20	37,4
	2005	21.234,40	12.641,30	33.875,70	37,3
	2010	24.587,10	13.518,60	38.105,70	35,5
	2014	24.212,30	15.894,60	40.106,90	39,6
Ιταλία	1995	21.505,60	11.769,50	33.275,10	35,4
	2000	24.128,60	13.438,50	37.567,10	35,8
	2005	25.221,50	13.151,60	38.373,10	34,3
	2010	24.986,20	14.322,40	39.308,60	36,4
	2014	26.266,60	16.602,00	42.868,60	38,7
ΕΕ-15	1995	123.443,50	108.275,90	231.719,40	46,7
	2000	132.488,60	110.980,00	243.468,60	45,6
	2005	134.133,00	109.416,30	243.549,30	44,9
	2010	157.753,80	119.539,80	277.293,70	43,1
	2014	164.006,90	142.705,70	306.712,60	46,5

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

	Φυτική παραγωγή (εκατ. ευρώ)	Ζωική Παραγωγή (εκατ. ευρώ)	Γεωργική παραγωγή αγαθών (εκατ. ευρώ)	Ποσοστιαία συμμετοχή ζωικής παραγωγής (%)	
	1998	143.574,20	116.518,30	260.092,60	44,8
	2000	144.130,60	122.532,50	266.662,90	46
EE-25	2005	147.581,10	123.525,10	271.106,20	45,6
	2010	175.761,20	135.452,70	311.213,90	43,5
	2014	185.964,40	162.226,20	348.190,50	46,6

Πηγή: EUROSTAT, Economic Accounts for Agriculture (επεξεργασία στοιχείων)

Οι σχέσεις ανάμεσα στη φυτική και τη ζωική παραγωγή είναι πολυσύνθετες (παραγωγή ζωοτροφών, ανταγωνισμός για χρήσεις γης κ.ά.), όμως οι σχέσεις αυτές, αν μάλιστα συνυπολογιστεί και η δυνατότητα εισαγωγής ζωοτροφών, δεν οδηγούν κατ' ανάγκη σε μια συγκεκριμένη και επιθυμητή αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής ως συστατικού στοιχείου και δείκτη της οικονομικής ανάπτυξης. Συνεπώς, μια αγροτική οικονομία μπορεί να είναι αναπτυγμένη ή/και καθυστερημένη, με ευρύ φάσμα αναλογίας φυτικής-ζωικής παραγωγής. Επιπλέον, η αναλογία μεταξύ των δύο κλάδων θα μπορούσε να ανατραπεί ακόμα και με τη μείωση της φυτικής και τη στασιμότητα της ζωικής. Ασφαλώς, μια τέτοια εξέλιξη, ενώ θα βελτίωνε τη σχετική θέση της ζωικής παραγωγής σε σχέση με τη φυτική, δεν θα είχε κανένα θετικό αποτέλεσμα στη βελτίωση του ελλείμματος σε προϊόντα της κτηνοτροφίας στο εμπορικό ισοζύγιο.

Αυτή η εσφαλμένη αντίληψη τροφοδοτείται επίσης από το μεγάλο έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο των κτηνοτροφικών προϊόντων. Ωστόσο, το ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο δεν οφείλεται στην αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής, αλλά στην περιορισμένη παραγωγή της κτηνοτροφίας. Το εμπορικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων μπορεί να είναι ελλειμματικό με οποιαδήποτε αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής, στο βαθμό που η εγχώρια κτηνοτροφική παραγωγή δεν καλύπτει τις ανάγκες. Η αύξηση της κτηνοτροφικής παραγωγής σε βαθμό που να καλύπτει τις εγχώριες ανάγκες ενδέχεται να μην έχει καμία επίπτωση στην αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής, αν παράλληλα αυξηθεί και η φυτική

παραγωγή. Βέβαια, ένας πραγματικός λόγος για την ανάγκη μιας πιο ισόρροπης αναλογίας φυτικής-ζωικής παραγωγής θα ήταν η μείωση της αστάθειας της παραγωγής και του αγροτικού εισοδήματος, δεδομένου ότι η φυτική παραγωγή, και μάλιστα με τη διάρθρωση που χαρακτηρίζει την Ελλάδα, υπόκειται σε μεγαλύτερες ετήσιες διακυμάνσεις σε σχέση με τη ζωική.

Παρά το ότι η ανατροπή της σχέσης φυτικής-ζωικής παραγωγής τίθεται ως στόχος από δεκαετίες, δεν έχει υπάρξει κάποια σοβαρή ερμηνεία για την αποτυχία επίτευξής του. Η έλλειψη ερμηνείας για τη μη επίτευξη ενός τόσο «σημαντικού» στόχου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η εν λόγω πρόταση είναι ένα ακόμα παράδειγμα της επιφανειακής και πρόχειρης προσέγγισης των πραγματικών προβλημάτων της ελληνικής γεωργίας και συνιστά απλώς μια μηχανιστικά επαναλαμβανόμενη πανάκεια, που ωστόσο κανείς από όσους την αναπαράγουν δεν την κατανοεί και δεν τη λαμβάνει σοβαρά υπόψη του. Η επίπτωση αυτής της αντίληψης είναι ότι αποπροσανατολίζει την αγροτική πολιτική από τα πραγματικά προβλήματα, την ωθεί προς τη διατύπωση εσφαλμένων στόχων, καταγράφει ψευδείς αποτυχίες και παρακάμπτει τους ορθούς και εφικτούς στόχους.

Με βάση τα ανωτέρω προκύπτει, ότι το πρόβλημα δεν είναι η «δυσμενής» αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής, αλλά το ότι δεν καλύπτονται οι ανάγκες σε κτηνοτροφικά προϊόντα, με αποτέλεσμα τις υψηλές εισαγωγές. Συνεπώς, ο ορθός στόχος είναι η ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και η περαιτέρω σύνδεσή της με τη φυτική παραγωγή και όχι η ανατροπή της αναλογίας φυτικής-ζωικής παραγωγής.

5.8.4 Αγνόηση της ασυμμετρίας στο ειδικό βάρος του πρωτογενούς τομέα σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο

Τα τελευταία χρόνια και έως το 2009, επιταχύνθηκε η μείωση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ, αλλά η μείωση αυτή δεν συνοδεύτηκε από αντίστοιχη μείωση στην περιφέρεια. Αυτή η εξέλιξη αποτέλεσε το έδαφος πάνω στο οποίο καλλιεργήθηκε η εσφαλμένη άποψη που θεωρεί ότι ο ρόλος του πρωτογενούς τομέα αξιολογείται μονομερώς βάσει του εθνικού μέσου όρου, αγνοώντας συγχρόνως τις περιφερειακές αποκλίσεις. Οι παρατηρήσεις που ακολουθούν ελέγχουν ως αβάσιμες τις διαπιστώσεις αυτές και αναδεικνύουν τις επιπτώσεις τους.

Η σχετική οικονομική σημασία του αγροτικού τομέα φθίνει με την άνοδο του

επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης. Το 2011 η συμμετοχή του αγροτικού τομέα στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία της ελληνικής οικονομίας ήταν μόλις 3,4%. Ωστόσο, πίσω από αυτό τον εθνικό μέσο όρο υπάρχει μια εξαιρετικά διαφοροποιημένη εικόνα κατά γεωγραφικό διαμέρισμα, περιφέρεια και ακόμη περισσότερο κατά νομό και περιοχές νομών. Το εύρος της συμμετοχής του αγροτικού τομέα στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά νομό εκτείνεται από 0,4% (Ν. Αττικής) έως 18,9% (Ν. Ημαθίας), ενώ σε επίπεδο περιφερειών από 0,4% (Αττική) έως 9,0% (Θεσσαλία). Διαπιστώνεται δηλαδή ότι υπάρχουν νομοί με ειδικό βάρος του αγροτικού τομέα έως και υπερπενταπλάσιο σε σχέση με τον μέσο όρο της χώρας και περιφέρειες με σχεδόν τριπλάσιο (βλ. Πίνακες 5.5 και 5.6, καθώς και Διάγραμμα 5.5).

Συγκεκριμένα, το 2011, 24 νομοί είχαν αγροτικό τομέα με ειδικό βάρος στο ΑΕΠ υψηλότερο από υπερδιπλάσιο έως και υπερπενταπλάσιο από τον μέσο όρο της χώρας. Οι νομοί αυτοί παράγουν το 55,7% της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του πρωτογενούς τομέα και το 17,3% της συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της χώρας. Ακολουθώντας, 16 νομοί έχουν αγροτικό τομέα του οποίου το ειδικό βάρος είναι υψηλότερο, αλλά κοντά στον μέσο όρο της χώρας. Η συμμετοχή των νομών αυτών στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του πρωτογενούς τομέα και της χώρας συνολικά είναι 27,8% και 17,9% αντίστοιχα. Μόνο 11 νομοί έχουν αγροτικό τομέα με σχεδόν ίσο ή μικρότερο ειδικό βάρος από τον μέσο όρο της χώρας. Στους νομούς αυτούς συγκεντρώνεται το 16,5% της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του πρωτογενούς τομέα και το 64,5% της συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της χώρας. Σε σχέση με το 2005, δεν παρατηρείται ουσιαστική αλλαγή. Τις ανωτέρω επισημάνσεις ενισχύει και η εικόνα της απασχόλησης.

Το εισόδημα της περιφέρειας στηρίζεται παραδοσιακά σε πολύ μεγάλο βαθμό στον πρωτογενή τομέα και στους σχετικούς με αυτόν κλάδους της μεταποίησης. Ορισμένες περιοχές, λόγω γεωγραφικής θέσης, έχουν επιπλέον σημαντικά εισοδήματα από τον τουρισμό. Αυτό που συμβαίνει εδώ και αρκετά χρόνια, και ιδιαίτερα έντονα μετά το 2010, είναι η συρρίκνωση σχεδόν όλων των πηγών εισοδήματος της περιφέρειας. Η περιφέρεια υφίσταται μια διαρκή αφαίμαξη προστιθέμενης αξίας, όχι μόνο λόγω της υποχώρησης της αγροτικής παραγωγής, αλλά και λόγω της υποχώρησης των μεταποιητικών κλάδων, καθώς και του τομέα των υπηρεσιών. Συγχρόνως, η συνεταιριστική δραστηριότητα, η οποία θα μπορούσε να συγκρατήσει ένα τμήμα της προστιθέμενης αξίας στην περιφέρεια,

είναι εξαιρετικά ανεπαρκής και σε πορεία διαρκούς συρρίκνωσης. Το αποτέλεσμα είναι περιοχές οι οποίες δεν διαθέτουν προσοδοφόρο τουρισμό να παρουσιάσουν πολύ σοβαρά οικονομικά προβλήματα.

Από τα ανωτέρω στοιχεία προκύπτει ότι ο εθνικός μέσος όρος της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και στην απασχόληση δεν απεικονίζει ορθά την πραγματικότητα για μεγάλο τμήμα της χώρας, όπου κατοικεί σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού και παράγεται επίσης σημαντικό μέρος του ΑΕΠ. Για τις περιοχές αυτές ο αγροτικός τομέας έχει, με διαφοροποιήσεις βέβαια, και για πολύ καιρό ακόμη θα εξακολουθεί να έχει, ιδιαίτερα κρίσιμο έως και καθοριστικό οικονομικό ρόλο. Αυτή η διαπίστωση έχει σημασία στη χάραξη οικονομικής, αναπτυξιακής και περιφερειακής πολιτικής, καθώς οι πολιτικές οι οποίες αντιμετωπίζουν τον πρωτογενή τομέα αποκλειστικά με γνώμονα τον εθνικό μέσο όρο όχι μόνο οδηγούν σε προβλήματα όσον αφορά την περιφερειακή ανάπτυξη, αλλά και αφήνουν αναξιοποίητους σημαντικούς πόρους.

Πίνακας 5.5: Ποσοστιαία συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία ανά περιφέρεια (%)

Περιφέρειες	2005	2009*	2011*
Σύνολο Ελλάδας	4,9	3,1	3,4
Ανατ. Μακεδονία -Θράκη	9,8	5,7	6,6
Κεντρική Μακεδονία	7,3	4,5	5,2
Δυτική Μακεδονία	7,4	4,9	4,9
Θεσσαλία	12,5	8,3	9,0
Ήπειρος	9,5	6,5	7,0
Ιόνια Νησιά	4,6	2,8	3,1
Δυτική Ελλάδα	10,8	7,5	8,0
Στερεά Ελλάδα	10,6	6,8	7,4
Πελοπόννησος	10,2	6,9	7,1
Αττική	0,4	0,4	0,4
Βόρειο Αιγαίο	6,3	4,2	4,8
Νότιο Αιγαίο	2,9	2,2	2,6
Κρήτη	9,0	5,6	5,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

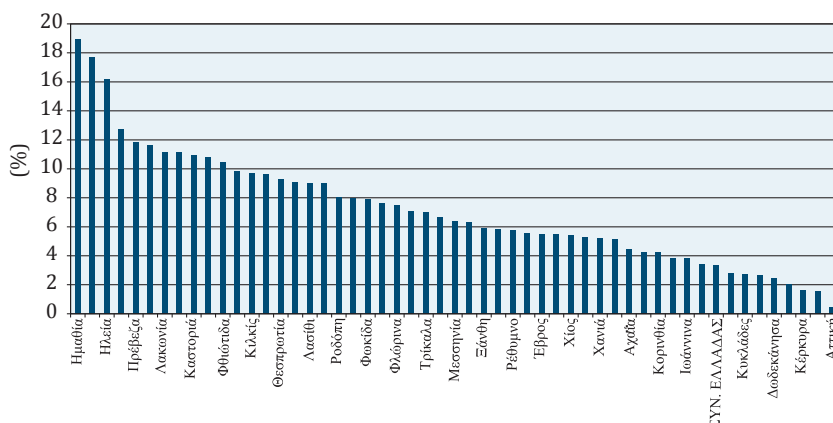
Πίνακας 5.6: Η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά γεωγραφικό διαμέρισμα (%)

	2005	2009*	2011*
Σύνολο Ελλάδας	4,9	3,1	3,4
Κεντρική Ελλάδα	9,8	6,6	7,0
Βόρεια Ελλάδα	8,7	5,5	6,1
Νησιά Αιγαίου, Κρήτη	6,5	4,2	4,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Διάγραμμα 5.5: Ποσοστιαία συμμετοχή του αγροτικού τομέα στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία ανά νομό (2011)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

5.8.5 Οι υπέρμετρες και γεωγραφικά αδιαφοροποίητες προσδοκίες από την πολυλειτουργικότητα και την πολυαπασχόληση

Οι υπέρμετρες προσδοκίες από την πολυλειτουργικότητα και την πολυαπασχόληση για την αντιμετώπιση των προβλημάτων του αγροτικού εισοδήματος, και γενικότερα του αγροτικού χώρου, οφείλονται στα χρόνια και διαρκώς οξυνόμενα προβλήματα του αγροτικού τομέα, σε συνδυασμό με την αδυναμία άρθρωσης και άσκησης αγροτικής πολιτικής για την αποτελεσματική αντιμετώπισή τους. Ως αποτέλεσμα, η πολυλειτουργικότητα και η πολυαπασχόληση ανα-

μένεται να λειτουργήσουν ως «από μηχανής θεός» για την επίλυση των κρίσιμων προβλημάτων (Νικολαΐδης, 2010).

Ωστόσο, οι δυνατότητες της πολυλειτουργικότητας και της πολυαπασχόλησης έχουν όρια για τουλάχιστον δύο λόγους.

- Ο πρώτος αφορά την έντονη γεωγραφική διαφοροποίηση των δυνατοτήτων της πολυαπασχόλησης και της πολυλειτουργικότητας.
- Ο δεύτερος σχετίζεται με το βαθμό διάχυσης του οφέλους απ' αυτές τις δραστηριότητες στον αγροτικό πληθυσμό. Σε αντίθεση με την καθαυτό αγροτική παραγωγή, που προσφέρει εισόδημα σε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού της υπαίθρου, η πολυαπασχόληση και η πολυλειτουργικότητα ενδέχεται να αφορούν μόνο ένα τμήμα του.

Η σχετικά όψιμη «ανακάλυψη» των δυνατοτήτων συμπλήρωσης του αγροτικού εισοδήματος από άλλες πηγές, σε συνδυασμό με τις υπερβολικές προσδοκίες, λειτουργεί ως ισχυρό άλλοθι για την κάλυψη των αδυναμιών της αγροτικής πολιτικής. Ως εκ τούτου, οι υπέρμετρες προσδοκίες, από τις κατά τ' άλλα ορθές πολιτικές, ενδέχεται να υπονομεύσουν τις απαιτούμενες προσπάθειες για αποτελεσματική αγροτική πολιτική και να οδηγήσουν τον αγροτικό τομέα σε περαιτέρω υποβάθμιση. Η γενικότερη απαξίωση του ρόλου της αγροτικής πολιτικής θα έχει σημαντικές γεωγραφικές επιπτώσεις, με την έννοια ότι θα θιγούν περισσότερο οι περιοχές οι οποίες δεν διαθέτουν προϋποθέσεις ώστε να αντλήσουν αντισταθμιστικά οφέλη από την πολυαπασχόληση και την πολυλειτουργική γεωργία.

5.8.6 Ασάφειες σχετικά με το εισόδημα των αγροτών

5.8.6.1 Η εξομοίωση του αγροτικού εισοδήματος με το εισόδημα των αγροτών

Η χάραξη ορθής και αποτελεσματικής αγροτικής και φορολογικής πολιτικής καθίσταται δυσχερής όταν δεν γίνεται διάκριση ανάμεσα στο *αγροτικό εισόδημα* και στο *εισόδημα των αγροτών*. Η απουσία της διάκρισης αυτής παραβλέπει το γεγονός ότι ένα πολύ μεγάλο τμήμα αυτών που ασκούν αγροτική δραστηριότητα, πέραν του εισοδήματος από την καθαυτό αγροτική παραγωγή, διαθέτει και εισόδημα από άλλες πηγές εκτός αγροτικού τομέα. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, από γεωργικές δραστηριότητες προέρχεται κατά μέσο όρο μόνο το 40% του εισοδήματος των αγροτικών νοικοκυριών. Με βάση τα στοιχεία αυτά, προκύπτει ότι η ασάφεια στη διάκριση μεταξύ του εισοδήματος των αγροτών και του αγροτικού εισοδήματος υποβαθμίζει το πραγματικό εισόδημα σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Η αδυναμία σαφούς διάκρισης του αγροτικού εισοδήματος από το εισόδημα των αγροτών οφείλεται κατ' αρχάς στην ευρεία διαφοροποίηση των πηγών προέλευσης των μη αγροτικών εισοδημάτων και στην αστάθεια του ύψους τους. Ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων έχει ως αποτέλεσμα την ανεπάρκεια αξιόπιστων στοιχείων που θα στήριζαν μια σαφέστερη εικόνα για τον προσδιορισμό της σύνθεσης και του ύψους του εισοδήματος των αγροτών.

Η εξομοίωση του αγροτικού εισοδήματος με το εισόδημα των αγροτών συνιστά κατά κάποιο τρόπο την άλλη όψη της ταύτισης της γεωργίας με την ύπαιθρο. Υπό αυτή την έννοια, η εν λόγω εξομοίωση οφείλεται και στην καθυστερημένη διάγνωση και στη συνακόλουθη ανεπαρκή θεωρητική επεξεργασία, του τέλους της ταύτισης του αγροτικού χώρου με τον πρωτογενή τομέα και των επιπτώσεων αυτής της αλλαγής στη σύνθεση και στο ύψος του εισοδήματος των κατοίκων της υπαίθρου.

Η υποβάθμιση του πραγματικού εισοδήματος τμήματος των αγροτών, πέραν του ότι συνιστά στρέβλωση της πραγματικότητας και εσφαλμένη βάση για την άσκηση αγροτικής και φορολογικής πολιτικής, λειτούργησε ως «άλλοθι» για την υπέρμετρη και με ανορθολογικούς όρους στήριξη του αγροτικού εισοδήματος, καθώς και για την ευρύτερη κοινωνική αποδοχή αυτής της στήριξης. Επιπλέον, σε συνδυασμό με την αντίληψη περί εισοδηματικών ανισοτήτων, μονομερώς μεταξύ του αγροτικού και των άλλων τομέων της οικονομίας, καθώς και τη συνακόλουθη «απόκρυψη» των ενδοαγροτικών ανισοτήτων, υπήρξε ανοχή στην περαιτέρω δξυνση των ενδοαγροτικών εισοδηματικών ανισοτήτων που πραγματοποιείται μέσω του προσανατολισμού των επιδοτήσεων σε ορισμένες περιοχές και κατηγορίες αγροτών.

5.8.6.2 Η μονομερής έμφαση στην ανισότητα αστικού-αγροτικού εισοδήματος

Η διατύπωση ορθών στόχων αγροτικής πολιτικής επηρεάζεται δυσμενώς από την αντίληψη σύμφωνα με την οποία ο εντοπισμός των εισοδηματικών ανισοτήτων πρέπει να αναζητηθεί πρωτίστως μεταξύ του αγροτικού και των άλλων τομέων της οικονομίας. Μια τέτοια θεώρηση παραβλέπει τις εισοδηματικές ανισότητες εντός του αγροτικού τομέα, οι οποίες είναι ιδιαίτερα σημαντικές.

Ασφαλώς, η ανισότητα ανάμεσα στο αγροτικό και μη αγροτικό εισόδημα είναι ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα του αγροτικού τομέα. Μάλιστα, μαζί με την αστάθεια του αγροτικού εισοδήματος, συνιστά το ονομαζόμενο «αγρο-

τικό πρόβλημα». Παρά το γεγονός ότι στη βιβλιογραφία έχουν εντοπιστεί και αναλυθεί οι ενδοπεριφερειακές και διαπεριφερειακές ανισότητες και διαφοροποιήσεις της οικονομίας της υπαίθρου, η εισοδηματική ανισότητα που κυρίως προβάλλεται είναι αυτή ανάμεσα στον αγροτικό τομέα και στους άλλους τομείς της οικονομίας. Η ανισότητα ανάμεσα στο αγροτικό και μη αγροτικό εισόδημα μονοπώλησε για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα το ενδιαφέρον των αναλύσεων και άφησε στο περιθώριο τις ενδοαγροτικές εισοδηματικές ανισότητες. Στη σκιά της εισοδηματικής ανισότητας ανάμεσα στον αγροτικό τομέα και στους άλλους τομείς της οικονομίας, διευρύνθηκαν οι ενδοαγροτικές ανισότητες, οι οποίες μελετήθηκαν από τη βιβλιογραφία σε μικρότερο βαθμό και δεν αντιμετωπίστηκαν από την αγροτική πολιτική. Μάλιστα, ο τρόπος με τον οποίο ορισμένες πολιτικές απευθύνονταν στον αγροτικό χώρο (π.χ. επιδοτήσεις) επέτειναν το εν λόγω πρόβλημα. Αναμφίβολα, ορισμένες από τις ανισότητες εντός του αγροτικού τομέα οφείλονται σε διαφορετικές γεωμορφολογικές-κλιματικές συνθήκες. Ωστόσο, σημαντικό ρόλο έπαιξε και η πολιτική στήριξης ορισμένων προϊόντων, μέσω των επιδοτήσεων, με έμμεσο αποτέλεσμα την ευνοϊκότερη εισοδηματική μεταχείριση συγκεκριμένων περιοχών.

Με σκοπό την άμβλυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων ανάμεσα στον αγροτικό και στους άλλους τομείς της οικονομίας, υπήρξε κοινωνική συναίνεση και συγκεκριμένη πολιτική για τη στήριξη του αγροτικού εισοδήματος. Ωστόσο, το όφελος από αυτή την πολιτική κατανεμήθηκε εξαιρετικά άνισα ανάμεσα στις αγροτικές περιοχές και το μεγαλύτερο μέρος του το οικειοποιήθηκαν ορισμένες κατηγορίες παραγωγών. Η γεωγραφική συγκέντρωση του οφέλους σε ορισμένες (κυρίως πεδινές) περιοχές υπήρξε αποτέλεσμα συνδυασμού σειράς ιδιομορφιών του ελληνικού αγροτικού χώρου που σχετίζονται με τη συγκέντρωση και την πολιτική ισχύ του αγροτικού πληθυσμού, τη δυνατότητα επίτευξης γρήγορου και εύκολου αποτελέσματος από την εφαρμογή των μέτρων της αγροτικής πολιτικής κ.ά.

Σοβαρή επίπτωση αυτής της αντίληψης ήταν και είναι η ανοχή στην άνιση γεωγραφική κατανομή του οφέλους από την ΚΑΠ και η συνακόλουθη διεύρυνση των ενδοαγροτικών ανισοτήτων. Η χωρική αποτύπωση των ενδοαγροτικών ανισοτήτων αναδεικνύει την άνιση γεωγραφική κατανομή του εισοδήματος και την άνιση περιφερειακή ανάπτυξη. Οι ενδοαγροτικές ανισότητες οι οποίες οφείλονται στην αγροτική πολιτική προστίθενται στις άνισες δυνατότητες που

προσφέρουν οι διαφορετικές εδαφοκλιματικές συνθήκες και οι άνισες ευκαιρίες δημιουργίας συμπληρωματικού εισοδήματος, με τελικό αποτέλεσμα τη συνεχή διεύρυνση των περιφερειακών ανισοτήτων. Η όξυνση των ενδοαγροτικών ανισοτήτων με τη χρήση των εργαλείων της αγροτικής πολιτικής είχε ως επίπτωση, σε όρους περιφερειακής ανάπτυξης, τη μετατροπή του αγροτικού τομέα από μοχλό άμβλυνσης των περιφερειακών ανισοτήτων σε παράγοντα όξυνσης των ανισοτήτων αυτών.

5.8.6.3 Η μη συνειδητοποίηση της νέας ισορροπίας ανάμεσα στον αστικό και τον αγροτικό χώρο όσον αφορά το εισοδηματικό πρόβλημα

Υπό κανονικές συνθήκες, το αγροτικό εισόδημα υστερεί του αστικού. Ωστόσο, λόγω της αυτοαπασχόλησης στον αγροτικό τομέα, έναντι της εκτεταμένης μισθωτής εργασίας στους άλλους τομείς, από τη σύγκριση των μέσων όρων, δηλαδή του κατά κεφαλήν αγροτικού και του κατά κεφαλήν αστικού, το αγροτικό εισόδημα εμφανίζεται χαμηλότερο από όσο είναι στην πραγματικότητα. Επιπλέον, σε συνθήκες βαθιάς και παρατεταμένης ύφεσης, η οποία έπληξε δριμύτερα τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα, η παραδοσιακή σχέση ανάμεσα στο αγροτικό και το αστικό εισόδημα τροποποιείται σε βάρος του αστικού.

5.8.7 Μη σαφής διάκριση των αγροτικών προϊόντων από τα προϊόντα της βιομηχανίας τροφίμων - ποτών - καπνού

Παρά τις προφανείς διαφορές ανάμεσα στον πρωτογενή τομέα και στη βιομηχανία τροφίμων, καθώς και στα προϊόντα τα οποία παράγουν, συχνά υπό τον ενιαίο τίτλο «τρόφιμα» ή/και «αγροτικά προϊόντα» κατατάσσονται συλλήβδην προϊόντα και του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων.

Η πλέον συνήθης σύγχυση παρατηρείται στο εξωτερικό εμπόριο, καθώς όταν στις εξαγωγές και στις εισαγωγές γίνεται αναφορά σε «τρόφιμα» ή/και «αγροτικά προϊόντα», σπάνια γίνεται σαφές για ποια ακριβώς προϊόντα γίνεται λόγος.

Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία εσφαλμένων εντυπώσεων όσον αφορά τον πραγματικό ρόλο τόσο του πρωτογενούς τομέα όσο και της βιομηχανίας τροφίμων στο εξωτερικό εμπόριο.

5.8.8 Ανακριβείες στον προσδιορισμό του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων

Σχετικά με το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων εντοπίζονται δύο ανακριβείς προσεγγίσεις.

- Η μη διάκριση της ενοικιαζόμενης έκτασης στη συζήτηση για το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων.
- Η μονομερής θεώρηση του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων με όρους έκτασης και όχι παραγόμενης αξίας.

Όσον αφορά την *πρώτη* προσέγγιση, η απλή αναφορά στο μέσο μέγεθος, που στην Ελλάδα παρουσιάζει μικρή αύξηση (2003-2009) και διαμορφώνεται γύρω στα 4,8 ha, καλύπτει τη διαφορετική δυναμική ανάμεσα στην *ιδιόκτητη* και την *ενοικιαζόμενη* έκταση, καθώς η μέση ιδιόκτητη παραμένει στα 3,2 ha, ενώ η μέση ενοικιαζόμενη αυξήθηκε από 7,3 ha σε 8,4 ha. Συγχρόνως, αυξήθηκε και το ειδικό βάρος των ενοικιαζόμενων εκτάσεων στη χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση από 32,7% σε 36,2%.

Η *δύτερη* προσέγγιση συνιστά εσφαλμένη αντίληψη, καθώς δεν συνυπολογίζεται ο βαθμός εντατικοποίησης της παραγωγής. Η εντατική παραγωγή, που χαρακτηρίζει μεγάλο τμήμα του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα, έχει ως αποτέλεσμα την υψηλή αξία παραγωγής ανά μονάδα εδάφους. Υπό αυτή την οπτική, το μέσο μέγεθος των εκμεταλλεύσεων στην Ελλάδα, σε όρους αξίας παραγωγής, είναι μεγαλύτερο από αυτό που συνήθως διαφαίνεται από την προσέγγιση βάσει της έκτασης.

5.8.9 Η χίμαιρα της διατροφικής αυτάρκειας

Οι περιορισμοί και οι δυσκολίες που προκύπτουν από τις ποικίλες εξαρτήσεις της ελληνικής οικονομίας, λόγω της άνισης ένταξης στον διεθνή καταμερισμό εργασίας, προσανατολίζουν την αναζήτηση λύσεων στην επιδίωξη της διατροφικής αυτάρκειας.

Το ζήτημα της αυτάρκειας συνδέεται με τη συζήτηση περί προστατευτισμού και ελεύθερου εμπορίου, καθώς και με το σχετικό θεσμικό πλαίσιο. Ωστόσο, στο σημείο αυτό, η αυτάρκεια αντιμετωπίζεται από την οπτική των *παραγωγικών δυνατοτήτων για την επίτευξή της* με αναφορά σε τέσσερα προβλήματα.

Το *πρώτο* προβληματικό στοιχείο είναι ότι η πρόταση της αυτάρκειας επικεντρώνεται σχεδόν αποκλειστικά στα *τελικά* προϊόντα. Μια τέτοια προσέγγιση όμως παραλείπει καίριες προϋποθέσεις. Πρόκειται για την πρόσβαση σε *πρώτες ύλες, εξοπλισμό και ενδιάμεσα προϊόντα* που απαιτούνται για την παραγωγή των τελικών προϊόντων. Συνεπώς, για να έχει νόημα η αυτάρκεια, θα πρέπει να δια-

σφαλίζεται σε όλες τις φάσεις της παραγωγικής διαδικασίας και τα αντίστοιχα προϊόντα, και όχι επιλεκτικά μόνο για την τελική φάση και τα τελικά προϊόντα.

Όσον αφορά τον εξοπλισμό και τα ενδιάμεσα προϊόντα, τίθενται σύνθετα ζητήματα σε όρους ποσότητας, ποικιλίας και ποιότητας. Η αυτάρκεια σε τελικά προϊόντα, η οποία όμως εξαρτάται από εισαγωγές σε πρώτες ύλες και ενδιάμεσα προϊόντα, συνιστά *αυτάρκεια κατ' επίφαση*.

Το δεύτερο πρόβλημα αφορά την υποτίμηση, έως και την παράβλεψη, του *μεγέθους της οικονομίας*. Όσο μικρότερη είναι μια οικονομία τόσο δυσχερέστερη και οικονομικά ατελέσφορη καθίσταται η στρατηγική της αυτάρκειας. Η περιορισμένη εγχώρια αγορά συνιστά εμπόδιο για οικονομίες κλίμακας, ενώ ο προσανατολισμός στις αγορές του εξωτερικού ανακυκλώνει το πρόβλημα της ποσοτικής επάρκειας σε εγχώριες πρώτες ύλες, εξοπλισμό και ενδιάμεσα προϊόντα.

Το τρίτο ερώτημα προς απάντηση είναι το κατά πόσο για την επίτευξη της αυτάρκειας απαιτείται αναπροσανατολισμός της χρήσης πόρων (φυσικών, ανθρώπινων, οικονομικών) οι οποίοι είναι δεσμευμένοι στην παραγωγή εξαγωγίμων προϊόντων. Συνεπώς, τίθεται ζήτημα ανταγωνιστικής σχέσης ανάμεσα στην αυτάρκεια και στην εξαγωγική δραστηριότητα.

Τέταρτο επίμαχο θέμα είναι ότι στο βαθμό κατά τον οποίο η επίτευξη της αυτάρκειας σε έναν κλάδο δεν συνοδεύεται συγχρόνως από αντίστοιχα αποτελέσματα και σε άλλους κλάδους, όχι μικρότερης σημασίας, π.χ. ενέργεια, τεχνολογία, φάρμακα, στερείται νοήματος ως στόχος και ως στρατηγική, καθώς η μερική αυτάρκεια δεν συνιστά αυτάρκεια.

Ο χώρος των τροφίμων είναι από τους προσφιλέστερους χώρους για τους οποίους διατυπώνονται προτάσεις αυτάρκειας. Στην περίπτωση επιδίωξης αυτάρκειας στα τρόφιμα (διατηρώντας τις εξαγωγές σταθερές, αναφερόμενοι σε τάξεις μεγέθους και χωρίς βέβαια το θέμα να εκλαμβάνεται ως αποκλειστικά οικονομικό), θα πρέπει να αντιμετωπιστεί το έλλειμμα στα αγροτικά προϊόντα ύψους 1,4 δισ. (ή τουλάχιστον το ποσοστό που αφορά βασικά προϊόντα). Επίσης, χρειάζεται να αντιμετωπιστεί το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο των αναγκαίων εισροών (λιπάσματα, φυτοφάρμακα, μηχανήματα κ.ά.) για την αγροτική παραγωγή, καθώς και το έλλειμμα που αφορά τον εξοπλισμό και τις εν γένει ανάγκες λειτουργίας της βιομηχανίας τροφίμων.

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι αντί της χίμαιρας της αυτάρκειας, που αποτελεί στόχο αναμφίβολα υψηλού κόστους και αμφιβόλου οικονομικής ορθολογικό-

τητας, φαίνεται περισσότερο ορθολογική η επιδίωξη αξιοποίησης των εγχώριων παραγωγικών δυνατοτήτων για την ένταξη στον διεθνή καταμερισμό εργασίας με όσο γίνεται ευνοϊκότερους όρους. Αυτό μπορεί να επιδιωχθεί με πολιτικές οι οποίες ενισχύουν στοχευμένα την πύκνωση των εγχώριων διακλαδικών σχέσεων σε προϊόντα, υπηρεσίες και φάσεις της παραγωγικής διαδικασίας όπου υπάρχει ή/και μπορεί να οικοδομηθεί συγκριτικό πλεονέκτημα.

5.9 Οικονομικές και δομικές επιπτώσεις από την πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης

Ως αποτέλεσμα της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης της περιόδου 2010-2014, συντελέστηκαν μείζονες αλλαγές οι οποίες αφορούν βασικά χαρακτηριστικά της οικονομίας, στα οποία στηριζόταν η λειτουργία της· η βίαιη αποδιάρθρωση αυτών των χαρακτηριστικών επέφερε την κατάρρευση της οικονομίας. Οι μείζονες επιπτώσεις δημιούργησαν ένα νέο πλαίσιο για την πορεία της ελληνικής οικονομίας και του πρωτογενούς τομέα ειδικότερα. Το νέο οικονομικό πλαίσιο διαμορφώνεται από τις επιπτώσεις σε ζητήματα *οικονομικής* και *δομικής* φύσεως και επηρεάζει άμεσα ή/και έμμεσα τον πρωτογενή τομέα.

5.9.1 Επιπτώσεις οικονομικής φύσεως

5.9.1.1 Αυτοτροφοδοτούμενες κρίσεις

Ενώ η επίτευξη των στόχων της πολιτικής της περιόδου 2010-2014 για τη δημοσιονομική εξυγίανση τίθεται εν αμφιβόλω, η υπερβολική ένταση και η παρατεταμένη διάρκεια της διαδικασίας εσωτερικής υποτίμησης είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση της αγοραστικής δύναμης, τη μείωση της ζήτησης, τη συρρίκνωση και την αποδόμηση της εγχώριας παραγωγικής βάσης, την αύξηση της ανεργίας.

Η αύξηση της ζήτησης από την πλευρά των εξαγωγών δεν αντιστάθμισε τον περιορισμό της εγχώριας ζήτησης, η οποία στα είδη διατροφής, στο διάστημα 2009-2013, ανήλθε στο 17,7%, με αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις που δεν μπόρεσαν άμεσα να προσαρμοστούν να οδηγηθούν σε περιορισμό της παραγωγής ή ακόμη και σε αδυναμία λειτουργίας. Με τον τρόπο αυτό, τέθηκε σε αδράνεια μεγάλο τμήμα του πάγιου εξοπλισμού ακόμη και πριν την απόσβεσή του ή και την αποπληρωμή των δανείων που ελήφθησαν για την εγκατάστασή του.

Η απόπειρα για βίαιο εξαγωγικό προσανατολισμό, με παράλληλη καταστροφή μεγάλου τμήματος της παραγωγικής βάσης (λόγω περιορισμού της αγορα-

στικής δύναμης) το οποίο αδυνατεί άμεσα να προσαρμοστεί, αποδείχτηκε όχι μόνο ατελέσφορη αλλά και καταστροφική εξέλιξη. Η αντίληψη περί έμφασης στον εξαγωγικό προσανατολισμό δεν δημιούργησε συνθήκες ανάπτυξης για τον πρωτογενή τομέα ούτε γενικότερα για το αγροτροφικό σύστημα. Πρόκειται για αντίληψη που στοχεύει μονομερώς στην επιτυχία ορισμένων τμημάτων της παραγωγικής βάσης, η οποία συγχρόνως θέτει εκτός οπτικής τις δυνατότητες και την προοπτική των υπολοίπων.

Η βίαιη εσωτερική υποτίμηση, σε συνδυασμό με την αδυναμία για άμεσο και μαζικό εξαγωγικό προσανατολισμό, δημιούργησε ανακυκλούμενες και αυτοτροφοδοτούμενες κρίσεις στο εγχώριο παραγωγικό σύστημα.

Σε τεχνικούς όρους, αυτή η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης αυτοαξιολογείται ως επιτυχής, στηριζόμενη στην επίτευξη κάποιας τιμής σε επιλεγμένους δείκτες, αδιαφορώντας για τους όρους επίτευξης αυτών των δεικτών, αλλά και για τις ευρύτερες επιπτώσεις, καθώς και για την κατανομή αυτών των επιπτώσεων.

5.9.1.2 Καταστροφή χωρίς δημιουργία

Στη διάρκεια της περιόδου 2010-2014, επιβλήθηκαν και συντελέστηκαν βίαιες αλλαγές οι οποίες ήταν εκ των προτέρων φανερό ότι για μεγάλο τμήμα της παραγωγικής βάσης δεν θα άφηναν κανένα περιθώριο προσαρμογής και θα το οδηγούσαν στο περιθώριο και στην καταστροφή.

Οι «διαρθρωτικές» αυτές αλλαγές όχι μόνο δεν είχαν αναπτυξιακό περιεχόμενο, αλλά αντιθέτως οδήγησαν σε ύφεση και επιπλέον σε «οριζόντια» καταστροφή της παραγωγικής βάσης, χωρίς αντικατάστασή της από πιο παραγωγική. Από την ανάλυση στις Ενότητες 4 και 5, αποδεικνύεται το ατελέσφορο των βίαιων «μεταρρυθμίσεων» της περιόδου 2010-2014, δίχως μάλιστα τη μέριμνα επανένταξης των κατεστραμμένων τμημάτων της παραγωγικής βάσης στην αναπτυξιακή διαδικασία.

Το προβληματικό, και συνδεδεμένο με την πολιτική των τελευταίων ετών, είναι όταν επιχειρείται να επιβληθεί με *τεχνητό και βίαιο τρόπο* μια πολιτική υποτιθέμενης «δημιουργικής καταστροφής». Η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης, της στάσης πληρωμών του Δημοσίου προς τις επιχειρήσεις, της συρρίκνωσης της κατανάλωσης λόγω περιορισμού της αγοραστικής δύναμης δεν έχει καμιά σχέση με τη «δημιουργική καταστροφή» στη βάση του ανταγωνισμού των επιχειρήσεων, μεταξύ άλλων και στο πεδίο των καινοτομιών.

Στην προκειμένη περίπτωση το αποτέλεσμα είναι η καταστροφή χωρίς δημιουργία ή η ετεροχρονισμένη δημιουργία πάνω σε ερείπια, η οποία δίνει χώρο όχι στους καινοτόμους, αλλά στους οικονομικά ισχυρούς. Η επιβολή τεχνητής ασφυξίας συμπαρασύρει αδιακρίτως τις μη υγιείς αλλά και τις υγιείς επιχειρήσεις. Το αποτέλεσμα είναι ο αφανισμός των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, που συγκροτούν το μεγαλύτερο τμήμα της παραγωγικής βάσης. Ενώ στους αδύναμους επιβάλλεται αδιακρίτως η καταστροφή, η δημιουργία γίνεται με διασφαλισμένους όρους για την υπερσυγκέντρωση του κεφαλαίου.

Οι συγκεκριμένες πολιτικές έπληξαν βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της οικονομίας. Η μονομερής προσήλωση στη βίαιη «αναδιάρθρωσή» τους επέφερε κατάρρευση αντί για ανάπτυξη. Το αποτέλεσμα ήταν η συνύπαρξη της κατασκευασμένης ύφεσης με την υπονόμηση των προϋποθέσεων για ανάπτυξη.

5.9.2 Επιπτώσεις δομικής φύσεως

Όσον αφορά τις δομικής φύσεως επιπτώσεις, η πολιτική της βίαιης εσωτερικής υποτίμησης επηρέασε προς δυσμενή κατεύθυνση δομικά χαρακτηριστικά της οικονομίας, τα οποία ήταν ήδη προβληματικά. Συγκεκριμένα, αφενός αποδυνάμωσε περαιτέρω τις ασθενείς κλαδικές διασυνδέσεις, αφετέρου επιβράδυνε τη φυσιολογική εξέλιξη της τομεακής αναδιάρθρωσης του πρωτογενούς τομέα.

5.9.2.1 Περαιτέρω αποσάθρωση των κλαδικών διασυνδέσεων

Στην Υποενότητα 5.6 αναφέρθηκε ότι, ενώ οι διακλαδικές σχέσεις του αγροτροφικού συστήματος στην Ελλάδα ήταν σε διαδικασία αποδιάρθρωσης ήδη από τη δεκαετία του 2000, η διαδικασία αυτή επιταχύνθηκε από το 2010. Η επιδείνωση οφείλεται στο ότι η ύφεση οδήγησε σε δραστικό περιορισμό την εγχώρια παραγωγική βάση και επομένως τις κλαδικές διασυνδέσεις των επιχειρήσεων.

5.9.2.2 Επιβράδυνση τομεακών αναδιρθρώσεων

Η ύφεση της περιόδου 2010-2014, όσον αφορά τον πρωτογενή τομέα, αρχικά είχε ως αποτέλεσμα την επιδείνωση του λόγου συμμετοχή στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό προς συμμετοχή στο ΑΕΠ (βλ. Υποενότητα 5.4.2.2). Ωστόσο, η μεσοπρόθεσμη επίδραση της βαθιάς και παρατεταμένης ύφεσης είναι ότι εμποδίζει την έξοδο του ανθρώπινου δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα και διατηρεί την αναντιστοιχία ανάμεσα στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό και τη συμβολή του τομέα στο ΑΕΠ. Συνεπώς, καθώς εμποδίζει τη σύγκλιση των παραπάνω δύο μεγεθών, λειτουργεί αποτρεπτικά για την αναδιάρθρωση του πρωτογενούς το-

μέα, από την οποία θα αναμενόταν η δομική επίλυση στο ζήτημα του αγροτικού εισοδήματος.

Είναι ιδιαίτερα δυσμενές το γεγονός ότι η ύφεση –εκτός από την επιβράδυνση της εξόδου του πλεονάζοντος ανθρώπινου δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα προς τη μεταποίηση και τις υπηρεσίες, με συνέπεια την επιβάρυνση του αγροτικού εισοδήματος– υπονομεύει μια σημαντική πηγή του συμπληρωματικού εισοδήματος των αγροτών, που είναι η πολυαπασχόληση.

Οι δομικής φύσεως επιπτώσεις από την εσωτερική υποτίμηση της περιόδου 2010-2014 συμβάλλουν στην επιβράδυνση της φυσιολογικής πορείας των θετικών διαρθρωτικών αλλαγών, στην παγίωση παλαιών και στη συσσώρευση νέων διαρθρωτικών αδυναμιών, που θα επηρεάσουν αρνητικά και θα υπονομεύσουν για μεγάλο διάστημα την ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα.

5.9.3 Σύνοψη των επιπτώσεων από την πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης

Οι επιπτώσεις των πολιτικών της περιόδου 2010-2014 επέδρασαν καταλυτικά και επιδείνωσαν σε ποσοτικούς και ποιοτικούς όρους όλα τα βασικά μεγέθη και τα διαρθρωτικά προβλήματα του αγροτροφικού συστήματος. Επιπλέον, δημιούργησαν νέα διαρθρωτικά –και συνεπώς δυσεπίλυτα– προβλήματα. Το αγροτροφικό σύστημα βρίσκεται πλέον σε δυσμενέστερη θέση από αυτήν του 2010, όχι μόνο από πλευράς οικονομικών δεικτών, αλλά και από πλευράς δομικών προϋποθέσεων ανάκαμψης.

Ως εκ τούτου, παρατηρείται μια σχετικά απότομη αλλαγή φάσης επί τα χείρω, μιας ούτως ή άλλως καθοδικής πορείας. Με μια άλλη διατύπωση, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι μετά το 2010 υπήρξε όχι απλώς η συνέχιση μιας αρνητικής πορείας, αλλά μια ποιοτική αλλαγή προς την κατεύθυνση της επιδείνωσης.

Εν κατακλείδι, η εν λόγω πολιτική, με την παγίωση των διαρθρωτικών αδυναμιών, την πρόσθεση νέων και την επιβράδυνση της φυσιολογικής πορείας των τομεακών αναδιαρθρώσεων του πρωτογενούς τομέα, τροφοδότησε έναν ανακυκλούμενο μηχανισμό αποανάπτυξης και υπονόμωσε όλες τις προϋποθέσεις για μια αναπτυξιακή προοπτική.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, επαληθεύεται η υπόθεση που διατυπώθηκε στην Ενότητα 4, ότι οι μείζονες αλλαγές που συντελέστηκαν μετά το 2010 συνιστούν δομικού χαρακτήρα τομή και επιπλέον έχουν οδηγήσει σε μείζονες διαρθρωτικές ανακατατάξεις τόσο στο αγροτροφικό σύστημα όσο και στις σχέ-

σεις του με την υπόλοιπη εγχώρια οικονομία, αλλά και στις σχέσεις του με το εξωτερικό.

Αυτές οι μείζονες ποσοτικές και δομικές αλλαγές, καθώς και το εντελώς νέο οικονομικό και θεσμικό περιβάλλον που διαμορφώθηκε την περίοδο 2010-2014, θέτουν εν αμφιβόλω, ενδεχομένως απαξιώνουν σε σημαντικό βαθμό, τις αναλύσεις, το περιεχόμενο, τα συμπεράσματα και τις προτάσεις προηγούμενων μελετών για το αγροτροφικό σύστημα.

Με βάση τα ανωτέρω, καθίσταται προφανές ότι η ριζικά νέα κατάσταση στο αγροτροφικό σύστημα απαιτεί άμεσα διατύπωση και εφαρμογή νέων πολιτικών, οι οποίες θα βασίζονται σε αναλύσεις με βάση τα νέα οικονομικά και δομικά δεδομένα.

5.10 Κρίση και πρωτογενής τομέας: Προσδοκίες και πραγματικότητα

Όπως αναδείχθηκε στην Υποενότητα 4.2.2.3, το ισοζύγιο του αριθμού των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα την περίοδο 2008-2013 είναι αρνητικό κατά 34,9 χιλιάδες άτομα. Επίσης, κατά την περίοδο της ύφεσης, μειώθηκε η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του. Ωστόσο, παρά τα αρνητικά αποτελέσματα, η ποσοστιαία συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στην απασχόληση και στο ΑΕΠ αυξήθηκε. Ο λόγος είναι ότι η ύφεση έπληξε σε μεγαλύτερο βαθμό τα αντίστοιχα μεγέθη του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα. Συνεπώς, συνάγεται ότι η σχετική αναβάθμιση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα σε βασικά μεγέθη της οικονομίας συνιστά μια παθητική, ή ακόμα και πλασματική, ανθεκτικότητα στις επιπτώσεις της ύφεσης και όχι ένδειξη κάποιας δυναμικής.

Στη διάρκεια της ύφεσης, αναπτύχθηκαν απόψεις οι οποίες υπερεκτιμούν αφενός την ανθεκτικότητα του πρωτογενούς τομέα στις επιπτώσεις της ύφεσης, αφετέρου τις δυνατότητές του να προσφέρει λύσεις για την έξοδο από αυτήν. Σε αυτό το πλαίσιο, του αποδίδονται χαρακτηρισμοί του είδους «βαριά βιομηχανία της χώρας», «ραχοκοκαλιά της οικονομίας», «ατμομηχανή της ανάπτυξης», «πυλώνας για την έξοδο από την κρίση». Αυτοί οι χαρακτηρισμοί αποδίδουν στον πρωτογενή τομέα δυνατότητες τις οποίες δεν έχει· άλλωστε, τόσο εμπειρικά όσο και θεωρητικά είναι αστήρικτες.

Με την ανωτέρω επισήμανση, σε καμιά περίπτωση δεν επιχειρείται η απαξίωση της σημασίας των στοιχείων ανθεκτικότητας που επέδειξε ο πρωτογενής τομέας στην ύφεση, έστω και με όρους παθητικής προσαρμογής ή/και συγκρινό-

μενος με τη δυσμενέστερη εικόνα του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα. Επιχειρείται απλώς η ανάδειξη των πραγματικών αιτιών και διαστάσεων αυτής της ανθεκτικότητας, καθώς και η αποσαφήνιση εννοιών, μεγεθών και μηχανισμών, προκειμένου η συζήτηση να γίνεται στο πραγματικό πλαίσιο, χωρίς να καλλιεργούνται ανεδαφικές προσδοκίες, ακόμη και ψευδαισθήσεις.

Ακολούθως, αποσαφηνίζονται ορισμένα κρίσιμα ζητήματα, με σκοπό να διαχωριστούν οι λανθασμένες ερμηνείες και οι ανεδαφικές προσδοκίες από το πραγματικό περιεχόμενο των αλλαγών και τις υφιστάμενες δυνατότητες που πρέπει να αξιοποιηθούν.

5.10.1 Η κρίση στον πρωτογενή τομέα προηγήθηκε της ύφεσης 2009-2014

Στη συζήτηση για την ανθεκτικότητα του πρωτογενούς τομέα και για τις δυνατότητές του να συμβάλει στην έξοδο από την κρίση θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τα οικονομικά δεδομένα που τον αφορούν. Από τη σύγκριση της πορείας της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του πρωτογενούς τομέα με την αντίστοιχη του ΑΕΠ προκύπτει ότι ο πρωτογενής τομέας είχε μπει σε τροχιά κρίσης ήδη πριν από την έναρξη της ύφεσης στο σύνολο της οικονομίας το 2009-2010 (Νικολαΐδης, 2005, 2010). Συνεπώς, πρόκειται για έναν τομέα της οικονομίας με σοβαρά και χρονίζοντα οικονομικά και διαρθρωτικά προβλήματα, ο οποίος υπό τις παρούσες συνθήκες βρίσκεται σε προφανή αδυναμία να έχει αξιόλογη συνεισφορά στην ευρύτερη οικονομική ανάπτυξη.

5.10.2 Λανθασμένη ερμηνεία των διαρθρωτικών αλλαγών

Η κρίση στην αναπτυξιακή πορεία της ελληνικής οικονομίας εκφράζεται από την αντιστροφή της εικόνας του «μέσου προτύπου»,⁵⁶ ότι δηλαδή με την άνοδο του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης το ειδικό βάρος του πρωτογενούς τομέα, σε όρους συμμετοχής στο ΑΕΠ, φθίνει. Η άνοδος του ειδικού βάρους του πρωτογενούς τομέα, όχι μόνο δεν συνιστά ένδειξη «δυναμισμού», αλλά είναι άλλη μία έκφανση της κρίσης της ελληνικής οικονομίας. Μάλιστα, ο τρόπος με τον οποίο έγινε την περίοδο 2009-2014 αναδεικνύει την κρίση και του ίδιου του πρωτογενούς τομέα.

Στην Ενότητα 4 αναδείχτηκε ότι η μείωση της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ την περίοδο 1995-2003 συνιστά μια «φυσιολο-

56. Βλ. Chenery (1968).

γική» διαδικασία τομεακής αναδιάρθρωσης, η οποία συνοδεύει την άνοδο του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης. Αντιθέτως, οι μεταβολές στην τομεακή διάρθρωση που πραγματοποιήθηκαν από το 2004, αρχικά (2004-2007) με ραγδαία μείωση της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και εν συνεχεία (2008-2014) με διεύρυνση, όχι μόνο δεν συνιστούν αναδιάρθρωση με αναπτυξιακό περιεχόμενο, αλλά αντανακλούν την κρίση τόσο στην αναπτυξιακή πορεία της ελληνικής οικονομίας όσο και στον πρωτογενή τομέα.

Εν κατακλείδι, τα τελευταία σχεδόν δέκα χρόνια στον πρωτογενή τομέα στην Ελλάδα και στο υπόλοιπο τμήμα της ελληνικής οικονομίας που συνδέεται με αυτόν συντελούνται διαρθρωτικές αλλαγές χωρίς αναπτυξιακό περιεχόμενο. Η ελληνική οικονομία φαινομενικά αποκτά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά αναπτυγμένης οικονομίας, χωρίς ωστόσο αυτά να θεμελιώνονται σε πραγματικά ποιοτικά στοιχεία.

5.10.3 Λανθασμένη ανάγνωση των εξελίξεων στην απασχόληση

Σημαντικό ρόλο στην υπερεκτίμηση του πρωτογενούς τομέα, τόσο όσον αφορά την ανθεκτικότητά του στις επιπτώσεις της ύφεσης όσο και τις δυνατότητές του για την υπέρβασή της, διαδραμάτισαν ορισμένες εξελίξεις στην απασχόληση, αλλά κυρίως η λανθασμένη ανάγνωσή τους.

Την περίοδο της ύφεσης, η αύξηση της απασχόλησης από τους *εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό* και τους *μισθωτούς* ανέρχεται συνολικά σε 38,9 χιλιάδες άτομα. Πρόκειται για περιορισμένο μέγεθος, σε σύγκριση τόσο με το σύνολο των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα όσο και με τον αριθμό των ανέργων. Επιπλέον, η εν λόγω αύξηση υπερεκτιμήθηκε από τη μείωση των συμβοηθούτων μελών και των εργοδοτών, η οποία αθροιστικά ανήλθε σε 73,3 χιλιάδες, με αποτέλεσμα το ισοζύγιο απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα αυτή την περίοδο να είναι αρνητικό κατά 34,9 χιλιάδες άτομα.

Όσον αφορά τη *μισθωτή απασχόληση*, προκύπτει ότι *ουσιαστικά η περίοδος αύξησής της έκλεισε το 2003*. Έκτοτε, με ελάχιστες εξαιρέσεις (2008, 2009), ακολουθεί σαφή πτωτική πορεία.

Η πολύ μεγάλη, απόλυτη και σχετική, μείωση *συμβοηθούτων μελών* (από 257 χιλιάδες το 1998 σε 77 χιλιάδες άτομα το 2013) συμβάλλει στην υποχώρηση ενός βασικού χαρακτηριστικού του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα, του οικογενειακού χαρακτήρα της απασχόλησης. Η ραγδαία μείωση των συμβοηθού-

ντων μελών βρίσκεται σε αντίθετη κατεύθυνση με την άποψη ότι ο πρωτογενής τομέας συνιστά λύση στο πρόβλημα της απασχόλησης που προκύπτει από την ύφεση. Ο λόγος είναι ότι το αναμενόμενο θα ήταν όσοι ήδη έχουν στενή σχέση με τον πρωτογενή τομέα και βρίσκονται σε πολύ ευνοϊκότερη θέση από όσους τον έχουν εγκαταλείψει να συνεχίσουν την απασχόλησή τους στον πρωτογενή τομέα, εφόσον θεωρείται ότι αυτός έχει κάποια δυναμική.

Είναι ενδεικτικό ότι ο ετήσιος μέσος όρος των ΜΑΕ την περίοδο 2010-2014 ήταν 454.000 έναντι 571.000 το 2009, μειώθηκε δηλαδή κατά 20,5%. Αυτή η εξέλιξη συνιστά άλλο ένα στοιχείο το οποίο αντικρούει το επιχείρημα περί της ανθεκτικότητας του πρωτογενούς τομέα στην κρίση.

Συνοψίζοντας, όσον αφορά την απασχόληση στον πρωτογενή τομέα, η συμμετοχή του στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό είναι υπερτριπλάσια από τη συμμετοχή του στο ΑΕΠ, και τα χρόνια της ύφεσης ο λόγος μεταξύ των δύο μεγεθών επιδεινώθηκε. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να στηρίξει με επαρκές εισόδημα τον μέσο απασχολούμενο και ότι η αδυναμία αυτή μεγεθύνεται. Η παρατηρούμενη λόγω κρίσης σχετική αναβάθμιση της απασχόλησης είναι περιορισμένη και συγκυριακή, ενώ σε απόλυτους αριθμούς έχει μειωθεί.

Η αναμενόμενη εξέλιξη που συνοδεύει την οικονομική ανάπτυξη είναι η περαιτέρω μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα και όχι η αύξησή της. Βέβαια, έχει ήδη αναφερθεί ότι η ύφεση, η κατάρρευση του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα, καθώς και η υπέρμετρη ανεργία επιδρούν ανασταλτικά στη μετακίνηση του ανθρώπινου δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα, και έτσι επιβραδύνεται η επιθυμητή έξοδος του ανθρώπινου δυναμικού, ώστε η συμμετοχή στην απασχόληση να συγκλίνει με τη συμμετοχή στο ΑΕΠ.

Σχετικά με αυτό, επίσης αναφέρθηκε ότι η «ευκαιρία» που υπάρχει δεν είναι τόσο ποσοτική όσο *ποιοτική*, με την έννοια της δυνατότητας να αξιοποιηθεί το δραστήριο τμήμα του ανθρώπινου δυναμικού το οποίο, παρά τις αντιξοότητες, παραμένει ή/και προσανατολίζεται στον πρωτογενή τομέα για την υποκίνηση διαδικασιών προς τον επαγγελματισμό και τον εκσυγχρονισμό.

5.10.4 Αδυναμία χρηματοδότης και αποεπένδυση

Την περίοδο της ύφεσης η φθίνουσα πορεία του πρωτογενούς τομέα, τόσο στο ζήτημα των επενδύσεων όσο και της χρηματοδότησης, είναι σημαντικά μεγαλύτερη σε σχέση με τους άλλους τομείς της οικονομίας. Το στοιχείο αυτό

παραπέμπει στο ότι, πέραν των αιτιών που οφείλονται στην περιορισμένη ρευστότητα των τραπεζών, υπάρχουν και άλλες, που οφείλονται στη σχετική αδυναμία του πρωτογενούς τομέα έναντι των άλλων να συμμετέχει στη, μειωμένη, χρηματοδότηση. Αυτό το στοιχείο έρχεται σε αντίθεση με τις διαπιστώσεις και τις υψηλές προσδοκίες που εμφανίζονται στον δημόσιο λόγο σχετικά με την ανθεκτικότητα και τις δυνατότητες του πρωτογενούς τομέα να συμβάλει στην υπέρβαση της ύφεσης.

5.10.5 Ανθεκτικότητα κυρίως σε όρους επιβίωσης

Όπως αναφέρθηκε στην Υποενότητα 5.1.3.2, σχετικά με την αύξηση του αριθμού των εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό στον πρωτογενή τομέα, θα πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα σε αυτούς που έχουν πρόθεση για άσκηση *επιχειρηματικής δραστηριότητας* και σε εκείνους που επιδιώκουν κυρίως την *επιβίωση*. Το τμήμα του ανθρώπινου δυναμικού που προτίθεται να ασκήσει επιχειρηματική αγροτική δραστηριότητα θα πρέπει να ενισχυθεί.

Ωστόσο, φαίνεται ότι η ανθεκτικότητα, σε όρους απασχόλησης, που επέδειξε ο πρωτογενής τομέας την περίοδο της ύφεσης, παρά τις προφανείς εξαιρέσεις, δεν αφορά κυρίως την αγροτική δραστηριότητα που προορίζεται για την αγορά, καθώς αυτή η παραγωγή υποχωρεί. Συνεπώς, η εκτίμηση για την ανθεκτικότητα συνδέεται σε σημαντικό βαθμό με το γεγονός ότι τμήμα της αγροτικής παραγωγής δεν παράγεται με σκοπό να καταλήξει στην αγορά τελικών ή ενδιάμεσων προϊόντων, αλλά αυτοκαταναλώνεται. Ασφαλώς, η αυτοκατανάλωση αποτελεί σχετικά μικρό τμήμα της αγροτικής παραγωγής, η οποία ωστόσο μπορεί να συντελέσει στη μείωση των δαπανών για τρόφιμα, που την περίοδο της ύφεσης απορρόφησε το 20,4% του εισοδήματος των νοικοκυριών. Η εξοικονόμηση μέρους αυτής της δαπάνης, σε συνδυασμό με το εν γένει χαμηλότερο κόστος διαβίωσης στην περιφέρεια, καθιστά τις επιπτώσεις της ύφεσης λιγότερο επώδυνες από όσο είναι για τον αστικό πληθυσμό.

Η δυνατότητα αυτοκατανάλωσης προσφέρει επίσης τη δυνατότητα και σε ορισμένους που έχουν αποχωρήσει από την ύπαιθρο, αλλά διατηρούν δεσμούς με αυτήν (συγγενείς, καλλιεργούμενες εκτάσεις, εξοπλισμός) να τους αξιοποιήσουν ως την ελάχιστη προϋπόθεση για την ένταξή τους στην αγροτική παραγωγική διαδικασία, με εξασφαλισμένο τουλάχιστον το επίπεδο της επιβίωσης.

Συνεπώς, αυτό που συμβαίνει με τον πρωτογενή τομέα σε περιόδους κρίσης είναι ότι η ανθεκτικότητά του αφορά κυρίως τη διάσταση της επιβίωσης, και

μάλιστα κυρίως σε όρους εξασφάλισης της διατροφής και όχι των άλλων αγαθών και υπηρεσιών, στα οποία η πρόσβαση απαιτεί εγχρήματα συναλλαγή.

5.10.6 Τα όρια συμβολής του πρωτογενούς τομέα στην έξοδο από την ύφεση

A. Προσδοκίες σε αντίθεση με τη θεωρία

Η άνοδος του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης συνοδεύεται από τη σχετική μείωση του ειδικού βάρους του πρωτογενούς τομέα σε όρους ποσοστιαίας συμμετοχής στο ΑΕΠ, στην απασχόληση, στις δαπάνες για τρόφιμα κ.λπ. Η ερμηνεία αυτής της οικονομικής κανονικότητας είναι ότι με την άνοδο του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης οι πόροι (κεφάλαιο, εργατικό δυναμικό) μεταφέρονται σε τομείς για τα προϊόντα των οποίων η ζήτηση αυξάνει ταχύτερα από τη ζήτηση των τροφίμων.

Η άνοδος της σχετικής συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση κατά τη διάρκεια της ύφεσης παρουσιάστηκε σε τμήμα του δημόσιου λόγου ως θετική εξέλιξη και δημιούργησε προσδοκίες. Ωστόσο, εάν κάτι τέτοιο, δηλαδή η «αντιστροφή» της φυσιολογικής τάσης, συμβεί σε σταθερή βάση, τότε θα σημαίνει τη διατήρηση της ύφεσης ή/και την αντιστροφή της πορείας της οικονομίας προς την αποανάπτυξη.

B. Το θέμα του ανεπαρκούς μεγέθους

Οι δυνατότητες του πρωτογενούς τομέα για την έξοδο της οικονομίας από την ύφεση οριοθετούνται από το ειδικό βάρος που κατέχει στα βασικά οικονομικά μεγέθη. Πιο συγκεκριμένα, οι δυνατότητες εξαρτώνται από τον «άμεσο» (ΑΕΠ, απασχόληση, εξαγωγές, επενδύσεις κ.ά.) και τον «έμμεσο» ρόλο του στην οικονομία (διακλαδικές σχέσεις, περιφερειακή ανάπτυξη κ.λπ.).

Συνήθως, υπό κανονικές συνθήκες, με την άνοδο του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης, ως αποτέλεσμα των διαρθρωτικών αλλαγών που τη συνοδεύουν, ο ονομαζόμενος «άμεσος» ρόλος φθίνει, ενώ ο «έμμεσος» διευρύνεται (Νικολαΐδης 2010). Την περίοδο 2000-2009, ο πρωτογενής τομέας στην Ελλάδα δεν ακολούθησε αυτή την πορεία, καθώς, ενώ υπήρξε διαρθρωτική αλλαγή, αυτή δεν είχε τα αντίστοιχα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά.

Στην Ελλάδα, η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ ανέρχεται σε 3,3% (6,1 δισ. ευρώ σε σύνολο 182,4 δισ. ευρώ το 2013), ενώ στην απασχόληση συμμετέχει με περίπου 12%. Με βάση αυτούς τους αριθμούς, ακόμη και μια εξαιρετικά δυναμική αύξηση της προστιθέμενης αξίας στον πρωτογενή τομέα θα είχε

περιορισμένη επίδραση στο ΑΕΠ. Συγχρόνως βέβαια ο πρωτογενής τομέας είναι από τους βασικότερους όσον αφορά τους δείκτες που αντανακλούν το ρόλο στις εγχώριες κλαδικές διασυνδέσεις.

Συμπερασματικά, ο πρωτογενής τομέας δεν διαθέτει το απαιτούμενο μέγεθος, ώστε να αποτελέσει την «ατμομηχανή» της ανάπτυξης ή τον βασικό «πυλώνα» για την έξοδο από την κρίση, ενώ στο πεδίο όπου πράγματι μπορεί να διαδραματίσει ισχυρό ρόλο, στην οικοδόμηση εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων, έχει υποστεί σημαντικές απώλειες.

Από όσα αναφέρθηκαν δεν θα πρέπει να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι πρόκειται για τομέα χωρίς περιθώρια ανάπτυξης και χωρίς δυνατότητες ως προς την αντιμετώπιση της κρίσης. Ο πρωτογενής τομέας μπορεί να συμβάλει στην παραγωγική ανασυγκρότηση, ανάλογα με το μέγεθός του και ως τμήμα του αγροτροφικού συστήματος, με πολιτικές οι οποίες θα φέρουν στην επιφάνεια τις ανεκμετάλλευτες δυνατότητές του.

Ωστόσο, είναι λάθος η συζήτηση για τη σημασία του πρωτογενούς τομέα να εξαντλείται στη συμμετοχή του στο ΑΕΠ. Παραμένοντας στους οικονομικούς όρους, έχει τονιστεί ότι ο εν λόγω τομέας έχει σημαντικό «έμμεσο» ρόλο στις διακλαδικές σχέσεις, καθώς και στην περιφερειακή ανάπτυξη. Πέραν αυτών όμως κρίσιμος και πολυδιάστατος είναι ο ρόλος του στη διαχείριση του περιβάλλοντος, ενώ ως παραγωγός τροφίμων έχει ανεκτίμητη αταξία.

Ασφαλώς, διαφορετική είναι η εικόνα στην περίπτωση συνολικά του αγροτροφικού συστήματος. Η συμμετοχή της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού στο ΑΕΠ παρουσιάζει μια σταθερότητα στο επίπεδο του 2,1-2,8%. Συγχρόνως, η βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού είναι ο πρώτος κλάδος της μεταποίησης, με ειδικό βάρος 20-35% σε σειρά κρίσιμων δεικτών (αξία παραγωγής, απασχόληση, εξαγωγές κ.ά.). Η αθροιστική συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα και της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού ανέρχεται στο 6,4% του ΑΕΠ (2013). Το ποσοστό αυτό αντιστοιχεί σε ακαθάριστη προστιθέμενη αξία 10,3 δισ. ευρώ, η οποία προέρχεται κατά 6,1 δισ. ευρώ από τον πρωτογενή τομέα και κατά 4,2 δισ. ευρώ από τη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού. Επίσης, όσον αφορά τις δυνατότητες συνολικά του αγροτροφικού συστήματος, θα πρέπει να συνυπολογιστεί ότι χαρακτηρίζεται από ευρύ πλέγμα εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων, που παραπέμπει σε ισχυρές πολλαπλασιαστικές επιδράσεις σε σειρά άλλων κλάδων της οικονομίας.

5.11 Το αγροτικό πρόβλημα δεν είναι μόνο αγροτικό

Ο αγροτικός τομέας επηρεάζεται τόσο από παράγοντες που μπορεί να ελέγξει στο εσωτερικό του όσο και από γενικότερους οικονομικούς παράγοντες στους οποίους οφείλει να προσαρμοστεί.

Όπως αναφέρθηκε (βλ. Υποενότητες 5.1.1, 5.1.3.1 κ.ά.), η βαθιά και παρατεταμένη ύφεση, η υψηλή ανεργία, η μείωση της αγοραστικής δύναμης και της δαπάνης για τρόφιμα, σε συνδυασμό με την αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου, συνιστούν εμπόδια με σημαντικές επιπτώσεις στον πρωτογενή τομέα:

- Αδυναμία μετακίνησης πλεονάζοντος ανθρώπινου δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα και επιβάρυνση του εισοδήματος.
- Περιορισμός πολυαπασχόλησης και της αντίστοιχης δυνατότητας για συμπλήρωση του αγροτικού εισοδήματος.

Στις ανωτέρω εξωγενείς επιπτώσεις, ο πρωτογενής τομέας θα πρέπει να προσαρμοστεί με μέτρα και διαδικασίες που μπορούν να ελεγχθούν στο εσωτερικό του. Ωστόσο, καθώς οι περισσότερες και οι κρίσιμότερες διαδικασίες λαμβάνουν χώρα εκτός αγροτικού τομέα, θα πρέπει να ληφθούν μέτρα γενικότερης οικονομικής πολιτικής που να διευκολύνουν την προσαρμογή του (π.χ. η επαναδημιουργία δυνατοτήτων πολυαπασχόλησης).

Το αγροτικό πρόβλημα δεν είναι μόνο αγροτικό ούτε όσον αφορά τα αίτια ούτε όσον αφορά τις επιπτώσεις ούτε βέβαια όσον αφορά τις λύσεις. Όπως αναλύθηκε διεξοδικά στις Ενότητες 2 και 4, το αγροτικό πρόβλημα είναι και πολιτικό, καθώς ο αγροτικός τομέας επί δεκαετίες αντιμετωπίστηκε ως ο παράδεισος του πελατειακού συστήματος, με κύριο σκοπό την πολιτική επιβίωση και αναπαραγωγή του πολιτικού συστήματος. Η πολιτεία ευθύνεται σε καθοριστικό βαθμό για την αδυναμία του πρωτογενούς τομέα να υπερβεί τις χρόνιες αδυναμίες του.

Επιπλέον όμως, τα αίτια των προβλημάτων του αγροτικού τομέα θα πρέπει να αναζητηθούν και στις αδυναμίες της εγχώριας *μεταποίησης* να συνάψει σταθερές διακλαδικές σχέσεις με τον αγροτικό τομέα, ως προμηθευτή εισροών και επεξεργαστή πρώτων υλών, και να συμβάλει στην περιφερειακή ανάπτυξη. Είναι γνωστό ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 μεγάλο τμήμα της μεταποίησης «αφελληνίστηκε» και «διολίσθησε» σε μεταπρατικές δραστηριότητες. Έτσι, η εγχώρια μεταποίηση από οικονομικός συνεργάτης της ελληνικής γεωργίας έγινε

ανταγωνιστής, είτε ως φορέας ξένων μεταποιητικών συμφερόντων είτε με τη μετατροπή μεταποιητικών επιχειρήσεων σε εισαγωγείς τροφίμων.

Η περιορισμένη προστιθέμενη αξία της εγχώριας παραγωγής και των εξαγωγών, η δυσμενής εξέλιξη των όρων εμπορίου, η αύξηση του κόστους των εισροών, η εξασθένηση των κλαδικών διασυνδέσεων είναι ορισμένοι κρίσιμοι παράγοντες για τη δυσμενή εξέλιξη των οποίων η ευθύνη βαρύνει κυρίως την εγχώρια μεταποίηση και όχι τον πρωτογενή τομέα.

Ο ρόλος του *τραπεζικού συστήματος* επίσης είναι καθοριστικός, ειδικά τα τελευταία χρόνια, καθώς έχει περιοριστεί η χρηματοδότηση και έχει αυξηθεί σημαντικά το κόστος του κεφαλαίου.

Οι ανωτέρω διαπιστώσεις έχουν νόημα όχι απλώς για μια ιστορική αποτίμηση της πορείας της ελληνικής οικονομίας, αλλά κυρίως για την ανάληψη αναπτυξιακών πρωτοβουλιών από όλους τους συντελεστές που επηρεάζουν την πορεία του πρωτογενούς τομέα, συμπεριλαμβανομένων βέβαια και όσων δραστηριοποιούνται εντός του ιδίου.

6. Πλαίσιο προτάσεων ανάπτυξης του αγροτροφικού συστήματος

6.1 Εισαγωγή

Το εγχώριο αγροτροφικό σύστημα συμπυκνώνει όχι μόνο τα προβλήματα με τα οποία διαχρονικά είναι αντιμέτωπη η ελληνική οικονομία, αλλά και τους περιορισμούς που υφίστανται σε παρόντα χρόνο και οι οποίοι εκφράζουν το λεγόμενο «αναπτυξιακό έλλειμμα» της χώρας. Οι διαρθρωτικές αδυναμίες οι οποίες διαπιστώνονται στον πρωτογενή τομέα, τηρουμένων των αναλογιών, ενδημούν και στη μεταποίηση και μπορούν να συνοψιστούν στο τρίπτυχο: *χαμηλή παραγωγικότητα, ανεπαρκής εξαγωγική δραστηριότητα και απουσία στρατηγικού προσανατολισμού στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της παγκόσμιας αγοράς.*

Στο παρελθόν, ορισμένα από τα δεινά της ελληνικής οικονομίας αποδίδονταν στον υπερμεγέθη αγροτικό τομέα. Σήμερα, που η ποσοστιαία συμμετοχή του στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν έχει περιοριστεί σε επίπεδο σχεδόν ίδιο με αυτό των αναπτυγμένων χωρών, ο αγροτικός τομέας δεν μπορεί πλέον να συνεχίσει να αποτελεί το άλλοθι των κακώς κειμένων στην ελληνική οικονομία και συνεπώς θα πρέπει να αναζητηθούν και να αντιμετωπιστούν οι πραγματικές αιτίες των περιορισμένων παραγωγικών δυνατοτήτων του παραγωγικού συστήματος. Αυτό δεν συνιστά μια απλή διαδικασία, καθώς ο εντοπισμός και η αντιμετώπιση αυτών των αδυναμιών απαιτεί συνδυασμό δράσεων σε τρία επίπεδα: τεχνικό-παραγωγικό, θεσμικό και πολιτισμικό, υπό την έννοια των νοοτροπιών και αντιλήψεων που κυριαρχούν τόσο στον αγροτικό χώρο όσο και στην πολιτική ρητορική και εμποδίζουν την αναπτυξιακή διαδικασία (Southgate et al., 2010: 178).

Οι πολιτικές που ασκήθηκαν τα τελευταία περίπου τριάντα χρόνια έχουν διαμορφώσει αντιλήψεις, νοοτροπίες και συμπεριφορές οι οποίες αποτελούν τροχόπέδη στην ανάπτυξη της πρωτογενούς παραγωγής, καθώς οι ενισχύσεις από την ΚΑΠ και η αυξανόμενη συνδρομή άλλων δραστηριοτήτων (λ.χ. τουρισμός) στη συμπλήρωση του αγροτικού εισοδήματος δημιούργησαν συνθήκες εξασθένησης των αναπτυξιακών αντανakλαστικών και συντέλεσαν στην ακαμψία των οικο-

νομικών και των κοινωνικών δομών της υπαίθρου. Τα προβλήματα αυτά ωστόσο δεν μπορούν να αποτελούν εσαεί το άλλοθι για την αδράνεια της οικονομικής πολιτικής και τη συνέχιση των πολιτικών εκδουλεύσεων προς τον αγροτικό κόσμο, καθώς η εμπειρία άλλων κρατών και η «ανάλυση της συμπεριφοράς των αγροτών έχει δείξει ότι οι αγρότες είναι ικανοί να προσαρμόσουν τη συμπεριφορά τους στις τοπικές βιοφυσικές και κοινωνικοοικονομικές μεταβολές, αλλά συχνά στερούνται εξωτερικής γνώσης που τους εμποδίζει να αντιδράσουν αποτελεσματικά στις ταχείες μεταβολές» (Roetter et al., 2007: 105). Η τεχνική υποστήριξη, η αξιοποίηση της εγχώριας και της διεθνούς εμπειρίας, η χρήση καινοτόμων αγροτικών πρακτικών, η οργάνωση των αγροτών μπορούν να συμβάλουν αποτελεσματικά στην αντιμετώπιση των κατεστημένων συμφερόντων και νοοτροπιών. Στην παρούσα μελέτη υιοθετείται η άποψη ότι ο εκφυλισμός και η απαξίωση των αγροτικών συνεταιρισμών τα προηγούμενα χρόνια αποτέλεσε ένα μεγάλο πλήγμα στην οργάνωση του αγροτικού χώρου, καθώς «οι συνεταιρισμοί έχουν αποδειχτεί μια οργανωτική μορφή που είναι σθεναρή στις αυξανόμενες πιέσεις των αγορών, ενώ την ίδια στιγμή προσπαθεί να μείνει πιστή στις αξίες του αγροτικού κόσμου, ενισχύοντας την περιφερειακή ανάπτυξη και τη δικαιότερη κατανομή εισοδήματος» (Nonkovic and Sena, 2007: xi). Η προτεινόμενη αναπτυξιακή πολιτική θα έχει θετικό αποτέλεσμα για την ελληνική οικονομία και κοινωνία γενικότερα, στο βαθμό που θα ενταχθεί σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, το οποίο θα ενισχύει τους τοπικούς παραγωγούς και θα θέτει όρια στην οικονομική δύναμη των πολυεθνικών επιχειρήσεων σε όλο το εύρος του αγροτροφικού συστήματος, διασφαλίζοντας παράλληλα την παραγωγή και την αξιοποίηση της προστιθέμενης αξίας πρωτίστως στο χώρο της περιφέρειας.

Μια σοβαρή διερεύνηση των δυνατοτήτων του αγροτικού τομέα απαιτεί κατ' αρχάς γνώση και καταγραφή των ιδιομορφιών και των προβλημάτων του. Οι αποφάσεις για την αγροτική διαχείριση και παραγωγή επηρεάζονται από μια σειρά παράγοντες, από το παγκόσμιο εμπόριο έως τη μεταβαλλόμενη δομή των αγροτικών κοινοτήτων. Συνεπώς, «για να κατανοηθούν οι ενδεχόμενες μελλοντικές τάσεις στην αγροτική παραγωγή και τα αγροπεριβαλλοντικά συστήματα, χρειάζεται να γίνουν αντιληπτές οι τάσεις στους συναφείς παράγοντες που καθοδηγούν τις αποφάσεις για τη διαχείρισή τους» (Warren et al., 2008: 181). Γι' αυτόν το λόγο απαιτείται ο προσδιορισμός των ορίων και των ευκαιριών που προσφέρουν τόσο η ΚΑΠ όσο και οι εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως η αναμενόμενη αύξηση των τιμών των ορυκτών καυσίμων, που «θα επιδράσουν στη βιωσιμότητα των υπάρχοντων συστημάτων πρωτογενούς παραγωγής και της

τεχνολογίας» (Warren et al., 2008: 183). Χρειάζεται λοιπόν να προσδιοριστούν και, σε συνδυασμένη δράση με τους άλλους τομείς της οικονομίας, να υλοποιηθούν με ρεαλισμό και με εμπειριστατωμένη αντίληψη οι πολιτικές για την ενεργητική προσαρμογή του εγχώριου αγροδιατροφικού τομέα στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον.

Με την παρούσα μελέτη επιχειρείται συνεισφορά στην προσπάθεια αυτή, με την ανάδειξη των οικονομικών, των πολιτικών και των θεσμικών παραμέτρων που εκφράζουν το συνολικό πλαίσιο του εγχώριου αγροδιατροφικού ζητήματος, καταδεικνύοντας τους περιορισμούς και τις δυνατότητες που υφίστανται στο συνολικό εγχείρημα της ανάταξης του αγροδιατροφικού τομέα και παράλληλα αποφεύγοντας τους αυτοματισμούς, τις σχηματοποιήσεις και τα στερεότυπα που ενδημούν στη σχετική βιβλιογραφία.

Έτσι, στην Ενότητα 2 καταδείχτηκαν τα όρια της συμβατικής (οικονομικής) προσέγγισης και επισημάνθηκε ότι η ανάλυση των προβλημάτων του αγροτικού τομέα οφείλει να εκκινεί από την αναγνώριση των ιστορικών, των κοινωνικών, των πολιτικών και άλλων ιδιαιτεροτήτων που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του «αγροτικού συστήματος», προσκομίζοντας τις εμπειρικές αποδείξεις, τόσο σε επίπεδο άσκησης οικονομικής πολιτικής όσο και στο επίπεδο των μακροοικονομικών εξελίξεων.

Στην Ενότητα 3 επιχειρήθηκε μια σύντομη ιστορική αναδρομή, η οποία εξυπηρετεί τις μεθοδολογικές επιλογές που εξηγήθηκαν στην Ενότητα 1, δίνοντας έμφαση στις προτεραιότητες της οικονομικής πολιτικής, στις πολιτικές και κοινωνικές αντιλήψεις που δέσποσαν κατά τη μεταπολεμική και μεταπολιτευτική περίοδο, αναδεικνύοντας τις θεωρητικές, θεσμικές και πολιτικές αδυναμίες που διαμόρφωσαν και επηρέασαν την ανάπτυξη του εγχώριου αγροτικού τομέα. Έγινε προσπάθεια να επισημανθούν οι δυσκολίες θεσμικής προσαρμογής και κατανόησης των διεθνών εξελίξεων και των μεταβολών της ΚΑΠ, γεγονός που δυσχέρανε την ενσωμάτωση του εγχώριου πρωτογενούς τομέα στο διεθνές εμπόριο.

Στις Ενότητες 4 και 5 καταγράφηκε η διαμόρφωση μιας ποιοτικά σημαντικής τομής στο οικονομικό πλαίσιο της ελληνικής οικονομίας, και ειδικότερα του αγροτροφικού συστήματος, ως αποτέλεσμα των πολιτικών της εσωτερικής υποτίμησης την περίοδο 2010-2014. Η συνάθροιση ποσοτικά διευρυμένων και ποιοτικά διαφορετικών προβλημάτων από το 2010 και μετά έχει δημιουργήσει μια εντελώς διαφορετική κατάσταση σε σχέση με την κατάσταση πριν την τρέχουσα ύφεση. Αυτή η διαπίστωση αφορά τόσο το αγροτροφικό σύστημα όσο και τις

σχέσεις του με την υπόλοιπη εγχώρια οικονομία, αλλά και τις σχέσεις του με το εξωτερικό. Επίσης, όσο κι αν εμπεριέχει στοιχεία της περιόδου 2000-2009, δεν είναι η απλή συνέχειά της. Ένα κρίσιμο στοιχείο των εξελίξεων του πρωτογενούς τομέα της χώρας είναι όχι μόνο η αναπαραγωγή των σοβαρών διαρθρωτικών προβλημάτων του αλλά και η εμφάνιση νέων, και μάλιστα σε ένα πλαίσιο αυξανόμενης πίεσης από παράγοντες που όλο και περισσότερο απομακρύνονται από το πεδίο επιρροής και τις δυνατότητες αντίδρασής του.

Οι ριζικές ποσοτικές και ποιοτικές αλλαγές που συντελέστηκαν την περίοδο 2010-2014, οι περισσότερες από τις οποίες κινούνται σε δυσμενή κατεύθυνση, θέτουν σε δοκιμασία τα συμπεράσματα και τις προτάσεις παλαιότερων αναλύσεων και σε αμφισβήτηση τις αντιλήψεις και τις έως τώρα ακολουθούμενες πολιτικές. Συνεπώς, απαιτούνται ανάλογης εμβέλειας και ποιότητας αναλύσεις, προσεγγίσεις και πολιτικές, οι οποίες να απαντούν με ρεαλισμό στην ουσία των νέων δεδομένων. Η πολυπλοκότητα των προβλημάτων αλλά και το εύρος των δυνατοτήτων του αγροτροφικού συστήματος απαιτεί μια πολυδιάστατη πολιτική εντός και εκτός αγροτικού τομέα.

Με βάση τις ανωτέρω διαπιστώσεις, κρίνεται ότι οι προτάσεις της παρούσας μελέτης δεν θα πρέπει να εξαντλούνται στο σύνηθες και προφανές μοτίβο του είδους: «βελτίωση ποιότητας», «μείωση κόστους παραγωγής», «διαφοροποίηση προϊόντος», «βελτίωση της ανταγωνιστικότητας» κ.λπ. Ασφαλώς, τέτοιου είδους προτάσεις έχουν εξαιρετικά κρίσιμη και διαχρονική σημασία και συνιστούν ένα διαρκές ζητούμενο. Ωστόσο, πέρα από μια τέτοια οπτική τεχνικής φύσεως ή, ορθότερα, συμπληρωματικά σε αυτήν, είναι χρήσιμο να διατυπωθούν προτάσεις οι οποίες αφενός να απαντούν κυρίως στα δομικά προβλήματα του πρωτογενούς τομέα και αφετέρου να αφορούν την αλλαγή της νοοτροπίας με την οποία αντιμετωπίστηκε ο πρωτογενής τομέας και το αγροτροφικό σύστημα έως σήμερα, σε όρους οικονομικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς.

Στην Ενότητα 6 επιχειρείται η παρουσίαση ενός πλαισίου προτάσεων για την ανάπτυξη του αγροτροφικού συστήματος και την εναρμόνισή του με τη γενικότερη αναπτυξιακή διαδικασία, λαμβάνοντας υπόψη τις ριζικές αλλαγές που υπέστη, αλλά συγχρόνως και τις ανάγκες, τις ιδιομορφίες και τις δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας, όπως αυτές έχουν διαμορφωθεί την περίοδο 2010-2014.

Με βάση την ανάλυση στις Ενότητες 2 έως και 5, η δομή της Ενότητας 6, δηλαδή των προτάσεων για την ανάπτυξη του αγροτροφικού συστήματος, συγκροτείται σε επτά θεματικές:

- i. Δομικά – Διαρθρωτικά προβλήματα
- ii. Εισροές – Κόστος παραγωγής
- iii. Χρηματοδότηση – Επενδύσεις
- iv. Παραγωγή – Εισόδημα
 - v. Εξωτερικό εμπόριο
- vi. Στερεότυπα – Λανθασμένες ερμηνείες
- vii. Πολιτική – Θεσμοί

Θεωρείται σημαντικό να αναφερθεί ότι σε πολλά ζητήματα το βασικότερο δεν είναι τόσο η διατύπωση της πρότασης, η οποία ενδεχομένως και να είναι προφανής, όσο η διατύπωση του προβλήματος, η ανάδειξη των αιτιών και της σημασίας του, καθώς και η σύνδεσή του με άλλα ζητήματα. Η βάση αυτής της αντίληψης είναι ότι η εμβάθυνση στην ουσία των προβλημάτων αποτελεί το πρώτο και το σημαντικότερο βήμα για τη διατύπωση, την κατανόηση, την υιοθέτηση και την αποτελεσματική υλοποίηση των προτάσεων.

Για τον λόγο αυτό, σε κάθε μία από τις προτάσεις των ανωτέρω θεματικών ενότητων προτάσσονται εν συντομία η υφιστάμενη κατάσταση και η ερμηνεία της (σε όρους σημασίας του θέματος, αιτιών και επιπτώσεων), τα ζητήματα με τα οποία έχει άμεση ή/και έμμεση σχέση, τις ενότητες της μελέτης όπου γίνεται πληρέστερη ανάλυση, και ακολουθεί η διατύπωση της πρότασης, κυρίως υπό μορφή στόχων. Η επεξεργασία της στρατηγικής και των εξειδικευμένων μέτρων προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι συνιστά ένα πολύ μεγάλο έργο, το οποίο όχι μόνο υπερβαίνει το αντικείμενο της παρούσας μελέτης, αλλά θα πρέπει να είναι προϊόν συλλογικής προσπάθειας όλων των φορέων και της οικονομικής πολιτικής, ώστε να μην καταλήξει σε μια ακόμα «τεχνοκρατική» πρόταση που θα αρχειοθετηθεί ελλείψει της κοινωνικής και της πολιτικής συναίνεσης που απαιτείται για την εφαρμογή της.

Οι θεματικές κατηγορίες παρατίθενται στον συγκεντρωτικό Πίνακα 6.1, μαζί με τη συνοπτική αναφορά στα αίτια, στις επιπτώσεις και στις αντίστοιχες προτάσεις. Είναι προφανές ότι ο συγκεκριμένος πίνακας εκ των πραγμάτων δεν μπορεί παρά να έχει ελλείψεις και σχηματικές κατηγοριοποιήσεις. Ως εκ τούτου, αποτελεί αντικείμενο διαρκούς εμπλουτισμού και θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί ως «οδικός χάρτης» που συνδέει τις προτάσεις με τα δεδομένα, τα αίτια και τις επιπτώσεις τους. Σε ειδική στήλη του πίνακα υπάρχει παραπομπή στις ενότητες όπου γίνεται η σχετική ανάλυση και τεκμηρίωση. Συνεπώς, ο Πίνακας 6.1 είναι λειτουργικός σε συνδυασμό με το πλήρες σώμα της μελέτης.

Πίνακας 6.1: Συνοπτική παρουσίαση των προτάσεων και των στόχων για τον πρωτογενή τομέα, με βάση την ερμηνεία, τη σημασία και τις επιπτώσεις των δεδομένων σε βασικά ζητήματα

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ - ΣΤΟΧΟΙ
Ι. ΔΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ				
Ι.Α ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ - ΔΙΑΡΦΡΩΤΙΚΑ				
Επιβράδυνση/αντιστροφή τομεακών αλλαγών.	4.2.1, 4.2.3.2, 5.4.2, 5.6, 5.9.2, 5.9.3	- Οικονομική ύφεση. - Δυσμενέστερες επιπτώσεις της ύφεσης στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα. - Υψηλή ανεργία σε δευτερογενή και τριτογενή τομέα. - Μείωση του ποσοστού απασχόλησης στην οικονομία.	- Παγίωση διαρθρωτικών αδυναμιών πρωτογενούς τομέα. - Σταθεροποίηση ή/και άνοδος ποσοστιαίας συμμετοχής πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ. - Σταθεροποίηση ή/και άνοδος ποσοστιαίας συμμετοχής πρωτογενούς τομέα στην απασχόληση. - Αδυναμία εξόδου εργατικού δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα. - Σταθεροποίηση ή/και άνοδος του λόγου συμμετοχής στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό προς το ΑΕΠ. - Επιβάρυνση αγροτικού εισοδήματος.	6.2.1.1 ΕΠΑΝΑΦΟΡΑ ΤΟΜΕΑΚΩΝ ΑΛΛΑΓΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ. - Εξισορρόπηση μακροοικονομικών μεθόδων και αποκατάσταση αναπτυξιακών διαδικασιών. - Επαναφορά τομεακών αλλαγών στην αναπτυξιακή κατεύθυνση. - Οικονομική ανάπτυξη. - Αύξηση της προστιθέμενης αξίας του αγροτικού τομέα. - Συγκράτηση ρυθμού αύξησης της ενδιάμεσης ανάλογης κάτω από το ρυθμό αύξησης της προστιθέμενης αξίας. - Εμφύση στη μείωση του κόστους παραγωγής. - Αναβάθμιση και τεχνική στήριξη των γνώσεων των παραγωγών. - Συγκράτηση μεγαλύτερου τμήματος της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο. - Συλλογική παρέμβαση σε όλα τα στάδια της παραγωγής-μεταποίησης-εμπορίας.
Διαρθρωτικές αλλαγές χωρίς αναπτυξιακό περιεχόμενο: Μείωση και ακολουθώς αύξηση της συμμετοχής στο ΑΕΠ με όρους αντίθετους με την αναπτυξιακή θεωρία.	4.2.1, 5.1.2, 5.3, 5.8.2, 5.10.2	Απόκλιση των αιτιών και των αποτελεσμάτων των διαρθρωτικών αλλαγών, από αυτά που παρατηρούνται κατά τη συνθήκη αναπτυξιακή διαδικασία.	- Κίνδυνος παρερμηνείας των διαρθρωτικών αλλαγών. - Κίνδυνος επισκίασης των προβλημάτων του πρωτογενούς τομέα. - Κίνδυνος υπερτίμησης του ρόλου του πρωτογενούς τομέα στην αναπτυξιακή διαδικασία.	6.2.1.2 ΕΠΙΔΙΩΞΗ ΔΙΑΡΦΡΩΤΙΚΩΝ ΑΛΛΑΓΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ. - Διεύρυνση των πραγματικών αιτιών και των αποτελεσμάτων των διαρθρωτικών αλλαγών. - Επιδίωξη διαρθρωτικών αλλαγών με αναπτυξιακό περιεχόμενο. - Μεταστροφή της συμβολής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ από πλασματικούς σε πραγματικούς όρους. - Αύξηση της προστιθέμενης αξίας του αγροτικού τομέα.

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ - ΣΤΟΧΟΙ
Ι. ΔΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ				
Ι.Α ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ - ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΑ				
Διατήρηση/ επδείνωση της αναντιστοιχίας στη συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό.	4.2.2, 5.1.2, 5.1.3.1, 5.4.2	- Συρρίκνωση προστιθέμενης αξίας πρωτογενούς τομέα. - Αδυναμία εξόδου αγροτών λόγω υψηλής ανεργίας στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα.	- Διατήρηση δομικών αιτιών επιβάρυνσης του αγροτικού εισοδήματος.	6.2.1.3 ΕΠΙΔΙΩΞΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΑΝΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΑΣ ΣΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΑΕΠ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟ. - Οικονομική ανάπτυξη. - Συμβολή του πρωτογενούς τομέα στην αύξηση του ΑΕΠ με παραγματικούς όρους. - Αύξηση της προστιθέμενης αξίας του αγροτικού τομέα. - Συγκράτηση ρυθμού αύξησης της ενδιάμεσης ανάλωσης κάτω από το ρυθμό αύξησης της προστιθέμενης αξίας. - Συγκράτηση της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο. - Συλλογική παρέμβαση σε όλα τα στάδια της παραγωγής-μεταποίησης-εμπορίας. - Εμφώση στη μείωση του κόστους παραγωγής. - Αναβάθμιση των γνώσεων και τεχνική στήριξη των παραγωγών.
Αδυναμία εκτόνωσης των προβλημάτων απασχόλησης και εισοδήματος προς τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα.	4.2.2, 5.1.3, 5.9.1, 5.9.2, 5.11	- Οικονομική ύφεση. - Αδυναμία εξόδου αγροτών λόγω υψηλής ανεργίας στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα. - Περιορισμός συμπλήρωσης αγροτικού εισοδήματος από την πολυαπασχόληση.	- Απώλεια εισοδήματος από την πολυαπασχόληση. - Σταθεροποίηση ή/και άνοδος της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στην απασχόληση. - Σταθεροποίηση ή/και άνοδος του λόγου συμμετοχής στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό προς το ΑΕΠ. - Διατήρηση αναντιστοιχίας στη συμμετοχή στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό και στο ΑΕΠ. - Διατήρηση δομικών αιτιών επιβάρυνσης του αγροτικού εισοδήματος.	6.2.1.4 ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ, ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΑ, ΤΗΣ ΑΔΥΝΑΜΙΑΣ ΕΚΤΟΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΤΡΙΤΟΓΕΝΗ ΤΟΜΕΑ. - Οικονομική ανάπτυξη. - Εμφώση στη μείωση του κόστους παραγωγής, ως παράγοντα βελτίωσης του εισοδήματος. - Αναβάθμιση των γνώσεων και τεχνική στήριξη των παραγωγών. - Συγκράτηση της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο. - Συλλογική παρέμβαση των παραγωγών σε όλα τα στάδια της παραγωγής-μεταποίησης-εμπορίας.

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ - ΣΤΟΧΟΙ
Ι. ΔΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ				
Ι.Α ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ - ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΑ				
«Καταστροφή χωρίς δημιουργία»: Καταστροφή της εγχώριας παραγωγικής βάσης χωρίς δημιουργία νέας με ποιοτικότερα χαρακτηριστικά.	5.9.1.2	<ul style="list-style-type: none">- Πολιτική εσωτερικής υποτίμησης.- Περιορισμός ή/και άρση της οικονομικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων.- Μείωση εγχώριας αγοραστικής δύναμης.	<ul style="list-style-type: none">- «Ορίζοντα» καταστροφή της παραγωγικής βάσης, χωρίς την αντικατάστασή της από πιο παραγωγική.- Υψηλή ανεργία.- Κίνδυνος παρερμηνείας των επιπτώσεων της πολιτικής εσωτερικής υποτίμησης ως υποτιθέμενης «δημογραφικής καταστροφής».	6.2.1.5 ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗ ΚΑΤΕΣΤΡΑΜΜΕΝΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ. <ul style="list-style-type: none">- Επανένταξη κατεστραμμένων τμημάτων της παραγωγικής βάσης στην οικονομική δραστηριότητα.- Αποκάλυψη των πραγματικών αιτιών της εξόδου των επιχειρήσεων από την παραγωγική διαδικασία.
Μείωση της εγχώριας κατανάλωσης τροφίμων και αλλαγή καταναλωτικού προτύπου προς τρόφιμα χαμηλότερης διατροφικής και χρηματικής αξίας.	4.1.2, 5.1.1	<ul style="list-style-type: none">- Οικονομική ύφεση.- Πολιτική εσωτερικής υποτίμησης.- Υψηλή ανεργία.- Υπερφορολογή χαμηλών και μεσάσιων εισοδημάτων.- Μείωση αγοραστικής δύναμης.	<ul style="list-style-type: none">- Περιορισμός στη ζήτηση των αγροτικών προϊόντων.- Πίεση στις τιμές των αγροτικών προϊόντων.- Πίεση αγροτικού εισοδήματος.- Ενδεχόμενη πίεση από εισαγωγές φθηνών προϊόντων μαζικής κατανάλωσης.	6.2.1.6 ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΕΓΧΩΡΙΑΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ. <ul style="list-style-type: none">- Πέραν του προσανατολισμού στις αγορές του εξωτερικού, στήριξη και της μαζικής αγροτικής παραγωγής για την κάλυψη των διατροφικών αναγκών στο νέο καταναλωτικό πρότυπο.- Διαχείριση πίεσης από τις φθηνές εισαγωγές προϊόντων μαζικής κατανάλωσης.
Ι.Β ΚΛΑΔΙΚΕΣ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΕΙΣ				
Αποδυνάμωση των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων.	5.6, 5.9.2.1	<ul style="list-style-type: none">- Οικονομική ύφεση.- Πολιτική εσωτερικής υποτίμησης.- Μείωση αγοραστικής δύναμης - Περιορισμός εγχώριας παραγωγικής βάσης.	<ul style="list-style-type: none">- Περιορισμός εγχώριας παραγόμενης προστιθέμενης αξίας.- Περιορισμός θέσεων εργασίας.- Περιορισμός εγχώριας παραγόμενης προστιθέμενης αξίας στις εξαγωγές.	6.2.2.1 ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΣΤΟΧΕΥΜΕΝΩΝ ΕΓΧΩΡΙΩΝ ΚΛΑΔΙΚΩΝ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΕΩΝ. <ul style="list-style-type: none">- Μεγιστοποίηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας της παραγωγής.- Μεγιστοποίηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας στις εξαγωγές.- Δημιουργία θέσεων εργασίας ως αποτέλεσμα των πολλαπλασιαστικών επιπτώσεων από την ενδυνάμωση των κλαδικών διασυνδέσεων και την αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας.

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ – ΣΤΟΧΟΙ
Ι.Γ. ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΔΙΑΦΘΩΡΩΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ				
Χαλαρή σχέση φυττικής-ζωικής παραγωγής.	5.8.3	Χρόνες ανεπάρκειες στο σχεδιασμό της αγροτικής ανάπτυξης.	<ul style="list-style-type: none"> - Υψηλό κόστος ζωοτροφών. - Υπονέωση ανταγωνιστικότητας της κτηνοτροφίας. - Επιβάρυνση εμπορικού ισοζυγίου με εισαγωγές ζωοτροφών και κτηνοτροφικών προϊόντων. 	6.2.3.1 ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΦΥΤΙΚΗΣ-ΖΩΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ.
Υποχώρηση βιομηχανικών φυτών.	4.2.6.2, 5.1.8	- Αποσύνδεση επιδοτήσεων από την παραγωγή.	<ul style="list-style-type: none"> - Αύξηση εισαγωγών πρώτων υλών και τελικών προϊόντων. - Αποδυνάμωση κλαδικών διασυνδέσεων πρωτογενούς τομέα-μεταποιητικής βιομηχανίας. - Αποδυνάμωση δυνατοτήτων για την αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας. - Απώλεια θέσεων εργασίας στη μεταποίηση. 	6.2.3.2 ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΚΑΛΙΠΕΡΤΕΙΩΝ. Εξέταση δυνατοτήτων για επαναφορά των βιομηχανικών φυτών και επανάλειψή τους σχετικών μεταποιητικών μονάδων.
Μείωση ζήτησης τροφίμων και αλλαγή καταναλωτικού προτύπου.	4.1.2, 5.1.1, 6.2.1.6	<ul style="list-style-type: none"> - Οικονομική ύφεση, ανεργία, μείωση αγοραστικής δύναμης. - Παραγνώριση των επιπτώσεων της ύφεσης στην εγχώρια αγοραστική δύναμη και στην αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου. 	<ul style="list-style-type: none"> - Οικονομική ύφεση, ανεργία, μείωση αγοραστικής δύναμης. - Παραγνώριση των επιπτώσεων της ύφεσης στην εγχώρια αγοραστική δύναμη και στην αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου. 	6.2.3.3 ΑΝΑΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΣΕ ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ, ΜΕ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ «ΜΑΖΙΚΗΣ» ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΑΠΟ ΦΘΗΝΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΧΑΜΗΛΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ.
Πρόβλημα διαδοχής στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις.	4.2.2.2, 5.1.3.2, 5.10.3	Μεγάλη μείωση του αριθμού των συμβαθιζόμενων μελών. Η μείωση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στον πρωτογενή τομέα θα γίνεται πλέον κυρίως από τους εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό, δηλ. από τον πυρήνα των απασχολούμενων.	<ul style="list-style-type: none"> - Μείωση αριθμού εκμεταλλεύσεων. - Αύξηση ρυθμού συγκέντρωσης της καλλιεργούμενης γης (ιδίκτης ή/και ενοικιαζόμενης). - Μετατόπιση προς εκτατικές καλλιέργειες. - Αύξηση ζήτησης για μισθωτή εργασία. 	6.2.3.4 ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΔΙΑΔΟΧΗΣ. Σχεδιασμός για την αντιμετώπιση της μείωσης του αριθμού των εκμεταλλεύσεων και της παραγωγής, καθώς και των αλλαγών στο ιδιοκτησιακό καθεστώς (συγκεντροποίηση γης) και στη σχέση ιδίκτης της και εννοικιαζόμενης καλλιεργούμενης έκτασης.

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ – ΣΤΟΧΟΙ
II. ΕΙΣΡΟΕΣ – ΚΟΣΤΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ				
Αύξηση κόστους παραγωγής.	4.2.4.1, 5.1.4.1, 5.1.5	- Δυσμενείς όροι εμπορίου. - Χαμηλό επίπεδο τεχνολογίας παραγωγών. - Απουσία δομών τεχνικής υποστήριξης των παραγωγών.	- Αποδυνάμωση ανταγωνιστικότητας. - Μείωση εισοδήματος. - Επιβάρυνση του περιβάλλοντος.	6.3.1 ΜΕΙΩΣΗ ΚΟΣΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ. - Τεχνική στήριξη παραγωγών από την πολιτεία, τις συνεταιριστικές οργανώσεις, την τοπική αυτοδιοίκηση. - Έργα και δράσεις υποδομής. - Συνδεδεση φυτικής-ζωικής παραγωγής.
Δυσμενείς σύνθεση εισροών, υψηλή συμμετοχή της ενέργειας και των ζωοτροφών.	4.2.4.1, 5.1.5	- Χαμηλό επίπεδο τεχνολογίας παραγωγών. - Απουσία δομών τεχνικής στήριξης των παραγωγών.	- Υψηλό κόστος παραγωγής. - Αποδυνάμωση ανταγωνιστικότητας.	6.3.2 ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΤΗΣ ΔΥΣΜΕΝΟΥΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ ΤΩΝ ΕΙΣΡΟΩΝ. - Τεχνική στήριξη παραγωγών από την πολιτεία, τις συνεταιριστικές οργανώσεις, την τοπική αυτοδιοίκηση. - Έργα και δράσεις υποδομής. - Συνδεδεση φυτικής-ζωικής παραγωγής.
Αύξηση κόστους εισροών χωρίς αντίστοιχη απόδοση.	4.2.4.1	- Χαμηλό επίπεδο τεχνολογίας παραγωγών. - Απουσία δομών τεχνικής υποστήριξης των παραγωγών.	- Υψηλό κόστος παραγωγής. - Αποδυνάμωση ανταγωνιστικότητας.	6.3.3 ΜΕΙΩΣΗ ΤΟΥ ΚΟΣΤΟΥΣ ΧΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΔΟΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΕΙΣΡΟΩΝ. - Βελτίωση γνώσεων των παραγωγών. - Τεχνική στήριξη παραγωγών από την πολιτεία, τις συνεταιριστικές οργανώσεις, την τοπική αυτοδιοίκηση. - Έργα και δράσεις υποδομής.
Επιδείνωση όρων εμπορίου των αγροτικών προϊόντων σε σχέση με τις εισροές.	4.2.4, 5.1.5	Απουσία συλλογικής παρέμβασης των παραγωγών στην εμπορία των αγροτικών προϊόντων και στην προμήθεια των εισροών.	- Υψηλό κόστος παραγωγής. - Μείωση αγροτικού εισοδήματος. - Αποδυνάμωση ανταγωνιστικότητας.	6.3.4 ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΔΕΙΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΙΣ ΕΙΣΡΟΕΣ. - Συλλογική οργάνωση παραγωγής, εμπορίας αγροτικών προϊόντων και προμήθειας εισροών. - Βελτίωση της αποδοτικότητας στη χρήση των εισροών.
III. Α ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ				
Ελλιπής χρηματοδότηση προγενέους τομέα και αναντιστοιχία με το ρόλο σε ΑΕΠ, εξαγωγές, τροφοδοσία μεταποίησης.	5.1.7, 5.5, 5.5.1, 5.10.4, 6.4.2	- Οικονομική ύφεση. - Προβλήματα ρευστότητας τραπεζικού συστήματος. - Αδυναμία πρόσβασης του πρωτογενούς τομέα στη χρηματοδότηση.	- Προβλήματα στον εκσυγχρονισμό και στην ανάπτυξη. - Αδυναμία εκπλήρωσης του ρόλου στη στήριξη της μεταποίησης και των εξαγωγών.	6.4.1 ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΡΟΛΟ ΠΟΥ ΔΙΑΔΡΑΜΑΤΙΖΕΙ ΣΤΟ ΑΕΠ, ΣΤΗΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ.

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ - ΣΤΟΧΟΙ
III. Α ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ				
Μεταβολή της σύνθεσης των δανείων από μεσομακροπρόθεσμα σε βραχυπρόθεσμα.	4.2.5, 5.1.7	- Οικονομική ύφεση. - Περιορισμός της εγχώριας ζήτησης. - Υποχώρηση της ανταγωνιστικότητας και περιορισμός πρόσβασης στην εγχώρια και τη διεθνή αγορά. - Υπερχρέωση επιχειρήσεων.	- Προβλήματα στην αντικατάσταση, στον εκσυγχρονισμό και στην επέκταση του πάγιου κεφαλαίου. - Υπόμειωση της μελλοντικής ανταγωνιστικότητας.	6.4.2. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΟΡΡΟΠΗΜΕΝΗΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΛΥΨΗ ΑΜΕΣΩΝ ΑΝΑΓΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΝΑΓΚΩΝ ΓΙΑ ΕΚΣΥΧΡΟΝΙΣΜΟ ΚΑΙ ΕΠΕΚΤΑΣΗ. Δημιουργία οικονομικών προϋποθέσεων (ζήτηση, ανταγωνιστικότητα) για την αποκατάσταση της ισορροπημένης χρηματοδότησης ανάμεσα στην κάλυψη των άμεσων αναγκών και των αναγκών σε εκσυγχρονισμό και επέκταση.
III. Β ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ				
Αύξηση κόστους του κεφαλαίου.	4.2.3.3, 5.1.4.1, 5.4.2, 6.5.5	- Προβλήματα ρευστότητας τραπεζικού συστήματος. - Διασφάλιση υψηλού ποσοστού εισοδήματος από τις επιδοτήσεις. - Αδυναμία πρόσβασης του αγροτικού τομέα στην αγορά.	- Μείωση του επιχειρηματικού εισοδήματος. - Περιορισμοί στην ομαλή συνέχιση της παραγωγικής διαδικασίας. - Περιορισμοί στην αντικατάσταση και στην επέκταση του παγίου κεφαλαίου. - Υπόμειωση ανταγωνιστικότητας.	6.4.3 ΜΕΙΩΣΗ ΚΟΣΤΟΥΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ. Επανάλητουργία χρηματοπιστωτικού θεσμού για τη χρηματοδότηση του πρωτογενούς τομέα.
Ανατιστοιχία συμμετοχής στις ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και στο ΑΕΠ.	5.5.1	- Διατήρηση παραδοσιακών μορφών παραγωγής. - Διασφάλιση υψηλού ποσοστού εισοδήματος από τις επιδοτήσεις. - Αδυναμία πρόσβασης του αγροτικού τομέα στην αγορά.	Αδυναμία αντικατάστασης, επέκτασης και εκσυγχρονισμού του πάγιου εξοπλισμού.	6.4.4. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΑ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΡΟΛΟ ΠΟΥ ΔΙΑΔΡΑΜΑΤΙΖΕΙ ΣΤΟ ΑΕΠ, ΣΤΗΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ.
Αποεπένδυση.	4.2.3.4, 5.1.6, 5.10.4	- Αύξηση κόστους κεφαλαίου. - Αδυναμία πρόσβασης του αγροτικού τομέα στην αγορά.	Αδυναμία αντικατάστασης, επέκτασης και εκσυγχρονισμού του πάγιου εξοπλισμού.	6.4.5 ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΑΠΟΕΠΕΝΔΥΣΗΣ.

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ – ΣΤΟΧΟΙ
IV. ΠΑΡΑΓΩΓΗ – ΕΙΣΟΔΗΜΑ				
Μείωση της παραγωγής.	4.2.3.2, 5.1.2	- Επιδείνωση συνθηκών κερδοφορίας για την αγροτική παραγωγή.	Η ακαθάριστη αξία παραγωγής αποτελεί το αφετηριακό μέγεθος για τη διαμόρφωση όλων των οικονομικών μεγεθών του πρωτογενούς τομέα.	6.5.1 ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΞΗ ΤΗΣ ΣΥΡΡΙΚΝΩΣΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ. - Αύξηση της παραγωγής (βελτίωση συνθηκών κερδοφορίας, βελτίωση αποδόσεων). - Μετατόπιση της σύνθεσης της παραγωγής προς προϊόντα υψηλότερης αξίας. - Βελτίωση των τιμών μέσω αναβάθμισης της ποιότητας.
Μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας.	4.2.1, 4.2.3.2, 5.1.2, 5.10	Μεταβολή της ενδιάμεσης ανάλογης με ρυθμό ταχύτερο από τη μεταβολή της ακαθάριστης αξίας παραγωγής.	- Δυσμενείς αφετηρία για τη διαμόρφωση σερίρας βασικών μεγεθών (καθαρή προστιθέμενη αξία, εισόδημα). - Μείωση συμβολής στη δημιουργία του ΑΕΠ.	6.5.2 ΑΥΞΗΣΗ ΤΗΣ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗΣ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗΣ ΑΞΙΑΣ. - Αύξηση της ακαθάριστης αξίας παραγωγής και συγκράτηση του ρυθμού μεταβολής της ενδιάμεσης ανάλογης σε χαμηλότερο επίπεδο. - Αντιμετώπιση απώλειας της προστιθέμενης αξίας των αγροτικών προϊόντων με την παρακράτηση μεγαλύτερου τμήματός της στον αγροτικό χώρο μέσω ανάπτυξης συνεταιριστικών-συλλογικών δραστηριοτήτων, με τη διεύρυνση του βαθμού καθετοποίησης και με την οργάνωση των άμεσων μορφών πρόσβασης των παραγωγών στις αγορές.
Μείωση καθαφής προστιθέμενης αξίας.	4.2.3.2, 4.2.3.3, 5.1.2, 5.1.4.1, 5.1.4.2, 5.1.10	Μείωση ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας.	Η καθαρή προστιθέμενη αξία αποτελεί αφετηριακό μέγεθος για τη συγκράτηση σερίρας βασικών μεγεθών (εισόδημα των συντελεστών παραγωγής, λειτουργικό πλεόνασμα, επιχειρηματικό εισόδημα).	6.5.3 ΑΥΞΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΘΑΡΗΣ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗΣ ΑΞΙΑΣ. Αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας από την οποία κυρίως εξαρτάται η διαμόρφωση της καθαφής προστιθέμενης αξίας.
Πολλαπλές πηγές μείωσης του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών.	5.4	- Υποχώρηση ακαθάριστης και καθαφής προστιθέμενης αξίας πρωτογενούς τομέα. - Μείωση ζήτησης αγροτικών προϊόντων. - Περιορισμός δυνατοτήτων πολυαπασχόλησης. - Δυσμενείς όροι εμπορίου. - Αύξηση κόστους χρήσης των εισροών χωρίς αντίστοιχη απόδοση.	- Δυσμενείς επιπτώσεις και προοπτικές για το αγροτικό εισόδημα και το εισόδημα των αγροτών. - Υπονόμευση των όρων παραγωγής και εκσυγχρονισμού του πρωτογενούς τομέα.	6.5.4 ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΛΑΠΛΩΝ ΠΗΓΩΝ ΠΙΕΣΗΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΩΝ. - Οικονομική ανάπτυξη. - Περιφερειακή ανάπτυξη. - Συλλογική οργάνωση στην προμήθεια των εισροών, στην παραγωγή και στην εμπορία των προϊόντων. - Αύξηση αποδοτικότητας εισροών.

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ - ΣΤΟΧΟΙ
IV. ΠΑΡΑΓΩΓΗ – ΕΙΣΟΔΗΜΑ				
Μείωση επιχειρηματικού εισοδήματος.	4.2.3.3, 5.1.4.1, 6.5.10	- Μείωση της καθαρής προστιθέμενης αξίας. - Αύξηση φορολογίας, κόστους κεφαλαίου και κόστους εισροών.	Δυσχέρειες στον εκσυγχρονισμό και στην ανάπτυξη.	6.5.5 ΑΥΞΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ. Παρεμβάσεις/επανεξέταση στα στοιχεία που επηρεάζουν τη διαμόρφωση του επιχειρηματικού εισοδήματος (καθαρή προστιθέμενη αξία, φορολογία, κόστος κεφαλαίου).
Μείωση των δυνατοτήτων συμπλήρωσης του αγροτικού εισοδήματος από την πολυαπασχόληση.	4.2.2.2, 5.1.3.3, 5.4.1, 5.4.2, 5.4.4, 5.8.5, 5.1.1, 6.2.1.1, 6.2.1.4, 6.7.5	- Οικονομική ύφεση. - Περιορισμός ή/και άρση της οικονομικής δραστηριότητας. - Υψηλή ανεργία σε δευτερογενή, τριτογενή τομέα.	- Πτώση βιοτικού επιπέδου. - Περιορισμοί στη χρηματοδότηση της αγροτικής παραγωγής. - Δυσμενείς επιπτώσεις γενικότερα στην οικονομική ζωή της περιφέρειας.	6.5.6 ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΩΝ ΓΙΑ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΕΚΤΟΣ ΠΡΩΤΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΑ. ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΠΟΛΥΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ. - Οικονομική ανάπτυξη. - Περιφερειακή ανάπτυξη. - Ενίσχυση των δυνατοτήτων για συμπληρωματικές οικονομικές δραστηριότητες εκτός πρωτογενούς τομέα. - Συλλογική οργάνωση σε διάφορα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας.
Εισοδηματικές ανισότητες εντός του πρωτογενούς τομέα.	5.8.4, 5.8.6.2, 6.7.4, 6.8.3	Σύστημα επιδοτήσεων με μη πλήρως ορθολογικά και δίκαια κριτήρια.	- Περιφερειακές και κλαδικές ανισότητες. - Ο συνδυασμός δυσμενών συνθηκών παραγωγής με τη μεροληπτική αγροτική πολιτική υπέρ ορισμένων προϊόντων/περιοχών οδηγεί σε συρρίκνωση της παραγωγής και στην εγκατάλειψη της υπαίθρου.	6.5.7 ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΔΙΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝΤΑΙ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ (ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ). - Εκλογίκευση και επαναπροσδιορισμός του συστήματος των επιδοτήσεων με δίκαια κριτήρια.
Ατέλειες στο σύστημα φορολόγησης.	5.1.4.1, 5.4, 5.5.2, 6.5.9	- Χρόνια αδυναμία της πολιτείας να εφαρμόσει ένα δίκαιο και αποτελεσματικό φορολογικό σύστημα. - Χρόνιο έλλειμμα στην ακριβή αποτύπωση του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών.	- Επιβάρυνση του αγροτικού εισοδήματος. - Ανισότητες από την αναντιστοχία μεταξύ της επιβάρυνσης από τη φορολογία και του οφέλους από τις επιδοτήσεις.	6.5.8 ΕΚΚΛΙΤΙΚΕΥΣΗ ΤΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ. Αποκατάσταση των ανισοτήτων από την αναντιστοχία μεταξύ φορολογικών βαρών και οφέλους από τις επιδοτήσεις.

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ - ΣΤΟΧΟΙ
IV. ΠΑΡΑΓΩΓΗ - ΕΙΣΟΔΗΜΑ				
Ασυμμετρία φορολογικής επιβάρυνσης και οφέλους από τις επιδοτήσεις.	5.1.4.1, 5.4, 5.5.2, 6.5.8	Το χρόνιο έλλειμμα στην ακριβή αποτύπωση του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών.	- Άδικη μεταχείριση αγροτών με λιγότερο ή καθόλου επιδοτούμενα προϊόντα.	6.5.9 ΕΠΙΛΕΞΤΕΑΞΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΠΙΔΟΤΗΣΕΩΝ. - Επανεξέταση φορολογικού συστήματος και συστήματος επιδοτήσεων με κριτήριο την άρση των αδικιών. - Αντιμετώπιση των εισοδηματικών ανισοτήτων που δημιουργούνται από την ανισορροπία ανάμεσα στη διαφοροποιημένη πολιτική ενισχύσεων και την ενιαία φορολογική πολιτική.
Διεύρυνση της εξάρτησης του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών από τις επιδοτήσεις.	4.2.3.3, 5.1.4.2, 6.5.5	- Στασιμότητα, υποχώρηση της αξίας παραγωγής.	- Αποδυνάμωση προσπάθειας εκσυγχρονισμού. - Αύξηση βαθμού ενιαυσθσίας από μη ελεγχόμενες διαδικασίες. - Έδαφος για ανάπτυξη παθογενειών στο σύστημα διαχείρισης των επιδοτήσεων.	6.5.10 ΜΕΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΠΙΔΟΤΗΣΕΙΣ. - Μετριασμός της εξάρτησης του αγροτικού εισοδήματος από πηγές εκτός παραγωγικής διαδικασίας. - Αύξηση της αξίας της παραγωγής. - Μέτρα για την ενίσχυση του εισοδήματος από την παραγωγική διαδικασία. - Εκλογίκευση της οικονομικής στήριξης στη βάση των πραγματικών αναγκών που απορρέουν από τις ιδιομορφίες της αγροτικής παραγωγής.
Ασάφεις σχέτικά με το εισόδημα των αγροτών: - Εξομίωση του αγροτικού εισοδήματος με το εισόδημα των αγροτών. - Μονομερής εμφάνιση στην ανισότητα αστικού-αγροτικού εισοδήματος.	5.4.1, 5.8.6, 5.8.6.1, 5.8.6.2, 5.8.6.3	- Ελλιπής έρευνα στον αγροτικό χώρο. - Αδράνεια στη διάγνωση των οικονομικών και των κοινωνικών αλλαγών, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της βαθιάς και παρατεταμένης ύφεσης.	Διατήρηση της παραδοσιακής αντιλήψης για την υπεροχή των αστικών εισοδημάτων έναντι των αγροτικών, με αποτέλεσμα την άνηση μεταχείριση των ανέργων, των χαμηλόμισθων και των χαμηλοσυντάξιouxών.	6.5.11 ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΠΡΩΤΟΓΕΝΗ ΤΟΜΕΑ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΤΟΥ ΜΕ ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ. - Αποτύπωση του πραγματικού εισοδήματος - Σαφής αποτύπωση του εισοδήματος των αγροτών και αποκατάσταση της σχέσης του με το αστικό εισόδημα υπό το πρίσμα των νέων δεδομένων της βαθιάς και παρατεταμένης ύφεσης.

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ - ΣΤΟΧΟΙ
IV. ΠΑΡΑΓΩΓΗ - ΕΙΣΟΔΗΜΑ				
- Μη συνειδητοποιήση της νέας ισορροπίας ανάμεσα στον αστικό και τον αγροτικό χώρο, όσον αφορά το εισοδηματικό πρόβλημα.				
V. ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ				
Χαμηλό περιεχόμενο εγχώριας προστιθέμενης αξίας στις εξαγωγές.	6.2.2.1, 6.7.8	- Χαμηλός βαθμός μεταποίησης αγροτικών πρώτων υλών. - Σχετικά χαμηλή σύνδεση αγροτικού τομέα με τη βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού.	- Μη αξιοποίηση δυνατοτήτων για τη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου. - Δυσμενής επίπτωση στους όρους εμπορίου.	6.6.1. ΑΥΞΗΣΗ ΤΗΣ ΕΓΧΩΡΙΑΣ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗΣ ΑΞΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ.
Χαμηλός βαθμός μεταποίησης των εξαγόμενων προϊόντων.	5.6, 5.9.2.1, 6.2.2, 6.2.3.2, 6.7.8	- Χαμηλός βαθμός μεταποίησης αγροτικών πρώτων υλών. - Σχετικά χαμηλή σύνδεση αγροτικού τομέα με τη βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού.	- Χαμηλή προστιθέμενη αξία των εξαγώνων. - Δυσμενής διαμόρφωση των όρων εμπορίου.	6.6.2. ΑΥΞΗΣΗ ΒΑΘΜΟΥ ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΞΑΓΟΜΕΝΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ.
Δυσμενής διάρθρωση και υψηλός βαθμός συγκέντρωσης των εξαγώνων (φρούτα, λαχανικά).	4.5, 5.1.1.1	- Παραδοσιακή διάρθρωση της παραγωγής. - Σχετικά χαμηλός βαθμός εισαγωγής και επέκτασης της αναδιάρθρωσης καλλιεργειών.	Υψηλός βαθμός εξάρτησης των εξαγώνων από περιορισμένο αριθμό προϊόντων.	6.6.3 ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΤΗΣ ΕΞΑΓΩΓΙΚΗΣ ΒΑΣΗΣ. Στοχευμένες ενέργειες για διεύρυνση της εξαγωγικής βάσης.

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ – ΣΤΟΧΟΙ
V. ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ				
Δυσμενής διάθροση των εισαγωγών (γαλακτοκομικά, κρέας).	4.5, 5.1.11	Ανεπάρκειες στο εγχώριο παραγωγικό σύστημα όσον αφορά βασικά προϊόντα διατροφής (κόστος, ανταγωνιστικότητα, διασύνδεση κλάδων, όγκος παραγωγής).	- Επιβάρυνση εμπορικού ισοζυγίου. - Δυσμενής διαμόρφωση των όρων εμπορίου.	6.6.4 ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΔΙΑΦΘΩΣΗΣ ΕΙΣΑΓΩΓΩΝ. - Μείωση του ειδικού βάρους βασικών προϊόντων στη σύνθεση των εισαγωγών. - Αύξηση εγχώριας κτηνοτροφικής παραγωγής. - Ενίσχυση σχέσεων φυτικής-ζωικής παραγωγής.
Χαμηλός βαθμός αυτάρκειας σε βασικά προϊόντα.	4.5.1.1, 5.1.11, 5.8.9	Έλλειμμα στην παραγωγή βασικών αγροτικών προϊόντων.	- Επιβάρυνση εμπορικού ισοζυγίου. - Αποδυναμίωση κλαδικών διασυνδέσεων του αγροτικού τομέα με τη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού.	6.6.5 ΑΥΞΗΣΗ ΒΑΘΜΟΥ ΑΥΤΑΡΚΕΙΑΣ ΣΕ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ.
Υψηλός βαθμός εξάρτησης από εισαγωγές σε βασικά προϊόντα.	4.5.1.1, 5.1.11	Έλλειμμα στην παραγωγή βασικών αγροτικών προϊόντων.	- Επιβάρυνση εμπορικού ισοζυγίου. - Αποδυναμίωση κλαδικών διασυνδέσεων του αγροτικού τομέα με τη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού.	6.6.6 ΜΕΙΩΣΗ ΒΑΘΜΟΥ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ ΑΠΟ ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΣΕ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ. - Μείωση βαθμού εξάρτησης από εισαγωγές σε επιλεγμένα προϊόντα. - Ορίζονται πολιτική για τη μείωση του κόστους παραγωγής σε προϊόντα μαζικής κατανάλωσης, με στόχο την υποκατάσταση των εισαγωγών.
Επιδείνωση όρων εμπορίου των αγροτικών εξαγωγών προς τις αγροτικές εισαγωγές.	4.2.4, 4.5, 5.1.11	Ασυμμετρίες στη σύνθεση των εισαγόμενων και εξαγόμενων προϊόντων, όσον αφορά το ρυθμό μεταβολής των τιμών τους.	Επιβάρυνση εμπορικού ισοζυγίου.	6.6.7 ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΕΞΑΓΩΓΩΝ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ. - Αναβάθμιση σύνθεσης εξαγόμενων προϊόντων. - Εξαγωγήμα προϊόντα υψηλής εγχώριας προστιθέμενης αξίας. - Μεταβολή σύνθεσης εισαγωγών προς προϊόντα σχετικά χαμηλότερης αξίας.

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ - ΣΤΟΧΟΙ
VI. ΣΤΡΕΦΟΥΣΤΥΠΑ - ΕΣΦΑΛΛΜΕΝΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ				
Μονομερής αξιολόγηση και αντιμετώπιση του πρωτογενούς τομέα βάσει της συμμετοχής του στο ΑΕΠ.	4.1, 5.8.1	Έλλειμμα στην κατανόηση του πολυδιάστατου ρόλου του αγροτικού τομέα.	<ul style="list-style-type: none"> - Απεμπόληση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων του αγροτικού τομέα. - Ελλιπής αντιμετώπιση των προβλημάτων. 	<p>6.7.1 ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΑ ΚΑΙ ΑΝΑΛΟΓΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΗΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ολοκληρωμένη αξιολόγηση του ρόλου του πρωτογενούς τομέα. - Αποκατάσταση των κριτηρίων αξιολόγησης του πρωτογενούς τομέα, ώστε να αντιμετωπίζεται ολοκληρωμένα σε όλες τις διαστάσεις του. - Αντιμετώπιση του πρωτογενούς τομέα σύμφωνα με τον «έμμεσο» και τον «έμμεσο» ρόλο του. - Διατύπωση στόχων στρατηγικής και πολιτικής με βάση την ολοκληρωμένη αξιολόγηση του πρωτογενούς τομέα.
Παρερμηνείες για τα αίτια μείωσης της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ: - Η μείωση του ειδικού βάρους του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ παραμένει αυστηρώς σε οικονομική ανάπτυξη. - Για τη μείωση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα ευθύνεται η αποκοιλούμενη αγροτική πολιτική.	5.3, 5.8.2, 5.10.2, 5.10.5, 5.10.6	Έλλειμμα στην κατανόηση των τομεακών αλλαγών και σχέσεών τους με την οικονομική ανάπτυξη.	<ul style="list-style-type: none"> - Αδυναμία ερμηνείας των αιτιών και των αποτελεσμάτων των τομεακών αλλαγών και δημιουργία στρεβλής αφετηρίας επιλογών πολιτικής. 	<p>6.7.2 ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟ ΛΟΓΟ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΑΙΤΙΩΝ ΠΟΥ ΟΔΗΓΟΥΝ ΣΤΟΜΕΑΚΕΣ -ΔΙΑΦΡΩΤΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ.</p>

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ - ΣΤΟΧΟΙ
Επαναλαμβανόμενη πρόταση για ανατροπή της σχέσης φυτικής-ζωικής παραγωγής.	5.8.3	- Μηχανιστική ανάνηψη δεδομένων σε ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες. - Μη εμπέδυνση στα πραγματικά αίτια των προβλημάτων. - Αναπαραγωγή στερεοτυπικών αντιλήψεων.	Εσφαλμένος στόχος	6.7.3 ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΣΦΑΛΜΕΝΟΥ ΣΤΟΧΟΥ ΓΙΑ ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΦΥΤΙΚΗΣ-ΖΩΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΜΕ ΤΟ ΣΤΟΧΟ ΓΙΑ ΕΝΕΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ.
Αγνόηση της ασυμμετρίας στο ειδικό βόρος του πρωτογενούς τομέα σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο.	5.8.4	Ελλείπις ανάνηψη των γεωγραφικών διαφοροποιήσεων του πρωτογενούς τομέα.	Δημιουργία εσφαλμένης εικόνας/ υποτίμηση του πραγματικού οικονομικού ρόλου του πρωτογενούς τομέα.	6.7.4 ΧΑΡΑΞΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ/ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΣ ΥΠΟΨΗ ΤΙΣ ΕΝΤΟΝΕΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ. - Οργανική ένταξη του πρωτογενούς τομέα και του αγροτοφικού συστήματος στο γενικότερο πλαίσιο ανάπτυξης της περιφέρειας, με αποκέντρωση του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα.
VI. ΣΤΡΕΦΟΥΣΙΑ - ΕΣΦΑΛΜΕΝΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ				
Υπέρμετρες και γεωγραφικά αδιαφοροποίητες προσδοκίες από την πολυλειτουργικότητα και την πολυασαχόληση.	5.8.5	Ελλείπις ανάνηψη των γεωγραφικών διαφοροποιήσεων που επιτρέψουν τον αγροτικό τομέα.	Επισκίαση της αδυναμίας ορισμένων αγροτικών περιοχών να έχουν πρόσβαση στα οφέλη από την πολυλειτουργικότητα και την πολυασαχόληση.	6.7.5 ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΔΟΚΙΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΥΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΛΥΑΣΧΟΛΗΣΗ. - Μέριμνα και έμφαση σε μέτρα αγροτικής πολιτικής σε περιοχές/κλάδους όπου οι δυνατότητες συμπληρωματικής απασχόλησης είναι περιορισμένες ή εκλείπουν. - Έμπρακτη αποκατάσταση της πολυλειτουργικής σημασίας του αγροτικού τομέα και αντίστοιχη αντιμετώπιση του από το σύνολο των πολιτικών. - Αναγνώριση της αναγκαιότητας για οικονομική στήριξη δραστηριοτήτων-λειτουργιών οι οποίες, ενώ δεν αναγνωρίζονται από την αγορά, είναι κρίσιμες για τη λειτουργία του οικοσυστήματος και για την κοινωνική συνοχή της υπαίθρου.

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ – ΣΤΟΧΟΙ
Υπέριμετρες προσδοκίες για τη συμβολή του πρωτογενούς τομέα στην έξοδο από την ύφεση.	5.3, 5.10	Λανθασμένη αντίγνωση διατομεακών αλλαγών.	<ul style="list-style-type: none"> - Καλλιέργεια ανεδαφικών προσδοκιών. - Επισκίαση των προβλημάτων του αγροτικού τομέα. 	6.7.6 ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΞΟΔΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΦΕΣΗ.
Επιδίωξη της αυτάρκειας και μη ποιοτικοί στόχοι στην πολιτική εξαγωγών.	5.8.9	Ελλιπής κατανόηση της δομής και της λειτουργίας του παγκόσμιου συστήματος παραγωγής και εμπορίου.	<ul style="list-style-type: none"> - Εσφαλμένος στόχος. - Στόχοι χαμηλής απόδοσης. - Απεμπόληση αναπτυξιακών δυνατοτήτων. 	6.7.7 ΕΠΙΔΙΩΞΗ ΕΝΤΑΣΗΣ ΣΤΟΝ ΔΙΕΘΝΗ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΕ ΕΥΝΟΙΚΟΥΣ ΟΡΟΥΣ, ΑΝΤΙ ΤΗΣ ΑΥΤΑΡΚΕΙΑΣ. <ul style="list-style-type: none"> - Ένταξη στις παγκόσμιες αξιακές αλυσίδες σε όσο γίνεται ευνοϊκότερη θέση. - Πίκνωση των εγχώριων διακλαδικών σχέσεων. - Αύξηση της προστιθέμενης αξίας στην παραγωγή και στις εξαγωγές.
Μετάθεση ευθυνών για τη μείωση του κόστους παραγωγής σε τρίτους.	4.2.4.1, 5.1.5	Ελλιπής κατανόηση του ρόλου της πολιτείας και μη διάκρισή του από τις ευθύνες του αγροτικού χώρου.	<ul style="list-style-type: none"> - Μετάθεση ευθυνών στην πολιτεία, πέραν αυτών που πράγματι της αναλογούν. - Μη ανάληψη ευθύνες από τον αγροτικό χώρο για τις ευθύνες που του αναλογούν. 	6.7.8 ΑΛΛΑΓΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΗΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΚΟΣΤΟΥΣ.
VIII. ΠΟΛΙΤΙΚΗ – ΘΕΣΜΟΙ				
Επαναπροσδιορισμός του ρόλου του κράτους και των συλλογικών μορφών οργάνωσης	3	<ul style="list-style-type: none"> - Αντικρουόμενες προσδοκίες από το κράτος (υπερβολική έμφαση στην οικονομική πολιτική), απουσία σχεδίου στρατηγικής για πρωτογενή τομέα). - Μη αξιοποίηση συλλογικών μορφών οργάνωσης και απουσία ουσιαστικής συμβολής τους στον εκσυγχρονισμό του αγροτικού τομέα. 	6.8.1 ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.	

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ – ΣΤΟΧΟΙ
Αποδυνάμωση και απαξίωση των συλλογικών θεσμών.	5.7	<ul style="list-style-type: none">- Ο υψηλός βαθμός στήριξης του εισοδήματος από τις επιδοτήσεις συνέβαλε στην υποβάθμιση της ανάγκης για συλλογική δράση.- Ανεπάρκειες στη λειτουργία των συνεταιρισμών, μη διαχείριση των κοινοτικών πόρων.	<ul style="list-style-type: none">- Στέρεση των ευεργετικών στοιχείων της συλλογικής δράσης στο κόστος παραγωγής, στις τιμές των προϊόντων και στο εισόδημα.- Αδυναμία συγκράτησης μέρους της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο.	6.8.2. ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΣΜΟΣ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ – ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΣΥΛΛΟΓΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ. <ul style="list-style-type: none">- Ανασυγκρότηση συλλογικότητων.- Επανεργοποίηση και αναβάθμιση των συλλογικών θεσμών (συνεταιριστικών και συνδικαλιστικών), εκ νέου οριοθέτηση του ρόλου τους.- Εισαγωγή και ενίσχυση νέων μορφών συλλογικής δράσης στο πλαίσιο της κοινωνικής οικονομίας.
Περιορισμένος ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην οικονομία και ειδικά στην τοπική και την αγροτική ανάπτυξη.	-	Ανεπάρκειες στην αντίληψη για το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης.	Αναξιοποίητες δυνατότητες ανάπτυξης.	6.8.3. ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΣΗ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ. Δραστικοποίηση της αυτοδιοίκησης σε χώρους τους οποίους το κράτος έχει απολέσει ή/και εκχωρήσει.
Στρεβλώσεις από την πολιτική των επιδοτήσεων.	5.1.4.2, 6.5.9, 6.5.10	<ul style="list-style-type: none">- Πλημμελής μελέτη των αναγκών για επιδοματική στήριξη.- Υπερίσχυση παγιωμένων συμφερόντων.	<ul style="list-style-type: none">- Αναποτελεσματικότητα πολιτικών ενίσχυσης και αναπαραγωγής ανισοτήτων.- Υπερβολική εξάρτηση εισοδήματος από τις επιδοτήσεις.- Αποδυνάμωση της διαδικασίας εκσυγχρονισμού.- Αποδυνάμωση της συλλογικής δράσης.	6.8.4. ΕΚΛΟΠΙΚΕΥΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΤΗΡΙΞΗΣ ΣΤΗ ΒΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΑΝΑΓΚΩΝ ΠΟΥ ΑΠΟΡΡΕΟΥΝ ΑΠΟ ΤΙΣ ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΕΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ.

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

ΘΕΜΑ ΠΡΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ	ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΑΙΤΙΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ - ΣΤΟΧΟΙ
VIII. ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΘΕΣΜΟΙ				
Δημιουργία γεωγραφικών ανισοτήτων από την πολιτική των επιδοτήσεων.	6.5.7, 6.7.4	Κλαδικές και γεωγραφικές ανισότητες στην κατανομή των επενδύσεων και των επιδοτήσεων.	<ul style="list-style-type: none"> - Ανισότητες μεταξύ κλάδων, προϊόντων και περιοχών. - Περιορισμός, εγκατάλειψη της παραγωγής σε περιοχές με δυσμενή γεωγραφικά χαρακτηριστικά. 	<p>6.8.5 ΕΠΑΝΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΕ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ ΙΣΟΡΡΟΠΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Αγροτική πολιτική με μέριμνα για όλα τα προϊόντα και για όλες τις περιοχές. - Κλαδικά και γεωγραφικά ορθολογικότερη, δικαιότερη και πιο ισορροπημένη κατανομή των επενδύσεων και των επιδοτήσεων. - Αντισταθμιστικά μέτρα σε περιοχές που για αντικειμενικούς λόγους δεν είναι εφικτή η συμμετοχή τους στις επενδύσεις και τις επιδοτήσεις.
Προσανατολισμός ορισμένων στρωμάτων του πληθυσμού προς μια πιο επαγγελματική γεωργία.	4.2.2.2, 5.1.3.2, 5.10.3	Μείωση του εισοδήματος των αγροτών και αύξηση της ανεργίας σε δευτερογενή και τριτογενή τομέα λόγω της οικονομικής ύφεσης.	<ul style="list-style-type: none"> - Προσανατολισμός τιμήματος των αγροτών για αντιμετώπιση της αγροτικής παραγωγής με περισσότερο επαγγελματικούς όρους. - Προσανατολισμός χαμηλόμισθων ή/και ανέργων από τον αστικό χώρο προς τον αγροτικό για λόγους επαγγελματικούς ή/και επιβίωσης. 	<p>6.8.6 ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΟΡΙΣΜΕΝΩΝ ΣΤΡΩΜΑΤΩΝ ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΠΙΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΓΕΩΡΓΙΑ.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Τεχνικοοικονομική στήριξη των ενδιαφερομένων. - Αξιοποίηση των δυναμικών στοιχείων ως πυρήνων σε ευρύτερα στρώματα των αγροτών.
Χαμηλό επίπεδο επαγγελματικής κατάρτισης των αγροτών.	3.3.4	Ελλείψεις μέριμνα για την επαγγελματική κατάρτιση των αγροτών από όλους τους εμπλεκόμενους και δυνάμει εμπλεκόμενους φορείς.	<ul style="list-style-type: none"> - Δυσμενείς επιπτώσεις στο κόστος παραγωγής, στην υιοθέτηση των καινοτομιών, στην ποιότητα και την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων. 	<p>6.8.7 ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΩΝ.</p> <p>Ανάληψη του έργου της κατάρτισης και της τεχνικοοικονομικής στήριξης από την πολιτεία (κεντρική διοίκηση, τοπική αυτοδιοίκηση) και από τις συνεταιριστικές οργανώσεις.</p>

6.2 Δομικά - Διαρθρωτικά δεδομένα

Τα δομικά – διαρθρωτικά προβλήματα αφορούν τρία επιμέρους επίπεδα:

- Τα μακροοικονομικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του πρωτογενούς τομέα (π.χ. τη συμμετοχή του στο ΑΕΠ και στην απασχόληση).
- Τη σχέση του πρωτογενούς τομέα με τους άλλους τομείς της οικονομίας (π.χ. κλαδικές διασυνδέσεις).
- Τα εσωτερικά διαρθρωτικά προβλήματα του πρωτογενούς τομέα (π.χ. διάρθρωση της αγροτικής παραγωγής).

6.2.1 Μακροοικονομικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά

6.2.1.1 Επαναφορά των τομεακών αλλαγών στην αναπτυξιακή κατεύθυνση

Συμπερασματικό σχόλιο

Ο πρωτογενής τομέας στην Ελλάδα βρίσκεται εκτός της «φυσιολογικής» πορείας των διατομεακών αλλαγών μιας οικονομίας ήδη από τις αρχές-μέσα της δεκαετίας του 2000.

- Την περίοδο 2005-2008, η μείωση της ποσοστιαίας συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ οφείλεται στην απόλυτη μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στον πρωτογενή τομέα και όχι στη βραδύτερη αύξησή της σε σχέση με τους άλλους τομείς της οικονομίας, όπως θα συνέβαινε σε μια φυσιολογική αναπτυξιακή διαδικασία.
- Την περίοδο 2009-2014, λόγω της ύφεσης, παρατηρείται πλέον αντιστροφή της φυσιολογικής πορείας της τομεακής αναδιάρθρωσης, με την έννοια ότι η ποσοστιαία συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση αποκτά ανοδική πορεία.

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης της περιόδου 2010-2014 *αντέστρεψε τη φυσιολογική πορεία των τομεακών αναδιάρθρωσεων* και δημιούργησε απαγορευτικές συνθήκες για την έξοδο του πλεονάζοντος ανθρώπινου δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα. Ως αποτέλεσμα, η απασχόληση διατηρήθηκε σε υψηλό και αναντίστοιχο επίπεδο με τη συμμετοχή στο ΑΕΠ και πιέστηκε το αγροτικό εισόδημα. Επιπλέον, η υψηλή ανεργία στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα περιόρισε και τη δυνατότητα συμπλήρωσης του εισοδήματος των αγροτών μέσω της πολυαπασχόλησης.

Υπό κανονικές συνθήκες οικονομικής ανάπτυξης, τα βασικά προβλήματα του

αγροτικού τομέα (η αναντιστοιχία ανάμεσα στη συμβολή στο ΑΕΠ και στην απασχόληση, δηλαδή η βασική δομική αιτία για το χαμηλότερο αγροτικό εισόδημα και η ανάγκη για συμπληρωματικές πηγές εισοδήματος) επιλύονται μέσω της δημιουργίας σταθερών ή/και εποχικών θέσεων εργασίας στον δευτερογενή και κυρίως στον τριτογενή τομέα.

Οι ανωτέρω «φυσιολογικές» διαδικασίες, στις οποίες ο πρωτογενής τομέας στο παρελθόν είχε βρει λύσεις, όχι μόνο δεν είναι διαθέσιμες σήμερα, αλλά δεν διαφαίνεται ότι θα είναι διαθέσιμες και στο άμεσο μέλλον. Συνεπώς, ο πρωτογενής τομέας βρίσκεται σε μια κατάσταση με έντονα τα στοιχεία του αδιεξόδου, καθώς είναι επιβαρυνμένος με σοβαρά δομικά προβλήματα, τα περισσότερα εκ των οποίων προέρχονται από το ευρύτερο δυσμενές οικονομικό περιβάλλον και τα οποία δεν αναμένεται να αποκατασταθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Πλαίσιο προτάσεων

Η επάνοδος του πρωτογενούς τομέα στην κανονική πορεία της τομεακής αναδιάρθρωσης, δηλαδή στη μείωση της συμμετοχής του στο ΑΕΠ και στην απασχόληση με όρους ανάπτυξης, προϋποθέτει την επαναφορά της οικονομίας σε τροχιά ανάπτυξης και τη θεραπεία σειράς προβλημάτων που αφορούν τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα, καθώς και την αντίστοιχη απασχόληση.

Η ανωτέρω πρόταση εξαρτάται κυρίως από τις γενικότερες εξελίξεις στην οικονομία και ουσιαστικά είναι εκτός ελέγχου από τον πρωτογενή τομέα. Ωστόσο, στο μέτρο του δυνατού είναι δυνατό να υπάρξουν και ενέργειες εντός του πρωτογενούς τομέα με θετική συμβολή στο εν λόγω θέμα. Η βασικότερη συμβολή είναι η *αύξηση της προστιθέμενης αξίας* του αγροτικού τομέα.

Η *προστιθέμενη αξία* προκύπτει από την *ακαθάριστη αξία παραγωγής* με την αφαίρεση της *ενδιάμεσης ανάλωσης*. Συνεπώς, απαιτούνται ενέργειες οι οποίες να επηρεάζουν προς θετική κατεύθυνση τα ανωτέρω μεγέθη. Δηλαδή, προς την *αύξηση της ακαθάριστης αξίας παραγωγής (ποσότητες, τιμές) και στον σχετικά ηπιότερο ρυθμό αύξησης της ενδιάμεσης ανάλωσης (ποσότητες, τιμές, αποδοτικότητα εισροών)*. Τα εν λόγω μεγέθη συντίθενται από τον όγκο και τις τιμές της αγροτικής παραγωγής από τη μια μεριά, και τις ποσότητες και τις τιμές των εισροών από την άλλη. Με τη σειρά τους, αυτά τα μεγέθη εξαρτώνται από την παραγωγικότητα, την ποιότητα των προϊόντων, την αποδοτικότητα των εισροών, τη σχέση ανάμεσα στις τιμές των αγροτικών προϊόντων και των εισροών. Η ευνοϊκή διαμόρφωση των εν λόγω παραμέτρων, που την τελευταία δεκαετία εξελίχθηκαν

δυσμενώς, εξαρτάται από την τεχνογνωσία, τον εκσυγχρονισμό, τις επενδύσεις, τις υποδομές, τις συνθήκες ανταγωνισμού στην αγορά.

Τα ανωτέρω μεγέθη (*ακαθάριστη αξία παραγωγής και ενδιάμεση ανάλωση*) επηρεάζονται από πληθώρα παραγόντων, στους οποίους θα πρέπει να υπάρξουν συντονισμένες παρεμβάσεις.

ΘΕΜΑ: 6.1 Επιβράδυνση/αντιστροφή τομεακών αλλαγών.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.1, 4.2.3.2, 5.4.2, 5.6, 5.9.2, 5.9.3, 6.2.1.1.

ΑΙΤΙΑ

- Οικονομική ύφεση.
- Δυσμενέστερες επιπτώσεις της ύφεσης στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα.
- Υψηλή ανεργία σε δευτερογενή και τριτογενή τομέα.
- Επιδείνωση του ποσοστού απασχόλησης στην οικονομία.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Παγίωση διαρθρωτικών αδυναμιών του πρωτογενούς τομέα.
- Σταθεροποίηση ή/και άνοδος ποσοστιαίας συμμετοχής πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ.
- Σταθεροποίηση ή/και άνοδος ποσοστιαίας συμμετοχής πρωτογενούς τομέα στην απασχόληση.
- Σταθεροποίηση ή/και άνοδος του λόγου της συμμετοχής στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό προς τη συμμετοχή στο ΑΕΠ.
- Αδυναμία εξόδου εργατικού δυναμικού από πρωτογενή τομέα.
- Επιβάρυνση αγροτικού εισοδήματος.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Εξισορρόπηση μακροοικονομικών μεγεθών και αποκατάσταση αναπτυξιακών διαδικασιών.
- Επαναφορά τομεακών αλλαγών στην αναπτυξιακή κατεύθυνση.
- Οικονομική ανάπτυξη.
- Αύξηση της προστιθέμενης αξίας του αγροτικού τομέα.
- Συγκράτηση ρυθμού αύξησης της ενδιάμεσης ανάλωσης κάτω από το ρυθμό αύξησης της προστιθέμενης αξίας.
- Εμφαση στη μείωση του κόστους παραγωγής.
- Αναβάθμιση των γνώσεων και τεχνική στήριξη των παραγωγών.
- Συγκράτηση μεγαλύτερου τμήματος της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο.
- Συλλογική παρέμβαση σε όλα τα στάδια της παραγωγής-μεταποίησης-εμπορίας.

6.2.1.2 Επιδίωξη διαρθρωτικών αλλαγών με αναπτυξιακό περιεχόμενο

Συμπερασματικό σχόλιο

Στις Ενότητες 4 και 5 αναδείχθηκε ο πλασματικός χαρακτήρας που είχε τόσο η μείωση της συμβολής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ (περίοδος 2005-2008)

όσο και η αύξησή της στο ΑΕΠ και στην απασχόληση (περίοδος 2009-2014), ότι πρόκειται δηλαδή για το αποτέλεσμα είτε της απόλυτης μείωσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στον πρωτογενή τομέα, και όχι για τη βραδύτερη αύξησή της σε σχέση με τους άλλους τομείς της οικονομίας (2005-2008), είτε των σχετικά δυσμενέστερων επιπτώσεων της ύφεσης στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα (2009-2015).

Τόσο τα *αίτια* όσο και τα *αποτελέσματα* της τομεακής αναδιάρθρωσης δεν ανταποκρίνονται σε ό,τι συνοδεύει τη συνήθη αναπτυξιακή διαδικασία. Συγκεκριμένα, τα αίτια δεν οφείλονται στην ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα, που ωστόσο συντελέστηκε με βραδύτερο ρυθμό, ενώ τα αποτελέσματα δεν συνοδεύτηκαν από μεταφορά πόρων προς τομείς με υψηλότερη παραγωγικότητα.

Οι τομεακές αναδιρθρώσεις δεν είναι αυτοσκοπός, με την έννοια της «τυπικής» προσομοίωσης προς την τομεακή διάρθρωση των αναπτυγμένων οικονομιών. Επίσης, οι πλασματικές τομεακές αναδιρθρώσεις εμπερικλείουν τουλάχιστον δύο κινδύνους: Ο πρώτος είναι η επισκίαση των πραγματικών αιτιών των αναδιρθρώσεων, που ενδέχεται να συνιστούν ακόμα και διαδικασίες αποανάπτυξης και αποδιάρθρωσης. Ο δεύτερος είναι η υπερεκτίμηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων του τομέα που αναδεικνύεται, με πλασματικό όμως τρόπο, ως δυναμικός.

Πλαίσιο προτάσεων

Στρατηγική επιδίωξη θα πρέπει να αποτελέσουν οι διαρθρωτικές αλλαγές με αναπτυξιακό περιεχόμενο και η μεταστροφή της συμβολής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ από πλασματικούς σε *πραγματικούς* όρους, δηλαδή με αύξηση της προστιθέμενης αξίας.

Επίσης, στην περίπτωση των αναπόφευκτων, μη ελεγχόμενων διαρθρωτικών αλλαγών, θα πρέπει να επιδιώκεται η ελαχιστοποίηση και ο σχεδιασμός αποκατάστασης του κόστους.

Προϋπόθεση των ανωτέρω αποτελεί από τη μια μεριά η υπέρβαση της ψευδαίσθησης ότι η με οποιονδήποτε τρόπο αύξηση του ποσοστού συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση συνιστά ένδειξη δυναμισμού και από την άλλη ότι η με οποιονδήποτε τρόπο μείωση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα συνιστά πρόοδο.

ΘΕΜΑ: 6.2 Διαρθρωτικές αλλαγές χωρίς αναπτυξιακό περιεχόμενο.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.1, 5.1.2, 5.3, 5.8.2, 5.10.2, 6.2.1.2.

ΑΙΤΙΑ

Απόκλιση των αιτιών και των αποτελεσμάτων των διαρθρωτικών αλλαγών από αυτά που παρατηρούνται κατά τη συνήθη αναπτυξιακή διαδικασία.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Κίνδυνος παρερμηνείας των διαρθρωτικών αλλαγών.
- Κίνδυνος επισκίασης των προβλημάτων του πρωτογενούς τομέα.
- Κίνδυνος υπερτίμησης του ρόλου του πρωτογενούς τομέα στην ανάπτυξη.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Διάγνωση των πραγματικών αιτιών και των αποτελεσμάτων των διαρθρωτικών αλλαγών.
- Επιδίωξη διαρθρωτικών αλλαγών με αναπτυξιακό περιεχόμενο.
- Μεταστροφή της συμβολής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ από πλασματικούς σε πραγματικούς όρους.
- Αύξηση της προστιθέμενης αξίας του αγροτικού τομέα.

6.2.1.3 Επιδίωξη αποκατάστασης της αναντιστοιχίας στη συμμετοχή στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό

Συμπερασματικό σχόλιο

Η αναντιστοιχία της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση, που εκφράζεται με το πλεονάζον ανθρώπινο δυναμικό, συνιστά τη βασική αιτία του σχετικά χαμηλότερου αγροτικού εισοδήματος σε σχέση με τον μέσο όρο της οικονομίας.

Ο συνδυασμός στασιμότητας/μείωσης της προστιθέμενης αξίας του πρωτογενούς τομέα τα τελευταία σχεδόν δέκα χρόνια, σε συνδυασμό με την αδυναμία εξόδου του πλεονάζοντος ανθρώπινου δυναμικού, λόγω της υψηλής ανεργίας στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα επιδείνωσε τη σχέση συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση.

Αυτές οι εξελίξεις, σε συνδυασμό με την εκτίμηση για μεσοπρόθεσμη αποκατάσταση της οικονομικής ανάπτυξης, προδιαγράφει τη δομική αδυναμία για βελτίωση του αγροτικού εισοδήματος, τουλάχιστον σε αυτό το διάστημα.

Πλαίσιο προτάσεων

Κρίσιμος στόχος είναι η συμβολή του αγροτικού τομέα στην αύξηση του ΑΕΠ σε πραγματικούς όρους. Η συμβολή αυτή είναι το συνδυαστικό αποτέλεσμα της

ακαθάριστη αξίας παραγωγής και της ενδιάμεσης ανάλωσης. Συνεπώς, η αποκατάσταση της εν λόγω αναντιστοιχίας μπορεί να επέλθει κυρίως από δύο παράγοντες:

- την αύξηση της προστιθέμενης αξίας του αγροτικού τομέα (βλ. και Υποενότητα 6.2.1.2),
- την έξοδο του πλεονάζοντος ανθρώπινου δυναμικού προς τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα.

Όσον αφορά τον πρώτο παράγοντα, θα πρέπει να επιδιωχθούν τρόποι συγκράτησης της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο (συνεταιρισμοί, συμμετοχή στη μεταποίηση και εμπορία κ.λπ.).

Όσον αφορά τον δεύτερο παράγοντα, καθώς η οικονομία βρίσκεται σε βαθιά και παρατεταμένη ύφεση, οι άμεσες και οι έμμεσες επιπτώσεις θα είναι ενεργές για σημαντικό χρονικό διάστημα. Συνεπώς, δεν αναμένεται να πραγματοποιηθεί άμεσα και μέσω της συνήθους αναπτυξιακής διαδικασίας και των αντίστοιχων τομεακών αναδιαρθρώσεων, παρά μόνο με την επανεκκίνηση της οικονομικής ανάπτυξης.

Σήμερα, σε συνθήκες ιδιαίτερα υψηλής ανεργίας στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα, θα πρέπει να επανεκτιμηθεί η σχέση αγροτικού-αστικού εισοδήματος, καθώς και η σημασία της δυνατότητας που προσφέρει ο αγροτικός τομέας για πρόσβαση σε εισόδημα ακόμα και σε όρους επιβίωσης.

ΘΕΜΑ: 6.3 Διατήρηση/επιδείνωση της αναντιστοιχίας στη συμμετοχή στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.2, 5.1.2, 5.1.3.1, 5.4.2, 6.2.13.

ΑΙΤΙΑ

- Συρρίκνωση προστιθέμενης αξίας πρωτογενούς τομέα.
- Αδυναμία εξόδου αγροτών λόγω υψηλής ανεργίας.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Επιβάρυνση αγροτικού εισοδήματος.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Οικονομική ανάπτυξη.
- Συμβολή του πρωτογενούς τομέα στην αύξηση του ΑΕΠ με πραγματικούς όρους.
- Αύξηση της προστιθέμενης αξίας του αγροτικού τομέα.
- Συγκράτηση ρυθμού αύξησης της ενδιάμεσης ανάλωσης κάτω από το ρυθμό αύξησης της προστιθέμενης αξίας.

- Συγκράτηση μεγαλύτερου τμήματος της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο.
- Συλλογική παρέμβαση σε όλα τα στάδια της παραγωγής-μεταποίησης-εμπορίας.
- Έμφαση στη μείωση του κόστους παραγωγής.
- Αναβάθμιση και τεχνική στήριξη των γνώσεων των παραγωγών.

6.2.1.4 Αντιμετώπιση, εντός και εκτός του πρωτογενούς τομέα, της αδυναμίας εκτόνωσης των προβλημάτων απασχόλησης και εισοδήματος προς τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα

Συμπερασματικό σχόλιο

Οι επιπτώσεις της ύφεσης, οι οποίες εκφράστηκαν με δραστική συρρίκνωση της παραγωγικής βάσης και την υψηλή ανεργία στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα, επηρεάζουν τις συνθήκες απασχόλησης και το ύψος του εισοδήματος των αγροτών σε δύο επίπεδα:

Αφενός καθιστούν σχεδόν απαγορευτική την έξοδο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού του πρωτογενούς τομέα προς τον δευτερογενή και τον τριτογενή. Αυτή η αδυναμία εξόδου συμβάλλει στη διατήρηση πλεονάζοντος ανθρώπινου δυναμικού στον πρωτογενή τομέα σε σχέση με τη συνεισφορά του στο ΑΕΠ, και συνεπώς επιβαρύνει το αγροτικό εισόδημα.

Αφετέρου, η συρρίκνωση της παραγωγικής βάσης και η υψηλή ανεργία στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα περιορίζουν δραστικά τις δυνατότητες πολυαπασχόλησης των αγροτών, η οποία συμβάλλει με περίπου 30% στο εισόδημα των αγροτών. Υπό αυτή την έννοια, ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός στον πρωτογενή τομέα υφίσταται κατά το 1/3 τις επιπτώσεις τις οποίες υφίσταται ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός στους άλλους τομείς της οικονομίας.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις για την οικονομική ανάκαμψη, η επάνοδος του ΑΕΠ και της απασχόλησης στο επίπεδο του 2010 αναμένεται να επιτευχθεί σε μεσοπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα. Συνεπώς, η αδυναμία εκτόνωσης των προβλημάτων απασχόλησης και εισοδήματος προς τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα αναμένεται να έχει διάρκεια.

Πλαίσιο προτάσεων

Είναι προφανές ότι η ριζική αντιμετώπιση των συγκεκριμένων προβλημάτων εξαρτάται κυρίως από τη γενικότερη οικονομική ανάπτυξη. Επομένως, εκεί θα πρέπει να επικεντρωθεί η προσπάθεια.

Όσον αφορά τις δυνατότητες εντός του πρωτογενούς τομέα, το κόστος παραγωγής αναδεικνύεται σε καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης του εισοδήματος. Συνεπώς, οι προσπάθειες θα πρέπει να επικεντρωθούν ιεραρχικά σε όλους τους παράγοντες οι οποίοι συμβάλλουν στη μείωση του κόστους παραγωγής και συνακόλουθα στη στήριξη του αγροτικού εισοδήματος με αυτό τον τρόπο.

Η μείωση του κόστους παραγωγής, μεταξύ άλλων, απαιτεί ριζική αναβάθμιση στις συνθήκες πρόσβασης και χρήσης των εισροών. Αυτά με τη σειρά τους απαιτούν αφενός αναβάθμιση των γνώσεων και σχετική τεχνική στήριξη των παραγωγών, αφετέρου προσανατολισμό προς συλλογικές μορφές οικονομικής δραστηριότητας σε όλα τα στάδια της παραγωγής-μεταποίησης-εμπορίας. Η συλλογική μορφή οργάνωσης μπορεί να συμβάλει σε καλύτερες τιμές (εισορών και προϊόντων) και στη συγκράτηση μεγαλύτερου τμήματος της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο.

ΘΕΜΑ: 6.4 Αδυναμία εκτόνωσης των προβλημάτων απασχόλησης και εισοδήματος προς τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.2, 5.1.3, 5.9.1, 5.9.2, 5.11, 6.2.1.4.

ΑΙΤΙΑ

- Οικονομική ύφεση.
- Υψηλή ανεργία σε δευτερογενή και τριτογενή τομέα.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Αδυναμία εξόδου εργατικού δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα.
- Αδυναμία πολυαπασχόλησης και περιορισμός συμπληρωματικού εισοδήματος.
- Σταθεροποίηση ή/και άνοδος ποσοστιαίας συμμετοχής πρωτογενούς τομέα στην απασχόληση.
- Σταθεροποίηση ή/και άνοδος του λόγου της συμμετοχής στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό προς τη συμμετοχή στο ΑΕΠ.
- Διατήρηση αναντιστοιχίας στη συμμετοχή στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό και στο ΑΕΠ.
- Επιβάρυνση αγροτικού εισοδήματος.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Οικονομική ανάπτυξη.
- Έμφαση στη μείωση του κόστους παραγωγής.
- Αναβάθμιση των γνώσεων των παραγωγών και τεχνική στήριξη.
- Συγκράτηση μεγαλύτερου τμήματος της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο.
- Συλλογική παρέμβαση σε όλα τα στάδια της παραγωγής-μεταποίησης-εμπορίας.

6.2.1.5 Επανάταξη κατεστραμμένων τμημάτων της παραγωγικής βάσης στην οικονομική δραστηριότητα

Συμπερασματικό σχόλιο

Στην ανάλυση των Ενοτήτων 4 και 5 αναδείχθηκε ότι η διαδικασία της εσωτερικής υποτίμησης είχε τα χαρακτηριστικά της καταστροφής χωρίς δημιουργία. Η εν πολλοίς κατασκευασμένη ύφεση της περιόδου 2010-2014, με τον δραστικό περιορισμό της εγχώριας αγοραστικής δύναμης, ώθησε σε έξοδο ή/και σε περιορισμό της παραγωγικής δραστηριότητας, όχι μόνο μη βιώσιμα αλλά και απολύτως υγιή τμήματα του παραγωγικού δυναμικού. Πρόκειται για πληθώρα επιχειρήσεων που είτε για αντικειμενικούς λόγους δεν έχουν πρόσβαση στη διεθνή αγορά είτε δεν είχαν τα χρονικά περιθώρια προσαρμογής. Αναμένεται συνεπώς, εφόσον αποκατασταθούν οι προϋποθέσεις, να επανενταχθούν στην παραγωγική διαδικασία, καθώς διαθέτουν έμπειρους επιχειρηματίες και αργούσα παραγωγική δυναμικότητα.

Συγχρόνως, η έλλειψη ρευστότητας στο τραπεζικό σύστημα και η αδυναμία πιστωτικής επέκτασης δεν ενίσχυσαν ούτε τις επιχειρήσεις που είχαν ή θα μπορούσαν να αποκτήσουν εξαγωγικό προσανατολισμό. Το αποτέλεσμα ήταν η καταστροφή της παραγωγικής βάσης, χωρίς να δημιουργηθεί κάποια άλλη με αναβαθμισμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Πλαίσιο προτάσεων

Διασφάλιση των προϋποθέσεων, ώστε οι υγιείς επιχειρήσεις να επαναλειτουργήσουν ή/και να αυξήσουν την υφιστάμενη δραστηριότητά τους. Οι προϋποθέσεις κατ' αρχάς αφορούν τη βελτίωση του γενικότερου οικονομικού περιβάλλοντος (άρση υφεσιακών πολιτικών, ενδυνάμωση της εγχώριας αγοραστικής δύναμης). Επίσης, αφορούν πολιτικές χρηματοοικονομικής διευκόλυνσης για την επαναλειτουργία/επαναφορά της παραγωγικής δραστηριότητας, καθώς και πολιτικές υποβοήθησης του εξαγωγικού προσανατολισμού.

ΘΕΜΑ: 6.5 «Καταστροφή χωρίς δημιουργία»: Καταστροφή της παραγωγικής βάσης χωρίς δημιουργία νέας με ποιοτικότερα χαρακτηριστικά.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.9.1.2, 6.2.1.5.

ΑΙΤΙΑ

- Πολιτική εσωτερικής υποτίμησης.
- Μείωση αγοραστικής δύναμης.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- «Οριζόντια» καταστροφή της παραγωγικής βάσης, χωρίς την αντικατάστασή της από πιο παραγωγική.
- Υψηλή ανεργία.
- Κίνδυνος παρερμηνείας των επιπτώσεων της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης ως υποτιθέμενης «δημιουργικής καταστροφής».

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Επανάταξη κατεστραμμένων τμημάτων της παραγωγικής βάσης στην οικονομική δραστηριότητα.
- Αποκάλυψη των πραγματικών αιτιών της εξόδου των επιχειρήσεων από την παραγωγική διαδικασία.
- Υπέρβαση των πολιτικών με υφεσιακές επιπτώσεις.
- Μέτρα τόνωσης της εγχώριας ζήτησης.
- Μέτρα για τη διευκόλυνση της εξαγωγικής δραστηριότητας.
- Χρηματοδοτική διευκόλυνση των επιχειρήσεων για αύξηση ή/και επανεκκίνηση της οικονομικής δραστηριότητας.

6.2.1.6 Προσαρμογή της παραγωγής στην αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου

Συμπερασματικό σχόλιο

Στο διάστημα 2009-2013, πέραν της μείωσης του κατά κεφαλήν επιπέδου της διατροφής, μετατοπίστηκε και η σύνθεση της κατανάλωσης προς είδη χαμηλότερης διατροφικής και χρηματικής αξίας. Η αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου μετατόπισε τη ζήτηση, σε όρους ποσότητας, σύνθεσης και ποιότητας. Ο συνδυασμός των επιπτώσεων από τη μείωση της δαπάνης για τρόφιμα και τις αλλαγές στο καταναλωτικό πρότυπο επηρεάζει άμεσα τη ζήτηση και τον προσανατολισμό της αγροτικής παραγωγής, σε όρους ποσότητας, σύνθεσης και ποιότητας.

Λαμβάνοντας υπόψη τη δυσμενή κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, δεν προβλέπεται σύντομη επαναφορά στα προ κρίσης επίπεδα του *κατά κεφαλήν εισοδήματος* και του *καταναλωτικού προτύπου*, και συνεπώς αναμένεται οι ανωτέρω επιπτώσεις να έχουν διάρκεια. Επίσης, ενδέχεται να υπάρξει ένταση της πίεσης στην εσωτερική αγορά από εισαγόμενα προϊόντα χαμηλής ποιότητας, η οποία επίσης θα πρέπει να αντιμετωπιστεί.

Πλαίσιο προτάσεων

Εκτός από τη στήριξη της ποιοτικής παραγωγής με προσανατολισμό τις αγορές του *εξωτερικού*, θα πρέπει να ληφθεί μέριμνα και για το τμήμα της παραγωγής που απευθύνεται στην *εγχώρια* αγορά, με τα χαρακτηριστικά που αυτή

απέκτησε μετά το 2010, δηλαδή ενός καταναλωτικού προτύπου χαμηλότερου εισοδήματος. Η διάκριση καθίσταται αναγκαία, καθώς είναι διαφορετικές οι ανάγκες στήριξης των εκμεταλλεύσεων/επιχειρήσεων με διαφορετικό προσανατολισμό. Ειδικά για την παραγωγή η οποία απευθύνεται στην εγχώρια αγορά, ένας επιπλέον λόγος για τον οποίο θα πρέπει να στηριχτεί είναι η αντιμετώπιση του ανταγωνισμού από εισαγόμενα προϊόντα χαμηλής ποιότητας.

ΘΕΜΑ: 6.6 Μείωση της εγχώριας κατανάλωσης τροφίμων και αλλαγή καταναλωτικού προτύπου προς τρόφιμα χαμηλότερης διατροφικής και χρηματικής αξίας.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.1.2, 5.1.1.

ΑΙΤΙΑ

- Οικονομική ύφεση.
- Πολιτική εσωτερικής υποτίμησης.
- Μείωση αγοραστικής δύναμης.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Περιορισμός στη ζήτηση αγροτικών προϊόντων.
- Πίεση των τιμών αγροτικών προϊόντων.
- Πίεση αγροτικού εισοδήματος.
- Ενδεχόμενη πίεση από εισαγωγές φθηνών αγροτικών προϊόντων.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Στήριξη και της μαζικής αγροτικής παραγωγής για κάλυψη διατροφικών αναγκών στο νέο καταναλωτικό πρότυπο.
- Διαχείριση πίεσης από φθηνά εισαγόμενα τρόφιμα.

6.2.2 Κλαδικές διασυνδέσεις

6.2.2.1 Οικοδόμηση στοχευμένων εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων

Συμπερασματικό σχόλιο

Το αγροτροφικό σύστημα συγκαταλέγεται μεταξύ των κλάδων με τις πυκνότερες κλαδικές διασυνδέσεις στην ελληνική οικονομία. Το στοιχείο αυτό αναδεικνύει τις αναπτυξιακές δυνατότητες που εμπεριέχει. Ωστόσο, από τη σύγκριση της Ελλάδας με χώρες που έχουν το ίδιο ή/και υψηλότερο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης εντοπίζονται ασθενέστερες διασυνδέσεις του εγχώριου παραγωγικού συστήματος, οι οποίες την τελευταία δεκαετία, και ιδιαίτερα μετά το 2010, έγιναν ακόμη πιο χαλαρές. Οι ασθενείς εγχώριες κλαδικές διασυνδέσεις οδηγούν στη μείωση της εγχωρίως παραγόμενης προστιθέμενης αξίας και στην αυξημένη εξάρτηση της παραγωγικής διαδικασίας αλλά και της τελικής κατανάλωσης από

το εξωτερικό. Οι αδυναμίες αυτές εκφράζονται τόσο στον περιορισμό της απασχόλησης όσο και στο εμπορικό ισοζύγιο.

Πλαίσιο προτάσεων

Η διεύρυνση των κλαδικών διασυνδέσεων του αγροτροφικού συστήματος θα πρέπει να ενταχθεί σε ένα πλαίσιο ευρύτερης αναπτυξιακής στρατηγικής, τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης, ενίσχυσης της κοινωνικής οικονομίας και περιορισμού του μεριδίου αγοράς των πολυεθνικών επιχειρήσεων σε όλο το φάσμα της παραγωγικής διαδικασίας.

Ως βασικοί άξονες σε επίπεδο κλαδικής πολιτικής για διέξοδο από την προδι-αγραφόμενη ολοκλήρωση της αποανάπτυξης του αγροτικού τομέα και των συν-δεόμενων κλάδων προτείνονται:

- η εκ νέου οριοθέτηση του αναπτυξιακού ρόλου του αγροτροφικού συστήματος,
- η λήψη μέτρων για την ανάσχεση της αποδιάρθρωσης της εγχώριας παραγωγικής βάσης,
- η οικοδόμηση διακλαδικών σχέσεων σε τομείς που υφίσταται ή είναι δυνατό να δημιουργηθεί συγκριτικό πλεονέκτημα.

Ως αναγκαία κρίνεται η ενίσχυση κλάδων και προϊόντων υψηλής εγχώριας προστιθέμενης αξίας, με δυνατότητες οικοδόμησης ευρέως πλέγματος εγχώριων διακλαδικών σχέσεων, με υψηλό περιεχόμενο εγχώριας προστιθέμενης αξίας στις εξαγωγές, ιδιαίτερα με τη βιομηχανία παραγωγής αγροτικών εισροών, μεταποίησης αγροτικών προϊόντων και με τις υπηρεσίες. Μια τέτοια πολιτική θα εξαντλεί τις ρεαλιστικές δυνατότητες της εγχώριας παραγωγικής βάσης, με στόχο τη μεγιστοποίηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας στην παραγωγή και στις εξαγωγές καθώς και τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης.

ΘΕΜΑ: 6.7 Αποδυνάμωση των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.6, 5.9.2.1.

ΑΙΤΙΑ

- Οικονομική ύφεση.
- Πολιτική εσωτερικής υποτίμησης.
- Μείωση αγοραστικής δύναμης.
- Περιορισμός εγχώριας παραγωγικής βάσης.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Περιορισμός εγχώριως παραγόμενης προστιθέμενης αξίας.
- Περιορισμός θέσεων εργασίας.
- Περιορισμός εγχώριως παραγόμενης προστιθέμενης αξίας στις εξαγωγές.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Οικοδόμηση στοχευμένων εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων με στόχο:
- Τη μεγιστοποίηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας της παραγωγής.
 - Τη μεγιστοποίηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας στις εξαγωγές.
 - Τη δημιουργία θέσεων εργασίας.

6.2.3 Διαρθρωτικά ζητήματα εντός του πρωτογενούς τομέα, παρεμβάσεις στη διάρθρωση της παραγωγής

6.2.3.1 Ενδυνάμωση των σχέσεων φυτικής-ζωικής παραγωγής

Συμπερασματικό σχόλιο

Πάγιο πρόβλημα στο εμπορικό ισοζύγιο των αγροτικών προϊόντων είναι το υψηλό έλλειμμα στα προϊόντα ζωικής παραγωγής και στις ζωοτροφές. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η κτηνοτροφία αντιμετωπίζει προβλήματα ανταγωνισμού και στην εγχώρια αγορά. Αυτό αποδίδεται στο ανεπαρκές επίπεδο της κτηνοτροφικής παραγωγής, το οποίο με τη σειρά του οφείλεται, μεταξύ άλλων, στην ανεπάρκεια και στις υψηλές τιμές των ζωοτροφών, που συνιστούν τον βασικότερο συντελεστή κόστους της κτηνοτροφικής παραγωγής.

Πλαίσιο προτάσεων

Η ενίσχυση των σχέσεων ανάμεσα στη φυτική και τη ζωική παραγωγή αναμένεται να αυξήσει την εγχώρια παραγωγή και το βαθμό επάρκειας σε ζωοτροφές, και να επιδράσει πτωτικά στις τιμές και στο κόστος παραγωγής. Επιπλέον, συνιστά εξαιρετικής σπουδαιότητας ζήτημα με πολλαπλές άμεσες και έμμεσες θετικές επιδράσεις. Ενώ η πρόταση διατυπώνεται με κύρια στόχευση την ενίσχυση της ζωικής παραγωγής, μέσω της μείωσης του κόστους των ζωοτροφών, ωστόσο, πέραν αυτού, θα συμβάλει σημαντικά στην ενίσχυση και της φυτικής παραγωγής, καθώς θα της προσφέρει μια σημαντική εγχώρια αγορά.

Η αναγκαιότητα για ενίσχυση των σχέσεων ανάμεσα στη φυτική και τη ζωική παραγωγή και η αύξηση της κτηνοτροφικής συχνά διατυπώνεται με εσφαλμένο τρόπο. Συγκεκριμένα, εκφράζεται με την άποψη ότι πρέπει να ανατραπεί η υφιστάμενη αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής. Η άποψη αυτή είναι εσφαλμένη,

διότι η αναλογία θα μπορούσε να ανατραπεί ακόμα και με μείωση της φυτικής και στασιμότητα της ζωικής, χωρίς όμως να υπάρξει κάλυψη των αναγκών και αντίστοιχη αντιμετώπιση του ελλείμματος στο εμπορικό ισοζύγιο. Το ζητούμενο δηλαδή δεν είναι η επίτευξη κάποιας αναλογίας ανάμεσα στη φυτική και τη ζωική παραγωγή, αλλά η ανάπτυξή τους στο μέτρο που επιτρέπουν οι συνθήκες της χώρας και με τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται η ανταγωνιστικότητά τους. Ο στόχος της αγροτικής πολιτικής θα πρέπει να είναι απλώς η αύξηση της κτηνοτροφικής παραγωγής, ανεξαρτήτως της σχέσης που θα προκύψει με τη φυτική παραγωγή.

ΘΕΜΑ: 6.8 Χαλαρή σχέση φυτικής-ζωικής παραγωγής.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.8.3.

ΑΙΤΙΑ

Χρόνιες ανεπάρκειες στο σχεδιασμό της αγροτικής ανάπτυξης.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Υψηλό κόστος ζωοτροφών.
- Υπονόμευση ανταγωνιστικότητας της κτηνοτροφίας.
- Επιβάρυνση εμπορικού ισοζυγίου με εισαγωγές ζωοτροφών και κτηνοτροφικών προϊόντων.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Ενδυνάμωση των σχέσεων φυτικής-ζωικής παραγωγής.

6.2.3.2 Αποκατάσταση των Βιομηχανικών Καλλιεργειών

Συμπερασματικό σχόλιο

Στο διάστημα 2001-2012 περιορίστηκαν σημαντικές βιομηχανικές καλλιέργειες (ζαχαρότευτλα, ελαιούχοι σπόροι, καπνά, φυτικές ίνες). Πρόκειται για δυσμενή εξέλιξη, διότι μειώθηκε το ειδικό βάρος των προϊόντων που αποτελούν τη βάση για την αύξηση της προστιθέμενης αξίας του αγροτροφικού συστήματος. Η εξέλιξη αυτή οδηγεί σε αποδιάρθρωση των σχέσεων του πρωτογενούς τομέα με τη μεταποιητική βιομηχανία και μεταφράζεται σε αύξηση των εισαγωγών πρώτων υλών ή/και των τελικών προϊόντων.

Πλαίσιο προτάσεων

- Εξέταση προϋποθέσεων για την αποκατάσταση των βιομηχανικών καλλιεργειών.
- Ενδυνάμωση κλαδικών διασυνδέσεων γεωργίας-μεταποιητικής βιομηχανίας.
- Αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας της παραγωγής και των εξαγωγών.

ΘΕΜΑ: 6.9 Υποχώρηση βιομηχανικών φυτών.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.6.2, 5.1.8.

ΑΙΤΙΑ

- Αποσύνδεση επιδοτήσεων από την παραγωγή.

ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Αύξηση εισαγωγών πρώτων υλών και τελικών προϊόντων.
- Αποδυνάμωση κλαδικών διασυνδέσεων πρωτογενούς τομέα-μεταποιητικής βιομηχανίας.
- Αποδυνάμωση δυνατοτήτων για την αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας.
- Απώλεια θέσεων εργασίας στη μεταποίηση.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

Εξέταση δυνατοτήτων για επαναφορά των βιομηχανικών φυτών και επαναλειτουργία των σχετικών μεταποιητικών μονάδων.

6.2.3.3 Αναπροσανατολισμός σε ποιοτικά προϊόντα, με παράλληλη στήριξη της «μαζικής» παραγωγής και προστασία από φθηνές εισαγωγές χαμηλής ποιότητας

Συμπερασματικό σχόλιο

Αδιαμφισβήτητα ο προσανατολισμός προς ποιοτικά, διαφοροποιημένα και ανταγωνιστικά προϊόντα συνιστά μια προφανή πρόταση για την ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα με όρους εξωστρέφειας.

Ωστόσο, το μεγαλύτερο τμήμα της εγχώριας ζήτησης προέρχεται πλέον από τον πληθυσμό με χαμηλά εισοδήματα, με καταναλωτικό πρότυπο σε τροχιά απόκλισης από αυτό των αναπτυγμένων χωρών, που έχει περιορισμένες δαπάνες ακόμη και για τρόφιμα. Όπως αναφέρεται στην Υποενότητα 4.1.2, η μέση μηνιαία δαπάνη των νοικοκυριών για είδη διατροφής (σε σταθερές τιμές 2013) μειώθηκε κατά 17,7%, ενώ συγχρόνως υπήρξε μετατόπιση προς προϊόντα χαμηλότερης χρηματικής και διατροφικής αξίας. Υπό αυτές τις συνθήκες, η ποιοτική, διαφοροποιημένη και υψηλής αξίας παραγωγή δεν θα έχει ανταπόκριση από την εγχώρια ζήτηση. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της μείωσης στη ζήτηση των βιολογικών προϊόντων.

Συνεπώς, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι σε συνθήκες εκτεταμένης ανεργίας, υποαπασχόλησης, υπερχρέωσης των νοικοκυριών, και συνολικά μειωμένου διαθέσιμου εισοδήματος, η λογική του αναπροσανατολισμού σε ποιοτικά, διαφοροποιημένα, υψηλής αξίας ανταγωνιστικά προϊόντα έχει νόημα για το τμήμα της παραγωγής που μπορεί να προωθηθεί στις αγορές του εξωτερικού ή απευθύνεται

σε σχετικά υψηλά εισοδήματα της εγχώριας ζήτησης, όπου βέβαια μπορεί να παίξει και το ρόλο της υποκατάστασης των εισαγωγών.

Εάν το τμήμα του αγροτικού τομέα που παράγει για την ευρεία κατηγορία του πληθυσμού (της οποίας το καταναλωτικό πρότυπο έχει αλλάξει) δεν ενισχυθεί, τότε θα περιθωριοποιηθεί και θα συρρικνωθεί από τον ανταγωνισμό των φθηνών εισαγόμενων προϊόντων. Σε χρονικά παρατεταμένες συνθήκες χαμηλού επιπέδου εισοδήματος των νοικοκυριών, το όποιο ποιοτικό συγκριτικό πλεονέκτημα της εγχώριας παραγωγής δεν είναι αρκετό ώστε να αντιμετωπίσει την ανταγωνιστικότητα των εισαγωγών σε επίπεδο τιμής.

Καθώς η οικονομία δεν αναμένεται να επανέλθει σε σύντομο χρονικό διάστημα στο προ κρίσης επίπεδο, όσον αφορά το *κατά κεφαλήν εισόδημα* και το αντίστοιχο *καταναλωτικό πρότυπο*, η ανάγκη για «μαζική» παραγωγή σχετικά φθηνών τροφίμων θα έχει διάρκεια.

Πλαίσιο προτάσεων

Η στοχευμένη πολιτική για τη διαφοροποίηση, την ποιοτική αναβάθμιση και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας επιλεγμένων κατηγοριών προϊόντων με προσανατολισμό τις αγορές του εξωτερικού θα πρέπει να συνοδεύεται από οριζόντιες πολιτικές μείωσης του κόστους των «μαζικών» προϊόντων που απευθύνονται στην εγχώρια αγορά χαμηλού εισοδήματος. Επίσης, προς αντιμετώπιση της ενδεχόμενης πίεσης από εισαγόμενα προϊόντα χαμηλής ποιότητας, θα πρέπει να ληφθούν όλα τα νόμιμα μέτρα ελέγχου των εισαγωγών.

ΘΕΜΑ: 6.10 Μείωση ζήτησης τροφίμων και αλλαγή καταναλωτικού προτύπου.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.1.2, 5.1.1, 6.2.1.6.

ΑΙΤΙΑ

- Οικονομική ύφεση, ανεργία, μείωση αγοραστικής δύναμης.
- Παραγνώριση των επιπτώσεων της ύφεσης στην εγχώρια αγοραστική δύναμη και στην αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Περιορισμός ζήτησης αγροτικών προϊόντων, πίεση στις τιμές των αγροτικών προϊόντων και στο αγροτικό εισόδημα.
- Κίνδυνος μονομερούς υποστήριξης της ανταγωνιστικής παραγωγής και παραμονή μεγάλου τμήματος του αγροτικού τομέα στη σκιά της αγροτικής πολιτικής.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Αναπροσανατολισμός σε ποιοτικά προϊόντα, με παράλληλη στήριξη της «μαζικής» παραγωγής.
- Προστασία της εγχώριας παραγωγής από τις εισαγωγές φθηνών προϊόντων χαμηλής ποιότητας.

6.2.3.4 Σχεδιασμός αντιμετώπισης επιπτώσεων από το πρόβλημα της διαδοχής

Συμπερασματικό σχόλιο

Η μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα τα τελευταία περίπου είκοσι χρόνια πλησιάζει το 7% και προήλθε σε μεγάλο ποσοστό (60%) από τα συμβοηθούντα μέλη και σε μικρότερο ποσοστό από τους εργοδότες και τους εργαζομένους για δικό τους λογαριασμό. Με δεδομένη την ηλικιακή σύνθεση των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων, καθώς και το ότι τα συμβοηθούντα μέλη αποτελούσαν τη βασική δεξαμενή διαδοχής στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις, δημιουργούνται προϋποθέσεις για την εγκατάλειψη της παραγωγής, τη μείωση του αριθμού των εκμεταλλεύσεων, την επέκταση του φαινομένου της ενοικίασης και τη συγκεντροποίηση της καλλιεργούμενης γης ως ιδιόκτητης ή/και ως ενοικιαζόμενης. Συνεπώς, εκτιμάται ότι ο πρωτογενής τομέας βρίσκεται στην αρχή μιας διαδικασίας επιτάχυνσης των διαρθρωτικών αλλαγών.

Πλαίσιο προτάσεων

Απαιτείται σχεδιασμός για την αντιμετώπιση των αλλαγών, που μπορεί να περιλαμβάνουν μείωση των εκμεταλλεύσεων και της παραγωγής, καθώς και αλλαγές στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της γης (συγκεντροποίηση) και στη σχέση ιδιόκτητης και ενοικιαζόμενης καλλιεργούμενης έκτασης.

ΘΕΜΑ: 6.11 Πρόβλημα διαδοχής στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.2.2, 5.1.3.2, 5.10.3.

ΑΙΤΙΑ

- Μεγάλη μείωση του αριθμού των συμβοηθούντων μελών.
- Η μείωση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στον πρωτογενή τομέα θα γίνεται πλέον κυρίως από τους εργαζομένους για ίδιο λογαριασμό, δηλαδή τον πυρήνα των απασχολουμένων.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Μείωση αριθμού εκμεταλλεύσεων.
- Αύξηση ρυθμού συγκεντρωσης της καλλιεργούμενης γης (ιδιόκτητης ή/και ενοικιαζόμενης).
- Μετατόπιση προς εκτατικές καλλιέργειες.
- Αύξηση ζήτησης για μισθωτή εργασία.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Σχεδιασμός για την αντιμετώπιση της μείωσης του αριθμού των εκμεταλλεύσεων και του περιορισμού της αντίστοιχης παραγωγής.

6.3 Εισροές και κόστος παραγωγής

6.3.1 Μείωση του κόστους παραγωγής

Συμπερασματικό σχόλιο

Αυτό που χαρακτηρίζει τη χρήση των εισροών είναι η αύξηση της συμμετοχής τους στην αξία της παραγωγής, με παράλληλη μείωση των ποσοτήτων που χρησιμοποιούνται, η υποχώρηση της αποδοτικότητάς τους και η επιδείνωση των όρων εμπορίου σε βάρος των αγροτικών προϊόντων. Ο συνδυασμός των ανωτέρω εξελίξεων διαμορφώνει συνθήκες μεγάλης επιβάρυνσης του κόστους παραγωγής και υποβάθμισης της ανταγωνιστικότητας. Σε συνθήκες μείωσης του αγροτικού εισοδήματος και των δυνατοτήτων συμπλήρωσής του από την πολυαπασχόληση, η αναγκαιότητα μείωσης του κόστους παραγωγής αποκτά ζωτική σημασία.

Με βάση την πρόβλεψη ότι οι πηγές πίεσης του αγροτικού εισοδήματος θα έχουν διάρκεια (δηλαδή για την επαναφορά του κατά κεφαλήν εισοδήματος, της ζήτησης για τρόφιμα και του καταναλωτικού προτύπου στο προ κρίσης επίπεδο, καθώς και για τη δημιουργία συνθηκών για προσφυγή στην πολυαπασχόληση) προκύπτει ότι θα πρέπει να γίνουν *ριζικές βελτιώσεις στην πλευρά του κόστους παραγωγής*.

Πλαίσιο προτάσεων

- Αναβάθμιση γνώσεων των παραγωγών.
- Τεχνική στήριξη παραγωγών από την πολιτεία, τις συνεταιριστικές οργανώσεις, την τοπική αυτοδιοίκηση.
- Έργα υποδομής.
- Σύνδεση φυτικής-ζωικής παραγωγής.

ΘΕΜΑ: 6.12 Αύξηση κόστους παραγωγής.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.4.1, 5.1.4.1, 5.1.5.

ΑΙΤΙΑ

- Δυσμενείς όροι εμπορίου.
- Χαμηλό επίπεδο τεχνογνωσίας παραγωγών.
- Απουσία δομών τεχνικής στήριξης των παραγωγών.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Αποδυνάμωση ανταγωνιστικότητας.
- Μείωση εισοδήματος.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Τεχνική στήριξη παραγωγών από την πολιτεία, τις συνεταιριστικές οργανώσεις, την τοπική αυτοδιοίκηση.
- Έργα υποδομής.
- Σύνδεση φυτικής-ζωικής παραγωγής.

6.3.2 Βελτίωση της δυσμενούς σύνθεσης των εισροών

Συμπερασματικό σχόλιο

Σε δύο σημαντικές εισροές, που διαμορφώνουν σε κρίσιμο βαθμό το κόστος παραγωγής, εντοπίζεται υπερβολική συμμετοχή στη σύνθεση της ενδιάμεσης ανάλωσης. Πρόκειται για την *ενέργεια* και τις *ζωοτροφές*.

- Η συμμετοχή της ενέργειας στην ενδιάμεση ανάλωση βρίσκεται σταθερά σε διπλάσιο-υπερδιπλάσιο ποσοστό σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ-27, ενώ παρατηρείται και τάση περαιτέρω αύξησης.
- Η Ελλάδα έχει το ίδιο επίπεδο ποσοστιαίας συμμετοχής ζωοτροφών με τον μέσο όρο της ΕΕ-15, παρά το γεγονός ότι η ζωική παραγωγή αφενός είναι λιγότερο εντατική, αφετέρου συμμετέχει με 30% στην ακαθάριστη αξία της παραγωγής του πρωτογενούς τομέα έναντι του σχεδόν 50% στην ΕΕ-15.

Πλαίσιο προτάσεων

- Μείωση του ενεργειακού κόστους. Καθώς η υπέρμετρη χρήση ενέργειας οφείλεται σε σειρά παραγόντων που σχετίζονται με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά, τις αδυναμίες του παραγωγικού συστήματος, τις υψηλές τιμές της ενέργειας κ.λπ., απαιτούνται συνδυασμένες πολιτικές σε όλα τα ανωτέρω πεδία. Ενδεικτικώς αναφέρονται: προώθηση συλλογικών μορφών παραγωγής, εκλογίκευση συστημάτων άρδευσης, αναθεώρηση τιμολογιακής πολιτικής ηλεκτρικής ενέργειας, αναθεώρηση τιμολογιακής πολιτικής πετρελαιοειδών, αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.
- Μείωση του κόστους των ζωοτροφών. Θα πρέπει να δρομολογηθεί μια στρατηγική για τη σύνδεση της ζωικής με τη φυτική παραγωγή, καθώς και για τους κλάδους της βιομηχανίας τροφίμων που εμπλέκονται στην παραγωγή ζωοτροφών.

- Δημιουργία προϋποθέσεων παρέμβασης των παραγωγών στην αγορά των εισροών μέσω συλλογικών μορφών οργάνωσης.
- Υποδομές και λειτουργίες τεχνογνωσίας και τεχνικής υποστήριξης.
- Σύνδεση της ζωικής με τη φυτική παραγωγή.
- Μείωση του κόστους χρήσης και βελτίωση της αποδοτικότητας των εισροών.

ΘΕΜΑ: 6.13 Δυσμενής σύνθεση εισροών, υψηλή συμμετοχή της ενέργειας και των ζωοτροφών.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.4.1, 5.1.5.

ΑΙΤΙΑ

- Χαμηλό επίπεδο τεχνογνωσίας παραγωγών.
- Απουσία δομών τεχνικής στήριξης των παραγωγών.

ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Υψηλό κόστος παραγωγής.
- Αποδυνάμωση ανταγωνιστικότητας.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

- Τεχνική στήριξη παραγωγών από την πολιτεία, τις συνεταιριστικές οργανώσεις, την τοπική αυτοδιοίκηση.
- Έργα υποδομής.
- Σύνδεση φυτικής-ζωικής παραγωγής.

6.3.3 Μείωση του κόστους χρήσης και βελτίωση της αποδοτικότητας των εισροών

Συμπερασματικό σχόλιο

Η αποδοτικότητα της ενδιάμεσης ανάλωσης σημειώνει πτώση, καθώς το 2012 βρισκόταν κατά 3,7% χαμηλότερα από το επίπεδο του 2005, ενώ στην Ισπανία ήταν βελτιωμένο κατά 12,5%. Η εξέλιξη αυτή είναι εξαιρετικά δυσμενής, καθώς συνδυάζεται με τη μέση ετήσια αύξηση της ενδιάμεσης ανάλωσης, στο διάστημα 2005-2012, κατά 2,2% και τη μέση ετήσια μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας κατά 4,5%.

Πλαίσιο προτάσεων

Η αντιμετώπιση του εν λόγω προβλήματος απαιτεί ευρύ πλέγμα πολιτικών παρεμβάσεων, καθώς συγκροτεί ένα σύνθετο πρόβλημα.

- Όσον αφορά τη μείωση του κόστους χρήσης των εισροών, προτείνεται η δημιουργία προϋποθέσεων παρέμβασης των παραγωγών στην αγορά των εισροών μέσω συλλογικών μορφών οργάνωσης.

- Όσον αφορά τη βελτίωση της αποδοτικότητας απαιτείται:
 - η βελτίωση των γνώσεων των παραγωγών,
 - η οργάνωση δικτύου τεχνικής υποστήριξης από τους συλλογικούς φορείς των αγροτών, την τοπική αυτοδιοίκηση, αλλά και τις αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης,
 - έργα και δράσεις υποδομής (εδαφολογικοί χάρτες, εργαστήρια αναλύσεων),
 - συλλογικές μορφές οργάνωσης της παραγωγής.

ΘΕΜΑ: 6.14 Αύξηση κόστους εισροών χωρίς αντίστοιχη απόδοση.

ΕΝΟΤΗΤΑ: 4.2.4.1.

ΑΙΤΙΑ

- Χαμηλό επίπεδο τεχνογνωσίας παραγωγών.
- Απουσία δομών τεχνικής στήριξης των παραγωγών.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Υψηλό κόστος παραγωγής.
- Αποδυνάμωση ανταγωνιστικότητας.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Βελτίωση γνώσεων των παραγωγών.
- Τεχνική στήριξη παραγωγών από την πολιτεία, τις συνεταιριστικές οργανώσεις, την τοπική αυτοδιοίκηση.
- Έργα και δράσεις υποδομής.

6.3.4 Αντιμετώπιση επιδείνωσης όρων εμπορίου των αγροτικών προϊόντων σε σχέση με τις εισροές

Συμπερασματικό σχόλιο

Οι όροι εμπορίου για τα αγροτικά προϊόντα επιδεινώνονται διαρκώς. Το 2012 ήταν στο 72,7% του επιπέδου του 2005. Στην εν λόγω εξέλιξη οφείλεται, μεταξύ άλλων, και η αύξηση της συμμετοχής της αξίας των εισροών στην αξία της παραγωγής, που επηρεάζει αρνητικά την εξέλιξη του εισοδήματος.

Πλαίσιο προτάσεων

Η διαδικασία αλλαγής των όρων εμπορίου για τα αγροτικά προϊόντα εξαρτάται κυρίως από παράγοντες εκτός του πρωτογενούς τομέα. Ως εκ τούτου, οι ενέργειες που είναι δυνατό να γίνουν εντός του πρωτογενούς τομέα αφορούν κυρίως τρόπους μείωσης του κόστους πρόσβασης στις εισροές (συλλογικές μορφές

παραγωγής-εμπορίας) και βελτίωσης της αποδοτικότητας από τη χρήση τους (τεχνογνωσία, τεχνική υποστήριξη, υποδομές).

ΘΕΜΑ: 6.15 Επιδείνωση όρων εμπορίου των αγροτικών προϊόντων σε σχέση με τις εισροές.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.4, 5.1.5.

ΑΙΤΙΑ

Απουσία παρέμβασης των παραγωγών στην εμπορία των αγροτικών προϊόντων και στην προμήθεια των εισροών.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Υψηλό κόστος παραγωγής.
- Μείωση αγροτικού εισοδήματος.
- Αποδυνάμωση ανταγωνιστικότητας.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Συλλογική οργάνωση παραγωγής, εμπορίας αγροτικών προϊόντων και προμήθειας εισροών.
- Βελτίωση αποδοτικότητας της χρήσης των εισροών.

6.4 Χρηματοδότηση και επενδύσεις

6.4.1 Αποκατάσταση ισορροπίας ανάμεσα στη χρηματοδότηση του πρωτογενούς τομέα και στο ρόλο που διαδραματίζει στο ΑΕΠ, στην απασχόληση και στις εξαγωγές

Συμπερασματικό σχόλιο

Στην ανάλυση των Ενοτήτων 4 και 5 εντοπίστηκε σημαντική αναντιστοιχία τόσο της χρηματοδότησης όσο και των επενδύσεων αφενός με το ειδικό βάρος του πρωτογενούς τομέα, αφετέρου με το ρόλο που καλείται και είναι δυνατό να διαδραματίσει. Επίσης, εντοπίστηκε ότι στο γενικότερο πλαίσιο συρρίκνωσης της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων από το τραπεζικό σύστημα ο πρωτογενής τομέας σημείωσε τη μεγαλύτερη μείωση.

Στο διάστημα 2009-2014, σε συνθήκες γενικής συρρίκνωσης της χρηματοδότησης από το τραπεζικό σύστημα (-34,5%), ο πρωτογενής τομέας σημείωσε τη μεγαλύτερη μείωση (-61,1%). Ο δείκτης προσανατολισμού της χρηματοδότησης προς τον πρωτογενή τομέα μειώθηκε το 2012 στην Ελλάδα σε 0,19 έναντι 2,34 της Ιταλίας και 3,03 της Γαλλίας.

Η χρηματοδότηση του πρωτογενούς τομέα βρίσκεται σε επίπεδο αναντίστοιχο με τη συμμετοχή του τόσο στο ΑΕΠ, καθώς έχει μειωθεί πλέον μόνο στο 1,7%

της συνολικής χρηματοδότησης. Επίσης, βρίσκεται σε αναντιστοιχία και με τις προσδοκίες για το ρόλο που του αντιστοιχεί και θα μπορούσε να παίξει για την τροφοδοσία της βιομηχανίας τροφίμων – ποτών – καπνού, τις εξαγωγές, αλλά και για την αντιμετώπιση της ύφεσης.

Πλαίσιο προτάσεων

- Επαναφορά της χρηματοδότησης σε επίπεδο αντίστοιχο της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στις εξαγωγές. Για τον σκοπό αυτό απαιτούνται προϋποθέσεις και ενέργειες τόσο εκτός του πρωτογενούς τομέα (ενίσχυση τραπεζικού συστήματος, επανεκκίνηση της οικονομίας) όσο και εντός του πρωτογενούς τομέα για την αναβάθμιση της δυνατότητάς του να απορροφά αποτελεσματικά τους οικονομικούς πόρους.
- Μείωση του κόστους κεφαλαίου στον μέσο όρο της ΕΕ-27.

ΘΕΜΑ: 6.16 Υποχρηματοδότηση και αναντιστοιχία με ρόλο σε ΑΕΠ, εξαγωγές, τροφοδοσία της μεταποίησης με πρώτες ύλες.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.1.7, 5.5, 5.5.1, 5.10.4, 6.4.2.

ΑΙΤΙΑ

- Οικονομική ύφεση.
- Προβλήματα ρευστότητας τραπεζικού συστήματος.
- Αδυναμία πρωτογενούς τομέα.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Προβλήματα στον εκσυγχρονισμό και στην ανάπτυξη.
- Αδυναμία εκπλήρωσης ρόλου στήριξης της μεταποίησης και των εξαγωγών.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Αποκατάσταση ισορροπίας ανάμεσα στη χρηματοδότηση του πρωτογενούς τομέα και στο ρόλο που διαδραματίζει στο ΑΕΠ, στην απασχόληση και στις εξαγωγές.

6.4.2 Αποκατάσταση ισορροπημένης χρηματοδότησης στην κάλυψη άμεσων αναγκών και αναγκών για εκσυγχρονισμό και επέκταση

Συμπερασματικό σχόλιο

Σε συνθήκες δραστικού περιορισμού της χρηματοδότησης, η *σύνθεση των δανείων* μετατοπίστηκε από τα μεσομακροπρόθεσμα προς τα βραχυπρόθεσμα δάνεια, δηλαδή από την επέκταση και τον εκσυγχρονισμό προς την κάλυψη των άμεσων αναγκών της παραγωγικής διαδικασίας.

Η απόλυτη μείωση της χρηματοδότησης και οι αλλαγές στη σύνθεση των δανείων θα πρέπει να συνεκτιμηθούν με τη μείωση του επιχειρηματικού εισο-

δήματος και την αύξηση του κόστους κεφαλαίου, καθώς έχουν οδηγήσει στην αποεπένδυση από το 2009.

Πλαίσιο προτάσεων

Επαναφορά της χρηματοδότησης σε επίπεδο αντίστοιχο της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ. Η αποκατάσταση της χρηματοδότησης, σε συνδυασμό με την ένταξη της οικονομίας και του πρωτογενούς τομέα σε αναπτυξιακή τροχιά, θα αναδιαρθρώσει και τη σύνθεση των δανείων από τα βραχυπρόθεσμα προς τα μεσομακροπρόθεσμα, δηλαδή από την απλή κάλυψη των παραγωγικών αναγκών στον εκσυγχρονισμό και στην επέκταση.

ΘΕΜΑ: 6.17 Μεταβολή της σύνθεσης των δανείων από μεσομακροπρόθεσμα σε βραχυπρόθεσμα.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.5, 5.1.7.

ΑΙΤΙΑ

Οικονομική ύφεση.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Προβλήματα στην αντικατάσταση, στον εκσυγχρονισμό και στην επέκταση του παγίου κεφαλαίου.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Δημιουργία οικονομικών προϋποθέσεων (ζήτηση, ανταγωνιστικότητα) για την αποκατάσταση ισορροπημένης χρηματοδότησης ανάμεσα στην κάλυψη των άμεσων αναγκών και των αναγκών σε εκσυγχρονισμό και επέκταση.

6.4.3 Μείωση κόστους του κεφαλαίου

Συμπερασματικό σχόλιο

Οι καταβληθέντες τόκοι αυξήθηκαν στο διάστημα 2005-2014 από 398 σε 734 εκατ. ευρώ, δηλαδή κατά 184,4%, και το ποσοστό τους στο λειτουργικό πλεόνασμα αυξήθηκε από 7% το 2005 σε 12,7% το 2014. Το ποσοστό αυτό υπερβαίνει σημαντικά τον μέσο όρο της ΕΕ-27 (7,2%). Η αύξηση των καταβληθέντων τόκων είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες μείωσης του επιχειρηματικού εισοδήματος.

Πλαίσιο προτάσεων

- Μείωση κόστους του κεφαλαίου.
- Επαναλειτουργία χρηματοπιστωτικού θεσμού κατάλληλου για τη χρηματοδότηση του πρωτογενούς τομέα.

ΘΕΜΑ: 6.18 Αύξηση κόστους κεφαλαίου.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.2.3.3, 5.1.4.1, 5.4.2, 6.5.5.

ΑΙΤΙΑ

Προβλήματα ρευστότητας τραπεζικού συστήματος.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Μείωση του επιχειρηματικού εισοδήματος.
- Περιορισμοί στην ομαλή συνέχιση της παραγωγικής διαδικασίας.
- Περιορισμοί στην αντικατάσταση και στην επέκταση του παγίου κεφαλαίου.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Μείωση κόστους του κεφαλαίου.
- Επαναλειτούργα χρηματοπιστωτικού θεσμού για τη χρηματοδότηση του πρωτογενούς τομέα.

6.4.4 Αποκατάσταση ισορροπίας ανάμεσα στις επενδύσεις του πρωτογενούς τομέα και στο ρόλο που διαδραματίζει στο ΑΕΠ, στην απασχόληση και στις εξαγωγές

Συμπερασματικό σχόλιο

Οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, σε τρέχουσες τιμές, από 1.105,64 εκατ. ευρώ το 2002 και την κορύφωση σε 1.921 εκατ. ευρώ το 2008 περιορίστηκαν σε 1.272,69 εκατ. ευρώ το 2012. Ανάμεσα στις ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και στη συμμετοχή στο ΑΕΠ εντοπίζεται σημαντική αναντιστοιχία. Μάλιστα, ο λόγος ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου/ΑΕΠ διαμορφώνεται στην Ελλάδα πολύ χαμηλότερα σε σχέση με αναπτυγμένες χώρες της ΕΕ, στις οποίες ο πρωτογενής τομέας έχει χαμηλότερη συμμετοχή στο ΑΕΠ.

Πλαίσιο προτάσεων

Επαναφορά των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου σε επίπεδο αντίστοιχο της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στις εξαγωγές. Αξιοποίηση παραδείγματος από τη σχέση των ανωτέρω μεγεθών στις αναπτυγμένες χώρες.

ΘΕΜΑ: 6.19 Αναντιστοιχία συμμετοχής στις ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και στο ΑΕΠ.

ΕΝΟΤΗΤΑ: 6.5.1.

ΑΙΤΙΑ

- Διατήρηση παραδοσιακών μορφών παραγωγής.
- Διασφάλιση υψηλού ποσοστού εισοδήματος από τις επιδοτήσεις.
- Αδυναμία πρόσβασης του αγροτικού τομέα στην αγορά.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Αδυναμία αντικατάστασης, επέκτασης και εκσυγχρονισμού του πάγιου εξοπλισμού.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Αποκατάσταση ισορροπίας ανάμεσα στις επενδύσεις του πρωτογενούς τομέα και στο ρόλο που διαδραματίζει στο ΑΕΠ, στην απασχόληση και στις εξαγωγές.

6.4.5 Αντιστροφή της διαδικασίας αποεπένδυσης

Συμπερασματικό σχόλιο

Στο διάστημα 2008-2014 παρατηρείται μια διαδικασία αποεπένδυσης. Η μείωση των καθαρών επενδύσεων παγίου κεφαλαίου από 439 εκατ. ευρώ σε -138 εκατ. ευρώ οφείλεται στη μείωση των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου από 1.921 εκατ. ευρώ σε 1.251 εκατ. ευρώ (τρέχουσες τιμές) και στη διαμόρφωση της ανάλωσης παγίου κεφαλαίου μεταξύ 1.390 και 1.635 εκατ. ευρώ.

Πλαίσιο προτάσεων

Αντιστροφή της διαδικασίας αποεπένδυσης. Για την ερμηνεία της διαδικασίας αποεπένδυσης θα πρέπει να συνεκτιμηθούν η απόλυτη μείωση της χρηματοδότησης, ο αναπροσανατολισμός της από τα μεσομακροπρόθεσμα προς τα βραχυπρόθεσμα δάνεια, καθώς επίσης η μείωση του επιχειρηματικού εισοδήματος και η αύξηση του κόστους κεφαλαίου.

ΘΕΜΑ: 6.20 Αποεπένδυση.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.3.4, 5.1.6, 5.10.4.

ΑΙΤΙΑ

- Αύξηση κόστους κεφαλαίου.
- Αδυναμία πρόσβασης του αγροτικού τομέα στην αγορά.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Αδυναμία αντικατάστασης, επέκτασης και εκσυγχρονισμού του πάγιου εξοπλισμού.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Αντιστροφή της διαδικασίας αποεπένδυσης.

6.5 Παραγωγή και εισόδημα

6.5.1 Παρεμβάσεις για την άρση της συρρίκνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας

Συμπερασματικό σχόλιο

Η ακαθάριστη αξία παραγωγής αποτελεί το αφετηριακό μέγεθος για τη διαμόρφωση όλων των οικονομικών μεγεθών του πρωτογενούς τομέα και πρώτα

απ' όλα της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Στο διάστημα 2005-2012, η παραγωγή του γεωργικού κλάδου δραστηριότητας μεταβλήθηκε στην Ελλάδα με μέσο ετήσιο ρυθμό -1,7% έναντι 3,1% στην ΕΕ-27.

Πλαίσιο προτάσεων

Παρεμβάσεις στα μεγέθη από τα οποία εξαρτάται η διαμόρφωση της ακαθάριστης αξίας παραγωγής (όγκος παραγωγής, τιμές προϊόντων). Συγκεκριμένα, αύξηση της παραγωγής (βελτίωση συνθηκών κερδοφορίας, βελτίωση αποδόσεων), μετατόπιση της σύνθεσης της παραγωγής προς προϊόντα υψηλότερης αξίας, βελτίωση των τιμών μέσω αναβάθμισης της ποιότητας.

ΘΕΜΑ: 6.21 Μείωση της παραγωγής.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.3.2, 5.1.2.

ΑΙΤΙΑ

Επιδείνωση συνθηκών κερδοφορίας για την αγροτική παραγωγή.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Η ακαθάριστη αξία παραγωγής αποτελεί το αφετηριακό μέγεθος για τη διαμόρφωση όλων των οικονομικών μεγεθών του πρωτογενούς τομέα.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Αύξηση της παραγωγής (βελτίωση συνθηκών κερδοφορίας, βελτίωση αποδόσεων).
- Μετατόπιση της σύνθεσης της παραγωγής προς προϊόντα υψηλότερης αξίας.
- Βελτίωση των τιμών μέσω αναβάθμισης της ποιότητας.

6.5.2 Αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας

Συμπερασματικό σχόλιο

Η *ακαθάριστη προστιθέμενη αξία* αποτελεί αφετηριακό μέγεθος για τη συγκρότηση σειράς βασικών μεγεθών (καθαρής προστιθέμενης αξίας, εισοδήματος). Η *ακαθάριστη προστιθέμενη αξία* αποτελεί το μέγεθος με το οποίο ο πρωτογενής τομέας συμβάλλει στη δημιουργία του ΑΕΠ. Από το 2005 αυτή η συμβολή έχει πτωτική τάση. Συνεπώς, ο πρωτογενής τομέας είχε μπει σε τροχιά κρίσης ήδη πριν την έναρξη της ύφεσης στο σύνολο της οικονομίας το 2009-2010.

Στο διάστημα 2005-2012 η μέση ετήσια μεταβολή της *ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας* ήταν -4,5%. Αυτό οφείλεται στο συνδυασμένο αποτέλεσμα από τη μείωση της *ακαθάριστης αξίας παραγωγής* με μέσο ετήσιο ρυθμό 1,7% και από την αύξηση της *ενδιάμεσης ανάλωσης* με μέσο ετήσιο ρυθμό 2,2%.

Πέραν των ανωτέρω, που χαρακτηρίζουν την κατάσταση στην Ελλάδα, υπάρ-

χει και το γενικότερο ζήτημα ότι η σύνθεση της προστιθέμενης αξίας των τροφίμων μεταβάλλεται με τρόπο ώστε να μειώνεται διαρκώς η συμμετοχή της πρωτογενούς παραγωγής και να αυξάνεται η συμμετοχή των κλάδων παραγωγής εισροών, της μεταποίησης αγροτικών πρώτων υλών και της εμπορίας.

Πλαίσιο προτάσεων

Παρεμβάσεις στα μεγέθη από τα οποία εξαρτάται η διαμόρφωση της *ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας*. Συγκεκριμένα, απαιτείται αύξηση της *ακαθάριστης αξίας παραγωγής* και συγκράτηση του ρυθμού μεταβολής της *ενδιάμεσης ανάλωσης* σε χαμηλότερο επίπεδο.

ΘΕΜΑ: 6.22 Μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.1, 4.2.3.2, 5.1.2, 5.10.

ΑΙΤΙΑ

Μεταβολή της ενδιάμεσης ανάλωσης με ρυθμό ταχύτερο από τη μεταβολή της ακαθάριστης αξίας παραγωγής.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Δυσμενής αφετηρία για τη διαμόρφωση σειράς βασικών μεγεθών (καθαρή προστιθέμενη αξία, εισόδημα).
- Μείωση συμβολής στη δημιουργία του ΑΕΠ.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Αύξηση της ακαθάριστης αξίας παραγωγής και συγκράτηση του ρυθμού μεταβολής της ενδιάμεσης ανάλωσης σε χαμηλότερο επίπεδο.
- Αντιμετώπιση απώλειας της προστιθέμενης αξίας των αγροτικών προϊόντων, με την παρακράτηση του κατά το δυνατόν μεγαλύτερου τμήματός της στον αγροτικό χώρο μέσω ανάπτυξης συνεταιριστικών-συλλογικών δραστηριοτήτων. Επίσης, με τη διεύρυνση του βαθμού καθετοποίησης και με την οργάνωση άμεσων μορφών πρόσβασης των παραγωγών στις αγορές.

6.5.3 Αύξηση της καθαρής προστιθέμενης αξίας

Συμπερασματικό σχόλιο

Η καθαρή προστιθέμενη αξία αποτελεί αφετηριακό μέγεθος για τη συγκρότηση πολλών βασικών μεγεθών (εισόδημα των συντελεστών παραγωγής, λειτουργικό πλεόνασμα, επιχειρηματικό εισόδημα). Η καθαρή προστιθέμενη αξία προκύπτει από ακαθάριστη προστιθέμενη αξία με την αφαίρεση της ανάλωσης παγίου κεφαλαίου.

Η καθαρή προστιθέμενη αξία βρίσκεται σε πορεία μεγάλης μείωσης, δεδομένου ότι το 2012 αντιστοιχούσε μόλις στο 73,7% του επιπέδου το 2005 έναντι του 91,9% της ΕΕ-27.

Πλαίσιο προτάσεων

Αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας από την οποία κυρίως εξαρτάται η διαμόρφωσή της.

ΘΕΜΑ: 6.23 Μείωση καθαρής προστιθέμενης αξίας.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.3.2, 4.2.3.3, 5.1.2, 5.1.4.1, 5.1.4.2, 5.1.10.

ΑΙΤΙΑ

Μείωση ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Η καθαρή προστιθέμενη αξία αποτελεί αφετηριακό μέγεθος για τη συγκρότηση πολλών βασικών μεγεθών (εισόδημα των συντελεστών παραγωγής, λειτουργικό πλεόνασμα, επιχειρηματικό εισόδημα).

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας από την οποία κυρίως εξαρτάται η διαμόρφωσή της.

6.5.4 Αντιμετώπιση των πολλαπλών πηγών πίεσης του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών

Συμπερασματικό σχόλιο

Το αγροτικό εισόδημα και το εισόδημα των αγροτών βρίσκεται εν μέσω πολλαπλών πιέσεων.

Το αγροτικό εισόδημα πιέζεται από την αναντιστοιχία συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση, από τη μείωση της εγχώριας ζήτησης για τρόφιμα, τη μείωση της παραγωγής, την αύξηση του κόστους των εισροών, την αύξηση της φορολογίας.

Το εισόδημα των αγροτών πιέζεται από τον περιορισμό της πολυαπασχόλησης, δηλαδή την εργασία στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα.

Πλαίσιο προτάσεων

Καθώς πρόκειται κυρίως για πιέσεις οι οποίες κατά βάση εξαρτώνται από τη γενική πορεία της οικονομίας, μεσομακροπρόθεσμα θα αντιμετωπιστούν μέσω της οικονομικής ανάπτυξης. Στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο θα πρέπει να υπάρξει ιδιαίτερη μέριμνα για την περιφερειακή ανάπτυξη.

Ωστόσο, στην ελάφρυνση των πιέσεων είναι δυνατό να συμβάλει η μείωση του κόστους παραγωγής και η εκλογίκευση της φορολογίας.

Τα χαρακτηριστικά των πολλαπλών πιέσεων που δέχεται το αγροτικό εισόδημα και το εισόδημα των αγροτών ποικίλλουν. Συνεπώς, θα πρέπει να αναπτυχθούν διαφοροποιημένες πολιτικές για την αντιμετώπιση κάθε είδους πίεσης με εξειδικευμένο τρόπο. Βέβαια, η εξειδικευμένη αντιμετώπιση θα πρέπει να ασκείται παράλληλα με συνδυαστικές-ολοκληρωμένες πολιτικές.

ΘΕΜΑ: 6.24 Πολλαπλές πηγές μείωσης του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.4.

ΑΙΤΙΑ

- Υποχώρηση ακαθάριστης και καθαρής προστιθέμενης αξίας πρωτογενούς τομέα.
- Μείωση ζήτησης αγροτικών προϊόντων.
- Περιορισμός δυνατοτήτων πολυαπασχόλησης.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Δυσμενείς επιπτώσεις και προοπτικές για το αγροτικό εισόδημα και το εισόδημα των αγροτών.
- Υπονόμευση των όρων παραγωγής του πρωτογενούς τομέα.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Αντιμετώπιση των πολλαπλών πηγών πίεσης του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών.
- Οικονομική ανάπτυξη.
- Περιφερειακή ανάπτυξη.

6.5.5 Αύξηση επιχειρηματικού εισοδήματος

Συμπερασματικό σχόλιο

Την περίοδο 2006-2014 το επιχειρηματικό εισόδημα μειώθηκε, σε τρέχουσες τιμές, από 4.791 εκατ. ευρώ σε 4.614 εκατ. ευρώ. Η διαμόρφωση του *επιχειρηματικού εισοδήματος* εκκινεί από δυσμενή θέση, καθώς το αφετηριακό μέγεθος για τον προσδιορισμό του, η *καθαρή προστιθέμενη αξία*, ήταν μειωμένη το 2012 σε σχέση με το 2005 κατά 26,3%.

Τα λοιπά βασικά μεγέθη από τα οποία εξαρτάται το *επιχειρηματικό εισόδημα* κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες:

- Στα μεγέθη τα οποία *δεν εξαρτώνται* από τον πρωτογενή τομέα (φορολογία, κόστος κεφαλαίου, κόστος εισροών). Τα μεγέθη αυτά επιδεινώνονται δραματικά.
- Στα μεγέθη τα οποία *εξαρτώνται από τα δεδομένα εντός του πλαισίου του πρωτογενούς τομέα* (κόστος εργασίας, ύψος ενοικίων). Το κόστος γι' αυτά τα

μεγέθη μειώνεται, αλλά ως αποτέλεσμα της συρρίκνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας.

Πλαίσιο προτάσεων

Αύξηση καθαρής προστιθέμενης αξίας, εκλογίκευση φορολογίας, μείωση κόστους κεφαλαίου και κόστους εισροών.

ΘΕΜΑ: 6.25 Μείωση επιχειρηματικού εισοδήματος.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.3.3, 5.1.4.1, 6.5.10.

ΑΙΤΙΑ

- Μείωση καθαρής προστιθέμενης αξίας.
- Αύξηση φορολογίας, κόστους κεφαλαίου και κόστους εισροών.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Δυσχέρειες στον εκσυγχρονισμό και στην ανάπτυξη.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Παρεμβάσεις/επανεξέταση στα στοιχεία που επηρεάζουν τη διαμόρφωση του επιχειρηματικού εισοδήματος (καθαρή προστιθέμενη αξία, φορολογία, κόστος κεφαλαίου, κόστος εισροών).

6.5.6 Ενίσχυση των δυνατοτήτων για συμπληρωματικές οικονομικές δραστηριότητες εκτός πρωτογενούς τομέα. Ενίσχυση πολυαπασχόλησης

Συμπερασματικό σχόλιο

Η βαθιά και παρατεταμένη ύφεση έπληξε με δριμύ τρόπο τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της παραγωγικής βάσης με την απώλεια εκατοντάδων χιλιάδων θέσεων εργασίας. Αυτές οι εξελίξεις επηρέασαν και τον αγροτικό τομέα, με την έννοια ότι περιορίστηκαν οι δυνατότητες των αγροτών να συμπληρώνουν το εισόδημά τους με εργασίες εκτός αγροτικού τομέα. Καθώς εκτιμάται ότι από την πολυαπασχόληση προέρχεται περίπου το 1/3 του εισοδήματος των αγροτών, καθίσταται φανερή η κρισιμότητα των επιπτώσεων της ύφεσης.

Επιπλέον, καθώς δεν αναμένεται ταχεία επαναφορά της παραγωγής και της απασχόλησης στο επίπεδο του 2010, είναι προφανές ότι η αδυναμία για συμπλήρωση του εισοδήματος των αγροτών από μη αγροτικές εργασίες θα είναι παρούσα για σημαντικό χρονικό διάστημα.

Πλαίσιο προτάσεων

Καθώς πρόκειται για πρόβλημα που προέρχεται από το γενικότερο οικονομικό περιβάλλον, μεσομακροπρόθεσμα θα αντιμετωπιστεί μέσω της οικονομικής

ανάπτυξης. Στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο θα πρέπει να υπάρξει ιδιαίτερη μέριμνα για την περιφερειακή ανάπτυξη.

ΘΕΜΑ: 6.26 Μείωση δυνατοτήτων συμπλήρωσης εισοδήματος από την πολυαπασχόληση.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.2.2, 5.1.3.3, 5.4.1, 5.4.2, 5.4.4, 5.8.5, 5.11, 6.2.1.1, 6.2.1.4, 6.7.5.

ΑΙΤΙΑ

- Οικονομική ύφεση.
- Υψηλή ανεργία σε δευτερογενή και τριτογενή τομέα.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Πτώση βιοτικού επιπέδου.
- Περιορισμοί στη χρηματοδότηση της αγροτικής παραγωγής.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Οικονομική ανάπτυξη.
- Περιφερειακή ανάπτυξη.
- Ενίσχυση των δυνατοτήτων για συμπληρωματικές οικονομικές δραστηριότητες εκτός πρωτογενούς τομέα.

6.5.7 Αντιμετώπιση των περιφερειακών και κλαδικών ανισοτήτων που δημιουργούνται και αναπαράγονται από την αγροτική πολιτική (κοινοτική και εθνική)

Συμπερασματικό σχόλιο

Το σύστημα καταβολής των επιδοτήσεων χαρακτηρίστηκε επί μακρόν από σημαντικές ανισότητες ανάμεσα σε προϊόντα και σε περιοχές. Αυτές οι «ενδο-αγροτικές» ανισότητες διατηρήθηκαν στη σκιά της ανισότητας ανάμεσα στο αγροτικό και το αστικό εισόδημα.

Πλαίσιο προτάσεων

- Εκλογίκευση και επαναπροσδιορισμός του συστήματος των επιδοτήσεων με δίκαια κριτήρια.
- Διάγνωση και συμπερίληψη στην οικονομική πολιτική της νέας ισορροπίας ανάμεσα στο αστικό και στο αγροτικό εισόδημα.

ΘΕΜΑ: 6.27 Εισοδηματικές ανισότητες εντός του πρωτογενούς τομέα.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.8.4, 5.8.6.2, 6.7.4, 6.8.3.

ΑΙΤΙΑ

Σύστημα επιδοτήσεων με όχι πλήρως ορθολογικά και δίκαια κριτήρια.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Περιφερειακές και κλαδικές ανισότητες.
- Ο συνδυασμός δυσμενών συνθηκών παραγωγής με την αρνητικά μεροληπτική αγροτική πολιτική οδηγεί σε συρρίκνωση της παραγωγής και εγκατάλειψη της υπαίθρου.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Αντιμετώπιση των περιφερειακών και των κλαδικών ανισοτήτων που δημιουργούνται και αναπαράγονται από την αγροτική πολιτική (κοινοτική και εθνική).
- Εκλογίκευση και επαναπροσδιορισμός του συστήματος των επιδοτήσεων με δίκαια κριτήρια.

6.5.8 Εκλογίκευση του φορολογικού συστήματος

Συμπερασματικό σχόλιο

Στο διάστημα 2006-2014 οι λοιποί φόροι επί της παραγωγής υπερδιπλασιάστηκαν από 181 εκατ. ευρώ σε 411 εκατ. ευρώ το 2014. Ως ποσοστό επί της καθαρής προστιθέμενης αξίας οι λοιποί φόροι επί της παραγωγής αυξήθηκαν από το επίπεδο του 3,9% (προ του 2011) στο 10,9% το 2014 και είναι πλέον υπερδιπλάσιοι από τον μέσο όρο της ΕΕ-27.

Πλαίσιο προτάσεων

Εκλογίκευση της φορολογίας και εναρμόνισή της με το επίπεδο των χωρών της ΕΕ.

Η αύξηση της φορολογίας αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς συμβαίνει σε μια κατάσταση όπου υπάρχει δυσμενέστερη μεταχείριση των παραγωγών οι οποίοι ασχολούνται με λιγότερο επιδοτούμενα ή/και μη επιδοτούμενα προϊόντα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι επιδοτήσεις δεν κατανέμονται ομοιόμορφα μεταξύ των προϊόντων, των παραγωγών και των περιοχών, ενώ η φορολογική επιβάρυνση έχει ευρύτερο και περισσότερο οριζόντιο χαρακτήρα.

ΘΕΜΑ: 6.28 Ατέλειες στο σύστημα φορολόγησης.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.1.4.1, 5.4, 5.5.2, 6.5.9.

ΑΙΤΙΑ

- Η χρόνια αδυναμία της πολιτείας να εφαρμόσει ένα δίκαιο και αποτελεσματικό φορολογικό σύστημα.
- Το χρόνιο έλλειμμα στην ακριβή αποτύπωση του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγρωτών.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Επιβάρυνση του αγροτικού εισοδήματος.
- Ανισότητες από αναντιστοιχία μεταξύ επιβάρυνσης από τη φορολογία και το όφελος από επιδοτήσεις.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Αποκατάσταση των ανισοτήτων από την αναντιστοιχία μεταξύ φορολογικών βαρών και οφέλους από τις επιδοτήσεις.

6.5.9 Επανεξέταση της κατανομής της φορολογίας και των επιδοτήσεων

Συμπερασματικό σχόλιο

Με δεδομένο ότι η φορολογική επιβάρυνση έχει οριζόντιο χαρακτήρα, ενώ οι επιδοτήσεις δεν κατανέμονται ομοιόμορφα κατά προϊόν, προκύπτουν διαφορετικές κατανομές φορολόγησης και οφέλους από τις επιδοτήσεις, με προφανή άνιση μεταχείριση σε βάρος όσων ασχολούνται με μη επιδοτούμενες ή/και με λιγότερο επιδοτούμενες καλλιέργειες.

Η εν λόγω ασυμμετρία αποκτά μεγαλύτερη σημασία, καθώς στο διάστημα 2006-2014 οι *λοιποί φόροι επί της παραγωγής* υπερδιπλασιάστηκαν από 181 εκατ. ευρώ σε 411 εκατ. ευρώ και αυξήθηκαν ως ποσοστό επί της καθαρής προστιθέμενης αξίας από το επίπεδο του 3,9% (προ του 2011) στο 10,9% το 2014.

Πλαίσιο προτάσεων

Από τα ανωτέρω προκύπτει η αναγκαιότητα διερεύνησης της σχέσης ανάμεσα στο όφελος από τις επιδοτήσεις και την επιβάρυνση από τη φορολογία, με σκοπό την αποτροπή τόσο των δυσμενών επιβαρύνσεων όσο και του υπέρμετρου οφέλους.

Το ζήτημα αυτό είναι κρίσιμο για τον γενικότερο αναπροσανατολισμό ορισμένων πτυχών της αγροτικής πολιτικής που λειτουργούν προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης αντί της εξομάλυνσης των ενδοαγροτικών ανισοτήτων.

ΘΕΜΑ: 6.29 Ασυμμετρία φορολογικής επιβάρυνσης και οφέλους από τις επιδοτήσεις.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.1.4.1, 5.4, 5.5.2, 6.5.8.

ΑΙΤΙΑ

Το χρόνιο έλλειμμα στην ακριβή αποτύπωση του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Άδικη μεταχείριση αγροτών με λιγότερο ή καθόλου επιδοτούμενα προϊόντα.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Επανεξέταση φορολογικού συστήματος και συστήματος επιδοτήσεων με κριτήριο την άρση των αδικιών.
- Αντιμετώπιση των εισοδηματικών ανισοτήτων που δημιουργούνται από την ανισορροπία ανάμεσα στη διαφοροποιημένη πολιτική ενισχύσεων και την ενιαία φορολογική πολιτική.

6.5.10 Μείωση της εξάρτησης του εισοδήματος από τις επιδοτήσεις

Συμπερασματικό σχόλιο

Παρά το σημαντικό ύψος των πόρων που αποσπά η Ελλάδα από την ΚΑΠ, δεν προχώρησε σε διαρθρωτικές αλλαγές με αναπτυξιακό περιεχόμενο ούτε βελτίωσε την ανταγωνιστικότητά της. Η διεύρυνση της εξάρτησης από τις επιδοτήσεις συνέβαλε στη διατήρηση και την αναπαραγωγή μη βιώσιμων καταστάσεων. Επιπλέον, δημιούργησε κεκτημένα στα οποία εδράζεται η αδράνεια, αλλά και ενεργητικές συμπεριφορές οι οποίες παρεμποδίζουν τη διαδικασία εκλογίκευσης του συστήματος των επιδοτήσεων και εξομάλυνσης των ενδοαγροτικών ανισοτήτων.

Η μείωση του εισοδήματος των αγροτών από την *αγροτική παραγωγή* και από τις *εξωαγροτικές δραστηριότητες*, σε συνδυασμό με την αύξηση των επιδοτήσεων, οδήγησε σε διεύρυνση της εξάρτησης του εισοδήματος των αγροτών από τις επιδοτήσεις. Αυτό εκφράζεται από:

- Την αύξηση του ποσοστού των λοιπών επιδοτήσεων παραγωγής στην καθαρή προστιθέμενη αξία από 48,5% σε 67,5%.
- Την αυξητική τάση της συμμετοχής των *λοιπών επιδοτήσεων παραγωγής* στο *επιχειρηματικό εισόδημα* από 50,3% τα έτη 2000-2007 σε 58,6% το 2013-2014.
- Το γεγονός ότι η εξάρτηση του εισοδήματος από τις επιδοτήσεις στην Ελλάδα στο διάστημα 2007-2014 υπερβαίνει κατ' έτος το επίπεδο της ΕΕ-27 από 15,2 έως και 27,6 ποσοστιαίες μονάδες.

Πλαίσιο προτάσεων

- Αύξηση της καθαρής προστιθέμενης αξίας και του επιχειρηματικού εισοδήματος.

- Εκλογίκευση της οικονομικής στήριξης στη βάση των πραγματικών αναγκών που απορρέουν από τις ιδιομορφίες της αγροτικής παραγωγής.

ΘΕΜΑ: 6.30 Διεύρυνση της εξάρτησης του αγροτικού εισοδήματος και του εισοδήματος των αγροτών από τις επιδοτήσεις.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.3.3, 5.1.4.2, 6.5.5.

ΑΙΤΙΑ

Αποδέσμευση επιδοτήσεων από την παραγωγή.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Αποδυνάμωση προσπάθειας εκσυγχρονισμού.
- Αύξηση βαθμού ευαισθησίας από μη ελεγχόμενες διαδικασίες.
- Έδαφος για ανάπτυξη παθογενειών στο σύστημα κατανομής των επιδοτήσεων.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Μετριασμός της εξάρτησης του αγροτικού εισοδήματος από πηγές εκτός παραγωγικής διαδικασίας.
- Μέτρα για την ενίσχυση του εισοδήματος από την παραγωγική διαδικασία.
- Αύξηση της καθαρής προστιθέμενης αξίας παραγωγής και του επιχειρηματικού εισοδήματος.
- Εκλογίκευση της οικονομικής στήριξης στη βάση των πραγματικών αναγκών που απορρέουν από τις ιδιομορφίες της αγροτικής παραγωγής.

6.5.11 Αποτύπωση του πραγματικού εισοδήματος στον πρωτογενή τομέα και της σχέσης του με το αστικό

Συμπερασματικό σχόλιο

Υπάρχει ασαφής εικόνα σχετικά με το αγροτικό εισόδημα και το εισόδημα των αγροτών.

Επίσης, κυριαρχεί η μονομερής έμφαση στην ανισότητα αστικού-αγροτικού εισοδήματος, η οποία επισκιάζει δύο σημαντικά προβλήματα. Το πρώτο είναι οι ενδοαγροτικές ανισότητες και το δεύτερο η μη συνειδητοποίηση της νέας ισορροπίας ανάμεσα στον αστικό και τον αγροτικό χώρο, όσον αφορά το εισόδημα, λόγω της βαθιάς και παρατεταμένης κρίσης που έπληξε κυρίως τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα και οδήγησε σε πολύ υψηλή ανεργία.

Πλαίσιο προτάσεων

- Αποτύπωση και διάκριση του αγροτικού εισοδήματος από το εισόδημα των αγροτών.

- Διαμόρφωση οικονομικής πολιτικής στη βάση των νέων δεδομένων όσον αφορά τη σχέση αστικού-αγροτικού εισοδήματος.

Η υπέρβαση της εξομοίωσης του αγροτικού εισοδήματος με το εισόδημα των αγροτών θα λειτουργήσει προς τουλάχιστον δύο κατευθύνσεις. Κατ' αρχάς θα διαλευκάνει τη βάση για την άσκηση τόσο της αγροτικής όσο και της περιφερειακής πολιτικής. Επίσης, θα αποτελέσει την αφετηρία για εκλογίκευση της χρηματοδότησης και άρση των ανισοτήτων που δημιουργούνται και αναπαράγονται από το σύστημα κατανομής των επιδοτήσεων.

ΘΕΜΑ: 6.31 Ασάφειες σχετικά με το εισόδημα των αγροτών.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.4.1, 5.8.6.

ΑΙΤΙΑ

- Ελλιπής έρευνα στον αγροτικό χώρο.
- Αδράνεια στη διάγνωση οικονομικών-κοινωνικών αλλαγών.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Διατήρηση παραδοσιακής αντίληψης για την υπεροχή των αστικών εισοδημάτων έναντι των αγροτικών και άνιση μεταχείριση ανέργων, χαμηλοσυνταξιούχων και χαμηλόμισθων.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Αποτύπωση και διάκριση του αγροτικού εισοδήματος από το εισόδημα των αγροτών.
- Διαμόρφωση οικονομικής πολιτικής στη βάση των νέων δεδομένων όσον αφορά τη σχέση αστικού-αγροτικού εισοδήματος.

6.6 Εξωτερικό εμπόριο

6.6.1 Αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας στις εξαγωγές

Συμπερασματικό σχόλιο

Ο διευρυνόμενος κατακερματισμός της παραγωγικής διαδικασίας και η αλματώδης αύξηση της εξωτερικής ανάθεσης (outsourcing) επιφέρουν σειρά αλλαγών σε παραδοσιακές αντιλήψεις σχετικά με τον τρόπο δημιουργίας και σύλληψης της προστιθέμενης αξίας, τους όρους και το περιεχόμενο του ανταγωνισμού, την αξιολόγηση της (ακαθάριστης) αξίας των εξαγωγών.

Ο κατακερματισμός της παραγωγικής διαδικασίας και η συνακόλουθη διασπορά της σε διάφορες επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε περισσότερες από μία χώρες έχουν επιφέρει αλλαγές και στη δημιουργία της προστιθέμενης αξίας. Ο κατακερματισμός στη διαδικασία δημιουργίας της προστιθέμενης αξίας

αναδεικνύει τη σημασία του επιμερισμού της στους διάφορους συμμετέχοντες, δηλαδή του μεριδίου καθενός στο σύνολό της.

Η υψηλή αξία των (ακαθάριστων) εξαγωγών από μόνη της μπορεί να μην παραπέμπει σε υψηλό βαθμό ανταγωνιστικότητας, στο μέτρο που δεν περιέχεται ικανοποιητικό μέγεθος εγχώριας προστιθέμενης αξίας, ενώ αντιθέτως ενδέχεται να περιέχεται υψηλή εισαγόμενη προστιθέμενη αξία. Κατά προέκταση, η υψηλή αξία των εξαγωγών δεν συνεπάγεται υψηλό επίπεδο εγχώριας παραγωγής και απασχόλησης. Παρομοίως, η υψηλή αξία των εισαγωγών ενδέχεται να μην είναι εξ ορισμού αρνητικό φαινόμενο, αν αποτελεί προϋπόθεση δημιουργίας ικανοποιητικού μεγέθους εγχώριας προστιθέμενης αξίας σε προϊόντα τα οποία εξάγονται.

Σήμερα, σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι στο παρελθόν, οι ροές του εξωτερικού εμπορίου μιας χώρας επηρεάζουν όχι μόνο το εμπορικό της ισοζύγιο, αλλά σε καθοριστικό βαθμό και αυτή καθ'αυτήν την εγχώρια παραγωγική διαδικασία. Ο λόγος είναι ότι στις διεθνείς συναλλαγές έχει μειωθεί το ειδικό βάρος των τελικών προϊόντων προς όφελος της συμμετοχής των ενδιάμεσων προϊόντων. Το 2009 η αξία των παγκόσμιων εξαγωγών των ενδιάμεσων προϊόντων ξεπέρασε την αξία των εξαγωγών των τελικών προϊόντων και των κεφαλαιουχικών αγαθών, αντιπροσωπεύοντας πλέον το 51% του εμπορίου, μη συμπεριλαμβανομένων των πετρελαιοειδών (βλ. WTO and IDE-JETRO, 2011: 81).

Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας, τόσο σε οικονομικό επίπεδο όσο και σε πολιτικό, είναι ότι αλλάζουν τα κριτήρια της ανταγωνιστικότητας και των συγκριτικών πλεονεκτημάτων, και συνεπώς αλλάζει ο τρόπος με τον οποίο χώρες, περιοχές, επιχειρήσεις, κλάδοι και προϊόντα εντάσσονται στον διεθνή καταμερισμό εργασίας. Επομένως, οι χώρες, οι περιφέρειες και οι επιχειρήσεις οφείλουν να αναπροσαρμόσουν τους στόχους και τη στρατηγική τους στα νέα δεδομένα λειτουργίας της παγκόσμιας οικονομίας.

Η περιορισμένη προστιθέμενη αξία των αγροτικών εξαγωγών, λόγω ανεπαρκείων στη μεταποίηση, παίζει σημαντικό ρόλο στην αρνητική διαμόρφωση του εμπορικού ισοζυγίου, αλλά και στο μέγεθος της απασχόλησης.

Η σύναψη σχέσεων με τη διεθνή αγορά, χωρίς τη μέριμνα για εξάντληση των ρεαλιστικών δυνατοτήτων της εγχώριας παραγωγικής βάσης, συνιστά απεμπόληση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων που προσφέρει το αγροτροφικό σύστημα. Η ανεπαρκής εκμετάλλευση των εν λόγω αναπτυξιακών δυνατοτήτων συνιστά σημαντική απώλεια για χώρες που έχουν το επίπεδο και τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας.

Πλαίσιο προτάσεων

Αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας στην αξία των εξαγωγών.

Ο στρατηγικός στόχος της οικονομίας θα πρέπει να αναπροσαρμοστεί από την έμφαση στην ανάληψη παραγωγικών δραστηριοτήτων, με σκοπό την καθ' ολοκληρίαν παραγωγή τελικών προϊόντων, προς την έμφαση σε ποικίλες δραστηριότητες υψηλής προστιθέμενης αξίας είτε με την παραγωγή ενδιάμεσων αγαθών είτε με την παροχή υπηρεσιών σε διάφορες φάσεις της παραγωγικής διαδικασίας.

Η αναβάθμιση στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας αλυσίδας αξίας είναι το αποτέλεσμα μείγματος κυβερνητικών πολιτικών, θεσμών, επιχειρησιακών στρατηγικών, τεχνολογιών, δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού κ.ά. Στο πλαίσιο των παγκόσμιων αλυσίδων αξίας έχουν προσδιοριστεί τέσσερις τύποι αναβάθμισης (Humphrey and Schmitz, 2002):

- i. *Αναβάθμιση επεξεργασίας*, κατά την οποία εισροές μετασχηματίζονται σε εκροές με υψηλότερο βαθμό αποδοτικότητας μέσω αναδιοργάνωσης του παραγωγικού συστήματος ή με την εισαγωγή ανώτερης τεχνολογίας.
- ii. *Αναβάθμιση προϊόντος* ή μετακίνηση σε περισσότερο εξειδικευμένες γραμμές παραγωγής.
- iii. *Λειτουργική αναβάθμιση*, η οποία απαιτεί εισαγωγή νέων λειτουργιών (ή εγκατάλειψη υπαρχόντων) με στόχο την αναβάθμιση του περιεχομένου εξειδίκευσης (increase the overall skill content).
- iv. *Αναβάθμιση αλυσίδας* ή διακλαδική αναβάθμιση, κατά την οποία οι επιχειρήσεις μετακινούνται σε νέους, συχνά συγγενικούς, κλάδους.

ΘΕΜΑ: 6.32 Χαμηλό περιεχόμενο εγχώριας προστιθέμενης αξίας στις εξαγωγές.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 6.2.2.1, 6.7.8.

ΑΙΤΙΑ

- Χαμηλός βαθμός μεταποίησης αγροτικών πρώτων υλών.
- Σχετικά χαμηλή σύνδεση αγροτικού τομέα με τη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Μη αξιοποίηση δυνατοτήτων για τη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου.
- Δυσμενής επίπτωση στους όρους εμπορίου.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

Αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας στις εξαγωγές.

6.6.2 Αύξηση βαθμού μεταποίησης των εξαγόμενων προϊόντων

Συμπερασματικό σχόλιο

Ο βαθμός μεταποίησης των εξαγόμενων προϊόντων κρίνεται χαμηλός. Το αποτέλεσμα εμφανίζεται αφενός στη χαμηλή προστιθέμενη αξία των εξαγωγών, αφετέρου στη δυσμενή διαμόρφωση των όρων εμπορίου στο εξωτερικό εμπόριο.

Πλαίσιο προτάσεων

Αύξηση βαθμού μεταποίησης των εξαγόμενων προϊόντων.

ΘΕΜΑ: 6.33 Χαμηλός βαθμός μεταποίησης των εξαγόμενων προϊόντων.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.6, 5.9.2.1, 6.2.2, 6.2.3.2, 6.7.8.

ΑΙΤΙΑ

- Χαμηλός βαθμός μεταποίησης αγροτικών πρώτων υλών.
- Σχετικά χαμηλή σύνδεση αγροτικού τομέα με τη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού.

ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Χαμηλή προστιθέμενη αξία των εξαγωγών.
- Δυσμενής διαμόρφωση των όρων εμπορίου.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

Αύξηση βαθμού μεταποίησης των εξαγόμενων προϊόντων.

6.6.3 Διεύρυνση της εξαγωγικής βάσης

Συμπερασματικό σχόλιο

Στη σύνθεση των εξαγωγών εντοπίζονται δύο αντίθετες τάσεις:

- Η κυρίαρχη τάση είναι η αύξηση του βαθμού συγκέντρωσης, καθώς, ενώ το 2000 τρεις κατηγορίες προϊόντων είχαν αξιόλογη συμμετοχή στην αξία των πλεονασματικών προϊόντων (φρούτα και λαχανικά 68,1%, ζωικά και φυτικά έλαια 17,5%, πρώτες ύλες 12,2%), το 2011 μόνο η κατηγορία φρούτα και λαχανικά απέδιδε το 90,8% των πλεονασματικών προϊόντων και τα ζωικά και φυτικά έλαια μόλις το 8,0%.
- Η αντίθετη, θετική, πλην όμως ασθενέστερη τάση είναι η αναβάθμιση της θέσης στη σύνθεση των εξαγωγών ορισμένων κατηγοριών (δημητριακά και παρασκευάσματα, γαλακτοκομικά και αυγά, διάφορα τρόφιμα, ζάχαρη και μέλι, κρέας και παρασκευάσματα κρέατος). Πρόκειται, δηλαδή για διεύρυνση της εξαγωγικής βάσης, χωρίς όμως η εξαγωγική επίδοσή τους να έχει μεγάλο μέγεθος· ως εκ τούτου το ειδικό βάρος τους στη σύνθεση των εξαγωγών είναι χαμηλό.

Η ασυμμετρία των ανωτέρω τάσεων οδηγεί στο «παράδοξο» να διευρύνεται η εξαγωγική βάση και συγχρόνως να αυξάνεται ο βαθμός συγκέντρωσης των πλεονασματικών προϊόντων.

Πλαίσιο προτάσεων

Η διαπίστωση ότι υπάρχουν κατηγορίες προϊόντων με ευνοϊκές προϋποθέσεις για εξαγωγικό προσανατολισμό, έστω με μικρό ειδικό βάρος, επιτρέπει τη διατύπωση της πρότασης ότι με στοχευμένες πολιτικές είναι δυνατό αυτά τα προϊόντα να αμβλύνουν το βαθμό συγκέντρωσης των εξαγωγών.

ΘΕΜΑ: 6.34 Δυσμενής διάρθρωση και υψηλός βαθμός συγκέντρωσης των εξαγωγών (φρούτα, λαχανικά).

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.5, 5.1.11.

ΑΙΤΙΑ

- Παραδοσιακή διάρθρωση παραγωγής.
- Σχετικά χαμηλός βαθμός εισαγωγής και επέκτασης της αναδιάρθρωσης καλλιεργειών.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Υψηλός βαθμός εξάρτησης των εξαγωγών από περιορισμένο αριθμό προϊόντων.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Στοχευμένες ενέργειες για διεύρυνση εξαγωγικής βάσης.

6.6.4 Βελτίωση διάρθρωσης εισαγωγών

Συμπερασματικό σχόλιο

Η σύνθεση των ελλειμματικών προϊόντων παραμένει επί μακρόν δυσμενής και αμετάβλητη. Τέσσερις κατηγορίες προϊόντων αντιπροσωπεύουν το 80% της αξίας των ελλειμματικών προϊόντων, ενώ μόλις δύο κατηγορίες προϊόντων (κρέας και παρασκευάσματα κρέατος και γαλακτοκομικά και αυγά) αντιπροσωπεύουν (2011) το 58,6% της αξίας των ελλειμματικών προϊόντων.

Πλαίσιο προτάσεων

- Μείωση του ειδικού βάρους των βασικών προϊόντων στη σύνθεση των εισαγωγών.
- Αύξηση εγχώριας κτηνοτροφικής παραγωγής.

ΘΕΜΑ: 6.35 Δυσμενής διάρθρωση των εισαγωγών (γαλακτοκομικά, κρέας).

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.5, 5.1.11.

ΑΙΤΙΑ

Ανεπάρκειες στο εγχώριο παραγωγικό σύστημα όσον αφορά βασικά προϊόντα διατροφής (κόστος, ανταγωνιστικότητα, διασύνδεση κλάδων, όγκος παραγωγής).

ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Επιβάρυνση εμπορικού ισοζυγίου.
- Δυσμενής διαμόρφωση των όρων εμπορίου.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

- Μείωση του ειδικού βάρους βασικών προϊόντων στη σύνθεση των εισαγωγών.
- Αύξηση εγχώριας κτηνοτροφικής παραγωγής.
- Ενίσχυση σχέσεων φυτικής-ζωικής παραγωγής.

6.6.5 Αύξηση βαθμού αυτάρκειας σε επιλεγμένα προϊόντα

Συμπερασματικό σχόλιο

Ο ΔΑ εκφράζει τη σχέση της εγχώριας παραγωγής προς την εγχώρια προσφορά (παραγωγή + εισαγωγές - εξαγωγές).

Κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση του ΔΑ διαδραμάτισε κυρίως η αύξηση των εισαγωγών και δευτερευόντως η εξέλιξη στην παραγωγή ή στις εξαγωγές.

Ο βαθμός αυτάρκειας της Ελλάδας σε βασικές κατηγορίες τροφίμων κρίνεται από χαμηλός έως και πολύ χαμηλός. Οι διαχρονικές μεταβολές του ΔΑ την περίοδο 2000-2011 στη μεγάλη πλειονότητα των κατηγοριών τροφίμων είναι ουδέτερες, σε ορισμένες περιπτώσεις δυσμενείς, ενώ μόνο σε μία περίπτωση παρουσιάστηκε βελτίωση. Επίσης, από την εξέλιξη του δείκτη προκύπτει ότι επηρεάζεται σε σημαντικότερο βαθμό από τις μεταβολές των εισαγωγών παρά από τις μεταβολές της εγχώριας παραγωγής και των εξαγωγών. Υπάρχουν διαφοροποιήσεις κατά κατηγορία τροφίμων, αλλά, όσον αφορά τα βασικά είδη διατροφής, υπερισχύει η γενικότερη διαπίστωση.

Πλαίσιο προτάσεων

Αύξηση βαθμού αυτάρκειας σε επιλεγμένα προϊόντα.

ΘΕΜΑ: 6.36 Χαμηλός βαθμός αυτάρκειας σε βασικά προϊόντα.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.5.1.1, 5.1.11, 5.8.9.

ΑΙΤΙΑ

Έλλειμμα στην παραγωγή βασικών αγροτικών προϊόντων.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Επιβάρυνση εμπορικού ισοζυγίου.
- Αποδυνάμωση κλαδικών διασυνδέσεων του αγροτικού τομέα με τη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Αύξηση βαθμού αυτάρκειας σε επιλεγμένα προϊόντα.

6.6.6 Μείωση βαθμού εξάρτησης από εισαγωγές σε επιλεγμένα προϊόντα

Συμπερασματικό σχόλιο

Ο ΔΕ δείχνει τη σχέση των εισαγωγών προς την εγχώρια προσφορά (παραγωγή + εισαγωγές – εξαγωγές). Βέβαια, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο εν λόγω δείκτης ισχύει στο βαθμό κατά τον οποίο τα εισαγόμενα προϊόντα δεν επανεξάγονται.

Από την ανάλυση με βάση τον ΔΕ και τις μεταβολές στα μεγέθη που τον συνθέτουν (εγχώρια παραγωγή, εισαγωγές, εξαγωγές) προκύπτει ότι η εγχώρια προσφορά τροφίμων στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό εξάρτησης από τις εισαγωγές και η τάση της τελευταίας δεκαετίας είναι δυσμενής. Ασφαλώς, υπάρχουν διαφοροποιήσεις κατά κατηγορία τροφίμων, αλλά, όσον αφορά τα βασικά είδη διατροφής, υπερισχύει η γενικότερη διαπίστωση.

Πλαίσιο προτάσεων

- Μείωση βαθμού εξάρτησης από εισαγωγές σε επιλεγμένα προϊόντα.
- Οριζόντια πολιτική για τη μείωση του κόστους παραγωγής σε προϊόντα μαζικής κατανάλωσης, με στόχο την υποκατάσταση των εισαγωγών.

ΘΕΜΑ: 6.37 Υψηλός βαθμός εξάρτησης από εισαγωγές σε βασικά προϊόντα.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.5.1.1, 5.1.11.

ΑΙΤΙΑ

Έλλειμμα στην παραγωγή βασικών αγροτικών προϊόντων.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Επιβάρυνση εμπορικού ισοζυγίου.
- Αποδυνάμωση κλαδικών διασυνδέσεων του αγροτικού τομέα με τη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

- Μείωση βαθμού εξάρτησης από εισαγωγές σε επιλεγμένα προϊόντα.
- Οριζόντια πολιτική για τη μείωση του κόστους παραγωγής σε προϊόντα μαζικής κατανάλωσης, με στόχο την υποκατάσταση των εισαγωγών.

6.6.7 Βελτίωση των όρων εμπορίου των αγροτικών εξαγωγών προς τις αγροτικές εισαγωγές

Συμπερασματικό σχόλιο

Οι όροι εμπορίου της κατηγορίας *τρόφιμα – ποτά – καπνός* παρουσιάζουν δυσμενέστερη πορεία σε σύγκριση με τους όρους εμπορίου συνολικά, για τα περισσότερα από τα έτη της περιόδου 2000-2013.

Πλαίσιο προτάσεων

- Αναβάθμιση σύνθεσης εξαγωγίμων προϊόντων.
- Εξαγωγή προϊόντα υψηλής εγχώριας προστιθέμενης αξίας.
- Μεταβολή σύνθεσης εισαγωγών προς προϊόντα σχετικά χαμηλότερης αξίας.

Η βελτίωση των όρων εμπορίου των αγροτικών εξαγωγών προς τις αγροτικές εισαγωγές συνδέεται με σειρά ζητημάτων, όπως είναι η αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας στην παραγωγή, η αύξηση του βαθμού μεταποίησης των αγροτικών προϊόντων, η διεύρυνση των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων.

ΘΕΜΑ: 6.38 Επιδείνωση όρων εμπορίου των αγροτικών εξαγωγών προς τις αγροτικές εισαγωγές.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.4, 4.5, 5.1.11.

ΑΙΤΙΑ

Ασυμμετρίες στη σύνθεση των εισαγόμενων και των εξαγόμενων προϊόντων, όσον αφορά το ρυθμό μεταβολής των τιμών τους.

ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Επιβάρυνση εμπορικού ισοζυγίου.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

- Αναβάθμιση σύνθεσης εξαγωγίμων προϊόντων.
- Εξαγωγή προϊόντα υψηλής εγχώριας προστιθέμενης αξίας.
- Μεταβολή σύνθεσης εισαγωγών προς προϊόντα σχετικά χαμηλότερης αξίας.

6.7 Στερεότυπα και εσφαλμένες ερμηνείες

Η επανένταξη του αγροτροφικού συστήματος σε αναπτυξιακή τροχιά προϋποθέτει την υπέρβαση ορισμένων στερεοτύπων και παραδοσιακών αντιλήψεων

για τα χαρακτηριστικά και τον τρόπο λειτουργίας του. Η εσφαλμένη ανάλυση οδηγεί όχι μόνο σε εσφαλμένες αντιλήψεις, αλλά και σε επιζήμιες πολιτικές.

6.7.1 Ολοκληρωμένη αξιολόγηση του ρόλου του πρωτογενούς τομέα και ανάλογη αντιμετώπισή του από την αγροτική πολιτική

Συμπερασματικό σχόλιο

Η εγχώρια αγροτική πολιτική, ενώ στη ρητορική της ενστερνίζεται την αξία του πρωτογενούς τομέα, στην πράξη αντιμετωπίζει τον αγροτικό τομέα ως τον «φτωχό συγγενή» της οικονομίας. Αυτό που συνήθως παραβλέπεται είναι ο πολυδιάστατος ρόλος του (οικονομικός, περιβαλλοντικός, κοινωνικός), πέραν της αυταξίας του ως παραγωγού τροφίμων. Στην περίπτωση κατά την οποία οι πολιτικές δεν βρίσκονται σε αντιστοιχία με τον πολυδιάστατο ρόλο του πρωτογενούς τομέα, είναι αναπόφευκτη η απεμπόληση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων και η ελλιπής αντιμετώπιση των προβλημάτων που άμεσα ή/και έμμεσα συνδέονται με τη δραστηριότητά του, ενώ οδηγούν ενδεχομένως και σε μη αναστρέψιμες κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις.

Πλαίσιο προτάσεων

Ο πολυδιάστατος ρόλος του πρωτογενούς τομέα πρέπει να αποτυπώνεται και σε αντίστοιχο σύστημα κριτηρίων αξιολόγησης. Ακολουθώντας, στη διαμόρφωση των πολιτικών θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το σύνολο των κριτηρίων αξιολόγησης.

ΘΕΜΑ: 6.39 Μονομερής αξιολόγηση και αντιμετώπιση του πρωτογενούς τομέα βάσει της συμμετοχής του στο ΑΕΠ.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.1, 5.8.1.

ΑΙΤΙΑ

Έλλειμμα στην κατανόηση του ρόλου του αγροτικού τομέα.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Απεμπόληση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων.
- Ελλιπής αντιμετώπιση των προβλημάτων.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Ολοκληρωμένη αξιολόγηση του ρόλου του πρωτογενούς τομέα.
- Αποκατάσταση των κριτηρίων αξιολόγησής του πρωτογενούς τομέα, ώστε να αντιμετωπίζεται ολοκληρωμένα σε όλες τις διαστάσεις του.
- Αντιμετώπιση του πρωτογενούς τομέα σύμφωνα με τον «άμεσο» και τον «έμμεσο» ρόλο του.
- Διατύπωση στόχων στρατηγικής και πολιτικής με βάση την ολοκληρωμένη αξιολόγηση του πρωτογενούς τομέα.

6.7.2 Αποκατάσταση στον δημόσιο λόγο των πραγματικών αιτιών που οδηγούν σε τομεακές αλλαγές

Συμπερασματικό σχόλιο

Μετά το 2004 οι τομεακές αλλαγές που εντοπίζονται σε βασικά μεγέθη του πρωτογενούς τομέα (συμμετοχή στο ΑΕΠ και στην απασχόληση) βρίσκονται σε αναντιστοιχία με ό,τι παρατηρείται συνήθως σε μια αναμενόμενη αναπτυξιακή πορεία. Συνιστούν μάλιστα φαινόμενα κρίσης τόσο του πρωτογενούς τομέα όσο και της οικονομίας γενικότερα. Τόσο η μείωση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα (2004-2008) όσο και η αύξηση (2009-2014) στα ανωτέρω μεγέθη συχνά παρερμηνεύεται και θεωρείται ένδειξη δυναμισμού. Πρόκειται για εσφαλμένες ερμηνείες, που δημιουργούν πλασματικές προσδοκίες και συσκοτίζουν τα κρίσιμα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο πρωτογενής τομέας.

Πλαίσιο προτάσεων

Επιστημονική εμπάθυνση και αξιοποίηση ερευνών και μελετών που θα βοηθήσουν στην αποκατάσταση και στην κατανόηση, σε επίπεδο δημόσιου λόγου και χάραξης αγροτικής πολιτικής, των πραγματικών αιτιών που οδηγούν σε τομεακές αλλαγές.

ΘΕΜΑ: 6.40 Παρερμηνείες για τα αίτια μείωσης της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ:

- Η μείωση του ειδικού βάρους του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ παραπέμπει αυτομάτως σε οικονομική ανάπτυξη.
- Για τη μείωση της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα ευθύνεται κατά κύριο λόγο η ακολουθούμενη αγροτική πολιτική.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.3, 5.8.2, 5.10.2, 5.10.5, 5.10.6.

ΑΙΤΙΑ

Έλλειμμα στην κατανόηση των τομεακών αλλαγών και των σχέσεών τους με την οικονομική ανάπτυξη.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Αδυναμία ερμηνείας των αιτιών και των αποτελεσμάτων των τομεακών αλλαγών και δημιουργία στρεβλής αφητηρίας επιλογών πολιτικής.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Αποκατάσταση στον δημόσιο λόγο των πραγματικών αιτιών που οδηγούν σε τομεακές αλλαγές.

6.7.3 Αντικατάσταση του εσφαλμένου στόχου για ανατροπή της σχέσης φυτικής-ζωικής παραγωγής με το στόχο για ενίσχυση της κτηνοτροφικής παραγωγής

Συμπερασματικό σχόλιο

Η μηχανιστική αντιγραφή ξένων προτύπων, που βασίζεται στην επιφανειακή παρατήρηση της σύνθεσης του αγροτικού τομέα ορισμένων αναπτυγμένων χωρών, η εσφαλμένη αντίληψη για τα κριτήρια μιας αναπτυγμένης αγροτικής οικονομίας και το μεγάλο έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο των κτηνοτροφικών προϊόντων συντηρούν την αντίληψη για την αναγκαιότητα αλλαγής στην αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής. Ωστόσο, το ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο δεν οφείλεται στην παρατηρούμενη αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής, αλλά στην περιορισμένη παραγωγή της κτηνοτροφίας. Το εμπορικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων μπορεί να είναι ελλειμματικό με οποιαδήποτε αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής, στο βαθμό που η εγχώρια κτηνοτροφική παραγωγή δεν καλύπτει τις ανάγκες.

Πλαίσιο προτάσεων

Εφόσον το πρόβλημα δεν είναι η «δυσμενής» αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής, αλλά το ότι δεν καλύπτονται οι ανάγκες σε κτηνοτροφικά προϊόντα, με αποτέλεσμα τις υψηλές εισαγωγές, τότε ο ορθός στόχος δεν είναι η ανατροπή της αναλογίας φυτικής-ζωικής παραγωγής, αλλά η ανάπτυξη της κτηνοτροφικής παραγωγής.

ΘΕΜΑ: 6.41 Επαναλαμβανόμενη πρόταση για ανατροπή της σχέσης φυτικής-ζωικής παραγωγής.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.8.3.

ΑΙΤΙΑ

- Μηχανιστική ανάγνωση δεδομένων σε ορισμένες αναπτυγμένες χώρες.
- Μη εμβάθυνση στα πραγματικά αίτια των προβλημάτων.
- Αναπαραγωγή στερεοτυπικών αντιλήψεων.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Η διατύπωση εσφαλμένων στόχων.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Ανάδειξη του πραγματικού στόχου, δηλαδή της ενίσχυσης της κτηνοτροφικής παραγωγής και της περαιτέρω σύνδεσής της με τη φυτική.

6.7.4 Χάραξη αγροτικής/οικονομικής πολιτικής λαμβάνοντας υπόψη τις έντονες γεωγραφικές διαστάσεις της αγροτικής παραγωγής

Συμπερασματικό σχόλιο

Είναι συχνό φαινόμενο η σημασία του πρωτογενούς τομέα να τεκμαίρεται αποκλειστικά από τη συμμετοχή του στο ΑΕΠ και στην απασχόληση, δηλαδή με βάση τον εθνικό μέσο όρο και παραβλέποντας τις έντονες γεωγραφικές διαφοροποιήσεις.

Ωστόσο, είναι ενδεικτικό ότι το 2011 είκοσι τέσσερις νομοί είχαν αγροτική δραστηριότητα με ειδικό βάρος στο ΑΕΠ υψηλότερο από υπερδιπλάσιο έως και υπερπενταπλάσιο από τον μέσο όρο της χώρας. Στους νομούς αυτούς παράγεται το 55,7% της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του πρωτογενούς τομέα και το 17,3% της συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της χώρας.

Πλαίσιο προτάσεων

Αντιμετώπιση του πρωτογενούς τομέα όχι αποκλειστικά με βάση τους εθνικούς μέσους όρους της συμμετοχής του σε βασικά μεγέθη, αλλά σύμφωνα με τις περιφερειακές διαφοροποιήσεις αυτών των μεγεθών.

ΘΕΜΑ: 6.42 Αγνόηση της ασυμμετρίας στο ειδικό βάρος του πρωτογενούς τομέα σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.8.4.

ΑΙΤΙΑ

Ελλιπής ανάγνωση των γεωγραφικών διαφοροποιήσεων του πρωτογενούς τομέα.

ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Δημιουργία εσφαλμένης εικόνας/υποτίμηση του πραγματικού οικονομικού ρόλου του πρωτογενούς τομέα.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

- Χάραξη αγροτικής/οικονομικής πολιτικής λαμβάνοντας υπόψη τις έντονες γεωγραφικές διαστάσεις.
- Οργανική ένταξη του πρωτογενούς τομέα / αγροτροφικού συστήματος στο γενικότερο πλαίσιο ανάπτυξης της περιφέρειας, με αποκέντρωση του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα.

6.7.5 Αποκατάσταση ρεαλιστικών προσδοκιών από την πολυλειτουργικότητα και την πολυαπασχόληση

Συμπερασματικό σχόλιο

Η πολυαπασχόληση και η πολυλειτουργικότητα συνιστούν ορθές προσεγγίσεις για την επίλυση κρίσιμων προβλημάτων του αγροτικού τομέα. Ωστόσο,

θα πρέπει να υπάρχει επίγνωση των ορίων που αναμένεται να έχουν οι σχετικές πολιτικές. Τα όρια των εν λόγω πολιτικών σχετίζονται με τις γεωγραφικές διαφοροποιήσεις των δυνατοτήτων για την εφαρμογή αυτών των πολιτικών και το βαθμό διάχυσης του οφέλους στον αγροτικό πληθυσμό.

Η πολυαπασχόληση συνιστά έμπρακτη απόδειξη ότι η αντίληψη περί «περιορισμένης κινητικότητας του συντελεστή παραγωγής εργασία» στον πρωτογενή τομέα είναι ξεπερασμένη και εσφαλμένη. Αυτό έχει σημασία, διότι θα αποκαλυφθεί ότι είναι λάθος να αποδίδεται το υψηλό ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στη γεωργία και της υποαπασχόλησης των αγροτών στην περιορισμένη κινητικότητά τους, ενώ συγχρόνως θα αναδειχτεί ότι το πραγματικό πρόβλημα είναι η έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης σε άλλους τομείς της οικονομίας εκτός ή/και εντός του αγροτικού χώρου.

Πλαίσιο προτάσεων

- Επίγνωση των ορίων των πολιτικών για την ενίσχυση της πολυαπασχόλησης και της πολυλειτουργικότητας, όσον αφορά τη γεωγραφική τους κάλυψη και το βαθμό διάχυσης στον αγροτικό πληθυσμό.
- Μέριμνα και έμφαση σε μέτρα για την αγροτική παραγωγή σε περιοχές όπου οι δυνατότητες για πολυαπασχόληση είναι περιορισμένες ή ελλείπουν.

ΘΕΜΑ: 6.43 Υπέρμετρες και γεωγραφικά αδιαφοροποίητες προσδοκίες από την πολυλειτουργικότητα και την πολυαπασχόληση.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.8.5.

ΑΙΤΙΑ

Ελλιπής ανάγνωση των γεωγραφικών διαφοροποιήσεων που επηρεάζουν τον αγροτικό τομέα.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Επισκίαση της αδυναμίας ορισμένων αγροτικών περιοχών να έχουν πρόσβαση στα οφέλη από την πολυλειτουργικότητα και την πολυαπασχόληση.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Μέριμνα και έμφαση σε μέτρα αγροτικής πολιτικής σε περιοχές όπου οι δυνατότητες συμπληρωματικής απασχόλησης είναι περιορισμένες ή ελλείπουν.
- Έμπρακτη αποκατάσταση της πολυλειτουργικής σημασίας του αγροτικού τομέα και αντίστοιχη αντιμετώπισή του από το σύνολο των πολιτικών. Αναγνώριση της αναγκαιότητας για οικονομική στήριξη δραστηριοτήτων-λειτουργιών οι οποίες, ενώ δεν αναγνωρίζονται από την αγορά, είναι κρίσιμες για τη λειτουργία του οικοσυστήματος και την κοινωνική συνοχή της υπαίθρου.

6.7.6 Αποκατάσταση ρεαλιστικών δυνατοτήτων του πρωτογενούς τομέα για τη συμβολή του στην έξοδο από την ύφεση

Συμπερασματικό σχόλιο

Η τρέχουσα ύφεση και η αναζήτηση παραγωγικών δραστηριοτήτων που θα βοηθήσουν στην αντιμετώπιση της παραγωγικής υστέρησης της χώρας και γενικότερα στην ανασυγκρότηση της οικονομίας έφερε στην επιφάνεια τον έως τώρα υποτιμημένο πρωτογενή τομέα και καλλιέργησε προσδοκίες σχετικά με τη δυνατότητά του να αποτελέσει τον βασικό συντελεστή της παραγωγικής ανασυγκρότησης. Στο πλαίσιο αυτό, διατυπώνονται συχνά αντιλήψεις οι οποίες υπερεκτιμούν τις πραγματικές δυνατότητές του.

Οι αντιλήψεις αυτές βρίσκονται σε αντίθεση με τη θεωρία και τις εμπειρικά θεμελιωμένες καταγραφές της οικονομικής ανάπτυξης, με το οικονομικό μέγεθος του πρωτογενούς τομέα στις σύγχρονες οικονομίες, καθώς και με το γεγονός ότι ο εγχώριος πρωτογενής τομέας βρίσκεται ο ίδιος σε κάμψη, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 2000.

Πλαίσιο προτάσεων

Αναζήτηση και εξάντληση των ρεαλιστικών αναπτυξιακών δυνατοτήτων του πρωτογενούς τομέα και γενικότερα του αγροτροφικού συστήματος, αντί της ανεργμάτιστης διατύπωσης ανεδαιφικών απόψεων, οι οποίες, ως τέτοιες, είναι καταδικασμένες να παραμείνουν στο επίπεδο της απλής ρητορικής. Μια σοβαρή διερεύνηση των δυνατοτήτων του αγροτικού τομέα απαιτεί κατ' αρχάς γνώση και καταγραφή των περιβαλλοντικών, των βιολογικών, των κοινωνικών και των οικονομικών ιδιομορφιών του, καθώς και τον προσδιορισμό των ορίων και των ευκαιριών που προσφέρουν η ΚΑΠ και οι εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο.

Με επίγνωση του ανωτέρω πλαισίου, με ρεαλισμό και με εμπειριστατωμένη αντίληψη, θα πρέπει αρχικώς να προσδιοριστούν και ακολούθως, σε συνδυασμένη δράση με τους άλλους τομείς της οικονομίας, να υλοποιηθούν πολιτικές για την ενεργητική προσαρμογή του στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον. Είναι προφανές ότι σκιαγραφείται μια πολιτική πολύπλευρης ανάπτυξης υπό την οπτική των σύγχρονων απαιτήσεων και εξελίξεων και όχι μια «νοσταλγική επιστροφή στο αγροτικό» ούτε μια πολιτική αυτάρκειας. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να διαφεύγει από το πεδίο των αναλύσεων ότι ο συνδυασμός μιας κλιματικής – οικολογι-

κής – ενεργειακής – οικονομικής και διατροφικής κρίσης ίσως θέσει σε νέα βάση τη σχέση της κοινωνίας με την παραγωγή τροφίμων.

ΘΕΜΑ: 6.44 Υπέρμετρες προσδοκίες για τη συμβολή του πρωτογενούς τομέα στην έξοδο από την ύφεση.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.3, 5.10.

ΑΙΤΙΑ

Λανθασμένη ανάγνωση διατομεακών αλλαγών.

ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Καλλιέργεια ανεδραφικών προσδοκιών.
- Επισκίαση προβλημάτων αγροτικού τομέα.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

Αποκατάσταση ρεαλιστικών δυνατοτήτων του πρωτογενούς τομέα για τη συμβολή του στην έξοδο από την ύφεση.

6.7.7 Επιδίωξη ένταξης στον διεθνή καταμερισμό εργασίας με ευνοϊκούς όρους αντί της αυτάρκειας

Συμπερασματικό σχόλιο

Η αντίληψη για την επιδίωξη της αυτάρκειας στα τρόφιμα περιορίζεται στην οπτική του τελικού προϊόντος και δεν εξετάζει την επάρκεια στις προϋποθέσεις για την παραγωγή των τελικών προϊόντων (πρώτες ύλες, ενέργεια, ενδιάμεσα προϊόντα, τεχνολογία, τεχνογνωσία κ.ά.). Πιο ορθολογική είναι η επιδίωξη αξιοποίησης των εγχώριων παραγωγικών δυνατοτήτων για την ένταξη στον διεθνή καταμερισμό εργασίας με τους ευνοϊκότερους δυνατούς όρους.

Η σύναψη σχέσεων με τη διεθνή αγορά, χωρίς την εξάντληση των ρεαλιστικών δυνατοτήτων της εγχώριας παραγωγικής βάσης, συνιστά απεμπόληση της αναπτυξιακής συνεισφοράς του αγροτικού τομέα και του ευρύτερου αγροτροφικού συστήματος.

Πλαίσιο προτάσεων

- Ενεργή ένταξη στον διεθνή καταμερισμό εργασίας.
- Ένταξη στις παγκόσμιες αξιακές αλυσίδες σε όσο γίνεται ευνοϊκότερη θέση.
- Στοχευμένη πολιτική ενίσχυσης των εξαγωγών, με διαφοροποίηση των προϊόντων, αναβάθμιση της ποιότητας και μείωση του κόστους.
- Στοχευμένη πύκνωση των εγχώριων διακλαδικών σχέσεων σε προϊόντα, υπηρεσίες και φάσεις της παραγωγικής διαδικασίας όπου υπάρχει ή/και

μπορεί να οικοδομηθεί συγκριτικό πλεονέκτημα και αύξηση της παραγόμενης προστιθέμενης αξίας.

ΘΕΜΑ: 6.45 Επιδίωξη της αυτάρκειας και μη ποιοτικοί στόχοι στην πολιτική εξαγωγών.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.8.9.

ΑΙΤΙΑ

Αδράνεια στην ερμηνεία των αλλαγών στη δομή του παγκόσμιου συστήματος παραγωγής και εμπορίου.

ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Διατύπωση εσφαλμένων στόχων.
- Στόχοι χαμηλής απόδοσης.
- Απεμπόληση αναπτυξιακών δυνατοτήτων.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

- Επιδίωξη αξιοποίησης των εγχώριων παραγωγικών δυνατοτήτων για ένταξη στον διεθνή καταμερισμό εργασίας με όσο γίνεται ευνοϊκότερους όρους.
- Ένταξη στις παγκόσμιες αξιακές αλυσίδες σε όσο γίνεται ευνοϊκότερη θέση.
- Πύκνωση των εγχώριων διακλαδικών σχέσεων.
- Αύξηση της προστιθέμενης αξίας στην παραγωγή και στις εξαγωγές.

6.7.8 Αλλαγή της αντίληψης για τους παράγοντες προσδιορισμού του κόστους

Συμπερασματικό σχόλιο

Ο τρόπος με τον οποίο εκφράζεται ορισμένες φορές στον δημόσιο λόγο η ανάγκη για τη μείωση του κόστους παραγωγής δημιουργεί την εντύπωση αιτήματος που απευθύνεται, ακόμη και ως αξίωση, προς τρίτους. Αυτό συμβαίνει διότι η μείωση της τιμής των συντελεστών παραγωγής υπονοείται ότι είναι ο πλέον καθοριστικός παράγοντας για την περιστολή του κόστους. Το κόστος παραγωγής είναι μια σχέση ανάμεσα στις χρησιμοποιούμενες εισροές και στην παραγωγή. Η αξία των χρησιμοποιούμενων εισροών είναι το γινόμενο χρησιμοποιούμενης ποσότητας και τιμής. Συνεπώς, η επικέντρωση στις τιμές των εισροών, αν και κρίσιμης σημασίας, είναι ελλιπής, διότι αφορά μόνο τη μία πλευρά της σχέσης εισροών-παραγωγής, αγνοώντας την πλευρά της παραγωγής, η οποία επηρεάζεται από την αποδοτικότητα των εισροών.

Είναι προφανές ότι οποιαδήποτε προσέγγιση εστιάζει μόνο στη μία πλευρά της εν λόγω σχέσης έχει περιορισμένη αποτελεσματικότητα και υστερεί έναντι μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης που συμπεριλαμβάνει και τον άλλο παράγο-

να ο οποίος συνδιαμορφώνει το κόστος παραγωγής, δηλαδή την αποδοτικότητα των εισροών. Στο διάστημα 2006-2012 η αποδοτικότητα της ενδιάμεσης κατανάλωσης (ο λόγος του δείκτη όγκου της παραγωγής προς τον δείκτη όγκου της ενδιάμεσης κατανάλωσης) μειώθηκε στην ελληνική γεωργία κατά 3,7% έναντι μείωσης μόλις 1% στην ΕΕ-27, αλλά αύξησης κατά 12,5% στην Ισπανία.

Πλαίσιο προτάσεων

Για μια ολοκληρωμένη προσέγγιση του κόστους παραγωγής, δηλαδή για τη βελτίωση των όρων εμπορίου του αγροτικού τομέα και της αποδοτικότητας των εισροών, απαιτούνται ανάληψη ευθύνης και συνδυασμένες ενέργειες όλων των εμπλεκομένων στην παραγωγική διαδικασία (παραγωγών και πολιτείας).

Κάθε πλευρά θα πρέπει να κάνει αυτό που της αναλογεί. Όσον αφορά τους παραγωγούς, θα πρέπει τα εύλογα αιτήματα για μείωση των τιμών των εισροών να συνοδεύονται από ενέργειες εκλογίκευσης της χρήσης τους, σε ατομική ή/και συλλογική βάση, ενώ όσον αφορά την πολιτεία (κεντρική και αποκεντρωμένη διοίκηση), θα πρέπει αυτή να παράσχει τις προϋποθέσεις για θεσμική, τεχνική και οικονομική υποστήριξη.

Στη διαδικασία αυτή θα πρέπει να ληφθούν υπόψη ορισμένες ιδιομορφίες του αγροτικού τομέα. Πρόκειται για την ιδιότητα ορισμένων εισροών να αποδίδουν κάποια αποτελέσματα ακόμη και με ανορθολογική χρήση. Η ανορθολογική χρήση όμως έχει δύο αρνητικές επιπτώσεις. Η πρώτη είναι η σπατάλη, δηλαδή η χρήση επιπλέον ποσοτήτων από αυτές που χρειάζονται, η οποία οδηγεί σε αύξηση του κόστους. Η δεύτερη είναι η απεμπόληση των δυνατοτήτων που εν δυνάμει εμπεριέχονται στις εισροές, επηρεάζοντας έτσι δυσμενώς την παραγωγή, την ποιότητα κ.λπ.

ΘΕΜΑ: 6.46 Μετάθεση ευθυνών για τη μείωση του κόστους παραγωγής σε τρίτους.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.4.1, 5.1.5.

ΑΙΤΙΑ

Ελλιπής κατανόηση του ρόλου της πολιτείας και μη διάκρισή του από τις ευθύνες του αγροτικού χώρου.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Μετάθεση ευθυνών στην πολιτεία, πέραν αυτών που πράγματι της αναλογούν.
- Μη ανάληψη ευθύνης από τον αγροτικό χώρο για τις ευθύνες που του αναλογούν.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Αλλαγή της αντίληψης για τους παράγοντες προσδιορισμού του κόστους.

6.8 Πολιτική - Θεσμοί

Η παραγνώριση του ρόλου των τυπικών και των άτυπων θεσμών στην αναπτυξιακή διαδικασία αποτελεί τη βασικότερη αιτία για την αδυναμία εφαρμογής πολιτικών εκσυγχρονισμού του αγροτικού τομέα, καθώς το πλαίσιο οργάνωσης της πρωτογενούς παραγωγής θεωρείται συχνά δεδομένο και εκλαμβάνεται ως ο περιοριστικός παράγοντας στην εφαρμογή των πολιτικών αυτών. Επίσης, οι τεχνοκρατικές και οι πολιτικές προτάσεις ενδύονται το μανδύα της «θεσμικής ουδετερότητας», καθώς οι εκφραστές τους βασίζονται σε τυποποιημένα δεδομένα (stylized-facts) και οικονομικά μοντέλα τα οποία δεν συμπεριλαμβάνουν το θεσμικό πλαίσιο που περικλείει και καθορίζει τελικώς τον τρόπο οργάνωσης της αγροτικής οικονομίας. Στο κλασικό πλέον βιβλίο για την οικονομική θεωρία των αγροτικών θεσμών, που επιμελήθηκε ο Bardhan (1989), καταγράφονται οι πολύπλευρες θεσμικές όψεις του πρωτογενούς τομέα και οι σχέσεις του με το ευρύτερο θεσμικό περιβάλλον και επισημαίνεται ότι η θεσμική οργάνωση είναι έκφραση όχι μόνο των οικονομικών κινήτρων, των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και των σχέσεων εμπορίου, αλλά και του ισοζυγίου κοινωνικής και οικονομικής ισχύος που διαμορφώνονται στο πλαίσιο των οικονομικών ανταλλαγών, καθώς και των άτυπων σχέσεων και αντιλήψεων που κυριαρχούν και διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των αγροτών. Το πλαίσιο αυτό αφορά τις σχέσεις τους με την πολιτεία, τους άλλους οικονομικούς θεσμούς –για παράδειγμα, τραπεζικός τομέας–, τις επαγγελματικές και άλλες μορφές οργάνωσης των ίδιων των αγροτικών πληθυσμών, τον τρόπο και το βαθμό συμμετοχής τους στη διαμόρφωση των πολιτικών που τους αφορούν, όπως οι κανόνες και τα όρια της χρήσης του εδάφους (Goetz et al., 2005), και η διερεύνηση και αποτίμηση του κόστους και των ωφελειών εναλλακτικών τρόπων αγροτικής παραγωγής (Goodman, 2004).

Τα ζητήματα αυτά, επειδή ακριβώς είναι σύνθετα στη σύλληψή τους και δύσκολα στη διαχείρισή τους, παραμερίζονται στον δημόσιο επιστημονικό και πολιτικό διάλογο, με συνέπεια οι παρεμβάσεις στο επίπεδο αυτό να παλινδρομούν μεταξύ της διατήρησης των «παραδοσιακών» μορφών οργάνωσης της αγροτικής παραγωγής και της δημιουργίας «καινοτόμων» αγροτικών πρωτοβουλιών και σχημάτων που θα διαμορφώσουν σύγχρονες και εξωστρεφείς σχέσεις του αγροτικού κόσμου με την υπόλοιπη οικονομία. Οι αξιολογικές προτεραιότητες που εμφιλοχωρούν σε αυτές τις προτάσεις και οι «ορθολογικές» αντιλήψεις σχετικά με τη διαδικασία των διαρθρωτικών και των θεσμικών αλλαγών εμποδί-

ζουν τη ρεαλιστική αποτίμηση και κατανόηση των θεσμικών, των τοπικών και των εθνικών ιδιαιτεροτήτων, των κοινωνικών και πολιτικών αυτών αρμών που συγκροτούν το πλαίσιο οργάνωσης του πρωτογενούς τομέα και που η κατανόησή τους είναι απαραίτητη για τη διαμόρφωση εφικτών πολιτικοοικονομικών στόχων, καθώς «τα αποτελέσματα της αγροτικής μεταβολής σε διάφορες χώρες μπορούν να ερμηνευθούν μόνο λαμβάνοντας υπόψη τα τοπικά αγροτικά συστήματα [...] σε συνάρτηση με τους κρατικούς θεσμούς και άλλους παράγοντες, όπως η πρόσβαση στις αγορές» (Horscroft, 1999: xi). Το πλαίσιο αυτό όμως δεν αφορά μόνο τη σχέση του κράτους με τους αγροτικούς (ατομικούς και συλλογικούς) φορείς· αφορά και το ρόλο αυτών των φορέων, τις πρωτοβουλίες, τις δράσεις και τους όρους συμμετοχής τους στη διαμόρφωση των πολιτικών για την αγροτική ανάπτυξη.

Τέσσερις είναι οι θεσμικοί πυλώνες που μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην εφαρμογή των προτεινόμενων αλλαγών:

- Η *πολιτεία* (κεντρική διοίκηση, τοπική αυτοδιοίκηση) θα πρέπει να ξεπεράσει το ρόλο του διαχειριστή και να αναλάβει αναπτυξιακό ρόλο, επηρεάζοντας τις παραμέτρους που βρίσκονται εκτός της εμβέλειας του αγροτικού χώρου (σε εθνικό και διεθνές επίπεδο).
- Ο *αγροτικός χώρος*, ο οποίος θα πρέπει να ξεπεράσει το ρόλο του παθητικού αποδέκτη και της ανάθεσης των πρωτοβουλιών στο κράτος ή γενικώς σε τρίτους και να αναλάβει πρωτοβουλίες, τουλάχιστον για τα θέματα που εξαρτώνται απ' αυτόν.
- Τα *κοινωνικά κινήματα*, στη βάση κοινών παρονομαστών, π.χ. της διατροφής και του περιβάλλοντος. Τα κινήματα, κυρίως με την εμφάνιση της κρίσης, έπαιξαν αξιόλογο ρόλο στην αντιμετώπιση προβλημάτων που συνδέονται με το ζήτημα των τροφίμων. Ωστόσο, ο ρόλος τους είναι ακόμα περιθωριακός.
- Η *τοπική αυτοδιοίκηση*, μέσω της αναβάθμισης του ρόλου της και της εναρμόνισης των δράσεών της με τις ανάγκες και τις δυνατότητες του αγροτικού χώρου.

6.8.1 Ο ρόλος της πολιτείας

Όπως αναλύθηκε στην Ενότητα 2 κ.α., η πολιτεία, κάτω και από την πίεση των χρόνιων, οξυμμένων και σοβαρών διαρθρωτικών προβλημάτων, κινήθηκε στο πλαίσιο πολιτικών διαχείρισης και πυροσβεστικής αντιμετώπισής τους.

Αυτή η ατελέσφορη στάση διευκολύνθηκε από τους διαθέσιμους πόρους της ΕΕ. Συγχρόνως, από την άλλη πλευρά, ο αγροτικός χώρος προσαρμόστηκε παθητικά στο πλαίσιο της ασκούμενης αγροτικής πολιτικής και δεν ανέλαβε τις πρωτοβουλίες που του αναλογούσαν για την υπέρβαση τουλάχιστον εκείνων των προβλημάτων των οποίων η επίλυση εξαρτάται από ενέργειες που είναι δυνατό να αναληφθούν εντός του πλαισίου του πρωτογενούς τομέα.

Για τη χάραξη νέας πορείας κρίσιμο ζήτημα είναι η αποκατάσταση του αναπτυξιακού ρόλου της πολιτείας, η αναβάθμιση του ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης, η παρέμβαση των αγροτών και των συλλογικών οργανώσεών τους, με ενίσχυση και ενεργή συμμετοχή των συνεταιρισμών και ευρύτερα της κοινωνικής οικονομίας. Επίσης, κρίσιμη είναι η αξιοποίηση και η συμβολή της δραστηριότητας των παντός είδους κινημάτων πολιτών στα αστικά κέντρα και στην ύπαιθρο, τα οποία άμεσα ή/και έμμεσα σχετίζονται με την παραγωγή και την κατανάλωση τροφίμων, το περιβάλλον, τα δικαιώματα κ.ά.

Ο ρόλος της πολιτείας όσον αφορά τον αγροτικό τομέα θα πρέπει από γραφειοκρατικός, διαχειριστικός και διεκπεραιωτικός της ΚΑΠ να μετεξελιχθεί σε αναπτυξιακό. Για την επιτυχία αυτής της προσπάθειας χρειάζεται, πριν απ' όλα, προσδιορισμός των ρεαλιστικών στόχων και των προοπτικών του αγροτικού τομέα που αντιστοιχούν στο επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης, στις δυνατότητες και στις ιδιομορφίες της ελληνικής οικονομίας. Επίσης, απαιτείται αλλαγή νοοτροπίας και εγκατάλειψη της παραδοσιακής ρητορικής που συντηρεί παρασιτικές αγροτικές δραστηριότητες χάριν των επιδοτήσεων από την ΕΕ και καλλιέργει βραχυπρόθεσμες προσδοκίες για τη διατήρηση των αγροτικών εισοδημάτων. Οι δημόσιες πολιτικές δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως πολιτικές διατήρησης μη βιώσιμων καταστάσεων, επιβράβευσης της ήσσονος προσπάθειας ή ακόμη και της μη προσπάθειας, συντήρησης πελατειακών σχέσεων κ.ο.κ. Μια τέτοια αντίληψη για τις δημόσιες πολιτικές αφενός δεν οδηγεί σε μακροχρόνια βιώσιμα αποτελέσματα, αφετέρου απαξιώνει την έννοια της δημόσιας πολιτικής, εφόσον προσφέρει βασικά επιχειρήματα για τον περιορισμό έως και την κατάργησή της.

Αντιθέτως, οι δημόσιες πολιτικές θα πρέπει, κατά βάση και πλην εύλογων εξαιρέσεων, να αποσκοπούν ώστε οι επιχειρήσεις να καταστούν όχι μόνο βιώσιμες αλλά και ανταγωνιστικές. Προς την κατεύθυνση αυτή είναι απαραίτητη η επιστημονική και συστηματική καταγραφή και αξιολόγηση των εξελίξεων στην παραγωγή, στην κατανάλωση, στις τιμές και στο εμπόριο βασικών προϊόντων σε

παγκόσμιο επίπεδο. Για όσες από αυτές αδυνατούν να αντεπεξέλθουν, θα πρέπει να υπάρχει πρόνοια για πολιτικές, θεσμούς και χρηματοδότηση που θα δημιουργούν προϋποθέσεις, ώστε με άλλους όρους, μορφές κ.λπ. να μπορέσουν να επανενταχθούν στο οικονομικό κύκλωμα.

6.8.2 Επαναπροσδιορισμός του ρόλου του αγροτικού χώρου - Ανασυγκρότηση συλλογικών θεσμών

Ο αγροτικός κόσμος έχει διττό ρόλο. Αφενός να αναβαθμίσει το εύρος και την ποιότητα της παρέμβασής του στο επίπεδο της παραγωγικής διαδικασίας στο σύνολό της (προμήθεια-χρήση και αποτελεσματικότητα εισροών, κόστος παραγωγής, ποιότητα προϊόντων, συμμετοχή στη μεταποίηση και την εμπορία), αφετέρου ως καταλύτης να υποκινήσει θετικές παρεμβάσεις της πολιτείας, της αυτοδιοίκησης και του τραπεζικού συστήματος, σε όρους πολιτικών, θεσμών και χρηματοδότησης. Η αλληλοτροφοδότηση μεταξύ της αναπτυξιακής αγροτικής πολιτικής και της οργάνωσης της παραγωγής και της εμπορίας από την πλευρά των παραγωγών και των συλλογικών οργανώσεών τους θα συμβάλει στην αύξηση της προστιθέμενης αξίας και στην παρακράτησή της στην ύπαιθρο, στη δικαιότερη κατανομή του πλούτου, στην οικοδόμηση μιας γεωργίας η οποία θα συναρθρώνεται με το υπόλοιπο αγροτροφικό σύστημα και θα αποτελεί δυναμικό τμήμα της ολοκληρωμένης περιφερειακής ανάπτυξης στο πλαίσιο μιας πολυλειτουργικής γεωργίας, η οποία δεν θα εξαρτάται από την κακώς εννοούμενη επιδοματική στήριξη.

Στην κατεύθυνση αυτή είναι απαραίτητο να επανεξεταστεί το πλαίσιο λειτουργίας του θεσμού των συνεταιρισμών, καθώς ο ρόλος τους στην αγροτροφική αλυσίδα έχει αποδυναμωθεί και η γενικότερη συνεισφορά τους στην αγροτική παραγωγή έχει απαξιωθεί. Ως αποτέλεσμα, οι παραγωγοί στερούνται των ευεργετικών στοιχείων της συλλογικής δράσης σε όλο το φάσμα της παραγωγικής διαδικασίας και εμπορίας με δυσμενείς συνέπειες στο κόστος παραγωγής, στις τιμές των προϊόντων και στο εισόδημα. Από την αποδυνάμωση των συνεταιρισμών πλήττεται και η δυνατότητα συγκράτησης μέρους της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο.

Τέλος, ο αγροτικός χώρος οφείλει να προχωρήσει σε τομές όσον αφορά την παραδοσιακή σχέση που έχει διαμορφωθεί και εκφράζεται με τον υψηλό βαθμό μονομέρειας των απαιτήσεων από την ΚΑΠ και την πολιτεία, σε σχέση με τις

πρωτοβουλίες που προέρχονται από τον ίδιο τον αγροτικό χώρο και αφορούν τη διαχείριση των ζητημάτων του.

Πλαίσιο προτάσεων

Εκ νέου οριοθέτηση του ρόλου, επανενεργοποίηση και αναβάθμιση των συλλογικών θεσμών (συνεταιριστικών και συνδικαλιστικών). Εισαγωγή και ενίσχυση νέων μορφών συλλογικής δράσης στο πλαίσιο της κοινωνικής οικονομίας.

Οι συνεταιρισμοί είναι δυνατό να δημιουργήσουν δομές και μηχανισμούς κατάρτισης, τεχνικοοικονομικής στήριξης, πληροφόρησης, πρόσβασης στην εθνική και διεθνή αγορά, ώστε να αναβαθμιστεί σε επιστημονική βάση το επίπεδο ανταγωνιστικότητας της ελληνικής γεωργίας, με σεβασμό στο περιβάλλον και στην υγεία των παραγωγών και των καταναλωτών.

Επίσης, η ανάπτυξη των συνεταιρισμών μπορεί να συμβάλει στην ενδυνάμωση των κοινωνικών δεσμών και στην καλλιέργεια οικονομικών εγχειρημάτων με κοινωνικό προσανατολισμό. Προϋπόθεση ώστε οι συλλογικές μορφές αγροτικής οργάνωσης να αποκτήσουν ενεργό αναπτυξιακό ρόλο, είναι να απεγκλωβιστούν από το κράτος και να ενσωματώσουν στην πολιτική τους χρηματοοικονομικά και γενικότερα επιχειρηματικά κριτήρια, ώστε να διασφαλίζουν την οικονομική βιωσιμότητά τους. Επίσης, να αλλάξουν την αντίληψη για το ρόλο και τη διαχείριση των κοινοτικών πόρων και να αποτελέσουν τον κεντρικό θεσμό γύρω από τον οποίο θα επιδιωχθεί ο εκσυγχρονισμός της αγροτικής παραγωγής μέσω της ενεργούς συμμετοχής των αγροτών.

Επιπλέον, τα κοινωνικά κινήματα μπορεί να παίξουν κρίσιμο ρόλο σε σειρά θεμάτων και διαδικασιών ζωτικής σημασίας. Παρά το γεγονός ότι τα κοινωνικά κινήματα χαρακτηρίζονται από ευρύ φάσμα χαρακτηριστικών όσον αφορά το αντικείμενο, τη στόχευση, τον τρόπο λειτουργίας κ.λπ., εντούτοις είναι δυνατό να βρεθούν κοινοί τόποι σχετικά με τους όρους παραγωγής και πρόσβασης στα τρόφιμα, με πολλαπλές ευεργετικές επιπτώσεις στα ζητήματα του περιβάλλοντος, της διατροφής, της ποιότητας ζωής και των δικαιωμάτων. Ασφαλώς, η ενεργοποίηση των αγροτών είναι ένα κοινωνικό ζήτημα με τις δικές του ιδιομορφίες και τη δική του δυναμική, το οποίο εναπόκειται στους ίδιους τους αγρότες και στις συλλογικότητες που αυτοί συγκροτούν. Ωστόσο, μέσω ενός πλέγματος θεσμικών και οικονομικών ρυθμίσεων, η πολιτεία έχει τη δυνατότητα να διευκολύνει αυτή την ενεργοποίηση. Όπως επισημάνθηκε σε μια πρόσφατη μελέτη,

«ο σκοπός της πολιτικής δράσης δεν είναι απλώς η θέσπιση μέτρων που ευνοούν συγκεκριμένους οικονομικούς δρώντες προκειμένου να διατηρήσουν μια υφιστάμενη οικονομική και θεσμική τάξη, αλλά επίσης και η ενίσχυση φορέων που ενσωματώνουν μια εναλλακτική μορφή οικονομικής δραστηριότητας. Εάν μια δημοκρατική οικονομία είναι αυτή [η οργάνωση] στην οποία διαφορετικές αρχές οικονομικής οργάνωσης μπορούν να ευδοκιμήσουν και οι νομικοί και πολιτικοί θεσμοί δεν μεροληπτούν υπέρ κάποιας [συγκεκριμένης μορφής], τότε το συνεργατικό κίνημα μπορεί μόνο να καλωσορίσει οποιοσδήποτε πρωτοβουλίες που διευρύνουν τον ελεύθερο χώρο [οικονομικής δραστηριότητας]» (Zamagni and Zamagni, 2010: 96).

ΘΕΜΑ: 6.47 Αποδυνάμωση και απαξίωση των συλλογικών θεσμών. Νέες δυνατότητες συνεργασίας των κοινωνικών κινημάτων.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.7.

ΑΙΤΙΑ

- Ο υψηλός βαθμός στήριξης του εισοδήματος από τις επιδοτήσεις συνέβαλε στην υποβάθμιση της αναγκαιότητας της συλλογικής δράσης.
- Ανεπάρκειες στη λειτουργία των συνεταιριστικών οργανώσεων και μη ορθολογική και διαφανής διαχείριση των κοινοτικών πόρων.
- Η κρίση ανέδειξε νέες μορφές συλλογικής δράσης.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Στέρηση των ευεργετικών στοιχείων της συλλογικής δράσης στο κόστος παραγωγής, στις τιμές των προϊόντων και στο εισόδημα.
- Αδυναμία συγκράτησης μέρους της προστιθέμενης αξίας στον αγροτικό χώρο.
- Οι νέες μορφές συλλογικής δράσης εμπεριέχουν σοβαρές δυνατότητες παρέμβασης σε ζητήματα διατροφής, περιβάλλοντος, δικαιωμάτων κ.ά.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Εισαγωγή και ενίσχυση νέων μορφών συλλογικής δράσης στο πλαίσιο της κοινωνικής οικονομίας.
- Επανοριοθέτηση του ρόλου, επανενεργοποίηση και αναβάθμιση των συλλογικών θεσμών (συνεταιριστικών και συνδικαλιστικών).
- Στήριξη της συνεργασίας των κοινωνικών κινημάτων στη βάση κοινών αντιλήψεων για τα δικαιώματα, τη διατροφή, το περιβάλλον κ.ά.

6.8.3 Επανεξέταση του ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης στην τοπική και αγροτική ανάπτυξη

Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην αγροτική ανάπτυξη είναι περιορισμένος. Το έλλειμμα αυτής της συμμετοχής καθίσταται εμφανέστερο λόγω της πορείας συρρίκνωσης των αρμοδιοτήτων της κεντρικής διοίκησης. Ο εκ φύσε-

ως αποκεντρωμένος χαρακτήρας και η άμεση επαφή της αυτοδιοίκησης με τον αγροτικό χώρο προσφέρει ευρύ πεδίο αμοιβαία επωφελούς συνέργειας.

Πλαίσιο προτάσεων

- Επανεξέταση του ρόλου της αποκεντρωμένης διοίκησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης στην οικονομία και ειδικά στην τοπική και αγροτική ανάπτυξη.
- Επέκταση της αυτοδιοίκησης σε χώρους πολιτικής τους οποίους το κράτος έχει απολέσει ή εκχωρήσει.

ΘΕΜΑ: 6.48 Περιορισμένος ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην οικονομία και ειδικά στην τοπική και αγροτική ανάπτυξη.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: -

ΑΙΤΙΑ

Ανεπάρκειες στην αντίληψη για το ρόλο της αυτοδιοίκησης.

ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Αναξιοποίητες δυνατότητες ανάπτυξης.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

Δραστηριοποίηση της αυτοδιοίκησης σε χώρους τους οποίους το κράτος έχει απολέσει ή/και εκχωρήσει.

6.8.4 Εκλογίκευση της οικονομικής στήριξης, μέσω επιδοτήσεων, στη βάση των πραγματικών αναγκών που απορρέουν από τις ιδιομορφίες της αγροτικής παραγωγής

Συμπερασματικό σχόλιο

Στο σύστημα των επιδοτήσεων υπάρχουν στρεβλώσεις, με αποτέλεσμα την αναντιστοιχία των πραγματικών αναγκών στήριξης και την υφιστάμενη κατανομή των επιδοτήσεων. Πέρα από την αναπαραγωγή των ανισοτήτων, τίθεται και ζήτημα αποτελεσματικότητας.

Η αξιοποίηση των επιδοτήσεων επικεντρώθηκε, σε μεγάλο βαθμό μονομερώς, απλώς στη συμπλήρωση του εισοδήματος, ενώ συγχρόνως συνοδεύτηκε από αρνητικά φαινόμενα σε μια σειρά κρίσιμους τομείς. Συγκεκριμένα, ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιήθηκαν οι επιδοτήσεις, αποδυνάμωσε τη διαδικασία εκσυγχρονισμού του πρωτογενούς τομέα, αποθάρρυνε τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, απέτυχε να μετατρέψει την επιτυχία της απόσπασης σημαντικού ύψους επιδοτήσεων από την ΚΑΠ σε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, αποτέλεσε παράγοντα διεύρυνσης των ανισοτήτων στον αγροτικό χώρο τόσο σε γεωγραφικό όσο και σε κλαδικό επίπεδο, αποδυνάμωσε τους συλλογικούς φορείς των

παραγωγών, τροφοδότησε φαινόμενα κακοδιαχείρισης, διαφθοράς, διαπλοκής, δημιουργίας συντεχνιακών «κεκτημένων», επιβολής προστίμων στην Ελλάδα κ.ά. Ο προβληματισμός για τις επιδοτήσεις σχεδόν μονοπωλείται από τη συζήτηση για την πορεία του ύψους των επιδοτήσεων. Με τον τρόπο αυτό σημαντικά προβλήματα που σχετίζονται με την αυξανόμενη εξάρτηση του αγροτικού εισοδήματος από τις επιδοτήσεις, καθώς και οι ανεπάρκειες στην αναπτυξιακή χρήση τους, βρίσκονται στο περιθώριο.

Πλαίσιο προτάσεων

Με βάση τα παραπάνω θα πρέπει να υπάρξει ανατροπή στο θέμα των επιδοτήσεων, τόσο όσον αφορά τους στόχους όσο και τη διαχείρισή τους.

- Εκλογίκευση της οικονομικής στήριξης στη βάση των πραγματικών αναγκών που απορρέουν από τις ιδιομορφίες της αγροτικής παραγωγής.
- Διασφάλιση της διαφάνειας και της δίκαιης κατανομής καθώς και της τήρησης των κανόνων της ΚΑΠ.
- Πολιτική υπέρβασης της αδράνειας ή/και των συντεχνιακών συμφερόντων στη βάση των «κεκτημένων» προς μια κατεύθυνση εκλογίκευσης του συστήματος των επιδοτήσεων.

ΘΕΜΑ: 6.49 Στρεβλώσεις από την πολιτική των επιδοτήσεων.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 5.1.4.2, 6.5.9, 6.5.10.

ΑΙΤΙΑ

- Πλημμελής μελέτη των αναγκών επιδοματικής στήριξης.
- Υπερίσχυση παγιωμένων συμφερόντων.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Αναποτελεσματικότητα και αναπαραγωγή ανισοτήτων.
- Υπερβολική εξάρτηση εισοδήματος από τις επιδοτήσεις.
- Αποδυνάμωση της διαδικασίας εκσυγχρονισμού.
- Αποδυνάμωση της συλλογικής δράσης.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

Εκλογίκευση της οικονομικής στήριξης στη βάση των πραγματικών αναγκών που απορρέουν από τις ιδιομορφίες της αγροτικής παραγωγής.

6.8.5 Επαναφορά της αγροτικής πολιτικής σε παράγοντα ισόρροπης γεωγραφικής ανάπτυξης

Συμπερασματικό σχόλιο

Η αγροτική πολιτική υπήρξε μεροληπτική· λειτούργησε προς όφελος ορισμέ-

νων κλάδων και περιοχών και σε βάρος άλλων. Αυτό είχε ως επίπτωση την ανάπτυξη της παραγωγής με ευνοϊκούς όρους σε ορισμένες περιοχές και την εγκατάλειψή της σε άλλες. Έτσι, απεμπολείται η δυνατότητα του αγροτικού τομέα να συμβάλει στην ισόρροπη γεωγραφική ανάπτυξη.

Πλαίσιο προτάσεων

- Επαναφορά της αγροτικής πολιτικής σε παράγοντα ισόρροπης γεωγραφικής ανάπτυξης.
- Σχεδιασμός και άσκηση αγροτικής πολιτικής με μέριμνα για όλα τα προϊόντα και για όλες τις περιοχές.
- Ορθολογικότερη και δικαιότερη, κλαδικά και γεωγραφικά πιο ισορροπημένη κατανομή των επενδύσεων και των επιδοτήσεων.
- Αντισταθμιστικά μέτρα σε περιοχές στις οποίες για αντικειμενικούς λόγους δεν είναι εφικτή η συμμετοχή τους στις επενδύσεις και τις επιδοτήσεις.

ΘΕΜΑ: 6.50 Δημιουργία γεωγραφικών ανισοτήτων από την πολιτική των επιδοτήσεων.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 6.5.7, 6.7.4.

ΑΙΤΙΑ

Κλαδικές και γεωγραφικές ανισότητες στην κατανομή των επενδύσεων και των επιδοτήσεων.

ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Ανισότητες μεταξύ κλάδων, προϊόντων και περιοχών.
- Περιορισμός, εγκατάλειψη της παραγωγής σε περιοχές με δυσμενή γεωγραφικά χαρακτηριστικά.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

- Επαναφορά του αγροτικού τομέα και της αγροτικής πολιτικής σε συντελεστή ισόρροπης περιφερειακή ανάπτυξης.
- Αγροτική πολιτική με μέριμνα για όλα τα προϊόντα και για όλες τις περιοχές.
- Κλαδικά και γεωγραφικά ορθολογικότερη, δικαιότερη και πιο ισορροπημένη κατανομή των επενδύσεων και των επιδοτήσεων.
- Αντισταθμιστικά μέτρα σε περιοχές στις οποίες για αντικειμενικούς λόγους δεν είναι εφικτή η συμμετοχή τους στις επενδύσεις και τις επιδοτήσεις.

6.8.6 Αξιοποίηση του προσανατολισμού ορισμένων στρωμάτων προς μια πιο επαγγελματική γεωργία

Συμπερασματικό σχόλιο

Η άποψη που διατυπώνεται στην παρούσα μελέτη είναι ότι, σε αντίθεση

με τις συχνές αναφορές στον δημόσιο λόγο, οι δυνατότητες του πρωτογενούς τομέα για ουσιαστική συμβολή στην έξοδο από την κρίση σε κλίμακα εθνικής οικονομίας είναι περιορισμένες. Ωστόσο, όσες και αν είναι, θα πρέπει να εξαντληθούν. Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι παρά το γεγονός ότι ποσοτικά οι δυνατότητες είναι σχετικά περιορισμένες, σε ποιοτικούς όρους υπάρχουν μεγαλύτερες δυνατότητες για τον εκσυγχρονισμό της παραγωγικής δραστηριότητας.

Ο αγροτικός τομέας για σημαντικό τμήμα των αγροτών λειτούργησε όχι ως η βασική, αλλά ως συμπληρωματική πηγή εισοδήματος ή/και ως η απλή προϋπόθεση πρόσβασης σε επιδοτήσεις. Μια τέτοια αντίληψη είχε ως αποτέλεσμα ορισμένοι να μην ασχοληθούν με τον αγροτικό τομέα με επαγγελματικούς όρους. Αυτό εκφράζεται στην ελλιπή μέριμνα για τη διαμόρφωση του κόστους, για την πρόσβαση στην αγορά, για τη συλλογική δραστηριότητα κ.λπ. Μετά τις επιπτώσεις της ύφεσης στο εισόδημα και στην απασχόληση, η προσέγγιση της σημασίας της αγροτικής παραγωγής έχει αλλάξει για ορισμένα τμήματα των αγροτών αλλά και του αστικού πληθυσμού.

Σχετικά με την ανωτέρω διαπίστωση, εντοπίστηκαν και δύο αξιοπρόσεκτες διαδικασίες:

- Η *πρώτη* αφορά τη μείωση των εισοδημάτων του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στον πρωτογενή τομέα, τα οποία προέρχονταν από την πολυαπασχόληση, λόγω των επιπτώσεων της ύφεσης. Με τον τρόπο αυτό η αγροτική παραγωγή αναβαθμίζεται ως η κυριότερη, πλέον, πηγή εισοδήματος για το τμήμα των αγροτών που απώλεσαν εισοδήματα εκτός αγροτικού τομέα.
- Η *δεύτερη* αφορά το φαινόμενο της εισόδου νέων στον πρωτογενή τομέα, επίσης λόγω των επιπτώσεων της ύφεσης.

Πρόκειται για δύο διαδικασίες με διαφορετικής έκτασης αποτύπωμα. Ενώ η πρώτη αφορά πολύ μεγάλο τμήμα του αγροτικού πληθυσμού, η δεύτερη έχει πιο περιορισμένη επίδραση. Αυτά τα δύο νέα φαινόμενα έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό, που αφορά τη διάθεση για αντιμετώπιση της αγροτικής παραγωγής ως της κύριας πηγής εισοδήματος, και συνεπώς είναι δυνατό να αξιοποιηθούν τόσο για τον τεχνολογικό και τον οργανωτικό εκσυγχρονισμό όσο και για τη διάδοση νέας φιλοσοφίας για τον πρωτογενή τομέα.

Πλαίσιο προτάσεων

Όσον αφορά την πρώτη κατηγορία, δηλαδή όσους ήδη εργάζονται στον πρωτογενή τομέα, θα πρέπει να αναγνωριστεί ότι πρόκειται για ένα δυναμικό που αντιμετωπίζει πλέον την αγροτική παραγωγή με μεγαλύτερο επαγγελματισμό. Ως εκ τούτου, θα πρέπει να του παρασχεθούν οι τεχνικές και οικονομικές προϋποθέσεις για την αξιοποίηση του δυναμικού που εμπεριέχουν.

Όσον αφορά τη δεύτερη κατηγορία, των νεοεισερχόμενων, θα πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα σε αυτούς που προτίθενται να ασκήσουν επιχειρηματική αγροτική δραστηριότητα και σε αυτούς που επιδιώκουν την απλή επιβίωση. Σε κάθε περίπτωση πρόκειται σε σημαντικό βαθμό για νέο και μορφωμένο ανθρώπινο δυναμικό, το οποίο πρέπει να αξιοποιηθεί από την πολιτεία με άμεση και επαρκή δημιουργία προϋποθέσεων (π.χ. τεχνικοοικονομική στήριξη).

Εκτιμάται ότι και οι δύο ανωτέρω κατηγορίες, σε διαφορετική κλίμακα και με διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά, είναι δυνατό να λειτουργήσουν ως πυρήνες *υποκίνησης ευρύτερων διαδικασιών εκσυγχρονισμού* στον πρωτογενή τομέα. Η διαδικασία αυτή δεν πρόκειται να ενεργοποιηθεί αυθόρμητα, αλλά πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο ειδικού σχεδιασμού. Η πολιτική στο συγκεκριμένο θέμα θα πρέπει να αναπτυχθεί σε δύο σκέλη: αφενός στην τεχνικοοικονομική στήριξη των ενδιαφερομένων, αφετέρου στη διάχυση των καινοτομιών, των νέων αντιλήψεων κ.λπ. σε ευρύτερα στρώματα των αγροτών. Για την αποτελεσματικότητα της εν λόγω πολιτικής, θα πρέπει να αξιοποιηθεί το δεδομένο ότι το «παράδειγμα» είναι ο αποτελεσματικότερος τρόπος διάχυσης των καινοτομιών (τεχνικών και οργανωτικών) στον αγροτικό τομέα.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι ανωτέρω «ευκαιρίες» για υποκίνηση διαδικασιών εκσυγχρονισμού στον πρωτογενή τομέα βρίσκονται σε σύγκρουση με τα αποτελέσματα της ύφεσης. Όπως αναλύθηκε στην Ενότητα 5, η αλματώδης άνοδος της ανεργίας, ταυτόχρονα με την υποχώρηση του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα, λειτουργεί ανασταλτικά στην επιθυμητή αναδιάρθρωση σε όρους ανθρώπινου δυναμικού και στη μετακίνησή του από τον πρωτογενή στους άλλους τομείς της οικονομίας. Αυτή η εξέλιξη έχει κρίσιμη σημασία, καθώς πιθανή μετακίνηση του ανθρώπινου δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα θα έδινε δομική απάντηση στην αναντιστοιχία ανάμεσα στη συμμετοχή στον οικο-

νομικά ενεργό πληθυσμό και στο ΑΕΠ, και άρα στον πυρήνα του προβλήματος του αγροτικού εισοδήματος.

ΘΕΜΑ: 6.51 Προσανατολισμός ορισμένων στρωμάτων προς μια πιο επαγγελματική γεωργία.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 4.2.2.2, 5.1.3.2, 5.10.3.

ΑΙΤΙΑ

Μείωση του εισοδήματος των αγροτών και αύξηση της ανεργίας σε δευτερογενή και τριτογενή τομέα λόγω της οικονομικής ύφεσης.

ΣΗΜΑΣΙΑ - ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

- Προσανατολισμός τμήματος των αγροτών για αντιμετώπιση της αγροτικής παραγωγής με περισσότερο επαγγελματισμούς όρους.
- Προσανατολισμός χαμηλόμισθων ή/και ανέργων από τον αστικό χώρο προς τον αγροτικό για λόγους επαγγελματικούς ή/και επιβίωσης.

ΣΤΟΧΟΙ - ΜΕΤΡΑ

- Τεχνικοοικονομική στήριξη των ενδιαφερομένων,
- Αξιοποίηση των δυναμικών στοιχείων ως πυρήνων διάχυσης των καινοτομιών, των νέων αντιλήψεων κ.λπ. σε ευρύτερα στρώματα των αγροτών.

6.8.7 Αναβάθμιση επαγγελματικής κατάρτισης των αγροτών

Συμπερασματικό σχόλιο

Το επίπεδο επαγγελματικής κατάρτισης των Ελλήνων αγροτών είναι από τα χαμηλότερα στην Ευρώπη. Σύμφωνα με το ΠΑΑ 2014-2020 το 97% των αγροτών στερείται τυπικής κατάρτισης, ενώ ακόμη και το ποσοστό των καταρτισμένων νέων γεωργών ανέρχεται σε μόλις 17%. Η αντίληψη που προωθείται από το ίδιο το ΠΑΑ είναι η κάλυψη των αναγκών κατάρτισης να προέλθει από τον ιδιωτικό τομέα. Είναι προφανές ότι η πρόταση αυτή, και μάλιστα σε συνθήκες δραματικής μείωσης του αγροτικού εισοδήματος, δεν πρόκειται να βελτιώσει την κατάσταση. Το μόνο αποτέλεσμα που μπορεί να έχει θα είναι να διευρύνει το χάσμα ανταγωνιστικότητας ανάμεσα στις μικρομεσαίες και τις μεγάλες αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Με βάση τα παραπάνω, οι αναφορές σε επίσημα κείμενα της πολιτείας στη γνώση, στην καινοτομία κ.λπ. συνιστούν απλώς ρητορεία άνευ περιεχομένου.

Πλαίσιο προτάσεων

Κατάρτιση και τεχνική στήριξη.

ΘΕΜΑ: 6.52 Χαμηλό επίπεδο επαγγελματικής κατάρτισης.

ΕΝΟΤΗΤΕΣ: 3.3.4, 5.7.

ΑΙΤΙΑ

Ελλιπής μέριμνα για την επαγγελματική κατάρτιση των αγροτών, τόσο από την πολιτεία και τους φορείς των αγροτών όσο και την τοπική αυτοδιοίκηση.

ΣΗΜΑΣΙΑ – ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Δυσμενείς επιπτώσεις στο κόστος παραγωγής, στην υιοθέτηση των καινοτομιών, στην ποιότητα και την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων, στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη.

ΣΤΟΧΟΙ – ΜΕΤΡΑ

Ανάληψη του έργου της κατάρτισης και της τεχνικοοικονομικής στήριξης από την πολιτεία (κεντρική διοίκηση, τοπική αυτοδιοίκηση) και από τις συνεταιριστικές οργανώσεις.

Βιβλιογραφία

- Albritton, R. (2009). *Let Them Eat Junk: How Capitalism Creates Hunger and Obesity*, Winnipeg: Arbeiter Ring Publishing.
- Banga, R. (2014). "Linking into global value chains is not sufficient: Do you export domestic value added contents?", *Journal of Economic Integration*, 29 (2), pp. 267-297.
- Bardhan, P. (ed.) (1989). *The Economic Theory of Agrarian Institutions*, Oxford: Oxford University Press.
- Barkley, A. and Barkley, P. W. (2015). *Depolarizing Food and Agriculture: An Economic Approach*, London and New York: Routledge.
- Barrientos, S. (2013). "'Labour chains': Analysing the role of labour contractors in global production networks", *Journal of Development Studies*, 49 (8), pp. 1058-1071.
- Barrientos, S., Gereffi, G. and Rossi, A. (2011). "Economic and social upgrading in global production networks: A new paradigm for a changing world", *International Labour Review*, 150 (3-4), pp. 319-340.
- Barrientos, S., Mayer, F., Pickles, J. and Posthuma, A. (2011). "Decent work in global production networks: Framing the policy debate", *International Labour Review*, 150 (3-4), pp. 299-317.
- Behnassi, M., Pollmann, O. and Kissinger, G. (eds) (2013). *Sustainable Food Security in the Era of Local and Global Environmental Change*, Dordrecht/Heidelberg/ New York/London: Springer.
- Bernstein, H., Crow, B., Mackintosh, M. and Martin, C. (eds) (1990). *The Food Question: Profits Versus People?*, London: Earthscan Publications.
- Blaikie, P. M. (1985). *The Political Economy of Soil Erosion in Developing Countries*, London and New York: Longman.
- Bojnec, Š. and Fertő, I. (2008). "European enlargement and agro-food trade", *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 56, pp. 563-579.

- Borras Jr., S. M., Edelman, M. and Kay, C. (2008). *Transnational Agrarian Movements Confronting Globalization*, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Boulding, K. E. (1958). *Principles of Economic Policy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Brandt, H. and Otzen, U. (2007). *Poverty Oriented Agricultural and Rural Development*, London and New York: Routledge.
- Bulte, E. and Ruben, R. (eds) (2007). *Development Economics between Markets and Institutions: Incentives for Growth, Food Security and Sustainable Use of the Environment*, Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Bunte, F. and Dagevos, H. (2009). *The Food Economy: Global Issues and Challenges*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Bureau, J.-C. (2012). "Where is the common agricultural policy heading?", *Intereconomics*, 47 (6), pp. 316-321.
- Burrell, A. (2009). "The CAP: Looking back, Looking ahead", *Journal of European Integration*, 31 (3), pp. 271-289.
- Carney, D. and Farrington, J. (1998). *Natural Resource Management and Institutional Change*. London and New York: Routledge.
- Chavas, J.-P. (2001). "Structural change in agricultural production: Economics, technology and policy", in Gardner, B. L. and Rausser, G. C. (eds), *Handbook of Agricultural Economics, Vol. 1A, Agricultural Production*, Amsterdam: Elsevier.
- Chenery, H. B. (1960). "Patterns of Industrial Growth", *American Economic Review*, 50 (4), pp. 624-654.
- Chenery, H. B. (1986). "Growth and transformation", in Chenery, H., Robinson, S. and Syrquin, M. (eds), *Industrialization and Growth*, New York: Oxford University Press.
- Chenery, H. B. and Taylor, L. J. (1968). "Development patterns among countries and over time", *Review of Economics and Statistics*, 50 (4), pp. 391-416.
- Chou, M. and Harmon Jr., D. P. (eds) (1979). *Critical Food Issues of the Eighties*, New York: Pergamon Press.
- Clapp, J. (2012). "The financialization of food: Who is being fed?", paper prepared for presentation at the International Society for Ecological Economics Conference, June 16-19, Rio de Janeiro, Brazil.
- Clapp, J. and Fuchs, D. (eds) (2009). *Corporate Power in Global Agrifood Governance*, Cambridge, MA and London: MIT Press.

- Clapp, J. and Helleiner, E. (2012). "Trouble futures? The global food crisis and the politics of agricultural derivatives regulation", *Review of International Political Economy*, 19 (2), pp. 181-207.
- Clark, C. (1940). *The Conditions of Economic Progress*, London: Macmillan.
- Cotula, L., Vermeulen, S., Leonard, R. and Keeley, J. (2009). *Land Grab or Development Opportunity? Agricultural Investment and International Land Deals in Africa*, London/Rome: IIED/FAO/IFAD.
- Collins, W. W. and Qualset, C. O. (1998). *Biodiversity in Agroecosystems*, Boca Raton: Lewis Publishers.
- Cooper, T., Hart, K. and Baldock, D. (2009). "The provision of public goods through agriculture in the European Union", Report Prepared for DG Agriculture and Rural Development, Contract No 30-CE-0233091/00-28, Institute for European Environmental Policy: London.
- Crombez, C., Knops, L. and Swinnen, J. (2012). "Reform of the Common Agricultural Policy under the co-decision procedure", *Intereconomics*, 47 (6), pp. 336-342.
- Cuffaro, N. (2001). *Population, Economic Growth, and Agriculture in Less Developed Countries*, London and New York: Routledge.
- Damianos, D., Dimara, E., Hassapoyannes, K. and Skuras, D. (1998). *Greek Agriculture in a Changing International Environment*, Aldershot, Hants: Ashgate.
- Daugbjerg, C. and Swinbank, A. (2009a). *Ideas, Institutions, and Trade: The WTO and the Curious Role of EU Farm Policy in Trade Liberalization*, Oxford New York: Oxford University Press.
- Daugbjerg, C. and Swinbank, A. (2009b). "Ideational change in the WTO and its impacts on EU agricultural policy institutions and the CAP", *Journal of European Integration*, 31 (3), pp. 311-327.
- DeCanio, S. J. (2003). *Economic Models of Climate Change: A Critique*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Deininger, K., Byerlee, D., Lindsay, J., Norton, A., Selod, H. and Stickler, M. (2011). *Rising Global Interest in Farmland: Can it Yield Sustainable and Equitable Benefits?*, Washington DC: World Bank.
- De Gorter, H. and Just, D. (2010). "The social costs and benefits of biofuels: The intersection of environmental, energy and agricultural policy", *Applied Economic Perspectives and Policy*, 32 (1), pp. 4-32.
- Daudin, G., Riffart C., and Schweisguth, D. (2009). "Who produces for whom in the world economy?", *Document de travail de l'OFCE*, N° 2009-18, July.

- Desai, P. K. (2010). *Agricultural Economics*, New Delhi: Biotech Books.
- Dolan, C. and Humphrey, J. (2004). "Changing governance patterns in the trade in fresh vegetables between Africa and the United Kingdom", *Environment and Planning*, 36 (3), pp. 491-509.
- Dony, M. (2001). "Towards a pan-euro-mediterranean integration: A survey of issues in the agricultural sector", in Maresceau, M. and Lannon, E. (eds), *The EU's Enlargement and Mediterranean Strategies: A Comparative Analysis*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave.
- Dower, N. (2008). "Agricultural intensification, environmental ethics and sustainability: Some ethical observations", in Thompson, P. B. (ed.), *The Ethics of Intensification: Agricultural Development and Cultural Change*, Dordrecht, NL: Springer.
- European Commission (2000). *White Paper on Food Safety*, COM (1999), Brussels.
- European Commission, DG for Agriculture and Rural Development, *Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information*, Brussels, http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/index_en.htm.
- European Commission (2013). DG Agriculture and Rural Development, Unit for Agricultural Policy Analysis and Perspectives (2013), «Overview of the CAP Reform 2014-2020», Agricultural Policy Perspectives Brief, N°5* / December.
- EUROSTAT, Economic Accounts for Agriculture, Brussels, http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/aact_esms.htm.
- FAO/WHO (Food and Agriculture Organization of the United Nations and the World Health Organization) (2003). "Assuring food safety and quality: Guidelines for strengthening national food control systems", *FAO Food and Nutrition Paper*, 76.
- Federico, G. (2005). *Feeding the World: An Economic History of Agriculture, 1800-2000*, Princeton: Princeton University Press,
- Fennell, R. (1997). *The Common Agricultural Policy: Continuity and Change*, Oxford: Clarendon Press.
- Feenstra, R. C. (1998). "Integration of trade and disintegration of production in the global economy", *Journal of Economic Perspectives*, 12 (4), pp. 31-50.
- Fine, B. (1998). *The Political Economy of Diet, Health and Food Policy*, London and New York: Routledge.
- Fischler, F. (2001). "The CAP must continue to adapt to society's evolving expectations", *Intereconomics*, 36 (3), pp. 115-118.

- Folmer, C., Keyzer, M. A., Merbis, M. D., Stolwijk, H. J. J. and Veenendaal, P. J. J. (1995). *The Common Agricultural Policy beyond the MacSharry Reform*, Amsterdam: Elsevier.
- Friedmann, H. (1993). "The political economy of food: A global crisis", *New Left Review*, 1/197, pp. 29-57.
- Gardner, B. (1996). *European Agriculture: Policies, Production and Trade*, London and New York: Routledge.
- Garzon, I. (2006). *Reforming the Common Agricultural Policy: History of a Paradigm Change*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Giampietro, M. (2004). *Multi-Scale Integrated Analysis of Agroecosystems*, Boca Raton: CRC Press.
- Goetz, S. J., Shortle, J. S. and Bergstrom, J. C. (eds) (2005). *Land Use Problems and Conflicts: Causes, Consequences and Solutions*, London and New York: Routledge.
- Goodman, D. (2004). "Rural Europe redux? Reflections on alternative agro-food networks and paradigm change", *Sociologia Ruralis*, 44 (1), pp. 3-16.
- Goodman, D. and Watts, M. (1994). "Reconfiguring the rural or fording the divide? Capitalist restructuring and the global agro-food system?", *Journal of Peasant Studies*, 22 (1), pp. 1-49.
- Grant, W. (1995). "The limits of common agricultural policy reform and the option of denationalization", *Journal of European Public Policy*, 2 (1), pp. 1-18.
- Grant, W. (1997). *The Common Agricultural Policy*, Basingstoke: Macmillan Press.
- Grant, W. (2010). "Policy instruments in the Common Agricultural Policy", *West European Politics*, 33 (1), pp. 22-38.
- Gylfason, T. and Zoega, G. (2006). "The road from agriculture", in Eicher, T. S. and García-Peñalosa, C. (eds), *Institutions, Development, and Economic Growth*, Cambridge, Mass. and London: MIT Press.
- Hanley, N. D. and Watson, F. (2005). "Land use problems: A European perspective", in Goetz, S. J., Shortle, J. S. and Bergstrom, J. C. (eds), *Land Use Problems and Conflicts: Causes, Consequences and Solutions*, London and New York: Routledge.
- Hart, K. (1982). *The Political Economy of West African Agriculture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Held, J. (1982). "Conclusion: The impact of modernization on agriculture", in Enyedi, G. and Volgyes, I. (eds), *The Effect of Modern Agriculture on Rural Development*, New York: Pergamon Press.

- Hill, B. (1980). *An Introduction to Economics for Students of Agriculture*, Oxford: Pergamon Press.
- Hill, B., Greer, A., Heckelei, T. and Witze, P. (2004). "Agriculture, forestry and fisheries", in Compston, H. (ed.), *Handbook of Public Policy in Europe: Britain, France and Germany*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave.
- Hoogh de, J. (1991). "Agricultural technology: For better or for worse?", in Burger K., de Groot, M., Post, J. and Zachariasse, V. (eds), *Agricultural Economics and Policy: International Challenges for the Nineties*, Amsterdam: Elsevier.
- Hopcroft, R. L. (1999). *Regions, Institutions, and Agrarian Change in European History*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Ingco, M. D. and Winters, L. A. (eds) (2004). *Agriculture and the New Trade Agenda: Creating a Global Trading Environment for Development*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ionescu-Somers, A. and Steger, U. (2008). *Business Logic for Sustainability: An Analysis of the Food and Beverage Industry*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave-Macmillan.
- James Jr., H. S., Hendrickson, M. K. and Howard, P. H. (2013). "Networks, power and dependency in the agrifood industry", in James Jr., H. S. (ed.), *The Ethics and Economics of Agrifood Competition*, Dordrecht: Springer.
- Janvry de, A., Sadoulet, E. and Fafchamps, M. (1989). "Agrarian structure, technological innovations, and the state", in Bardhan, P. (ed.), *The Economic Theory of Agrarian Institutions*, Oxford: Oxford University Press.
- Johnston, B. F. and Mellor, J. W. (1961). "The role of agriculture in economic development", *American Economic Review*, 51 (4), pp. 566-593.
- Jordan, A. J. and Lenschow, A. (eds) (2008). *Innovation in Environmental Policy? Integrating the Environment for Sustainability*, Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar.
- Jorgenson, D. W. (2008) [1969]. "The role of agriculture in economic development: Classical versus Neoclassical models of growth", in Wharton, C. R. (ed.), *Subsistence Agriculture and Economic Development*, New Brunswick, NJ: Transactions Publishers.
- Kyrkilis, D., Semasis, S. and Styliaras, C. (2014). "The role of agriculture in economic growth in Greece", in Karasavvoglou, A. and Polychronidou, P. (eds), *Economic Crisis in Europe and the Balkans: Problems and Prospects*, Heidelberg, New York: Springer.

- Krapohl, S. (2008). *Risk Regulation in the Single Market: The Governance of Pharmaceuticals and Foodstuffs in the European Union*, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Lains, P. and Pinilla V. (eds) (2009). *Agriculture and Economic Development in Europe since 1870*, London and New York: Routledge.
- Lewis, W. A. (1954). "Economic development with unlimited supplies of labour", *Manchester School*, 22 (2), pp. 139-191.
- Lewis, W. A. (1965). "A review of economic development", *American Economic Review*, 55 (1/2), pp. 1-16.
- Lynggaard, K. (2006). *The Common Agricultural Policy and Organic Farming: An Institutional Perspective on Continuity and Change*, Wallingford, Oxfordshire: CABI Publishing.
- Lynggaard, K. and Nedergaard, P. (2009). "The logic of policy development: Lessons learned from reform and routine within the CAP 1980-2003", *Journal of European Integration*, 31 (3), pp. 291-309.
- Malthus, T. R. (1992) [1803]. *An Essay on the Principle of Population*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martin, L. R. (ed.) (1992). *Agriculture in Economic Development, 1940s to 1990s*, vol. 4, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Matthews, A. (2012). "Greening the common agricultural policy post-2013", *Intereconomics*, 47 (6), pp. 326-331.
- Mellor, J. W. (2008). "Agriculture and economic development", in Durlauf, S. and Blume, L. (eds), *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 2nd edition, vol. 1, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nibert, D. (2011). "Origins and consequences of the animal industrial complex", in Best, S., Kahn, R., Nocella II, R. J., McLaren, P. (eds), *The Global Industrial Complex: Systems of Domination*, Plymouth: Lexington Books.
- Nikolaidis, E. (2010). "Agriculture in post-transition CEECs: Reconstruction or deconstruction?", *EAST-WEST Journal of Economics and Business*, 13 (1), pp. 11-35.
- OECD (2003). *Multifunctionality: The Policy Implications*, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2010). *Linkages between Agricultural Policies and Environmental Effects: Using the OECD Stylised Agri-environmental Policy Impact Model*, Paris: OECD Publishing.

- Petmezas, S. D. (2009). "Agriculture and economic development in Greece, 1870-1973", in Lains, P. and Pinilla, V. (eds), *Agriculture and Economic Development in Europe since 1870*, London and New York: Routledge.
- Piccinini, A. and Loseby, M. (2001). *Agricultural Policies in Europe and the USA: Farmers between Subsidies and the Market*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Pinstrup-Andersen, P. (ed.) (2015). *Food Price Policy in an Era of Market Instability: A Political Economy Analysis*, Oxford: Oxford University Press.
- Piorr, A. and Müller, K. (eds) (2009). *Rural Landscapes and Agricultural Policies in Europe*, Berlin/Heidelberg: Springer.
- Postan, M. M. (1971). "Agriculture and economic development: A lesson of history", in Postan, M. M. *Fact and Relevance: Essays on Historical Method*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roederer-Rynning, C. (2007). "Agricultural policy", in Graziano, P. and Vink, M. P. (eds), *Europeanization: New Research Agendas*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Runge, C. F. (2006). "Agricultural economics", in Durlauf, S. and Blume, L. (eds), *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 2nd edition, vol. 1, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ruth, M. and Ibararán, M. E. (eds) (2009). *Distributional Impacts of Climate Change and Disasters: Concepts and Cases*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Shaw, L. H. (1969). *Postwar Growth in Greek Agricultural Production: A Study in Sectoral Output Change*, Athens: Center of Planning and Economic Research.
- Shiva, V. (2011). "The agricultural industrial complex", in Best, S., Kahn, R., Nocella II, R. J., McLaren, P. (eds), *The Global Industrial Complex: Systems of Domination*, Plymouth: Lexington Books.
- Skovager Jensen, M., Lind, K. M. and Zobbe, H. (2009). "Enlargement of the European Union and agricultural policy reform", *Journal of European Integration*, 31 (3), pp. 329-348.
- Smil, V. (2000). *Feeding the World: A Challenge for the Twenty-First Century*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Streeten, P. (1984). "Basic needs: Some unsettled questions", *World Development*, 12 (9), pp. 973-978.
- Sundik, D. and Zilberman, D. (2001). "The agricultural innovation process: Research and technology adoption in a changing agricultural sector", in Gardner, B. L. and

- Rausser, G. C. (eds), *Handbook of Agricultural Economics, Vol. 1A: Agricultural Production*, Amsterdam: Elsevier.
- Swinnen, J. F. M. (2010). "The growth of agricultural protection in Europe in the 19th and 20th centuries", in Greenaway, D. (ed.), *The World Economy: Global Trade Policy 2009*, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Swinnen, J. F. M., Knops, L. and van Herck, K. (2015). "Food price volatility and EU policies", in Pinstrup-Andersen, P. (ed.), *Food Price Policy in an Era of Market Instability: A Political Economy Analysis*, Oxford: Oxford University Press.
- Syrquin, M., Taylor, L. and Westphal, L. E. (1984). *Economic Structure and Performance: Essays in Honor of Hollis B. Chenery*, Orlando, FL: Academic Press.
- Tangermann, S. (2012). "CAP reform and the future of direct payments", *Intereconomics*, 47 (6), pp. 321-326.
- Tarditi, S. (2000). "Consumer interests in the Common Agricultural Policy: Efficiency and equity", A study contracted by the European Commission, Bruxelles and Siena.
- Taylor, C. R. (2013). "Efficiency, power and freedom", in James Jr., H. S. (ed.), *The Ethics and Economics of Agrifood Competition*, Dordrecht: Springer.
- Tiberghien, Y. (2009). "Competitive governance and the quest for legitimacy in the EU: The battle over the regulation of GMOs since the mid-1990s", *Journal of European Integration*, 31 (3), pp. 389-407.
- Timmer, C. P. (1988). "The agricultural transformation", in Chenery, H. and Srinivasan, T.N. (eds), *Handbook of Development Economics*, Vol. I, Amsterdam: North-Holland.
- Thompson, P. B. (ed.) (2008). *The Ethics of Intensification: Agricultural Development and Cultural Change*, Dordrecht, NL: Springer.
- Thorbecke, E. (ed.) (1970). *The Role of Agriculture in Economic Development*, New York: Columbia University Press, National Bureau of Economic Research.
- Thorbecke, E. (2006). "The evolution of the development doctrine, 1950-2005", United Nations University, UNU-WIDER, Research Paper No. 2006/155.
- Torre, A. and Traversac, J.-B. (eds) (2011). *Territorial Governance: Local Development, Rural Areas and Agrofood Systems*, Heidelberg/Dordrecht/London/New York: Springer.
- United Nations Development Programme (2014). *Human Development Report 2014: Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerability and Building Resilience*, New York.

- Vandermeer, J. H. (2011). *The Ecology of Agroecosystems*, Sudbury, MA: Jones and Bartlett.
- Whiting, S. H. (2000). *Power and Wealth in Rural China: The Political Economy of Institutional Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- WHO (World Health Organization) (2004). "Food and health in Europe: A new basis for action", *WHO Regional Publications, European Series*, 96.
- Wolfe, R. (1998). *Farm Wars: The Political Economy of Agriculture and the International Trade Regime*, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Zamagni, S. and Zamagni, V. (2010). *Cooperative Enterprise: Facing the Challenge of Globalization*, Cheltenham and Northampton, MA: Edward Elgar.
- Zobbe, H. (2001). "The economic and historical foundation of the common agricultural policy in Europe", paper presented at long term changes in the European economies; conference of the European Historical Economics Society, Oxford, United Kingdom.
- Γεωργακόπουλος, Θ. (1991). *Η Ελληνική Γεωργία στα Πλαίσια της ΕΟΚ: Επιπτώσεις από την Ένταξη*, Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος.
- ΕΛΣΤΑΤ (2013). *Οικονομικοί Λογαριασμοί Γεωργίας 2002-2011*, Πειραιάς: Ελληνική Στατιστική Αρχή.
- Επιτροπή για την Εξέταση της Μακροπρόθεσμης Οικονομικής Πολιτικής (1998). *Ανταγωνιστική Γεωργία και Αγροτική Ανάπτυξη: Καίρια Διαρθρωτικά Προβλήματα και Αντιμετώπισή τους*, Αθήνα: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Eurostat (2000). *Εγχειρίδιο Οικονομικών Λογαριασμών Γεωργίας και Δασοκομίας*, Βρυξέλλες.
- Ζολώτας, Ξ. Ε. (1961). *Περιφερειακός Προγραμματισμός και Οικονομική Ανάπτυξις*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, Αρχείον Μελετών και Ομιλιών.
- ΚΕΠΕ (1976). *Πρόγραμμα Αναπτύξεως 1976-80: Πρωτογενής Παραγωγή*, Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.
- ΚΕΠΕ (1986). *Εκθέσεις για το Πρόγραμμα 1983-1987: Πρωτογενής Τομέας*, Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.
- Καδίτη, Ε. Α. και Νίτση, Ε. Ι. (2010). *Ο Αγροτικός Τομέας στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- Καραμπάτσου-Παχάκη, Κ. (1996). *Θέματα Γεωργίας Αγροτικής και Τοπικής Ανάπτυξης*, Αθήνα: ΚΕΠΕ.

- Καρανικόλας, Π. (2012/2013). «Η γεωργία και η κρίση της ελληνικής οικονομίας», *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, 27 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2012, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2013), σελ. 43-53.
- Κασίμης, Χ. και Λουλούδης, Λ. (επιμ.) (1999). *Υπαιθρος Χώρα: Η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του Εικοστού Αιώνα*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Κασίμης, Χ. και Παπαδόπουλος, Α. Γ. (1999). «Η διατήρηση της οικογενειακής γεωργίας και η καπιταλιστική ανάπτυξη της γεωργίας στην Ελλάδα: Μια κριτική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας», στο Κασίμης, Χ. και Λουλούδης, Λ. (επιμ.), *Υπαιθρος Χώρα: Η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του Εικοστού Αιώνα*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Κουτσομάρης, Γ. Φ. (1987). *Γεωργική Ανάπτυξη και Γεωργική Οικονομική Πολιτική: Η Ελληνική Περίπτωση*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κριμπάς, Κ. και Λουλούδης, Λ. (επιμ.) (2008). *Ελληνική Γεωργία και Αγροτική Πολιτική*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Λαμπροπούλου, Α. (2005). *Η Ελληνική Γεωργία στο Διεθνές Ανταγωνιστικό Περιβάλλον*, Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- Λουλούδης, Λ. και Μαραβέγιας, Ν. (1999). «Αγρότες, κράτος και εξουσία στην Ελλάδα (1981-1996)», στο Κασίμης, Χ. και Λουλούδης, Λ. (επιμ.), *Υπαιθρος Χώρα: Η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του Εικοστού Αιώνα*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Μαραβέγιας, Ν. (1989). *Η Ένταξη της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα: Επιπτώσεις στον Αγροτικό Τομέα*, Αθήνα: Ινστιτούτο Μεσογειακών Μελετών.
- Μαραβέγιας, Ν. (1992). *Αγροτική Πολιτική και Οικονομική Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Νέα Σύνορα – Α. Α. Λιβάνης.
- Μπουρδάρης, Δ. Ν. (2004). «Η στήριξη της ελληνικής γεωργίας κατά τη δεκαετία 1988-1997», Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Working Paper 1.
- Νικολαΐδης, Ε. (2011). «Το αγροτροφικό σύστημα και η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας», στο Βλάχου, Α., Θεοχαράκης και Ν., Μυλωνάκης, Δ. (επιμ.), *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*, Αθήνα: Gutenberg - Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας.
- Νικολαΐδης, Ε. (2010). *Γεωργία, Περιβάλλον, Διατροφή: Η Ελληνική Γεωργία στο Παγκόσμιο Αγροτροφικό Σύστημα*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Νικολαΐδης, Ε. (2008). «Μύθοι και στερεότυπα για τον αγροτικό χώρο: Η γεωγραφική διάσταση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Α' / 125, σελ. 21-40.
- Νικολαΐδης, Ε. (2005). «Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα: Συμβολή στην ανάδειξη

- των πραγματικών διαστάσεων του», στο Αργείτης, Γ. (επιμ.), *Οικονομικές Αλλαγές και Κοινωνικές Αντιθέσεις στην Ελλάδα: Οι Προκλήσεις στις Αρχές του 21ου Αιώνα*, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.
- Νικολαΐδης, Ε. (2004). «Εισοδηματικές ενισχύσεις στον αγροτικό τομέα: Μηχανισμός αναπαραγωγής αναπτυξιακής ψευδαισθησης;», Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Γεωγραφικού Συνεδρίου, Μυτιλήνη.
- Παπαδόπουλος, Δ. Α. (1999). «Στη σκιά του δημόσιου διακριτικού κεφαλαίου: Μια εκδοχή για την υποβάθμιση του αναπτυξιακού ρόλου των γεωπόνων του Δημοσίου (1981-1994)», στο Κασίμης, Χ. και Λουλούδης, Λ. (επιμ.), *Υπαιθρος Χώρα: Η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του Εικοστού Αιώνα*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Παχάκη, Κ. [συνεργασία Τονικίδου, Π.] (2006). *Η Ελληνική Γεωργία Ενόπιον των Νέων Συνθηκών και Θεσμικού Πλαισίου*, Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- Πέζαρος, Π. Δ. (2004). «Συνοπτική επισκόπηση της ελληνικής γεωργίας», Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Working Paper 4.
- Πέζαρος, Π. Δ. (2009). «Η τελευταία μεταρρύθμιση της ΚΑΠ και η εφαρμογή της στην Ελλάδα: Θεσμικές και πολιτικές διαστάσεις», Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Working Paper 1.
- Πεπελάσης, Α. (1964). *Η Απασχόληση εις την Ελληνικήν Γεωργίαν κατά την Δεκαετίαν 1963-1973*, Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Πεπελάσης, Α. (1976). *Αγροτική Πολιτική και Ανάπτυξη: Άρθρα και Διαλέξεις*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ρεζίτη, Ι. (2010). *Η Διαδικασία Μετακύλισης της Τιμής στον Ελληνικό Αγροδιατροφικό Τομέα: Η Περίπτωση των Οπωροκηπευτικών*, Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- Ρεζίτης, Α. Ν. και Καλαντζή Μ. Α. (2010). «Μελέτη μονοπωλιακής δύναμης της ελληνικής βιομηχανίας τροφίμων και ποτών κατά τη χρονική περίοδο 1983-2007», Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Working Paper 2.
- Σαμαράς, Γ., Μωυσίδης, Α., Δαμιανός, Δ., Κασίμης, Χ., Ντεμούσης, Μ. (1994). *Η Πολυαπασχόληση στον Αγροτικό Τομέα και η Αναπτυξιακή Πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών.
- Σαπουνάς, Γ. και Μηλιάκος, Δ. (1996). *Η Ελληνική Γεωργία στη Μεταπολεμική Περίοδο: Επιπτώσεις από την Ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και Διδάγματα για το Μέλλον*, Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Στασινόπουλος, Γ. (2010). *Η Ρητορική της Ανάπτυξης: Οικονομικές Ιδέες και*

Οικονομική Πολιτική της Περίοδο της Ανασυγκρότησης 1944-1952, Αθήνα: Gutenberg.

Υπουργείο Γεωργίας (2003). *Βιώσιμη Γεωργία σε μια Ανεπτυγμένη Ύπαιθρο: Ένα Όραμα Δεκαετίας για την Ελληνική Γεωργία και την Ύπαιθρο*, Αθήνα, Ιανουάριος.

Υπουργείο Γεωργίας (2013). *Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013*. Αθήνα, Ιούνιος, 13η έκδοση.

Χάρβεϋ, Ε. Κ. (1996). *Η Αναμόρφωση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής και η Εφαρμογή Ορισμένων Νέων Μέτρων Διαρθρωτικού Χαρακτήρα στην Ελληνική Γεωργία*, Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος.

Παράρτημα στατιστικών στοιχείων

Πίνακας Π-1: Η διαχρονική μεταβολή της απασχόλησης στο σύνολο της οικονομίας (Μέσος όρος 1995-1999 = 100) (%)

	Σύνολο απασχολουμένων	Μισθωτοί	Αυτοαπασχολούμενοι
Μ.Ο. 1995-1999	100,0	100,0	100,0
2000	102,7	106,0	97,7
2001	103,0	108,2	95,2
2002	105,6	112,6	94,8
2003	107,0	115,1	94,7
2004	109,6	119,0	95,4
2005	110,6	116,7	101,3
2006	112,6	121,2	99,6
2007	114,2	124,4	98,6
2008	115,6	126,9	98,4
2009	115,0	126,0	98,2
2010	111,9	124,1	93,3
2011*	104,1	115,1	87,5
2012*	96,0	106,1	80,6
2013*	92,3	102,1	77,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας Π-2: Η ποσοστιαία σύνθεση μισθωτών-αυτοαπασχολούμενων και ο λόγος μισθωτών προς απασχολούμενους στο σύνολο της οικονομίας

	Σύνολο (%)	Μισθωτοί (%)	Αυτοαπασχολούμενοι (%)	Λόγος μισθωτών προς αυτοαπασχολούμενους
1995	100	59,6	40,4	1,47
1996	100	59,7	40,3	1,48
1997	100	60,1	39,9	1,50
1998	100	60,3	39,7	1,52
1999	100	61,8	38,2	1,62
2000	100	62,2	37,8	1,65
2001	100	63,3	36,7	1,73
2002	100	64,3	35,7	1,80
2003	100	64,9	35,1	1,85
2004	100	65,5	34,5	1,90
2005	100	63,6	36,4	1,75
2006	100	64,9	35,1	1,85
2007	100	65,7	34,3	1,92
2008	100	66,2	33,8	1,96
2009	100	66,1	33,9	1,95
2010	100	66,9	33,1	2,02
2011*	100	66,7	33,3	2,00
2012*	100	66,7	33,3	2,00
2013*	100	66,7	33,3	2,00

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας Π-3: Η ετήσια απόλυτη και ποσοστιαία μεταβολή του συνόλου των απασχολούμενων, των μισθωτών και των αυτοαπασχολούμενων στο σύνολο της οικονομίας

	Ετήσια απόλυτη μεταβολή (αριθμός ατόμων)			Ετήσια ποσοστιαία μεταβολή (%)		
	Σύνολο	Μισθωτοί	Αυτοαπασχολούμενοι	Σύνολο	Μισθωτοί	Αυτοαπασχολούμενοι
1995	-	-	-	-	-	-
1996	-23.682	-8.154	-15.528	-0,57	-0,33	-0,92
1997	-16.234	4.170	-20.404	-0,39	0,17	-1,23
1998	180.848	117.619	63.228	4,39	4,76	3,85
1999	1.424	65.332	-63.908	0,03	2,52	-3,74
2000	14.091	28.447	-14.356	0,33	1,07	-0,87
2001	15.595	56.640	-41.044	0,36	2,11	-2,52
2002	105.908	112.146	-6.238	2,45	4,09	-0,39
2003	61.392	63.449	-2.056	1,38	2,22	-0,13
2004	108.411	97.761	10.650	2,41	3,35	0,67
2005	42.779	-57.211	99.990	0,93	-1,90	6,29
2006	84.464	113.184	-28.720	1,82	3,83	-1,70
2007	63.734	81.302	-17.569	1,35	2,65	-1,06
2008	61.295	63.674	-2.379	1,28	2,02	-0,14
2009	-27.361	-24.026	-3.334	-0,56	-0,75	-0,20
2010	-129.919	-47.303	-82.616	-2,69	-1,48	-5,04
2011*	-324.536	-227.491	-97.046	-6,91	-7,24	-6,24
2012*	-342.496	-228.386	-114.110	-7,83	-7,83	-7,82
2013*	-154.536	-102.480	-52.055	-3,83	-3,81	-3,87

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας Π-4: Οι αυτοαπασχολούμενοι κατά τομέα της οικονομίας (αριθμός ατόμων)

	Σύνολο οικονομίας = 100				
	Σύνολο οικονομίας	Πρωτογενής τομέας	Δευτερογενής και τριτογενής τομέας	Πρωτογενής τομέας (%)	Δευτερογενής και τριτογενής τομέας (%)
1995	1.679.867	614.137	1.065.729	36,6	63,4
1996	1.664.338	604.143	1.060.195	36,3	63,7
1997	1.643.934	581.547	1.062.386	35,4	64,6
1998	1.707.162	577.749	1.129.413	33,8	66,2
1999	1.643.254	584.463	1.058.791	35,6	64,4
2000	1.628.898	553.620	1.075.278	34,0	66,0
2001	1.587.854	513.130	1.074.724	32,3	67,7
2002	1.581.615	505.562	1.076.054	32,0	68,0
2003	1.579.559	492.483	1.087.076	31,2	68,8
2004	1.590.209	437.417	1.152.792	27,5	72,5
2005	1.690.199	508.939	1.181.260	30,1	69,9
2006	1.661.479	460.025	1.201.454	27,7	72,3
2007	1.643.911	450.470	1.193.441	27,4	72,6
2008	1.641.531	448.766	1.192.766	27,3	72,7
2009	1.638.197	460.147	1.178.050	28,1	71,9
2010	1.555.581	429.060	1.126.521	27,6	72,4
2011*	1.458.535	401.088	1.057.447	27,5	72,5
2012*	1.344.426	394.790	949.636	29,4	70,6
2013*	1.292.370	393.978	898.392	30,5	69,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας Π-5: Η διαχρονική μεταβολή των αυτοαπασχολούμενων κατά τομέα της οικονομίας την περίοδο 1995-2013

	Δευτερογενής και τριτογενής τομέας		Πρωτογενής τομέας	
	Αριθμός ατόμων	Μέσος όρος 1995-1999 = 100 (%)	Αριθμός ατόμων	Μέσος όρος 1995-1999 = 100 (%)
Μέσος όρος 1995-1999	1.075.303	100	592.408	100
2000	1.075.278	100,0	553.620	93,5
2001	1.074.724	99,9	513.130	86,6
2002	1.076.054	100,1	505.562	85,3
2003	1.087.076	101,1	492.483	83,1
2004	1.152.792	107,2	437.417	73,8
2005	1.181.260	109,9	508.939	85,9
2006	1.201.454	111,7	460.025	77,7
2007	1.193.441	111,0	450.470	76,0
2008	1.192.766	110,9	448.766	75,8
2009	1.178.050	109,6	460.147	77,7
2010	1.126.521	104,8	429.060	72,4
2011*	1.057.447	98,3	401.088	67,7
2012*	949.636	88,3	394.790	66,6
2013*	898.392	83,5	393.978	66,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας Π-6: Η εξέλιξη των αυτοαπασχολούμενων κατά τομέα της οικονομίας την περίοδο 1995-2008

	Δευτερογενής και τριτογενής τομέας		Πρωτογενής τομέας	
	Αριθμός ατόμων	Μέσος όρος 1995-1999 = 100 (%)	Αριθμός ατόμων	Μέσος όρος 1995-1999 = 100 (%)
ΜΟ 1995-1999	1.075.303	100	592.408	100,0
2000	1.075.278	100,0	553.620	93,5
2001	1.074.724	99,9	513.130	86,6
2002	1.076.054	100,1	505.562	85,3
2003	1.087.076	101,1	492.483	83,1
2004	1.152.792	107,2	437.417	73,8
2005	1.181.260	109,9	508.939	85,9
2006	1.201.454	111,7	460.025	77,7
2007	1.193.441	111,0	450.470	76,0
2008	1.192.766	110,9	448.766	75,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας Π-7: Η εξέλιξη των αυτοαπασχολούμενων κατά τομέα της οικονομίας την περίοδο 2008-2013

	Δευτερογενής και τριτογενής τομέας		Πρωτογενής τομέας	
	Αριθμός ατόμων	Μέσος όρος 1995-1999 = 100 (%)	Αριθμός ατόμων	Μέσος όρος 1995-1999 = 100 (%)
2008	1.192.766	110,9	448.766	75,8
2009	1.178.050	109,6	460.147	77,7
2010	1.126.521	104,8	429.060	72,4
2011*	1.057.447	98,3	401.088	67,7
2012*	949.636	88,3	394.790	66,6
2013*	898.392	83,5	393.978	66,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας Π-8: Ο επιμερισμός της αύξησης της απασχόλησης σε μισθωτούς και αυτοαπασχολούμενους στο σύνολο της οικονομίας την περίοδο 1998-2008 (αριθμός ατόμων)

	Σύνολο απασχολούμενων	Μισθωτοί	Αυτοαπασχολούμενοι
1998	180.848	117.619	63.228
1999	1.424	65.332	-63.908
2000	14.091	28.447	-14.356
2001	15.595	56.640	-41.044
2002	105.908	112.146	-6.238
2003	61.392	63.449	-2.056
2004	108.411	97.761	10.650
2005	42.779	-57.211	99.990
2006	84.464	113.184	-28.720
2007	63.734	81.302	-17.569
2008	61.295	63.674	-2.379
1998 έως 2008	739.941	742.343	-2.402

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας Π-9: Ο επιμερισμός της μείωσης της απασχόλησης σε μισθωτούς και αυτοαπασχολούμενους στο σύνολο της οικονομίας την περίοδο 2009-2013

	Σύνολο απασχολούμενων	Μισθωτοί	Αυτοαπασχολούμενοι	Μείωση συνόλου απασχολούμενων = 100	Μισθωτοί	Αυτοαπασχολούμενοι
	Αριθμός ατόμων			Ποσοστό (%)		
2009	-27.361	-24.026	-3.334	100	87,8	12,2
2010	-129.919	-47.303	-82.616	100	36,4	63,6
2011*	-324.536	-227.491	-97.046	100	70,1	29,9
2012*	-342.496	-228.386	-114.110	100	66,7	33,3
2013*	-154.536	-102.480	-52.055	100	66,3	33,7
2009 έως 2013	-978.847	-629.686	-349.161	100	64,3	35,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας Π-10: Απασχολούμενοι στο σύνολο της οικονομίας, στον πρωτογενή τομέα και στη μεταποίηση, κατά θέση στο επάγγελμα, το 1998 και την περίοδο 2008-2013 (χιλιάδες άτομα) (Δ' τρίμηνο)

	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί (με μισθό ή ημερομίσθιο)	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη της οικογένειας
Σύνολο οικονομίας					
1998	4.027	298	1.003	2.278	447
2008	4.598	391	960	2.980	267
2009	4.509	365	968	2.910	265
2010	4.279	330	960	2.746	242
2011	3.887	292	927	2.460	208
2012	3.597	247	896	2.275	179
2013	3.480	225	887	2.204	164
Πρωτογενής τομέας					
1998	723	47	383	36	257
2008	513	45	322	37	109
2009	547	47	340	53	107
2010	527	43	337	51	96
2011	489	39	312	48	89
2012	475	28	321	44	83
2013	479	21	337	43	77
Μεταποίηση					
1998	581	54	76	408	43
2008	539	59	58	396	27
2009	497	55	51	365	27
2010	444	45	54	326	20
2011	381	35	50	277	18
2012	340	38	47	237	18
2013	318	26	46	233	14

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας Π-11: Ποσοστιαία σύνθεση των απασχολουμένων στο σύνολο της οικονομίας, στον πρωτογενή τομέα και στη μεταποίηση, κατά θέση στο επάγγελμα, το 1998 και την περίοδο 2008-2013 (%) (Δ' τρίμηνο)

	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί (με μισθό ή ημερομίσθιο)	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη της οικογένειας
Σύνολο οικονομίας					
1998	100	7,4	24,9	56,6	11,1
2008	100	8,5	20,9	64,8	5,8
2009	100	8,1	21,5	64,6	5,9
2010	100	7,7	22,4	64,2	5,6
2011	100	7,5	23,9	63,3	5,4
2012	100	6,9	24,9	63,2	5,0
2013	100	6,5	25,5	63,3	4,7
Πρωτογενής τομέας					
1998	100	6,6	53,0	5,0	35,5
2008	100	8,8	62,9	7,1	21,2
2009	100	8,5	62,3	9,7	19,6
2010	100	8,2	63,9	9,6	18,3
2011	100	7,9	63,9	9,9	18,3
2012	100	5,8	67,6	9,2	17,4
2013	100	4,4	70,4	9,0	16,1
Μεταποίηση					
1998	100	9,2	13,1	70,3	7,3
2008	100	10,9	10,7	73,4	5,0
2009	100	11,1	10,2	73,4	5,4
2010	100	10,0	12,2	73,3	4,4
2011	100	9,3	13,1	72,8	4,8
2012	100	11,2	13,7	69,8	5,2
2013	100	11,2	13,7	69,8	5,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας Π-12: Η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στην απασχόληση και στο ΑΕΠ

	Απασχόληση πρωτογενούς τομέα (άτομα)	Απασχόληση σύνολο οικονομίας (άτομα)	Συμμετοχή πρωτογενούς τομέα στην απασχόληση (%)	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (Εκατ. ευρώ)	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία (Εκατ. ευρώ)	Συμμετοχή πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ (%)
1995	758.787	4.156.339	18,3	93.407	6.852	7,34
1996	746.743	4.132.657	18,1	103.529	6.779	6,55
1997	719.194	4.116.423	17,5	114.835	7.149	6,23
1998	718.621	4.297.270	16,7	125.688	7.464	5,94
1999	720.346	4.298.694	16,8	134.218	7.691	5,73
2000	690.537	4.312.785	16,0	141.732	7.652	5,40
2001	641.240	4.328.380	14,8	151.987	7.892	5,19
2002	630.683	4.434.288	14,2	162.274	8.092	4,99
2003	614.357	4.495.681	13,7	178.571	8.975	5,03
2004	545.301	4.604.092	11,8	193.013	8.417	4,36
2005	550.584	4.646.871	11,8	199.153	8.595	4,32
2006	542.470	4.731.335	11,5	217.831	7.038	3,23
2007	531.607	4.795.069	11,1	232.831	7.078	3,04
2008	529.442	4.856.363	10,9	242.096	6.624	2,74
2009	542.975	4.829.003	11,2	237.431	6.647	2,80
2010	535.005	4.699.084	11,4	226.210	6.501	2,87
2011*	498.382	4.374.548	11,4	207.752	6.367	3,06
2012*	489.833	4.032.052	12,1	194.204	6.326	3,26
2013*	488.489	3.877.516	12,6	182.438	6.106	3,35
2014*	-	-	-	179.081	5.987	3,34

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας Π-13: Η ποσοστιαία μεταβολή των απασχολουμένων στο σύνολο της οικονομίας, στη μεταποίηση και στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού, 2000-2002 = 100 (%)

	Σύνολο απασχολουμένων			Μισθωτοί		
	Σύνολο οικονομίας	Σύνολο μεταποίησης	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Σύνολο οικονομίας	Σύνολο μεταποίησης	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού
2003	103,1	98,5	101,8	105,7	98,0	102,3
2004	105,6	98,6	97,9	109,2	96,1	98,2
2005	106,6	101,2	111,2	107,2	97,2	105,9
2006	108,6	101,6	113,8	111,3	97,6	108,4
2007	110,0	101,2	112,4	114,2	97,3	107,3
2008	111,4	104,9	111,8	116,5	102,7	106,5
2009	110,8	101,0	113,0	115,6	98,7	107,9
2010	107,8	92,0	106,5	113,9	91,7	107,8
2011*	100,4	84,5	101,7	105,7	84,2	103,1
2012*	92,5	77,2	98,7	97,4	79,1	100,6
2013*	89,0	73,4	101,8	93,7	75,8	103,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας Π-14: Η σχέση μισθωτών προς αυτοαπασχολούμενους

	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Σύνολο μεταποίησης	Σύνολο οικονομίας
1995	3,30	3,47	1,47
1996	3,00	3,28	1,48
1997	3,06	3,31	1,50
1998	3,09	3,24	1,52
1999	3,57	3,94	1,62
2000	3,55	3,93	1,65
2001	3,78	3,75	1,73
2002	3,95	3,72	1,80
2003	3,85	3,70	1,85
2004	3,82	3,37	1,90
2005	3,04	3,17	1,75
2006	3,05	3,17	1,85
2007	3,07	3,18	1,92
2008	3,04	3,44	1,96
2009	3,07	3,42	1,95
2010	4,00	3,75	2,02
2011*	4,02	3,73	2,00
2012*	4,13	4,30	2,00
2013*	4,12	4,45	2,00

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας Π-15: Η μεταβολή των απασχολούμενων στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού κατά κατηγορία και ο λόγος μισθωτών προς αυτοαπασχολούμενους

	Αριθμός ατόμων			Ποσοστιαία σύνθεση (%)		
	Σύνολο απασχολούμενων	Μισθωτοί	Αυτοαπασχολούμενοι	Μισθωτοί	Αυτοαπασχολούμενοι	Λόγος μισθωτών προς αυτοαπασχολούμενους
1995	94.828	72.764	22.064	76,7	23,3	3,3
1996	95.856	71.919	23.937	75,0	25,0	3,0
1997	95.227	71.780	23.447	75,4	24,6	3,1
1998	95.718	72.300	23.418	75,5	24,5	3,1
1999	96.035	75.037	20.999	78,1	21,9	3,6
2000	96.559	75.331	21.227	78,0	22,0	3,5
2001	103.807	82.068	21.740	79,1	20,9	3,8
2002	107.884	86.084	21.799	79,8	20,2	3,9
2003	104.563	83.007	21.556	79,4	20,6	3,9
2004	100.600	79.711	20.889	79,2	20,8	3,8
2005	114.234	85.960	28.274	75,2	24,8	3,0
2006	116.889	88.019	28.870	75,3	24,7	3,0
2007	115.496	87.121	28.374	75,4	24,6	3,1
2008	114.864	86.434	28.430	75,2	24,8	3,0
2009	116.104	87.612	28.492	75,5	24,5	3,1
2010	109.378	87.524	21.854	80,0	20,0	4,0
2011*	104.468	83.662	20.806	80,1	19,9	4,0
2012*	101.389	81.640	19.749	80,5	19,5	4,1
2013*	104.594	84.156	20.438	80,5	19,5	4,1

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Πίνακας Π-16: Οι μεταβολές των απασχολουμένων στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού και η προέλευσή τους κατά κατηγορία

	Σύνολο απασχολουμένων (αριθμός)	Μισθωτοί (αριθμός)	Αυτοαπασχολούμενοι (αριθμός)
1995-2013	9.766	11.392	-1.626
1995-2008	20.036	13.670	6.366
2008-2013	-10.270	-2.278	-7.992
Προέλευση αύξησης (%)			
1995-2008	100	68,2	31,8
Προέλευση μείωσης (%)			
2008-2013	100	22,2	77,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας Π-17: Το σύνολο απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα, στη βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού και στο σύνολο της οικονομίας

	Φυτική, ζώικη παραγωγή θήρα, συναφείς δραστηριότητες	Δασκομία, ναυτομία	Αλιεία, υδατοκαλλιέργειες	Αριθμός ατόμων			Ποσοστό (%)			
				Σύνολο πρωτογενούς τομέα	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Σύνολο οικονομίας	Πρωτογενής τομέας/ Σύνολο οικονομίας	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού/ Σύνολο οικονομίας	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού
1995	715.408	7.907	35.472	758.787	94.828	853.615	4.156.339	18,3	2,3	20,5
1996	704.158	7.797	34.789	746.743	95.856	842.599	4.132.657	18,1	2,3	20,4
1997	679.922	6.627	32.646	719.194	95.227	814.422	4.116.423	17,5	2,3	19,8
1998	681.098	7.545	29.978	718.621	95.718	814.339	4.297.270	16,7	2,2	19,0
1999	683.077	8.098	29.171	720.346	96.035	816.381	4.298.694	16,8	2,2	19,0
2000	654.010	7.790	28.737	690.537	96.559	787.096	4.312.785	16,0	2,2	18,3
2001	605.261	8.746	27.232	641.240	103.807	745.047	4.328.380	14,8	2,4	17,2
2002	597.546	7.328	25.809	630.683	107.884	738.566	4.434.288	14,2	2,4	16,7
2003	582.580	7.255	24.523	614.357	104.563	718.920	4.495.681	13,7	2,3	16,0

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

	Αριθμός ατόμων						Ποσοστό (%)			
	Φυτική, ζώικη παραγωγή θήρα, συναφείς δραστηριότητες	Δασοκομία, υατομία	Άγρια, υδατοκαλιέργεια	Σύνολο πρωτογενούς τομέα	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Σύνολο οικονομίας	Πρωτογενής τομέας/ Σύνολο οικονομίας	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού/ Σύνολο οικονομίας	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού
2004	515.710	5.457	24.134	545.301	100.600	645.901	4.604.092	11,8	2,2	14,0
2005	520.700	5.817	24.066	550.584	114.234	664.818	4.646.871	11,8	2,5	14,3
2006	514.463	4.994	23.013	542.470	116.889	659.359	4.731.335	11,5	2,5	13,9
2007	503.027	5.481	23.099	531.607	115.496	647.102	4.795.069	11,1	2,4	13,5
2008	501.319	5.498	22.626	529.442	114.864	644.306	4.856.363	10,9	2,4	13,3
2009	515.645	5.587	21.743	542.975	116.104	659.079	4.829.003	11,2	2,4	13,6
2010	507.893	5.290	21.822	535.005	109.378	644.383	4.699.084	11,4	2,3	13,7
2011*	472.766	5.958	19.658	498.382	104.468	602.850	4.374.548	11,4	2,4	13,8
2012*	465.145	5.037	19.651	489.833	101.389	591.222	4.032.052	12,1	2,5	14,7
2013*	462.931	4.631	20.927	488.489	104.594	593.083	3.877.516	12,6	2,7	15,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασιά στοιχεία)

* Προσωρινά στοιχεία

Πίνακας Π-18: Η ποσοστιαία μεταβολή της απασχόλησης στο αγροδιατροφικό σύστημα και στο σύνολο της οικονομίας, 1995 = 100 (%)

	Πρωτογενής τομέας	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Αγροδιατροφικός τομέας	Σύνολο οικονομίας
1995	100	100	100	100
1996	98,4	101,1	98,7	99,4
1997	94,8	100,4	95,4	99,0
1998	94,7	100,9	95,4	103,4
1999	94,9	101,3	95,6	103,4
2000	91,0	101,8	92,2	103,8
2001	84,5	109,5	87,3	104,1
2002	83,1	113,8	86,5	106,7
2003	81,0	110,3	84,2	108,2
2004	71,9	106,1	75,7	110,8
2005	72,6	120,5	77,9	111,8
2006	71,5	123,3	77,2	113,8
2007	70,1	121,8	75,8	115,4
2008	69,8	121,1	75,5	116,8
2009	71,6	122,4	77,2	116,2
2010	70,5	115,3	75,5	113,1
2011*	65,7	110,2	70,6	105,3
2012*	64,6	106,9	69,3	97,0
2013*	64,4	110,3	69,5	93,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία

Πίνακας Π-19: Η ετήσια ποσοστιαία μεταβολή της απασχόλησης στο αγροδιατροφικό σύστημα και στο σύνολο της οικονομίας (%)

	Πρωτογενής τομέας	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Αγροδιατροφικός τομέας	Σύνολο οικονομίας
1995	-	-	-	-
1996	-1,6	1,1	-1,3	-0,6
1997	-3,7	-0,7	-3,3	-0,4
1998	-0,1	0,5	0,0	4,4
1999	0,2	0,3	0,3	0,0
2000	-4,1	0,5	-3,6	0,3
2001	-7,1	7,5	-5,3	0,4
2002	-1,6	3,9	-0,9	2,4
2003	-2,6	-3,1	-2,7	1,4
2004	-11,2	-3,8	-10,2	2,4
2005	1,0	13,6	2,9	0,9
2006	-1,5	2,3	-0,8	1,8
2007	-2,0	-1,2	-1,9	1,3
2008	-0,4	-0,5	-0,4	1,3
2009	2,6	1,1	2,3	-0,6
2010	-1,5	-5,8	-2,2	-2,7
2011*	-6,8	-4,5	-6,4	-6,9
2012*	-1,7	-2,9	-1,9	-7,8
2013*	-0,3	3,2	0,3	-3,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία

Πίνακας Π-20: Οι μισθωτοί στον πρωτογενή τομέα, στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού και στο σύνολο της οικονομίας

	Φυτική, ζώικη παραγωγή θήρα, συναφείς δραστηριότητες	Δασοκομία, υλοτομία	Αλιεία, υδατοκαλλιέργειες	Αριθμός ατόμων				Ποσοστό (%)			
				Σύνολο πρωτογενούς τομέα	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Σύνολο οικονομίας	Πρωτογενής τομέας/ Σύνολο οικονομίας	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού/ Σύνολο οικονομίας	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	
1995	131.237	6.186	7.227	144.650	72.764	217.413	2.476.472	5,8	2,9	2,9	8,8
1996	129.415	6.098	7.087	142.601	71.919	214.519	2.468.318	5,8	2,9	2,9	8,7
1997	122.343	5.184	10.121	137.647	71.780	209.427	2.472.489	5,6	2,9	2,9	8,5
1998	125.677	5.902	9.294	140.872	72.300	213.173	2.590.108	5,4	2,8	2,8	8,2
1999	119.894	6.326	9.662	135.882	75.037	210.919	2.655.440	5,1	2,8	2,8	7,9
2000	121.922	6.087	8.908	136.917	75.331	212.249	2.683.887	5,1	2,8	2,8	7,9
2001	112.835	6.834	8.442	128.110	82.068	210.178	2.740.527	4,7	3,0	3,0	7,7
2002	111.395	5.726	8.000	125.121	86.084	211.205	2.852.673	4,4	3,0	3,0	7,4
2003	108.605	5.668	7.602	121.875	83.007	204.881	2.916.122	4,2	2,8	2,8	7,0

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

	Αριθμός ατόμων	Ποσοστό (%)
Φυνική, ζάχαρη παραγωγή θήρα, συναφείς δραστηριότητες	96.139	6,2
Δασοκομία, υλοτομία	4.264	2,6
Αλιεία, υδατοκαλλιέργειες	7.481	3,6
Σύνολο πρωτογενούς τομέα	107.884	3,6
Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	79.711	2,6
Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	187.595	2,6
Βιομηχανία τροφίμων - ποτών / Σύνολο οικονομίας	41.645	2,9
Πρωτογενής τομέας/ Σύνολο οικονομίας	2.956.672	2,9
2004	3.013.883	2,9
2005	2.956.672	2,9
2006	3.069.856	2,9
2007	3.151.158	2,8
2008	3.214.832	2,7
2009	3.190.806	2,7
2010	3.143.503	2,8
2011*	2.916.012	2,9
2012*	2.687.626	3,0
2013*	2.585.146	3,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία

Πίνακας Π-21: Οι αυτοαπασχολούμενοι στον πρωτογενή τομέα, στη βιομηχανία τροφίμων – ποτών – καπνού και στο σύνολο της οικονομίας

	Φυτική, ζώικη παραγωγή θήρα, συναφείς δραστηριότητες	Δασοκομία, υλοτομία	Αλιεία, υδατοκαλλιέργειες	Αριθμός ατόμων			Ποσοστό (%)			
				Σύνολο πρωτογενούς τομέα	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Σύνολο οικονομίας	Πρωτογενής τομέας/ βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού/	Σύνολο οικονομίας	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού
1995	584.171	1.721	28.245	614.137	22.064	636.201	1.679.867	36,6	1,3	37,9
1996	574.743	1.698	27.701	604.143	23.937	628.080	1.664.338	36,3	1,4	37,7
1997	557.579	1.443	22.525	581.547	23.447	604.995	1.643.934	35,4	1,4	36,8
1998	555.422	1.643	20.684	577.749	23.418	601.167	1.707.162	33,8	1,4	35,2
1999	563.183	1.772	19.508	584.463	20.999	605.462	1.643.254	35,6	1,3	36,8
2000	532.087	1.704	19.829	553.620	21.227	574.847	1.628.898	34,0	1,3	35,3
2001	492.427	1.913	18.790	513.130	21.740	534.870	1.587.854	32,3	1,4	33,7
2002	486.151	1.603	17.808	505.562	21.799	527.361	1.581.615	32,0	1,4	33,3
2003	473.975	1.587	16.921	492.483	21.556	514.039	1.579.559	31,2	1,4	32,5

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

	Αριθμός ατόμων						Ποσοστό (%)			
Φυνική, ζάχαρη θήρα, συναφείς δραστικές	Δασοκομία, υλοτομία	Αλιεία, υδατοκαλλιέργειες	Σύνολο πρωτογενούς τομέα	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	Σύνολο οικονομίας	Πρωτογενής τομέας/ Σύνολο οικονομίας	Βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού/ Σύνολο οικονομίας	Πρωτογενής τομέας και βιομηχανία τροφίμων - ποτών - καπνού	
2004	419.571	1.193	16.653	437.417	20.889	458.306	1.590.209	27,5	1,3	28,8
2005	490.195	2.138	16.606	508.939	28.274	537.213	1.690.199	30,1	1,7	31,8
2006	442.439	1.836	15.751	460.025	28.870	488.895	1.661.479	27,7	1,7	29,4
2007	432.604	2.014	15.853	450.470	28.374	478.845	1.643.911	27,4	1,7	29,1
2008	431.134	2.020	15.612	448.766	28.430	477.196	1.641.531	27,3	1,7	29,1
2009	443.454	2.053	14.640	460.147	28.492	488.639	1.638.197	28,1	1,7	29,8
2010	413.211	1.156	14.693	429.060	21.854	450.914	1.555.581	27,6	1,4	29,0
2011*	386.550	1.302	13.236	401.088	20.806	421.894	1.458.535	27,5	1,4	28,9
2012*	380.410	1.149	13.231	394.790	19.749	414.539	1.344.426	29,4	1,5	30,8
2013*	378.617	1.271	14.090	393.978	20.438	414.416	1.292.370	30,5	1,6	32,1

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία

Πίνακας Π-22: Η διαχρονική μεταβολή της απασχόλησης σε ΜΑΕ, στην Ελλάδα, στην Ισπανία, στη Γαλλία και στην Ιταλία (1.000 ΜΑΕ)

	Ελλάδα	Ισπανία	Γαλλία	Ιταλία
1989	805	1.334	1.465	1.883
1990	746	1.287	1.404	1.830
1991	687	1.209	1.342	1.800
1992	697	1.176	1.284	1.770
1993	708	1.127	1.216	1.676
1994	675	1.114	1.173	1.620
1995	645	1.102	1.138	1.579
1996	624	1.105	1.109	1.534
1997	605	1.117	1.081	1.514
1998	599	1.160	1.061	1.465
1999	594	1.113	1.044	1.396
2000	586	1.101	1.028	1.383
2001	578	1.099	1.001	1.396
2002	571	1.069	977	1.350
2003	620	1.023	953	1.288
2004	613	1.032	930	1.284
2005	607	1.017	908	1.242
2006	591	1.013	886	1.257
2007	575	998	867	1.216
2008	573	1.012	848	1.182
2009	571	922	828	1.149
2010	442	964	809	1.161
2011	449	903	799	1.124
2012	458	890	788	1.085
2013	467	842	781	1.084
2014	455	824	774	1.071

Πηγή: EUROSTAT, Agricultural Labour Input Statistics (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας Π-23: Η διαχρονική μεταβολή της απασχόλησης σε ΜΑΕ, στην Ελλάδα, στην Ισπανία, στη Γαλλία και στην Ιταλία, 1989-1990 = 100 (%)

	Ελλάδα	Ισπανία	Γαλλία	Ιταλία
1989-1990 (1.000 ΜΑΕ)	776	1.310	1.434	1.857
1989-1990	100	100	100	100
1991	89	92	94	97
1992	90	90	90	95
1993	91	86	85	90
1994	87	85	82	87
1995	83	84	79	85
1996	81	84	77	83
1997	78	85	75	82
1998	77	89	74	79
1999	77	85	73	75
2000	76	84	72	74
2001	75	84	70	75
2002	74	82	68	73
2003	80	78	66	69
2004	79	79	65	69
2005	78	78	63	67
2006	76	77	62	68
2007	74	76	60	65
2008	74	77	59	64
2009	74	70	58	62
2010	57	74	56	63
2011	58	69	56	61
2012	59	68	55	58
2013	60	64	54	58
2014	59	63	54	58

Πηγή: EUROSTAT, Agricultural Labour Input Statistics (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας Π-24: Η διαχρονική μεταβολή της απασχόλησης σε ΜΑΕ, στην Ελλάδα, στην Ισπανία, στη Γαλλία και στην Ιταλία, συνολικά και κατά κατηγορία απασχολούμενων (1.000 ΜΑΕ)

	Ελλάδα		Ισπανία		Γαλλία		Γαλλία					
	Σύνολο απασχολούμενων	Μη μισθωτοί	Μισθωτοί	Σύνολο απασχολούμενων	Μη μισθωτοί	Μισθωτοί	Σύνολο απασχολούμενων	Μη μισθωτοί				
1989	805	736	70	1.334	963	371	1.883	1.218	665	1.465	1.196	269
1990	746	681	65	1.287	930	357	1.830	1.166	664	1.404	1.135	269
1991	687	626	61	1.209	861	348	1.800	1.161	639	1.342	1.078	264
1992	697	625	72	1.176	846	330	1.770	1.134	636	1.284	1.023	262
1993	708	624	84	1.127	829	298	1.676	1.090	586	1.216	956	260
1994	675	589	86	1.114	811	303	1.620	1.081	539	1.173	913	260
1995	645	556	88	1.102	790	312	1.579	1.061	518	1.138	875	263
1996	624	540	84	1.105	789	316	1.534	1.059	475	1.109	841	267
1997	605	525	80	1.117	768	350	1.514	1.057	457	1.081	807	274
1998	599	514	85	1.160	830	331	1.465	1.022	443	1.061	780	281
1999	594	504	89	1.113	701	412	1.396	972	424	1.044	756	288
2000	586	493	93	1.101	677	425	1.383	958	425	1.028	732	296

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

	Ελλάδα			Ισπανία			Ιταλία			Γαλλία		
	Σύνολο απασχολούμενων	Μη μισθωτοί	Μισθωτοί	Σύνολο απασχολούμενων	Μη μισθωτοί	Μισθωτοί	Σύνολο απασχολούμενων	Μη μισθωτοί	Μισθωτοί	Σύνολο απασχολούμενων	Μη μισθωτοί	Μισθωτοί
2001	578	482	96	1.099	667	432	1.396	957	439	1.001	709	292
2002	571	471	100	1.069	654	415	1.350	919	431	977	687	290
2003	620	497	124	1.023	635	388	1.288	919	369	953	665	288
2004	613	495	119	1.032	633	399	1.284	892	392	930	645	285
2005	607	492	114	1.017	639	378	1.242	819	423	908	625	283
2006	591	480	111	1.013	645	369	1.257	815	442	886	607	279
2007	575	467	108	998	613	386	1.216	777	439	867	591	276
2008	573	462	111	1.012	626	387	1.182	757	425	848	573	274
2009	571	457	114	922	566	356	1.149	743	406	828	557	270
2010	442	366	76	964	563	401	1.161	746	415	809	542	268
2011	449	377	72	903	511	392	1.124	708	416	799	528	271
2012	458	389	69	890	520	370	1.085	677	408	788	518	271
2013	467	401	66	842	470	372	1.084	678	406	781	506	275
2014	455	393	62	824	439	386	1.071	657	414	774	495	279

Πηγή: EUROSTAT, Agricultural Labour Input Statistics <http> (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας Π-25: Η διαχρονική μεταβολή της απασχόλησης σε ΜΑΕ, στην Ελλάδα, στην Ελλάδα, στην Ισπανία, στη Γαλλία και στην Ιταλία, συνολικά και κατά κατηγορία απασχολούμενων, 1989-1990 = 100 (%)

	Ελλάδα				Ισπανία				Ιταλία				Γαλλία			
	Σύνολο απασχολούμενων	Μη μισθωτοί	Μισθωτοί	Σύνολο απασχολούμενων	Μη μισθωτοί	Μισθωτοί	Σύνολο απασχολούμενων	Μη μισθωτοί	Μισθωτοί	Σύνολο απασχολούμενων	Μη μισθωτοί	Μισθωτοί	Σύνολο απασχολούμενων	Μη μισθωτοί	Μισθωτοί	
1989-90	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
1991	88,6	88,4	90,7	92,3	91,0	95,6	97,0	97,4	96,2	93,6	92,5	98,3	93,6	92,5	98,3	
1992	89,8	88,2	106,4	89,8	89,4	90,6	95,3	95,1	95,7	89,5	87,8	97,2	89,5	87,8	97,2	
1993	91,3	88,1	124,7	86,0	87,6	81,9	90,3	91,4	88,2	84,8	82,1	96,5	84,8	82,1	96,5	
1994	87,1	83,2	127,7	85,0	85,7	83,3	87,3	90,7	81,1	81,8	78,4	96,7	81,8	78,4	96,7	
1995	83,1	78,6	130,7	84,1	83,5	85,7	85,1	89,0	78,0	79,4	75,1	97,8	79,4	75,1	97,8	
1996	80,5	76,3	124,6	84,3	83,4	86,8	82,6	88,8	71,5	77,3	72,2	99,4	77,3	72,2	99,4	
1997	78,0	74,1	118,8	85,3	81,1	96,1	81,6	88,7	68,8	75,3	69,3	101,7	75,3	69,3	101,7	
1998	77,2	72,6	125,3	88,6	87,7	90,9	78,9	85,7	66,7	74,0	66,9	104,4	74,0	66,9	104,4	
1999	76,5	71,2	132,3	84,9	74,1	113,1	75,2	81,5	63,8	72,7	64,9	106,9	72,7	64,9	106,9	
2000	75,5	69,6	137,5	84,1	71,5	116,7	74,5	80,4	64,0	71,7	62,8	110,1	71,7	62,8	110,1	

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

	Ελλάδα		Ισπανία		Ιταλία		Γαλλία					
	Ζήναο ασασχοιόμενων	Μη μισθωτοί	Ζήναο ασασχοιόμενων	Μη μισθωτοί	Ζήναο ασασχοιόμενων	Μη μισθωτοί	Ζήναο ασασχοιόμενων	Μη μισθωτοί				
2001	74,5	68,0	142,8	83,9	70,4	118,8	75,2	80,3	66,1	69,8	60,8	108,7
2002	73,6	66,5	148,4	81,6	69,1	114,1	72,7	77,1	64,9	68,1	58,9	107,7
2003	80,0	70,2	183,0	78,1	67,1	106,5	69,4	77,1	55,5	66,5	57,1	107,0
2004	79,1	69,8	176,1	78,8	66,9	109,8	69,2	74,8	59,0	64,8	55,3	106,0
2005	78,2	69,5	169,5	77,6	67,5	104,0	66,9	68,7	63,7	63,3	53,6	105,2
2006	76,1	67,7	164,3	77,3	68,1	101,3	67,7	68,4	66,5	61,8	52,1	103,8
2007	74,1	66,0	159,3	76,2	64,7	106,0	65,5	65,2	66,1	60,5	50,7	102,5
2008	73,8	65,2	164,0	77,3	66,1	106,3	63,7	63,5	64,0	59,1	49,2	101,9
2009	73,6	64,5	168,9	70,4	59,8	97,9	61,9	62,3	61,1	57,7	47,8	100,4
2010	56,9	51,6	112,3	73,6	59,4	110,3	62,5	62,6	62,5	56,4	46,5	99,4
2011	57,9	53,3	107,1	68,9	54,0	107,8	60,5	59,4	62,6	55,7	45,3	100,7
2012	59,0	54,9	102,1	67,9	55,0	101,6	58,4	56,8	61,4	55,0	44,4	100,5
2013	60,2	56,7	97,3	64,2	49,7	102,1	58,4	56,9	61,1	54,4	43,5	102,0
2014	58,6	55,5	91,4	62,9	46,4	106,0	57,7	55,1	62,3	54,0	42,5	103,6

Πηγή: EUROSTAT, Agricultural Labour Input Statistics <http> (ενέξεργασία στοιχείων)

Πίνακας Π-26: Η ποσοστιαία συμμετοχή της μισθωτής απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα βάσει ΜΑΕ (%)

	ΕΕ-15	Ελλάδα	Ισπανία	Ιταλία	Γαλλία
1991	25,5	8,9	28,8	35,5	19,7
1992	25,6	10,3	28,0	35,9	20,4
1993	25,4	11,9	26,4	35,0	21,4
1994	25,4	12,8	27,2	33,3	22,2
1995	25,9	13,7	28,3	32,8	23,1
1996	25,8	13,5	28,6	31,0	24,1
1997	26,3	13,3	31,3	30,2	25,3
1998	26,3	14,1	28,5	30,2	26,5
1999	28,2	15,0	37,0	30,4	27,6
2000	28,8	15,8	38,6	30,7	28,8
2001	29,3	16,7	39,3	31,4	29,2
2002	29,6	17,5	38,8	31,9	29,7
2003	28,9	19,9	37,9	28,6	30,2
2004	29,6	19,4	38,7	30,5	30,7
2005	30,2	18,9	37,2	34,1	31,2
2006	30,6	18,8	36,4	35,2	31,5
2007	31,3	18,7	38,6	36,1	31,8
2008	31,7	19,3	38,2	36,0	32,4
2009	31,8	20,0	38,6	35,3	32,6
2010	32,8	17,2	41,6	35,7	33,1
2011	33,4	16,1	43,4	37,0	33,9
2012	33,1	15,0	41,5	37,6	34,3
2013	33,5	14,1	44,1	37,5	35,2
2014	34,4	13,6	46,8	38,7	36,0

Πηγή: EUROSTAT, Agricultural Labour Input Statistics [http](http://ec.europa.eu/eurostat) (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας Π-27α: Βασικά στοιχεία για τον πρωτογενή τομέα στην ΕΕ-27, 2012

Χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση (1.000 ha)	Αριθμ. γεωργ. εκμ./σεων ¹ (1.000 εκμ.)	ΧΓΕ ανά εκμ./ση ¹ (ha)	Απασχολούμενοι (1.000 άτομα)	Συμμετοχή στον οικον. ενεργό πληθ. (%)	Τελική γεωργική παραγωγή (εκατ. ευρώ)	Ενδιάμεση ανάλωση (εκατ. ευρώ)	Ακαθόριστη προστιθ. αξία, βασικές τιμές (εκατ. ευρώ)
Βέλγιο	43	31,7	59	1,3	8.545	6.138	2.407
Βουλγαρία	370	12,1	649	18,9	4.424	2.761	1.662
Τσεχία	23	152,4	168	3,3	4.866	3.508	1.358
Δανία	42	62,9	66	2,4	11.873	8.269	3.604
Γερμανία	299	55,8	666	1,6	54.578	37.548	17.030
Ιρλανδία	140	35,7	86	4,7	7.049	5.293	1.755
Ελλάδα	723	7,2	497	12,2	10.752	5.252	5.500
Ισπανία	990	24	747	4,2	42.191	20.665	21.526
Γαλλία	516	53,9	755	2,8	77.353	45.483	31.870
Ιταλία	1.621	7,9	937	3,8	48.632	23.066	25.566
Κύπρος	39	3	14	3,6	720	387	333
Ουγγαρία	577	8,1	303	7,4	7.514	4.921	2.593
Ολλανδία	72	25,9	217	2,5	26.268	17.841	8.426
Αυστρία	150	19,2	189	4,5	7.245	4.245	3.000
Πολωνία	1.507	9,6	1.951	12,6	23.198	14.185	9.013
Πορτογαλία	305	12	512	11	6.466	4.265	2.201
Ρουμανία	3.859	3,4	2.815	30,6	14.410	8.209	6.201
Σλοβενία	75	6,5	78	8,3	1.149	762	387
Σλοβακία	24	77,5	68	3,1	2.397	1.819	578
Ηνωμένο Βασίλειο	187	90,4	354	1,2	29.257	18.895	10.362
ΕΕ-27	174.499	14,5	11.564	5,2	406.066	245.150	160.916

Πηγή: Agriculture in the EU. Statistical and Economic Information. Report 2013

¹ 2010.

Πίνακας Π-27β: Βασικά στοιχεία για τον πρωτογενή τομέα στην ΕΕ-27, 2012

	Συμμετοχή του πρωτογεν. τομέα στο ΑΕΠ (ΑΠΑ/ΑΕΠ)	Συμμετοχή του πρωτογ. τομέα στον συνολικό ακαθ. σχηματισμό παγίου κεφαλαίου	Συμμετοχή εισαγωγών τροφίμων και αγρ. προϊόντων στο σύνολο των εισαγωγών	Συμμετοχή εξαγωγών τροφίμων και αγρ. προϊόντων στο σύνολο των εξαγωγών	Εμπορικό ισοζύγιο στα τρόφιμα και τα αγροτικά προϊόντα	Εξέλιξη τιμών τροφίμων	Συμμετοχή καταναλωτικών δαπανών των νοικοκυριών για τρόφιμα, ποτά, καπνό στις συνολικές καταναλωτικές δαπάνες ⁽¹⁾
	(%)	(%)	(%)	(%)	(εκατ. ευρώ)	(%)	(%)
Βέλγιο	0,6	1,4	8,8	9,7	3.625	3,3	16,9
Βουλγαρία	4,2	2,1	9,4	16,6	1.009	3,2	26,6
Τσεχία	0,9	2,1	6,3	4,8	-1.117	7,4	23,9
Δανία	1,5	3,0	12,8	19,2	6.585	4,3	14,9
Γερμανία	0,6	1,6	8,3	6,0	-9.804	3,3	14,7
Ιρλανδία	1,1	4,9	14,3	16,5	8.002	0,6	15,8
Ελλάδα	2,8	5,2	11,9	17,0	-1.222	1,5	20,6
Ισπανία	2,1	2,2	9,8	15,0	8.742	2,1	16,9
Γαλλία	1,6	3,0	8,4	13,5	15.585	2,9	16,6
Ιταλία	1,6	3,2	9,6	8,2	-4.367	2,6	17,0

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

Συμμετοχή του πρωτογ. τομέα στο ΑΕΠ (ΑΠΑ/ΑΕΠ)	Συμμετοχή πρωτογ. τομέα στον συνολικό ακαθ. σχηματισμό παγίου κεφαλαίου	Συμμετοχή εισαγωγών τροφίμων και αγρ. προϊόντων στο σύνολο των εισαγωγών	Συμμετοχή εξαγωγών τροφίμων και αγρ. προϊόντων στο σύνολο των εξαγωγών	Εμπορικό ισοζύγιο στα τρόφιμα και τα αγρστικά προϊόντα	Εξέλιξη τιμών τροφίμων	Συμμετοχή καταναλωτικών δαπανών των νοικοκυριών για τρόφιμα - ποτά - καπνό στις συνολικές καταναλωτικές δαπάνες ¹	
(%)	(%)	(%)	(%)	(εκατ. ευρώ)	(%)	(%)	
Κύπρος	1,9	0,5	16,7	16,9	-721	2,9	17,3
Ουγγαρία	2,7	4,8	6,3	10,3	3.539	6,1	24,7
Ολλανδία	1,4	4,0	11,0	15,1	25.878	2,0	14,8
Αυστρία	1,0	3,3	7,9	7,8	-932	3,3	13,4
Πολωνία	2,4	1,3	8,3	11,6	3.818	4,2	25,3
Πορτογαλία	1,3	2,6	13,4	9,9	-2.999	3,2	20,3
Ρουμανία	4,7	2,9	8,9	9,3	-729	2,2	:
Σλοβενία	1,1	3,4	10,1	6,8	-839	4,0	20,4
Σλοβακία	0,8	1,0	7,1	6,1	-501	4,3	22,3
Ηνωμένο Βασίλειο	0,5	2,1	8,8	6,2	-24.734	3,2	12,7
EU-27	1,2	2,5	5,7	6,8	12.220	3,0	16,5

Πηγή: Agriculture in the EU. Statistical and Economic Information. Report 2013

¹ 2011.

Πίνακας Π-28: Η αξία των εισαγωγών των αγροτικών προϊόντων κατά κατηγορία (1.000 USD)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ζώνια ζώα	67.344	68.217	68.236	82.477	104.472	99.155	102.780	123.108	117.497	111.871	94.332	79.658
Κρέας και παρασκευάσματα κρέατος	677.755	611.341	726.274	885.113	1.034.753	1.170.163	1.397.123	1.395.050	1.628.989	1.554.459	1.438.275	1.542.216
Γαλακτοκομικά και αυγά	441.704	445.845	507.083	636.284	728.234	746.319	793.801	1.009.097	1.150.273	967.417	977.333	1.079.046
Δημητριακά και παρασκευάσματα	328.498	356.628	487.495	584.781	693.495	647.331	743.228	1.083.805	1.148.077	793.935	824.241	1.005.036
Φρούτα και λαχανικά	325.094	354.310	481.102	629.107	789.204	761.342	811.780	1.042.980	1.113.480	988.724	890.320	974.388
Ζάχαρη και μέλι	81.605	38.670	43.208	57.047	160.693	146.130	175.804	293.075	321.573	242.227	288.334	356.796
Καφές, τσάι, κακάο	190.263	165.231	200.719	271.855	299.380	314.729	354.593	435.168	529.744	499.273	492.479	551.441
Κτηνοτροφές	146.868	149.590	157.393	206.190	266.998	241.484	271.250	377.531	477.009	394.734	385.344	409.166
Διάφορα τρόφιμα	118.093	119.910	151.079	202.268	256.015	265.492	288.564	340.633	409.971	436.933	421.017	427.235
Ποτά και καπνός	525.471	501.031	605.298	662.053	805.753	855.482	917.026	1.020.784	1.114.187	1.151.096	902.537	772.032
Πρώτες ύλες-Ex2	241.107	264.569	259.607	343.496	448.897	440.562	494.312	526.474	692.745	514.536	508.793	578.642
Ζωικά, φυτικά έλαια	49.464	60.356	87.169	183.690	166.217	155.132	194.053	279.359	354.578	226.452	283.463	316.960
Αγροτικά προϊόντα σύνολο	3.193.266	3.135.698	3.774.663	4.744.361	5.754.111	5.843.321	6.544.314	7.927.064	9.058.123	7.881.657	7.506.468	8.092.616

Πηγή: FAO (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας Π-29: Η αξία των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων κατά κατηγορία (1.000 USD)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ζώντα ζώα	669	964	4.745	2.602	3.454	3.905	4.209	6.170	7.659	10.100	13.287	38.475
Κρέας και παρασκευάσματα κρέατος	23.418	13.231	15.116	23.326	32.195	44.472	39.436	63.532	95.201	84.401	74.242	81.078
Γαλακτοκομικά και αυγά	104.953	111.658	111.539	157.959	216.453	207.456	254.276	339.035	377.846	367.292	377.496	428.840
Δημητριακά και παρασκευάσματα	117.855	144.093	201.124	199.944	189.503	294.281	301.797	352.197	477.519	486.734	401.814	452.398
Φρούτα και λαχανικά	1.057.629	1.040.891	1.058.409	1.002.531	1.127.259	1.335.612	1.514.241	1.806.081	1.969.226	1.770.184	1.984.540	2.132.466
Ζάχαρη και μέλι	16.360	24.215	23.364	33.429	30.863	56.526	111.471	45.199	66.460	113.660	165.950	156.567
Καφές, τσάι, κακάο	28.695	36.215	24.022	34.244	36.849	31.516	27.711	34.545	42.845	42.482	44.694	60.000
Κτηνοτροφές	24.529	23.374	28.377	26.637	34.654	34.860	39.654	48.706	74.608	60.388	53.307	57.640
Διάφορα τρόφιμα	43.932	39.423	53.855	70.089	89.476	105.053	111.460	150.663	184.280	179.789	210.629	247.700
Ποτά και καπνός	549.264	424.171	473.245	618.316	624.901	705.400	714.002	687.249	837.479	804.094	718.202	788.046
Πρώτες ύλες-Ex2	371.890	320.583	314.307	477.251	532.532	390.891	541.686	404.508	539.030	560.242	690.801	556.120
Ζωικά, φυτικά έλαια	238.134	235.428	209.302	327.033	203.960	472.107	586.292	482.209	479.944	396.321	385.233	418.732
Αγροτικά προϊόντα σύνολο	2.577.328	2.414.246	2.517.405	2.973.361	3.122.099	3.682.079	4.246.235	4.420.094	5.152.097	4.875.687	5.120.195	5.418.062

Πηγή: FAO (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας Π-30: Το εμπορικό ισοζύγιο των αγροτικών προϊόντων κατά κατηγορία (1.000 USD)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ζώντα ζώα	-66.675	-67.253	-63.491	-79.875	-101.018	-95.250	-98.571	-116.938	-109.838	-101.771	-81.045	-41.183
Κρέας και παρασκευάσματα κρέατος	-654.337	-598.110	-711.158	-861.787	-1.002.558	-1.125.691	-1.357.687	-1.331.518	-1.533.788	-1.470.058	-1.364.033	-1.461.138
Γαλακτοκομικά και αυγά	-336.751	-334.187	-395.544	-478.325	-511.781	-538.863	-539.525	-670.062	-772.427	-600.125	-599.837	-650.206
Δημητριακά και παρασκευάσματα	-210.643	-212.535	-286.371	-384.837	-503.992	-353.050	-441.431	-731.608	-670.558	-307.201	-422.427	-552.638
Φρούτα και λαχανικά	732.535	686.581	577.307	373.424	338.055	574.270	702.461	763.101	855.746	781.460	1.094.220	1.158.078
Ζάχαρη και μέλι	-65.245	-14.455	-19.844	-23.618	-129.830	-89.604	-64.333	-247.876	-255.113	-128.567	-122.384	-200.229
Καφές, τσάι, κακάο	-161.568	-129.016	-176.697	-237.611	-262.531	-283.213	-326.882	-400.623	-486.899	-456.791	-447.785	-491.441
Κτηνοτροφές	-122.339	-126.216	-129.016	-179.553	-232.344	-206.624	-231.596	-328.825	-402.401	-334.346	-332.037	-351.526
Διάφορα τρόφιμα	-74.161	-80.487	-97.224	-132.179	-166.539	-160.439	-177.104	-189.970	-225.691	-257.144	-210.388	-179.535
Ποτά και καπνός	23.793	-76.860	-132.053	-43.737	-180.852	-150.082	-203.024	-333.535	-276.708	-347.002	-184.335	16.014
Πρώτες ύλες-Ex2	130.783	56.014	54.700	133.755	83.635	-49.671	47.374	-121.966	-153.715	45.706	182.008	-22.522
Ζωικά, φυτικά έλαια	188.670	175.072	122.133	143.343	37.743	316.975	392.239	202.850	125.366	169.869	101.770	101.772
Αγροτικά προϊόντα σύνολο	-615.938	-721.452	-1.257.258	-1.771.000	-2.632.012	-2.161.242	-2.298.079	-3.506.970	-3.906.026	-3.005.970	-2.386.273	-2.674.554

Πηγή: FAO (επεξεργασία στοιχείων)

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ
2007-2013
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ
ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ

ISBN: 978-960-9571-74-6